

**El català de la Ribera del Xúquer als tombants del
segle XVI (1570-1599). Edició i estudi lingüístic d'onze
processos criminals**

**UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
FACULTAT DE FILOLOGIA, TRADUCCIÓ I COMUNICACIÓ
DEPARTAMENT DE FILOLOGIA CATALANA
PROGRAMA DE DOCTORAT EN LLENGÜES, LITERATURES, CULTURES I
LES SEUES APLICACIONS**

Tesi de doctorat realitzada per Joan Barberà i Ibiza
i dirigida pel Dr. Emili Casanova Herrero

Terrassa, 27 de setembre de 2018

A la meua dona i la meua filla,

per tot el temps que no he pogut passar junt a elles...

ÍNDEX

LLISTAT D'ABREVIATURES	<u>p. 7</u>
CONSIDERACIONS PRÈVIES	<u>p. 9</u>
1. AGRAÏMENTS	<u>p. 9</u>
2. INTRODUCCIÓ	<u>p. 9</u>
3. OBJECTIUS	<u>p. 12</u>
4. METODOLOGIA	<u>p. 13</u>
5. ESTAT DE LA QÜESTIÓ	<u>p. 13</u>
ELS TEXTOS I EL SEU CONTEXT	<u>p. 19</u>
1. TEXTOS SELECCIONATS	<u>p. 19</u>
2. CONTEXTUALITZACIÓ HISTÒRICA	<u>p. 25</u>
L'EDICIÓ	<u>p. 33</u>
1. CRITERIS D'EDICIÓ I TRANSCRIPCIÓ	<u>p. 33</u>
2. ELS TEXTOS	<u>p. 37</u>
2.1. <i>Text A</i>	<u>p. 37</u>
2.2. <i>Text B</i>	<u>p. 49</u>
2.3. <i>Text C</i>	<u>p. 61</u>
2.4. <i>Text D</i>	<u>p. 69</u>
2.5. <i>Text E</i>	<u>p. 93</u>
2.6. <i>Text F</i>	<u>p. 123</u>
2.7. <i>Text G</i>	<u>p. 137</u>
2.8. <i>Text H</i>	<u>p. 143</u>
2.9. <i>Text I</i>	<u>p. 151</u>
2.10. <i>Text J</i>	<u>p. 169</u>
2.11. <i>Text K</i>	<u>p. 179</u>
3. RECURS ONOMÀSTIC	<u>p.195</u>
3.1 <i>Antropònims</i>	<u>p.195</u>
3.2 <i>Topònims</i>	<u>p.204</u>

ANÀLISI LINGÜÍSTICA	p.209
1. FONÈTICA	p.209
1.1 <i>Vocalisme</i>	p.209
1.2 <i>Consonantisme</i>	p.233
2. MORFOSINTAXI	p.233
2.1 <i>Restes de casos</i>	p.261
2.2 <i>Flexió de gènere i nombre en adjectius i substantius</i>	p.265
2.3 <i>L'article</i>	p.271
2.4 <i>Els numerals</i>	p.279
2.5 <i>Els possessius</i>	p.285
2.6 <i>Els demostratius</i>	p.293
2.7 <i>Els indefinits</i>	p.297
2.8 <i>Pronoms personals</i>	p.309
2.9 <i>El verb</i>	p.317
2.10 <i>Adverbis i locucions adverbials</i>	p.357
2.11 <i>Pronoms relatius</i>	p.381
2.12 <i>Preposicions: formes i usos</i>	p.391
2.13 <i>Construccions coordinades i subordinades</i>	p.417
3. GLOSSARI LÈXIC	p.449
3.1 <i>Lèxic</i>	p.449
3.2 <i>Frases fetes i construccions lexicalitzades</i>	p.537
3.3 <i>Onomàstica</i>	p.555
CONCLUSIONS	p.581
BIBLIOGRAFIA	p.587
ÍNDIX DETALLAT DE L'ANÀLISI LINGÜÍSTICA	p.605

LLISTAT D'ABREVIATURES

- AHMA** Arxiu Històric Municipal d'Alzira
- cast.** castellanisme
- conj.** conjunció
- D_{Ag}** *Diccionari Aguiló*
- DAU** *Diccionario de Autoridades*
- DCECH** *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*
- DCVB** *Diccionari català – valencià – balear*
- DECat** *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*
- DIEC2** *Diccionari de la llengua catalana. Segona Edició (Institut d'Estudis Catalans)*
- DNV** *Diccionari normatiu valencià*
- DRAE** *Diccionario de la lengua española*
- ENC** *Els Nostres Clàssics*
- gal.** gal·licisme
- GDLC** *Gran diccionari de la llengua catalana*
- GEC** *Gran enciclopèdia catalana*
- GIEC** *Gramàtica de la llengua catalana*
- GNV** *Gramàtica normativa valenciana*
- Ital.** Italianisme
- ms.** manuscrit
- OnomCat** *Onomasticon Cataloniae*
- part. pass.** Participi passat
- prep.** Preposició
- subs.** Substantiu

CONSIDERACIONS PRÈVIES

1. AGRAÏMENTS

Primerament, haig d'agrair el recolzament i l'ajut prestat pel doctor Emili Casanova, mestre i guia en aquests anys de formació investigadora. També haig d'agrair el suport que he rebut per part de la doctora Àngels Màssip, pel recolzament que m'ha prestat en aquest procés formatiu.

A banda d'aquests agraïments personals, és de justícia remarcar l'amabilitat i la professionalitat de tot (i no exagere quan dic tot) el personal dels diferents arxius i biblioteques que he visitat en aquesta etapa formativa: Arxiu Històric Municipal d'Alzira, Arxiu Històric Municipal de Sueca, Biblioteca Pública Municipal de Sueca, Biblioteca Pública Municipal de Terrassa, Biblioteca de Humanitats de la Universitat de València, Biblioteca de Romàniques de la Universitat de Barcelona i el Servei bibliotecari de la Universitat Oberta de Catalunya, entre d'altres.

2. INTRODUCCIÓ

El següent treball està basat en la selecció, edició i estudi lingüístic de la documentació judicial dels tombants del segle XVI ubicada a l'Arxiu Històric Municipal d'Alzira (AHMA). Concretament se centra en el processos criminals. De fet, l'estudi de la llengua antiga a través de la documentació judicial és un mètode adequat i ja testat, ja que aquest tipus de documents són una font d'informació lingüística força valuosa: com que, lògicament, no tenim enregistraments sonors més enllà de la invenció dels dispositius tecnològics que ho permeten fer, les declaracions dels testimonis i dels inculpats en els processos judicials poden actuar tal com ho fan les enquestes de veu enregistrades actualment.

Així doncs, aquests textos esdevenen una mena de *porta del temps*, ja que a través de les citacions transcrites en estil directe tenim un reflex del llenguatge col·loquial de l'època. Alguns autors han afirmat que aquestes citacions no ens mostren una reproducció fidedigna, en canvi, uns altres autors manifesten el contrari.¹ Sota el

¹ Fresquet i Fayos, R. (1997:33) sintetitza la següent contraposició d'idees de diferents autors: «Així les coses, podem dir que hem trobat dues postures diferenciades. Una representada per Riera, Sanchis,

nostre punt de vista, aquesta dues perspectives no esdevenen excloents, sinó que tant una com l'altra poden ser complementàries: els textos ens mostren la llengua parlada, però també presenten matisos aportats pels escriptors.

A més, encara que aquestes no foren fidedignes en la seua totalitat, caldria atribuir un elevat grau de fidelitat a les citacions directes, pels següents motius:

Primerament, la responsabilitat del que s'escriu és força elevada, ja que som davant processos criminals en què es castigava penalment els culpables. De fet, a la fi de les declaracions, els declarants havien de signar-les personalment per donar-los la màxima credibilitat, tant si sabien escriure com si no:

E7V E per no saber scriure, féu de sa pròpia mà la present creu:
[creu]

D14R E ferma de sa pròpia mà: March Antoni Gil.

En segon lloc, si totes les paraules transcrites no eren exactament les citades pels declarants, sí que ho podrien ser una àmplia majoria i la resta es correspondrien amb termes propis de l'època i el lloc; d'aquesta manera el declarant les reconeix com a seues. Per tant, continuen esdevenint mostres lingüístiques força vàlides per a l'estudi de les variacions diatòpica i diacrònica, malgrat que no es corresponguen exactament amb les paraules del declarant. En l'obra de Joan Miralles, *Un llibre de Cort Reial mallorquí del segle XIV (1357-1360). Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, J. Veny² documenta com en les transcripcions en estil directe s'intercalen termes propis del registre col·loquial amb el literari.

A més, la llengua parlada no sols es deixa veure en aquestes citacions, sinó que també ho fa en les transcripcions d'estil indirecte; un elevat nombre d'aquestes

Montoya, Miralles i, amb matisos, Badia i Margarit, que defensa que a les declaracions dels processos judicials trobem transcrita la llengua parlada o la llengua oral dels testimonis que hi compareixen en cadascuna de les causes. I una altra, sostinguda per Farreny, que postula l'existència d'una parla col·loquial alterada –matisada en diu ella- per l'escriptura.»

² Vegeu Veny, J.: (1986:157).

transcripcions solen començar amb la fórmula *E dix que*; a partir d'ací els escriptors realitzen una mena de síntesi de les paraules del declarant i configuren un relat literari en què podem copsar un ample ventall de trets lingüístics. Conseqüentment, mitjançant l'anàlisi d'aquests textos podem definir la fonètica, la morfosintaxi i el lèxic de l'espai i el temps analitzats, car sota el llenguatge emprat pels escriptors, podem trobar les formes d'una llengua socialment viva i en constant evolució. En aquesta línia, podem citar com al costat de arcaïsmes com *dix* o el possessiu *la sua* (ambdós derivats, possiblement, de formulismes emprats pels escriptors) els textos ens mostren les formes modernes *digué* (A6R, B13R, D13V...) o *la seua* (E20V). Pressuposem, que aquest fet és conseqüència de la celeritat amb què es recollien les declaracions; els escriptors abandonaven les formes i les estructures més arcaïques i treien a la llum la llengua de l'època.

Seguidament, aquests textos, a banda de ser útils per a mostrar-nos el tipus de llengua que es parlava en un temps i espai concrets, també ens mostren el desplaçament de les formes autòctones catalanes per les al·lòctones castellanes (per definir un lapse de temps al llarg del text s'empra el castellanisme *ratto*, no obstant, la forma autòctona *estona* apareix reflectida una vegada [E13R]). També cal destacar que mitjançant els inventaris de béns podem obtenir mostres lèxiques de distins camps semàntics, com ara els estris de cuina o de l'ofici de rajoler:

E2V Ítem, tres **paelles grans** y chiques de coure.

Ítem, unes **graelles** e un **ast** de ferro.

E2V Ítem, tres **axades** amples de rajoler.

Ítem, un **mole** de fer teules, altre de rajoles.

A més, tampoc podem menysprear la importància d'aquests textos per a l'estudi onomàstic; mitjançant la identificació dels declarants estudiem l'antroponímia i, a través de les declaracions, podem establir una relació de topònims.

Des de la vessant de la resta de disciplines acadèmiques també trobem informació útil per al dret i/o la criminologia, com ara els fragments de sentències transcrits o la importància de la bona fama i els antecedents personals:

F13R E que ell, testimoni, conex al dit Lloís Alcayna, lo qual és **home honrat, quiet, passiffich** [...].

E19V E dix que lo que sab, pot dir e testifficar que **la dita Ysabet Vasques era dona malcap, y que feya mancament a son mari[t]**.

Hem de fer referència a la informació útil que aquests textos aporten a la història i a la resta de ciències socials en general, ja que podem copsar elements remarcables i aprofitables per a l'estudi d'aquestes: tenim informació sobre el comerç, l'ús de moneda castellana en terres valencianes, la descripció del vestuari de l'època....

F13V Y encara o dix saber per ço que essent jurat ell, testimoni, fonch enviat lo dit Alcayna a **comprar forment [a] Aragó y a Castellà**.

E26R [...] aquella furtà a son marit **quaranta reals castellans** hí·ls donà a hun enamorat seu.

E3R Ítem, uns **çaraguells** de llens vell.

Darrerament, per tot el que hem exposat, podem afirmar que l'edició i estudi dels processos criminals esdevé una tasca necessària a tenir en compte a l'hora d'analitzar l'evolució del català al llarg de la història. A més, no sols esdevé útil per a l'estudi lingüístic, ans que també aporta informació valuosa per a distintes disciplines acadèmiques.

3. OBJECTIUS

Aquest treball té per finalitat establir les característiques de la llengua catalana a la Ribera del Xúquer en les darreres dècades del segle XVI. Consegüentment, mitjançant aquesta investigació hem pretés fixar tot un seguit d'objectius que servisquen per apuntalar l'objectiu final del treball d'investigació en el qual s'enquadra.

Així doncs, ens hem plantejat tres objectius bàsics:

1. Realitzar la selecció d'un corpus documental útil per a una posterior anàlisi lingüística de les variants diatòpica i diacrònica.
2. Editar aquests textos de manera que romanguen fidels als originals i ens faciliten l'estudi lingüístic.
3. Establir les característiques fonètiques, morfosintàctiques i lèxiques més remarcables del català a la Ribera del Xúquer durant les darreres dècades del segle XVI.

4. METODOLOGIA

La metodologia emprada per a dur a terme aquest treball està basada en el mètode filològic descrit per J. Veny.³ A més, també hem estudiat els treballs descrits en l'estat de la qüestió. En el nostre cas, hem seleccionat un espai geogràfic (la Ribera del Xúquer) i un període temporal concret (1570-1599) amb la finalitat de realitzar una mena de tall en la línia cronològica i en la situació espacial de la llengua catalana per estudiar-ne les característiques concretes. Cal remarcar que l'elecció del lapse temporal ha estat condicionada per l'existència de material judicial corresponent a una data i un espai concrets.

Quant a l'edició, tal com mostrem en l'apartat *Normes d'edició*, hem emprat els criteris de la col·lecció *Els nostre clàssics* (ENC) amb la finalitat de transmetre la informació sobre el manuscrit amb el màxim rigor possible. També hem optat per ser força precisos en la indicació del full; si tenim en compte que el material transcrit ha de ser sotmés a una anàlisi lingüística posterior, aquesta informació esdevé clau per contextualitzar els trets descrits.

5. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

El panorama lingüístic català presenta tota una sèrie de treballs d'investigació que, a través d'una selecció i edició filològica de textos judicials, han aprofundit en el coneixement de la llengua en un temps i espai concrets.

³ Vegeu Veny, J.: (1986:145-173).

Consegüentment, dins l'ampli ventall d'articles i treballs basats en l'anàlisi d'aquests textos, hem seleccionat aquells que es configuren sota la forma de tesi doctoral; a banda de la qualitat de l'edició, esdevé l'anàlisi lingüística més completa. A més, hem considerat adient incloure la tesi titulada *El llibre d'antiquitats de la seu de València. Estudi lingüístic i edició filològica* de Joaquim Martí, ja que, malgrat no haver estat realitzada amb material judicial, fa referència al valencià en el període que estudiem. En la taula 1 podem observar els diferents treballs que versen sobre la temàtica estudiada.

Taula 1: Obres i estudis consultats

Títol	Autor
<i>Un llibre de Cort Reial mallorquí del segle XIV. (1357-1360). Introducció, transcripció i estudi lingüístic.</i>	Joan Miralles i Montserrat
<i>La llengua catalana a Elx al segle XVII.</i>	Maria Antonia Cano Ivorra
<i>El llibre d'antiquitats de la seu de València. Estudi lingüístic i edició filològica.</i>	Joaquim Martí Mestre
<i>La llengua catalana a Cocentaina al segle XIII segons el Llibre de la Cort de Justícia.</i>	Joan J. Ponsoda
<i>Edició i estudi lingüístic d'un procés criminal del segle XIV. «Un matrimoni desavingut i un gat metzinat.»</i>	Joan Anton Rabella i Ribas.
<i>El llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321). Edició i estudi lingüístic.</i>	M. Àngeles Diéguez Seguí
<i>La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI.</i>	Maria Dolors Farreny Sistac

Si ens centrem en l'obra de Joan Miralles, aquest duu a terme una investigació centrada en l'edició i posterior anàlisi lingüística del *Llibre de la cort del batle reial de Montuïri*. Aquest estudi, a banda de la transcripció, presenta una introducció amb una perspectiva general del context històric i jurídic de l'època estudiada (1229-1360). Pel que fa als continguts de l'anàlisi lingüística, aquesta esdevé bastant completa, ja que el

conjunt d'aspectes analitzats esdevé força ample. A més, a banda dels trets lingüístics, també al·ludeix tant als antropònims com als topònims. Aquest treball esdevé força important perquè posa en contrast les característiques del català insular amb les del català continental, concretament amb el bloc oriental. De fet, l'autor remarca el tarannà conservador del mallorquí en contrast amb el català oriental i ens mostra el valor dels llibres criminals en aquests tipus d'estudis.

D'altra banda, l'obra de Maria Antonia Cano abraça el període més tardà, el segle XVII, i combina tres processos criminals de la ciutat d'Elx amb el llibre del Mostassaf d'aquesta ciutat. Aquest treball destaca pel fet que la ciutat d'Elx està ubicada al sud del País Valencià, de manera que l'estudi realitzat esdevé una anàlisi de la llengua catalana en un enclavament geogràfic força meridional en relació amb el domini lingüístic català. Quant a la seua estructura, aquest estudi presenta tres blocs clarament diferenciats: primerament, podem observar una breu contextualització històrica i una descripció dels manuscrits editats. En segon lloc, podem veure l'edició dels textos i, darrerament, ens trobem amb l'estudi lingüístic.

A més, al llarg d'aquest estudi, podem observar diversos aspectes destacats. Així doncs, podem remarcar la contextualització històrica perquè, a banda de tractar el context històric, ens descriu la figura del Mostassaf i també fa referència a la situació de la llengua. Quant a l'edició, realitza una edició crítica del llibre del Mostassaf tenint en compte les diverses còpies conservades. Pel que fa a l'anàlisi lingüística, l'autora separa en dos apartats distints les grafies i la fonètica. A més, dins de la fonètica estudia amb detall distints universals del canvi lingüístic, com ara la pròtesi o la metàtesi. Dins de la morfosintaxi, podem fer referència a l'estudi dels pronoms febles, puix que realitza un estudi força acurat mitjançant la recerca d'aquests, les combinacions presentades i el seu contrast amb diferents estudis i hipòtesis. Darrerament, també en l'apartat lingüístic, l'autora inclou la relació d'antropònims i topònims del material transcrit dins del subapartat del lèxic.

Pel que fa a l'obra de Joaquim Martí Mestre, aquest duu a terme una edició del *Llibre d'Antiquitats de la Seu de València*, un llibre de memòries en què els sotssagristans escrivien els fets històrics més destacables que afectaven l'església a la

ciutat de València. Podem dividir aquest estudi en dos blocs clarament diferenciats: l'edició i l'anàlisi lingüística. Quant a l'edició del text, aquesta destaca perquè en l'apartat crític inclou tota una sèrie de referències històriques que ajuden el lector a comprendre i ubicar els fets descrits en l'edició.

En relació amb l'anàlisi lingüística, separa les grafies i la fonètica en dos apartats. A més, hi dedica un espai extens a l'estudi de les diferents preposicions que apareixen reflectides en el text editat. Quant a lèxic, cal destacar que a banda de configurar un glossari amb els termes més destacats, també classifica tant els castellanismes com els llatinismes. Realitza un estudi detallat sobre els distints sinònims que hi apareixen, de manera que ens permet veure com les solucions més innovadores desplacen gradualment les antigues. També treballa la *variatio sinonímica*. En darrer lloc, cal remarcar la classificació semàntica dels mots que duu a terme l'autor, ja que configura una mostra força extensa del lèxic de l'època associada a diversos aspectes de la vida quotidiana, com ara el vestuari, les professions i els càrrecs, la parentela o les parts de la casa.

Pel que fa a l'anàlisi de la llengua a Cocentaina durant el segle XIII, Joan J. Ponsoda duu a terme un treball rigorós del qual destaca l'antiguitat d'aquest, ja que li confereix un gran valor a l'estudi filològic. L'autor edita una sèrie de fragments del *Llibre de la cort de Justícia de Cocentaina* on podem trobar tot un conjunt d'aspectes tant civils com criminals, sota la forma de clams, inventaris o sentències, barrejats amb citacions textuais en estil directe dels protagonistes dels fets jutjats.

A més, a banda de l'edició, l'autor realitza un estudi antroponímic a través del buidatge dels cognoms, no sols del text transcrit, sinó d'altres del mateix període i lloc. Mitjançant aquest estudi, l'autor pretén aclarir tant l'origen com la llengua dels repobladors. Altre aspecte a destacar inclòs en aquest primer volum ens ve donat per l'anàlisi de la situació sociolingüística, en què al·ludeix a les interferències de l'aragonés en l'ús del català i al fet que la comunicació oral entre els musulmans i els pobladors cristians hauria de ser bastant fluïda com perquè hi haguera certa intercomprensió mútua.

Quant al segon volum, aquest està format per l'anàlisi lingüística, la qual resulta força completa, tant des de l'aspecte fonètic (l'autor analitza els trets vocàlics o

consonàntics més destacats a través de la representació gràfica d'aquests) com del morfosintàctic (el divideix en onze apartats distints que van des dels substantius i els adjectius o l'article determinat fins a la morfologia verbal, passant per altres aspectes com ara les preposicions o els adverbis). Pel que fa a l'anàlisi lèxica, l'autor elabora un llistat força extens i complet ordenat per ordre alfabètic. A més, no sols elabora el llistat, sinó que analitza el sentit de cada terme de manera que ens aporta el sentit d'aquests.

En relació amb l'estudi de J. Anton Rabella, aquest autor transcriu un procés criminal datat l'any 1374 a Barcelona. Cal remarcar que no transcriu tot el procés sencer, ans que transcriu els 34 primers fulls. En aquests fulls podem copsar els interrogatoris a les parts implicades en el procés i, per tant, és on resideix l'interès des de la vessant lingüística. També transcriu altres parts, com ara albarans i cartes escrites en català. No obstant, obvia els fragments escrits en llatí, ja que no esdevenen gaire útils per a l'anàlisi lingüística.

Posteriorment, duu a terme un estudi lingüístic rigorós en el qual atorga sengles apartats per a les grafies i la fonètica i, a més, separa la morfologia i la sintaxi. També hi inclou el lèxic. Altre aspecte remarcable d'aquest treball ens ve donat per la contextualització històrica, ja que l'autor, a banda d'emprar la bibliografia publicada sobre l'època, utilitza informacions reflectides en el document. També cal destacar l'atenció que hi dedica al procés de transcripció de les declaracions realitzat pels escrivans de l'època, ja que abraça tots els aspectes del procés i esdevé força complet: a mode d'exemple, podem trobar-hi referències al suport (l'ús de tauletes de cera), la tècnica d'escriptura o el nombre d'escrivans que hi intervenen.

En relació amb el treball de M. Àngeles Diéguez, aquest se centra en l'edició i estudi de les mostres més significatives dels tretze volums del *Llibre de la cort del justícia de la ciutat de València* que es conserven a l'arxiu del Regne. Cronològicament, va des del 1279 fins al 1321, un moment força destacat des de la vessant filològica, car al cap i casal valencià s'està duent a terme l'assentament de la configuració lingüística d'aquest. Pel que fa a l'estructura que presenta, l'estudi es divideix en cinc parts: introducció, transcripció, estudi onomàstic, estudi lingüístic i conclusions. Cal remarcar que l'anàlisi onomàstica és força completa, ja que consta d'una gran quantitat d'antropònims, classificats segons el seu origen geogràfic, i topònims.

Quant a l'obra de Maria Dolors Farreny, s'hi transcriuen i analitzen set processos criminals de la ciutat de Lleida que abracen un període temporal considerable: cent déssset anys, des de 1482 fins a 1598. Tots els textos procedeixen de l'Arxiu Municipal de la Paeria de Lleida, concretament pertanyen als judicis realitzats pel *Tribunal del Veguer o de Coltellades*. Els textos de l'any 1595 i 1598 són els més extensos i els que més informació ens aporten. L'autora també fa una breu referència als escriptors, ja que en alguns textos apareixen dues mans, fet que, segons Farreny, reforçaria la hipòtesi que durant el procés de la còpia estenogràfica intervenia la mà de més d'un escriptor.

Pel que fa a l'anàlisi històrica, podem destacar el fet que no se centra en un estudi de caire general sobre l'època, ans que el focalitza sobre la ciutat de Lleida. De fet, analitza les influències sobre aquesta ciutat i l'efecte de les polítiques dels monarques que governaren la Corona d'Aragó i la Monarquia hispànica durant el període històric en el qual transcorren els judicis transcrits: Ferran II, Carles I i Felip II. A més, a banda d'aquesta anàlisi històrica, també s'endinsa en el terreny cultural i ens parla de la Decadència.

Quant a l'anàlisi lingüística, abraça aspectes vinculats tant a la fonètica, la morfologia i la sintaxi. També hi inclou el lèxic i l'estudi onomàstic. En relació amb la fonètica, cal destacar el fet que no realitza un apartat per a grafies i un altre per a sons, sinó que ho inclou tot dins del mateix apartat, és a dir, vincula directament les grafies amb els sons i estudia aquells que aporten alguna novetat significativa. En relació a la morfosintaxi, cal remarcar l'apartat dedicat a l'estudi dels verbs, car hi duu a terme un ampli estudi sobre els usos d'*ésser* i d'*estar*.

Altra novetat remarcable en l'obra de Farreny la podem trobar en el tractament que li dóna a l'onomàstica, ja que aborda aquest tema des d'una perspectiva més lingüística que no pas historicista. De fet, com hem dit anteriorment, inclou aquest apartat dins de l'anàlisi lingüística. Així doncs, en lloc d'elaborar un llistat amb tots els cognoms que hi podem copsar als textos transcrits, realitza una selecció amb aquells que considera més interessants des de la vessant etimològica o dialectal. Darrerament, pel que fa al lèxic, podem destacar el fet que cada text transcrit presenta el seu propi glossari de mots.

ELS TEXTOS I EL SEU CONTEXT

1. TEXTOS SELECCIONATS

Per realitzar la selecció dels fragments editats, primerament, hem estudiat l'estructura dels processos criminals. Seguidament, hem seleccionat les declaracions dels distints testimonis i implicats en els processos transcrits, de manera que la major part del text editat es correspon amb *confessions ex officio*, declaracions de testimonis *in facto*, interrogatoris... A més, també hem transcrit diversos fulls en recte i vers d'altres parts (fragments de sentències, relacions de béns...) amb la finalitat d'obtenir mostres de diferents registres.

Cal remarcar que, malgrat que molts processos no han estat transcrits íntegrament, no hem seccionat cap dels apartats escollits; tant les declaracions com els escrits jurídics seleccionats en cada procés han estat transcrits íntegrament, de principi a fi. No obstant, en els fragments d'interrogatoris on ens trobem de manera consecutiva amb la resposta estereotipada *e dix que no y sab res*, sols editem la primera resposta, elidim la resta i ho indiquem amb una nota a peu de pàgina. També hem elidit la representació amb nombres romans del valor dels béns transcrits en el text E, ja que aquesta ens venia indicada amb lletra.

Pel que fa al nombre de textos, n'hem transcrit un total d'onze els quals sumen, de manera aproximada,⁴ 117 fulls en recte i vers. A més, hem etiquetat cada text amb una lletra distinta, de la A a la K. Hem de tindre en compte que els textos de l'AHMA no es corresponen únicament amb processos referits a la ciutat d'Alzira, ans que també inclouen altres municipis riberencs limítrofs amb aquesta ciutat, com ara Cogullada,⁵ Carcaixent o Algemesí. Consegüentment, si establim la proporcionalitat a partir de la quantitat de textos i l'origen de les causes obtenim els següents resultats:

⁴ Considerem aquesta suma una aproximació orientativa, perquè en uns pocs fulls les declaracions recollides no ocupen una pàgina sencera.

⁵ Actualment, Cogullada és un nucli poblacional que pertany al terme municipal de Carcaixent.

Taula 2: Proporcionalitat entre la quantitat de text i l'origen d'aquest.

Ciutat	Textos	Percentatge
Alzira	8 (A,B,C,D,F,G,H)	51,70%
Cogullada	1 (E)	15,80%
Carcaixent	1 (I)	12,00%
Algemesí	1 (K)	7,30%
Alzira / Corbera ⁶	1 (J)	13,20%

Tot seguit, mostrem els processos seleccionats, una taula amb les principals característiques d'aquests i una mostra de dues imatges corresponents al material seleccionat i transcrit.⁷

TEXTOS TRANSCRITS⁸

- Text **A** (signatura: 0501/04): Procés de la honorable Leonor Carbó y de Castany, vídua, contra: en Batiste Tafoya y Francés Carpi, laurador.
- Text **B** (signatura: 0501/10): Procés de Antoni Rexarch, laurador, contra: la magnífica Tolentina Calbet y de Domingues.
- Text **C** (signatura: 0501/17): Procés del magnífich procurador fiscal de sa magestat de la vila de Algezira contra: en Joseph i Berthomeu Castañys.
- Text **D** (signatura: 0501/21): *In facta* de Pere Serrano, notari.
- Text **E** (signatura: 0501/24): Procés del magnífich fiscal de sa magestat en la vila de Algezira contra: mestre Jordi Martínez, rajoler.
- Text **F** (signatura: 0501/28): Procés del magnífich Luýs Alcayna, ciutadà e procurador fiscal de sa magestat, 1583, publicat. Joan Casanoves, llaurador.
- Text **G** (signatura: 0501/34): *In ffacta* de mestre Anthoni del Port, moliner, 1585.

⁶ Aquest procés transcorre en el camí entre Alzira i Corbera, de manera que presenta testimonis d'ambdues localitats.

⁷ També hem estudiat textos de la localitat de riberenca de Sueca, que no hem transcrit però que ens serveixen de contrapunt.

⁸ S'han respectat les grafies tal com estan representades en les portades.

- Text **H** (signatura: 0501/47): Procés de denúncia criminal del discret Lluís Ferrer, notari, procurador fiscal de sa magestat en la vila de Algezira, térmens y contribució generals de aquella, contra: mestre Nicolau Aparici, sastre de la dita vila de Algezira, vehí e habittador, delat y denunciat.
- Text **I** (signatura: 0501/51): *In facto* de la escopetada perpetrada en la persona de Batiste Guerau de la universitat de Carcaxent.
- Text **J** (signatura: 0501/76): *In facto* de la mort perpetrada en la persona de Miquel Turquet de Corbera, en lo camí de Corbera acordadament.
- Text **K** (signatura: 0501/59): *In facto* de la mort del *quondam* Andreu Torres, ministre y procurador fiscal de sa magestat en Algemezi.

Taula 3: Nombre de fulls transcrits per text.

Text	Datació	Fulls transcrits
A	1570	3R-4R, 5R -10V (7,5)
B	1572	10R-21R (11,5)
C	1576	2R-8V (7)
D	1582	2R- 6R, 7R-18R (16)
E	1582	6R-9V, 12V-13R, 19R-32V (18,5)
F	1583	6R,6V,8R-14V (8)
G	1585	2R-5R, 6R-7R (5)
H	1588	7R-12R (5,5)
I	1588	2R-4R, 5R-6R, 7R-16V (14)
J	1596	3R-18R (15,5)
K	1599	3R-15R (8,5)
Total fulls		117 fulls

que me foye par la reyne demli
 que quelque chose semblant desolus ne
 me peusse adire effe... orales de son
 main... ligna... de...
 que no seludo nana mes de... son main
 lare et
 Et... fuge...
 Et... que no pot... d'acti... son
 on capital merde que... ce... que nos
 se... de... li... la...
 que... que... que on
 m... de... que
 que... que...
 que... que...
 que... que...
 que... que...
 que... que...
 que... que...
 que... que...
 que... que...

+

Dicho día et año

Sabet Gaudet de le Blanc vinda
 mueler que fone de ley o Joan Blanc
 le es de... no dig esse... le trenta...
 que... no foi... menço...
 fat...
 fone Interrogada et
 que quit... que fone entre
 ce non...
 estave ella dita... en faca...
 en la...
 de Catharina... de Charle
 Blanc... que se aplega...
 a... de... que...
 na... dita...
 ne... dita...
 Blanc... en...
 de... Blanc...
 persona alguna...
 a... que...
 de... en...
 mi... que...
 and... dita...
 se...
 regu

8V

2. CONTEXTUALITZACIÓ HISTÒRICA

L'Europa del segle XVI es fonamenta dins d'un context de creixement econòmic i demogràfic, ja que la reactivació agrària posterior a la crisi baixmedieval⁹ va vindre acompanyada d'un augment poblacional. Així doncs, si durant la citada crisi la població va disminuir sensiblement com a conseqüència de diversos factors (diferents epidèmies de pesta, guerres, carestia...), durant el període tractat la població valenciana va augmentar de manera considerable gràcies a tota una sèrie de trets positius (reactivació de la producció agrària, immunitat front a noves epidèmies o descens de la mortalitat infantil).¹⁰

Quant al País Valencià, aquest creixement econòmic i demogràfic es veuria retardat unes dècades en relació a la resta dels territoris de la Monarquia hispànica. Segons Furió,¹¹ el creixement econòmic valencià s'engegaria als anys quaranta del segle XVI i s'allargaria fins als darrers anys de la dècada dels huitanta. A partir d'ací s'aturaria i començaria una contracció econòmica que donaria pas a la crisi de la primera meitat del segle XVII. De fet, des de 1562 fins l'any 1600 el creixement econòmic fou més discret que en els anys anteriors.¹²

Entre els factors que condicionaren aquesta cronologia diferenciada, n'hi ha de tipus polític, social i geogràfic. Quant als factors polítics, cal destacar-ne dos: la pèrdua de pes polític del País Valencià en el context de la Monarquia hispànica i la Revolta de les Germanies (1519-1522).

Aquesta pèrdua d'importància del País Valencià començà a les darreries del segle XV, concretament amb la unió dinàstica de les Corones de Castella i Aragó. Així doncs, si en el context de la Corona d'Aragó, en el segle XV Catalunya s'havia afeblit i el País

⁹ Segons Dolors López, M. (2008:68) si bé alguns historiadors parlen de crisi perquè combinen tota una sèrie de factors negatius (la pesta, la guerra, la carestia...), altres argüeixen que en lloc d'una crisi som davant d'un procés de canvi: passem de l'economia feudal a la capitalista.

¹⁰ Vegeu Adela Fargas, M. (2009:13).

¹¹ Vegeu Furió, A. (2001:270).

¹² Vegeu Climent, J.; Fuster, J.; García, S.; Reglà, J.; Simó, T. (1989:99).

Valencià s'havia convertit en el motor d'aquesta,¹³ la unió dinàstica desplaçava les terres valencianes d'esdevindre centre econòmic, social i cultural a, perifèria política i econòmica. Una mostra d'aquest fet la tenim en la relació del pes demogràfic valencià: així doncs, si en la marc de la Corona d'Aragó el País Valencià constituïa, aproximadament, el 30% de la població, en el marc de la nova unió dinàstica quedava reduïda a un pobre 5%.¹⁴ De fet, Ferran II sols visità la ciutat de València quatre vegades. Quant a la política exterior, si bé reincorporà els comtats del Rosselló i la Cerdanya el 1493,¹⁵ les principals operacions de política exterior dutes a terme sota el seu regnat (la conquesta de Granada i l'expansió americana) responien als interessos castellans.¹⁶ A més, el descobriment i la posterior conquesta d'Amèrica per part de la Corona de Castella reforçarien el paper central de Castella dins de la Monarquia Hispànica.

La literatura és una bona mostra de la rellevància valenciana i posterior pèrdua de pes en el context hispànic, no sols de les terres valencianes sinó de tota la Corona d'Aragó sencera; si el segle XV esdevenia el Segle d'Or de les lletres catalanes, gràcies a l'aportació valenciana (Jaume Roig, sor Isabel de Villena, Joanot Martorell...), a partir del segle XVI la literatura catalana, tant la produïda a València com a la resta de la Corona d'Aragó, perd importància i s'enceta el procés conegut com a Decadència.¹⁷ A més, als territoris de la Corona d'Aragó es va produir una desconexió interna, de la qual no va restar exempta la llengua: en els textos transcrits trobem mostres de com les diferències dialectals entre el valencià i el mallorquí eren ja percebudes amb claredat pels parlants:

B10V E dix que és ver lo dit capítol, e dix-o saber per ser públich y notori, y per ser **la llengua de aquell mallorquina.**

¹³ Vegeu Aventín, M. (2002:42).

¹⁴ Vegeu Furió, A. (2001:223).

¹⁵ Vegeu Martínez, Carlos (2004:666).

¹⁶ Vegeu Furió, A. (2001:224).

¹⁷ Vegeu Ferrando, A i Nicolàs, M. (2011:142).

Quant a la Revolta de les Germanies, aquesta no ajudà gaire en el procés de recuperació econòmica. Els gremis s'hi van enfrontar contra el poder de la noblesa, la qual fou defensada pels serfs moriscos i una minoria cristiana: els mascarats.¹⁸ Aquesta revolta va ser esclafada per les forces de Carles I; la repressió va ser dirigida en primera instància pel virrei Diego Hurtado de Mendoza i, posteriorment, per la virreina na Germana de Foix.¹⁹ El conflicte va dur lligades conseqüències negatives tant de tipus social com econòmiques. La conversió forçosa de la població musulmana fou una de les principals conseqüències socials; aquest moviment repressiu contra els moriscos valencians va provocar que la immigració clandestina cap a l'Àfrica, duta a terme per aquest grup religiós de manera regular, s'incrementara.²⁰ En el plànol econòmic, cal destacar una important pèrdua de pes de la indústria i el comerç valencià.²¹

D'altra banda, la posició geogràfica del país i la composició religiosa de la societat valenciana també configuraren part del pal de la roda que retardà l'arrancada econòmica: així com durant la conquesta de Mallorca la població musulmana fou pràcticament eradicada i substituïda per nous pobladors catalans, la major extensió de les terres valencianes impedí dur a terme la substitució total de la població; un elevat nombre de musulmans hi conviviren durant segles amb els nous pobladors cristians²² fins la seua expulsió el 1609. De fet, aquesta expulsió donaria lloc a la segona època de repoblació important del País Valencià.²³ Cal remarcar que quan Felip IV de Castella, III d'Aragó i Portugal, decretà l'expulsió de moriscos de les seues terres va començar pels moriscos valencians: entenem que el gran percentatge de població morisca en terres

¹⁸ Vegeu Ferrando, A. i Nicolàs, M. (2011:142).

¹⁹ Germana de Foix, viuda de Ferran II, fou nomenada virreina el 1523 i exercí una dura repressió contra el bàndol derrotat. A. Furió (2001:240) diu el següent: «Una crònica coetània, el Llibre d'Antiquitats, eleva a més de vuit-cents el nombre de represaliats durant tot el període, i la mateixa virreina reconeixeria haver ordenat l'execució de més d'un centenar de persones.»

²⁰ Garcia Martínez, S. (2006:114): «A la primera meitat del segle XVI, l'emigració clandestina de moriscos a l'Àfrica havia estat contínua, i registrà la seua major intensitat amb motiu de les Germanies.»

²¹ Vegeu Ferrando, A. i Nicolàs, M. (2011:142).

²² Vegeu Ferrando, A. i Nicolàs, M. (2011:100).

²³ Vegeu Casanova, E. (1983:73).

valencianes i la convivència amb els atacs berberiscos del segle XVI van esdevenir claus en aquesta decisió.²⁴

De fet, la convivència entre ambdues societats, al País Valencià, no fou totalment pacífica, ja que, a banda dels conflictes econòmics que produïen (eren una mà d'obra més econòmica que els cristians) i les revoltes que protagonitzaren, també causaven un recel constant alimentat per la por a una possible invasió turca. Aquesta por no era cap fantasia, ans que s'alimentava del tèmor infundat per les ràtzies de corsaris berberiscos que castigaven les costes valencianes. La posició geogràfica del País Valencià el situa força prop de les costes nord-africanes i durant el segle XVI els atacs van ser freqüents;²⁵ de vegades, els musulmans valencians tendien a la col·laboració amb els pirates nord-africans.²⁶ A més, entenem que el sentiment identitari dels moriscos valencians com a ètnia diferenciada contribuï a enfortir aquesta col·laboració; pressuposem que la conservació de la seua llengua, fet que no succeïa amb els moriscos aragonesos,²⁷ esdevindria un fet clau per a enfortir els lligams amb els pirates nord-africans.

En aquesta línia, en el context de la Ribera del Xúquer, cal destacar l'atac berberisc perpetrat pel corsari Turgut Rais (Dragut) a Cullera, desembocadura del riu Xúquer, el 1550. Així doncs, segons T.Peris (2011:100) aquest atac es va convertir en un enfrontament força dur entre els pirates i la població dels pobles propers que acudí en auxili; un mercader que viatjava cap a Gandia donà l'avís a les poblacions veïnes i hi van acudir ciutadans de Sueca, Alzira i altres llocs de la Ribera. La implicació de veïns d'altres localitats en la defensa de Cullera no esdevé cap fet novedós ni altruista, ja que aquestes ràtzies podien endinsar-se cap a l'interior o alentar una revolta morisca.²⁸ De fet, la mort d'un notari de Sueca, membre d'una destacada nissaga d'aquesta localitat, està documentada el 1503, quan acudí a Cullera per combatre un

²⁴ Coll i Alentorn, M. (1992:383): «La mesura [l'expulsió dels moriscos] fou adoptada pel Consell d'Estat el 9 d'abril de 1609, i hom decidí de començar la seva execució pels moriscos valencians, considerats els més perillosos, tant per llur nombre, com perquè vivien en comunitats més compactes, com perquè residien en territoris relativament propers al mar.»

²⁵ Vegeu Furió, A. (2001: 300-301) i Garcia Martínez, S. (2006:109).

²⁶ Vegeu Peris, T. (2011: 99).

²⁷ Vegeu Salvador Plans, Antonio (2004:777)

²⁸ Vegeu Peris, T. (2011: 103).

atac de pirates berberiscos.²⁹ A més, aquesta implicació de la població de les ciutats riberenques en la defensa del litoral també ens venia donada per la manca d'efectivitat de les mesures que emanaven dels poders públics, les quals moltes vegades, únicament, consistien a establir una vigilància del litoral per a poder alertar de la presència berberisca.³⁰ De fet, en el *Llibre d'Administració dels Jurats* de la localitat de Sueca de l'any 1552-1553³¹ podem trobar inscripcions en què es dóna compte del pagament per part de les autoritats municipals a aquests vigilants. Els guaites en qüestió eren qualificats com a *avís de moros*.³²

Ítem, per un **avís de moros** hun sou.

Ítem, per altre **avís de moros** hun sou.

Tanmateix, a banda d'aquestes tensions i conflictes, el creixement econòmic que començà a engegar-se a partir de la dècada dels quaranta féu augmentar la població del país de manera considerable tant amb nous naixements com amb nousvinguts d'altres llocs dels territoris hispànics i de terres occitanes.³³

Quant a la producció econòmica, la seda i l'arròs passaren a ser dos dels principals eixos de l'economia valenciana, els quals també eren presents amb gran força a la Ribera del Xúquer;³⁴ el cultiu de la morera es focalitza en gran part en terres riberenques i, a les poblacions limítrofs amb l'Albufera, el cultiu de l'arròs esdevingué un motor força important del desenvolupament local. De fet, durant l'Edat Moderna, a

²⁹ Carrasquer, J. Antoni (2009:81).

³⁰ Garcia Martínez, S. (2006:110-111): «Aquestes consistien, fonamentalment, a vigilar i inspeccionar el litoral per donar l'alarma davant la presència dels corsaris i reunir les forces necessàries per desbaratarlos: les companyies de cavalls de la costa, la gent dels pobles veïns, del litoral o de l'interior, i els reforços que pogués enviar el rei.»

³¹ Aquest text es conserva a l'Arxiu Històric Municipal de Sueca amb la signatura A1-E10 (Llibre 197; Quadern 13).

³² Aquest pagament també esdevé una mostra de la implicació no sols de les localitats costaneres, ans també d'aquelles que estaven situades a prop: Sueca està situada a uns dos quilòmetres de la platja i és veïna de la localitat de Cullera, població força castigada per la ràtzies berberisques tal com ja hem indicat.

³³ Vegeu Furió, A. (2001: 273 – 274).

³⁴ Vegeu Furió, A. (2001: 281).

Sueca, l'extensió de terra d'arròs cultivada va créixer espectacularment gràcies al terreny que se li va guanyar a l'Albufera mitjançant la dessecació del llac.³⁵ No obstant, el creixement econòmic també ens va dur tot un seguit de conflictes (enveges, plets, robatoris...) de manera que les tensions socials continuaren presents en la societat valenciana del cinc-cents. En aquesta línia podem citar com a exemple distints conflictes que es descriuen en diversos processos criminals de la Ribera, per motius de robatoris relacionats amb la seda o l'arròs. Consegüentment, podem citar el text B, *Procés de Antoni Rexarch, laurador, contra: la magnífica Tolentina Calbet y de Domingues*, el qual transcorregué a Alzira l'any 1572.

B15V E dix que un dia del qual no-s recorda, estant la muller del dit testimoni en casa la dita Tolentina Calbet, anant lo dit testimoni per a cridar la dita sa muller, sentí e véu que la dita Tolentina Calbet y de Domínguez se clamava e queixava dient que li havien entrat per la trapa eo forat de casa del dit Rexarch, **e que li havien furtat, e que li faltaven deu o dotze quarterons de seda fina**. E açò dix saber per so que à dit desús.

També podem citar el *Procés del honorable en Juan de la Reula, procurador fiscal del il·lustríssimo señor mestre de Muntesa en lo present lloch de Çueca, contra: en Juan Amat e Batiste Mars, delats e denunciats*,³⁶ en el qual dos hòmens d'Albalat de la Ribera són capturats a Sueca, acusats de furta arròs i finalment condemnats. El text està datat en l'any 1578 i ens mostra la importància de l'arròs per a la subsistència local durant l'època estudiada a través de l'interés que es duu a terme per capturar els lladres i la pena que el justícia local els imposa:

5V E axí ell, dit testimoni, tornà al present lloch per lo carrer dit de l'Àlber, anà al dit de Unchana e, quan fonch ell, dit testimoni, en [dit] camí, detterminà de passar lo pont de la céquia que està en lo dit camí. E per la vora de la céquia anà ell, dit testimoni, mirant e regoneixent si trobaria

³⁵ Vegeu Furió, A. (1982:10).

³⁶ Aquest text es conserva a l'Arxiu Històric Municipal de Sueca amb la signatura 101-61.

ningú, fins al [c]amí de València. E com ell, dit testimoni, no hagués trobat ningú, se posà en lo cantó del macerol de Anthoni Palau, es[t]ant [...] parat escoltant si sentiri[a] cosa ninguna, véu ell, dit testimoni, que per lo dit camí de València anava un home. E ell, dit testimoni, est[ig]ué parat, aguardant-lo que arribàs, e, quant fonch junct a ell, dit testimoni, véu ell, dit testimoni, que aquell portava una talega al coll e la dita esporta. E axí, en lo mateix instant, ell, dit testimoni, se abraçà e prengué lo dit home, lo qual dix a ell, dit testimoni, que què volia fer, e ell, dit testimoni, li dix estes paraules: **«lladre, tacañy... furtau lo arròs e dieu què vull fer yo... vull portar-vos a la presó!»**

31R Per ço *et alteri, justicia suadente*, proveheix sentència y declara als dits Joan Amat e Batiste Mars ab la present deffinitiva sentència, condempna en que aquell y **casquí de aquells sia asotat y pasat per los llochs acostumats del present lloch de Çueca, ab les espal·les descubertes e nues, asotant en lo modo y forma acostumats.** Y encara condempna aquells y a casquí de aquells en **desterro perpètuu** del present lloch e terme de Çueca y **en les despeses de la present causa.**

Cal remarcar que no podem concloure aquesta contextualització, sense fer referència al fet que aquestes convulsions socials es veieren reforçades per l'aparició i ús de les armes de foc. Podem trobar mostres de l'ús d'aquestes en distints processos criminals:

D18R [...] y estant en dita alqueria Pedro de Mur, menor, parlant ab ell, testimoni dix, en effectte, que en la *present* vila tots lo tenien *per valent* e que una nit, **portant dos scopetes de pedrenyal**, desparà una de aquelles a la finestra [...].

I3V y ell, t[e]stimoni, anava carrer amunt devés los quatre cantons y, quant fonch al cantó de Joan Albelda, **sentí un tro d'escopetada** y, de continent, sentí grans crits en casa de Baptiste Guerau, ço és, que les dones de casa cridaven, y ell, testimoni, a dits crits acodí a la casa del dit *Guerau*, y véu al dit Baptiste Guerau naffra en la cuxa squerre de la qual naffra hixqué efussió de sanch. E açò, etc.

Darrerament, a mode de conclusió, sota el nostre punt de vista, el segle XVI esdevé una mena d'època de transició entre el País Valencià medieval i el modern; les transformacions socials produïdes pels moviments econòmics i polítics (les andanades econòmiques, les Germanies, els atacs berberiscos, la conflictivitat social...) ajudaren a configurar un panorama que assoliria el moment àlgid, al Regne de València, el 1609 amb l'expulsió de moriscos. Aquest fet va canviar la fesonomia (ètnica, lingüística i per extensió social i cultural) del País Valencià i suposaria el trencament definitiu amb l'època medieval i la configuració del País de València de l'època moderna, del qual esdevenim hereus directes.

L'EDICIÓ

1. CRITERIS D'EDICIÓ I TRANSCRIPCIÓ

A l'hora de dur a terme l'edició de textos seleccionats, hem tingut en compte tres factors: en primer lloc, hem respectat al màxim el contingut dels textos transcrits. Seguidament, hem parat esment en el fet que aquest tipus de textos, per poder ser interpretats pels lectors de hui dia, necessiten ésser editats amb les convencions ortotipogràfiques actuals.³⁷ En darrer lloc, com que som davant d'un treball de recerca acadèmica, hem de contribuir a facilitar-ne l'estudi lingüístic.

En aquesta línia, com sol ser habitual en l'edició de textos catalans medievals i moderns, hem optat per les normes d'edició de la col·lecció *Els nostres clàssics* (ENC). Conseqüentment, els criteris d'edició i transcripció dels textos són els següents:

1. Respecte a les grafies originals, separació de les paraules segons la llengua actual i desenvolupament de les abreviatures i abreviacions de termes en català.
2. Regularització dels següents grafemes segons la llengua actual: s/ʃ, u/v, i/j, c/ç. A més, quan la *ll* presenta un valor geminat en lloc de palatal, se substitueix per *ll*. No hem regularitzat l'ús de l'actual grafia *ny* amb la finalitat de mostrar la interferència gràfica del castellà.
3. Accentuació i regularització de les títols, les apòstrofs, els guionets i les dièresis segons els criteris actuals. També s'utilitza el punt volat per a indicar les elisions que en l'actualitat no les podem representar gràficament. Quant a l'ús del guionet en la separació dels pronoms àtons de la forma verbal, sols hem emprat el guionet quan, en el manuscrit, els pronoms apareixen aglutinats al verb; si estan separats no l'hem emprat.³⁸ Com que es tracta d'un text valencià, hem

³⁷ En aquesta línia seguim les indicacions realitzades per Martines, V. (1999:90-91) : «Hem d'evitar que, per un excés de zel en la plasmació gràfica de la nostra activitat, hi haja massa signes estranys, que hi haja un excés de llum que ens impedisca de veure-hi clar.»

³⁸ Adoptem la mateixa solució que Farreny (2004a [2000]:17).

decidit accentuar-lo segons la pronúncia general d'aquest dialecte. Quant a l'accentuació diacrítica, també l'hem feta servir en els monosíl·labs que, per la representació gràfica realitzada pels escriptors, han esdevingut homònims. A partir d'aquest criteri, hem configurat la següent taula:

Taula 4: Accentuació diacrítica

à	verb haver	a	prep.
é	verb haver	e	conj.
hà	prep.	ha	verb haver
hí	conj.	hi	pronom
hó	conj.	ho	pronom

4. Puntuació del text i regularització de les majúscules/minúscules segons la normativa actual.
5. Els fragment textuals en estil directe s'indiquen entre cometes baixes. En el cas dels fragments escrits en altres llengües (com ara en llatí o en castellà) aquests s'escriuran en cursiva.

Hem utilitzat els següents símbols amb la finalitat d'indicar els fragments reconstruïts, trencats, de lectura dubtosa, escrits al marge...³⁹

[]: indiquen reconstruccions realitzades per l'editor.⁴⁰

[...]: fa referència a fragments que no poden ser llegits com a conseqüència d'un trencament.

/.../: fragment de text incomplet com a conseqüència de la manca de text presentada en l'original.

³⁹ Per configurar aquests símbols ens hem basat en Ponsoda (1992:114), malgrat que hem realitzat algunes modificacions i no hem adoptat tot el llistat.

⁴⁰ Hem reconstruït els fragments trencats en què tenim la certesa de l'exactitud de la reconstrucció (mitjançant fragments de lletres en la part trencada i/o si es tracta de paraules o construccions força repetides al llarg del text). També reconstruïm els oblitats evidents dels escriptors. En aquest darrer cas ho indiquem amb una nota a peu de pàgina.

{ }: inclou les anotacions realitzades a una vora del manuscrit, tant si es refereixen a crides o com si ens aporten algun contingut transcendent per al significat del text.

//: fi de pàgina.

A banda d'aquest criteris, hem adoptat una sèrie de decisions i hem establert uns criteris concrets que han condicionat la distribució espacial i la paginació del text. Així doncs, a banda d'anomenar cada text amb una lletra distinta⁴¹ hem configurat una paginació pròpia per a cada text en què s'especifica el nombre de full i si aquest es recte o vers. Aquesta nomenclatura ens permet localitzar fàcilment qualsevol tret analitzat. A mode d'exemple, si volguérem contextualitzar el terme *hir* el sistema de paginació establert ens remetria a A5R (significa que en el text A hem de cercar el full 5 recte).

En relació amb la puntuació, malgrat que hem seguit les normes convencionals, cal remarcar algunes precisions realitzades com a conseqüència de l'estil emprat en la redacció dels escrivans de l'època. Així doncs, pel que fa a l'ús de la coma, hem decidit emprar-la per separar entre si les oracions compostes amb una estructura sintàctica interna complexa. Hem emprat aquest criteri malgrat que les diferents oracions estiguen unides per alguna conjunció. Quant al punt, fem el punt i seguit per separar les oracions que descriuen accions distintes, encara que els fets narrats presenten solució de continuïtat.

Cal remarcar el fet que hem adoptat aquests criteris de puntuació amb la finalitat de dotar el text d'una coherència i una adequació adients; si no ho férem, un lector contemporani podria presentar dificultats per interpretar el resultat de la nostra edició. En relació amb l'ús del punt i coma i dels dos punts, hem seguit els criteris habituals que en regeixen l'ús.

Pel que fa a les declaracions recollides en estil directe, el criteri per a l'ús dels símbols d'exclamació i interrogació ens ve donat per la càrrega semàntica de l'expressió transcrita i la interpretació que n'hem fet en funció del context: com que el català no presenta cap estructura gramatical específica per marcar l'entonació especial dels

⁴¹ Veure: TEXTOS SELECCIONATS

fragments exclamatius o interrogatius (tal com ho fan altres llengües com l'anglès i l'alemany),⁴² resulta lògic pensar que si algú es troba un cadàver o pronuncia un insult, realitzarà una entonació exclamativa.

D'altra banda, hem emprat les notes a peu de pàgina amb la finalitat d'incloure les paraules o fragments ratllats,⁴³ els fragments omesos o les correccions proposades. Cal tindre en compte que aquests aspectes també formen part del text transcrit i poden ser analitzats.

En relació amb l'estat de conservació dels textos, en general, és bastant bo, car ens permet seguir la narració dels fets. No obstant, podem copsar-hi el pas del temps sota la forma de petites incidències, com ara forats petits, escletxes, taques de tinta, fragments esborrats per la humitat i parts deteriorades per l'acció dels roedors i dels insectes. La mida dels fulls oscil·la entre 310/20 x 210/20 mil·límetres. Quant al paper, la textura que presenta ens indica que és de tipus oriental i, a més, els forats que podem observar en les parts del text amb una major quantitat de tinta ens mostren que els escriptors han emprat un tipus de tinta amb un alt contingut d'òxid de ferro.⁴⁴ Darrerament, la lletra és de tipus processal i, pel que fa al nombre d'escriptors que hi intervenen, el fet que en molts processos detectem la presència de més d'una mà reforça la hipòtesi que en un únic procés poguera intervindre més d'un escriptor.

⁴² Vegeu Pujol, J. M. i Solà, J. (2000:49).

⁴³ No hem inclòs els fragments ratllats il·legibles o aquells que no configuren un mot sencer.

⁴⁴ Vegeu Martines, V. (1999:47).

2. ELS TEXTOS

2.1 *Text A*

Datació: 1570

Localització: AHMA.

Signatura: 0501/04

Presentació del procés

Inculpats: Batiste Tafoya i Francés Carpi.

Fets jutjats: Els inculpats, provistos d'espases i escuts, ataquen Josep Castany a la localitat d'Alzira. Els testimonis transcrits descriuen la brega que es va produir, relaten l'estat en el qual queden tant els agressors com l'agredit i, a més, identifiquen els inculpats en el procés. Com a conseqüència de les ferides rebudes, la major part al cap, presuposem que l'agredit mor, car la muller d'aquest figura com a viuda en la portada del procés. A l'interior d'aquest, tan sols s'especifica que resulta malferit com a conseqüència de l'agressió, però no pas mort.

A1R Procés de la honorable Leonor Carbó y de Castany, **vídua**,
1570, contra:
En Batiste Tafoya y Francés Carpi, laurador.

A6V li havien pegat molt mala coltellada en lo cap, de la qual resultà malnafrat.

Testimonis transcrits:

Gaspar Alfaro (Alzira), llaurador.

Francés Carpi (Alzira, confessant), llaurador.

Joan Ferrer (Alzira), llaurador.

Na /.../ Garcia (Alzira).

Viuda na Garcia (Alzira), madrina.

Lleonor Micó (Alzira).

Joan Palau (Alzira).

Batiste Tafoya (Alzira, confessant), llaurador.

A1R

**Procés de la honorable Leonor Carbó y de Castany, vídua,
1570, contra:
En Batiste Tafoya y Francés Carpi, laurador.**

A3R *In facto de Castany.*

Die V february.

Lo honorable en⁴⁵ Joan Palau, *testimoni*, qui jura, etc., de eda[t] [d]e cinquanta annys: E dix qu·stant ell, dit *testimoni*, en la *present* nit en sa casa sentí com dix⁴⁶ una veu, que al seu parer era de Juseph Castany, la qual dix: «A mi, a mi, Jaume!» Y ell, dit *testimoni*, sellavors, se girà devers lo carrer e véu com li tiraren una coltellada, la qual li pegà al paréxer d'ell, dit *testimoni*, en lo cap. E los que li pegaren eren tres hòmens, però, no véu sinó una spassa tirada.

Interrogat si coneix o sap qui li ha pegat al dit Castany:

E dix que, *per* lo jurament *que* fet ha, no sap qui li ha pegat, ni menys los coneix, ni u ha hoït dir.

Dicto die.

La honorable Lleonor Micó, muller de Joan Palau, de eda[t] de XXXX anys, segons aquella dix, la qual jura, etc.:

E dix qu·estant ella, dita *testimoni*, a la porta de sa cassa, esta nit, véu com tres hòmens que anaven devés la vila acometeren a Juseph Castany. E véu⁴⁷ ella, dita, com li pegaren una coltellada en lo cap a lo dit Castany; raculant *per* lo carrer avall, acudí molta gent dient: «A mi Jaume!»

Interrogat si sab ni ha hoït dir qui li ha pegat:

E dix *que*, *per* lo jurament *que* fet ha, no sab ni ha hoït dir qui li haja pegat.

⁴⁵ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Hilary*.

⁴⁶ Al ms., suprimit amb una ratlla: *eren*.

⁴⁷ Al ms., suprimit amb una ratlla: *com*.

Die VI m[e]nsis february anno iamdicto.

Joseph Castany, de hedat de díhuit⁴⁸ a dènou //

A3V ⁴⁹ anys, poch més o menys, segons, etc., lo qua[l] jura, etc.

Fonch interrogat qui li pegà en la nit pasada les coltellades que té:

E dix que estant en la nit propasada, que serien set hores poch més o menys, seït en lo banc[h] de Bernat Torremocha, véu venir per a ell tres hòmens, los dos per la huna part e lo altre⁵⁰ per la altra part, los quals heren Batiste Tafoya, e /.../ Carpi e Jaume Saplana, fill de Thomàs. E véu com tiraren de les espases e, sens[e] dir-li cosa nenguna, arremetteren per a ell, dit relant, als quals dix: «Tres a hu!» E dirigint les paraules al dit Jaume Saplana li dix: «A mi Jaume!» E, ans que·s llevàs de dit banch, lo dit Batiste Taffoya li pegà una coltellada en lo cap,⁵¹ de la qual lo nafrà e ixqué, *encontinent*, molta sanch. E arremeteren per aquell e li tiraren moltes coltellades; e anaven trahent devés casa Pere Soriano fins a ha hon lo anaven seguint a coltellades.

Interrogat que diga si à tengut qüestió ab aquell:

E dix que, per lo jurament que ha fet,⁵² no ha tengut qüestió ab ningú de a- //

A4R quells, ni paraules.

Interrogat de lloch temps e presens:

E dix que de lloch e temps ja u h[a] dit desús, de presens que un fill de la viuda na Yvanyes, lo més chic.

Iniunctum, etc. //

⁴⁸ Al ms., *díuhit*.

⁴⁹ Al ms., segueix *a dènou* eliminat per repetició.

⁵⁰ Al ms., segueix *per la altra* eliminat per repetició.

⁵¹ Al ms., segueix *e* eliminat per repetició.

⁵² Al ms., segueix *que* eliminat per repetició.

A5R Informació de [tes]timonis.

Die VI mensis februarii anno MDLXX.

Lo honorable en Joan⁵³ Ferrer, laurador, dix de edat de XXXVIII anys poch més o menys, qui jura a Nostre Señor Déu, etc.:

E dix que en lo dia de hir, entre les set y huyt hores de la nit, entrant ell, dit testimoni, dins la vila, lo qual venia del raval de Sant Agostí, quant fonch en lo pont sentí grans crits de dones devés sant Agostí. Y après, acodint devés los crits, ell, dit testimoni, y altres, los noms dels quals⁵⁴ no·s recorda sinó és de lo hu que hoÿa dir que·s deya /.../ Lopis, de Algemesí, nebot de la viuda na Perissa, y essent en lo pont levadís, véu ell, dit testimoni, com venien tres hòmens⁵⁵ ab les spases tirades, fogint, lo hu dels quals portava una rodella enbrasada. Y quant foren a l'entrar del pont levadís, lavós, ell, dit testimoni, y altres los demanaren qui eren //

A5V los de la qüestió. Y, sense r[e]spondre ell cosa ninguna, los dos dels quals se lansaren camí de Tulell, junt a la pea[n]ya de la fusta, corrent ves lo altre⁵⁶ que portava la rodella; entrà per lo pont levadís dient: «A fuera, a fuera!», ab la espasa tirada y la rodella als pits. Y axí passà per davant d'ell, dit testimoni, y dels altres que ab ell estaven, entrant-se'n dins la vila corrent; lo qual home, al parer d'ell, dit testimoni, li paregué que era Batiste Tafoya, fill de Joan Tafoya, velluter de l[a] present vila. E açò e no altres, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps y presens: E dix que no y sab més de lo que ha dit dessús.

Fonch interrogat que diga si sab o ha hoÿt dir qui eren los de la qüestió que nafraren en lo dia de hir a Joseph Castany: E dix que de sciència certa no·n sab més de lo que ha dit dessús, salvo emperò, que ha hoÿt dir en lo dia de hui en casa de Pere Serrano, flaquer, a la muller de aquell, que los tres hòmens que havien nafrat al dit Joseph Castany eren

⁵³ Al ms. *Joahnn*.

⁵⁴ Al ms., suprimit amb una ratlla: *que*.

⁵⁵ Al ms., suprimit amb una ratlla: *lo*.

⁵⁶ Al ms., suprimit amb una ratlla: *de la rodella*.

Batiste Tafoya y hun fill de Tomàs Sapllana, y⁵⁷ Francés Carpi. E que la dita dona ho ha hoyt dir al dit nafrat. Y açò, etc.

Iniunctum, etc.

Dictis die et anno.

Lo honorable en Gaspar Alfaro, laurador, menor //

A6R de dies, de edat [de] XXIII anys poch més o menys, qui jura a *Nostre* Se[ñor] Déu, etc., dir veritat, etc.:

E dix que en lo dia de hir en la nit, entre les set y huyt hores de la nit, que⁵⁸ portàvem sinch del present mes de febrer, exí ell, dit *testimoni*, de la llar en companya de la viuda na Garcia, [ma]drina, y sa filla na Fonsa, y Sperança⁵⁹ Avellà, donzella, néta de la dona na Garcia. Y, essent fora del portaler de casa de Jaume Climent, sentí ell, dit *testimoni*, devés lo raval de Sent Agostí gran avalot de brega. Y anant devés lo pont, quant fonch a la porta de Jaume Navarro, corder, véu ell, dit *testimoni*, com Batiste Tafoya venia corrent a més no poder lo pont avall devés la dita vila, lo qual portava la espasa,⁶⁰ e no véu si la portava tirada, y un broquer o rodella. E, a la que fonch davant d'ell, dit *testimoni*, y de les dites dones, ab la grant fúria que portava, caygué davant de aquells pegant en terra gran[d]íssima cayguda. Y a mà de les dones que anaven en companya de les dites dones,⁶¹ quant lo véu caure en terra al dit Batiste [Ta]foya li dix: «Valgà's Déu!» Y lavós ell, dit *testimoni*,⁶² conexent molt bé al dit Batiste Tafoya y vent-lo venir de la manera que venia, li dix: «Valgàs lo diable! Ya eres tornat Alzira a fer mal!» Y, sellavós, una de les dites dones, hoynt dir a ell, dit *testimoni*, lo que dix, li digué: «Com? Qui és?» Y lavós //

A6V respongué·ll, dit *testimoni*: «no·l conexeu que és Batiste Tafoya?» Y a[x]í la dita dona dix: «Teniu rahó que és el[l].» E axí, de *continent*, lo dit Batiste Tafoya donà a fogir devés la vila. Y anant ell, dit *testimoni*, ab les dites dones al raval, quant fonch allà hoyt

⁵⁷ Al ms., segueix y eliminat per repetició.

⁵⁸ Al ms., segueix *ixin* eliminat per repetició.

⁵⁹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *sa*.

⁶⁰ Al ms., suprimit amb una ratlla: *tirada*.

⁶¹ Al ms. segueix *dix* eliminat per repetició.

⁶² Al ms., suprimit amb una ratlla: *dix*.

dir com havien pegat de coltellades a Joseph Castany; entre les quals li havien pegat molt mala coltellada en lo cap, de la qual resultà malnafrat.

Fonch *interrogat* de lloch, temps y presens: E dix que ja u ha dit dessús.

Dictis die et anno.

La dona na /.../ Garcia, viuda, madrina, de edad de L anys poch més o menys, qui jura, etc., dir veritat, etc.:

E dix que en la nit *propassada* que comptavem V del *present* mes de febrer, anant ella, dita *testimoni*, ab sa filla, na Fonsa, y sa neta, Esperansa Avellà, en companya de Gaspar Alfaro, menor de dies, y⁶³ a les set o huyt hores de la nit poch menys, y exint de la vila anant al raval de Sant Agostí, y essent passada casa de Jaume Climent, a la porta de Bernat Toldrà, sentí grans crits de brega devés Sant Agostí. Y, a la que foren defront la porta de Jaume Navarro, corder, véu venir hun home corrent devés la vila, *per* lo pont avall e, quant fonch davant de les //

A7R dita *testimoni* y dels qui anaven⁶⁴ ab ella, véu com lo dit home caygué⁶⁵ un gran sclat en terra, lo qual venia corrent a[b] hu[n] broquer o rodella. Y⁶⁶ la dita na Fonsa, filla de la dita *testimoni*, vent-lo caure li dix: «Valgàs Déu!» Y axí lo dit Gaspar Alfaro, hoý ella, dita *testimoni*, com dix: «Valga-li lo diable! Ya és vengut aquest a fer mal!» Y la dita sa filla, li dix: «Com? Qui és?» Y, lavós, lo dit Gaspar Alfaro li respongué: «No·l conexeu que és Batiste Tafoya?» Lo qual dit home que caygué, ella, *testimoni*, [té] *per* molt cert que si·l regonexen, lo trobaran los colse[s] y los genolls scorchoïts, segons la gran cayguda que donà en terra. E, quant fonch al raval, la dita *testimoni* hoý dir com havien nafrat a Joseph Castany. Y açò e no *altres*, etc.

Fonch *interrogada* ella, dita *testimoni*, de lloch temps y presens: E dix que ya u ha dit dessús.

Iniunctum. etc.

⁶³ Al ms., suprimit amb una ratlla: *quant*.

⁶⁴ Al ms., segueix *ab* eliminat per repetició.

⁶⁵ Al ms., segueix *en terra* eliminat per repetició.

⁶⁶ Al ms., suprimit amb una ratlla: *axí*.

Predictus die et anno.

La honorable na /.../⁶⁷ Garcia y de Sans, muller de /.../ Sans, laurador, de edad de XXXVI anys poch més o menys, qui jura, etc., dir veritat, etc.:

E dix que en lo dia de hir en la nit, a les set o huyt ores de la nit, anant ella, dita testimoni, ensemps ab Gaspar Alfaro, menor de dies, y sa filla, na Fonsa, y⁶⁸ sa filla, dita Speransa Avellà //

A7V los quals anaven al raval de Sant Agostí, y quant foren passada casa [J]aume [C]liment, prop de casa Bernat Tol[d]rà, sentí gr[ant] avalot de brega devés Sant Agostí. Y quant foren a la porta de Jaume Navarro, corder, véu venir ella, dita testimoni, pont avall, hun home corrent ab huna espasa y broquer o rodella. Y, essent davant de la dita testimoni, ab la gran fúria que portava, donà una gran cayguda en terra. Y la dita testimoni, vent-lo caure ab tan gran sclat en terra, dix: «Valgàs Déu!» Y lo dit Gaspar Alfaro respongué: «Valga-li lo diable! Ya és vengut aquest diable a fer mal!» Y lavós la dita testimoni demanant al dit Alfaro qui era, lo dit Alfaro li dix: «No·l conexeu qu·és Batiste Tafoya?» Y axí la dita testimoni li respongué: «Teniu rahó que l'ayre me ha donat que és ell...⁶⁹ hem par que és ell, encara que ha molts dies que no l'he vist.» Y, axí, lo dit home se levà com caygué y se n'[a]nà fogint. E té per cert ella, dita testimoni, que si viren al dit⁷⁰ home y regonexen, lo trobaran scalabrat en los genolls e en los colses. Y anant ella, dita testimoni, ab los qui anaven ab aquella al dit raval de Sant Agostí, hoý ella, dita testimoni, quant fonch allà, que deyen que havien nafrat en la dita brega a Joseph Castany males coltellades. Y açò e no altres, etc.

Fonch *interrogada* de lloch, temps e presens: E dix que ya u ha dit dessus.

Iniunctum, etc. //

⁶⁷ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Avellà*.

⁶⁸ Al ms., suprimit amb una ratlla: *sa neta* [...].

⁶⁹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *em*.

⁷⁰ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Tafoya*.

A8R Confessions.

Die VI mensis february anno a nativitate Domini MDLXX.

Lo honorable en Batiste Tafoya, velluter, de edat de XXI anys segons aquell dix, lo qual,⁷¹ *iuxta fori formam*, jura, etc., en poder del magnífich justícia.

Fonch interrogat, ell en lo dia de ahir,⁷² entre set y huyt de la nit, si passà en companyia o assoles *per davant* la porta de Bernat Torremocha:

E dix que, *confessant*, a bocavespre, estigué en sa⁷³ cassa lo pare d'ell, dit responent e de allí⁷⁴ ixqué. Anant devés a cassa Melc[h]ior de Salzedo, la muller del dit Salzedo lo cridà e volgué saber de aquell si sa madastra havia de anar a sa cassa après de haver sopat a pendre plaer. Y ell, dit responent, li dix que no u sabia. E axí ell, dit confessant e testimoni, se'n tornà e segué a la porta de la cassa del dit son pare, qu'està al costat de Joan de les Forces, a hon s'estigué un poch. E de allí se n'anà a cassa Pedro Vilamendi, anant *per* a acompanyar a sa madastra⁷⁵ *per* a que vingués a cassa.

Interrogat a què hora sopà en sa cassa:

E dix que a les set ores de la nit, més o menys. //

A8V Interrogat qui estava a la por[ta] de la cassa del dit Vilamendi:

E dix que a l'entrar de casa del dit Vilamendi entrava Pere Perpinyà, sastre; e de dalt de sa cassa abaxava Agostí Gil, apothecari; e a la porta de de front, a més de /.../, viduer, estava Martín Adobes, obrer de vila, ab un altre home qu'ell, dit confessant, conegué, lo qual Martín Adobes, al veure d'ell, dit confessant, *per* an[ar] com anava ell, dit confessant, cantant *per* allí pus de mija ora, li veuria e conexeria. E que açò fonch tantost com se'n vingué del banch de Joan de les Forces eo de son pare.

⁷¹ Al ms., segueix *jura, etc.* eliminat per repetició.

⁷² Al ms., suprimit amb una ratlla: *en lo*.

⁷³ Al ms., segueix *lo* eliminat per repetició.

⁷⁴ Al ms., suprimit amb una ratlla: *anà*.

⁷⁵ Al ms., suprimit amb una ratlla: *que s'avia de [...] a sopar*.

Interrogat quant anà devés cassa Melchior de Salzedo, si havia ya sopat:

E dix que sí.

Interrogat que com és possible que quant [a]nà devés casa Melchior Salzedo hagués ja sopat, si en los *interrogatoris* passats dix que sopà a les set hores, e quant anà devés cassa del dit Salzedo era prima nit:

E dix que a prima nit ell, dit confe[ss]ant, entén que són a les set ores.

Interrogat si coneix a Jaume Çaplana, fill de Thomàs, a Francés Carpi, e si té amistat ab aquells, y si acostuma passejar ab aquells de nit o de dia:

E dix que coneix al dit Jaume Çaplana, *per* ço que algunes voltes, encontrant-lo de dia, se passejava ab aquell, que·l dexava en sa cassa y ell, dit confessant, se'n tornava a sa cassa. //

A9R E que no té molta amistat ab aq[uell], [e] que mol[tes] voltes lo en[co]ntrava e no passejaven los dos.

Interrogat si ell, dit confessant, acostuma passejar en companyia del dit Çaplana e de altres [de] nit:

E dix que no, *que* lo més que acostuma és que ix fins a la plaça les⁷⁶ nits dels dies de festa, y·s passejava *per aquella* fins a les set o huit hores e se'n tornà a sa cassa.

Interrogat si ell, dit confessant, à tengut ningunes paraules de enuig o diferències algunes ab Juseph Castany:

E dix que·n tota sa vida no li ha parlat.

Interrogat si ell, dit confessant, té amistat ab lo dit Francés Carpi:

E dix que moltes vegades lo ha vist, *però* que may li à parlat.

Interrogat si és estat pregat o li an dat dir-lis, l[o]s dits Jaume Çaplana e Francés Carpi o altri, *que* pegàs de coltellades al dit Joseph Castany:

⁷⁶ Al ms., suprimit amb una ratlla: *dit*.

E dix que no coneix a ningú *per* exa via; perquè l'haguessen de pregar ni pagar perquè pegàs a ningú⁷⁷ de coltellades. //

A9V *Interrogat* si ell, dit confessant e testimoni, ju[nta]ment ab los dits Jaum[e] Çaplana e Francés Carpi, o algú de aquells, ayr de vesprada de migjorn, si ell anà a passejar *per* lo raval de Sanct Agostí o moreria:

E dix que no anà en companyia de [ni]ngú de aquells en lo raval de Sanct Agos[tí], en[p]erò, ell assoles, entre dos y tres ores a[p]rés migjorn, se n'anà a passejar *per* lo r[a]v[a]l e *per* la moreria, a hon s'estigué passejant prop de ora,⁷⁸ de manera que, tocades les tres hores, poch més o menys, se'n tornà a la vila. E que no ixqué ni tornà al raval de Sanct Agostí.

Interrogat, que quant vingué corrent del dit raval a la vila entre les set y huit hores de la nit, *que* diga qui eren los dos hòmens que·s departiren d'ell e anaren devés l'alqueria de Jaume Garí. Y ell, dit confessant, se n'entrà per lo pont y caigué als peus de una dona e de altres persones, y qui era la dita dona e les altres persones que·l veren caure:

E dix qu'ell, dit confessant, no s'és trobat en casa de les sobredites ni de aquelles sab res.

Interrogat si·l pare d'ell, dit confessant, y ell, dit confessant, té [oy], r[a]ncor e mala voluntat o differències algunes ab Berthomeu Castany, Vicent Castany o Jusep Castany: E dix que quant a ell, dit confessant e *testimoni*, no té hoy, rancor ni mala voluntat a ningú de aquells, perquè, si·ls tinguera mala voluntat, al dit Vicent Castany lo poguera fer venjar //

A10R *per* haver·i trencat pau y treva l[os] anys pasats. E quant l[o] [s]on pare no y sab res.

Fuit sibi lectum, etc.

⁷⁷ Al ms., suprimit amb una ratlla: *ningun*.

⁷⁸ Al ms., segueix *hora* eliminat per repetició.

Confessions.

Dicto die.

Francés Carpi, laurador, de edat de XXIII a X[X]III anys poch més o menys, segons aquell dix, lo qual jura, *iuxta f[lo]ri formam*, etc.

Fonch *interrogat* ell, dit confessant e *testimoni*, si coneix a Juseph Castany y sab qui li à pegat de coltellades en la nit *propassada*:

E dix que no coneix al dit Castany, ni sab [qu]i li haja pegat.

Interrogat si anit, après de haver dinat, estigué en lo raval de Sanct Agostí e passejà per aquell en companyia de Batiste Tafoya e Jaume Çaplana:

E dix que ell, dit confessant, no passejà ni anà al raval de Sanct Agostí en companyia de ningú dels sobredi[ts] ni a soles, en to[t] l[o] dia del diumenge p[ro]passat, *per ço* com vingué a hon lo sermó. E de allí se'n tornà al raval de la Verge Maria, a hon té cassa e habitació. E allí s'estigué fins lo *magnífich* justícia lo prengué y·l portà pres.

Interrogat si anit a les set ores de la nit estigué o no en companyia dels dessús dits al raval de Sanct Agostí:

E dix que no estigué en lo dit raval, ni a soles ni en //

A10V en companyia.

Interrogat si ha tengut trav[es] de malenconia o diferències ab Juseph Castany e ab sos germans, o si sap *per què* Joan Tafoya e Batiste Tafoya, fill de aquell, les tingueren ab aquells:

E dix qu·ell, dit *testimoni* e confessant, no té mala voluntat a ningú dels dits Castanys. E quant als altres no y sab res.

Interrogat si és estat anprat, pregat e pagat *perquè* pegàs al dit Juseph Castany:

E dix que no.

Interrogat quantes spasses té, e de quin mestre són e quant à⁷⁹ que les té:

⁷⁹ Al ms., segueix à eliminat per repetició.

E dix que no té més de una spassa e que no sap de quin *mestre* és. E que la té de juliol ençà que la comprà en *València*, la qual spassa, anit, la y prengué lo *magnífich* justícia en son poder, no en poder de alt[re].

Interrogat si la spassa⁸⁰ la qual li fonch mostrada, si és aquella que li prengué lo dit *magnífich* justícia:

E dix qu'és aquella per a[q]uella.

*Interrogat*⁸¹ si en la nit del diumenge propassat anprà ninguna spassa:

E dix que no, *per ço* que tot lo dia del diumenge portà sa spassa.

Fuit sibi lectum, etc. //

⁸⁰ Al ms., segueix *que li prengué lo dit ma[g]nífich just[ícia]* eliminat per repetició.

⁸¹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Interrogat si dita spassa si l'à dexada.*

2.2 Text B

Datació: 1572

Localització: AHMA.

Signatura: 0501/10

Presentació del procés

Inculpat: Antoni Rexarch, resident a Alzira, però natural de l'illa de Mallorca.

Fets jutjats: Tolentina Calbet denuncia Antoni Rexarch, perquè, suposadament, li ha robat uns capolls d'uns cucs de seda. Els membres de la cort del justícia escorcollen la casa de l'inculpat i descobreixen que hi ha un forat pel qual es pot acudir a la llar de la denunciant. També hi troben uns capolls d'uns cucs de seda. A més, alguns testimonis incriminen l'acusat en anteriors robatoris perpetrats a Mallorca; fou acusat de robar un calze d'una església.

Membres de la Cort de Justícia i altres càrrecs públics presents al text.

Regent del justícia: Nicolau Loqui.

Notari i assessor del justícia: Guillem Joan Colomer.

Ministre del justícia: Joan Rodríguez

Ministre del justícia: Martí Rodrigues

Ministre del justícia: Alonso Morales.

Ministre del justícia: Anthoni Martí.

Testimonis transcrits:

Margarida Daroca (Alzira).

Catalina Garsia (Alzira).

Anthoni Martí, (Alzira), ministre del justícia.

Guillem Mora (Alzira), flaquer.

Alonso Morales (Alzira), ministre del justícia.

Pedro de Mur, (Alzira).

Martí Navarro (Alzira), sirurgià.

Lloís Oliver, (Alzira), forner.

Joan Rodríguez (Alzira), ministre del justícia.

B1R Procés de Antoni Rexarch, llaurador de la present vila de Algezira, 1572

contra:

La magnífica Tolentina Calbet y de Domingues.

Cort del magnífich justícia de la vila de Algezira.

B10R Testimonis donats, produhits per part e instància de la magnífica na Tolentina Calbet y de Domínguez, muller del magnífich Jeroni Domínguez, doctor en medicina, sobre una denuntiatió per aquella posada en calendari de V del present mes de juliol, los quals són del tenor *immediate* següent:

Die XI iulii anno a nativitate Domini MDLXXII.

Lo honorable en Guillem Mora, flaqer, de edad de cinquanta anys segons aquell dix, lo qual jura en mans e poder del magnífich mosén Nicolau Loqui, cavaller regent per la ausèntia del magnífich justísia de la present vila de Algezira, jura a Nostre Señor⁸² Déu e als Sans Quatre Evangelis⁸³ de la mà dreta de aquell corporalment tocats, de dir veritat del que sabrà e interrogat serà.

Fonch interrogat *super primo capitulo* de la dita escriptura, lo qual //

B10V davant li fonch llest e donat a entendre segons se pertany. E aquell entés, dix lo que segeix:

E dix que és ver lo dit capítol, e dix-o saber per so que véu ballar a la porta de Calbet, pare de la dita Tolentina Calbet, lo dia de les seues bodes ab lo dit doctor Domínguez.

II *Super secundo capitulo:*

E dix que per tal la té qual en dit capítol se conté.

III *Super tercio capitulo:*

E dix que és ver lo dit capítol, e dix-o saber per ser públich y notori, y per ser la llengua de aquell mallorquina.

⁸² Al ms. *Senor*.

⁸³ Al ms. *gelis*.

{*In favorem deposit*}

III° *Super quarto capitulo:*

E dix que no li sab ninguns vissions mals al dit Anthoni Rexarch.

V *Super quinto capitulo: //*

B11R E dix que és ver lo dit capítol, e que és veritat que lo dit Anthoni Rexach està a les espalles de la casa del dit doctor Domínguez.

VII *Super VII obmisso sexto:*

E dix que tal ell, dit testimoni, no ha hoÿt dir ne sap tal cosa.

{*Verbam materiam iubic etiam praesent intelligenda*}

Super VIII capitulo:

E dix que no y sab res, salvo emperò, qu'està en veritat que enguañy propassat, venint lo dit Anthoni Rexarch a casa lo dit testimoni, estant enllosant lo forn de la casa de aquell, dix lo dit Rexarch al dit testimoni: «Si tingués fulla per a donar a menjar als meus cuchs, vos ajudaria fins al vespre.» E, sellavors, respòs dit testimoni: «Veniu.» E axí lo dit Rexarch anà al moreral del dit testimoni y en culgué un poca de fulla. E los fadrins, criats del dit testimoni, lo trobaren colint al dit Rexarch dita fulla. E que és ver que lo //

B11V dit testimoni li digué que hi vingués, fonch perquè li ajudàs a llosar lo forn, e que lo dit Rexarch entengué ho diria per colir fula.

X^o *Super decimo obmisso nono:*

E dix que no y sab res, per ço com no à tengut tanta notítia com axò, salvo que-s véu quan eren de la quarta dormida.

XI *Super undecimo capitulo.*

E dix que no y sab res.⁸⁴ //

B12R Fonch interrogat de lloch, temps e pressens: E dix que ja ho à dit desús.

Generaliter autem, fonch interrogat de parentesch, hoy, amor, temor, prechs et *alia*, etc.

Ultimo vero, fonch interrogat qual de dues parts voldria obtingués centènsia //

B12V en favor: E dix aquella que millor dret de justísia.

In iuntum, fuit sibi tenere secretum, etc.

Fuit sibi lectum et perseveravit, etc.

Dicto die.

Lo magnífich mestre Martí Navarro, sirurgià, de hedad de LX anys segons aquell dix, lo qual jura en mans e poder del magnífich en Guillem Joan Colomer, aessor ordinari del magnífich justísia de la dita vila, de dir veritat, etc.

{*I sia nihil com nil cum fabbent per retego furto.*

Hoc deposivit contratis e depositioni per endem Olivier super 4 capitulo facte ubi dicit: que no·l té per viciós ni donat a males pràctiques.}

VIII Fonch interrogat *super octavo obmissis aliis*:

E dix que lo que ell, dit testimoni, //

B13R pot dir e testificar, en e sobre lo contengut en dit capítol, és lo que segueix, ço és, qu·està en veritat que enguañy propassat, al temps dels cuchs, un dia del qual no·s recorda, trobà que li avien furtat e pelat una morera de un moreral eo tira, que avia comprat dels frares de Moncada, y trobant que més aval pelava un home fulla, lo qual és un gendre de mestre Nicolau Barberà, boter, anà devés aquell y li dix: «Sabeu qui me aja pelat una morera que m'an colit?» E, sellavors, li dix lo dit jendre del dit boter que avia pelat aquella Anthoni Rexarch, malorquí. Lo dit testimoni anà a parlar ab aquell y li [d]igué que per què li avia pelat la morera, e li respongué lo dit Rexarch, que pensava que la dita tira de moreres hera de Francés Oliver, jendre de Guillem Mora. E, anant-

⁸⁴ Elidit un fragment des de **B11V** fins a **B12**, ja que sempre ens dóna la mateixa resposta: *E dix que no y sab res.*

se'n lo [d]it testimoni a parlar ab lo dit Oliver, li digué que si avia enviat a Anthoni Rexarch a pelar una morera que li avien pelat. Y li digué, lo dit Oliver, qu'ell no l'avía enviat, que lo dit Rexa[rch] hera un gran lladre, que la y fes pagar. E axí mateix és recordant lo dit testimoni que lo dit Fran- //

B13V cés Oliver li dix que axí mateix lo dit Rexarch li avia furtat fulla en la casella.

XIII° *Super XIII° obmissis aliis:*

E dix que no y sab res en lo dit capítol.

XVII *Super XVII obmissis aliis:*

E dix que no y sab res.

Fonch interrogat de loch, temps, presents: E dix que ja ho à dit dessús.

Generaliter, etc: E dix a t[o]t qu[e] no.

Ultimo vero, fonch interrogat qu[a]l de les parts voldria obtingués sent[è]nsia en favor: E dix aquella que millor dret de justísia tinga.

Fuit sibi lectum, etc.

Die XV iulii anno [...] iamdicto.

La honorable Margarida Daroca y de //

B14R Roglà, muller del honorable Andreu Roglà, habitador de la present vila, de hedat de vint-y-dos anys segons aquella dix, la qual jura en mà e poder del magnífich en Guilem Joan Colomer, aessor ordinari del magnífich justísia, a Nostre Señor Déu, etc., de dit veritat, etc.

VII Fonch interrogat *super septimo capitulo obmissis aliis*, lo qual davant li fonch lest e donat a entendre segons se pertany e, aquel entés, féu la depositió del tenor següent:

E dix que lo que la dita testimoni sa[p] sobre lo contengut en dit capítol és lo que·s segueix, ço és, que en la quaresma propasada, un dia del qual no·s recorda, estant parlant la dita testimoni ab la muller del dit Anthoni Rexarch, li digué aquella que si son marit és fora de la ciutat de Malorqua, és perquè aquell furtà un càlser en una església de

Malorqua. E que per exa causa se n'era vengut de la dita ciutat de Malorca a la present vila. E açò e no altres. //

B14V Fonch interrogada de lloch, temps e presents: E dix la dita testimoni que ja ho à dit desús.

Generaliter autem, fonch interrogat la dita testimoni de parentesch hoy, amor, temor prechs, *inductio sobornatio*, preu amenases *et alia solita*: E dix a totes les coses que no.

Ultimo vero, fonch interrogada la dita testimoni, qual de dites parts voldria obtingués centència e guanyàs la causa: E dix *posiorem in suo iure*.

Iniunctum, etc.

Dicto die et anno.

Lo honorable Joan Rodríguez, menistre del magnífich justísia de la present vila de Algezira, de hedad //

B15R trenta anys poch més o menys, segons aquell dix, lo qual jura en mà e poder del magnífich en Guillem Joan Colomer, nottari, assesor ordinari [d]el magnífich justísia, a Nostre Señor Déu, als Sans Quatre Evangelis.

Fonch interrogat *super sexto capitulo obmissis aliis* lo qual davant li fonch lest e donat a entendre segons se pertany. E, aquell entés, dix lo que se segueix:

E dix que lo que ell,⁸⁵ dit testimoni, pot dir e testificar és que és veritat que lo dit forat contengut en dit capítol està en una falsa cuberta que cau en casa de la dita Tolentina Calbet y de Domínguez. E dix-o saber, per so com lo dit testimoni, en dies pasats, anant a fer escorcol en la casa del dit Anthoni Rexarch ab lo magnífich justísia, véu lo dit testimoni lo dit forat, lo qual estava ubert. E après ha hohit dir lo dit testimoni que la dita Tolentina Calbet y de Domínguez à tancat e fet tancar aquell.

XI *Super XI obmissis aliis*:

E dix que ja ho à dit en lo presedent capítol e que no y sab més. //

⁸⁵ Al ms. *el*.

B15V XIII° *Super XIII° obmissis aliis:*

E dix que un dia del qual no·s recorda, estant la muller del dit testimoni en casa la dita Tolentina Calbet, anant lo dit testimoni per a cridar la dita sa muller, sentí e véu que la dita Tolentina Calbet y de Domínguez se clamava e quexava dient que li havien entrat per la trapa eo forat de casa del dit Rexarch, e que li havien furtat, e que li faltaven deu o dotze quarterons de seda fina. E açò dix saber⁸⁶ per so que à dit dessús.

XVI *Super XVI obmissis aliis:*

E dix que un dia del qual no·s recorda, anant ell, dit testimoni, ab lo magnífich justísia a casa del dit Anthoni Rexarch a fer escorcoll en aquella, véu lo dit testimoni que prengueren capells de la dita Tolentina Calbet y de Domínguez y capells del dit Antoni Rexarch, y·ls cotejaren. Y sentí dir ell, dit testimoni, als //

B16R qu·estaven allí, los quals heren lo magnífich justísia y son magnífich asesor Tomàs Martí, e altres que de present no·s recorda, los quals digueren que dits capells heren tots uns. E que no·u véu lo dit testimoni, mes haver-o hoït dir com té dit dessús.

Fonch interrogat de lloch, temps e presents: E dix que ja ho à dit dessús.

Generaliter autem, fonch interrogat de hoy, parentesch, bona e mala voluntat *et alia solita*: E⁸⁷ dix que no. E que jatsia que lo dit testimoni tinga⁸⁸ pau y treva ab lo dit Rexarch, que per ço no li à dexat de dir veritat.

Ultimo vero, fonch interrogat lo dit testimoni qual de dites parts voldria obtingués centènsia en favor: E dix aquell que millor dret e justísia tinga.

Iniunctum fuit sibi tenere secretum, etc. //

B16V *Dicto die et anno.*

La honorable Catalina Garsia y de Rodrigues, muller de Martí Rodrigues, ministre del magnífich justísia de la present vila, de hedat de XXVI anys poch més o menys, segons aquella dix, la qual jura, etc.

⁸⁶ Al ms. suprimit amb una ratlla *pel q[u]e*.

⁸⁷ Al ms., suprimit amb una ratlla: *que jatsia*.

⁸⁸ Al ms. *tingua*.

VII Fonch interrogada *super septimo capitulo obmissis aliis* lo qual davant li fonch lest e donat a entendre y aquell entés, lo que es segueyx:

E dix que lo que ella, dita testimoni, pot dir e testificar és que un dia del qual no-s recorda, que haurà quinze dies poch més o menys,⁸⁹ li digeren que lo dit Rexarch, eo sa muller, se avia dexas dir que lo marit de la dita testimoni y Andreu Roglà havien furtat lo capell al doctor Domínguez. Y sellavors la dita testimoni parlà ab Andreu Roglà y li dix lo que la dita muller del //

B17R dit Rexarch se havia dexas dir. Y, anant los dos, ço és, la dita testimoni y lo dit Roglà a la casa del dit Rexarch, parlaren a la dita muller del dit Rexarch y li digueren que per què se havien dexas dir tals paraules, que son marit y lo dit Roglà avien furtat dit capell, la qual dix que son marit hera ome que treballava, jatsia lo aguessen turmentat en Malorca per un càlser, deia avia furtat en Mallorca, que per ço no dexava de treballar e fer tota la faena que podia. E açò e no altres.

Fonch interrogat de loch, temps e presents: E dix que ja ho à dit desús.

Generaliter autem, fonch interrogat de parentesch, hoy, bona e mala voluntat, prech, *inductió sobornatio* preu, amenasses *et alia solita*: {No} E dix que és ver que à tengut mala voluntat al dit Anthoni Rexarch, per so com aquell en dies passats li pegà de bastonades, emperò que qui no la y té.

Ultimo vero, fonch interrogada la //

B17V dita⁹⁰ testimoni qual de dites parts voldria obtingués sentència en favor e que guanyàs dita causa: E dix aquella que millor dret de justícia tinga.

Iniunctum, fuit sibi lectum.

Die XVII iulii anno iamdicto.

Lo honorable en Alonso Morales, ministre del magnífich justícia de dita vila de Algezira, de hedat de LX anys segons aquell dix, testimoni produhit e don[a]t per part de la magnífica Tolentina Calbet y de Domínguez, qui jura a Nostre Señor Déu e als Sans Quatre Evangelis de la mà dreita de aquell corporalment tocats, en mà e poder del

⁸⁹ Al ms., segueix *un dia del qual no-s recorda* eliminat per repetició.

⁹⁰ Al ms. *lo dit*.

magnífich en Guillem Juan Colomer, aessor ordinari del magnífich justísia, de dir veritat del que sabrà e interrogat serà.

XVI *Super capitulo obmissis aliis:*

E dix que lo que ell, dit testimoni, //

B18R pot dir e testificar, en o sobre lo contengut en dit capítol, és que està en veri[ta]t q[u]e aurà quinze o vint dies poch més o [m]enys, anant lo dit testimoni juntament ab lo magnífich justísia, y son magnífich ordinari aessor, y Tomàs Martí y Martí Rodrigues a fer un escorcol a la casa de Anthoni Rexarch, instant la magnífica Tolentina Calbet y de Domínguez, trobaren sert capell. Y entre altres capells, segons hoý dir ell, dit testimoni, a les qu·estaven allí, que lo dit capell parexia al capell que tenia la dita Tolentina Calbet y de Domínguez. E que no u conegué lo dit testimoni per no ser pràctich, com no és lo dit testimoni, en capells. E açò e no *altres*.

Fonch interrogat de loch, temps e presents: E dix que ja ho à dit dessus.

Generaliter autem, fonch interrogat de hoy, amor, temor, prechs, inductio sobornasió, preu, amenases *et alia solita*: E dix que no.

Ultimo, etc.: Posiorem, etc.

Iniunctum, etc. //

B18V *Dicto die et anno.*

Lo magnífich mosén Pedro de Mur, cavaller de hedad de L anys segons dix, habitador de dita vila, testimoni qui jura en mà e poder del magnífich en Guillem Juan Colomer, aessor ordinari del magnífich justísia, qui jura a Nostre Señor Déu e als Sans Quatre Evangelis, etc. de dir veritat, etc.

VII Fonch interrogat lo dit testimoni *super VII capitulo obmissis aliis*, lo qual davant li fonch lest e donat a entendre segons se pertany. E, aquel entés, dix lo que·s segueyx:

E dix que no y sab res lo dit testimoni.

VIII *Super VIII:*

E dix que no y sab res en lo dit capítol, y en les coses en aquell contengudes.

Fonch interrogat de lloc, tems e pressens: E dix que ja ho à dit desús.

Generaliter autem, fonch interrogat lo dit testimoni de parentesch, hoy, amor, //

B19R prechs, indució, sobornació, preu, amena[s]es *et alia solita*: E dix a totes les cosses [que] no.

Ultimo vero, fonch interrogat lo dit testimoni qual de dites parts voldria obtingués sentència⁹¹ a favor: E dix que aquella que millor dret e justísia tinga.

Iniunctum, etc

Dicto die et anno.

Lo honorable Lloís Oliver, forner, habitador de la present vila, de hedat de X[X]VI anys, lo qual jura a Nostre Señor Déu e als Sans Quatre Evangelis, etc.

III Fonch interrogat *super tercio obmissis aliis*:

E dix que no y sab res de certa sciència, veritat és que ha hoït dit qu·és de Mallorca.

III° *Super quarto*:

E dix que no·l té per tal qual se conté en dit capítol. //

B19V V *Super V*:

E dix qu·és ver lo di[t] capítol.

{Lladre}

XVII *Super XVII obmissis aliis*:

E dix que de certa sciència no y sab res, veritat és que, haurà quatre anys poch més o menys, aribà un fadrí que deien ser malorquí, lo qual digué que lo dit Anthoni Rexarch havia furtat un càlser en la isla de Malorca. Y, per lo senblant, lo mateix fadrí que ho digué hera un lladre, per so que a cap de vint dies qu·estigué en casa, li furtà roba de un criat del dit testimoni, que valia més de deu ducats en avant.

VIII *Super VIII obmissis aliis*:

E dix que no y sab res de tot lo tengut en dit capítol.

⁹¹ Al ms., segueix *voldria obtingués sentència* eliminat per repetició.

Fonch interrogat lo dit testimoni de loch, temps e presents: E dix que ja ho à dit desús.

Generaliter autem, fonch interro- //

B20R gat de parentesch hoy, amor, temor, pre[ch]s, [in]ductió, sobornasió *et alia*: E dix a tot que no.

Ultimo vero, fonch interrogat qual de dites parts voldria obtingués sentència a favor: E dix aquella que millor dret e justícia tinga.

Iniunctum fuit sibi tenere secretum et fuit sibi lectum et perseveravit, etc.

Dicto die et anno.

Lo honorable en Anthoni Martí, menistre del magnífich justísia, habitador de la d[ita] [v]ila de hedat de XXXX añys, testimoni produït e donat, etc., qui jura a Nostre Señor Déu e als Sans Quatre Evangelis de la mà dreita de aquell, etc., de dir veritat, etc.

VI Fonch interrogat *super VI capitulo obmissis aliis*, lo qual davant li fonch lest e donat a entendre a aquell e entés féu la depositió del tenor *inmediate* següent: //

B20V E dix que és veritat que, anant ell, dit testimoni, a fer escorcoll ab lo magnífich justís[ia] de la present vila e altres, véu ell, dit testimoni, que en casa del dit Anthoni Rexarch hi à un forat en una falsa cuberta *per* la qual se pot entrar en la casa de la dita T[o]lentina Calbet y de Domínguez.

XI *Super XI obmissis aliis*, etc.:

E dix que no y sap més del que té dit en lo sisé capítol.

XV *Super XV obmissis aliis*:

E dix que lo que ell, dit testimoni, pot dir e testificar, en e sobre lo contengut en dit capítol, és que en dies passats, anant lo dit tes[ti]moni juntament ab lo magnífich justísia a la casa de la dita Tolentina Calbet y de Domínguez, véu ell, dit testimoni, *com* la dita Tolentina se quexava que li havien furtat certs capels per lo forat de la trapa que cau en casa de lo dit Rexarch y la dita Calbet. Y, muntant lo dit testimoni a la teulada que cau en la mateixa trapa, véu e trobà lo dit testimoni dos capells //

B21R de cuchs de seda junt a la trapa e altres dos capels junt al forat de la trapa per on se [m]unta de la casa del dit Rexarch a la ca[s]a de la dita Tolentina Calbet, y altres d[o]s

capells enmig⁹² de la dita teulada. Y prenint lo dit testimoni dits capells e abaxant aquells hon lo magnífich justísia estava, veren que avia plogut sobre los dits capells e que no·s podia desernir quina color tenien; los quals capells no estaven foradats e que no·s pogueren *comprovar*, per so qu·estaven aquells banyats e aver perdut aquells la color. E açò e no altres.

Fonch interrogat lo dit testimoni de lloch, temps e presents: E dix que ja ho à dit desús. *Generaliter autem*, fonch interrogat lo dit testimoni de parentesch, hoy, amor, temor, precs, induchsió, sobornasió *et alia*: E dix a totes les cosses que no.

Ultimo vero, fonch interrogat lo dit testimoni qual de dites parts voldria obtingués sentència a favor: E dix aquella que millor dret e justísia tinga.

Iniunctum, etc. //

⁹² Al ms. *eming*.

2.3 Text C

Datació: 1576

Localització: AHMA.

Signatura: 0501/17

Presentació del procés

Inculpats: Bertomeu Castany i Josep Castany.

Fets jutjats: Joan Peris és atacat per dos hòmens a la plaça de Sant Agostí, a Alzira. Els testimonis presents els separen i els presumptes assaltants fugen camí de la muntanya. El material transcrit no especifica amb claredat la causa concreta dels fets, però sí que ens deixa entreveure que podia ser per un motiu econòmic; un deute contret per una finestra:

C3V «Tacany! Que the devia la mia finestra!»

Membres de la Cort de Justícia i altres càrrecs públics presents al text:

Lloctinent del justícia: Nicholau Tuià.

Testimonis transcrits:

Pere Cebrià (Alzira), obrer de vila.

Matheu Joan Mas (Alzira), manobre.

Joan de Monleon (Serra de Moya).

Betriu Navarro (Alzira).

Joan Pèriz (Alzira, agredit), llaurador

Anthoni Ribas (Alzira), manobre.

Miquel Sadorní (Alzira), llaurador.

Joan Sala (Alzira), llaurador.

C1R *In facto* de Joan Pèriz.

Procés del magnífich procurador fiscal de sa magestat de la vila de Algezira,

1576, contra

en Josep i Berthomeu Castañys.

Cort: La del magnífich justícia de la vila de Algezira.

C2R *In facto* de Joan Pèriz.

Die VIII mensis decembris anno MDLXXVI.

Lo honorable en Joan Pèriz, llaurador, de hedad de vint-y-dos anys poch més o menis, relant, qui jura a Nostre Senyor Déu Jesucrist e a les paraules dels Sants Quatre Evangelis, de la sua mà dreita corporalment tocats, de dir veritat del que sabrà e interrogat serà, lo qual, *virtute iamdicti juramenti*, féu sa deposició del thenor immediate següent:

Fonch interrogat: «Diga quines nafres thé y qui l'ha nafrat y *per* què lo han nafrat:»

E dix que lo qu·ell, dit relant, pot //

C2V dir és que, en lo dia de hui, prop migjorn, estant ell, relant, en la plaça de *Sent Agustí*, parlant ab Anthoni Ribes, portaler, y ab un chic de mestre Cebrià li aremeté, cas acordat e sens dir-li cossa alguna, Joseph Castañy y Berthomeu Castañy en la placeta desús dita. Y li han pegat dos coltellades en lo front y en lo cap. Y *que* no sap per què, salvo que lo dit Josep Castañy deya al temps que li pegaven que⁹³ li devia a ell, relant, la sua finestra e que no sap per què ho deya ni *per* què no. E axí los departiren, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e presens: E dix que ja ho à dit desús.

Fuit sibi lectum, etc.

Dictis die et anno.

En Joan Pèriz, llaurador, *per* lo sacrament e homenatge que ha prestat en poder del magnífich Ni[c]holau Tuià, llochinent del magnífich justícia de la vila de Algezira, que tindrà arrest e pressó en sa casa e de aquella no exirà a pena de cent lliures. Y dóna *per* fermances e principals obligats a Hieroni Gibertó e Juan Gibertó, llauradors.

⁹³ Al ms. segueix *que* eliminat per repetició.

Interrogats, si fan dita fermaça e principal obligació, dixeran *que* sí, renunciant son propis usos, sotsmeteren-se al fur e juridicció del magnífich justícia.

Actum Algezire, etc.

Testes: Antoni de la Guarda y Pedro [...]mi, sastres. //

C3R *In facto de Joan Peris.*

Informació ex officio.

Die VIII° mensis decembris anno MDLXXVI.

Lo honorable en Anthoni Ribas, manobre, de hedat de trenta añys, testimoni qui jura a Nostre Señyor Déu Jessucrist e a les paraules dels San[t]s Quatre Evangelis, a hon presens llargament estan scrits, de dir e testificar veritat del que sabrà, interrogat serà, lo qual, *virtute iamdicti iuramenti*, féu sa deposició e testimoni del thenor següent.

Fonch interrogat ell, dit testimoni, sobre la qüestió que és estada entre *partes*; de una de Joan //

C3V Pèriz e de altra de Berthomeu e Joseph Castañy, germans, lo *qual* li fonch interrogat e donat a entendre:

E dix que lo que ell, dit testimoni, pot dir e testificar sobre lo contengut en lo dit interrogatori és lo que-s segueix, ço és, que en lo dia de hui, que serien les onze hores ans de migjorn, estant Joan Pèriz en la plaça de Sent Agostí de la present vila prop les forques, lo *qual* estava parlant ab un fadriner criat de mestre Cebrià, obrer de vila. Y ell, testimoni, y véu venir devés aquells pasejant en Joseph Castañy. Y, a la que fonch prop de aquells, sens dir-lis cossa alguna, dix, tirant la espasa ab vayna y tot, tals e semblants paraules, en efecte: «Tacany! Que the devia la mia finestra!» Y tirant-li de continent, ço és, lo dit Joseph Castany al dit Juan Pèriz y lo dit Juan Pèriz premit sa espasa, se possà⁹⁴ ab la espasa empunyada a reparar les coltellades que [d]it Joseph Castañy li tirava. Y véu axí mateix com Berthomeu Castañy vingué a la dita brega y-s possà al costat de son germà, tirant de coltellades al dit //

⁹⁴ Al ms., suprimit amb una ratlla: *que jatsia a despart.*

C4R Juan Pèriz. Y ell, testimoni, véu com lo dit Joseph Castañy li pegà en lo cap al dit Pèriz una o dos coltellades. Y de com ell, testimoni, e Melchior de Salzedo y /.../ Morell se possaren de per mig. Y, despartida que fonch dita brega, lo dits Berthomeu Castañy y Juseph Castañy se n'anaren junts fugant devés la muntanya. E açò, etc.

Fonch interrogat ell, dit testimoni, de lloch, temps e pressens: E dix que ja ho à dit dessús.

Generaliter autem, fonch interrogat de hoy, amor, themor, prechs, inductions, amenaces, parentesch, bona e mala voluntat *et alia solita*: E dix a totes les desús dites coses e sengles de aquelles que no.

Iniunctum, fuit sibi thenere secretum, etc.

Dictis die et anno.

Lo honorable Miquel Sadorní, llaurador de la present vila de Algezira, de hedat de quaranta anys, testimoni, qui jura a Nostre Señor //

C4V Déu, etc., dir veritat, etc., lo qual sots *virtute dicti juramenti*, féu la deposició del thenor següent.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que en lo dia de hui, que serien les onze hores ans de migjorn, estant ell, testimoni, en Sent Agustí de la present vila de Algezira, véu entrar en dita església a l'honorable en Joan Pèriz, llaurador, e a Nicholau Yvorra, llaurador, lo qual acunpañava al dit Juan Pèriz. E véu ell, testimoni, al dit Juan Pèriz, lo qual estava nafrat en lo cap, y ell, testimoni, vent-lo nafrat, entrà darrere aquell per la sacristia y, premint draps, li apretà les nafres les quals thenia en lo front. Y ell, testimoni, interrogà al dit Juan Pèriz, qui l'havia n[a]frat, lo qual li respost que Juseph Castany y Berthomeu Castañ li havien nafrat. E que tala és la veu e fama pública en la present vila de Algezira. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e pressens: E dix que ja ho à dit dessús

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

Iniunctum, etc. //

C5R *Dictis die et anno.*

Lo honorable Joan de Monleon, de la Serra de Moya, llaurador, de hedat de trenta anys, testimoni qui jura a Nostre Senyor Déu, etc., dir veritat, etc., lo qual *virtute dicti iuramenti*, féu sa deposició del thenor següent:

Fonch interrogat, etc.:

E dix que, estant ell, testimoni, en la plaça de Sent Agustí de la present vila, véu que estava Juan Pèriz parlant ab uns fadrins. Y véu con Joseph Castañy anà devés aquell, y a la que fonch prop del dit Juan Pèriz, lo dit Joseph Castañy arremeté al dit Juan Pèriz, ço és, a la que pasava *per* davant de aquell, y li tirà de revés una coltellada ab la espasa envaynada. Y venint a dita brega Berthomeu Castañy li tirà, axí mateix, un altabax al dit⁹⁵ Juan Pèriz, del qual colp caygué en terra lo dit Pérez y los que allí estaven se possaren de per mig y·ls departiren. Y lo dit Juan Pérez se n'anà devés Sent Agustí, y los dits Castañys devés la muntaña; y ell, testimoni, véu al dit Juan Pèriz nafrat en lo front de les *quals* nafres véu exir gran efussió de sanch. Y que thé *per* cert ell, testimoni, que //

C5V los dits Castañys, han nafrat al dit Juan Pèriz. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e pressens: E dix que de lloch e temps ja ho à dit desús, de pressens que Pere Cebrià, obrer de vila, e Nicholau Yvorra y un fill de mossén Tolossa, y Domingo Sala, lo vell, y son fill.

Generaliter, etc.: E a tot dix que no.

Iniunctum, etc.

Dictis die et anno.

La honorable Betriu Navarro y de Hernández, muller de Domingo Hernández, de hedat de vynt anys, testimoni qui jura a Nostre Senyor Déu, etc., dir veritat, etc., la qual féu sa deposició del thenor següent.

⁹⁵ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Berthomeu Castañy*.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que en lo dia de hui que comtàvem nou del pressent mes, que serien les onze hores ans de migjorn, estant ella, testimoni, prop la porta de Miquel Sadorní, devés la plaça de Sent Agustí de la present //

C6R vila de Algezira, véu a Joan Pèriz e altres que no conegué parats en la dita plaça de Sent Agustí. Y véu venir devés aquells a Joseph Castañy y, a la que fonch prop de aquells, véu com lo dit Joseph Castañy li arremeté pegant-li de Coltellades. Y, axí mateix, véu a Berthomeu Castañy ser mà de aquell, lo qual, axí mateix, se mesclà en dita brega ab la espasa tirada. E que véu al dit Joan Pèriz que anava nafrat en lo front de la qual nafra véu exir efussió de sanch. E açò, etc.

Fonch interrogada de lloch, temps e pressens: E dix que de lloch e temps ja hu à dit dessus, de pressens que Cebrià, obrer de vila, e lo fill de Yvorra.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

Iniunctum, etc.

Dictis die et anno.

Lo honorable Pere Cebrià, obrer de vila, de hedat de trenta anys, testimoni qui jura a Nostre Senyor Déu, etc., dir veritat, etc., lo qual *virtute* //

C6V *dicti juramenti* féu sa deposició del thenor següent.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que en lo dia de hui, que serien les onze hores ans de migjorn, en los vastons de la carneria de la vila nova de la pressent vila de Algezira ab Francés Pèriz, llaurador, véu a Joan Pèriz que estava rahanant ab un criat de ell, testimoni. Y véu, axí mateix, com Joseph Castañy vingué devés aquells e, a la que fonch prop del dit Joan Pèriz, li tirà una coltellada lo dit Joseph Castañy al dit Joan Pèriz, en bayna y tot. Y lo dit Joan Pèriz tirà la espasa para dit Joseph Castañy y se pegaren de Coltellades. Y véu com dit Joan Pèriz ixqué nafrat de dita brega, de la qual nafra, véu exir gran efussió de sanch. E que thé per cert ell, testimoni, que de aquell colp que li tirà y pegà lo dit Joseph Castañy restà nafrat. Y, en açò, ixqué Berthomeu Castañy a dita brega ab la espasa tirada, y lo dit Francés Pèriz, germà del dit Joan Pèriz, no volgué //

C7R despartir dita brega. E dient-li ell, testimoni, que per què no ajudava a son germà, Juan Pèriz, li respongué que no volia sinó que·l mathasen. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e pressens: E dix que de lloch e temps ja ho à dit dessus e de pressens que Francés Pèriz, Baltasar Campos e altres que no és recordant.

Generaliter autem, etc.: E a tot dix que no.

Iniunctum, etc.

Dictis die et anni.

Lo honorable Joan Sala, llaurador de la present vila de Algezira, de hedad de vint-y-cinch anys, testimoni qui jura a Nostre Senyor Déu, etc., dir veritat, etc., lo qual, *virtute dicti iuramenti*, féu sa deposició del thenor següent.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que en lo dia de hui, que serien les onze hores de la matinada prop //

C7V migjorn, prop de la carneria ab mestre Pere Cebrià, obrer de vila, e ab Francés Pèriz, tractant de certs negocis entre aquells, les espal·les devés hon fonch la qüestió, sentí un avalot de brega; giràs de prest, e véu com Joseph Castañy e Joan Pérez se estaven pegant ab le espases tirades. E, acostant-se ell, testimoni, per a despartir, com fonch prop, véu a ell, dit Joan Peris que estava nafrat en lo front, de la qual nafra véu exir gran efussió de sanch. E que los que estaven allí dihuen que, del primer colp que lo dit Joseph Castañy li tirà, lo nafrà en dita brega. E axí mateix ell, testimoni, véu a mestre Berthomeu Castañy ab la espasa desenvaynada, y véu com li tirà al dit Juan Pèriz una coltellada, dient a son germà: «Muir!» Y se posà de *per* mig molta gent y los despartiren. E lo dit Joan Pérez se n'anà devés sent Agustí y los dits Castañy devés la muntanya. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e pressens: E dix que de lloch e temps ja ho à dit dessus, de pressens que //

C8R mestre Cebrià e Baltasar Campos y un fadrí de mestre Cebrià.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

Iniunctum, etc.

Dictis die et anno.

Lo honorable en Matheu Joan Mas, manobre, de hedat de setze añys poch més o meñys, testimoni, qui jura a Nostre Senyor Déu, etc.,⁹⁶ sots virtut del dit jurament, prometé de dir veritat.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que lo que pot dir e testificar és que, en lo dia de hui, estava parlant Joan Pérez ab ell, testimoni, y Anthoni, lo portaler, en la plaça de Sent Agustí, que seria prop de migjorn, y véu venir a Joseph Castañy devés aquells. Y, estant dit Joan Pèriz descuydat, a la que fonch dit Castañy a la part de aquells, tirà una coltellada ab vayna y tot al dit Joan Pèriz, de la qual véu ell, testimoni, com de *continent* lo havia nafrat, de la que véu exir //

C8V gran efussió de sanch. Y, de *continent*, lo dit Pèriz posà mà a la espasa per a *defender-se* del dit Castañy y li reparà ab dita sa espasa altres coltellades. Y véu exir a Berthomeu Castañy, axí mateix, que ixqué a dita brega, y lo dit Pèriz, anant a recules, caygué en terra. Y ell, testimony, y molta gent que se replegà a dita brega los despartiren e se n'anaren fugint, ço és, lo dit Joan Pèriz devés Sent Agustí y los Castañys devés la muntanya. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps, e pressens: E dix que de lloch e tems ja ho à dit desús, de pressens que Anthoni Ribes, portaler, y Pere Cebrià, obrer de vila, e Joan Sala e altres. E açò, etc.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

Iniunctum, etc. //

⁹⁶ Al ms., segueix *dir veritat, etc.*, eliminat per repetició.

2.4 Text D

Datació: 1582

Localització: AHMA.

Signatura: 0501/21

Presentació del procés

Inculpats: Pedro de Mur i March Anthoni Gil.⁹⁷

Fets jutjats: Al llarg del procés els inculpats són acusats de diversos actes que van més enllà d'unes simples malifetes juvenils i passen a esdevenir delictes. Així doncs, si embrutar una porta amb fang és una malifeta, voler apunyalar un home, disparar una arma de foc contra una finestra i tota una sèrie de fets que els testimonis descriuen (llançar pedrades, insultar, amenaçar...), constitueixen el bagatge delictiu pel qual seran jutjats. A més, al llarg del procés, els testimonis transcrits ens mostren com Pedro de Mur no mostrava cap tipus de penediment, més bé el contrari; es jactava de les accions dolentes que havia fet, o que pensava fer, i les exposava com una mostra de valor. Vet ací les declaracions textuals atribuïdes a Pedro de Mur:

D11R «Y una nit, sercant *per* los corrals qui tirava ab antorches, yo, del dit corral de mon pare, tirava bones cantalades. Y, encara *per* Déu, après en la casa qu'és mudà, de Climent, li possí una nit banyes a la porta y també tinguí animo *per* a pegar-li coltellada a Planes, flaquer, qu'estava en lo forn del Lemosí»

⁹⁷ Al llarg del procés apareix més gent implicada en les malifetes dutes a terme, però sols apareixen com a inculpats en els fragments transcrits Pedro de Mur i Marc Antoni Gil.

Membres de la Cort de Justícia i altres càrrecs públics presents al text:

Justícia: Pedro de Velasco

Testimonis transcrits:

Madalena Algerri (Alzira).

Anna Almúnia (Alzira).

Anthoni Branvila (ciudadà de Mula, però resident a Alzira).

Hierònima Daroca (Alzira).

Margalida Daroca (Alzira).

Josep Eiximeno (Alzira).

Agostí Garí (Alzira), cavaller.

Marc Antoni Gil (Alzira, confessant)

Antoni Masroig (Alzira), mestre de gramàtica.

Stefania Modarra (Alzira).

Lloís Pujalt (Alzira).

Jaume Riel·lo (Alzira), espaser.

Lloís Joan Roca (Alzira), cavaller.

Nicholaz Serrano (Alzira), barber.

Pere Phèlix Serrano (Alzira), notari.

Lloís Spanya (Alzira).

Miquel Àngel Ximeno (Alzira).

D1R *In facto de Pere Serrano, notari,*⁹⁸ 1582

D2R *In facto de Pere Serrano.*

Die IIII ianuarii MDLXXXII.

Lo honorable Nicholaz Serrano, barber, de hedat de XXI anys, qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que aurà quatre o cinch dies poch més o menys que Pedro de Mur, menor, li digué que volia acoltellejar a cert home de la *present* vila, y ell, testimoni, li pregà *que* li digués a qui volia acoltellejar e jamay lo y volgué dir. Y en après hoý que una nit, estant lo dit Serrano y sa muller en casa de Vicent Garcia, notari, ballant y prenint plaer, al temps que se'n tornaren a sa casa, trobaren en la anella y portes de dit Pere Serrano totes sullades de merda. Y que ha oït⁹⁹ que lo dit Pedro de Mur, menor, ho auria¹⁰⁰ possat, dita sutsietat, en la porta y anelles de dita porta, lo qual dix o havia hoït dir al dit //

D2V Vicent Garcia y altres que no·s recorda. Y que, en lo dia de despús-ahir, lo dit Pedro de Mur, menor, dix a ell, dit testimoni, tals paraules, en effecte: «Demà que serà dimecres tinch de acoltellegar un home.»¹⁰¹ Y que en lo dia de ahir, que serien tocades les oracions, se trobà en casa de dit Pere Serrano lo qual véu naffrat de quatre coltellades: una en lo front y altra en lo cap, y dos en la man dreta, de les quals véu exir effusió de sanch. Y que és fama pública en la *present* vila, públich e notori que lo dit Pedro de Mur, menor, auria pegat dites coltellades al dit Pere Serrano. E açò, etc.

Interrogat de lloch, temps e presens: E dix que de lloch que no·n sap, de temps ja u ha dit, de presents que no sab més del que té dit.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E ferma de sa pròpia mà:

Iniunctum, etc.

Nicolàs Serrano

⁹⁸ Al ms., segueix 82 eliminat per repetició.

⁹⁹ Al ms. *ho ayit*.

¹⁰⁰ Al ms., suprimit amb una ratlla: *fet*.

¹⁰¹ Al ms., segueix *en tot effecte* eliminat per repetició.

Dicto die.

Lo *magnífich* Lloís Pujalt, de hedat de XVI anys, testimoni, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

D3R Fonch interrogat, etc.:

E dix que en lo dia de ahir a la que·s volia fer de nit, anant passejant ell, dit testimoni, en companyia de Pedro de Mur, menor, dix lo dit Mur a ell, dit testimoni, que volia entendre en pegar e procurar de matar a Pere Fèlix Serrano, *notari*, scrivà de sa *magestat*. Y que en la tal conjuntura estava en la cort lo dit Serrano y que volia aguardar-lo que hixqués per a pegar-li. Y ell, testimoni, li dix que no u fes y procurà de obviar, no li pegàs; y axí o recabà en lo dit Mur. Y que té *per* cosa certa ell, dit *testimoni*, que, per la sobredita rahó, la persona que en lo dia de hui à pegat de coltellades al dit Serrano és lo dit Pedro de Mur. Y tala és la veu e fama pública.

Y essent interrogat ell, *testimoni*, si alguna vegada anant en companyia del dit *Pedro* de Mur li hauria vist portar algun pistoler o pistola, o altre gènere de armes prohibides:

E dix qu·estos dies passats, anant passejant ell, testimoni, ab lo dit Mur, una nit lo dit Mur li mostrà a ell, testimoni, un pistoler o pistola dels prohibits, que seria de dos pams de llargària, y li dix lo dit Mur: «Mirau quina pistola que porte.» Y que és recordant *que* la portava amagada y recelant-se no li fos trobada *per* lo *magnífich* *justícia*. E açò, etc.

Generaliter: E dix a tot que no.

Iniunctum, etc.

E ferma de sa mà en altre registre.

Dicto die.

Lo honorable Lloís Spanya, de hedat de vint anys poch més o menys, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.: //

D3V E dix que lo que sab és que trobant-se lo dia de Cap d'Any en la placeta de Mossén Gibertó ell, dit testimoni, e Marc Antoni Gil, fill de Francisco Gil, tenint ell, testimoni, notícia que la nit enans havien fullat de merda les portes de Pere Serrano, *notari*, y

presumint ell, dit *testimoni*, que lo dit Marc Antoni Gil e lo fill de Pedro de Mur, lo més gich que·s diu Pedro de Mur, o haurien fet li digué: «Digau per què haveu fet un negoci tan mal fet de fullar les portes de Serrano de inmondícia, com diuhen que féreu anit.» Lo qual li respongué que ell, ni lo dit fill de Pedro de Mur no ho avien fet, però que altres o havien fet. Los quals no li declarà, emperó, li dix que al temps que feren dita inmondícia eo enans, entenent que u volien fer altres, en presència de Anthoni Masroig, mestre de gramàtica, los dits Marc Antoni y dit Pedro de Mur los digeren que no u fessen, perquè si u feyen, los llansarien a ells les culpes. E après, tornant a parlar ell, testimoni, ab lo dit March Antoni, en lo matex dia en la nit y passant Gaspar Arce, notari, dix lo dit March Antoni tals paraules, en effecte o semblants: «Bé és menester que Serrano y Arse se guarden, per ço que·ls volen acoltellejar *per* los¹⁰² clamors que aquells an fet a sos pares.» Dient-ho *per* lo pare del dit March Antoni y del dit Pedro de Mur. Y dient-li ell, dit testimoni, al dit March Antoni, a modo de burla: «feu que li pegen //

D4R en lo ventre y que·l maten.» Y lo dit Marc Antoni li respongué: «No, que no·ls pegaran de manera que·ls maten, sinó algun colp en lo cap o en la cara.» Y que à hoït dir que han hi coltellejat, en lo dia de ahir en la nit, al dit Serrano y tenia tres o quatre coltellades, y que les hi avia pegades lo dit Pedro de Mur, menor. E açò, etc.

Fonch, etc.: E dix *que* lo que sab ja u ha dit desús.

Generaliter, etc.: E dix a tot /.../

E ferma de forma:

Iniunctum, etc.

Yo, Lloýs Spanya¹⁰³

Dicto die.

Lo magnífich Josep Eximeno, ciutadà, de hedat de XXIII anys, testimoni, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

¹⁰² Al ms., suprimit amb una ratlla: *que*.

¹⁰³ Al ms. *Spananya*.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que lo¹⁰⁴ que sab ell, dit testimoni, que en lo dia de ahir, après de les oracions, hoý dir que en dita hora, anant-se'n Pere Serrano, notari, a sa casa, li era exit cas acordat e a trescantó Pedro de Mur, menor; e li à pegat quatre coltellades, de les quals ell, testimoni, à vist exir effusió de sanch del cap e de la mà //

D4V dreta del dit Serrano. E que és fama pública per la present vila que lo dit Pedro de Mur, menor, li havia pegat al dit Serrano dites coltellades. Y que ell, testimoni, té per cert qu'és axí la veritat, per ço que estos dies propassats lo dit Pedro de Mur, menor, portava de hordinari un pistoler y un agulla espartenyera, y hanava indignat contra lo dit Serrano. Tot lo qual ell, dit testimoni, o ha vist¹⁰⁵ ocularment, ço és, lo pistoler y agulla en poder del dit Pedro de Mur, menor. E més, diu ell, dit testimoni, que lo dit Pedro de Mur, menor, li declarà e senyalà estar yrat contra lo dit Pere Serrano; e no sab ell, dit testimoni, la causa de dita yra, salvo que té per cert que seria per ço que dit Pedro de Mur festeja la filla del dit Serrano. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e presents: E dix que lo que sab ja u ha dit dessus.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E per no saber scriure, féu la present [creu]

Iniunctum, etc.

Dicto die.

Lo magnífich Antoni¹⁰⁶ Masroig, mestre de gra- //

D5R màtica, de hedat de XXXXII poch més, etc., testimoni qui jura, etc., dir veritat.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que dumenge propassat, o lo sendemà que fonch lo dia de Cap d'Any en la nit, serien les nou hores de la nit poch més o menys, sentint sonar e cantar en casa del discret Vicent Garcia, notari, se asomà, ell, testimoni, a la sua finestra per a hoir la música. Y véu y entengué que dita música era dins casa dit Garcia, y que los que

¹⁰⁴ Al ms., suprimit amb una ratlla: *que*.

¹⁰⁵ Al ms. segueix *ell, dit testimoni*, eliminat per repetició.

¹⁰⁶ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Joan*.

sonaven y cantaven eren lo dit Vicent Garcia y Miquel Torremocha, segons ab les veus entengué. Y véu que a la porta del dit Garcia estaven tres persones, les dos de les quals conegué qui eren March Antoni Gil, fill de *Francisco* Gil, e Pedro de Mur, menor, qu'estaven junct a dita porta. Y, acabada la música, se n'entrà ell, *testimoni*,¹⁰⁷ tancà la finestra y, al de matí, hoý dir a Roch Garcia, germà del dit Vicent Garcia, que avien fullat en dita nit propasada les portes de la casa de Pere Serrano, *notari*, de certa inmodícia, y que u havien fet los dits March Anthoni Gil e Pedro de Mur, menor. E que interrogant-lo com o sabia, li par a ell, dit *testimoni*, que lo dit Roch Garcia li digué que¹⁰⁸ ell ho avia vist del corral de son germà, Vicent Garcia, com havien possat dita inmundícia en dite[s] //

D5V portes. E més, dix que anit, après de les oracions, à entés que pegaren de coltellades al dit Pere Serrano, y que les hi auria pegades lo dit¹⁰⁹ Pedro de Mur, menor. Y que axí és la fama pública. E açò, etc.

Fonch interrogat, etc.: E dix *que* lo que sab ja u ha dit.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E ferma de sa mà:

Jo, Antoni de MasRoig

Iniunctum, etc.

Die Vianuarii MDLXXXII.

Lo magnífich Agostí Garí, cavaller de hedat de XXV poch més, etc., *testimoni*, qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que en lo dia de despús-ahir, que contàvem tres del *present* y corrent mes de giner, a les oracions de *vespres*, estant a la sua porta véu pasar al fill de Pedro de Mur, nomenat Pedro de Mur, menor, lo qual pasà *per* davant aquell molt alvorotat, a pas tirat, portant la spasa davall la sella y un broquer en la mà. E com ell, dit *testimoni*, lo ves

¹⁰⁷ Al ms., suprimit amb una ratlla: *en sa casa*.

¹⁰⁸ Al ms., segueix *u* eliminat per repetició.

¹⁰⁹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Pere Serrano*.

anar de aquella manera, presumint que y auria hagut qüestió o la y auria, entrà en sa casa e prengué una espasa e rodella y anà a veure //

D6R lo que podria éser en seguiment del dit Pedro de Mur. Y anant fins al pont, y no trobant aquell ni rastre de qüestió, se'n tornà a sa casa e, tornant-se'n, encontrà ab lo discret Nicholau Costa, lo qual digué a ell, dit testimoni:¹¹⁰ «Qu·és señor? Que té lo fill de¹¹¹ Pedro de Mur?» Y ell, dit testimoni, li dix lo respost: «No·n sé res, *per* así à pasat alterat y li fonc·nat darrere *per* si·l podria alcansar, *per* veure lo qu·era. Y no trobant-lo, me'n só tornat a casa. Yo crech que les aurà hagudes en son germà, Geroni Mur.» Y anant-se'n los dos junctos, ço és, lo dit Nicholau Costa y ell, *testimoni*, devés la plasa a vere lo que seria estat, a la que foren a la porta de la magnífica viuda Sentacreu, veren gent a la porta de Francisco Gil e, arr[i]bant a dita gent, veren que eren lo dit Geroni Mur y Antoni Gil. E, demanant lo que era estat, dix lo dit Anthoni Gil a ell, dit testimoni, y al dit Nicholau Costa que Pedro de Mur, menor, havia pegat de coltellades a Pere Serrano, notari, segons avia entés, y que axí o à entés públicament *per* la present vila. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e presens: E dix que lo que sab ja u ha dit.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E ferma de sa pròpia mà:

Iniunctum, etc.

Agostí Garí //

D7R *Dicto die*.

Lo discret Pere Phèlix Serrano, notari, de¹¹² hedat de XXXX anys poch més, etc., relant, qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que en la nit de Cap d'Any, ço és, diumenge a¹¹³ vespre mes proppassat, estant ell, relant e testimoni, ab tota sa casa en casa del discret Vicent Garcia, notari, vehí de aquell, a la que se'n tornaren a dormir lo discret Gaspar Arce e la muller del dit relant e

¹¹⁰ Al ms., segueix *lo dit Costa* eliminat per repetició.

¹¹¹ Al ms., segueix *de* eliminat per repetició.

¹¹² Al ms., segueix *de* eliminat per repetició.

¹¹³ Al ms., segueix *a* eliminat per repetició.

testimoni e filla, los quals trobaren la porta e tancadures de la casa d'ell, relant, e anell[e]s totes sullades de merda. Y essent ell, dit relant e testimoni, avisat de la *vellaqueria* que li havien fet en ses portes *per* lo dit Arce, notari, ana[nt] a sa casa, passaren lo fill de Francisco Gil, nomenat Marc Antoni, e Lloís Pujalt una volta e altra, que tornaren après. Y en la muralla de fron sa casa restava un altre, lo qual digueren allí, *immediate*, que seria Pedro de Mur, menor. Y vent la *vellaqueria* que li havien fet y no sabent qui u havia fet, no se n'adonà ni·n féu cas, puix no sabera qui u havia fet hí u féu netegar a sa criada. Y tenint per sert ell, dit relant e testimoni, e lo dit Arce, son cunyat, *que* los dits Pedro de Mur, March Antoni Gil y Lloís Pujalt o haurien fet, entengué après *que* lo dit Arce auria dat rahó de dita *vellaqueria* als pares de aquells. Y que ha sabut tanbé y à permés que lo *magnífich* Pedro de Mur, pare del dit Pedro de Mur, *per* dit fet e *vellaqueria* auria reptat molt //

D7V per dit fet e causa. En après, en lo dia de dimecres, que contàvem tres del present e corrent mes, a les dos ores après migjorn, fonch avisat per Francés Garcia, fill de Jaume Garcia, flaquer, dient-li lo dit Garcia a ell, relant e testimoni: «Señor Serrano, no·s descuyde y mire per si, que lo fill de Miquel Espanya me ha dit que lo fill de Pedro de Mur e lo fill de Francisco Gil, nomenats Pedro de Mur e March Antoni Gil, a *vostra mercé* y a Arce los han de matar o acoltellejar.» Dient-li ell, dit relant e testimoni, al dit Garcia que per quina causa ho havien de fer, lo dit Garcia li dix e respongué que havia entés que *per* les quexes avien fet al dit Pedro de Mur del dit *Pedro* de Mur, son fill, *per* rahó de dita merdada. E com ell, dit relant e testimoni, estigué descuydat e no sabé fins *aquella* ora ni tingué notícia de dites quexes, estigué descuydat pensant que seria jacota e burla. Y en lo matex dia de dimecres, en lo qual dia fonch avisat que l'havien de acoltellejar o matar a ell, dit relant, y al dit Arce, exint de la cort ja tocades les oracions, pasà *per* la carneria e prengué una coradella de cabrit. E, portant-la en la mà y enfilada en lo dit, a la que fonch a la porta falça de la *magnífica* viuda Senctacreu, li hixqué Pedro de Mur, menor, detràs de un cantó del corral de dita casa. Ya ab la spasa tirada e un broquer en la mà li tirà, sens precehir paraules algunes,¹¹⁴ una coltellada al cap hí·l nafrà, e de *aquella* restà molt torbat. E *per* lo dit alborot¹¹⁵ e //

¹¹⁴ Al ms., segueix *li tirà* eliminat per repetició.

¹¹⁵ Al ms., *per dit lo alborot*

D8R per ésser-li exit trascantó y sens precehir paraules algunes, e anant ell, relant e testimoni, torbat de dit colp, li tirà un altre al cap, a la part dreta, dels quals dos colps caygué en terra. Y allí estant li'n tirà un altre colp y li pegà en la mà dreta, y après li'n tirà un altre en la mateixa mà dreta, no donant-li lloch a poder desenbaynar; de totes les quals quatre coltellades li à exit y li à vist exir efussió de sanch. E més, li pegà altra coltellada en lo muscle, de la qual¹¹⁶ no l'encertà. Y acodint gent a dita brega, lo dit Pere Mur, menor, se'n fuxqué devés lo pont de Sent Agostí. Y que creu ell, relant e testimoni, que si no fóra per lo ajudori *criminal*, lo haguera mort. E açò, etc.

E per estar naffrat de la mà no pogué escriure; feu la
present creu, [creu]

Fuit sibi lectum, etc.

Dictis die et anno.

Fonch amonestat lo dit Pere Serrano, *notari*, per lo magnífich *justícia* si volia posсар quexa, clam o denunciació contra alguna *persona* que pretenga que l'aja dampnificat o hagraviat: E dix que se aturava a cort per a respondre *de quibus*, etc. lo qual, etc.

Actum Algezire, etc.

Testes *curie*.

D8V *Dicto die.*

Jaume Riel·lo, spaser, de hedat de vint anys poch més, etc., testimoni, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que lo dimecres de matí, ara mes proppasat contant a tres de giner del *present* any, lo fill de Pedro de Mur, nomenat Pedro de Mur, menor, li portà eo dexà en casa de Joan Delgado, espaser, mestre d'ell, dit testimoni, una spassa y un broquer. Y demanant a sa senhora que de qui era aquella espasa y broquer, dix que Pedro de Mur, menor, la havia dexada. E qu'és fama pública en la present que lo¹¹⁷ dit Pedro de Mur, menor, auria naffrat e acoltellejat al dit Serrano. E açò, etc.

¹¹⁶ Al ms., suprimit amb una ratlla *no no-l...*

¹¹⁷ Al ms., suprimit amb una ratlla: *fill de*.

Fonch interrogat de lloch, etc.: E dix que lo que sab ja u ha dit desús.

Generaliter: E dix a tot que no.

E *per* no saber scriure, féu la present,

[creu]

Iniunctum, etc.

Die X ianuarii MDLXXXII.

Lo magnífich Loís Joan Roca, cavaller de hedat de dhuit anys, testimoni, etc., qui //

D9R jura, etc.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que no sab ell, dit testimoni, que lo dit Pedro de Mur, menor, tingués mala voluntat al dit Pere Serrano, ni intent de pegar-li. Bé·s veritat que aurà mes y mig poch més o menys que, exint ell, testimoni, de casa *Cristòffol* Costa, s'encontrà ab lo dit Pedro de Mur, menor, lo qual apartant-lo li dix: «Guardau-me aquesta pistola que vull renyir ab un ome.» Y axí, de fet, li donà en les mans una escopeta curta de dos pams poch més o menys, gravada.¹¹⁸ E demanant-li ell, dit testimoni, ab qui volia renyir li dix: «Burlem, que no·n feya, sinó espantar-nos.» Y axí li tornà dita pistola. E en altres nits li ha vist ell, dit testimoni, al dit Pedro de Mur, menor, portar una agulla spardenyera, ço és, una o dos vegades. E que à entés qu·és fama pública en la present vila que lo dit Pedro de Mur, menor, à pegat de coltellades a Pere Serrano. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, etc.: E dix *que* lo que sab ja u ha dit desús.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E ferma de sa mà pròpia:

Iniunctum, etc.

Lluís Juan Roca //

¹¹⁸ Al ms., suprimit amb una ratlla: *e no res menys...*

D9V *Die X ianuarii anno Domini MDLXXXII.*

Lo magnífich Miquel Àngel Ximeno, de hedat de díhuit anys, testimoni, etc., qui jura, etc.

Fonch interrogat, etc.:

[*E dix*]¹¹⁹ que dimecres propassat en la nit, que contàvem a III del *present* e corrent mes de giner, avent-li dit a ell, dit testimoni, que avien pegat de coltellades a Pere Serrano, *notari*, anà a sa casa a veure'l hí·l trobà que ja l'havien curat de les coltellades que tenia. Y demanant-li ell, dit testimoni, al dit Serrano que qui l'havia naffrat, li respongué lo dit Serrano que Pedro de Mur, menor, li era exit trasantó y cas acordat a matar-lo, y que li avia pegat dos colps en lo cap y dos en la mà dreta. Y demanant-li que per quina causa sospita li auria pegat, e dix que no sabia per què, que además de havent-li ensusiat les portes de merda dos o tres nits enans li era exit cas acordat a matar-lo. Y que és fama pública en la present vila que lo dit Pedro de Mur, lo més gich, li à pegat dites coltellades al dit Pere Serrano. Y que, entenenet¹²⁰ que·l magnífich justícia anava en gent a donar salt al dit Pedro de Mur, qu'estava en casa de¹²¹ micer Garcés, ell, testimoni, anà juncta- //

D10R ment ab lo dit magnífich justícia, y essent en casa del dit micer Garcés sentí ell, dit testimoni, a Gaspar Arce, *notari*, que deya: «Señor *justicia*, por l'asteiadós se va!» Com de fet se n'anà y dexà una espasa en les teulades de Vicent Garcia, y hui resta en poder del dit magnífich justícia. Y ell, testimoni, té per molt cert que és dita spasa del dit Pedro de Mur, menor, *per* haver-la tenguda ell, testimoni, algunes vegades en ses mans, lo qual dit Pedro de Mur té per entés ell, testimoni, que·s salvà *per* casa de la viuda Martina o de Guillem Grau, *notari*, y que ell, dit testimoni, à vist portar al dit Pedro de Mur, menor, una agulla spardenyera. E que¹²² dumenge a vespre, vespra de Cap d'Any mes proppasat, serien nou hó deu ores de la nit, passant *per* la plasa prop de la sglézia en lo banch de la qual estaven tres hòmens, lo hu dels quals lo cridà y, ajunctant ad

¹¹⁹ L'expressió [*e dix*] no és present al ms.

¹²⁰ Al ms. *entenenet*.

¹²¹ Al ms., segueix *de* eliminat per repetició.

¹²² Al ms., suprimit amb una ratlla: *una nit que n'és recordant...*

aquells, conegué que eren Pedro de Mur, menor, Marc Anthoni Gil, fill de Francisco Gil, y Lloís Pujalt, los quals estaven ab gran jacota y rialles. Y demanant de què·s reyen li dix lo¹²³ de Pedro de Mur, menor: «No sab señor Ximeno com s'an enfangat los dits unes señores volent obrir la porta.» Y demanant ell, testimoni, qui eren les señores que s'havien sullat los dits, dixeren que eren la muller e filla de Pere Serrano, per haver-los enfangat de merda les portes. Y ell, testimoni, los dix: «Ausades que vosaltres ho aureu fet!» Los quals dixeren que no y, que possant-se a riure lo dit Pedro de Mur, menor, ell, testimoni, lo reptà:¹²⁴ «Per ma fe que sí //

D10V qu·és gran *vellaqueria!*» Y, apartant-se de aquells devés la porta de la sglézia, entengué que lo hu dels tres, qui era lo dit Pedro de Mur, menor, dix: «Cert qu·és *vellaqueria* aver-li vós enfangat la porta de merda.» Responent lo hu dels altres dos, que no és recordant qual era, dix: «Yo no é fet més de fullar-me el llindar de la porta. Hoc, vós fou lo que aveu untat les portes de merda.» Hí dexa'ls ab jacota y rialles e se n'anà. E açò, etc.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E ferma de sa pròpia mà:

Iniunctum, etc.

Jo, Miquel Àngel Ximeno

Die XI ianuarii MDLXXXII.

A instància lo dit Miquel Àngel Ximeno, a la sua depossició, *virtute dicti iuramenti*, dix que aurà quatre mesos poch més o menys, una nit, de la qual no és recordant, que serien nou hores de la nit, estant ell, testimoni, parlant ab Pedro de Mur, menor, junt al mur prop de la Sanch de Jesucrist, en segret, lo qual dix a ell, dit testimoni, tals paraules, en efecte: «Ya n'és menester per a un poch de negoci, y és que vull pegar de coltellades a Serrano y veure com ho farà, perquè·m té enujat en estrem.» Y demanant-li ell, testimoni, lo perquè no lo y volgué dir, sinó que li dix: «Yo sé lo que·m convé, aventure de fer plaer, señor Ximeno, que m'au de fer spatles per a pegar-li.» Y ell, testimoni, sellavós, //

¹²³ Al ms., suprimit amb una ratlla: *fill*.

¹²⁴ Al ms. *reptant*.

D11R li dix: «No u fassau que és home que no fa mal a ningú y pasífich, que yo us promet que si Serrano fóra home breguer, per ventura no n'hagereu gosat fer... per ventura.» E lo dit Pedro de Mur, menor, li dix molt enujat y ayrat: «Jo é stat home per a pegar de coltellades a Servís, scrivent de llur, y per a pegar una anpollada a la muller de Beltran *per* menys e mig del que hui tinch ab Serrano. Y perquè don Hieroni Fajardo s'enujava ab mi, *perquè* festejava ses filles, me n'entrí en lo corral de ma casa y de allí li apedregava les teulades de sa casa. Y una nit, cercant *per* los corrals qui tirava ab antorches, yo, del dit corral de mon pare, tirava bones cantalades. Y encara per Déu, après en la casa qu'és mudà, de Climent, li possí una nit banyes a la porta y també tinguí animo *per* a pegar-li coltellada a Planes, flaquer, qu'estava en lo forn del Lemosí. Y puix é tengut ànimo per a totes estes cosses, també tindré ànimo per a pegar a Serrano.» Y ell, testimoni, li digué: «Yo no dich que no tingau ànimo per a pegar a Serrano, però no·m par bé pegar-li sens haver-vos fet agravi ningú.» Y véu ell, testimoni, anant a casa lo mestre de gramàtica lo dit Pedro de Mur, menor, anar rondant *per* aquell carrer y de allí a dos u tres dies li dix lo dit Pedro de Mur: «No sabeu Miquel Àngel, yo crech que Serrano à sentit lo temporal, que s'à possat una gran espasa y m'à encontrat y m'à fet una gran barretada.» Y ell, testimoni, li dix: «Aý conexereu que lo dit Serrano no us té mala voluntat, que no és home de males entranyes.» Y lo dit Pedro de Mur li respongué: «No digau axò que a mi·n digueren que ell enguiscava a¹²⁵ don Hieroni, que molta gent m'ò den» Y ell, testimoni, li dix: «No cregau res de noves.» Y lo dit Pedro de Mur, li prometé que *per* a sellavores no li faria mal ningú. Y axí se n'anaven los dos juncts a casa del mestre de gramàtica. Y, den de sellavores, à conegut ab lo dit Mur que tenia hoy e mala voluntat ab lo dit Serrano. Y lo dimecres a vespre, contàv[em] //

D11V sis dies del present,¹²⁶ qu'és lo matex dia que pegaren a Serrano, encontrà ell, dit testimoni, al dit Mur a la porta de la viuda na Góngora, lo qual li dix a ell, testimoni, molt enujat:¹²⁷ «Cul de tal! Jurant deure señor! Señor Miquel Àngel sia vós de nengun home; é pregat a un amich que m'espíàs un home per a coltellejar-lo y, en lloch de venir ell davant de l'home, venia darrere aquell. Y no ting lloch de pegar-li, però no dexaré de fer-o.» Y despedint-se d'ell y essent ya de nit, exint de veure a Serrano qu'estava

¹²⁵ Al ms., suprimit amb una ratlla: *a Pedro*.

¹²⁶ Al ms., suprimit amb una ratlla: *que serien*.

¹²⁷ Al ms., segueix *dix* eliminat per repetició.

naffrat, encontrà ell, testimoni, ab Lloís Pujalt al qual li digué: «Què us ne par Lloís de la *vellaqueria* que ha fet Pedro de Mur en pegar a Serrano?» E lo dit Pujalt li respongué, per cert: «Gran *vellaqueria* à fet. Voleu vere quant que si no fóra *per* mi, lo haguera mort, perquè yo estorbava.» Y axí ell, testimoni, *per* lo que sabia del dit Pedro de Mur, menor, com *per* lo que li digué lo dit Pujalt, com *per* haver conegut en poder del *magnífich* justícia la espasa del dit Pedro de Mur, té ell, dit testimoni, *per* molt cert, ver e indubitat que lo dit Pedro de Mur, menor, ha pegat al dit Pere Serrano, *notari*, y *per* ser públich en la present vila. //

D12R *Die XII ianuarii MDLXXXII.*

Lo *magnífich* justícia decreta en curador a la menor hedat de Marc Antoni Gil al *magnífich* Francisco Gil, promet e jura, etc.

Jo, so és, Rodrigo Montanyés, ministre del *magnífich* justícia, y Andrés Salvador

Dicto die.

Marc Antoni Gil, de hedat de setze a dèset anys, relant, confessant e testimoni, etc., qui jura, *iuxta fori formam*, a Nostre Senor Déu, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat que diga per què·stà pres:

E dix que no sab per què.

Fonch interrogat que diga y declare,¹²⁸ lo dumenge vespra de Cap d'Any proposat en la nit, què féu y en companyia de qui anà y en què entengué:

E dix que lo dit dia de dumenge¹²⁹ a vespre en la nit no hixqué de casa.

Fonch interrogat que diga y declare si sab o té notícia que en dita nit de dumenge a vespre, vespra de Cap d'Any, qui f[u]llà les portes e tancadures de la porta e casa de Pere Serrano, *notari*, de merda y que si entrevingué ell en sa companyia, que declare qui foren:

¹²⁸ Al ms., suprimit amb una ratlla: *si té notícia*.

¹²⁹ Al ms. *dumenege*.

E dix que à hoït lo sendemà de dit dumenge que en dita nit avien sullat dites portes de merda, enperò, qu·ell no y ha entés ni sab qui u ha fet.

Fonch interrogat que diga e declare si en dita nit //

D12V de dumenge a vespre, vespra de Cap d'Any serien les nou hores de la nit¹³⁰ poch més o meys, ell, dit confessant e relant e testimoni, estava a la porta de Vicent Garcia, notari, escoltant com Vicent Garcia y Miquel Torremocha sonaven y cantaven, y que declare qui stava en sa companyia y quans eren:

E dix que no sab res del dit interrogatori ni de les coses contengudes en aquell.

Fonch interrogat que diga que la mateixa nit, serien les nou hores poch més o menys, estava ell, dit confessant e Pedro de Mur, menor, e Lloís Pujalt aceÿts en lo banch de Sencta Catherina, rient e jacottejant-se del fet. E digueren a certa perçona, que per allí pasà, que la muller e filla del dit Pere Serrano se havien fullat los dits de merda a la que tornaven a casa de velar casa de Vicent Garcia, notari, obrint les portes de¹³¹ la casa del dit Serrano:

E dix que no à estat ell, dit rel·lant, en la dita nit en lo dit banch de Sencta Catherina,¹³² a soles ni en companyia de ningú, ni sab res del contengut en dit interrogatori.

Fonch interrogat que diga que com pot negar que no és estat dita nit en lo dit banch en companyia dels sobredits, avent ell, dit confessant, y lo dit Pedro de Mur declarat a la dita persona que per allí pasà, que lo hu reptant a l'altre dix: «Yo no é fet, sinó fullar-me en lo llindar. Hoc, vós fou lo que aveu fullat //

D13R les tancadures y anelles de merda.»:

E dix que nega dit interrogatori si és [s]egons està possat.

Fonch interrogat que diga y declare si té notícia o sab que lo dimecres, contant tres del present e corrent mes de gener, en la nit a les oracions acoltellejaren a Pere Serrano,

¹³⁰ Al ms., segueix *serien les nou hores de la nit* eliminat per repetició.

¹³¹ Al ms., segueix *de* eliminat per repetició.

¹³² Al ms., suprimit amb una ratlla: *en*.

notari, y li pegaren tres o quatre coltellades de les quals està naffrat. E que declare qui les¹³³ hi à pegades y per què, y si ell, dit relant e testimoni, y à entés y ajudat:

E dix que en dita nit a les oracions, estant ell, confessant, en casa de son pare, sentí brega y, exint a la porta, véu passar un home corrent¹³⁴ ab la spassa desenbaynada y un broquer en la mà. Y entengué que avia¹³⁵ acoltellejat dit home que fugia a Pere Serrano, però que no·l conegué. E que après à entés que Pedro de Mur, menor, li havia pegat al dit Serrano. E tala és la veu e fama pública en dita vila.

Fonch interrogat que diga y declare si sab e té notícia que lo dit Pedro de Mur, menor, ans que acoltellejar al dit Pere Serrano, tenia intenció de acoltellejar al dit Serrano eo greument dampnificar-lo.¹³⁶ [E]¹³⁷ si li havia atorgat e declarat a ell, dit confessant, son intent e propòssit; y si ell, dit confessant, per si tenia intenció de fer lo matex, *per* ço que lo dit Serrano se havia quexat, o altri *per* ell als¹³⁸ pares del dit Pedro de Mur y del dit confessant, *per* rahó de la sus dita merda:

E dix que no té notícia de les cosses contengudes //

D13V en dit interrogatori y en lo que toca a ell, dit confessant, nega tot lo contengut en dit interrogatori.

Fonch interrogat que diga y declare si sab que lo dit Pedro de Mur, menor, ans que acoltellejàs al dit Serrano de nit e de dia moltes vegades, portava ab si un pistoler y una agulla espardenyera:

E dix que no li ha vist portar armes prohibides¹³⁹ al dit *Pedro* de Mur, menor.

Fonch interrogat que diga que com pot negar que no sab ni ha çabut ell, dit relant e confesant, en pegar dites coltellades al dit Pere Serrano, notari, y en lo concert que lo dit Pedro de Mur, menor, tenia e del·liberació de executar son intent e dampnificar al dit

¹³³ Al ms. *le*.

¹³⁴ Al ms., suprimit amb una ratlla: *y que a hu*.

¹³⁵ Al ms. *avien*.

¹³⁶ Al ms., suprimit amb una ratlla: *y que li hoí*.

¹³⁷ El terme [e] no és present al ms.

¹³⁸ Al ms., suprimit amb una ratlla: *padre*.

¹³⁹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *dit*.

Serrano, havent ell, dit¹⁴⁰ relant e confessant, ans de dita brega declarat e dit a certa perçona, passant Gaspar del Puerto Arce, notari, prop de aquell e la dita persona en la plaça de la *present* vila, dix a la dita persona ell, dit confessant: «Menester és que aquest panjut de Arce¹⁴¹ y Pere Serrano se guarden que a fe que·ls an de entomar.» Y la dita perçona li digué: «Guardau no li pegeu en la panja que·l matareu.» Y ell, dit confessant, li digué: «No que no·ls pegaran si no, en lo cap o en la cara, y no·ls mataran.»
E dix que, en lo que toca a ell, nega dit interrogatori y, *en* lo que toca als altres, que no y sab //

D14R res.

E ferma de sa pròpia mà:

March Antoni Gil

E a instància *dicto die* fonch interrogat que diga que lo dumenge propassat, que contàvem set de gener, en la matinada, entrà *per* les parets del corral de la palmera de la *magnífica* viuda Sentacreu, lo qual corral està contiguo a la casa de mestre Lloís Martí, fuster, y de dit corral tragué un feix de llenya grossa *per* la porta y tancà la porta per part de fora de colp:

E dix que nega dit interrogatori y que tal no ha fet.

March Antoni Gil

Die XIII ianuarii anno MDLXXXII.

Lo *magnífich* Loís Joan Roca, cavaller, de hedat de XVIII poch més o menys, sots virtut de dit jurament, ajustant a la sua depossició feta a [...] del *present* mes de gener.

Fonch interrogat, etc.

E dix que aurà dos mesos poch més o menys que ell, testimoni, estant *junts* Pere Mur, menor, y Miquel Àngel Ximeno, hoý dir al dit Pedro de Mur, menor, y gabar-se que havia pegat una ampollada a la muller de Beltran Ferrer, llaurador, e dix que la y pegà *per* certes paraules que digué a sa cunyada. Y que //

¹⁴⁰ Al ms., segueix *dit* eliminat per repetició.

¹⁴¹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *se*.

D14V tanbé ell, dit testimoni, à hoït dir al dit Pedro de Mur, menor, que pegà certa coltellada a un flaquer que's dia Planes, lo qual estava dormint a la sua porta. E açò, etc.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E ferma de sa pròpia mà:

Iniunctum, etc.

Lluís Juan Roca //

D15R *Die XXI maii anno Domini MDLXXXII.*

Avent prevengut a notícia del magnífich en Pedro de¹⁴² Velasco, ciutadà, justícia de la vila de Algezira, que en la nit propasada li aurien dat certa matracà ab paraules molt injurioses y li havien desparat una scopeta a Madalena Algerri, sa filla, provident sia feta visura de dita scopetada y sia rebuda informació del que pasà. E accedint sa magnificiència, alguazil e ministre, foren attrobats damunt una finestra de la casa del dit Algerri uns senyals de pilota y perdigons, *de quibus*, etc., lo qual, etc.

*Actum*¹⁴³ *Algezire.*

Testes: Anthoni Sala y Joan Roca.

Dicto die.

La magnífica Stefania Modarra y de Algerri, de hedat de¹⁴⁴ XXXX anys qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogada, etc.

E dix que en la nit propasada, serien les dotze hores de la mija nit, estant ella, relant e testimoni, en llur casa, sentí a Pedro de Mur, March Anthoni Gil, Gaspar Arce yunt Àngel Ximeno, los quals anaven dient semblants paraules a modo de viyufa, e cantant aplicant dites paraules a ella confessant e ses filles, tractant-les de bagasses, mondongueres, *pelotas rotas* y altres paraules molt injurioses e //

D15V perjudicials, dient: «Hixqueu los roffians que nosaltres vos ho mostrarem hí us tallarem les banyes.» E sentint y vent lo que deyen o deyeu *per* ella, testimoni, e ses filles, huna de les dites set filles, nomenada Madalena, per veure si auria altra gent ultra dels desús

¹⁴² Al ms., suprimet amb una ratlla: *Mur*.

¹⁴³ Al ms., suprimet amb una ratlla: *cor*.

¹⁴⁴ Al ms., segueix *de* eliminat per repetició.

dits, e asomant-se dita Madalena a una finestra que cau sobre la porta de dita casa, véu als sobredits. Y dita sa filla los conegué molt bé; e lo hu de aquells, que és lo dit Pedro de Mur, desaparà una scopetada a la dita Madalena, sa filla, en veure-la a la finestra. E la dita Madalena restà molt spantada pensant que la auria morta, dexant-los senyals¹⁴⁵ damunt la finestra. E vent aquells que no havien asertat dita scopetada, tots los sobredits junts hirroyren a pedrades a les portes de dita casa dient que volien rompre les portes e pegar foch a casa. Y, de fet, pegaren de moltes portades y pedrades a dita porta dient que ja duyen foch per a cremar dita casa. E après cantaren dient: «*Dos vírgenes que se perdieron, e l'huna en Valladolid y lo trobá por la parra.*»

Tractant y dient ab crits: «Cabr[o]ns exiu!,» e altres paraules injurioses. E la dita Madalena, sa filla, de dita finestra los tirà una pedrada y, recelant no·ls tirassen més, se n'anaren dient: «Sus! Demà y aurà clams criminals y denunciacions!» Y ab gran avalot dient: «Bagasses, demà m'o pagareu!» se n'anaren, etc.

Interrogada de lloch, tem[ps] e p[rese]nts: Na Roglana sabia dites cosses.

[creu]

Fuit sibi lectum, etc. //

D16R *Dicto die.*

Madalena Algerri,¹⁴⁶ donzella, de hedat de XIII anys, qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogada, etc.:

E dix que la nit propassada ella, *testimoni*, serien la mija nit, sentí ella, *testimoni*, gran avalot, en la carrera, de gent, que venien cantant y dient paraules desonestes, tractant de bagasses, *pelotas rotas* y altres paraules injurioses. Y ella, *testimoni*, conegué molt bé que eren Pedro de Mur, March Antoni Gil y altres que no conegué,¹⁴⁷ los quals tiraren de pedrades a la porta major de sa casa. Y ella, *testimoni*, se muntà dalt hí·s posà a una finestra que hix damunt la porta de dita casa. Y, vent aquella que no cessaven de tirar pedrades a dita porta, ella, *testimoni*, los tirà una pedra dient-los develosos, que·ls

¹⁴⁵ Al ms., suprimit amb una ratlla: *a la finestra*.

¹⁴⁶ Al ms., suprimit amb una ratlla: *y de*.

¹⁴⁷ Al ms., suprimit amb una ratlla: *e lo dit Pedro de M.*

venien a inquietar casa de llur pare per a que·s posse en necessitat. E lo dit Pedro de Mur respongué: «Hixqueu los rohins hòmens que yo'm mataré ab ells.» Y ella, dita testimoni, vent que tostemp *perseveraren* axí en tirar com en parlar, tirà una pedra. E dit Pedro de Mur desparà una scopeta a ella, testimoni, que si no·l vera encarar y sentir, la haguera mort, de la qual restà molt spantada, pegant la pólvora en lo vel y la pilota y perdigons *per* damunt de dita finestra.¹⁴⁸ Y¹⁴⁹ los dits Mar[ch] Antoni Gil y Pedro de Mur dixerén: «Deroquem-l[o]s les portes encara que sien vint, que presens som tres. Los arohinarem, que aconortat estich de perdre la vida dient //

D16V als altres que anesen a portar scopetes y que·ls derocasen les portes!» Y lo hu de los que pensà cercà Miquel Àngel Ximeno [e]¹⁵⁰ dix: «Dexem-los estar. Anem-nos-ne.» E lo dit March Antoni dix: «Anem-nos-ne que demà nos ho pagaran!» Y se n'anaren tractant-les de bagasses, putes y altres mals apropiis. E açò, etc.

Interrogada, etc.: E dix que lo que sab ja u ha dit.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E féu la present, [creu]

Fuit sibi lectum.

Dicto die.

La honorable Margalida Daroca y de Roglà, muller de Andreu Roglà se ha dit, de XXXVII anys, qui jura, etc.,dir veritat, etc.

Fonch interrogada, etc.

E dix que en la nit propasada, seria la mija nit, sentí ella, testimoni, pasar cantant a Pedro de Mur, March Antoni Gil y Gaspar Arce, e no compregué lo que cantaven. E sentí ella, testimoni, moltes pedrades que tiraven y no atinava¹⁵¹ a hon [s]e tiraven. Y, en continent, sentí un tro d'escopeta e no pot dir qui lo tirà. E que en lo dia de hui, Jaume Algerri amostrà a ella, testimoni, uns senyals de pilota e perdigons, dient: «Vaus así l'ascopetada que anit tiraren a ma filla.» Y en lo dia de hui, li vingué March Antoni

¹⁴⁸ Al ms., *vinestra*.

¹⁴⁹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *après los desús*.

¹⁵⁰ El terme [e] no és present al ms.

¹⁵¹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *qui*.

Gil a sa casa y li dix: «Señora, no sentí anit com pasarem cantant y les cantalades que·ns tiraren de casa Algerri, //

D17R y una scopetada que·ns tiraren de casa Algerri?» Y ella,¹⁵² testimoni, li dix: «Bé sentí com pasaren cantant y les pedrades que·s tiraren y la scopetada.» Però que ella, testimoni, no sabia qui les tirava. E açò e no *altres*, etc.

Interrogada, etc.: E dix *que* lo que sab ja u ha dit dessús.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E féu la *present*, [creu]

Fuit sibi lectum, etc.

Dicto die.

Hierònima Daroca y de Torres, muller de *Cristòfol Torres*, de hedat de XXXX anys, qui jura, etc., dir veritat.

Fonch interrogada, diga, etc.:

E dix que en la nit propasada, seria les dotze de la nit, sentí ella, testimoni, avalot e, junt a la casa de Jaume Algerri e aguaytant a una finestra qu·ella, testimoni, té, sentí moltes pedrades a modo que les tiraven, axí, a la carera y una finestra. Y, de allí a molt poch, sentí que hun home dels qui estaven en la carrera jurava lo cap de *Nostre Senor*. Y axí se n'entrà hí u dexà estar.

Interrogada: «Diga qui són los que tenen per pràctica de anar *per* dit carrer de Algerri sovint de nit:»

E dix March Antoni Gil y Pedro de Mur, y lo fill de Arce. E açò, etc.

Interrogada, etc.: E dix *que* lo que sab ja u ha dit.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

[creu]

Fuit sibi lectum, etc. //

¹⁵² Al ms., *ell*.

D17V *Dicto die.*

La honorable Anna Almúnia y de Thovia, de hedat de XXIII anys qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogada,¹⁵³ etc.:

E dix que lo que pot dir és que la nit propasada, serien entre onse y dotze ores de la nit, sentí ella, testimoni, un tro d'escopeta y ella, testimoni, sospità seria en lo carrer de Algerri. Y hui la muller de Jaume Algerri dix a ella, testimoni, que lo fill de Pedro de Mur, lo més gich, li à disparat dita scopetada; y March Antoni Gil y Gaspar Arce y Miquel Àngel Ximeno li avien maltractada de paraules injuriosses, y que li tiraren moltes pedrades a sa porta. E açò, etc.

Interrogada, etc.: E dix *que* lo que sap ja u ha dit.

E féu la *present*,

Fuit sibi lectum.

[creu]

Die XXX iunii MDLXXXII.

Anthoni Branvila, ciutadà de Mula atrobat en Alzira, de hedat de XVIII anys, qui jura, etc., dir veritat, etc.:

Fonch interrogat, etc.:

E dix que aurà un mes poch més o menys, un dia del qual ell, testimoni, no és recordant,
//

D18R estant ell, testimoni, en l'Alqueria de Benirabea, allí en servici del magnífich Francisco Gil, y estant en dita alqueria Pedro de Mur, menor, parlant ab ell, testimoni, dix, en effectte, que en la *present* vila tots lo tenien *per* valent e que una nit, portant dos scopetes de pedrenyal, desparà una de aquelles a la finestra de la casa de Jaume Algerri,¹⁵⁴ *notari*, e fou gran ventura no acertar ad alguna *persona* de les que estaven a la finestr[a]. E que, de continent, regonegué ab si matex si portava pólvora i pilotes, *per* a tornar a harmar l[a] scopeta que avia disparat, per a tornar a tirar a dita finestra. Y no

¹⁵³ Al ms. *interrogat*.

¹⁵⁴ Al ms., segueix *de Jaume Algerri* eliminat per repetició.

obstant lo agravi que avia fet a dit Algerri en tirar-li a la finestra, li enviaren pregadors que·l dexàs estar hí no·l molestàs tenint-li por. E açò, etc.

Interrogat, etc.: E dix *que* lo *que* sab ja u ha dit dessús.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E ferma: Antoni Branbila

Fuit sibi lectum, etc.

2.5 Text E

Datació: 1582

Localització: AHMA

Signatura: 0501/24 (bis)

Presentació del procés

Inculpat: Jordi Martínez (resident a la Cogullada, però natural de Biscaia).

Fets jutjats: L'acusat sorprén la seua dona mentre li és infidel amb el seu criat Joan. Enfurismat i pres de la gelosia, desembeinà l'espasa i escometé contra els amants. La dona hi perdé la vida i el criat en resulta ferit. Els diferents testimonis que hi interven defineixen l'acusat com un home honrat, treballador i, alhora, enganyat per la seua dona, la qual serà definida com una dona de vida dissoluta.

Membres de la Cort de Justícia reflectits als fragments transcrits.

Justícia: Pedro de Velasco.

Ministre del justícia: Guillem Vergés.

Ministre del justícia: Joan Riquer.

Ministre del justícia: Pere Ferràndiz.

Ministre del justícia: Anthoni de la Guarda.

Notari i assessor del justícia: Nicholau Costa.

Notari i escrivà: Gaspar del Puerto Arce.

Notari: Juan Marco.

Testimonis transcrits:

Francina Alfagerina (Carcaixent), viuda.

Guisabet Bartholí (Cogullada).

Jaume Doménech (Cogullada), llaurador.

Anna Ferràndiz (Alzira), muller de Pere Ferràndiz.

Rafel Garrigues (Cogullada), llaurador.

Catalina López (Cogullada), viuda.

Joanea Martínez (Cogullada), soltera.

Jordi Martínez (Cogullada, confessant), rajoler.

Guisabet Merí (Cogullada), muller d'un llaurador.

Alonso Mo[...]ies (Cogullada), llaurador.

Esteve Navarro (Carcaixent), rajoler.

Joan Sanchis (Cogullada).¹⁵⁵

Joan Sànciz (Cogullada), llaurador.

Bernat Talens (Carcaixent) Batle de Carcaixent.

Bernat Timor (Cogullada), llaurador.

Guillem Vergés (Cogullada), ministre de justícia.

Maria de Vila-Franga (Cogullada), viuda.

¹⁵⁵ No especifica ofici. Com que la Cogullada esdevenia una localitat petita, presuposem que pot existir algun tipus de parentesc amb Joan Sànciz.

**E1R Procés del magnífich físcal de sa Magestat en la vila de Algezira, Qugullada¹⁵⁶ 1582,
contra mestre Jordi Martínez.¹⁵⁷**

Cort del molt magnífich justícia de la vila de Algezira.

E2R {Participació per les contumàsies, y per
la valia y crida.

Jordi Martines XIII sous.¹⁵⁸

Acte de mort. Esposat tot. }

*Anno a nativitate Domini millessimo quingentessimo octuagessimo secundo die
intitulato secundi mensis marcii.*

Com pervingués a notícia del molt magnífich mossén Pedro de Velasco, ciutadà justícia de la vila de Algezira, que haurien mort una dona en lo lloch de Cogullada, sa magnificència, de continent, ensemps ab lo magnífich Micholau Costa, notari, assessor hordinari de aquell, Gaspar del Puerto Arce, notari, escrivà de la sua cort, alguazil e ministres de aquell, accedí personalment al dit lloch de Cogullada; essent en aquell e constituhit en casa de mestre Jordi Martínez, rajoler, fonch atrobat un cadàver de dona, lo qual fonch reconegut. E fonch atrobada, thenia aquella dona una nafra en la gola, de la qual fonch vista e haver-li exit sanch; la qual fonch cridada per Juan Riquer, ministre de la sua cort una, dos e tres vegades ab veu alta e inteligible, la qual no féu moviment algú. Per les quals rahons e altres evidents se mostrà manifestament aquella ésser morta e pasada de la present vida en l'altra. E dit cadàver ésser lo de Ysabet Bázquez, que quant vivia se deya dit nom e muller del dit Jordi Martínez, rajoler.

E sa magnificència provehí fos lliurador a eclesiàstica sepultura, de les quals coses fermà Gaspar del Puerto Arce, notari; de mà del dit magnífich justícia fonch rebut //

E2V acte públich *ad calendam memoriam iniuncturum quod estactum in loch de Cogullada.*

¹⁵⁶ L'escrivà introduceix el topònim Cogullada, actual pedania de Carcaixent, perquè allí és duu a terme el crim.

¹⁵⁷ Al ms. trobem la següent anotació realitzada a posteriori per una mà distinta: *per la mort perpetrada a la persona de sa muller.*

¹⁵⁸ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Rebuda.*

Foren pressens a dites coses Pere Ferràndiz e Anthoni de la Guarda, ministres del magnífich justícia.

{Provisió}

Dicto et eodem die.

Ab sos diners, *vocie aliquam*, sa magnificiència manàs fossen sentes e a[d]notats los béns atrobats en dita casa: mobles, sehens e semovents. E aquells possats, *sub tuto*, axí per lo que toca a l'interés de sa magnificiència, com per qualsevol altra persona. E açò ab consell del dit magnífich son hordinari assessor, lo qual inventari y scripció de béns és de sèrie e thenor *immediate* següents:

{Scripció de béns}

Primo, en lo dit lloch de Cogullada, una cassa e corral aquella contigua, la qual afronta ab cases de Joan Sàncfiz, llaurador del dit lloch de Cogullada, e ab dos carrers e ab casses de /.../.

Ítem, dins la entrada de dita casa foren atrobats los béns següents: una destral.

Ítem, tres axades amples de rajoler.

Ítem, un mole de fer teules, altre de rajoles.

Ítem, tres carabaces vinaderes.

Ítem, tres paelles grans y chiques de coure.

Ítem, unes graelles e un ast de ferro.

Ítem, uns ferros. //

E3R Ítem, una somera parda.

Ítem, un troz de llens nou.

Ítem, un odre ab mig cànter de bi vermell.

Ítem, llit de posts.¹⁵⁹

Ítem, dos matalafs, dos llençols vells.

Ítem, una camissa de home.

Ítem, dos jarretes buydes.

Ítem, dos caxetes buydes.

¹⁵⁹ Al ms. *pots*.

Ítem, unes forquetes de ferro.
Ítem, una caldereta de coure vella.
Ítem, tres madexes de lli.
Ítem, un pagés.
Ítem, taula de quatre peus.
Ítem, tres cadires de costelles.
Ítem, una dozena de plats, altra de escudeles.
Ítem, altra caldera *gran* vella de coure.
Ítem, una maça de ferro de arrancar pedra.
Ítem, mijes calzes negres velles.
Ítem, una pastera de fényer.
Ítem, unes tovalles escocades y manil vell.
Ítem, uns ferros.
Ítem, un davantal y vel de dona.
Ítem, unes faldetes de drap vert.
Ítem, saboyana de escot blanch.
Ítem, un morter de terra, cazola tres vells.
Ítem, uns çaraguells de llens vell.
Ítem, unes tovalles de cordonet.
Ítem, altres tovalles de clau.
Ítem, un mocador y un *echadillo* d'euga vell. //

E3V Ítem, dos tovalles de clau veles.
Ítem, un troz de lleix vell.
Ítem, jarreta buyda.
Ítem, un librell.
Ítem, un espill y un cedaz.
Ítem, un martell de ferro.
Ítem, flaçada vella.
Ítem, una coxinera y un davantal del lit colorat.
Ítem, taula de quatre peus, dos cadires de cordes.
Ítem, dos vancas per a seure de pi, tros de llens.
Ítem, tres tovalles y una camissa de home.

Ítem, tres torcavoques.

Ítem, un cabiró vell.

Ítem, cinc pollets chiquets.

Ítem, tres gallines y dotze pollets.

De tots los dits béns, *per* haver entre aquells coses de molt poca bàlua, lo dit mol magnífich justícia aconsellat, etc., provehí fos feta almoneda en dit lloch de Cogullada, e *per* evitar despeses, la qual fonch del thenor següent:

Dictis die et anno.

{Almonedes}

Per veu de Joan Riquer, corredor ministre de la sua cort, foren encantats en públich *encontinent*, en lo dit lloch de Cogullada, los béns següents; e venuts aquells en presència e assistència del dit magnífich justícia e assessor y ferma de aquell, los béns *immediate* següents, //

E4R declarats en e *per* la forma següent:

Primo, fonch lliurat *per* dit Joan Riquer, ministre, a Pere de Senta Maria dos cadires de costelles en preu de nou sous.

Ítem, a la muller de Hieroni Roca, dos cadiretes chiques de costelles: tres sous.

Ítem, setze pans curts de scrivent a Pere Ferràndiz en set sous y huit.

Ítem, al mateix, una cadireta de cordes en tres sous.

Ítem, a na Nicholaua, pobra de terra, en cinch sous i quatre *diners*.

Ítem, dos olles a la matexa na Nicholaua *per* preu de XXIII *diners*.

Ítem, a la matexa, tres carabaces en tres sous y deu *diners*.

Ítem, a Gaspar Garrigues, un pagés *per* tres sous y deu *diners*.

Ítem, a Anthoni Burguera, caldera de coure vella en¹⁶⁰ i lliura, VII sous, VI.

Ítem, a Joan Rubió, uns ferros: cinch sous y nou *diners*.

Ítem, a la muller de Gaspar Doménech, una caldereta de coure vella en XVII sous.

Ítem, a la matexa, una altra *per* II sous i VIII *diners*.

Ítem, a na Garrigues, librell en X *diners*.

¹⁶⁰ Al ms., segueix *en* eliminat per repetició.

Ítem, a Bernat Timor, vanca de quatre peus en cinc sous. //

E4V Ítem, a Pere Còmit, una giradora en un sou.

Ítem, a Miquel, tallador *per* VI *diners*.

Ítem, a Joan Rubió, dos almuts y mig de segó.

Ítem, a Jaume Doménech, cociol trencat: un sou.

Ítem, a Anselm Senta Maria, vanca de quatre peus en nou sous y mig.

Ítem, a la muller de Jaume Doménech, librell e cardenera *per* III sous, VIII.

Ítem, a Bernat Timor, un cedaz en tres sous y deu *diners*.

Ítem, a Pere Nicholau, un[a]¹⁶¹ escala vella: V sous, VI *diners*.

Ítem, a Berthomeu Garrigues, posteta de fényer: I sou, VI *diners*.

Ítem, Rafel Soriano, jarreta vella *per* dos sous y cinc *diners*.

Ítem, a Miquel Vayà, graelles: I sou, VIII *diners*.

Ítem, Miquel Vayà, maça de ferro: VII *sous*, VI *diners*.

Ítem, al mateix, paelleta: I sou, XI *diners*.

Ítem, a Joan Rubió, paella *pequeña*: III *sous*, III *diners*.

Ítem, a la muller de Berthomeu Garrigues, paelleta de ferro: I *sou* i I *diner*.

Ítem, a Pere Nicholau, posteta: II sous, VI *diners*.

Ítem, a Bernat Timor, llit de post.

E5R Ítem, a Pere Nicholau, un vanquet: I *sou*.

Ítem, a Jaume Doménech, dos jarretes.

Ítem, a Pere Senta Maria, un cabaz.

Ítem, a Pere Nicholau, caxa de pi vella: XV sous.

Ítem, a Miquel Vayà, flaçada molt vella: sis sous.

Ítem, un cabiró vell: XI *diners*.

Ítem, a Anthoni Soriano, cinch pollets en dos sous.

Ítem, un odre ab un poch de vi, a Pere Ferràndiz, en VII *sous*, VIII.

Ítem, a Arnau Vidal, tres gallines y dotze pollets: XXV *sous*.

Ítem, a Bernat Talens, tres axades y dos mol·les de teula y rajola, tot, en trenta-huit sous y quatre *diners*.

Testes: Anthoni de la Guarda e Pere Ferràndiz, ministres.

¹⁶¹ Al ms., suprimet amb ratlla: *cedaz*.

Dicto die et anno.

Lo molt magnífich justícia, aconsellat, etc., del procehit de dites almonedes, foren pagades les quantitats següents:

Primerament, pagà lo dit magnífich justícia al reverend rector de la universitat de Carcaxent per lo soterrar de la dita difunta y mises li digueren; vynt-y-tres sous.

Ítem, pagà a Anthoni de la Guarda per fer la fosa: tres sous. //

E5V Ítem, a quatre hòmens que guardaren la casa de la dita difunta y dit cadàver: VII sous VIII diners.

Ítem, al magnífich justícia per la assistència féu en dita almoneda: XVIII sous, II diners.

Ítem, al magnífich Nicholau Costa per mija dieta e assistència: XVIII sous i II diners.

Ítem, al scrivà per la mija dieta, assistència en la almoneda y sens de béns.

Ítem, al alguazil: VI sous.

Ítem, a dos ministres: VI sous.

E6R **Informació de testimonis, in fact de Guisabet Bázquez.**

Die II mensis marcii anno a nativitate Domini MDLXXXII.

La honorable Guisabet Merí y de Sànychiz, muller de l'honorable en Joan Sànychiz, llaurador de la universitat de Cogullada, de edat segons aquella dix de XXIII anys poch més o menys,¹⁶² testimoni la qual jura a Nostre Señor Déu, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogada, etc.:

E dix que lo que ella, testimoni, pot dir e testificar acerca del propdit interrogatori és lo que·s segueix, ço és, que en lo dia de ahir, contats lo primer dia del present mes de mars que serien les horacions, estant ella, testimoni, //

E6V y Guisabet Bázquez, assenssinada, en lo lloch de Cogullada prop de la sua porta, ella, dita Elisabet Bázquez y de Jordi, se n'anà devés la casa de aquella juntament ab Juan, criat de son marit, mestre Jordi Martínez. Y tanbé ella, testimoni, se n'entrà en sa casa a fer lo llit y, allí estant, sentí un gran crit. Y exint a veure lo que hera, véu exir al dit

¹⁶² Al ms., segueix *segons aquella dix* eliminat per repetició.

Jordi Martínez, rajoler, de sa casa y lo dit Joan, son criat, darrere de aquell, los quals portaven les espases desenbaynades. Y véu que lo dit mestre Jordi Martínez se parà devés lo dit Joan, son criat, y lo dit Joan li dix ad aquell: «Què teniu vós contra mi?» Lo qual li respongué: «¿qué tengo? ¿Estavan desvessando vos y mi muger y dezís lo que tengo?» Lo qual Juan li respongué que si u aguera mentat lo que era sa casa, que li aguera donat una estocada, y se n'anà. Y anant ella, testimoni, a cridar a Miquel Vayà, a la que tornà, entrant en la cassa del dit mestre Jordi Martínez, véu a la dita Guisabet Bázquez morta y que li exia sang de la gola de una nafra que ella thenia, estessa en terra. E que és fama pública en lo lloch de Cogullada que lo dit Jordi Martínez matà a la dita sa muller de cels del dit Joan, son criat. E açò dix saber, etc.

E7R Fonch interrogada de lloch, temps e presens: E dix que ja ho ha dit desús, de temps que na Rúbia la vella, y la de Doménech, y la muller de Muñyoz.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

E per no saber scriure, féu la *present* creu, [creu]

Iniunctum fuit sibi thenere secretum, etc.

Dictis die et anno.

La honorable Guisabet Bartholí y de Doménech, muller de Gaspar Doménech, de edat de XXV anys poch més o menys segons aquella dix, testimoni la qual jura a Nostre Senyor Déu, etc., dir veritat, etc., la qual, *virtute dicti juramenti*, féu la deposició següent.

Fonch interrogada, etc.:

E dix que estant ella, testimoni, en lo dia de air de vesprada en casa de sa mare, na Bartolina, la dita sa mare dix a ella, testimoni, tals paraules, en efecte: «Quins crits són aquells que sentia que daven?» Y exint a veure lo que hera e anant *per* lo carrer amunt, a la que fonch ella, testimoni, enfront de la casa de Joan Sàncchiz, llaurador de dita universitat, véu a mestre Jordi Martínez, rajoler, y a Joan, son criat, los quals estaven ab les espases desenbaynades e hoý que deya lo dit //

E7V mestre Jordi al dit Joan, son criat, tals paraules, en efecte: «Cap de tal, vesàveu a ma muller!» Y lo dit Joan li respongué que mentia, y anant-se'n aquells, véu exir de la casa

del dit Jordi Martínez a na Munteça, la qual dix tals paraules, en efecte: «Oh, desdijada de dona que l'ha morta son marit!» Y entrant ella, testimoni, en la dita casa de dit mestre Jordi, véu a la muller de aquell en terra morta e de una nafra que thenia al coll li exia gran efussió de sang. E que és véu e fama pública en lo *present* lloch de Cogullada que lo dit mestre Jordi ha mort a sa muller. E açò, etc.

Fonch interrogada de lloch e temps: E dix que ja ho ha dit desús, de presens que na Sanchiça y los que ha dit desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

Iniunctum fuit sibi thenere secretum, etc.

E per no saber scriure, féu de sa pròpia mà la present creu: [creu]

Dictis die et anno.

La honorable Catalina López¹⁶³ y de Rubió, viuda de hedat de cinquanta anys eo més segons aquella dix, testimoni la qual //

ESR jura a Nostre Señor Déu, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogada, etc.:

E dix que estant ella, testimoni, en lo dia de ayr de vesprada en sa casa hà la porta de aquella, véu pasar *per* la porta a Jordi Martínez, rajolero, lo *qual* anava devés sa cassa. E de allí a molt poch espay sentí crits, y anant ella, testimoni, a veure lo que hera, véu a Joan, criat del dit mestre Jordi, ab la espasa tirada, lo *qual* deya al dit mestre Jordi que *per* què havia fet lo que havia fet, e lo dit mestre Jordi respòs que vessaven aquells. E, de continent, entrant en dita casa, véu morta a la muller del dit mestre Jordi, rajoler, de una nafra que thenia *per* lo coll. E que és fama pública en lo *present* lloch que dit mestre Jordi à mort a sa muller de cels del dit Joan, fadrí de aquell. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e presents: E dix que ja ho ha dit desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

E per no saber scriure, féu la
present creu, [creu]

*In iunctum fuit sibi
thenere secretum*, etc. //

¹⁶³ Al ms., suprimit amb una ratlla: *viuda*.

E8V *Dictis die et anno.*

Lo honorable en Joan Sànciz, llaurador del lloch de Cogullada, de hedat de cinquanta anys poch més o meñys segons aquell¹⁶⁴ dix, testimoni lo qual jura a Nostre Señor Déu, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.

E dix que és fama pública en lo present lloch de Cogullada que lo dit mestre Jordi Martínez matà en lo dia de ayr a Elisabet Bázquez y de Martínez, sa muller, per cels de Joan, lo seu moço. A la qual Elisabet Bázquez véu en lo dia de ahir e huy en dita sa casa morta eo lo cadàver d'aquella. E açò és públich e notori en dit lloch per ésser axí la veritat. E açò, etc.

Fonch interrogada de lloch, temps e presents: E dix que ja ho ha dit desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

E per no saber scriure, féu la present creu, [creu].

Iniunctum fuit sibi thenere secretum, etc.

Dictis die et anno.

E9R Lo honorable en Bernat Timor, llaurador del dit lloch, de hedat de XXV anys poch //
més o meñys segons aquell dix, testimoni lo qual jura a Nostre Señor Déu, etc., dir veritat, etc., lo qual, *virtute dicti iuramenti*, féu los testimonis del thenor següent.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que és veu e fama pública en lo present lloch de Cogullada que lo dit Jordi Martínez, rajoler, ha mort a sa muller per cels que thenia del moço eo per haver-lo trobat en sa casa ab sa muller. E que ha vist ell, testimoni, a la dita Elisabet Bázquez y de Martínez en dita sa casa morta de una nafra que thenia en lo coll. E de dites coses és fama pública, públich e notori, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e presens: E dix que ja ho ha dit desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

¹⁶⁴ Al ms. *aquella*.

Iniunctum fuit sibi thenere secretum, etc.

E per no saber scriure,
féu la *present* creu, [creu]

Dictis die et anno.

Lo honorable Rafel Garrigues, llaurador del present lloch de Cogullada, de hedat de
XXX añys //

E9V poch més o meÿs, segons aquell dix, testimoni lo qual jura a Nostre Señor Déu, etc., dir
veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que ell, testimoni, essent com és vehí del *present* lloch de Cogullada, ha hoït dir
públicament en aquell que mestre Jordi Martínez ha mort a sa muller *per* cels que thenia
de un moço de aquell. E que de dites coses és veu e fama pública en dit lloch, públich e
notori. E que ell, *testimoni*, ha vist morta a la dita Elisabet Bázquez y de Jordi en sa
casa. E dites coses és veu e fama pública en dit lloch de Cogullada. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e pressens: E dix que ja ho ha dit desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

Iniunctum fuit sibi thenere secretum, etc.

E per no saber scriure,
féu la *present* creu, [creu]

E12V *Die XXV.*

En Jordi Martínez, rajoler, de hedat de quaranta anys poch més, etc.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que lo que ell, dit testimoni, sab sobre lo contengut en la dita denunciació és que
lo dia //

E13R contengut en dita denunciació, venint ell, dit testimoni, de la universitat [de] Carcaxent
al lloch de Cugullada a hon tenia sa casa e habitació, a la que·s volia fer de nit arribant a
la dita sa casa, trobà que un criat que tenia, qu·és Joannes /.../, estava damunt sa muller

tenint excés e còpula carnal ab *aquella* e senthí mancament e *perjuhí* molt gran en sa honra. E trobant-los com dixés que es trobà, yruhí contra lo dit moço, exint-se pegant de dita sa casa a la carrera, a hon se pegaren bona estona. Dels quals colps entengué ell, dit confessant, haver malnaffrat al dit son criat e moço. E tement de la *justícia* per trobar-se ell, dit confessant, naffrat com estava, donà a fugir *per* temor de la *justícia*. Y en lo demés contengut en dita denunciació, diu que nega com ell, dit confessant, no haja mort ne danyat a la dita sa muller, ni sab qui l'aja danyada ne morta. E açò, etc.

Fuit sibi lectum et perseveravit.

E per no saber scriure,
féu la *present*, [creu]

E19V [E]steve Navarro, rajoler de la universitat de Carcaxent, de hedat [...] de trenta anys, testimoni, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

I *Super primo capitulo*, etc.:

E dix qu'és ver lo dit capítol, e dix-ho saber per conéixer ell, dit testimoni, molt bé al dit Jordi Martínez, y per haver-lo servit dos anys.

III *Super quarto o[b]missis aliis*:

E dix qu'és ver lo dit capítol e cosses en [a]quells contengu[d]es. E dix-ho saber *per* lo que à dit dessús.

V *Super quinto*, etc.:

E dix que lo que sab, pot dir e testifficar és que la dita Ysabet Vasques era dona malcap, y que feya mancament a son mari[t]. E dix-ho saber, per ço que estant un dumenge de matí aceÿta a [l]a porta de sa casa, la qual tenia¹⁶⁵ en Carcaxent, y estant aceÿt ell, testimoni, prop de *aquella*, li dix la dita Ysabet Vasques a ell, testimoni, que s'apartàs de davant de *aquella*, per ço que volia veure cert home de Carcaxent, lo qual home ell,
//

¹⁶⁵ Al ms., suprimit amb una ratlla: *en Cugullada*.

E20R testimoni, conegué molt bé. E dient ell, testimoni, a la dita Isabet Vasques que quina conexas tenia ab dit home, aquella li hotorgà que certa nit en un forn de cals que·s cohia, de Gibert de l'Almàce[r]a, dit home dormí ab aquella. Y que altra nit estant ell, testimoni, y lo dit Jordi Martínez en un teular que·stà prop de Cugullada, dormí ab dit home en sa casa del dit Jordi Martínez. E açò, etc.

VIII *Super octavo*, etc., *obmissis*, etc.:

E dix que lo que sa[b] e pot di[r] sobre dit capítol és que la [d]ita Isabet Vasques, *quondam*, esta[va] molt engol·losida y no servia son marit del modo que·l devia servir, per estar aquella amancipada. Y que un dia del qual no es recordav[a], véu ell, testimoni, que la dita Ysabet Vasques, *quondam*, jugava e retoçava en lo dit home de Carcaxent mencionat en los antecedents capítols, llançant-se lo hu a l'altre en terra ab gran jacota. E açò e no altres, etc.

[XV] *Super decimo*¹⁶⁶ *quinto*, etc.:

E dix que·s ver lo dit capítol e cosses en aquell contengudes. E dix-ho saber *per* have[r]-o vist. //

X[V]I *Super decimo sexto*, etc.: //

E20V E dix que lo que pot dir sobre dit capítol és que un dia en la nit après de sopar, del qual no està en recort, estant ell, testimoni, gitat en la casa del dit son amo, la qual tenia en Carcaxent,¹⁶⁷ véu a la dita Ysabet Vas[ques] que·stava rahanant ab dit home mencionat en los antecedents capítols. Y vist que aquells no podien fer res *per* rahó d'estar allí ell, dit *testimoni*, lo dit home prengué ad aquella de la mà y la tragué de casa. Y ell, testimoni, se llevà y dix a la dita Ysabet Vasques que a hon anava a tal hora en companyia del dit home, com una cavila, que li tancaria la porta. Y entrant en dita casa, llansà un gran sospir dient a ell, dit testimoni, tals paraules, en effecte: «Navarro, voleu molt a /.../ hòmens?» dient per lo dit home desús dit. Y ell, dit testimoni, li respongué que·l volia molt¹⁶⁸ a dit home y qu·estava qualsevulla cosa per aquell, e la dita Ysabet

¹⁶⁶ Al ms., suprimet amb una ratlla: *sexto*.

¹⁶⁷ Al ms., suprimet amb una ratlla: *vent*.

¹⁶⁸ Al ms., suprimet amb una ratlla: *ho...*

Vasques li respongué: «Axí com vós voleu a dit home, vos vull yo a vós.» Y conegué ell, testimoni, que si ell volguera, estava en la seua mà tenir [...] ab aquella, però la llealtat que devia [a] son amo la avia. Y altre dia està en recort ell, testimoni, que li dix la dita //

E21R Ysabet Vasques que si li feya plaer de anar a par ab dit home dessús mencionat, li daria de son cos tot lo que volgués. Y ell, testimoni, li respongué que mirava més la honrra de son amo que no la seua e a ella que era. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e presens:

E dix que de lloch en Carcaxent, de temps que aurà any y mig, de presens que molts o saben.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo, etc.: Que qui tinga justícia.

E per no saber scriure, féu la *present* creu,
[creu]

Iniunctum, etc.

Dicto die.

Lo honorable Joan Sanchis, de Cugullada, testimoni, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

I *Super primo*, etc.

E dix qu'és ver lo dit capítol, e dix-ho saber *per* thenir conexensa e vehinar ab lo dit Jordi Martínez.

II *Super secundo*, etc.

E dix que les cosses contengudes en dit capítol, los dits Jordi Martínez y Elisabet Vasques, //

E21V cascú respective, li an contat com la dita Ysabet Vasques, ans de casar ab lo dit Jordi Martines, era dona mundana seguint los partís. E açò, etc.

III *Super tercio*, etc.:

E dix qu·és ver lo dit capítol e cosses en aquell contengudes. E dix-ho saber per haver-o vist.

III *Super quarto*, etc.:

E dix qu·és ver lo dit capítol e cosses en aquell contengudes, e dix-ho saber, *per* ço que ell, dit testimoni, u veyà per la cabuda que tenia en casa del dit Jordi Martínez per ser vehí de aquell.

V *Super quinto*, etc.:

E dix que lo que ell, dit *testimoni*, sab, pot dir e testificar és que, en dies passats, la dita Elisabet Vasques y de Martínez dix que tenia amistat y amors carnals en cert home de Carcaxent, qu·ell, testimoni, conex molt bé. Y que li dix a ell, dit testimoni, que parlàs a dit home y li pregàs que vingués a sa casa, demostrant cels de una mora, y ell, dit testimoni, no volgué aderir a la demanda *per* aquella feta, ans la reptà dient-li que·s dexàs de aquella mal[a] vida y qu·estigués unida hà [s]on marit. Y, per consegüent, té ell, dit //

E22R testimoni, per verdader tot lo contengut en dit capítol.

VI *Super sexto*, etc.:

E dix qu·és ver lo dit capítol de la primera línea¹⁶⁹ fins a la darrera, etc., e dix-ho saber per haver-o vist. Y encara per ser tan disuluta la dita Elisabet Vasques, li fonch forçat a ell, dit testimoni, haver de llurcar uns pastors que habitaven en lo seu corral, per ço que cada dia los trobaria ab moltes disulucions, les quals a ell, testimoni, no li agradaven. E açò, etc.

VIII *Super octavo*, etc., *obmiso alio*.

E dix que lo pot dir és, sobre dit capítol, que la dita Ysabet Vasques servia molt rohíment a son marit y estava molt engol·losida. Y que no·l tenia ni respectava en cosa ninguna, y¹⁷⁰ que en lo demés contengut en dit capítol no y sab cosa alguna.

¹⁶⁹ Al ms. *línea*

¹⁷⁰ Al ms., suprimit amb una ratlla: *en*.

X *Super decimo, etc., obmisso alio.*

E dix que lo que sab és, sobre dit capítol, que un moço que tenia lo dit Jordi Martines, que·s dia Joannes, comprà confits a la dita Ysabet Vasques y un spill que li costà quatre reals li donà, dels quals confits ne donà a huna fill[e]t[a] [del] dit testimoni. Y en lo demés contengut en //

E22V dit capítol no y sab cossa alguna.

XI *Super undecimo, etc.:*

E dix que lo que sab és que ell, testimoni, a hoït dir que lo dit Jordi Martines, venint de Carcaxent a sa casa, la qual té en Cugullada, trobà a sa muller abrasada ab lo dit Joanes y que firà de la spassa contra lo dit Joanes, y rinygueren los dos gran ratto, y que hix[q]ueren naffrats lo dit Joanes y la dita Elisabet Vasques. E açò, etc.

XII *Super duodecimo, etc.:*

E dix que lo que pot dir és que ell, dit testimoni, à hoït dir moltes vegades¹⁷¹ a la dita Ysabet Vasques que se'n volia anar a sa terra en certa persona, la qual no nomenà. Y que, sabent que entre lo dit Jordi y lo dit Joanes havien de tractar de la soldada, ella, dita testimoni, dix al dit Joanes que no·s desconcertàs ab dit son amo, que allò que faltari[a] ella o posaria de secret, sols que no se n'anàs. E açò e no *altres*, etc.

XIII *Super decimotercio, etc.:*

E dix que lo que pot dir és qu·ell, dit testimoni, à vist tancar-se diverses vegades al dit Joannes y a la dita Ysabet Vasques juncts en la casa del dit Jordi, son amo, però ell, dit testimoni, no sab de dins lo que feyen.

XV *Super decimoquinto obmissis, etc.:* //

E23R E dix qu·és ver lo dit capítol e cosses en *aquell* contengudes, e dix-ho saber per haver-o vist.

¹⁷¹ Al ms. suprimit amb una ratlla *als*.

XXII *Super*¹⁷² *vicessimo secundo*, etc.:

E dix qu'és ver lo dit capítol e cosses en *aquell* contengudes, e dix-ho saber *per* conéixer molt bé al dit Jordi Martínez y *aquell* ésser tal qual en dit capítol se conté. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e *presens*:¹⁷³ E dix que lo que sab ja u ha dit desús.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo, etc.: Que qui tinga *justícia*.

E per no saber scriure, féu la *present*
creu, [creu]

Iniunctum, etc.

Die III iulii MDLXXXII.

La honorable Francina Alfagerina y de Sevilla, viuda de la universitat de Carcaxent, de hedat de XXXVIII anys, qui jura, etc., dir veritat, etc.

I *Super primo*, etc.:

E dix que és ver lo dit capítol, e dix-ho saber *per* conéixer molt bé al dit Jordi Martínez.

//

E23V IIII *Super quarto obmissis*:

E dix qu'és ver lo dit capítol e cosses en *aquell* contengudes, e dix-ho saber per haver conegut als dits Jordi Martínez y Elisabet Vasques, sa muller, y tenir notícia del modo que *aquell* tractava a sa muller.

V *Super quinto*, etc.:

E dix que lo que ella, dita testimoni, s[a]b e pot dir sobre lo contengut en dit capítol és que, estant de casa lo dit Jordi Martines en la universitat de Carcaxent y cert dia del qual no es recordava, anant ella, testimoni, a la casa del dit Jordi Martínez, dix a la dita Elisabet Vasques, trobant-la cosint una camisa: «Què és axò que cosiu?» La qual li respongué: «*Una camissa para mis amores.*» Y que tanbé li mostrà dos mocadors per a donar a son enamorat. Y dient-li ella, dita testimoni, que qui era lo seu enamorat, y ella

¹⁷² Al ms., suprimit amb una ratlla: *decimosexto*.

¹⁷³ Al ms., segueix *e presens* eliminat per repetició.

li respongué: «*Hulano.*» Dient-ho *per* cert home de Carcaxent que li nomenà. Y ella, testimoni, la reptà dient-li que per a que feya exes cosses, que pobre de son marit, o guanyava en tant de treball hí u donava a l'enamorat. E açò, etc.

VI *Super sexto*, etc.:

[E] dix que lo que sab és que sabent ella, testimoni, que la dita Ysabet Vasques estava tancada en lo seu estudi en dit ome de Carcaxent, //

E24R après que fonch fora, la reptà dient-li que per a que feya semblants desolucions, que podia ésser vingessen orelles¹⁷⁴ de son marit y la ca[s]tigaria la qual responia que no se li donava res del dit son marit. E açò, etc.

VI[I] Ítem, *super septimo*, etc.:

E dix que no pot dit altra cosa sobre dit capítol més de que, cert dia que no es recorda, ella, testimoni, li amostrà la dita Ysabet Vasques unes plantofes que un ministre del magnífich justícia de Algezira, que ja és mort, li dix que li envià. E açò, etc.

VIII *Super octavo*:

E dix qu'ella, testimoni, no sab res del contengut en dit capítol.

Fonch interrogat de lloch, temps e presens: E dix que de lloch ya u ha dit, de temps que aurà tres anys, de *presens* que mols saben les dites cosses.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo, etc.: E dix que qui tinga justícia.

E per no saber scriure, [creu]

Iniunctum, etc. //

E24V *Dicto die*.

Joanea Martínez, soltera, de hedat de XXV anys, testimoni, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

I *Super primo*, etc.:

¹⁷⁴ Al ms., *orreles*.

E dix qu·és ver lo dit capítol, e dix-ho saber *per* thenir conexensa ab lo dit Jordi Martine[s].

II *Super secundo*, etc.:

E dix que lo [*que*]¹⁷⁵ pot dir sobre dit capítol és que, vivint la dita Ysabet Vasques y de Martines, li dix a ella, testimoni, que lo dit son marit la tragué del partit de Alzira y la portà al rajolar de Carcaxent, y que foren presos per lo magnífich justícia [d]e Alzira. Y ell prometé de traure-la de pecar y casar-se ab *aquella*, com deu fer-se casa. E açò, etc.

III *Super tercio*:

E dix que no sab altra, sinó que eren marit y muller los dits Jordi Martines y Elisabet Vasques, y en lo demés no y sab cosa alguna.

III *Super quarto*, etc.:

E dix qu·és ver lo dit capítol, e dix-ho saber *per* la molta conexensa qu·ella, testimoni, tenia ab dits conjuges.

[V] *Super quinto*, etc.:

E dix que lo que sab ella, *testimoni*, sobre dit ca- //

E25R pítol és que una nit, la qual no està en recort, dormint ella, testimoni, ab la dita Ysabet Vasques, essent a la mija nit, li dix la dita Ysabet Vasques que·s llevàs del llit, per ço que venia fulano qui és cert home de Carcaxent que li nomenà. Y axí ella, testimoni, se n'hixqué del palau y lo dit home entrà en lo apossiento y estigué junctament ab la dita Ysabet Vasques obra de tres ores y se n'anà; y ella, testimoni, tornà al llit. Y més està en recort *que* la dita Ysabet Vasques li mostrà una camissa *per* al dit ome. E açò, etc.

VI *Super sexto*, etc.:

E dix qu·ella, *testimoni*, tenia a la dita Ysabet Vasques *per* dona molt desoluta. Y, que mols dies, reprehent-la del que feya, li dix e responia la dita Ysabet Vasques que no tenia por de son marit, que no era home *per* a gosar fer res.

¹⁷⁵ El terme [*que*] no és present al ms.

VII *Super septimo*, etc.:

E dix qu·ella, dita testimoni, hoý dir a la dita Ysabet Vasques que tenia amors en cert ministre del magnífich justícia de Alzira, qu[e] ya [é]s m[o]rt, e que li avia comprat, dit ministre, unes plant[o]fes. //

E25V VIII *Super octavo*, etc.:

E dix que ella, testimoni, tenia a la dita Ysabet Vasques *per* tal qual en dit capítol se conté, y que solia y acostumava jugar e burlar, e tota manera de fein. Y que meyspreava a son marit, no tenint-li por *per* ninguna de les cosses que feya.

XV *Super decimoquinto obmissis*:

E dix qu·ella, testimoni, no sab altra cosa sobre dit capítol, més de que, cert dia que lo marit de la dita Ysabet Vasques no estava en casa, aquella aparellà de menjar a dos hòmens de Castelló que lo hu dels dos era amich de la dita Elisabet Vasques, la qual se burlava e jacotejava ab aquell. E açò, etc.

Interrogada de lloch, temps e presens: E dix que de lloch en Carcaxent, de temps aurà tres anys, de presens que molts o sabén.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo, etc.: Que qui tinga justícia.

E *per* no saber scriure,

Iniunctum, etc.

féu la *present*, [creu] //

E26R *Dicto die*.

Lo honorable Alonso Mo[...]ies, laurador, de hedat de quaranta anys, testimoni, etc., qui jura, etc, dit veritat, etc.

I *Super primo*, etc.:

E dix qu·és ver lo dit capítol, e dix-ho saber *per* lo que¹⁷⁶ ell, dit testimoni, conex molt bé al dit Jordi Martínez.

¹⁷⁶ Al ms., suprimit amb una ratlla: *ha dit*.

III *Super quarto, obmissis, etc.:*

E dix qu·és ver lo dit capítol, e dix-ho saber *per* conéxer al dit Jor[di] Martines e tenir amistat ab aquell.

V *Super quinto, etc.:*

E dix que lo sab sobre dit capítol és que la dita Elisabet Vasques, un dia del qual no està en recort, véu ell, testimoni, com¹⁷⁷ aquella furtà a son marit quaranta reals castellans hí·ls donà a hun enamorat seu. Y¹⁷⁸ tanbé donà al matex amich seu tres gallines. E açò, etc.

VI *Super sexto, etc.:*

E dix qu·és ver lo dit capítol e cosses en *aquell* contengudes, e dix-ho saber *per* haver-o vist y hoït.

VII *Super septimo, etc.: //*

E26V E dix qu·és ver lo dit capítol e cosses en *aquell* contegudes, e dix-ho saber *per* saber y haver vist dites cosses. E açò, etc.

VIII *Super octavo, etc.:*

E dix qu·és ver lo dit capítol e cosses en *aquell* contegudes, e dix-ho saber *per* haver hoït e vist tot lo contengut en dit capítol.

VIII *Super nono, etc.:*

E dix que no sab res del contengut en dit capítol.

XII *Super duodecimo, etc., obmissis:*

E dix que no sab res del contengut en dit capítol.

¹⁷⁷ Al ms., segueix el terme *la* eliminat per repetició.

¹⁷⁸ Al ms., suprimit amb una ratlla: y *que la dita Elisabet*.

XV *Super decimoquinto*, etc.:

E dix qu·és ver lo dit capítol e cosses en aquell contengudes, e dix-ho saber per saber dites cosses e haver-les vistes.

XVI *Super decimosexto*, etc.:

E dix que tot lo contengut en tot capítol la dita Ysabet Vasques lo y contà a ella, testimoni, de la primera línia fins a la darrera.

Fonch interrogat de lloch, temps e *presens*: E dix que de lloch en Carcaxent, tres anys //
E27R poch més o meys, de *presens* que molts ho sabe[n].

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo, etc.: Que qui tinga *justícia*.

E per no saber scriure féu la present, [creu]

Iniunctum, etc.

Dicto die.

Guillem Vergés, ministre del magnífich *justícia*, de hedat de XXXVI anys, qui jura, etc., dir veritat, etc.

I *Super primo*, etc.:

E dix qu·és ver lo dit capítol, e dix-ho saber per tenir splicita conexensa del dit Jordi Martínez.

III *Super quarto, obmissis aliis*:

E dix qu·és ver lo dit capítol e cosses en aquell contengudes, e dix-ho saber per tenir splicita notícia del tractament que lo dit Jordi Martínez feya a la dita sa muller.

V *Super quinto*, etc.:

E dix que ell, dit testimoni, té a [l]a dita Ysabet Vasques per dona de mala vida y que·s yahia carnalment ab mo[ltes] persones.¹⁷⁹ Y en lo demás co[nt]engut no y sab cosa alguna. //

¹⁷⁹ Al ms., segueix *carnalment* eliminat per repetició.

E27V VI *Super sexto*, etc.:

E dix qu·és ver lo dit capítol e cosses en aquell contengudes, e dix-ho saber per haver vist y hoït dites cosses. E açò, etc.

VII *Super septimo*, etc.:

E dix que l[o] que sab¹⁸⁰ sobre lo contengut en dit capítol¹⁸¹ és que la dita Ys[a]bet Vasques tenia amors carnals ab ce[rt] ministre de Alzira, que ja és mort. E dix-ho saber, per ço que¹⁸² la dita Elisabet qu[a]nt l[o] dit¹⁸³ menistre estava en sa casa lo feya cridar per a que menjàs ab aquells. E açò, etc.

VIII *Super octavo*, etc.:

E dix que ja u té dit ell, dit testimoni, que la dita Elisabet¹⁸⁴ Vasques era molt disuluta, y en lo demés contengut en dit capítol no y sab cosa alguna.

VIII *Super nono*, etc.:

E dix qu·és ver lo dit capítol segons se conté, e dix-ho saber, per ço qu·ell, dit testimoni, havia en companyia de l'home que·s yahia e tenia amors a[b] [d]ita Elisabet [V]asques. Y per haver vist que, la [nit] //

E28R contenguda en dit capítol, la dita Elisabet se levà del llit la qual dormia en companyia de altra dona y, trent un matalaf del llit, se n'hixqué de l'*appossiento* a la entrada de la casa del dit Jordi Martínez; hí·s gità carnalment ab lo dit home, qui ell, dit testimoni, acompanyava, vent ell, *testimoni*, lo hu damunt de lo altre. E açò, etc.

XIII *Super decimo quarto, obmissis aliis*:

E dix qu·és ver lo dit capítol e cosses en aquell contengudes, e dix-ho saber per saber-o de certa sciència.

¹⁸⁰ Al ms., segueix *és que lo que sab* eliminat per repetició.

¹⁸¹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *e d[ix]-ho saber, per ço que...*

¹⁸² Al ms., suprimit amb una ratlla: *ell, lo dit...*

¹⁸³ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Esteve...*

¹⁸⁴ Al ms., *Eslisabet*.

XV *Super decimo quinto*, etc.:

E dix qu'és ver lo dit capítol e cosses en aquell contengudes, e dix-ho saber *per* tenir splicita notícia y aver vist dites cosses. E açò, etc.

Interrogat de lloch, temps e presens: E dix que lo que sab ja u ha dit dessús.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

Ulti[mo], etc.: Que qui tinga *justícia*.

E per no saber scriure, féu la *present*, [creu] *Iniunctum*, etc.

E28V *Die mensis iulii anoo a nativitate Domini MDLXXXII.*

La honorable Anna Ferràndiz, muller de Pere Ferràndiz ministre del dit magnífich *justícia* de la dita vila, de hedat de quaranta anys poch més o meñys, segons aquella dix, testimoni la qual jura a Nostre Señyor Déu, etc., dir veritat, etc.

I Fonch interrogada ella, dita testi[moni], sobre lo contengut en lo primer capítol de la dita escriptura possada *per* lo dit Joan Marià, *notari*, en dit nom, en chalendari de XXVIII de juñy del *present* any, lo qual, etc.:

E dix que ella, testimoni, thé e reputa al dit Jordi Martínez *per* Vizcaý, per lo que tala és la veu e fama pública, e per haver-ho hoit dir a moltes *persones* de sa terra. Y en lo demás contengut en dit capítol és ver, e dix-ho saber *per* haver vist estar e habitar al dit Jordi Martínez en lo lloch de Cogullada, en sa casa y fen[t] faena de rajoler. E tala és la veu e [f]ama pública,¹⁸⁵ públich e notori.

III *Super tercio obmisso aute[m] [...]icti*:

E dix que lo que ella, testimoni, pot dir e testificar és que estant ella, testimoni, haurà huit anys poch més o meñys, en lo lloch de Cogullada de casa [l]o dit Jordi Martínez y Elisabet Bázquez //

E29R tractant entre los dits conjuges, se n'anaren aquells a la ciutat de Xàtiva a velar-se, com de fet anaven segons que de dites fonch fama pública. Y tornant estigueren molts anys en sa casa com amant e muller e *per* tals foren aguts, tenguts e reputats *per* tots los conegents ad aquells. E lo dit Jordi Martínez feya faena en un rajolar prop del dit lloch

¹⁸⁵ Al ms., segueix *pública* eliminat per repetició.

de Cogullada per a cuidar-se aquell e sa muller. E açò dix saber ella, testimoni, per haver-ho vist ésser axí la veritat, públich e notori en lo dit l[l]och [de] Cogullada. E açò, etc.

III *Super quarto capitulo*, etc.:

E dix que és ver lo dit capítol e coses en aquell contengudes, e dix-ho saber ell, testimoni, *per* haver-o vist y ésser públich e notori. E açò, etc.

V *Super quinto*:

E dix que lo que ella, testimoni, pot dir acerca del contengut en lo desús dit capítol és que ha vist que la dita Ysabet Bázquez hera dona de mal exemple, *per* so que thenia amors ab certa *persona* del lloch de Carcaxent y de [...], per a dormir ab aquell, li ha vist traure un matalaf del ll[o]c, y donar-li a dit enamorat camises //

E29V y mucadors¹⁸⁶ Y rectant-la ella, testimoni, no ho dexava de fer, ans que no thenia por a son marit. E que aquella li aubriria la porta del corral quant vingueren o vindria son marit. E açò, etc.

VI *Super sexto*:

E dix que és ver lo dit capítol, e dix-ho saber *per* lo que ha dit en lo antecedent capítol.

VII *Super septimo*:

E dix que lo que sap és que, *per* [b]oca de l[a] [dit]a [Ysa]bet Bázquez, sabé ella, testimoni, que tanbé havia tengut amors ab un·altra *persona* de la que ha dit [d]esús.

VIII° *Super nono obmissis*, etc.:

E dix que és ver lo dit capítol, e dix-ho saber ella, testimoni, *per* haver vist lo contengut en dit capítol y haver posat les paraules en aquell contengudes ab la dita Ysabet Bázquez, *per* estar com estaven tots en una casa. E açò, etc.

XV *Super decimoquinto obmissis*, etc.:

E dix que és ver lo dit capítol, e dix-ho saber *per* haver-se trobat present en dit

¹⁸⁶ Al ms., segueix *al dit enamorat* eliminat per repetició.

lloch de Carcaxent y sab[er]-ho de boca¹⁸⁷ //

E30R de la dita Ysabet Bázquez y de Martínez. E açò, etc.

Fonch interrogada de lloch, temps e pressens: E dix que ja ho ha dit desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo, etc.: E dix *possio*rem, etc.

E *per* no saber scriure,

Iniunctum, etc.

féu la present creu, [creu]

Dictis die et anno.

La honorable Maria d[e] Vila-Franga, viuda relictà de Guillem de Burdeux, flaquer habittador de la present vila, de present natural de Vizcaya, de edat de cinquanta anys poch més o meñys segons aquella dix, testimoni lo qual jura a Nostre Señyor Déu, etc., veritat, etc.

I *Super primo capitulo*, etc.:

E dix que lo que ella, testimoni, pot dir és, que venint ella, te[s]tim[o]ni, de Nostra Señora de Monserrat, [p]asant *per* lo lloch de Cogullada trobà en dit lloch al dit Jordi Martínez, lo qual li dix que de hon era, y ella, testimoni, //

E30V li dix qui hera y de hon venia. Y sellavors lo dit Jordi Martínez li dix que estigués ab aquell. Y axí de fet fonch conten[ta] ella, testimoni, de estar uns dies ab aquell y en sa casa, *per* hon entengué de aquell que hera de Vizcaya, [l]o dit Jordi Martínez. Y restant com [r]està, véu al sendemà que la dita Ysabet Bázquez, muller del dit Jordi Martínez, se gità carnalment *per* tres voltes ab un fadrí de sa casa nomenat Juan. E vent açò ella, testimoni, se n'anà, no volent estar en dita casa; y sellavors se n'anà de aquella *per* veure lo desvergonyiment de la dita Elisabet Vázquez. E açò, etc.

III *Super quarto obmissis*, etc.:

E dix que e[ll]a, testimoni, no estigué en dita casa sinó tres dies, *per* lo que ha dit en lo antecedent capítol e que véu que estaven com amant e muller, e que li donava lucre cesan. E açò, etc.

¹⁸⁷ Al ms., segueix *de la boca* eliminat per repetició.

V *Super quinto:*

E [d]ix que lo que sa[p] ella, testimoni, ja ho ha dit en lo primer capítol de la dita scriptura.

VI *Super sexto:*

E dix que lo que ella, testimoni, sap ja ho ha //

E31R dit en lo primer capítol.

X *Super decimo capitulo di[ctis] scripture:*

E dix que no sab més del que ha dit desús.

XII *Super duodecimo capitulo obmissis, etc.:*

E dix que no sab més de que la dita Elisabet Bázquez, perquè estigués en casa del dit son marit, lo dit Joannes li prometé una camisa que valgués XXV *Reals* castellans. E açò, etc.

XIII *Super decimotercio:*

E dix que [no] sab més del que ha dit desús.

Fonch interrogat de lloch, temps e presens: E dix que ja ho ha dit desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo autem, etc.: E dix *posiorem, etc.*

E per no saber scriure féu la *present* creu, [creu] *Iniunctum, etc.*

Die VII mensis iulii anno a nativitate MDLXXXII.

Lo molt magnífich *justícia* aconsellat, etc., instant, etc, requerint lo discret Baltasar [...] *present* lo discret Juan //

E31V Marco, *notari* en dita *providència*, que los testimonis donats, *prius inde* la *present* causa, sien publicats y en procés insertats, *de quibus, etc.*, lo *qual, etc.*

Actum Curie, etc.

Testes curie.

Dictis die et anno.

Lo magnífich Bernat Talens, ciutadà bal·le de la universitat de Carcaxent, de hedat de quaranta-sis anys poch més o menys, segons aquell dix, *testimoni* lo qual jura a Nostre Señyor Déu, etc., [d]ir veritat, etc.

XXII *Super vicessimo secundo obmissis aliis, etc.*

E dix que ell, *testimoni*, coneix molt bé al dit Jordi Martínez, en dita scriptura mencionat, lo qual és tal *qual* en dit capítol se compté. E dix-ho saber ell, *testimoni*, *per* haver-lo tractat e comunicat y ésser bon cristià, themerós d[e] sa conexensa, pacífich e quiet. Y que ha que·l tracta d'esta forma, fent faena en lo teular d'ell, *testimoni*, és de temps de quinze a setze anys a esta part. Y no ha vist en aquell cosa no deguda. Y tal[a] és la [v]eu e fama pública en la *present* [v]ila y *per* los conexents ad aquell. E açò, etc.

//

E32R Fonch interrogat de lloch, temps e pressens: E dix que ja ho ha dit desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo autem, etc.: E dix *possio rem in iure suo, etc.*

E ferma de sa pròpia mà la present ferma:

Iniunctum, etc.

Batiste Talens

Dictis die et anno.

Lo honorable en Jaume Doménech, llaurador del lloch de Cogullada, vehí de hedat de XXX anys, *testimoni*, lo qual jura a Nostre Señyor Déu, etc., dir veritat, etc.

XXII *Super vicessimo secundo obmissis, etc.:*

E dix que ell, *testimoni*, coneix molt bé al dit Jordi Martínez, de quinze anys a esta part. Y ell, *testimoni*, y los conexens ad aquell lo thenen *per* persona pacífica, quieta, themerosa de Nostre Señyor Déu, bon cristià e tal qual en dit capítol se compté. Y tala és la veu e fama pública en la *present* vila e lloch de Cogullada. E açò *per* lo que ha dit desús y *perquè* jamés no l'ha hùit dir cosa en contrari. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e pressens: E dix que ja ho ha dit //

E32V desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo autem, etc.: E dix *possiozem in iure suo*.

E per no saber scriure

féu la present creu, [creu]

Iniunctum, etc.

2.6 Text F

Datació: 1583

Localització: AHMA.

Signatura: 0501/28

Presentació del procés

Inculpat: Joan Casanoves, natural d'Alzira.

Fets jutjats: L'inculpat acusa públicament Luýs Alcayna d'haver traït la vila d'Alzira durant l'exercici del càrrec de jurat. Concretament, manifesta en públic que Luýs Alcayna ha acceptat un suborn per part d'un ciutadà de Cullera i no ha defensat la vila a la Cort:

F8V Y que, a esta ocasió, dit Casanoves se indignà dient: «Cap de tal! Ab lo lladre? Almenys los del raval no són estats contra la vila com ell, que **per dinés que li donà un tal Cabrera de Cullera se'n tornà de la Cort sense defensar los drets de la vila.**»

Aquestes paraules injurioses arriben a orelles del denunciant, possiblement mitjançant el seu cunyat, i s'incoa un procés contra Joan Casanoves, del qual Luýs Alcayna exerceix com a procurador de la fiscalia.

F10V Y replicant-li **lo cunyat de Alcayna**, pensant que se vurlava, lo dit Cassanoves li dix que no·s vurlava que encara que dit Alcayna no estava pressent que **puix ell hi hera pressent que ho prengué per propi i que ell ho faria bo.**

Darrerament, l'inculpat és condemnat a sis mesos de bandeig i és obligat a afrontar una sanció pecuniària de cent lliures. Transcrivim el fragment de sentència en què s'especifica la pena.

F22V [...] condemna·l dit Casanoves en **pena de bandeig** de la present vila y son terme, **per temps de sis mesos**, *et in termini*, a nostre beneplàcit, y en cas de *contravenció* lo condemna en **pena de cent lliures**, aplicadores la

mitat al fisch y cóffrens de sa *Magestat* y l'altra a la present. Y, no res menys, **lo condemna en les despeses de la present causa**, *taxatione reservata*, [...]

Membres de la Cort de Justícia i altres càrrecs públics presents al text.

Procurador fiscal: Luýs Alcayna.

Ministre del justícia: Rodrigo Muntanyés.

Testimonis transcrits:

Matheu Beltran (Alzira), llaurador.

Benet Caravaca (Alzira), llaurador.

Francisco Gil (Alzira), llaurador.

Joan Lleó (Alzira), llaurador.

Joan Mogort (Alzira), llaurador.

Hieroní Moreno (Alzira), llaurador.

Joan Moreno (Alzira), llaurador.

Vicent Riel·lo (Alzira), llaurador.

Hieroní Serra (Alzira), llaurador.

Gaspar Xaý (Alzira), llaurador.

F1R Procés del magnífich Luýs Alcayna, ciutadà e *procurador* fiscal de sa magestat.
1583, publicat. Joan Casanoves, llaurador.
Cort del molt magnífich justícia de la Vila de Algezira.

F6R Testimonis.

In facto de Joan Casanoves.

Super denunciació proposta per haver-lo denunciat Alcayna.

Die XI mensis marcii anno a nativitate Domini MDLXXXIII.

Lo honorable Matheu Veltran, llaurador de la vila de Algezira, vehí de hedat de quaranta anys poch més o menys, segons aquell dix, *testimoni*, lo qual jura a Nostre Señyor Déu, etc. dir veritat, etc.

I *Super primo* capítol *dicte scripture*.

E dix que és ver dit capítol, e dix-ho saber *per* ésser vehí de la *present* vila de Algezira e thenir explícita notícia de dites coses.

II *Super secundo* capítol:

E dix que lo que ell, *testimoni*, pot dir és que ha huït dir al dit Joan Casanoves algunes paraules injurioses.

III *Super tercio*:

F6V E dix que lo que pasà en veritat és que lo dia del disapte *propasat*, que serien après dinar e de matí, estant en la carneria de la vila nova d[e] la *present* vila Joan Casanoves e Vicent Riel-lo, llaurador d'esta vila, Hieroni Serra y altres que al *present* no és recordant, que podien ésser quinze hòmens poch més o meñys, *que* los noms dels quals al *present* no·s recorda, dit Joan Casanoves dix en *presència* de aquells moltes paraules injurioses contra dit Alcayna, segons ho thé dit en dit capítol, tractant al dit Alcayna ab les paraules que en lo dit capítol estan *espressades*.

III *Super quarto*:

E dix que havien estat junts.

V *Super quinto*:

E dix que ell, *testimoni*, thé e reputa al dit Alcayna *per* tal qual en dit capítol se compté.

VI *Super sexto*:

E dix que lo que sap ja hu ha dit desús.

Fonch interrogat de lloch, temps e pressens: E dix que ja ho ha dit desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no salvo¹⁸⁸ que lo dit Alcayna és casat ab germana de ell, *testimoni*, e que *per* so no dexa de dir veritat.

Ultimo, etc.: E dix *possiolem*, etc.

E ferma de sa mà la present ferma:

Fuit sibi lectum, etc.

Mateu Beltran

F8R *Die XII marcii MDLXXXIII.*

Lo honorable Hieroni Serra, llaurador, de hedat de XXX anys poch més, etc., *testimoni* qui jura, etc., dir veritat, etc.

I *Super primo*:

E dix qu'és ver lo dit capítol, e dix-ho saber *per* conéixer al dit Alcayna e tenir-lo *per* tal qual en dit capítol se conté.

III *Super tercio*:

E dix que lo que pot dir que lo disapte contengut en dit capítol estant ell, dit *testimoni*, junctament ab Joan Casanoves e altres en la carneria de la vila nova, a la hora en dit capítol mencionada, se refferiren allí *per* los que allí //

F8V estaven certes paraules de com lo dia avanç, qu'era divendres, venint lo guardià de Senta Bàrbera a sermonar a Senta Catherina, s'encontrà ab lo jurat Alc[a]yna en lo pont de Sent Agostí de la *present* vila hí li dix: «Pare, bé se'n pot tornar que la gent qu'estava en

¹⁸⁸ Al ms., segueix *salvo* eliminat per repetició.

Senta Catherina se n'avien anat *per* veure que tardava.» Y que responent, dit guardià, que en Sent Agostí tocaven sellavors al sermó, que bé podien¹⁸⁹ aguardar en Senta Catherina e sermonar, e que dit Alcayna, sellavors, respongué: «Pare, no fassa cas de axò que a Sent Agostí van-hi los del raval que són llauradors e vilans y no se'ls dóna res encara que hixqueu vespre; y la gent de la vila és més delicada y folga de anar-se'n més enjorn a sa casa.» Y que a esta ocasió dit Casanoves se indignà dient: «Cap de tal! Ab lo lladre? Almenys los del raval no són estats contra la vila com ell que, per dinés que li donà un tal Cabrera de Cullera, se'n tornà de la Cort sense defensar los drets de la vila.» Y que axí o aguera ohit dir, dit Casanoves.

III *Super quarto*, etc.:

E dix *que* lo que sab ya u ha dit dessús.

V *Super quinto*:

E dix que no sab [m]és del contengut en dit capítol.

F9R Interrogat de lloch, temps e pres[e]ns:

E dix que de lloch e temps ya u ha dit, de presens Vicent Riel·lo, Pere Mascó e altres que no·s recorda.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo, etc.: Que qui tinga *justícia*.

E *per* no saber scriure, féu la *present*,
[creu].

Iniunctum, etc.

Die XIII mensis marcii anno a nativitate Domini MDLXXXIII.

Lo honorable Joan Leó, llaurador del raval de Sent Agustí, de hedat de vint-y-set anys poch més o menys, segons aquell dix.

Fonch interrogat, etc.

I *Super primo capítol*:

¹⁸⁹ Al ms., suprimit amb una ratlla *sermonar*.

E dix que *per* tal qual se conté en dit capítol lo té ell, testimoni, y véu qu·és tengut públicament.

III Fonch interrogat *super tercio*:

E dix que lo que sap és que lo dia contengut en dit capítol, estant molta gent en la carneseria de la moreria de la *present* vila, ell, testimoni, se acostà devés a hon aquells estaven y hoý que dit Casanoves deia que dit Alcaina avia venut la vila y qu[e], sent fora del hofisi de jurat, no l'estimav[a] en res.

F9V V *Super quinto* capítol:

E dix que *per* tals los té com en dit artícol se conté.

Generaliter autem, etc.:

Iniunctum, etc.

E dix a tot que no.

E *per* no saber scriure, féu la *present* creu,
[creu]

Die v mensis marcii anno a nativitate Domini MDLXXXIII.

Lo honorable Vicent Riel·lo, llaurador del raval de Sent Agustí, de hedat de XXX anys poch més o menys, segons aquell dix, lo qual jura a Nostre Señor Deú, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.

I *Super primo*:

E dix que té *per* tal qual en dit capítol se conté.

Super tercio capítol:

E dix que no ha [o]hit dir en lo dit Casanoves les coses contengudes en dit capítol.

Super quarto:

E dix que ho remet a justícia.

Fonch interrogat de lloch, temps e presents: [E dix] que ja ho ha dit desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

E per saber scriure, féu la *present* ferma:

Iniunctum, etc.

Jo, Visent Riel·lo

F10R *Die XVI mensis marcii anno a nativitate Domini MDLXXXIII.*

Lo honorable en Joan Moreno, llaurador de la vila de Algezira, de hedat de XXXXII anys poch més o meñys, segons aquell dix, testimoni lo qual jura a Nostre Señor Déu, etc., dir veritat, etc.

I *Super primo capitulo dicte denunciacionis*, lo qual li fonch donat a entendre segons se pertaïny:

E dix que ell, *testimoni*, coneix molt bé al dit Luís Alcayna e que huy en dia és jurat, e que altres anys també és estat jurat. E que tostemps ha entés que dit Luís Alcayna thé regit molt bé lo dit ofici de jurat, e lealment e segons en dit capítol se compté.

III *Super tercio obmisso*, etc.:

E dix que lo qu·ell, *testimoni*, pot dir sobre lo contengut en dit capítol és que dit dia de disapte que contavem cinch ell, *testimoni*, se trobà a la hora en dit capítol mencionada en la carneria del raval de Sent Agustí, y entre altres, y hoý dir que, venint lo guardià de Senta Bàrbera per a sermonar en la dita sglésia de Senta Catherina de la *present* vila de Algezira, lo dit Luís Alcayna, jurat, lo encontrà al pont del dit //

F10V raval y li dix que com venia tan tart que la gent se n'hera anada de Senta Catherina. Y dient dit guardià que no hera tart [q]ue en Sent Agustí encara tocaven al sermó e que bé u porta predicat, lo dit Luís Alcayna li replicà dient que no tingués compte ab son sermó de Sent Agustí, perquè allí anaven a hoir lo sermó del raval de Sent Agustí, que heren llauradors e vilans, y que no se lis donava res de exir a vespre, y que en la vila folgava Casanoves de tornar enjorn a sa cassa. E que sellavors dit Casanoves ab indignació y còlera dix tals e semblants paraules, que més vilà hera lo dit Alcayna que no los del raval, perquè hera un lladre, e que havia venut a la vila de Algezir[a] e que ell lo hi provaria. Y replicant-li lo cunyat de Alcayna, pensant que se vurlava, lo dit

Casanoves li dix que no·s vurlava que encara que dit Alcayna no estava present, que puix ell hi hera present, que ho prengué per propi i que ell ho faria bo. E, atravessant-se los que allí estaven, de present que los departiren. E açò, etc.

V Super quinto obmisso precedenti:

F11R E dix que ell, *testimoni*, thé e reputa al dit Joan Casanoves, per tal qual en dit capítol // se compté thé lo testimoni al dit Casanoves y al dit Alcayna. E açò e no altres.

Fonch in[t]errogat de lloch, temps e presens: E di[x] que ja ho ha dit desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

E ferma de sa mà la present ferma:

Fuit sibi lectum, etc.

Jo, Ian Moreno

Die XVII mensis marcii anno a nativitate Domini MDLXXXIII.

Lo honorable Gaspar Xaý, convertit, laurador de Algezira de hedat de L anys poch més o menys, testimoni, etc., lo qual jura, etc., dir veritat, etc.

III *Fonch interrogat super III capitulo dicte scripture*, etc., *obmisso aliis*, etc.

E dix que lo que ell, testimoni, pot dir és que en un dia de disapte que contàvem cinch del present mes de març que seria ya a la vesprada, estant ell, testimoni, a la carniceria de la vila nova de la present vila, y moltes altres persones del raval de Sent Agostí y de dita vila nova, véu ell, testimoni, que Johan Casanoves parlava ab Matheu Beltran, laurador de dita vila, y deya moltes paraules injurioses contra lo magnífich Loís Alcayna, ciutadà jurat en cap de dita vila de Algezira, ab molta còlera y dient molt mal de aquell. Y entr[e] altres paraules hohí ell, testimoni, que digué lo dit //

F11V Johan Casanoves al dit Matheu Beltran cridant ab veus altes, públicament y davant moltes persones per cap de tal, que Loís Alcayna, vigent cunyat, és un lladre que [h]a ve[n]ut la present vila per [...]. Les quals paraules escan[d]alizaren a ell, testimoni, y a les altres persones que allí estaven. E açò, etc.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Fonch interrogat de lloch*, etc.: *E dix que de lloch y temps ja u ha dit, de presents Vicent Riel-lo, Hieroni Serra.*

V Super V obmisso aliis, etc.

E dix que lo que pot dir és que lo dit Joan Casanoves, en dit capítol mencionat, és home molt superbo y de molt mala llengua, y home sense respectes y gran baladrer. E que axí mateix coneix al dit Loís Alcayna, lo qual és home molt honrat y és ciutadà; y és en lo present any jurat de la present vila y l'ha vist molts altres anys sense aquest, també jurat. Y que ell, testimoni, tostemps lo ha vist tractar-se ab molta honrra y may ha vist ningú clamar-se de aquell. E dix-ho saber per conéixer-los molt bé, essent com és natural de la dita vila nova.

Fonch interrogat de lloch y temps, etc.:

E dix que de lloch y temps ja u ha dit desús, de presents que Vicent Riel-lo, Hieroni Serra e molts altres que al present no·s recorda.

Generaliter, etc.: E a tot dix que no.

Ultimo, etc.: E dix *posiorem in iure*.

Iniunctum, etc.

E com no sabés scriure, féu la present creu,

[creu] //

F12R *Die XVIII mensis marcii anno a nativitate Domini MDLXXXIII.*

Lo honorable en Jo[a]n Mogort, llaurador de la vila de Algezira, de hed[a]t de XXII anys poch més o meñys, testimoni.

III *Super tercio obmissis aliis, etc.:*

E dix que lo que ell, testimoni, pot dir és que lo dia contengut en dit capítol, estant dit Juan Casanoves en la carneceria de la vila nova d'esta vila y altres vehins de la present vila, hoý dir ell, *testimoni*, que digué lo dit Joan Casanoves, en presència de molta gent que allí estava, que dit Luýs Alcayna havia venut la vila e que no·s desdicera del que havia dit, replicant açò a Matheu Veltran, cunyat del dit Alcayna, *per so que* li havia dit *que* no gosaria dir davant dit Alcayna; y dix que no·s desdiria davant de Alcayna ni de ningú, e que si volrà pendre la querella *per* dit Alcayna, que anasen allà a hon ell volgués. Y lo dit Veltran no volgué reñyir ab dit Casanoves. E se n' anà.

V *Super quinto obmisso*, etc.:

E dix que ell, *testimoni*, thé e reputa als dits Joan Casanoves e Luís Alcayna, ciutadà, *per* tals quals en dit capítol se compté, *per* so *que* ell, *testimoni*, és vehí de dita vila e thé explícita notícia de dites coses espresades en dit capítol. E açò, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps e pressens: //

F12V E dix que de *presens* Xaí, nou convertit, Joan Moreno, Joan Lleó, Vicent Riel·lo e altres; en lo demés ja ho ha dit desús.

Generaliter autem, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo autem, etc.: E dix *possiozem*, etc.

E per no saber scriure, féu la present creu,

Iniunctum, etc.

[creu]

Die XVIII marcii anno MDLXXIII.

Lo honorable Hieroni Moreno, corredor de orella, de hedat de LX anys poch més, etc., *testimoni*, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

I *Super primo*, etc.:

E dix qu'és ver lo dit capítol e cosses en aquell contengudes, ço és, que lo dit Lloís Alcayna és jurat en cap de ciutadans, en lo *present* any, de la *present* vila. Y que ell, *testimoni*, lo ha vist jurar altre any y que lo dit Alcayna à regit bé e degudament son offici, fent lo que devia. E dix-ho saber per ser vehí ell, *testimoni*, de la *present* vila e tenir explícita notícia de dites cosses. E açò, etc.¹⁹¹

V *Super quinto obmissis aliis*, etc.:

E dix que lo que ell, dit *testimoni*, sab //

F13R e pot dir, sobre lo contengut en dit capítol és que ell, *testimoni*, té e reputa al¹⁹² Joan Casanoves *per* home superbo de mala llengua, ocasiona[t]. E dix-ho saber *per* conéxer-lo ell, *testimoni*, de molts anys a esta part. E que també ell, *testimoni*, conex al dit Lloís

¹⁹¹ Al ms., segueix *etc.* eliminat per repetició.

¹⁹² Al ms *al.*

Alcayna, mencionat en dit capítol, lo qual és home quiet, no perjudicial y ciutadà onrat. Y tal qual en dit capítol se conté. E açò, etc.

Interrogat de lloch, temps e presens: E dix que de lloch en la *present* vila de temps de més trenta aïhs ensà, de *presents* que molts saben dites coses.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo, etc.: Que qui tinga *justícia*.

E per no saber scriure, féu la *present*,

Iniunctum, etc.

[creu]

Dicto die.

Lo magnífich Francisco Gil, ciutadà, de hedat de LXVIII anys poch més, etc., testimoni, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

I *Super primo*, etc.:

E dix qu'és veritat lo contengut en dit capítol, ço és, que lo dit Alcayna en lo *present* any és jurat, y que ell, testimoni, lo ha vist //

F13V jurar dos o tres voltes y qu'és home que exercix molt ben son offici. E açò, etc.

V *Super quinto*, etc.:

E dix qu'ell, testimoni, té e reputa al dit Joan Casanoves per ome molt superbo de mala llengua, ocasionat. E dix-ho saber *per* conéixer-lo de molts anys a esta part. E que ell, testimoni, conex al dit Lloís Alcayna, lo qual és home honrat, quiet, passífich y aquell està inseculat, cos, officis e regiment de la *present* vila. Y que no se li à provat cosa lleja y, que axí jurat com fóra de ser, jurà mirar per lo bé comú de la *present* vila. Y encara o dix saber per ço que essent jurat ell, testimoni, fonch enviat lo dit Alcayna a comprar forment [a]¹⁹³ Aragó y a Castella y, prenint-li conte ell, testimoni, y ls altres magnífichs jurats, que *tunch* eren de dita vila, lo dit Alcayna donà molt bon conte e rahó de si matex. Y que tanbé és estat enviat a la ciutat de València *per* negocis de la *present* vila,

¹⁹³ La vocal [a] no és present al ms. Entenem que fonèticament s'elideix la *a* inicial del topònim Aragó, per aqest motiu l'escrivà sols ha transcrit una *a*.

y que aquell à donat molt bon conte de si matex. E dix-ho saber per aver vist ell, testimoni, al dit Alcayna en la ciutat de València negociant negocis de dita vila ab molta calor y en presència d'ell, testimoni, y donar bon conte dels dinés que se li acompanyaven per al gasto. E açò, etc. //

F14R Interrogat de lloch, de temps e presens: E dix que de lloch en la *present* vila, de temps que més de quaranta anys a esta part, de *presens* que no l[e]s saben, dites cosses.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

Ultimo, etc.: Que qui tinga *justícia*.

E ferma de sa pròpia mà:

Iniunctum, etc.

Francisco Gil

Dicto die.

Lo honorable Benet Caravaca, llaurador, habitador de la *present* vila, de hedat de quaranta-cinch anys, testimoni, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

I *Super primo*:

E dix qu'és ver lo dit capítol e cosses en aquell contengudes, ço és, que lo dit Alcayna és jurat en lo *present* any de la *present* vila y que l'à vist ell, testimoni, altres anys jurat, e que ha regit molt bé son ofici segons en dit capítol se conté.

v¹⁹⁴ *Super quinto*, etc.:

E dix que ell, testimoni, té e reputa al dit Casanoves per home curt e colèrich y que algunes voltes de còlera hix fora'l cas. E dix-ho saber per conèixer-lo //

F14V ell, testimoni, molt bé e que també conex al dit Alcayna, lo qual és tal qual en dit capítol se conté. E dix-ho saber p[er] [ha]ver vist al dit Alcayna, axí jurat com fóra de ser-o, en la ciuta[t] de València negociar negocis de la *present* vila ab molta calor y affectió. E açò, etc.

Interrogat de lloch, temps e *presents*: E dix que lo que sab ja u ha dit dessús.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

¹⁹⁴ Al ms., I.

Ultimo, etc.: Que qui tinga justícia.

E per no saber scriure, féu la present,

[creu]

Iniunctum, etc.

Die XXX mensis marcii anno MDLXXXIII.

Lo molt magnífich justícia de la vila de Algezira, aconsellat, etc., instant e requirent lo magnífich Luís Alcayna, provador, que sia manat al dit Joan Casanoves que di[n]s dos dies diga e al·legue, posse procés e actes *super* tota causa, *alia*, etc.

Actum Curie.

Testes Curie

Die XXXI dictis mensis et anno.

Retulit Rodrigo Muntanyés ministre ell, haver intimat dita provissió, depossat procés e altres, *super* tota causa, al dit Joan Casanoves per son *aliis*, respost farà los [...]. //

2.7 Text G

Datació: 1585

Localització: AHMA

Signatura: 0501/34

Presentació del procés

Inculpat: Anthoni del Port.

Fets jutjats: L'inculpat declara com a conseqüència d'una brega amb Miquel Colomina, produïda per deute. L'inculpat és propietari d'una casa i li reclama més diners a Miquel Colomina, l'inquilí. No es posen d'acord i s'enfronten amb les espases:

G4R Y, sellavores, ell, testimoni, anà ell a la casa de Miquel Colomina y, sent allí, trobà que dins de casa lo dit Colomina estava *mestre* Anthoni, moliner del molí del magnífich Bernat Joan Guerau, y **los dos estaven aferrats en una espasa.**

Tanmateix, diversos testimonis es posen per mig i eviten que la disputa tinga conseqüències nefastes:

G4R Y sellavores, ell, testimoni, y Gaspar Alfaro los apartaren lo hu de l'altre y·ls departi[r]en.

Membres de la cort de Justícia i altres càrrecs públics presents en el text:

Procurador fiscal: Dimas Luca.

Testimonis transcrits:

Gaspar Alfaro (Alzira), llaurador.

Batiste Doménech (Alzira), llaurador.

Batiste Garcia (Alzira), llaurador.

Anthoni del Port (Alzira, confessant), moliner.

Geroni Llopis (Alzira), llaurador.

G1R *In facto de mestre Anthoni [del] Port, Moliner, 1585.*

G2R *Informacions ex officio.*

Die VIII augusti anno a nativitate Domini MDLXXXV.

Lo honorable Gas[p]ar Alfaro, llaurador, habitador de la present vila de Algezira, de hedat de quaranta anys poch més o menys, testimoni, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que ell, testimoni, e[n] lo dia [d]e uy, que serien en[tr]e dotze y una de mig dia, ana[nt] [de] [sa] casa, la qual té en lo raval de la Verge Maria, en lo camí de Cabanyes, a l'ort en un cabàs d'espart en les mans; anava a collir //

G2V unes poques de verdolagues per a un maranchó y, passant per la porta de Miquel Colomina, véu ell, testimoni, que Miquel Colomina y mestre Anthoni, moliner del molí de Bernat Joan Guerau, estaven los dos dins de casa lo dit Miquel Colomina possant rahons entre aquells de interés de lloguer de casa. E sentí ell, testimoni, que lo dit Colomina deya al dit mestre Anthoni: «Qu·és lo que yo us dech a vós de lloguer [d]e la casa?» Y lo dit mestre Anthoni li dix al dit Colomina: «Vós sabeu lo que·m deveu del lloguer y de altra part també, no sabeu que·m deveu [mé]s dinés?» Y lo dit Colomina li digué: «Qu·és lo que us dech de altra part sense lo llogu[er] [d]e la [ca]sa? Set sous?» Y sellavores dix lo [d]it mestre Anthoni: «Sí, encara que us pes que·m deveu més que set sous.» Y lo dit Colomina li respongué que no li devia sinó lo [ll]ogu[er] de la casa y los dits set sous. Y lo dit mestre Anthoni tornà altra vegada a dir al dit Colomina: «Encara que us pes me deveu m[és]» [...], testimoni, vist que p[o]s[a]re[n] [...] semblants paraules se posà en [m]ich, y lo mestre Anthoni tirà de una daga y espasa y l[o] dit C[o]l[o]mina anà //

G3R a traure una espasa del seu estudi. Y ell, testimoni, que véu que no·ls podia departir, estant com estava sense ninguna arma, se apartà y·ls dexà, y los dos se pegaren de coltellades dins de la casa del dit Colomina. Y açò, etc.

Generaliter, etc.: Dix a tot que no.

Ultimo autem, etc.: Qui tinga justícia.

E com no sabés escriure féu lo senyal següent,

Iniunctum, etc.

[creu]

Dicto die.

Lo honorable Batiste Doménech, llaurador, habitador de la present vila de Algezira de hedat de vint-y-sis anys poch més o menys, testimoni, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que lo que ell, testimoni, sab és que en lo dia de huy, que serien entre dotze y una hores de migjorn, estant ell, testimoni, en sa casa, la qual té en lo raval de la Verge Maria en lo carrer dit dels Casanoves, sentí ell,¹⁹⁵ //

G3V testimoni, en casa de Miquel Colomina, lo qual està de casa en lo matex carrer que està ell, testimoni, grans crits y coltellades dins de la casa del dit Miquel Colomina. Y anant ell, testimoni, a veure lo que hera véu ell, testimoni, que *mestre* Anthoni, lo moliner del molí de Bernat Joan Guerau, estava dins de la casa del dit Miquel Colomina ab una daga y espassa tirada, y abraçat ab lo dit Miquel Colomina que·l volia matar. Y est[a]nt allí Gaspar Alfaro, dient al dit mestre Anthoni que·s tingués, no matàs l'ome y que se n'hixqués de sa casa que n[o] avia de matar-lo dins¹⁹⁶ la sua casa, li respongué lo dit mestre Antoni al dit Alfaro que·l dexàs y se n' anàs de allí, si no, que li pegaria a ell de punyalades. Y sel[l]avores ell, testimoni, Batiste Garcia y altres molts que vingueren a l'[a]val·lot los varen departir. E açò, etc.

Generaliter, etc.: Dix a tot que no.

Ultimo autem, etc.: Qui tinga justícia, etc.

E com no sabés escriure, fé[u] la ferma següent,
[creu]

Iniunctum, etc.

G4R *Dicto die.*

Lo honorable Geroni Llopis, llaurador, habitador de la present vila, de hedat de trenta anys poch més o menys, etc., testimoni, etc., qui jura, etc., dir veritat, etc.

¹⁹⁵ Al ms., segueix *ell* eliminat per repetició.

¹⁹⁶ Al ms., suprimit amb una ratlla: *dins*.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que en lo dia de huy que serien les dotze hores de migjorn poch més o menys, venint ell, testimoni, de cavar dacsá, sentí ell devés de casa de Miquel Colomina grans crits y qü[es]tió. Y sellavores ell, testimoni, anà¹⁹⁷ a la casa de Miquel Colomina y, sent allí, trobà que dins de casa lo dit Colomina estava *mestre* Anthoni, moliner del molí del *magnífich* Bernat Joan Guerau, y los dos estaven aferrats en una espasa. Y lo dit Colomina deya que dins de sa casa era vengut lo dit *mestre* Anthoni Garcia¹⁹⁸ a matar-lo. Y sellavores ell, testimoni, y Gaspar Alfaro los apartaren lo hu de l'altre y·ls departi[r]en. Y ab tot lo que ell, testimoni, y Gaspar [A]lfaro y [a]ltres feyen per //

G4V departir-los y apartar-los lo hu de l'altre, no podien fer exir al dit *mestre* Anthoni de la casa del dit Miquel Colomina, sinó que deya que ell avia de matar al dit Colomina. Y axí ell, dit testimoni, y altres los departiren y tragueren al dit *mestre* Anthoni de la casa de Colomina. E açò, etc.

Generaliter, etc.: Dix a tot que no.

Ultimo autem, etc.: Qui tinga justícia.

E com no sabés escriure, feu lo senyal següent,
[creu]

Iniunctum, etc.

Dicto die.

Lo honorable Batiste Garcia, llaurador, habitador de la present vila de hedat de vint anys poch més o menys, testimoni, etc., qui jura, etc., dir [veri]tat, etc.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que en lo dia de huy, que serien les dotze ores de migjorn [p]och més o menys, [e]stant [ell], testimoni, en sa casa //

G5R dinant, sentí que deyen que y havia brega dins de casa de Miquel Colomina. Y ell, testimoni, dexant-se de dinar coregué a casa de Miquel Colomina a veure què hera lo que tenia en sa casa. Y sent allí véu ell, testimoni, que *mestre* Anthoni, moliner del molí

¹⁹⁷ Al ms., segueix *ell* eliminat per repetició.

¹⁹⁸ Pressuposem que fa referència a *Anthoni del Port*. Pot ser que siga una errada de l'escrivà o que *Garcia* siga el vertader cognom i *del Port* presente un origen toponímic.

del magnífich Bernat Joan Guerau, estava en una espasa y daga desenhada dins de la casa de Colomina, aferrat ab lo dit Miquel [C]olomina, que·l volia matar. Y [ell], testimoni, y altres se posaren a departir-los. Y estant departint-los ell, testimoni, ab la sua mateixa espasa se féu un tal en la mà dreta. Y vent-se que estava nafrat los dexà estar y se n'anà a sa casa a curar, puix que ya molta gent que·ls departia. Y açò, etc.

Generaliter, etc.: Dix a tot que no.

Ultimo autem, etc.: Qui tinga justícia.

E com no sabés scriure féu lo senyal següent,

Iniunctum, etc.

[creu] //

G6R Confessions.

Die VIII augusti anno a nativitate Domini MDLXXXV.

Lo honorable mestre Anthoni del Port, moliner, confessant, de hedat de trenta-quatre anys poch més o menys, qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc. com *anomena*, e quin offici té e de hon és:

E dix que·s diu mestre Anthoni del Port y que son offici és moliner, y que és de la ciutat de Cahors, del Regne de França. E dix que ell, confessant, en lo dia de ahir que serien dotze ores de migjorn poch més o menys, anà ell, rel·lant //

G6V e confessant, a casa de Miquel Colomina y li digué que li fes plaer de buydar-li casa que ell s'i volia mudar, puix ja avia complit lo temps del lloguer que ell, confessant, li avia fet de aquella com a senyor que és de la dita casa. Y lo dit Colomina li respongué: «Com? Per ventura yo no é pagat tot lo lloguer molt bé del temps que estich en *vostra casa*?» Y ell, confessant, li digué que bé li avia pagat lo lloguer emperò que·s recordàs que li devia una resta de preu de un forment. E lo dit Miquel Colomina li respongué: «Què és lo que us dech? Set sous?» Y ell, confessant, li va dir: «No sabeu que y à un albarà, que·m deveu deu sous y sols me aveu donat un real castellà y un sou? Deu tot lo demás!» Y sellavores lo dit Colomina se alçà y li tractà de gavach y anà a l'estudi de aquell a traure una espasa. Y sellavores Gaspar Alfaro se abrasà ab ell, confessant, y, al temps que lo dit Al- //

G7R faro se abrasà ab ell, confessant, li caygué la espasa del costat a ell, dit confessant. Y sellavores dix ell al dit Alfaro: «Dexau-me! Que ve Colomina ab la espasa y·m pegarà!» Y ab tot axò lo dit Alfaro no·l dexà fins tant que Colomina ya li avia pegat a ell, confessant, tres colps. Y sellavores com lo dexà lo dit Alfaro a ell, confessant, tirà de una daga per a defensar-se y, defensen-se y reparant les coltellades ab la daga li pegà lo dit Colomina un colp en la mà dreita, en lo dit polse. Y, en açò, acodí molta gent y·s posà per mich. Y sellavores ell, confessant, se n'hixqué de la dita casa y se n'anà. E açò, etc.

Fuit sibi lectum, etc.

Yo, mestre Anthony

Instratur amplius curia.

Dimas Luca, *procurator fisci advocatus.*

2.8 Text H

Datació: 1588

Localització: AHMA

Signatura: 0501/47

Presentació del procés

Inculpat: mestre Nicolau Aparici, sastre.

Fets jutjats: El doctor Guillem Alcover, mallorquí, manté un altercat amb l'inculpat; ambdós es creuen pel carrer i, després d'unes paraules, comença la baralla. El metge mallorquí rep un colp a la cara i l'inculpat un mos al dit polse que el féu sagnar. El fet no va tenir major transcendència, ja que la gent els va separar ràpidament. Tal com s'apunta al text, el motiu de la baralla podria haver estat una discussió sobre la praxi del gendre de l'inculpat a l'hora de realitzar una sagnia:

H11V [...] qu-estant ell, confessant, **possant rahons ab lo dit doctor Alcover per serta sangria que son gendre d'ell, confessant, havia fet,** travesant de paraules sobre el dit cas lo dit doctor, y ell, confessant, **a un temps alçaren les mans hí's pegaren de puñyades** los dos [...].

Membres de la cort de Justícia i altres càrrecs públics presents en el text:

Procurador fiscal: Lluís Ferrer.

Lloctinent del justícia: Gaspar Domingo.

Ministre del justícia: Diego Garcia.

Testimonis transcrits:

Nicolau Aparici (Alzira, confessant), sastre.

Hieroní Aumel·la (Alzira), apotecari.

Hieroní Texer (Alzira), notari.

Francés Joan Tolosà (Alzira).

H1R

Requestum

Procés de denunciació criminal del discret Lluís Ferrer, notari, procurador fiscal de sa magestat en la vila de Algezira, térmens y contribució quant té aquella,

1588, contra:

Mestre Nicolau Aparici, sastre de la dita vila de Algezira, vehí e habittador, delat y denunciat, etc.

Cort del magnífich justícia de la dita vila de Algezira.

Scribà: Bertholomeu Gil, [n]otari, scribà.

H7R

In facto de la galtada que ha pegat Nicolau Aparici al doctor, al carrer.

{*Die XVI septembris anno MDLXXXVIII.*

Fuit sibi lectum e perseveravit.}

Die XXXI° mensis maii anno a nativitate Domini MDLXXXVIII^o.

Lo magnífich Hieroni Aumel·la, apothecari, de la vila de Algezira habittador, lo qual dix ser de edat de vint-y-huyt añys poch més o meñys, testimoni qui jura a Nostre Señor Déu, etc., en mà y poder del magnífich en Gaspar Domingo, ciutadà, llochtinent del magnífich justícia de la vila de Algezira, e per la absència de aquell de dir veritat, etc.

E, primerament, fonch interrogat, etc.:

E dix qu'en lo dia de hui, que al parer d'ell, *testimoni*, serien entre les sis y les set hores de la vesprada, estant de front la porta de casa de Benet, lo serer, qu'està en la plaça Major de la present vila de Algezira, parat, véu venir per lo carrer Major devés de la dita plaça a Guillem Alcover, doctor en medecina. Y quant fonch prop de la dita porta del dit Benet, véu y sentí que mestre Nicolau Aparici, [sas]tre, //

H7V

cridava a grans crits al dit doctor Alcover, y creu ell, *testimoni*, y té per cert que li seria de voler parlar. E axí, girant-se devés del dit Aparici lo dit doctor Alcover, lo qual venia abrigat ab sa capa, cubert ab la falda de la capa sobre l'ombro esquerre y treta la mà per sobre la falda de la capa, y sentí que li dix lo dit doctor al dit Aparici tals e semblants paraules, en effecte: «Vaja en bon·ora señor Aparici que yo·m tinch per satisfet de

qualsevol cosa que·m vulla dir.» Y volent-li replicar lo dit Aparici y satisfacer-li de paraules al dir doctor, aquell¹⁹⁹ no·l volgué escoltar. E no volent-se'n anar lo dit Aparici, ans bé estant-se aquell parat en lo mateix lloch que començà de voler-li parlar al dit doctor, lo dit doctor girà les espal·les y passà son camí avant y dexà estar al dit //

H8R Aparici. E no hagué ben girades les espal·les lo dit doctor, quant lo dit Aparici, sens precehir altres paraules algunes, aremeté al dit doctor al carrer y per darrere li tirà una puñyada o galtada. Y no véu masa bé ell, *testimoni*, si li pegà en lo bascoll o en la galta, o en los morros al dit doctor, més de quant, véu a bulto que, ab lo colp *que* li tirà, li pegà al dit doctor en alguna part de sa persona de les que té espessifficades desús.²⁰⁰ E axí com lo dit Aparici li hagué pegat al dit doctor, se abraçà per part darrere ab aquell, tenint lo molt apretat. Y com estava abrigat y cubert tot ab la capa, segons és dit desús, no·s podia valer lo dit doctor, més de quant, ab les dents li pegà un mos en lo dit polsxe al dit Aparici. Y de continent, la chent que·s trobà allí present los departiren ad aquells. Y véu ell, *testimoni*, que lo magnífich Gaspar Domingo, ciutadà, llochtinent qui és del magnífich justícia //

H8V de la present vila de Algezira, prengué a mans sues al dit mestre Nicolau Aparici y se l'enportà a sa casa. Y no sab més lo que senten sobre la dita qüestió. E açò dix saber, etc.

Fonch interrogat que diga si sap que lo dit mestre Nicolau Aparici, sastre, y lo dit doctor Alcover haguesen posat paraules algunes de risch, so abans de la dita qüestió:

E dix que lo que sap e pot dir sobre·l dit interrogatori és *que* li à dit lo dit doctor Alcover *que* lo dia abans de la dita qüestió,²⁰¹ o lo dia matex, passant lo dit doctor Alcover per de front de la porta de la casa del dit Aparici, la qual té en lo carrer Major

¹⁹⁹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *jamés lo volia escoltar, ans bé, sent fora, li estava dient lo dit doctor al dit Aparici que se n'anàs en bon·ora. Y axí com estava abrigat, segons té dit desús lo dit doctor Alcover, ab la mà treta per sobre la capa, li passà la mà treta per sobre la capa, li possà la mà als pits al dit Aparici y, dexant-lo devés si, li tornà a dir ad aquell: «Vaja en bonora señor Aparici que yo·m tinch per satisfet de qualsevol cosa que·m vulla dir.»*

²⁰⁰ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Y, de continent, sentí que lo dit doctor, al caure dix ab veu alta tals e semblants paraules, en efecte: «Señyors, sien vostés testimonis com mestre Nicolau Aparici me à pegat una galtada.»*

²⁰¹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *véu y sentí ell, testimoni, que.*

junt a casa d'ell, *testimoni*, féu camí avant y, sens parlar-li ni dir-li cosa alguna al dit Aparici, aquell hixqué a la sua porta. Y estant-li prop lo dit doctor, de manera que aquell ho podia ben ohir, lo començà de ariegar en la boca y a tractar-lo de asse. I diu²⁰² que lo dit doctor no·s girà ni li respongué paraula alguna al dit Aparici, sinó que se n'anà son camí avant. Y no sap que·l mogué al dit Aparici de tractar-lo al dit doctor de aquella manera, més de quant presumex que deuria ser per ço *que* lo dit Aparici té un gendre que·s diu Jaume Marés, lo qual pochs dies ha //

H9R que à repettit de cirurgia, y creuria ell, *testimoni*, que aurién corregut algunes noves de passions de interés a causa de son art. Y que, per ço, se auria mogut lo dit Aparici, sogre del dit cirurgia, a fer lo *que* féu ab lo dit doctor Alcover. Y axí matheix creu y té per cert que com lo cridava hui abans de la qüestió que tingué lo dit Aparici ab lo dit doctor, seria per fer-li alguna satisfacció de lo que en lo dia habans havia passat, segons que té dit desús. E aquesta és la veritat, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps y presents, etc.: E dix que del lloch ja u té dit desús, que presents moltíssima chent de la present vila que·n particular no és recordant qui són.

Fuit sibi lectum et perseveravit, etc.

E ferma de la pròpia mà de aquell la present:

Jo, Geroni Amel·la

Iniunctum, etc.

{*Die XIII septembris. Fuit reproductus et [persevera]vit.*}

Dicto die.

Lo magnífich Francés Joan Tolosà, ciutadà de la vila de Algezira vehí e habitador, lo qual dix ser de edat de quaranta anys, *testimoni*, qui jura a Nostre Señor Déu, etc., en mà y poder del dit magnífich //

H9V llochttinent de justícia de la dita vila de Algezira, de dir veritat, etc.

E primerament fonch interrogat, etc.:

E dix qu'estant ell, *testimoni*, en lo dia de hui de front de casa de Berthomeu Benet, serer, que a son parer serien entre les sis y set hores de la vesprada, mirant un pex de

²⁰² Al ms., suprimit amb una ratlla: y véu

riu que·s venia en lo banch del dit Benet, girà's e véu que mestre Nicolau Aparici, sastre, estava a les espal·les del doctor Alcover, mallorquí. E alçant lo bras per part darrere, véu que li pegà al dit doctor en la cara una porrada. Y de continent, véu que li ixqué sang del nas al dit doctor. E axí arribà ell, *testimoni*, ad aquells e véu com lo dit doctor li pegà un mos del dit polsse tan fort que no·ls podia departir. E véu que Diego Garcia, ministre del magnífich justícia, prengué al dit doctor Alcover y·l departí del dit Aparici. Y no véu ni sentí ell, *testimoni*, sobre lo perquè fonch la dita qüestió, ni meys los sentí travessar de paraules, ni·s pot ben determinar si la porada que li pegà lo dit Aparici al dit doctor, si fonch ab la mà uberta hó tancada hó ab la moñya del braç. E açò dix saber,etc.

Fonch interrogat de lloch, temps y present, etc.: E dix que del lloch ja u té dit desús, que de presents molta chent de la *present* vila //

H10R y que al present no és recordant, sinó de Hieroni Almel·la, apothecari, y de Hieroni Texer, nottari.

Fuit sibi lectum et perseveravit.

Y ferma de la sua pròpia mà la *present* ferma:

Francés Joan Tolosà

Iniunctum, etc.

Dicto die.

Lo discret Hieroni Texer, notari, de la dita vila de Algezira vehí e habitador, lo qual dix ser de edat de trenta–y–huyt anys poch més o meys, *testimoni*, qui jura a Nostre Señor Déu Jesuchrist, etc., en mà y poder del dit magnífich llochtinent de justícia, etc., de dir veritat, etc.

E, primerament, fonch interrogat, etc.:

E dix que estant ell, *testimoni*, en lo dia de hui a la porta de Berthomeu Benet, cerer, la qual té aquell en la plaça Major de la dita vila, que serien entre les sis y set hores de la vesprada, véu que mestre Nicolau Aparici, [sa]stre, pegà una puñada en los morros a Guillem Alcover, doctor en medecina; y no sentí les rahons que possaren entre aquells ni per què·s barallaven, més de quant, li véu pegar la dita puñada hà la cara y, en après,

lo dit Aparic[i] en haver-li pegat la dita puñyada se a[br]açà ab lo dit doctor Alcover per part darrere. //

H10V Y com estigués lo dit doctor abrigat ab sa capa, y no podent-se desenbolicar per ço que lo dit Aparici lo tenia molt apretat, li pegà lo dit doctor un mos al dit Aparici en lo dit polsse, e axí·ls departiren ad aquells la gent que·s trobà allí present. E véu ell, *testimoni*, que lo magnífich Gaspar Domingo, llochtinent qui és del magnífich justícia de la dita vila de Algezira, prengué a mans de aquell al dit Aparici y l'enportà a sa casa. E no sap, en après, lo que se'n féu ni en què parà lo dit fet e qüistió. E açò dix saber, etc.

Fonch interrogat de lloch, temps y presents, etc.

E dix que de lloch ja u té dit desús, que de presents molta gent, que no és al present, recordant hu particular qui estava allí.

Fuit sibi lectum et perseveravit.

E ferma de sa pròpia mà de aquell la present ferma:

Hieroní Texer, notari.

Iniunctum, etc. //

H11R *Confessions ex officio*, etc.:

Die XIII mensis iunii anno a nativitate Domini MDLXXXVIII^o.

Mestre Nicolau Aparici, sastre de la vila de Algezira, habittador, lo qual dix ser de edat de quaranta-y-cinch anys poch més o meys, confesant, relant y *testimoni*, qui jura a Nostre Señor Déu, etc., en mà y poder del magnífich justícia de la vila de Algezira, etc., de dir veritat, etc.

E, primerament, fonch interrogat que diga per què·l prengué lo magnífich justícia lo darer dia del mes de mars ara proppassat en la vesprada hí'l possà en la pressó:

E dix que·l prengué lo magnífich justícia, per ço que possà unes rahons ab lo doctor mallorquí y lo dit doctor li pegà un mos en lo dit polsse de la mà dreita, del qual mos està naffrat.

Fonch interrogat que diga per quina ocassió li pegà lo mos en lo dit, lo dit doctor a ell, confessant, relant y *testimoni*:

E dix que no per altra ocassió, sinó per les paraules que aquells possaren.

Fonch interrogat que diga si ell, confessant, //

H11V estant parlant ab lo dit doctor Alcover, mallorquí, dient-li lo dit doctor *que* se n'anàs en bon·ora qu·ell se tenia per satisfet de qualsevol satisfacció que li volgués donar, lo dit doctor, girà les espal·les per a pasar son camí avant y·l dexà estar allí a hon li estava parlant a ell, confessant:

E dix que no y à, ni li à dit tal cosa a ell, confessant, lo dit doctor.

Fonch interrogat que diga que al temps e quant lo dit doctor girà les espal·les ell, confessant, sens precehir altres paraules li pegà per part darrere ell, dit confessant, una puñyada o galtada al dit doctor:

E dix que nega lo dit interrogatori segons està possat per ser la veritat en contrari; qu·estant ell, confessant, possant rahons ab lo dit doctor Alcover per certa sangria *que* son gendre d'ell, confessant, havia fet, travesant de paraules sobre el dit cas, lo dit doctor y ell, confessant, a un temps alçaren les mans hí·s pegaren de puñyades los dos y, de continent, los departiren.

Fonch interrogat que diga si li pegà lo doctor a ell, confessant, lo mos que diu *que* li pegà en lo dit polsse primer que no·s pegasen de puñyades o après de haver-se pegat aquells de puñyades:

E dix que en après que·s pegaren de puñyades ell, confessant, y lo dit doctor, //

H12R li pegà aquell lo mos en lo dit, segons que té dit desús.²⁰³

Fonch interrogat que diga si li féu exir sanch ell, confessant, al dit doctor Alcover de la puñyada eo galtada que li pegà en los nasos y morros de aquell:

E dix que no li féu exir sanch alguna verament qu·ell, confessant, la ves, més de quant, del mos que li pegà lo dit doctor a ell, confesant, li féu exir molta sanch. E açò és la veritat, etc.

²⁰³Al ms., suprimit amb una ratlla: *E açò dix ser la veritat, etc.*
E ferma de sa pròpia mà de aquell, la present

Fuit sibi lectum et perseveravit.
Iniunctum, etc.

Fuit sibi lectum et perseveravit.

E ferma de la pròpia mà de aquell la present ferma:

Jo, Micolau Aparisi

Iniunctum, etc.

2.9 Text I

Datació: 1588

Localització: AHMA

Signatura: 0501/51

Presentació del procés

Inculpats: Francés Jova, Jaume Carbonell, Miquel Gibertó i Joan Homedes.

Fets jutjats: Baptiste Guerau, veí de Carcaixent, és avisat pel seu criat, Francés Jova, perquè baixi al corral de sa casa a fer foc als cucs. Una vegada allí, li disparen una escopetada i el fereixen greument a la cama. Diversos testimonis relaten com, després de sentir un tret o observar com un avalot de gent es dirigia cap a una punt concret, veuen tres hòmens que fugen cap a la muntanya.

I2V [...] y, estant lo dit Baptiste a la porta del dit avivador que hix al dit corral d'espatles al dit corral y de cara devés lo avivador, *per* la part de dit corral sentí ella, testimoni, un tro d'escopeta [...].

El justícia, a partir de les declaracions de diversos testimonis, manté a la presó els inculpats mentre continua amb la instrucció del cas.

Membres de la cort de Justícia i altres càrrecs públics presents en el text:

Jutge: Thovias Cerdan de Tallado.

Procurador fiscal: Lluís Ferrer.

Notari: March Abellà.

Testimonis transcrits:

Joan Barceló (Carcaxent), criat.

Jaume Carbonell (Carcaxent).

Hierònima Garíges (Carcaxent).

Miquel Gibertó (Carcaxent), carnicer.

Francés Jova (inculpat, natural de Xàtiva però resident a Carcaxent), llaurador.

I1R Carcaxent. Arcabusada a Batiste Guerau.

In facto de la escopetada perpetrada en la persona de Batiste Guerau, de la universitat de Carcaxent.

1588, Batiste Guerau.

Jutge: Lo molt magnífich mícer Thovias Cerdan de Tallado, cavaller, doctor del Real Consell.

Scrivà: March Abellà, notari.

I2R *Notatus in libro curie annotatio XXXXI.*

Die XX mensis marci anno MDLXXXVIII.

Baptiste Guerau de la present universitat de Carcaxent, de hedat de XXXIII anys poch més o menys, relant e testimoni, qui jura a Nostre Senyor Déu, etc., dir veritat.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que en la present nit serien entre huit y nou hores de la nit, estant ell, rel[a]nt e testimoni, en llur casa, en avivador qu'està en lo corral de dita sa casa, en companyia de la muller de Joseph Rúbio, de Alzira, e Francés Jova fent foch als cuchs en dit avivador, lo qual estava tancat ab una manta y tenia la porta de dit avivador huberta, ço és, la porta de fusta obra de un palm; y estant ell, relant e testimoni, arimat a dita porta de fusta per la part del dit corral, li han desparat una scopeta y li han pegat en la cuxa squerre, //

I2V de la qual scopetada lo han naffrat de tres naffres.²⁰⁴

Interrogat, *virtute dicti juramenti*, qui li ha tirat dita scopetada:

E dix que no sab qui la y ha tirada.

Interrogat: «Diga qui pretén [o] sospita [la] y pot aver tirada o en quines persones té tra[cte]»:

E dix que no sab, no sospita qui la y pot aver tirada dita scopetada y que a tots té per am[i]chs.

²⁰⁴ Al ms., suprimit amb una ratlla: [...] *saber*.

Fuit sibi lectum, etc.

Dicto die.

Hierònima Garíges y de Rúbio, muller de Joseph Rúbio, de hedat de XXXVI a[n]ys, qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogada, etc.

E dix que en la *present* nit serien entre huit y nou ores de la nit poch més o meys, es[t]ant ella, testimoni, en la casa de *Baptiste* Guerau fent foch als cuchs en un avivador de dita casa qu'està en lo corral, y, estant lo dit *Baptiste* a la porta del dit avivador que hix al dit corral d'espates²⁰⁵ y de cara devés lo avivador, *per* la part de dit corral sentí ella, testimoni, un tro d'escopeta. Y en continent véu que lo dit *Baptiste* Grau se clamà dient senblans paraules, en effecte: «Mort me han! Ya-stà fet, Déu los ho *perdone*.» Y en continent véu //

I3R ella, testimoni, al dit *Baptiste* Grau naffrat de dita scopetada en la cuxa, exint-li efusió de sanch y, mirant com lo curaven, à vist *que* té tres naffres.

Interrogada: «Diga si conegué a dita persona que tirà dita scopetada y si véu aquella:»

E dix que no havi[a] ni vist a persona alguna, més de aver sentit dit[a] e[s]copetada y, en après, remor com fugien. E açò, etc.

Interrogada de lloch, temps e *presens*: E de lloch e temps ja u ha dit; de *presens* Francés Jova.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E féu la *present*, [creu]

Fuit sibi lectum, etc.

Dicto die.

Joan Barceló, criat de Francés Garígues, habittador de la *present* universitat, de hedat de XVIII anys poch més o menys, qui jura, etc., dir veritat, etc.

²⁰⁵ Al ms., segueix *al dit corral* eliminat per repetició.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que en la *present* nit serien entre les huit y les nou hores de la nit venint ell, testimoni, a dormir a la casa del dit son amo, véu ell, testimoni, tres òmens, los quals ell, testimoni, no conegué, axí *per* la fosca que feya com //

I3V per ser foraster; los quals dits tres òmens pasaren de llarch *per* la porta de *Baptiste* Guerau y ell, t[e]stimoni, anava carrer amunt devés los quatre cantons. Y quant fonch al cantó de Joan Albelda, sentí un tro d'escopetada y, de continent, sentí grans crits en casa *Baptiste* Guerau, ço és, que les dones de casa cridaven. Y ell, testimoni, a dits crits acodí a la casa del dit Grau y véu al dit *Baptiste* Guerau naffrat en la cuxa squerre, de la qual naffra hixqué efussió de sanch. E açò, etc.

Interrogat, etc.: Que lo que sab ja u ha dit.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E ferma ab una, [creu]

Fuit sibi lectum.

Dicto die.

Lo honorable Francés Jova, llaurador, criat de *Baptiste* Guerau, de hedat de XXIII anys, qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.:

E dix que en la nit *present* serien entre les huit y nou hores de la nit estant ell, testimoni, en casa de *Baptiste*, com a criat que és de dita casa, //

I4R en un avivador qu'està en lo corral de dita casa, ço és, ell, testimoni, la muller de Joseph Rúbio y lo dit *Baptiste* Guerau fent foch als cuchs, y estant dit *Baptiste* Guerau a la porta del dit avivador, ço és, d'espates, al corral y de cara de dit avivador, estant dita porta entrehuberta, sentí ell, testimoni, un tro d'escopeta y en continent sentí ell, testimoni, y véu al dit *Baptiste* Grau que's clamava dient: «Ay, que me an mort!» Y , en continent, hixqué ell, dit testimoni, al dit corral y sentí remor de gent *que* fugia e véu al dit *Baptiste* Guerau naffrat de dita scopetada en la cuxa squerre, de la qual naffra à exit effussió de sanch.²⁰⁶ Y anant *per* lo carrer donant avís de dit cas ad algunes *persones que* trobava, a la que fonch a la carnereria, véu un home en cos que anava camí de la

²⁰⁶ Al ms., suprimit amb una ratllla: *E açò*

montanya a son pas. Y dient ell, testimoni, *per* tres vegades a dit home que acudís a casa de Baptiste Guerau que l'havien mort, dit home may li tornà resposta alguna, ans perseverà en seguir son camí. Y com feya tan gran fosca no pogué conéixer bé dit home, més de que sospita que dit home seria Joan Medes ab l'ome *negre* de dit home, però ell, testimoni, com à dit dessús, no·l conegué de certa sciència, més de dita sospita. E açò, etc.

Interrogat, etc.: E dix *que* lo *que* sab ja u ha dit dessús.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

E féu la *present*, [creu]

Fuit sibi lectum, etc.

I5R Relació, etc. del naffrat, etc.

Di[e] XXI mensis marcii anno MDLXXXVIII.

Lo honorable Batiste Guerau, llaurador de la universitat de Carcaxent, vehí e habitador, lo qual dix ser de hedat de trenta-tres anys, relant y testimoni, qui jura a *Nostre* Señor Déu, etc., en mà e poder, etc., de dir veritat, etc.

E primerament fonch interrogat, etc.:

E dix que la nit pròxima passada, que a[l] parer d'ell, relant y *testimoni*, serien entre les huit y nou hores de la nit, estant ja chitat en lo llit ell, *testimoni*, encara que estava mig despullat, un criat de sa c[a]sa, que·s diu Francés Chova, li dix a ell, relant y testimoni, *que* si volia anar a veure los quchs qu·estaven en l'abivador de sa casa, perquè li parexia que tenien aquells molt foch. [Y] volent anar una dona que té ell, *testimoni*, en sa casa, *que* li ajuda a fer los cuchs, que·s diu na Rúvia, ell, *testimoni*, no volgué, sinó *que* li dix ad aquella *que* se n'anàs a dormir qu·ell y aniria; com de fet, se llevà de son llit y anà al dit abivador, lo qual té aquell en un coral de sa casa. Y, entrant en lo dit abivador, trobà ya dins en aquell a la dita na Rúvia //

I5V y al dit Francés Chova, son criat, y no estigué mi[g] quart de hora dins del dit abivador, quan[t] li desapararen una escopetada, y les pilotes y perdigons li an pegat en la cuxa esquerre y li an fet tres naffres en la dita cuxa. Y no ha vist ni à pogut veure qui li à tirat la dita escopetada, per ço que a la porta del dit [abi]vador [e]stà penchada una m[a]nta

que tapa tota la dita porta. Y axí no tingué horde de poder veure *què* li tirasen de la part [de] fora, y també qu'està descamisat y s[en]t recel de que en sa pròpia casa no estigués segur.

Fonch inter[ro]g[at] que [diga] y [de]clare si té penitència, rinyes, bandos ab algun[e]s persones hó si presumex de hon li puga venir la dita escopetada:

E dix que passà en veritat *que* lo dia de Nadal hara propassat després de dinar, estant ell, dit relant y *testimoni*, en la plaça Major de Carcaxent, y molta altra chent, vingueren a paraules ell, relant y *testimoni*, y Jaume Carbonell [d]e la dita universitat de Carcaxent, per ço que dix lo dit Carbonell que era ell millor home que Joan Noguera y que y havia cent hòmens en la dita univessitat de Carcaxent millors que lo dit Joan Noguera; y respongué llavors ell, confessant, relant y *testimoni*, que no y havia tal y que un home tenia prou de un altre, y de ací vingueren a tan males rahons que vingueren a les mans, ço és, a bocinades. Y lo dit Carbonell en après prengué una pedra y la y tirà a ell, *testimoni*; y ell, dit relant y *testimoni*, prengué altra pedra y la y tirà al //

I6R dit Jaume Carbonell. Y diuen *que* li acertà a pegar ab la dita pedra, y no sab en quina part de sa persona. Y en açò aremeteren contra ell, relant y *testimoni*, lo dit Jaume Carbonell, Miquel Gibertó y altres moltes persones que, al *present*, no està en recort dels noms de aquells, ab los puñyals tirats, y li tiraren una hó dos puñalades. Y volgué Nostre Señor Déu Jesochrist que no·l naffraren ab les dites puñyalades. Y en açò arribà lo justícia de Carcaxent y arestà als dits Carbonell y Gibertó de una, y a ell, dit relant y *testimoni*, de parts altra ab los quals, llavors, fermà pau y treva. Y no pretén ni·s recela ell, relant y *testimoni*, *que* la escopetada que li an tirat li vinga, ni li puxa venir de altra part, si no és per part del dit Jaume Carbonell y Miquel Gibertó, encara que en temps passat tingué ell, dit relant y *testimoni*, hí·ls de la sua parcilitat, uns bandos eo qüestió molt reñyda ab los Llorets. Enperò, ya no·n resta ningú dels dits Llorets en la *present* universitat de Carcaxent y no té altre recel ni presumptió de la dita escopetada *que* li an pegat més de la que té dita desús. Encara *que* de certa ciència no u pot adverar acertivament ne dir altra cosa més de la que té dita e testificada desús. Axí Déu Nostre Señor li ajud y los Sans Quatre Evangelis sien ab ell.

Fuit sibi lectum et perseveravit. //

I7R Confessions *ex officio* rebudes, etc.

Die XXII mensis marcii anno a nativitate Domini MDLXXXVII.

Jaume Carbonell, de la universitat de Carcaxent vehí e habitador, lo qual dix ser de hedat de cinquanta anys poch més o menys, confessant, relant e testimoni, lo qual jura a Nostre Senyor Déu Jesuchrist e als Sants Quatre Evangelis de aquell, de la sua mà dreta corporalment tocats, de dit veritat del que sabrà e interrogat serà.

I E primerament fonch interrogat: «Diga per què-stà pres e qui l'ha pres, e per què-stà pres e a hon lo prengueren:»

E dix que en lo dia de ahir, trobant-se lo magnífich justícia de la vila de Algezira en la universitat de Carcaxent, lo prengué en sagrament y homenatge que·l seguís. Y quant foren en la present vila de Algezira, lo possà pres en la sala dels magnífichs jurats.

II Fonch interrogat: «Diga si sap o si ha hojít dir que lo diumenge en la nit ara propassat, en la dita universitat de Carcaxent, a Batiste Guerau²⁰⁷ li feren tres naffres en la cuxa, dels quals²⁰⁸ //

I7V colps està lo dit Guerau ab molt gran perill de sa vida:»

E dix que la dita nit de diumenge ell, confessant, no entengué ni sabé de dita scopetada fins a l'endemà de matí que entrà en sa casa /.../ Auzina, criat de Joan Robió, li dix com havien tirat dita nit passada al dit Guerau dita scopetada. Y que²⁰⁹ havia entés públicament que·n deya la gent en dita universitat de Carcaxent. Y al temps que lo dit Ausina vingué a dir-lo-y a la casa d'ell, confessant, encara no se havia llevat del llit.

III Fonch interrogat que diga si ha hojít, o si sap o presumex, qui ha tirat dita scopetada al dit Batiste Guerau:

E dix que no y sab cosa ninguna ni presumex qui li haja pogut tirar.

III Fonch interrogat que diga si lo dit Batiste Guerau li és amich d'ell, confessant, e si per ningun temps són estats enemichs o si s'han barallat, y diga per què:

²⁰⁷Al ms. segueix *de la qual* eliminat per incoherent.

²⁰⁸ Al ms., *del qual*.

²⁰⁹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Que l'avía*.

E dix que sempre és estat ell, confessant, amich del dit Batiste Guerau e que jamás ha tengut enemistat contra aquell, sinó fonch ara lo dia de Nadal propassat après de dinar que, estant en la plaça Major de dita universitat de Carcaxent molta gent, vingueren en differències de paraules ell, confessant, y lo dit Batiste Guerau. Y vingueren e pegaren-se de bosinades y porrades, y molts amichs d'ells se posaren de per mig hí·ls departiren. Y de continent fermaren pau y tregua.

V Fonch interrogat que diga si des del dia que tingueren dita qüestió ell, confessant, y lo dit Batiste Guerau si se han parlat o comunicat y han tengut bona amistat com tenien abans:

E dix que no y à hagut ocasió per a comunicar-se e par- //

I8R lar-se, e axí no se han comunicat ni parlat des del dia de la qüestió fins a huy.

VI Fonch interrogat que diga si estan junts ell, confessant, y lo dit Batiste Guerau en dita universitat de Carcaxent, ço és, cascú en sa casa respective, y si se an encontrat aquells *per* los carrers en la plaça del dia de dita qüestió ensà.

E dix qu·ell, confessant, e lo dit Batiste Guerau, estan y habiten en la dita universitat de Carcaxent, cascú en sa casa respectivament, y que no se han encontrat moltes voltes ell, confessant, y lo dit Guerau en la dita universitat en los carrers y en la plaça, y que no se an parlat ni saludat aquells.

VII Fonch interrogat que diga la dita nit de diumenge ara propassat, des de les set ores de prima nit fins a les de[u] hores de dita nit, a hon estigué ell, confesant, y en companyia de qui:

E dix que, de les set hores de la nit de diumenge que vingué aquell de unes bodes de casa de Hieroni, féu via en companyia de Jaume Albelda, de la plaça, de Carbonell y Hieroni Lloret, major de dies, y Joan Noguera e altra molta gent de dita universitat; se n'entrà en sa casa y sopà. E de continent se p[o]sà en lo llit y no hixqué de sa casa fins a l'endemà de matí.

VII Fonch interrogat que diga si lo dit dia de diumeng[e] parlà ab Hieroni Lloret, quantes voltes parlà ab aquell y a hon li parlà, en quin lloch:

E dix que lo dit dia de diumenge no parlà ell, confessant, ab lo dit Hieroni Lloret ni·l véu, sinó fonch après dinar anant acompanyant la proressó, qu·ell, confessant, areglava la gent en companyia de altres tres o quatre que tenen lo d[it] càrrech, véu llavors al dit Lloret que acompanyava dita proressó. //

VIII Fonch interrogat que diga si estigué lo dit Batiste //

18V

Guerau en les dites sposalles:

E dix que no·l véu ell, confessant, al dit Guerau en les dites sposalles.

X Fonch interrogat que diga quants dies ha que no ha vist ni parlat ab lo dit Hieroni Lloret, y la darrera volta que li parlà en quin lloch li ha parlat:

E dix que despús-ahir que fonch diumenge en la nit en casa de la viuda de Talens, la esquerrera, a hon dexaren la spossada, véu y parlà ell, confessant, ab lo dit Hieroni Lloret y se·l dexà en dita casa.

XI Fonch interrogat que diga si sab o si ha hoÿt dir que lo dit Hieroni Lloret sia amich del dit Batiste Guerau y si·s comunicà ab aquell:

E dix que lo dit Hieroni Lloret és amich del dit Batiste Guerau, enperò, ell, confessant, no·ls ha vist parlar ni comunicar ad aquells, bé·stà en veritat que lo dit Hieroni Lloret és tan bona persona qu·es comunica ab tot lo món.

XII Fonch interrogat que diga si al temps e quant lo dit Batiste Guerau y ell, confessant, se barallaren lo dia de Nadal, après dinar en la plaça de dita universitat, Miquel Gibertó posà mà a un punyal e, desenbaynant aquell, arremeté al dit Batiste Guerau juntament ab ell, confessant, que també tirant de un punyal los dos, y altres molts, arremeteren al dit Guerau:

E dix que quant ell, confessant, y lo dit Batiste Guerau se barallaren, que Gibertó y altres molts se posaren a departir y·ls departiren. Y lo²¹⁰ *justícia* de dita universitat, per lo que ben vist, li²¹¹ féu que fermàs pau e treva lo dit Gibertó, juntament ab ell, confessant, ab lo dit Batiste Guerau.

²¹⁰ Al ms. suprimit amb una ratlla *dit*.

²¹¹ Al ms. segueix *féu* eliminat per repetició.

Fuit sibi lectum et perseveravit.

Iniunctum, etc.

E féu lo senyal de la creu, [+]

I9R *Dicto die.*

Miquel Gibertó, carnicer,²¹² de la universitat de Carcaxent vehí e habittador, lo qual dix ser de edat de trenta anys poch més o meÿs, confessant, relant y *testimoni*, qui jura a Nostre Señor Déu, etc., en mà y poder, etc., de dir veritat, etc.

E primerament fonch interrogat que diga qui l'à pres y per què l'an pres y quant temps ha que·stà pres:

E dix que·l magnífich *justícia* de la present vila de Algezira lo prengué en lo dia de ahir en la universitat de Carcaxent y que no sap per què l'an pres.

Ítem, fonch interrogat que diga si sap o si à ohit dir que·l dumenge en la nit hara proposat, *que* serien entre les nou y les deu hores de la nit poch més o meÿs, desapararen una escopetada a Batiste Guerau, llaurador de la dita universitat de Carcaxent, de la qual escopetada aquell té tres naffres en la cuxa esquerre y està ab molt gran perill de sa vida:

E dix que la dita [*nit*]²¹³ de dumenge·n la hora que desapararen la dita escopetada al dit Batiste Guerau estava ell, confessant, en lo molí dels ereus de Vicent Armengol y sentí que tocaven les campanes a rebatto. Y axí dix ell, confesant:²¹⁴ «Anem allà que necessitat y ha.»

III Ítem, fonch interrogat que diga si ha hoÿt o si sap o presumeix qui ha tirat dita scopetada al dit Batiste Guerau:

E dix que no sab cosa alguna ni presumeix qui li ha //

I9V pogut tirar.

²¹² Al ms. suprimit amb una ratlla *de la*.

²¹³ L'escrivà oblidà el terme *nit*.

²¹⁴ Al ms. suprimit amb una ratlla *vull*.

III Fonch interrogat que diga si lo dit Batiste Guerau li és amich a ell, confessant, e si per ningun temps són estats enemichs o si se han barallat, e diga per què:

E dix que no li és estat may enemich, sinó amich y molt gran ell, dit confessant, e que jamás ha tengut paraules ni baralles ab aquell, ans tostemps li és estat amich.

V Fonch interrogat que diga si lo dia de Nadal hara proposat, barallant-se lo dit Batiste Guerau y Jaume Carbonell en la plaça Major de la universitat de Carcaxent, arremeté ell, confessant, y lo dit Carbonell y molts altres ab los punyals tirats per al dit Guerau:

E dix qu·ell, confessant, ab molts altres se trobaren presents al temps e quant se barallaren lo dit Guerau y Carbonell lo dit dia de Nadal hara proposat. Y ab los punyals tirats se possaren a departir y possar pau entre aquells, encara *que* al magnífich justícia de Carcaxent li paregué que fes pau ell, confessant, y lo dit Carbonell de una ab lo dit Guerau de parts altra, encara que ell, confessant, no li volia fer, per no haver perquè.

VI Ítem, fonch interrogat que diga si està en veritat qu·ell, confessant, y lo dit Guerau²¹⁵ estan e habiten en la di[ta] uni[ver]sitat de Carcaxent, respectivament cascú en sa casa, y si se an encontrat per los carrers y plaça de Carcaxent algunes voltes, y si se an saludat y parlat: //

I10R E dix qu·és ver *que* lo dit Guerau y ell, confessant, [esta]n y abiten tots en Carcaxent, respectivament cascú en sa casa, y anant per les carreres o places se an saludat y parlat. Y ans y après del dia de Nadal hara proposat lo dit Guerau acostuma de moldre en lo molí d'ell, confessant.

VII Fonch interrogat que diga la dita nit de diumenge hara proposat²¹⁶ des de les set hores fins les deu hores de la nit a hon estigué y en companya de qui:

E dix que totes les dites hores des de les set fins a les deu hores de la nit, lo dit dia de dumenge hara proposat, estigué ell, confessant, en sa casa y en son molí, y en companya del lloctinent del mustaçaff de di[t]a universitat de Carcaxent; lo qual ab penes *que* li

²¹⁵ Al ms. l'escrivà empra el terme *Palau*. Entenem que es tracta d'una errada i que en realitat vol dir *Guerau*.

²¹⁶ Al ms segueix *en la nit* eliminat per redundat.

passà lo féu anar en sa companya al repich de la c[a]mpana, cercant lo delinqüent que avia desparat l[a] scopetada al dit Guerau.

VIII Ítem, fonch interrogat que diga la dita nit de dumenge si parlà ab Hieroni Lloret y a hon li parlà ad aquell y quantes [v]oltes li parlà y en quin lloch:

E dix que lo dit dia de dumenge no és recordant haver-li parlat al dit Hieroni Lloret ell, dit confessant, en la dita nit, bé està en veritat qu'és recordant que no li à parlat ell, confessant, al dit Hieroni Lloret. //

I10V VIII Ítem, fonch interrogat si sap o si à hoit dir *que* lo dit Hieroni Lloret f[o]s amich del dit Batiste Guerau:

E dix que no y sab cosa al[guna] en lo desús dit interrogatori.

X Ítem, fonch interrogat que diga si conex a Francés Chova, criat de Batiste Guerau, y si li ha parlat may:

E dix que bé·l conex ell, confessant, al dit Francés Chova, enpe[r]ò, que no·s recorda haver-li parlat si no és a la porta del seu molí, carregant hó descarregant forment hó farina. Y en altr[a] p[a]rt jamás és recordant haver-li parlat ad [a]quell.

XI Ítem, fonch interrogat que diga si sab hó si à ohit dir en quina part de sa casa tinga aquell lo habiva[dor] dels quchs:

E dix que després, ençà que li à desparat la escopetada al dit Guerau, ha sabut y entés que té lo habivador dels quchs en lo corral de la dita sa casa, lo que abans no sabia.

XII Ítem, fonch interrogat que diga si sabé que la dita nit de dumenge, ans que li desparasen la escopetada al dit Guerau, aquell se era ja gitat, y lo dit Francés Chova, son criat, lo féu llevar per a que vés y miràs los quchs:

E dix que·n lo dia de hui un home de Carcaxent que·s diu Medes, o altra persona de Carcaxent, li an dit a ell, confessant, //

I11R *que* lo dit Francés Chova, criat de[l] dit Guerau, lo féu llevar del llit al dit son amo per a que regonegués la lum de a hon estaven los quchs; demanant-li ad aquell si y avia gran

foch en lo dit habivador, lo que habans jamés ell, confesant, ho havia entés, hoit ni sabut.

Fuit sibi lectum et perseveravit.

E ferma de la pròpia mà de aquell la *present* ferma:

Miquel Gibertó

Iniunctum, etc.

Dicto die.

Lo magnífich justícia de la vila de Algezira, aconsellat de son magnífich e hordinari assessor, provey *requesta prestito conditione* per Jaume Carbonell, Miquel Gibertó e Joan Homedes, de la universsitat de Carcaxent, de fer e presentar de totes quanties, etc., no guiats, etc., sinó del for, etc., sots pena de cent lliures reals de València per cascú de aquells, sien escarcerats de les presons en què aquells al *present* estan presos y detenguts per rahó e causa de sospita de la escopetada que se à tirat al dit Batiste Guerau. E com fos present lo discret Lluís Ferrer, nottari, procurador fiscal de sa magestat, etc., lo qual *verbo dix que* la causa per la qual los dits Carbonell, //

I11V Gibertó e Medes estan presos y detenguts en presó és per sospita de la dita escopetada que se à tirat al dit Batiste Guerau, la qual aquells arien tirat hó fet tirar al dit Guerau. Y sent la causa de tanta calamitat, diu que no y consent en la escarceratió de aquells, ans expressament y dissent y contradient [...]. E sent presos aquells del dia de ahir ençà y no haver-se-li manat a ell, dit protestant, que instruís lo procés requerint *de primissis* carta pública, e lo dit magnífich justícia aconsellat *ut supra* provey per estat *et perseveravit in provis a[ctum] curie*, etc.

Testes curie.

Die XXII° mensis marcii anno MDLXXXVIII^o.

Francés Chova, llaurador natural de la ciutat de Xàtiva, ressident en la universsitat de Carcaxent e al *present* està en casa de Batiste Guerau, llaurador de la dita universsitat de Carcaxent, que-l servex de criat que li ajudà a fer la seda, lo qual d[ix] ser de edat de vint-y-dos anys, qui jura a Nostre Señor Déu, etc., en mà y poder, etc., de dir veritat, etc., confesant, relant y *testimoni*, etc.

E primerament fonch interrogat que diga qui l' à pres, y per què està pres, y quant temps ha qu-està pres y a hon lo prengueren:

E dix que lo *magnífich* *justícia* de la present vila de Algezira lo prengué despús-ahir y que·1 //

I12R prengué en la dita universitat de Carcaxent, en casa del dit Batiste Guerau, son amo, y que no sap ni pres[um]ex per *què* l'an pres.

Ítem, fonch interrogat que diga quins amichs té ell, confessant, en Carcaxent ab los quals faça molta amistat, hí·s comunica [m]és a menut y f[r]eqüenta més la sua amistat:

E dix que ell, confessant, no ha tengut ni té major amistat ni à freqüentat més que ab l[o] dit son amo, Batiste Guerau, y ab Berthomeu Guerau, germà de aquell, y en après, ab Joan Tal[e]ns, germà del bal·le de Carcaxent.

Ítem, fonch interrogat que diga si à tengut per amichs als Llorets, Carbó vells, y Gibertons y si à freqüentat molt l'amistat de aquells:

E dix que al[g]unes vegades los ha parl[at] als Carbó vells, Gibertons, salud[ant]-los per la carrera quant los encontrava [i]²¹⁷ en ses cases à entrat poques voltes. Enperò, ab los Llorets jamés los ha parlats ni·ls conex ad aquells.

III Ítem, fonch interrogat que diga si lo dumenge hara proposat si parlà ab algú o alguns dels dits nomenats en lo desús dit interrogatori, y diga a hon y en presència de qui·ls parlà:

E dix que en lo dit dia de dumenge hara proposat no ha parlat ell, con- //

I12V fessant, ab nin[g]ú dels continguts e mencionats en lo antecedent interrogatori.

Ítem, fonch interrogat que diga si lo dumenge en la nit *que* serien entre les huit y nou hores de la nit, esent-se ya chitat en lo llit lo dit Batiste Guerau, son amo, s'i muntà ell, confesant, dalt a la cambra a hon lo dit Guerau, son amo, estava chitat y li dix ad aquell *que* si volia veure los quchs, que devall[à]s a veure'ls, com de fet se llevà del llit l[o] dit son amo y devallà a l'abivador a hon estaven los quchs en pres[è]ncia [d]'ell, *confesant*:

²¹⁷ El terme *i* no és present al ms.

E dix que lo que passà en veritat és que la dita nit de dumenge ha[r]a propasat, a la hora en dit interrogatori mencionada, estava ell, confessant, donant de menchar als rocins de son amo Batiste Guerau. E parexent-li a ell, confessant, que y havia gran foch en l'abivador a hon estaven los quchs, dix a una dona que-s diu na Rúvia, la qual aguda a fer los dits quchs en casa del dit Guerau, estant aquella a la porta del corral de dita casa per la part de dins, li dix ad aquella que miràs lo dit abivador de quchs, per ço que li parexia que y havia gran foch. Y no véu ell, confessant, //

I13R ni li parlà, llavors, al dit Batiste Guerau, son amo, sinó que de continent se n'entrà ell, confessant, ab un cresol en la nit dins del dit abivador de quchs y, de continent que fonch entrat, que no féu més de penchar lo cresol. E ya véu que ent[rà] la dita na R[ú]via [e]n lo dit abivador y darrere d'ell, de continent, entrà Batiste Guerau, son amo.

Ítem, fo[nc]h interrogat que diga ha quin efecte o per quina rahó ell, confessant, esent-se ya chitat lo [d]it Batiste Guerau, son amo, lo féu llevar del llit y baxar bax al dit abivador de quchs, podent-ho fer ell hó altri dels de sa casa:

E dix que ell, confessant, no ha fet dev[a]llar al dit Batiste Guerau, son amo, al dit abivador de quchs, ni meÿs lo véu ad aquell ni sabia a hon s'est[a]va, sinó que com la dita na Rúvia és la que té compte en los quchs y en fer-los donar recapte ad aquells, li dix ell, confessant, a la dita na Rúvia que miràs lo dit habivador, perquè li parexia que y havi[a] gran foch dins en aquell, segons té dit desús. Y no parl[à] ni véu al dit Guerau, son amo, per al dit efecte.

I13V VII Ítem, fonch interrogat que diga que, de continent que fonch entrat dins d[e]l dit habivador de quchs lo dit Batiste Guerau, son amo, la dita nit de dumenge hara propasat, a la dita hora li tir[ar]en una escopetada y li pega[ren] en la cuxa esquerre. Y del dit colp li an fet tres naffres y està ab molt gran perill de sa vida:

E dix qu-estant ell, confessant, y la dita na Rúvia y Batiste Guerau, son amo, tots tres dins del d[i]t abivador, la dita na Rúvia apartà lo foch dels quchs y tanbé lo dit son amo. Y après de haver aquells apartat lo foch, lo dit son amo s'estigué allí, rahonant ab la dita na Rúvia, esperant que lo foch que aquells havien apartat se tornàs a encendre. Y lo dit son amo estava d'espal·les a la porta del dit abivador y per dos voltes véu ell, confessant, que lo dit son amo alçà una manta qu-estava pencha de front la dita porta del

dit abivador, mijant devés lo corral. Y ell, confessant, se començà a despullar, per ço que dorm dins lo matheix abivador. Y, estant-se axí despullat, sent lo tronit de u[n]a escopeta que havien desparat a la porta del dit abivador per ço *que* //

I14R lo foch de la dita escopeta entrà de dins del dit abivador. Y dix de continent lo dit Batiste Guerau, son amo e francés: «Que me han mort!» Y axí ell, confessant, prengué la seua spassa que tenia gunt al seu llit y, de prest, hixqué al corral cridant y dient: «Als lladres!» Y sentí remor de gent que baxaven tàpia avall y, al parer d'ell, confessant, li paregué *que* la remor *que* feyen al bax[a]r era de més de una persona. Y ell, confessant, baxà tanbé la dita tàpia darere dels que havien tirat la dita escopetada y anà fins casa de de Robí. Y com feya la nit molt fosca, y no ves a ningú hí·s trobà a soles, se'n tornà a casa del dit son amo y prengué una escopeta que li tenien aparellada. Y estant-la parant se'n tornà a entrar en lo dit abivador a hon estava lo dit son amo ab la dita na Rúvia, lo qual ja se havia desfet los saragüells, y véu ell, dit confessant, que li exia molta sang de les naffres. Y en açò aribaren Joseph Armengol y Joan Garrigues, vehins del dit Guerau, als [*quals*]²¹⁸ los dix ell, confessant, que anasen per lo confessor y *que* //

I14V fesen tocar la campana a rebato, com de fet anaren aquells. Y en après anà ell, confessant, a casa de Berthomeu Guerau, germà del dit Batiste Guerau, y féu despertar aquell y li contà lo *que* li havia seguit al dit son amo. Y axí [v]ingué aquell a la dita casa y en après, vent ell, confessant, que tardà véu de tocar a rebato; anà a casa del bal·le y li dix què li havia seguit al dit Batiste Guerau, y que fes tocar prest a rebato. Y en après véu al justícia de Carcaxent y li dix ell, confessant, *que* com tardaven tant de tocar a rebato, y aquell li dix que s'esperàs un poch *que* feya veure si tocarien la una campana hó les dos. E tantost sentí ell, confessant, que començà de tocar la una campana y, de continent, tocaren l'altra campana.

VIII Ítem, fonch interrogat que diga per què de continent que disparaven la dita escopetada al dit Batiste Guerau, trobant-se ell, confessant, tan prop que segons diu véu lo foch de la escopeta, no correngué darrere dels delinqüents cridant molts grans crits: «Ajuda a la pregmàtica!» perseguint aquells fins que·ls hagueren pres ad aquells, y no tornar-se'n tantost com diu *que* se'n tornà:

E dix que ya yxqué ell, confessant, darrere dels que tiraven la dita escopetada al //

²¹⁸ El terme [*quals*] no és present al ms.

I15R dit Batiste Guerau, cridant: «Als lladres!» Hí-ls anà un poch de darrere de aquells y com anava descals y mig despullat, y feya la nit molt fosca, y no veyà a ninguna persona, ne menys hixqué ningú dels vehins als crits qu·ell, confessant, anava donant y cridant, se'n tornà a casa del dit son amo, segons té dit e confessat desús.

VIII Ítem, fonch interrogat que diga si al temps e quant pegaren la dita escopetada al dit son amo, Batiste Guerau, si li sentí dir ad aquell qui és lo *que* li havia tirat la dita escopetada hó li presumia de hon li podia venir lo daÿ hó el tro, alguna paraula hó paraules per hon se puga presumir de hon li puga haver seguit lo dit daÿ y escopetada: E dix que no li à sentit dir ni proferir paraula alguna ell, confesant, al dit Batiste Guerau, son amo, en què aquell se clamàs de alguna persona, ni que presumís de hon li era vengut lo dit daÿ, ni meÿs pot presumir ell, confessant, de hon li puxa venir aquell, mes de quant, à ohit dir que·n temps passat tingué- //

I15V ren los Gueraus y los Llorets certs bandos. Enperò ell, confessant, no n'ha entés res de aquells y tanbé sap ell, confessant, *que* lo dia de Nadal hara proposat, després de dinar, tingueren unes baralles en la plaça Major de Carcaxent Jaume Carbonell y lo dit son amo, Batiste Guerau y que·s pegaren de porrades. Y que a la part del dit Ca[r]bonell se féu Miquel Gibertó, possant mà de un puñyal. Encara que à entés ell, confessant, *que* lo dit Gibertó tirà del dit puñal per a despartir-los y que li paregué al *justícia* de Carcaxent que fermàs pau lo dit Gibertó y Carbonell de una, y lo dit son amo, Batiste Guerau, de parts altra. Y no n'ha entés altra cosa ell, confessant, ni pot presumir de hon li puxa haver vengut lo dit daÿ al dit son amo, ne als més del que té dit desús.

X Ítem, fonch interrogat que diga si al temps e quant ell, confessant, ixqué de darrere dels que havien tirat la dita escopetada al dit Guerau, son amo, si véu per los carrers de la //

I16R dita universitat de Carcaxent alguns hòmens desmandats, y si·ls conegué, hí presumí qui porria ser:

E dix que al temps e quant ell, confessant, se departí del *justícia* de Carcaxent se n'anà devés la plaça Major y a tota la chent que encontrava per les carreres los deya que acudisen a casa del dit son amo, Batiste Guerau, que l'havien mort. Y, pasada la dita plaça, estant de front de la carniceria, véu ell, confessant, que un home anava devés lo

camí de la montanya, lo qual anava en cos. Y vent ell, confessant, *que* tota la chent qu·encontrava anaven devés casa del dit Batiste Guerau y aquell home anava camí de la montanya, no tingué mal concepte de aquell. E axí li dix per dos hó tres voltes: «Qui va·llà?» Y aquell jamés li respongué, fins que tostemps féu son camí devés la montanya. Y li paregué molt a ell, confessant, *que* lo dit home era Joan Homedes, bé·stà en veritat que com feya la nit molt fosca no pot dir determinadament *que* sia aquell, més de quant, li par ab tots los señyals del dit home que era Joan Homedes, de la dit[a] //

I16V universitat de Carcaxent. E axí se n'anà al *justícia* de Carcaxent y li digué lo que li havia seguit ab aquell home, y que parexia que·s devia pendre al dit Homedes. Y lo dit *justícia* dix que era anat a casa del dit Johan Homedes y que l'havia trobat en lo llit chitat y sosegat, y *que* per ço no l'avia pres. Y axí li tornà a dir ell, confessant, *que* li parexia que·l [de]via pendre de qualsevol manera *que* fos, y lo dit *justícia* se anà a consellar ab son assessor, lo qual li dix que·l prengué hí·l posàs en la pressó, com de fet lo prengué hí·l possà aquella matexa nit en la pressó. E açò dix saber, etc.

Fuit sibi lectum et perseveravit.

E per no saber escriure,

féu lo señyal de la [creu] //

Iniunctum, etc.

2.10 Text J

Datació: 1596

Localització: AHMA

Signatura: 0501/76

Presentació del procés

Inculpats: Agustí Cuquello.

Fets jutjats: Miquel Turquet és assassinat de manera brutal en el camí que va d'Alzira a Corbera. Aquest crim sembla haver estat motivat per un robatori premeditat amb traïdoria: Agustí Cuquello es guanya la seua confiança menjant amb ell i oferint-li una casa per llogar-li-la:

J3V - 4R E parlant-li, li digué que se'n volia venir de Corbera a Algezira a abitar en aquella, y li féu oferta ell, dit confessant e testimoni, de una casa que ell, dit confessant, té en la dita moreria dient li que si la tenia buyda la y haguera logada. Y lo dit Miquel Turquet lo convidà que anàs a menjar ab ell a casa de Vicent Martínez, taverner.

Posteriorment, l'esperà en un punt concret del camí per on tornava a casa, l'apallissà i el matà. Diversos testimonis declaren com el dia dels fets veieren junts tant a l'inculpat com a la víctima.

Membres de la cort de Justícia i altres càrrecs públics presents en el text:

Justícia: Luýs Luquí.

Assessor ordinari: Joseph Luca.

Ministre del justícia: Matheu Martínez.

Cap de guaita: Vicent Martínez.

Escrivà de cort: Jaume Algerri.

Testimonis transcrits:

Agustí Cuquello (Alzira) (confessant).

Agna de Munueresa (Alzira).

Martí Gadea (Alzira), llaurador.

Francés Gibertó (Alzira), llaurador.

Miquel Enguita (Alzira), llaurador.

Thomàs Pacheco (Alzira), flaquer.

Anthoni Ximeno (Alzira), carnisser

J1R *In facto* de la mort perpetrada en la persona de Miquel Turquet, de Corbera, en lo camí de Corbera, acordadament.

En Ballvert.²¹⁹

J3R Confessions *ex officio* fetes en la present vila de Algezira de manament e provisió de Luýs Luquí, cavaller, justícia de dita vila, aconsellat de son ordinari assessor.

Die VIII februarii anno predicto MDLXXXVI.

Agustí Cuquello, nou convertit, habitador de la vila nova *olim* moreria de la present vila de Algezira, de edat que dix ésser de quaranta-e-cinch anys poc més o menys, confessant, etc., qui jura *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat que diga lo dit confessant si coneix a Miquel Turquet, //

J3V castanyoler de la vila de Corbera, e si, dirà que si de hon lo coneix y quant temps ha que·l coneix:

E dix lo dit confessant que coneix un home que venia castanyoles al cantó de la lonja, lo qual li dix que era de Corbera hí l'hoí nomenar Miquel Turquet. Y li parlà al dit cantó de la lonja al punt de les quatre hores après migjorn. Y abans may li havia parlat, sinó era algunes vegades al temps que li comprava al dit cantó de la lonja castanyoles. E parlant-li, li digué que se'n volia venir de Corbera a Algezira a abitar en aquella, y li féu oferta ell, dit confessant e testimoni, de una casa que ell, dit confessant, té en la dita moreria, dient-li que si la tenia buyda, la y haguera logada. Y lo dit Miquel Turquet lo convidà que anàs a menjar //

J4R ab ell a casa de Vicent Martínez, taverner. E axí anaren, y menjaren e begueren los dos junts en dita casa. Y acabat de menjar, se despedí ell, dit confessant e testimoni, de dit Miquel Turquet a la que en serien luny.²²⁰ Y se n'anà a la lonja de dita vila y comprà una barcella de forment y la donà a Pere Oldrofeo, carrejador. Y no·l coneix de altra cosa ni de més temps ensà.

²¹⁹ Tal com indica Peris Albentosa, T. (2011:88), al segle XVI el topònim Vallverd [Ballvert] ja feia referència al nom d'una partida del terme d'Alzira.

²²⁰ Al ms. *luni*.

Ítem, fonch interrogat que diga que si estant menjant eo [...], lo dit Miquel Turquet demanà un lit al dit Vicent Martínez per a dormir, volent-se restar a dormir en dita vila. Y lo dit Martínez respongué que no·l tenia, y el[l], dit confessant, li digué al dit Turquet que se n'anàs a dormir a casa Montoliu o a sa casa de ell, dit confessant e *testimoni*:

E dix que no sentí tal que dem[a]nàs

J4V lo dit Turquet lit, ni que ell, dit confessant, li haja fet tals offertes.

Ítem, fonch interrogat que diga que, en continent que lo dit Miquel Turquet aparellava per anar-se'n, se n'ixqué y se n'anà ell, dit confessant, y ab altres lo ha sperat en lo camí real que va a Corbera, passada la casa de la heretat de Bellvert. E per robar-lo, li ha pegat huyt colps en lo cap, cuxes y al bras dret, dels quals colps és mort e passat de la *present* vida en l'altra. Y l'ha robat y dexat mort en dit camí. Que diga què ha comés e perpetrat la dita mort, e diga qui són los que han consentit y çabut en dita mort:

E dix que no y sab res en dit interrogatori e que sols pot dir e confesar que·l dexà al dit Miquel Turquet, après de haver sopat ab aquell, en la dita casa del dit Vicent Martínez.

//

J5R Ítem, fonch interrogat que diga què estava sopant y al temps e quant véu ell, dit confessant, que lo dit Miquel Turquet se aparellava per anar-se'n de dita casa del dit Vicent Martínez, si li digué lo dit confessant semblants paraules: «Per què us ne voleu anar ara? No teniu por que us maten?»:

E dix que no li digué tal e que allí, segons ha dit desús, se'l dexà après de haver sopat y no l'ha vist més.

Fuit sibi lectum et perseveravit.

Dix que no sab scriure e per ço féu la creu següent. [creu]

Denide vero die predicto.

De continent que foren fetes e rebudes les dites confessions del dit Agustí Cuquello, Luýs Luqui, cavaller, àdhuc justícia de la present vila de Algezira, aconsellat de micer Joseph Luca, assessor ordinari de aquell, e de la sua cort per més investigar e inquerir la veritat del fet e mort perpetrada en la *persona* del dit Miquel Turquet. *Provehí* //

J5V que *per* quant lo cos de aquell é[s] estat portat a la *present* vila a la *provisió* de dit justícia, y al *present* està en la plaça de *sent*a Catherina de dita vila, que lo dit Agustí Cuquello sia portat allà a hon està lo dit cos, y que sia passat per dit Agustí Cuquello per damunt lo dit cos mort. Y axí *per* execució de dita *provisió* e inseguint aquell, fonc portat dit Cuquello a dita plaça *per* passar *per* damunt dit cos mort. Foren regonegudes les nafres del dit cos del dit Miquel Turquet si exia sanc *per* Nicholau Serrano, cirurgià, e *per* Matheu Martínez, ministre, los quals dient que no, après de haver passat dit Cuquello *per* dos vegades damunt lo d[it] cos *yperum* foren dites nafres e *per* dites persones regonegudes. Y may fonc vista exir sanc del dit cos ni de les dites nafres. Requerint e manant dit justícia y assessor a mi, Jaume Algerri, *nottari*, scrivà de la cort, *que* de dites coses e diligències ne reba acte públic, lo qual per dit *nottari*, dits dia mes e any fonc rebut.

Presentis per testimonis, Vicent Martí, *nottari* y Vicent Martínez, cap de guaita.

Dicto die.

Lo dit Agustí Cuquello, *etiam*, fonch *interrogat que* diga la spaseta que cascuna nit o les més nits portava ab si *que* a hon la té:

[E] [d]ix *que* ha més de huyt anys *que* ell, dit //

J6R confessant no té spaseta ni porta tal.

Ítem, fonch *interrogat que* diga que esta nit *proppasada* a hon ha dormit lo dit confessant:

E dix que en continent que ell, dit confessant, hagué comprat lo forment y hagué donat aquell al dit Oldrofeo per a²²¹ què·l p[o]rtàs a moldre, se n'anà a la dita moreria y a sa casa. Y sense lum se gità en aquella, e no sab si algú ho ha vist.

Ítem, fonc *interrogat que* diga que a quina hora ixqué de matí de sa casa, e de dormir e qui u ha vist:

E dix lo dit confessant que ja era de dia clar e que no sab si l'han vist exir de dita sa casa, sinó és lo fill de Vergara, que es diu Cosme Vergara.

²²¹ Al ms. *per al*

Fuit sibi lectum, etc.

Dix *iterum* que no sab scriure, etc. [creu]

Dictis die et anno.

Thomàs Pacheco, flaquer, ve[h]í e habitador de la present vila de A[lgez]ira, //

J6V de edat que dix ésser de /.../ anys poc més o menys, testimoni qui jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc.

Fonch *interrogat*, etc.:

E dix que anit vespre, podien ésser set hores poc més o menys, estant ell, dit testimoni, en sa casa la qual té en la moreria de la present vila, fora los murs de dita e present vila, arribà a cavall en un rossí Miquel Turco, nou convertit, de la vila y honor de Corbera, portant com portava davant si una capsa. E demanà una quaerna de pa, si és-egons altres vegades, anant-se'n eo tornant-se'n a dita vila de Corbera los dimecres, acostumava demanar e pendre en sa casa de ell, dit testimoni. E no tenint pa, lo dit *testimoni* li respongué que no·n tenia, y aquell, ço és, dit Turco, li demanà sallavors un diner de vi, lo qual se begué. Y conexent ell, dit *testimoni*, que estava un poc torbat de beure vi, li digué, vent ya que era vespre, que *per* què ad aquella hora se'n tornava a Corbera, y aquell li respongué que ningú li f[a]ria mal. Y axí a soles, conforme ha dit desús, y a cavall se n'anà de la porta //

J7R de sa casa. E açò, etc.

Interrogat de loc, temps e presents: E dix que lo que sab ja u ha dit desús.

Generaliter, etc.: E dix a tot que no.

Fuit sibi lectum, etc.

Predicto die.

Anthoni Ximeno, carnisser, habitador en la moreria de la [v]ila de Algezira, de edat que dix ésser de més de cinquanta anys, lo qual jura, *iuxta formi formam*, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.:

E dix lo dit testimoni que anit vespre entre les sis y les set hores, estant a la porta de sa casa, véu a Miquel Turco, nou convertit, castanyoler, a la porta de Miquel Enguita, laurador, [la] qual està *prop* de sa casa d[e] ell, dit //

J7V testimoni, lo qual Turco anava a cavall portant damunt un rossí una capsa. Y estant a la porta [d]e la dita casa del dit Enguita a soles, estava parlant ab aquell y ab altres persones que allí·staven a la dita porta del dit Enguita. Y entre altres paraules que hoí y entengué ell, *testimoni*, foren que²²² per què se'n volia dit Turco venir de Corbera a·star a la dita moreria, [si]²²³ tenia logada una casa de Gomis y no sab qu·és, parland de la clau. Y de allí véu ell, *testimoni*, que a soles y de aquella manera a cavall, segons desús té dit, se n'anà carrer avall envés la dita vila de Corbera, a hon aquella estada stà. Y açò és, etc.

Interrogat de loc, temps e *resents*: E dix que lo que sab ja u ha dit.

Interrogat, etc.: E dix a tot que no.

Fuit sibi lectum, etc.

Dix que no sap scriure, etc. [creu]

J8R *Iamdicto die.*

Miquel Enguita, laurador, vehí e habitador de la moreria de la *present* vila de Algezira, de edat que dix ésser de trenta anys poc més o [m]enys, qui jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc

Fonc interrogat, etc.

E dix lo dit *testimoni* que serien entre les sis o set hores poc més o menys, venia a sa casa en companya de sen Joan, lo tintorer, y trobà a la sua porta de sa casa, que té en la dita moreria, a Miquel Turco, nou convertit, castanyoler, que està en la vila de Corbera. Y digué lo dit Turco que se n'havia de venir de Corbera a·star a la dita moreria, a la casa de Gòmiz que tenia logada de aquell. E que volia estar en Corbera deu o dotze dies

²²² Al ms. segueixel terme [*que*] eliminat per repetició.

²²³ El terme [*si*] no és present al ms.

més,²²⁴ perquè no diguessen les gents de Corbera que se'n venia bandejat de allà. Y pregà a ell, *testimoni*, y a sa muller [...] que diguessen al dit Gò[m][iz] que //

J8V no logàs a ningú la dita casa, e que li pregassen se detyngués los dits deu o dotze dies, que ell vindria ab sa muller a·star en dita casa del dit Gomis. Y axí lo y entengueren ell, *testimoni*, y sa muller de pregar-lo-y al dit Gomis. Y se n'anà carrer avall envés lo camí de Corbera, a soles, a cavall y de la manera que té dit.

Interrogat de loc, temps e *resents*: E dix que lo que sab ja u ha dit desús.

Generaliter, etc.:

E dix a tot que no.

Fuit sibi lectum, etc.

Dix *que* no sab scriure, etc. [creu]

Iamdicto die.

Agna de Munueresa e d'Enguita, muller de Miquel Enguita, de edat que dix ésser de trenta anys poc més o menys, *testimoni*, qui jura, etc., dir veritat, etc.

[F]onc *Interrogada*, etc.:

E dix la dita *testimoni* que [l]o que //

J9R sab sobre lo que és estada interrogada és que anit vespre serien entre les sis y les set hores, estant ella, dita *testimoni*, en sa casa e del dit Miquel Enguita, véu arribar a Miquel Turco, morisco, habitador de la vil[a] de Corbera a cavall en un rossí, p[o]rtant de davant de si damunt la [a]lbada una capsa a soles. E, en aquell, arribà lo dit Miquel Enguita, son marit, de fora casa que venia acompanyat de sen Joan, lo tintorer de Algezira. E pregà al dit son marit y a ella, dita *testimoni*, que pregassen a Gò[m]iz, de qui dit Turco dix que havia logat una casa, que se aguardàs deu o dotze dies per logar la dita casa que sens dubte dit Turco vendria a·star en la dita casa del dit Gomis, la qual està al costat la dita casa del dit son marit de ella, dita *testimoni*. E que si volia aguardar dit Turco dits deu o dotze dies era perquè los de dita vila de Corbera no diguessen que se n'anava de allí bandejat. Y axí lo y entengueren. E se n'anà, d'[en] continent, carrer a[va]ll en[v]és lo camí //

J9V de Corbera. E açò és, etc.

²²⁴ Al ms. segueix l'expressió *en Corbera* eliminada per repetició.

Interrogat de loc, temps e presents:

E dix que [l]o que sab ja u ha dit desús.

Generaliter, etc.: E dix a tot *que no*.

Dix no saber scriure, etc. [creu]

Fuit sibi lectum, etc.

J14R *Testimonis* rebuts en la *present* vila de Algezira de manament e provisió de Luís Luquí, cavaller, justícia de la *present* vila, aconsellat de micer Joseph Luca, assessor ordinari de aquell e de la sua cort, a instància e requesta del dit Vicent Martínez, taverner, altre dels mencionats en la dita sc[ri]ptura de requesta, dient dit Martínez que aquells sien rebuts als effectes que més de justícia li puixen aprofitar, etc.

Die mensis februarii anno a nativitate Domini MDLXXXVI.

Martí Gadea, laurador de la *present* vila de edat que dix ésser de vint-y-huit anys poc més o menys, testimoni qui jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc.

Fonc interrogat *super dicta* instància, etc.:

E dix lo dit *testimoni* que lo dimecres proppassat se trobà *present* al temps e quant Miquel Turquet estava menjant ab Agustí Cuquello, nou convertit de la mor[e]- //

J14V ria de la *present* vila, en la casa de Vicent Martínez, taverner de la *present* vila. E, après de haver menjat, que serien entre sis y set hores, véu que lo dit Miquel Turquet aparellà *per* anar-se'n a Cor[b]era y se n'anà a cavall ab un rossí, ab una caxeta davant. Y véu que dit Vicent Martínez restà en sa casa jugant ab altres *persones*, e no ixqué de sa casa [fins]²²⁵ que passaren més de dos hores. E açò és, etc.

Interrogat de loc, temps e presents: E dix que lo que sab ja u ha dit desús.

Generaliter, etc.: E dix a tot *que no*.

Dix no saber scriure, etc. [creu]

Fuit sibi lectum, etc.

²²⁵ El terme [fins] no és present al ms.

Dicto die.

Francés Gibertó, laurador de la present vila, de edat que dix ésser de vint-y-dos anys poc més o menys, testimoni qui jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc.

[Fonc] *interrogat* sobre la dita requesta feta per //

J15R dit Vicent Martínez, etc.:

E dix *que* lo dia del dimecres *proppassat que* contaven set del corrent mes de febrer se trobà ell, testimoni, en la casa e taverna de Vicent Martínez, serien entre les sis y set hores després dinar. E véu que Miquel Turquet, castanyoler, [m]enjà en la dita taverna en company[ia] de Agustí Cuquello, nou convertit. E après de haver sopat, véu ell, dit *testimoni*, que lo dit Turquet se aparellà per anar-se'n segons entengué a Corbera. Y axí lo véu exir ell, dit *testimoni*, a cavall en un rossí y davant una capsa. E véu ell, dit *testimoni*, que lo dit Vicent Martínez restà en sa casa fins a les deu hores de la nit, jugant al turquet ab altres *persones*. E açò és, etc.

Interrogat de loc, temps e *resents*: E dix que lo *que* sab ja u ha dit desús.

Generaliter, etc.: E dix a a tot que no.

Dix que no sab scriure, etc., [creu]

Fuit sibi lectum, etc.

Text K

Datació: 1599

Localització: AHMA

Signatura: 0501/59

Presentació del procés

Inculpats: Matheu Blanc i Hierony Terror.

Fets jutjats: Els inculpats es barallen a la porta de la pressó amb Andreu Torres, ministre de la cort del justícia d'Algemesí, i l'assassinen. Al llarg del procés, una sèrie de testimonis descriuen els fets: discussió amb la víctima, assassinat, detenció dels culpables... Tanmateix, no es registra cap testimoni ocular de la mortal agressió, de manera que l'inculpat, malgrat ser declarat culpable, no és condemnat a mort. Hem recuperat el fragment de sentència en el qual es condemna a galeres a Hierony Terror:

K32R [...] lo dit Matheu Blanc sia condemnat en pena de dos-cents morabatins y en cinc anys de galeres, remant forsat e sens sou, y en les despeses de la present causa. E [s]i no pot pagar dits dos-cents morabatins, en que servixca a sa *Magestat* remant en galeres forsat e sens sou per temps de nou anys.

Membres de la cort de Justícia i altres càrrecs públics presents en el text:

Justícia d'Alzira: Miquel Joan Luquí.

Justícia d'Algemesí: Miquel Serrador.

Lloctinent del justícia d'Algemesí: Jaume Curçà.

Assessor ordinari del justícia de Alzira: Joseph Luca.

Ministre del justícia d'Alzira: Joan Gurrea.

Ministre del justícia d'Algemesí: Joan Barta.

Ministre del justícia d'Algemesí: Andreu Torres, +.

Algutzir reial de la ciutat de València: Jaume Llobet.

Jurat d'Algemesí: Berthomeu Scrivà.

Notari d'Algemesí: Martí Venrrell.

Testimonis transcrits:

Miquel Aguilar (resident a Algemesí, però natural de Catarroja), llaurador.

Berthomeu Armengol (Algemesí).

Ysabet Barchet (Algemesí).

Francés Barceló (Algemesí), llaurador.

Margarida Clusa (Algemesí).

Berthomeu Cubells (Algemesí).

Jaume Curçà (Algemesí), lloctinent del justícia d'Algemesí.

Catherina Girbés (Algemesí).

Ysabet Luna (Algemesí).

Nicholau Raga (resident a Algemesí, però natural de Catarroja), llaurador.

Berthomeu Scrivà (Algemesí), jurat de la vila d'Algemesí.

Miquel Serrador (Algemesí), justícia d'Algemesí.

K1R

Sentensiat.

In facto de la mort del quondam Andreu Torres, ministre y procurador fiscal de sa Magestat, en Algemesí.

1599

Algemesí.

K3R Informació de testimonis rebuda en la *present universitat* de Algemezí de manament e provisió de Miquel Joan Luquí, cavaller, justícia de la dita vila, aconsellat de micer Joseph Luca, assessor ordinari de aquell e de la sua cort, les deposicions dels quals testimonis són del sèrie e tenor següent.

Die XXIII mensis maii anno a nativitate Domini MDLXXXVIII^o.

Miquel Aguilar, laurador, natural de Cata[r]roja, de edat de XXV anys poc més o menys, testimoni qui jura a Nostre Senyor Déu, etc., dir veritat, etc.

Fonc *interrogat* que diga en servici de qui està y, anit vespre, a hon fonc trobat e pres: E dix que està en la casa e servici de Berthomeu Cubells, y menja y dorm en dita casa; y anit vespre fonc atrobat y pres en la casa de Matheu Blanc en lo porche de les andanades, darrere //

K3V unes botges amagat.

Ítem, fonch *interrogat* que diga que què era anat a dita casa e *per què* se amagà:

E dix que una dona que està en la casa de Joan Blanc, que no sab com se diu ni la coneix, lo envià a cridar y, com los corralis se passen de les cases de dita viuda y [d]el dit son amo, passà a dita casa. Y essent en ella, sentí ramor de com gent muntava e, *per ço*, se amagà.

Fonc *interrogat* que diga que per quina persona fonc cridat que anàs a dita casa de dita viuda:

E dix que per una chica que no sab de qui és ni la coneix, que tindrà cinc o sis anys.

Ítem, fonc *interrogat* que diga que anit vespre, entre les nou y deu hores poc més o menys, anava una caixa de tambor y una dolçayna morisca sonant y ell, dit confessant, anava acompanyant als qui sonaven //

K4R lo dit tambor y dolçayna y la demás gent:

E dix que estant en la casa del dit son amo sentí los dits sons y no ixqué. Y estava en aquell punt en companya del dit son amo Cubells y de Nicholau Raga.

Ítem, fonc *interrogat* que diga que al temps que arribà a la casa de dita viuda qui y havia: E dix que hi havia dos fadrins als quals no conegué, y après se n'anaren. Y ell, dit confessant, re[st]jà a soles ab dita viuda en dita casa y sentí la desús dita ramor, se'n muntà en dita casa.

Ítem, fonc *interrogat* que diga que·s trobà present ell, dit confessant, al temps e quant lo justícia de la *present universitat* tingué presos a Hieroni Terré, hostaler, e un jove foraster de Catarroja que·s diu Pere Sebrìà e, a la que·ls entraven en la presó, ell, dit confessant, auxiliat de altres pegà les punyalades a Andreu Torres, //

K4V ministre del dit justícia de la *present universitat*, de la qual és mort e passat de la present vida en l'altra. Diga qui són les *persones* que anaven en companya de dits sons y auxiliaren als qui feren dit delictes:

E dix lo dit confessant que no y sab res sobre dit interrogatori.

Fuit sibi lectum et perseveravit. //

K5R **Relació del justícia de Algemezí.**

Dicto die.

Miquel Serrador, justícia de la *present universitat* de Algemezí, de edat de vint-y-nou anys poc més o menys, relant qui jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc.

Fonc *interrogat*, etc.

E dix que lo que pot relatar e dir sobre lo que és estat *interrogat* és que anit, entre les nou y deu hores, anant rondant sentí que anaven per la *present universitat* de Algemezí

sonant una caixa de tambor y una dolçayna. Y com era tant tart y feya gran fosca, y la gent se anava //

K5V ajuntant, perquè no·s seguís algun scàndol e perquè eren exits de aquella manera sens licència del dit relant, en la plassa de dita universitat, arribà als hòmens que sonaven lo dit tambor e dolçayna hí·ls volgué portar presos, que són Hierony Terré, hostaler, lo qual anava davant de aquells ab una alabarda, y Pere Sebrìà de Catarroja que sonava la dita dolçayna, y un home foraster que no·l coneix, ni sab qui és, que tocava lo dit atambor. Y conegué lo dit relant que anava en companya de aquells Jerony Cabanes, fill de Joan, y altres moltes persones que per fer gran fosca no advertí per a conéixer-los. Y portant presos als dits Hierony Terré, Sebrìà y foraster, arribaren a la presó. Y, essent en aquella Matheu Blanc y Andreu Torres,²²⁶ ministre, restà al postic de la porta de dita presó, guardant que la gent no entràs y, de continent, sentí lo dit relant que lo dit Torres, ministre, cridà queixant-se e dient: «Ay! Que me han mort!» Y ell, dit re- //

K6R lant, de continent, acudí a dits crits y ixqué fora de dita presó, y trobà molta gent avalotada, y que uns fugiren per una porta y altres per altra. Y comensà a apel·lidar lo nom y adjutori del rey, inquirint lo matador y fent moltes diligències acerca de saber qui havia mort al dit ministre. Y sentint que la muller del dit Andreu Torres se queixava y deia que Matheu Blanc, de la present universitat, havia mort son marit, accedí a la casa del dit Blanc ensemps ab Jaume Lobet, alguazil real de la ci[ui]tat de València. Y essent en aquella donà salt y la regonegué, y trobà dins dita casa a la viuda de Joan Blanc, cunyada de Matheu Blanc. Y muntant dalt a les andanes, y trobà un home que·s diu Miquel Aguilar, de Catarroja, criat de Berthomeu Cubells, segons que aquell li adverà a ell, dit relant, a unes botges, suat y acalorat y tremolant, que interrogat no do- //

K6V nava rahó de si mateix. Y axí lo dit relant lo portà pres, considerades les dites coses y delictes, qui desús. E açò és, etc.

Miquel Serrador

Fuit sibi lectum, etc.

²²⁶ Al marge del ms., trobem: *parlà a ell, dit testimoni, y li digué a ell, relant, que no posàs presos a dits hòmens perquè, si aquells hi entraven també lo havia de posar a ell; donant a entendre que aquell-era la causa que dits hòmens anaren sonant. Y com ell, dit testimoni, perseveràs en posar-los presos, restà molt desgustat y [...].*

Dicto die.

Ysabet Luna e de Torres, viuda del *quondam* Andreu Torres, ministre del justícia de la *present universitat*, de edat que dix ésser de vint-y-set anys poc més o menys, testimoni qui jura, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogada, etc.:

E dix la dita testimoni que anit vespre, serien entre les nou y deu hores poc més o menys, arribà a la presó lo justícia de la *present universitat* acompanyat y auxiliat del dit *quondam* Andreu Torres, marit de ella, dita relant, que portaven uns presos. Y essent dins de la presó, sentí y conegué en la veu a Matheu //

K7R Blanc que dix: «Muyra!» Y de continent, hoí que lo dit Andreu Torres, *quondam*, son marit, dix: «Ay! Que me han mort!» Y regonexent-lo, trobaren aquell nafrat de dos ferides penetrans, que la una lo passà de part a part, que són punyalades o stocades que la una li passava del costat squerre al dret y l'altra *prop* de aquella, a quatre dits. Y açò és, etc.

Interrogat de loc, temps e presents: E dix que lo que sab ja u ha dit desús.

Fuit sibi lectum, etc.

Iniunctum, etc.

Et in continenti, la dita Ysabet Luna e de Torres, viuda del dit *quondam* Andreu Torres, ministre, com a justa *persona* de aquell dix que·s clamava segons que·s clama criminalment de dit Matheu Blanc, de la *present universitat*, per ço, com per les causes desús dites li han mort al dit son marit ab dites dos stocades o punyalades que li ha pegat, anant y auxiliant al justícia de dita *universitat* y portant //

K7V com portava presos, y contra altres *persones*, requerint, etc., auxiliadors, etc., *contestant*, etc., jura que no posava lo *present clam* per oy, rancor, etc. E lo justícia de la vila de Algezira, aconsellat de micer Joseph Luca, assessor ordinari de aquell, *providente justícia*, etc., lo dit clam, etc., *actum Algemezí die*, etc.

Martí Venrrell, *notari* de dita *universitat* de Algemezí
y Joan Gurrea, ministre del justícia de Algezira.

Relació del loctinent de justícia de Algemezí

Dicto die.

Jaume Curçà, fill de Berthomeu, loctinent de justícia de la *present universitat* de Algemezí, de edat que dix ésser de trenta-quatre anys poc més o menys, lo qual jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogat, etc.

E dix lo dit relant que havent-se seguit anit proppassada la mort de Andreu Torres, ministre del justícia de la *present universitat* //

K8R de Algemezí, anant acompanyant lo dit relant al justícia de la dita *universitat*, anaren a la casa de Matheu Blanc a capturar aquell, perquè la muller de Andreu Torres, *quondam*, ministre, se quexava que dit Matheu Blanc havia mort al dit son marit, y no trobaren al dit Matheu Blanc. Y regonexent la cambra de les andanes del dit Blanc, trobaren un home en cos, darrere unes botges, al qual mirà ell, dit relant y *testimoni*, y véu *que* aquell estava tot suat, alterat y torbat.

Interrogat dit home *per* lo dit justícia y per Jaume Lobet, [algua]zir real, què feya y a què era vengut a dita casa e per què s'era amagat, dit home, no sabia donar rahó de si, ni respondre a l'interrogatori, tremolant y molt demudat. Y axí lo prengueren pres hí-l portaren a la presó a *hon*, de present està. E açò és, etc.

Interrogat de loc, temps e presents: E dix que lo que sab ja u ha dit desús.

Fuit sibi lectum, etc.

Iniunctum, etc. //

K8V *Dictis die et anno.*

Ysabet Barchet e de Blanc, viuda, muller que fonc del *quondam* Joan Blanc, de edat que dix ésser de trenta-huit anys poc més o menys, *testimoni* qui jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogada, etc.

E dix que anit vespre, que serien entre les nou y deu hores poc més o menys, estant ella, dita *testimoni*, en sa casa en la *present universitat*, arribà²²⁷ Catherina, criada de Matheu

²²⁷ Al ms., suprimit amb una ratlla: [...] *Scrivà, filla de.*

Blanc, y li digué que se aplegàs a la casa del dit Matheu Blanc, y que y havia brega. Y anà allà ella, dita *testimoni*, de continent, a dita casa del dit Matheu Blanc y no trobà en aquella al dit Matheu Blanc, ni véu a altra persona alguna, ni envià a cridar a Miquel Aguilar que diuhen que és de Catarroja, ni a altra persona, ni sabia que aquell estigués en les andanes de dita casa, sinó que, entrant, se segué en una cadira. Y estant //

K9R axí aseÿta, arribà lo justícia de la present universitat de Algemezí y li demanà del dit Matheu Blanc, y regonegué casa. Y dalt en les andanes trobà al dit Miquel Aguilar y pres lo se'n portà, dit justícia de Algemezí, a la presó. Y en la casa del dit Matheu Blanc sols hi havia dita Catherina, de edat que serà poc més o menys de díhuit a dènou anys, y un xic de dos anys, y una xica de tres anys, conforme al specte de aquells. E açò és, etc.

Interrogada de loc, temps e *resents*: E dix que lo que sab, j[a] [ho] ha dit desús.

Fuit sibi lectum, etc.

Iniunctum, etc.

Dictis die et anno.

{Reinterrogació}

Lo sobredit Miquel Aguilar, de Catarroja natural, al *present* atrobat en la *present* universitat de Algemezí, etc., qui jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc.

Fonc reinterrogat, etc.

E dix *que* lo que passà en veritat és que, en- //

K9V continent que-s seguí una qüestió anit vespre, Berthomeu Cubells, amo de ell, dit *testimoni*, cridà a ell, dit *testimoni*, y a Nicholau Raga hí·ls digué que passassen a la casa de Matheu Blanc, y per los corrals passaren a dita casa. Y essent en aquella, trobà a la viuda de Joan Blanc, *quondam*, y a dos fadrins *que* estaven desembotjant les andanes de la casa del dit Blanc. Y Jaume Cabanes, que en l'ora d'ara li és estat amostrat, se'n portava les botges y capells de dita casa, ajudant a dit fet ell, *testimoni*. Y estant desembotjant y buydant la roba de la casa del dit Blanc, arribaren a la porta de dita casa y digueren que obrissen al rey, y de continent tots fuigueren. Y com ell, dit *testimoni*, no devia res, sinó que era cridat per al dit efecte, restà. Y axí fonc pres y may véu a Matheu Blanc en dita casa, ni fora de aquella. Y açò és, etc.

Fuit sibi lectum, etc.

Iniunctum, etc. //

K10R *Dicto die.*

Berthomeu Cubells, *habbittador* de la *present universitat* de Algemezí, de edat de XXIII anys.

Fonch interrogat, etc.

E dix lo dit *testimoni* que lo que passà en veritat és que, estant dormint en sa casa anit vespre, tocaren a la porta del corral. Y obrí la porta e conegué qu[e] tocaven Hierony Cabanes y Berthom[eu] de na Cursana y un home foraster, al qual no coneix. Y li digueren que reculgués en sa casa les botges de capells de la casa de Matheu Blanc, perquè havien vengut uns porters y volien scriure los capells. Y ell, dit *testimoni*, fons content. Y axí comensaren a portar botges ab capells y li pregaren que despertàs a Miquel Aguilar y Nicholau Raga. Y axí los despertà y passaren *per* los corrals a la casa del dit Matheu Blanc a traure y ajudar a traure dites //

K10V botges. Y al temps de la qüestió los dits Aguilar y Raga estaven pacífics en casa de ell, dit *testimoni*, en lo lit dormint. E açò és, etc

Interrogat de loc, temps y presents: E dix que lo que sab ja u ha dit desús.

Fuit sibi lectum, etc.

Iniunctum, etc.

Berthomeu Cubells

Reinterrogació.

Super dicto die.

La dita Ysabet Barchet e de Blanc, *viuda* del *quondam* Joan Blanc, de la *present universitat* de Algemezí, jura, *iuxta for[i] formam*, etc., dir veritat, etc.

Fonc reinterrogada, etc.

E dix que Catherina, criada de Matheu Blanc, cridà a ella, dita *testimoni*, anit a la dita hora que anàs a la casa de dit Matheu Blanc, son amo. Y trobà en dita casa a Andreu Barberà, y se segué en una cadira y, no //

K11R véu al dit Matheu Blanc y, tantost, arribaren Hierony Cabanes y Berthomeu de na Cursana y altres forasters. Y entre altres [véu]²²⁸ a Miquel Aguilar, criat de Berthomeu Cubells. Y tots entengueren en treure la roba de la casa del dit Matheu Blanc y en desembotjar los capells de les andanades. Y arribaren a tocar a la porta e, dient que obrissen al rey, tots se'n fugueren y sols restà lo dit Miquel Aguilar, criat del dit Cubells. Y regonegueren casa y trobaren al dit Aguilar, hí·l se'n portaren pres a la presó. Y no entengué per què·s treia la roba, més de que, la criada del dit Matheu Blanc li digué que y havia qüestió o brega. Y lo que primer entengué de la dita qüestió fonc que havien mort al dit Matheu Blanc. Y après entengué que no era aquell, sinó Andreu Torres, ministre del justícia de la *present universitat*. Y après huy ha entés y hoït dir en sa casa de ella, dita *testimoni*, que lo dit criat d'en Blanc ha mort al dit Torres. E açò, etc.

Fuit sibi lectum, etc.

Iniunctum

K11V *Iamdicto die.*

Catherina Girbés, donzella, criada de Matheu Blanc, de la *present universitat* de Algemezì de edat de díhuyt anys poc més o menys, qui jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc.

Fonc interrogada, etc.

E dix lo dit testimoni que anit vespre Matheu Blanc, son amo, ixqué de sa casa après de haver sopat ab un punyal al costat, abrigat en una capa. Y no véu que portàs altres armes. Y après no·l véu tornar més a casa y entengué y sentí qüestió en la plassa, y demanà ella, *testimoni*, lo que era, y li digueren que havien mort al dit Matheu Blanc, son amo. Y tantost sabé que no era aquell lo mort, sinó que era de la qüestió y Jaume Blanc, germà del dit Matheu Blanc, vingué a sa casa y li digué a ella, dita *testimoni*, que donàs orde, y dexàs traure la roba de casa y los //

K12R capells de les andanes, y se n'anà. Y axí arribaren Hierony Cabanes, Bertomeu de Cursà y uns forasters als quals no coneix. Y tots ajudaren a traure dita roba e capells. Y estant-la trahent arribà la justícia e toca a la porta y, appellidant lo nom del Rey, aquells ho

²²⁸ El terme [véu] no és present al ms.

sentiren y fuigueren. Y regonegueren casa, y trobaren un home foraster y se'l ne portaren pres. E açò és, etc.

Interrogada de loc, temps e presents: E dix que lo que sab ja u ha dit desús.

Fuit sibi lectum et perseveravit.

Iniunctum, etc.

Iamdictis die et ano.

Nicholau Raga, laurador, natural del loc de Catarroja al present habitant o resident en la present universitat de Algemezí, de edat que dix ésser de trenta-y-sis anys poch més o menys, testimoni qui jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc. //

K12V Fonc interrogat, etc.

E dix que està en veritat que anit vespre, après de haver sopat, se gitaren a dormir ell, dit *testimoni*, y Miquel Aguilar en la casa de Berthomeu Cubells, amo de aquells. Y, tantost, tocaren a la porta del corral y, obrint aquella, parlaren uns hòmens ab lo dit son amo, y li pregaren que dexàs que ell, dit *testimoni*, y lo dit Aguilar ajudassen a traure uns capells de la casa de Matheu Blanc. Y estant ell, dit *testimoni*, y lo dit Aguilar, y Hierony Cabañes, y Berthomeu de Cursà y altre foraster trahent capells de les andanes de dita casa, tocaren a la porta y, entrevent que era lo rey, tots fuixgueren y sols restà Miquel Aguilar. E açò és, etc.

Interrogat de loc, temps e presents: E dix que lo que sab ja u ha dit desús.

Fuit sibi lectum, etc.

Iniunctum, etc. //

K13R *Iamdicto die.*

Margarida Clusa e de Barta, muller de Joan Barta, ministre del justícia de la present universitat de Algemezí, de edat de quaranta anys poc més o menys, *testimoni* qui jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc.

Fonch interrogada, etc.

E dix la dita *testimoni* que lo que pot testificar és que anit vespre entre les nou y deu hores, tocà a la porta de la pressó lo justícia de la dita universitat, y la dita *testimoni* li

obrí y aquell entrà dins, portant uns presos Andreu Torres, ministre del justícia de dita universitat, dels quals conegué tant solament a Hierony Terré, hostaler de dita universitat, lo qual hoí ella, *testimoni*, que·s desculpava. Y sentí que dit Torres se quexava a la porta de la presó que·l mataven, y lo dit justícia de Algemezí ixqué de continent a la porta y enseguida sentí que tiraren //

K13V un tro de scopeta, y dit Andreu Torres se n'entrà dient a bulto: «Yo no l'he mort!» Y darrere dit Torres, gent. Y ella, dita *testimoni*, se tancà dins de un estudi e no véu qui pegà al dit Torres. Y exint lo trobà que·s moria e trobà una scopeta arrimada y darrere un cantó de la cuyna, una scopeta. Y hoí que la muller del dit Torres se quexava dient: «Ay, lo traïdor de Blanc...! Ay, lo traïdor de Blanc que ha mort a mon marit!» E açò és, etc.

Interrogada de loc, temps e *presents*: E dix *que* lo que sab ja u ha dit desús.

Fuit sibi lectum, etc.

Iniunctum, etc.

Super dictis die et anno.

Francés Barceló, laurador, habitador de la *present* universitat de Algemezí, de edat que dix ésser de trenta-dos //

K14R anys poc més o menys, *testimoni* qui jura a *Nostre Señor Déu*, etc., dir veritat, etc.

Fonc interrogat, etc.:

E dix lo dit *testimoni* que anit vespre, entre nou y deu hores poc més o menys, estava en lo forn de Andreu Pineda companyant a sa muller que estava en dit forn. Y venint-se'n, véu que a la porta de la presó hi havia gent y dexà a sa muller que parlava ab la muller de Berthomeu Bellví. Y anant devés la presó, hoí que un home al qual no conegué estava dient: «Senyor justícia, si *vostra mercé* posa als hòmens presos, també m'i ha de posar a mi. No·ls pose presos.» Y hoí també que lo justícia de Algemezí respongué: «No vull, que yo mane.» Y acostant-se més ell, *testimoni*, véu que un home, lo qual no conegué, per da- //

K14V munt de altres tirava de coltellades y a tres o quatre coltellades que tirà, prengué ab la mà squerre la spasa y ab la dreta tragué un pedrenyal hí·l desaparà. Y no conegué dit home ni a qui pegava dites coltellades. Y entrant après dins dita presó, véu a Andreu

Torres, ministre y *procurador* fiscal. Y de allí a poc entengué que Berthomeu Armengol estava nafrat de una scopetada en un peu o cama. Y diuhen públicament *per la present universitat* que Matheu Blanc és lo qui ha mort al dit²²⁹ Andreu Torres. E açò és, etc.

Interrogat de loc, temps e presents: E dix que lo que sab ja u ha dit desús.

Fuit sibi lectum, etc.

In iunctum, etc.

Memoratis die et anno.

Berthomeu Armengol, fill de Jaume, //

K15R vehí y habitador de la present vila de Algemesí,²³⁰ de edat que dix ésser de trenta anys, poc més o menys, testimoni qui jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc.

Fonc interrogat, etc.:

E dix lo dit relant y *testimoni que* lo que pot dir e testificar és que estant en sa casa, que està molt prop de la presó, sentí que devés la plassa sonaven una tambor e una dolsayna. Y anà a veure lo que era y, a la que fonc enfront la porta de dita presó, véu alguns hòmens que estaven a la porta. Y tantost, un flama de foc y sen[t]í un tro de scopeta; de continent, se sentí nafrat de un tro de scopeta en la cama squerre. Y no véu qui li tirà ni conegué ningú dels hòmens que estaven a la dita porta de dita presó, ni après no ha sabut qui li ha tirat. Y estant en lo lit li han dit que havien mort dita nit a Andreu Torres, ministre del justícia de dita *universitat* y *procurador* fiscal de aquella, y no li han dit qui l'ha mort. E açò és, etc.

Fuit sibi lectum, etc.

Iniunctum, etc.

Memoratis die et anno.

Berthomeu Scrivà, jurat de la present //

K15V *universitat* de Algemezí, de edat de trenta-y-cinc anys poc més o menys, testimoni qui jura, *iuxta fori formam*, etc., dir veritat, etc.

²²⁹ Al ms., suprimit amb una ratlla: *Matheu Blanc*.

²³⁰ Al ms. *Alzira*, entenem que ha estat una errada de l'escrivà.

Fonc interrogada, etc.:

E dix que lo que pot testificar és que sab que anit vespre mataren a Andreu Torres, ministre y *procurador* fiscal de dita *universitat*, dins la casa de la pressó servint al justícia. Y en lo dia de huy ha entés, hí-s va murmurant y dient *per* dita *universitat* que l'ha mort al dit Torres, Matheu Blanc. E açò és, etc.

Interrogat de loch, temps y *resents*: E dix que lo *que* sab ja u ha dit desús.

Fuit sibi lectum, etc.

Iniunctum, etc.

{Revisió}

Dicto die.

Lo dit justícia de la dita vila de Algezira, aconsellat del dit son ordinari assessor, provehí y manà fossen fetes les scripcions de béns següents: //

K16R {Blanc}

Die XXIII maii anno a nativitate Domini MDLXXXVIII^o.

Scripció de béns feta en la casa de Matheu Blanc, laurador de la *present universitat* de Algemezi, de revisió y manament dels sobredits justícia y assessor aconsellat aquell, la qual és del tenor següent:

Et *primo*, en la entrada una gerra buyda.

Ítem, en un estudi que està a mà dreta de dita casa un caxó de dos caxons buyt, huyt cadires de costelles rohins, un banquet de quatre peus.

Ítem, entrant en altra instància que està a mà squerre de dita casa foren atrobades tres bótes, les dos sexantines, buydes, y l'altra que cabia cinc o sis canters de vi que també està buyda.

Ítem, do[s] gerres de terra grans que en cascuna de aquelles cabrà huyt canters de vi, poc més o menys.

Ítem, altres tres gerres chiques de quatre cànthers cascuna, poc més o menys.

Ítem, tres rodes de dos agulles de filar seda.

Ítem, un jou de aladre.

Ítem, un cup de fusta que cabrà vint càrregues de verema que és molt vell.

Stimant tota la dita roba *per* Francés Cases, ministre del justícia de dita *universitat*, *present* y de voluntat del dit justícia de Algemezí que's diu Miquel Serrador, en trenta *reals castellans*.

Ítem, muntant dalt de dita c[a]sa //

K16V foren atrobats huyt canyissos, en los quals com a béns del dit Matheu Blanc foren escrits sis quartons de tot capell que, poc més o menys, Francés Cases hi féu; sis liures de seda. E de voluntat, *present* y consentiment del dit justícia de Algemezí, abilitant-lo aquell tota dita roba escrita y capells, o verament sis liures de seda fina, fonc donat a capleuta a Jaume Cabanes, laurador de dita *universitat*, lo qual com fos *present* de voluntat de dit justícia de Algemezí, y abilitant-lo segons és dit aquell, *suficienter*, etc., *cum presenti*, etc., confessà tenir en comanda tota la dita roba escrita e capells. E promet restituir aquells, tostemp e quant provehit y manat serà *per* lo justícia de Algezira, jutge peculiar y ordinari de les causes que respecten al mer y mixt imperi, o pagarà los dits trenta reals castellans y la justa valor del preu que valrà la liura de seda, al temps *que* se li farà tal manament. E *per* ço, obliga sa *persona* e béns, requesta, etc., *et sotsmet eo*, etc.

Actum intus Domini dicti Blanc die, etc.

Cap de guayta, Miquel Pastor e Joan Gurrea, ministre. //

K17R {Terrer}

Dicto die.

Scripció de béns feta en la casa de Hierony Terrer, hostaler de la *present universitat* de Algemezí, etc.

Et primo, entrant dins casa en la entrada una taula de pi molt vella.

Ítem, entrant en un estudi a mà dreta fonc atrobat un lit de quatre posts ab dos petges, un matalaf.

Ítem, entrant en altre estudi d'esta casa, a mà squerre, fonc atrobat altre lit de quatre posts ab dos petges y un matalaf tot vell y rohín.

Ítem, entrant en la cuyna, tres olles, cinc plats, nou scudelles, uns f[e]rroz, un ast.

Ítem, fonc atrobada, en la entrada, una caixa de pi molt vella e buyda.

Tots los quals béns foren stimats per Francés Cases, ministre del justícia de Algemezí, en trenta *reals* castellans los quals, de voluntat del dit justícia de Algemezí, Joana Aguilar e de Terrer y Jaume Cabanes, laurador, *ambo simul*, etc., *suficienter*, etc., caplevaren y *prometeren* restituhir aquells, tostemp, *que provehit y manat serà per lo justícia de dita vila de Algezira o pagarà dits trenta reals castellans*, obligaren, etc., renunciaren, etc., sotsmeteren-se, etc. E la dona jura, etc., certificada *renuncia* a dot etc., *et omni al[ii]*, etc. //

K17V Y encara renunciaren als benefets de dividir actions, etc., *et omni alii*, etc.

Actum Algemezí intus Domini dicti Terrer, die, etc.

Testes predicti.

Iamdicto die.

{Lòpiz}

Scripció en casa la viuda Catherina Lòpiz y de Cursà, muller *que fonc del quondam Pere Cursà*, a hon stà y habita Berthomeu Cursà, fill de aquella, etc.

Et primo, un lit de quatre posts ab dos matalafs, dos lansols, cinc liures de seda ab capells. Stimat per Francés Cases, ministre del justícia de Algemezí.

Los quals béns foren per aquell donats a comanda a Jaume Cabanes laurador de dita universitat, present, y a dita viuda Lopis. Per los quals interrogats, etc., *suficienter*, etc., confessaren tenir en comanda dits béns y *prometeren*, ab lo *ius frut* pretés y no sens aquell *et non alii ver aliter*, etc., que tostemp e quant provehit y manat serà per lo justícia de la vila de Algezira que-s restituïquen dits béns, los restituïran o pagaran huyt liures *reals* de València. Y obligaren, etc., renunciaren, etc., sotsmeteren, etc., y encara renunciaren als benefets de dividir actions, etc. *et omni alii*, etc.

E la dita viuda Lòpiz y de Cursà, mare del dit Berthomeu Cursà, dix que per la present remesa no li sia causat perjuhí algú, per ço com dits béns són prescrits de //

K18R aquella e no del dit son fill, etc.

Actum intus Domini super dictam die, etc.

Testes iamdicti.

3.RECULL ONOMÀSTIC

3.1 *Antropònims*

Abellà, March (I1R): 1588, Carcaixent.

Aguilar, Joana (K17R): 1599, Algemesí.

Aguilar, Miquel (K3R): 1599, Algemesí.

Albelda, Joan (I3V): 1588, Carcaixent.

Alcayna (**Alcaina** [F9R]), Luýs (F1R): 1583, Alzira.

Alcover, Guillem (H7R): 1588, Alzira.

Alfagerina, Francina (E23R): 1582, Cogullada.

Alfaro, Gaspar (A5V): 1570, Alzira.

Alfaro, Gas[p]ar (G2R): 1585, Alzira.

Algerri, Jaume (D16V): 1582, Alzira.

Algerri, Jaume (J5V): 1596, Alzira.

Algerri, Madalena (D15R): 1582, Alzira.

Almúnia, Anna (D17V): 1582, Alzira.

Albelda, Jaume (I8R): 1588, Carcaixent.

Aparici (**Aparisi** [H12R]), Nicolau (H1R): 1588, Alzira.

Arce (**Arse** [D3V]), Gaspar (D3V): 1582, Alzira; **Arce**, Gaspar del Puerto (D13V): 1582, Alzira.

Armengol, Berthomeu (K14V): 1599, Algemesí.

Armengol, Joseph (I14R): 1588, Carcaixent.

Armengol, Vicent (I9R) +: 1588, Carcaixent.

Aumel·la (**Amel·la** [H9R], **Almel·la** [H10R]), Hieroni (H7R): 1588, Alzira.

Auzina, (**Ausina** [I7V]) ? (I7V): 1588, Carcaixent.

Avellà, Sperança (A6R): 1570, Alzira.

Barberà, Andreu (K10V): 1599, Algemesí.

Barberà, Nicolau (B13R): 1572, Alzira.

Barchet, Ysabet (K8V): 1599, Algemesí.

Barceló, Francés (K13V): 1599, Algemesí.

Barceló, Joan (I3R): 1588, Carcaixent.

Barta, Joan (K13R): 1599, Algemesí.

Bartholí, Guisabet (E7R): 1582, Cogullada.

Bázquez (Vasques [E19V], Vázquez [E30V]), Guisabet (E2R): 1582, Cogullada.

Bellví, Berthomeu (K14R): 1599, Algemesí.

Beltran (Veltran [F6R]), Matheu (F6V): 1583, Alzira.

Benet, Berthomeu (H9V): 1588, Alzira.

Blanc, Jaume (K11V): 1599, Algemesí.

Blanc, Joan (K3V): 1599, Algemesí.

Blanc, Matheu (K3R): 1599, Algemesí.

Branvila, Anthoni (D17V): 1582, Alzira.

Burguera, Anthoni (E4R): 1582, Cogullada.

Cabanes, Jaume (K9V): 1599, Algemesí.

Cabanes, Jerony (K5V): 1599, Algemesí.

Cabrera, ? (F8V): 1583, Cullera.

Calbet, Tolentina (B1R): 1572, Alzira.

Campos, Baltasar (C7R): 1576, Alzira.

Caravaca, Benet (F14R): 1583, Alzira.

Carbó, Leonor (A1R): 1570, Alzira.

Carbonell, Jaume (I5V): 1588, Carcaixent.

Carpi, Francés (A1R): 1570, Alzira.

Casanoves, Joan (F1R): 1583, Alzira.

Cases, Francés (K16V): 1599, Algemesí.

Castany, Juseph (A3R): 1570, Alzira.

Castany, Berthomeu (C2V): 1576, Alzira.

Castany, Josep (C2V): 1576, Alzira.

Cebrià, mestre (C2V); **Cebrià**, Pere (C6R): 1576, Alzira.

Cerdan, Thovias (I1R): 1588, Carcaixent.

Climent, Jaume (A6R): 1570, Alzira.

Climent, ? (D11R): 1582, Alzira.

Clusa, Margarida (K13R): 1599, Algemesí.

Colomer, Guillem Joan (B12V): 1572, Alzira.

Colomina, Miquel (G2V): 1585, Alzira.

Còmit, Pere (E4V): 1582, Cogullada.
Costa, *Crispòffol* (D9R): 1582, Alzira.
Costa, Micholau (E2R): 1582, Alzira.
Costa, Nicholau (D6R): 1582, Alzira.
Cubells, Berthomeu (K3R): 1599, Algemesí.
Cuquello, Agustí (J3R): 1596, Alzira.
Curçà, Jaume (K7V): 1599, Algemesí.
Cursà, Berthomeu (K17V): 1599, Algemesí.
Cursà, Pere (K17V): 1599, Algemesí.

Daroca, Hierònima (D17R): 1582, Alzira.
Daroca, Margarida (B13V): 1572, Alzira.
Delgado, Joan (D8V): 1582, Alzira.
de Burdeux, Guillem + (E30R): 1582, Cogullada.
[del] Port, Anthoni (G1R): 1585, Alzira.
de l'Almàcera, Gibert (E20R): 1582, Cogullada.
de la Guarda, Antoni (C2V): 1576, Alzira.
de la Guarda, Anthoni (E2V): 1582, Alzira.
de Monleon, Joan (C5R): 1576, Alzira (natural de la Serra de Moya).
de Munueresa, Agua (J8V): 1596, Alzira
de Mur, Pedro (B18V): 1572, Alzira.
de Mur, Pedro (D2R): 1582, Alzira.
de na Cursana (de Cursà [K12V]), Berthom[eu]: 1599, Algemesí.
de Rubió, ? + (E7V): 1582, Cogullada.²³¹
de Salzedo, Melchior (C4R): 1576, Alzira.
de Salzedo, Melc[h]ior (A8R): 1570, Alzira.
de Senta Maria (Senta Maria [E5R]), Pere (E4R): 1582, Cogullada.
de Sevilla, ?²³² + (E23R): 1582, Cogullada.
de Velasco, Pedro (E2R): 1582, Alzira.
de Velasco, Pedro (D15R): 1582, Alzira.

²³¹ Com que és el segon cognom d'una viuda, deduïm que es tracta del primer cognom del difunt marit.

²³² Ídem *de Rubió*.

de Vila-Franga, Maria (E30R): 1582, Cogullada.

Daroca, Margarida (D16V): 1582, Alzira.

Doménech, Batiste (G3R): 1585, Alzira.

Doménech, Gaspar (E7R): 1582, Cogullada.

Doménech, Jaume (E4V): 1582, Cogullada.

Domingo, Gaspar (H7R): 1588, Alzira.

Domínguez, Jeroni (B10R): 1572, Alzira.

Eiximeno, Josep (D4R): 1582, Alzira.

Enguita, Miquel (J7R): 1596, Alzira.

Espanya, Miquel (D7V): 1582, Alzira.

Fajardo, Hieroni (D11R): 1582, Alzira.

Ferràndiz, Anna (E28V): 1582, Alzira.

Ferràndiz, Pere (E2V): 1582, Alzira.

Ferrer, Beltran (D14R): 1582, Alzira.

Ferrer, Lluís (H1R): 1588, Alzira

Ferrer, Joahnn (A5R): 1570, Alzira.

Gadea, Martí (J14R): 1596, Alzira.

Garcés, micer (D9V): 1582, Alzira.

Garcia, Batiste (G4V): 1585, Alzira.

Garcia, Diego (H9V): 1588, Alzira.

Garcia, Francés (D7V): 1582, Alzira.

Garcia, Jaume (D7V): 1582, Alzira.

Garcia, Roch (D5R): 1582, Alzira.

Garcia, Vicent (D2R): 1582, Alzira.

Garcia, viuda na (A6R): 1570, Alzira.

Garí, Agostí (D5V): 1582, Alzira.

Garígues, Francés (I3R): 1588, Carcaixent.

Garígues, Hierònima (I2V): 1588, Carcaixent.

Garrigues, Berthomeu (E4V): 1582, Cogullada.

Garrigues, Gaspar (E4R): 1582, Cogullada.
Garrigues, Joan (I14R): 1588, Carcaixent.
Garrigues, Rafel (E9R): 1582, Cogullada.
Garsia, Catalina (B16V): 1572, Alzira.
Gibertó, Francés (J14V): 1596, Alzira.
Gibertó, Hieroni (C2V): 1576, Alzira.
Gibertó, Miquel (I6R): 1588, Carcaixent.
Gibertó, Juan (C2V): 1576, Alzira.
Gil, Antoni (D6R): 1582, Alzira.
Gil, Berthomeu (H1R): 1588, Alzira.
Gil, Francisco (D3V): 1582, Alzira.
Gil, Francisco (F13R): 1583, Alzira.
Gil, Marc Antoni (D3V): 1582, Alzira.
Girbés, Catherina (K11V): 1599, Algemesí.
Gomis (Gòmiz [J9R]) (J7V): 1596, Alzira.
Góngora, viuda na (D11V): 1582, Alzira.
Grau, Guillem (D10R): 1582, Alzira.
Guerau (Grau [I2V]), Batiste (I1R): 1588, Carcaixent.
Guerau, Bernat Joan (G2V): 1585, Alzira.
Guerau, Berthomeu (I12R): 1588, Carcaixent.
Gurrea, Joan (K7V): 1599, Algemesí.

Hernández, Domingo (C5V): 1576, Alzira.
Homedes (Medes [I4R]), Joan (I11R): 1588, Carcaixent.

Jova, Francés (I2R): 1588, Carcaixent.

Leó (Lleó [F12]), Joan (F9R): 1583, Alzira.
Llopis, Geroni (G4R): 1585, Alzira.
Lobet, Jaume (K6R): 1599, Algemesí.
López, Catalina (E7V): 1582, Cogullada.
Lopis, /.../ (A5R): 1570, Algemesí.

Lòpiz, Catherina (K17V): 1599, Algemesí.
Loqui, Nicolau (B10R): 1572, Alzira.
Lloret, Hieroni (I8R): 1588, Carcaixent.
Luca, Dimas (G7R): 1585, Alzira.
Luca, Joseph (J5R): 1596, Alzira.
Luca, Joseph (K3R): 1599, Alzira.
Luna, Ysabet (K6V): 1599, Algemesí.
Luquí, Luýs (J3R): 1596, Alzira.
Luquí, Miquel Joan (K3R): 1599, Alzira.

Marco, Juan (E31R – E31V): 1582, Alzira.
Marés, Jaume (H8V): 1588, Alzira.
Marià, Joan (E28V): 1582, Cogullada.
Martí, Anthoni (B20R): 1572, Alzira.
Martí, Lloís (D14R): 1582, Alzira.
Martí, Tomàs (B16R): 1572, Alzira.
Martí, Vicent (J5V): 1596, Alzira.
Martina, viuda (D10R): 1582, Alzira.
Martínez, Matheu (J5V): 1596, Alzira.
Martínez, Joanea (E24V): 1582, Cogullada.
Martínez, (**Martines** [E22R]) Jordi (E1R): 1582, Cogullada.
Martínez, Vicent (J4R): 1596, Alzira.
Martínez, Vicent (J5V): 1596, Alzira.
Mas, Matheu Joan (C8R): 1576, Alzira.
Mascó, Pere (F9R): 1583, Alzira.
Masroig (de Masroig [D5V]), Antoni (D3V): 1582, Alzira
Merí, Guisabet (E6R): 1582, Cogullada.
Micó, Lleonor (A3R): 1570, Alzira.
Mogort, Jo[a]n (F12R): 1583, Alzira.
Modarra, Stefania (D15R): 1582, Alzira
Montanyés, Rodrigo (D12R): 1582, Alzira.
Montoliu, ? (J4R): 1596, Alzira.

Mora, Guillem (B10R): 1572, Alzira.
Morales, Alonso (B17V): 1572, Alzira.
Morell, /.../ (C4R): 1576, Alzira.
Moreno, Hieroni (F12V): 1583, Alzira.
Moreno, Joan (F10R): 1583, Alzira.
Muntanyés, Rodrigo (F14V): 1583, Alzira.
Muñoz, muller de (E7R): 1582, Cogullada.
Mur, Geroni (D6R): 1582, Alzira.

Navarro, [E]steve (E19V): 1582, Carcaixent.
Navarro, Betriu (C5V): 1576, Alzira.
Navarro, Jaume (A6R): 1570, Alzira.
Navarro, Martí (B12V): 1572, Alzira.
Nicholau, Pere (E4V): 1582, Cogullada.
Noguera, Joan (I5V): 1588, Carcaixent.

Oldrofeo, Pere (J4R): 1596, Alzira.
Oliver, Francés (B13R): 1572, Alzira.
Oliver, Lloís (B19R): 1572, Alzira.

Pacheco, Thomàs (J6R): 1596, Alzira.
Palau, Joan (A3R): 1570, Alzira.
Pastor, Miquel (K16V): 1599, Algemesí.
Pèriz, Francés (C6V): 1576, Alzira.
Pèriz, (**Peris** [C3R]) Joan (C2R1); **Pérez**, Juan (C5R): 1576, Alzira.
Planes, ? (D11R): 1582, Alzira.
Pujalt, Lloís (D2V): 1582, Alzira.

Raga (Rara [K9V4]), Nicholau (K4R): 1599, Algemesí.
Rexarch (Rexach), Antoni (B1R): 1572, Alzira. mallorquí
Ribes (Ribas [C3R5]), Anthoni (C2V): 1576, Alzira.
Riel·lo, Jaume (D8V): 1582, Alzira.

Riel·lo, Vicent (F6V): 1583, Alzira.
Riquer, Juan (E2R): 1582, Alzira.
Roca, Hieroni (E4R): 1582, Cogullada.
Roca, Lloís Joan (D8V): 1582, Alzira.
Roca, Joan (D15R): 1582, Alzira.
Rodrigues, Martí (B16V): 1572, Alzira.
Roglà, Andreu (B14R): 1572 i 1582, Alzira.
Rubió, Joan (E4R): 1582, Cogullada.
Rubió, Joseph (I2R): 1588, Carcaixent.

Sadorní, Miquel (C4R): 1576, Alzira.
Sala, Anthoni (D15R): 1582, Alzira.
Sala, Domingo (lo vell) (C5V): 1576, Alzira.
Sala, Joan (C7R): 1576, Alzira.
Salvador, Andrés (D12R): 1582, Alzira.
Sànchiz, Joan (E6R): 1582, Cogullada.
Sànchiz (Sanchis [E21R]), Joan (E2V): 1582, Cogullada.
Saplana (Çaplana), Jaume (A3V): 1570, Alzira.
Saplana, Tomàs (A5V): 1570, Alzira.
Scrivà, Berthomeu (K15R): 1599, Algemesí.
Sebriaà, Pere (K4R): 1599, Algemesí (natural de Catarroja).
Senta Maria, Anselm (E4V): 1582, Cogullada.
Selés, Joan (A8R): 1570, Alzira.
Sentacreu, viuda (D6R): 1582, Alzira.
Serra, Hieroni (F6V): 1583, Alzira.
Serrano, Miquel (K5R): 1599, Algemesí.
Serrano, Nicolàz (D2R): 1582, Alzira.
Serrano, Nicolau (J5V): 1596, Alzira.
Serrano, Pere (A5V): 1570, Alzira.
Serrano, Pere (D1R): 1582, Alzira.
Serrano, Pere Fèlix (D3R): 1582, Alzira.
Soriano, Anthoni (E5R): 1582, Cogullada.

Soriano, Pere (A3V): 1570, Alzira.
Soriano, Rafel (E4V): 1582, Cogullada.
Spanya, Lloís (D3R): 1582, Alzira.

Tafoya, (Taffoya) Batiste (A1R): 1570, Alzira.
Tafoya, Joan (A1R): 1570, Alzira.
Talens, Bernat (E5R): 1582, Cogullada.
Tal[en]s, Joan (I12R): 1588, Carcaixent.
Talens, viuda de (I8V): 1588, Carcaixent.
Terré, (Terrer [K17R]) Nicholau (K4R): 1599, Algemesí.
Texer, Hieroni (H10R): 1588, Alzira.
Timor, Bernat (E4R): 1582, Cogullada.
Toldrà, Bernat (A6V): 1570, Alzira.
Tolosà, Francés Joan (H9R): 1588, Alzira.
Tolossa, Mossén (C5V): 1576, Alzira.
Torremocha, Bernat (A3V): 1570, Alzira.
Torremocha, Miquel (D5R): 1582, Alzira.
Torres, Andreu (K1R): 1599, Algemesí. +
Torres, Cristòfol (D17R): 1582, Alzira.
Thovia, ? (D17V): 1582, Alzira.
Tuià, Ni[c]olau (C2V): 1576, Alzira.
Turquet (Turco [J6V]), Miquel (J1R): 1596, Alzira.

Vayà, Miquel (E4V): 1582, Cogullada.
Venrrell, Martí (K7V): 1599, Algemesí.
Vergara, ? (J6R): 1596, Alzira.
Vergara, Cosme (J6R): 1596, Alzira.
Vergés, Guillem (E27R): 1582, Cogullada.
Vidal, Arnau (E5R): 1582, Cogullada.
Vilamendi, Pedro (A8R): 1570, Alzira.

Xaý, Gaspar (F11R): 1583, Alzira.

Ximeno, Anthoni (J7R): 1596, Alzira.

Ximeno, Miquel Àngel (D9V): 1582, Alzira.

Yvanyes, viuda na (A4R): 1570, Alzira.

Yvorra, Nicholau (C4V): 1576, Alzira.

3.2 *Topònims*

Algemesí (A5R) (K1R) / **Algemezí** (K3R)

Algezira, vila de (B1R)

Algezira, vila d' (C1R).

Alqueria de Benirabea (D18R): Alzira.

Alqueria de Jaume Garí (A9V): Alzira.

Alzira (E24V)

Aragó (F13V)

Ballvert (Bellvert [J4V]), heretat de (J1R): Alzira.

Banch de sencta Catherina (D12V): Alzira.

Cahors, ciutat de (França) (G6R)

Camí de Cabanyes (G2R): Alzira.

Camí de Corbera (J1R): Alzira.

Camí de Tulell (A5V): Alzira.

Carcaxent, Universitat [de] (E13R)

Carneceria de la vila nova (F6V): Alzira

Carrer de Algerri (D17V): Alzira

Carrer dels Casanoves (G3R): Alzira

Carrer Major (H8V): Alzira.

Casa Andreu Barberà (K10V): Algemesí.

Casa Bernat Toldrà (A7V): Alzira.

Casa [de Anthoni Rexarch] (B15R): Alzira.

Casa de Baptiste Guerau (I2V): Carcaixent.

Casa de Berthomeu Benet (H9V): Alzira.

Casa de Berthomeu Cubells (K3R): Algemesí.
Casa de Cristòffol Costa (D9R): Alzira.
Casa de Hierony Terrer (K17R): Algemesí.
Casa de Jaume Algerri (D17R): Alzira.
Casa de Joan Delgado (D8R): Alzira
Casa de Joan Sànciz (E7R): Cogullada.
Casa de la viuda Martina (D10R): Alzira.
Casa de la viuda Catherina Lòpiz y de Cursà (K17V): Algemesí.
Casa del dit Enguita (J7V): Alzira.
Casa del dit Johan Homedes (I16V): Carcaixent.
Casa [del doctor Domínguez] (B11R): Alzira.
Casa de lo dit Miquel Colomina (G2V): Alzira.
Casa de Matheu Blanc (K3R): Algemesí.
Casa de mestre Jordi Martínez (E2R): Cogullada.
Casa de mestre Lloís Martí (D14R): Alzira.
Casa de micer Garcés (D9V): Alzira.
Casa de na Bartolina (E7R): Cogullada.
Casa de Vicent Garcia (D2R): Alzira.
Casa [de Vilamendi] (A8V): Alzira.
Casa e taverna de Vicent Martínez (J15R): Alzira.
Casa Jaume Climent (A6R): Alzira.
Casa de Joan Blanc (K3V): Algemesí.
Casa Mechior Salcedo (A8V): Alzira.
Casa Montoliu (J4R): Alzira.
Casa Pere Serrano (A5V): Alzira.
Casa Pere Soriano (A3V): Alzira.
Casa Montoliu (J4R): Alzira.
Castella (F13V)
Castelló²³³ (E25V)
Corbera, vila y honor (J6V)

²³³ Per la proximitat a la Cogullada, entenem que aquest topònim fa referència a la localitat riberenca de Castelló de la Ribera.

Cullera (F8V)

Església de sent Agustí (C4V): Alzira.

Forn de Andreu Pineda (K14R), Algemesí.

Forn del Lemosí (D11R): Alzira.

La lonja (J3V): Alzira.

La sanch de Jesucrist (D10V): Alzira.

La vila nova (C6V7) (**moreria**[F9R]): Alzira.

Les forques (C3V): Alzira.

Lo pont [del raval de sant Agustí] (A5R): Alzira.

Malorca, isla de (B19V)

Malorqua (Malorca, Mallorca), ciutat de (B14R)

Molí de Bernat Joan Guerau (G2V): Alzira.

Molí dels ereus de Vicent Armengol (I9R): Carcaixent.

Moncada (B13R)

Morerai [de Guillem Mora]:²³⁴ Alzira.

Mula, ciutat de (D17V)

Nostra Señora de Montserrat (E30R)

Peanya de fusta [del camí de Tulell] (A5V): Alzira

Plaça Major (H7R): Alzira.

Plaça Major (I5V): Carcaxent

Placeta de mossén Gibertó (D3V): Alzira.

Pont de sent Agustí (D8R): Alzira.

Qugullada (E1R); **Cogullada**: (E2R); **Cugullada**: (E13R).

Rajolar de Carcaxent (E 24V)

²³⁴ Al text llegim: *morerai del dit testimoni*, en referència a Guillem Mora.

Raval de sant Agustí (Agustí) (A5R) o **moreria** (A9V): Alzira.

Raval de la Verge Maria (A10R): Alzira.

Sent Agustí, plaça de (C2V): Alzira.

Senta Bàrbera [església] (F8V): Alzira.

Senta Catherina [església] (F8V): Alzira.

Serra de Moya (C5R)

Teular de [Bernat Talens]²³⁵ (E31V): Carcaixent.

València (A10V).

Vizcaya (E30R).

Xàtiva (E29R).

Malnoms:

Bartolina, na (E7R): 1582, Cogullada.

Esquerrera, la (I8V): 1588, Carcaixent.

Munteça, na (E7V): 1582, Cogullada.

Perissa, na (A5R): 1570, Alzira o Algemesí.

Portaler, lo (C8R): 1576, Alzira.

Roglana, na (D15V): 1582, Alzira.

Rúbia la vella, na (E7R): 1582, Cogullada.²³⁶

Rúvia, na (I5R): 1588, Carcaxent.

Sanchiça, na (E7V): 1582, Cogullada.

²³⁵ Al text llegim: *fent faena en lo teular d'ell, testimoni*, en referència a Bernat Talens.

²³⁶ Podem observar-hi com, a banda de la feminització del cognom del marit, també es recorre a una característica física.

Serer, lo (H7R): 1588, Alzira.

Tintorer, lo (J8R): 1596, Alzira.

Vell, lo (C5V): 1576, Alzira.

ANÀLISI LINGÜÍSTICA

1. FONÈTICA

1.1 *Vocalisme*

1.1.1 *Vocalisme tònic*

El vocalisme tònic del text es manté fidel a les set vocals heretades del llatí vulgar produïdes per la substitució dels dos matisos de breu i llarga per la diferència en el timbre vocàlic.²³⁷

Ā, Ǽ del llatí clàssic > [a] del llatí vulgar

En convergència amb la norma general, aquesta vocal tendeix a conservar-se en el seu pas al català.²³⁸ No obstant, remarcarem ací una sèrie de mostres en què el timbre de la vocal *a* evoluciona cap a la vocal *e*:

SANCTU > *senct*

La forma *senct*, amb les seues corresponents flexions de gènere, o irregularitats en el lexema causades pel manteniment del grup culte -NCT- (*sent, senta* o *sencta*), apareix documentada en tres textos distints (D, Alzira, 1582; E, Cogullada, 1582 F, Alzira, 1583).

D7V [...] la magnífica viuda **Senctacreu** [...].

D8R [...] lo pont de **Sent** Agostí [...].

E4R [...] Pere de **Senta** Maria [...].

F8V [...] lo guardià de **Senta** Bàrbera [...].

F8V [...] lo pont de **Sent** Agostí [...].

F8V [...] **Sent** Agostí van-hi los del raval [...].

F10R [...] la dita sglésia de **Senta** Catherina [...].

Cal remarcar que la presència d'aquesta forma s'alterna amb aquella que manté la vocal *a*, la qual també apareix representada en tres textos distints (A, Alzira, 1570; C, Alzira, 1576 ; I, Carcaixent, 1588).

²³⁷ Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:116-117).

²³⁸ Vegeu Moll (2006 [1952]:80).

A5R [...] raval de Sant Agostí, [...].

C2R [...] a les paraules dels Sants Quatre Evangelis [...].

I7R [...] jura a Nostre Senyor Déu Jesuchrist e als Sants Quatre Evangelis [...].

Presuposem que les formes amb *e* haurien de ser les pròpies de l'ús col·loquial, car la forma culta amb la vocal *a* queda reservada per a la fórmula protocolària de «jurar pels Evangelis» i, fora d'aquest context, s'acota al text A; aquest esdevé el més antic i presenta una sèrie de trets conservadors, com ara l'ús de la forma *hir* o estructures sintàctiques del tipus *fet ha*. A més, cal remarcar que la forma *sent* és la que apareix reflectida en les transcripcions en estil directe:

F8V [...] e que dit Alcayna, sellavors, respongué: «Pare, no fassa cas de axò que a **Sent Agostí** van-hi los del raval [...].»

Així doncs, per justificar aquest fenomen comptem amb diverses hipòtesis: primerament, podem fer referència a l'exposada per Coromines i mostrada en Farreny,²³⁹ segons la qual les formes amb *e* esdevenen típiques dels dialectes occidentals.²⁴⁰ Seguidament, tenim el plantejament exposat per Martí Mestre,²⁴¹ aquest atribueix el tancament de *a* en *e* a la influència de la nasal, tal com ocorre en altres llengües romàniques, i a la posició proclítica del terme, sempre per davant d'un nom propi. Aquest darrer argument també el podem veure reflectit en el DCVB.²⁴² A més,

²³⁹ Farreny (2004:172): «L'evolució fonètica de SANCTU cap a *sent* –forma que, segons Coromines, es documenta en textos medievals de procedència occidental- es justifica diversament. Aquest filòleg (1976-1977 [1976], vol I, p.88-89; i DECat, s.v. *sant*) interpreta l'elevació vocàlica comparant-la amb l'evolució que va sofrir el mot en occità antic i en francès, amb la vocalització de la C de SANCTUS cap a [j].»

²⁴⁰ Joan Ponsoda (1992:293-294) Desenvolupa amb major profunditat que Farreny la tesi de J. Coromines. Ens explica com el filòleg català atribueix la següent evolució per al terme *sent*: SANCTUS > *saint* > *sent*. J. Coromines es basa en l'evolució del terme en occità i en francès, *saint*, per justificar la forma *sent*.

²⁴¹ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:77).

²⁴² DCVB, *sent*: «La variant *sent*, efecte de la relaxació de la *a*, és molt freqüent en posició proclítica davant un nom propi, i presenta les variants ortogràfiques *senct* i *sen* en el català antic».

també comptem amb el plantejament de J. Veny²⁴³ qui atribueix el canvi a > e a la pèrdua de la tonicitat de la vocal estudiada per la posició proclítica que presenta.

alǧarra > gerra

En aquest terme d'origen àrab²⁴⁴ podem observar com la *a* tònica esdevé *e*. Aquest fet és degut a la influència de la /r/, segons la qual es pot produir el tancament d'un grau d'obertura.²⁴⁵ A més, imaginem que l'intercanvi entre dues llengües familiarment distanciades afavoreix la dissimilació de la vocal tònica en la vocal tònica (e-e > a-e), força infreqüent en les evolucions patrimonials. Cal remarcar que el diminutiu *jarreta* manté la vocal *a* sense modificar la grafia. D'altra banda, la pèrdua de l'article aràbic *al-* esdevé una característica del català, a diferència d'altres llengües com el castellà o el portuguès.²⁴⁶ Vet ací les diferents documentacions dels termes *gerra* i *jarreta*:

K16R Et *primo*, en la entrada una *gerra* buyda.

K16R Ítem, do[s] gerres de terra grans [...].

E3V Ítem, *jarreta* buyda.

E4V Ítem, Rafel Soriano, *jarreta* vella per dos sous y cinc *diners*.

IAM MAGIS > jamés

L'adverbi de negació *jamés* > IAM MAGIS (E32R) es forma a partir de la caiguda de la -g- intervocàlica del terme MAGIS en el llatí vulgar, la qual produeix la formació d'una iod. Aquesta iod farà evolucionar el timbre de la *a* fins que esdevinga una *e*.

No obstant, no totes les iods han provocat la inflexió de la vocal *a*. En aquesta línia, podem citar la forma *dolçayna*²⁴⁷ (K3V) o el cognom *Alcayna*²⁴⁸ (F1R). Cal

²⁴³ Vegeu Veny, J. (2009b:114-128).

²⁴⁴ Vegeu Moll (2006 [1952]:81).

²⁴⁵ Vegeu Bernat, F. i Massanell, M. (2000:54): «Per influència de la /r/ hi pot haver el tancament d'un grau d'obertura [a>ɛ].»

²⁴⁶ Vegeu Coromines, Joan (1977:68-69): «[...] mentre que en castellà i en portuguès, la major part dels arabismes porten aglutinat l'article aràbic al-, en català els arabismes que el porten estan en minoria.»

²⁴⁷ Vegeu 3.1 *Lèxic*, *dolçayna*.

²⁴⁸ Vegeu 3.3.1, *Alcayna*.

remarcar que ninguna d'aquestes formes són mots patrimonials, ans que la primera prové del francès antic *douçaine*²⁴⁹ i la segona presenta un origen àrab.²⁵⁰ No obstant, el cognom Alcayna també es pot haver introduït al País Valencià mitjançant la toponímia pròpia dels pobladors aragonesos, ja que al sud d'Aragó trobem la localitat d'Alcaine.

A més, també podem citar el terme *espay* (E8R), el qual manté la vocal central com a tònica malgrat la presència de la iod formada per la síncope consonàntica de la –T- intervocàlica: ESPATIUM > *espai*. En aquest cas, el manteniment de la iod es correspondria a la consideració del terme *espai* com a cultisme.

TRAHĒRE > traure

En la majoria dels exemples d'aquest verb (90%) es manté la vocal *a* etimològica i no evoluciona cap a *e*. Aquesta evolució sols es produeix una vegada front les nou que apareix la forma amb *a*. Aquest tret, hui dia, és característic del valencià que continua emprant els infinitius amb la forma amb *a* front els que presenten la forma amb *e*.²⁵¹ Els distints exemples que empren la forma amb *a* es corresponen amb tres textos (E,1582; G,1585; K,1599) i l'exemple amb *e* es correspon amb un sol text (K, 1599). Si observem el context en el qual apareix la forma amb *e*, no descartem que el canvi vocàlic estiga condicionat per les paraules del seu voltant, puix que totes les vocals que envolten el so afectat són la *e*. Aquesta hipòtesi es veu reforçada pel fet que en el mateix text aquest trobem cinc vegades la forma amb *a*. No podem deixar de banda la influència del mallorquí,²⁵² car al llarg dels textos podem copsar-hi la presència de mallorquins. Observem-hi primerament diversos exemples de la forma amb *a* i, posteriorment, l'exemple i el context en el qual observem la forma amb *e*:

²⁴⁹ Vegeu DCVB, *dolçaina*.

²⁵⁰ Vegeu Moll (1982 [1954]: 247).

²⁵¹ Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:44): «En valencià actual estan esteses en general les formes amb *a*.»

²⁵² Tal com indica el DCVB, en mallorquí, menorquí i eivissenc la vocal tònica del verb estudiat es pronúncia [ɛ].

Formes amb *a*

E24V Y ell prometé de traure-la de pecar [...]

G6V [...] y anà a l'estudi de aquell a traure una espasa.

K12R Y tots ajudaren a traure dita roba e capells.

Formes amb *e*

K11R Y tots entengueren en treure [...].

Ĕ, AE del llatí clàssic > [ɛ] del llatí vulgar

Aquest fonema ha presentat diverses evolucions en funció de les consonants o semiconsonants amb les quals entrava en contacte.²⁵³ En els tres exemples que mostrem, podem observar com el fonema representat inflexiona el grau de l'obertura com a conseqüència de la iod.²⁵⁴

SPĔCŪLU> **espill**, LĔCTUS> **llit**, PĔCTUS>**pit**

En el primer cas (*spill*, E3V), la iod es forma a partir de la caiguda de la *u* posttònica (C'L), en el segon i tercer cas (*llit*, E3R; *pits*, A5V) es configura a partir del grup consonàntic C'T. Vet ací uns exemples de la importància de la iod en l'alteració del sistema vocàlic català. De fet, la influència de la iod no sols ha provocat canvis substancials en el català, ans que també n'ha produït en la resta de llengües romàniques.²⁵⁵

Ŏ del llatí clàssic > [ɔ] del llatí vulgar

Aquest fonema roman invariable en el seu pas al català (excepte al Rossellonés).²⁵⁶ No obstant, quan es veia afectat per una iod, inflexionava i es transformava.

²⁵³ Vegeu Bernat, F. i Massanell, M. (2000:62).

²⁵⁴ Vegeu Gimeno (2005:45).

²⁵⁵ Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:121).

²⁵⁶ Vegeu Veny, J. (1982 [1978]: 59).

VŎCITUS > buit

En aquest exemple (tex K, Algemés, 1599) observem com la iod formada pel grup consonàntic C'T (format a partir de la caiguda de la i posttònica) s'ha mantingut malgrat inflexionar el fonema [ɔ]:

K16R Ítem, en un estudi que esta a mà dreita de dita casa un caxó de dos caxons **buyt**, huýt cadires de costelles rohins, un banquet de quatre peus.

Particularitats valencianes: les formes huit i hui.

En l'actualitat les formes *hui* > HODIE i *huit* > OCTO, formades a partir del desplaçament de l'accent constitueixen una particularitat del valencià, puix que a la resta del domini lingüístic han evolucionat sota les formes *avui* i *vuit* respectivament. La formació i conservació d'aquestes formes valencianes s'explica a través del desplaçament de l'accent en el diftong: [új]>[wí].²⁵⁷ En els nostres textos, trobem la forma *huit* documentada un total de trenta vegades (si tenim en compte els cardinals de més d'una xifra). La forma *hui* l'hem documentada vint-i-huit vegades. Vet ací distints exemples d'ambdues formes:

A9V [...] entre les set y **huit** hores de la nit [...]

D8V [...] de hedat de **díhuit** anys [...].

H7V [...] dix ser de edat de vint-y-**huýt** añys poch més o meñys [...].

J4V [...] li ha pegat **huýt** colps en lo cap [...].

K11V [...] de edat de **díhuýt** anys [...].

E8V [...] en lo dia de ahir e **huý** [...].

H7R E dix qu-en lo dia de **hui** [...].

G2R [...] e[n] lo dia [d]e **uy** [...].

1.1.2 Vocalisme àton

Contràriament al que ocorre amb el vocalisme tònic, el vocalisme àton està subjecte a un major nombre de canvis i vacil·lacions. En el nostre cas, com que som davant d'un text occidental, podem observar com s'ha mantingut el sistema de cinc

²⁵⁷ Vegeu Bernat, F. i Massanell, M. (2000:61).

fonemes transmés directament pel llatí vulgar i propi del català preliterari.²⁵⁸ De fet, el valencià, igual que la resta de dialectes occidentals, sí que diferencia les quatre vocals àtones (a,e,o,u) que el català oriental redueix a dues ([ə], u).²⁵⁹

Ā, Ǟ del llatí clàssic > [a] del llatí vulgar

Posició inicial

Malgrat la tendència d'aquesta vocal a mantindre's en aquesta posició, podem trobar diversos casos en què aquesta s'hi modifica.

Bartholomēus > Berthomeu

Tal com ens indica E. Casanova,²⁶⁰ el pas a > e ens vindria donat per dos motius: primerament, es produiria un fenomen d'ultracorrecció iniciat al segle XII en totes les llengües gal·loromàniques. Aquest es basava en el fet que la combinació e (àtona) + r + consonant convertia la vocal *e* en *a*. Conseqüentment, la correcció que la gent culta aplicava a termes en què es produïa aquest fenomen fou exportada per hipercorrecció al terme estudiat. A més, l'autor d'Agullent introdueix la variable del reforç dels noms germànics amb l'arrel *Berth* (Albert, Bertran, Robert...) com a element que reforça la prevalència de les formes amb –e. Segons aquest autor, sense el factor citat, la presència del nom llatí *Bartholomeus* haguera dificultat el triomf de la forma amb –e. De fet, en els nostres textos, la forma amb –e-, l'hem documentada un total de 35v., mentre que no en trobem cap amb la vocal –a-. A més, el fet de documentar-la en diferents persones i en textos que comprenen tot el període cronològic estudiats ens indueix a creure que esdevenia un nom força popular.

A9V [...] differències algunes ab **Berthomeu** Castany [...].

E4V Ítem, a **Berthomeu** Garrigues, posteta de fényer: I sou, VI diners.

H9V [...] de front de casa de **Berthomeu** Benet, [...].

I12R [...] Batiste Guerau, y ab Berthomeu Guerau, germà de aquell, [...].

K3R E dix que esta en la casa e servici de **Berthomeu** Cubells, [...].

²⁵⁸ Vegeu Veny, J. i Massanell, M. (2002: 65, Mòdul I).

²⁵⁹ Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:119-120).

²⁶⁰ Vegeu Casanova, E. (1998:399-402).

També cal destacar que la presència de la forma cultista **Bertholomeu** (1v.; H1R) que al·ludeix al nom d'un escrivà. El fet de representar la forma culta amb –e- ens dóna una idea de la prevalència de les formes amb aquesta vocal, car ens indica que les formes amb –a ja havien estat oblidades, fins i tot, en les reminiscències cultistes. De fet, si consultem el CIVAL podem observar com la forma *Bertomeu* és força més emprada que la forma amb –a, ja des dels primers estadis de la conquesta cristiana.²⁶¹

H1R Scribà: **Bertholomeu** Gil, notari, scribà.

TRANS- > **tres-**

En els textos estudiats trobem la forma *trescantó* (1V.; **D4R**), la qual està formada a partir del prefix llatí **TRANS-** i els substantiu *cantó*. Etimològicament, la forma correcta hauria d'ésser el terme *trascantó*, el qual apareix documentat en els nostres textos una vegada. Segons Germà Colon, el prefix trans- (o tras-) té com a evolució natural en català antic la forma tres-.²⁶² En la forma documentada, aquesta evolució es pot veure reforçada per un cas de dissimiliació com a conseqüència de la influència de la vocal de la síl·laba posterior. Aquesta dissimilació es veu reforçada per l'assimilació del grau d'obertura de la vocal tònica. Observem com, en els nostres textos, aquesta forma conviu amb la forma etimològica:

D4R [...] li era exit cas acordat e a **trescantó** Pedro de Mur, menor [...].

D9V [...] li era exit **trascantó** y cas acordat a matar-lo [...].

PRAGMATĪCUM > **pregmàtica**

Observem un cas de dissimilació, car la forma original hauria d'ésser *pragmàtica* i no pas la forma documentada. Aquesta forma la trobem una única vegada (**I14V**). Vet ací el fragment de la transcripció:

I14V [...] tan prop que segons diu véu lo foch de la escopeta, no corregué darrere dels delinqüents cridant molts grans crits: «Ajuda a la **pregmàtica!**»

²⁶¹ Vegeu CIVAL, *Bertomeu* i *Bartomeu*.

²⁶² *Apud* Cano Ivorra, Maria Antonia (1992:329).

VALLE VĪRĪDE > Bellvert

Aquesta forma es correspon amb un topònim. Tal com podem veure, la vocal àtona inicial esdevé *e* a partir d'un fenomen d'assimilació del timbre de la vocal tònica, ubicada en la síl·laba posterior. Observem com, en els nostres textos, la forma que sofreix l'assimilació conviu amb la forma etimològica *Ballvert*. Ambdues formes són documentades un cop cadascuna. La *b-* inicial esdevindria fruit del betacisme. Tanmateix, no hem de descartar l'etimologia alternativa BĒLLUM VĪRĪDE:

J1R *In facto* de la mort perpetrada en la persona de Miquel Turquet, de Corbera, en lo camí de Corbera, acordadament. En **Ballvert**.

J4V [...] y ab altres lo ha sperat en lo camí real que va a Corbera, passada la casa de la heretat de **Bellvert**.

Tractament de la [a] àtona en el grup [aé]

Observem com el comportament d'aquest grup vocàlic varia en funció del terme en què es presente. Així doncs, si bé en termes com ara *mestre* (A10V) o *Rafel* (E4V) aquest grup presenta el comportament prototípic del català (assimilació de la *a*), en uns altres com ara *plaer* (A8R), *quaerna* (J6V) o *faena* (B17R) aquesta vocal s'hi manté.

Així doncs, en relació amb el terme *plaer*, no trobem cap cas de pèrdua de la vocal [a], de manera que la totalitat de les vegades que apareix en els nostres textos ho fa sota la forma estudiada i en expressions del tipus *prendre plaer* o *fer plaer*. La forma *pler* no esdevé aliena al català, car el DCVB la documenta en diversos índrets del bloc oriental, com ara a la part oriental dels Pirineus, a Mallorca o a Ciutadella. Observem-hi diversos exemples de la forma *plaer* contextualitzats:

A8V [...] e volgué saber de *aquell* si sa madastra havia de anar a sa cassa après de haver sopat a **pendre plaer** [...].

D2R sa muller en casa de Vicent Garcia, *notari*, ballant y **prenint plaer**, al temps [...].

D10V «Yo sé lo que·m convé, aventure de **fer plaer**, señor Ximeno, [...]».

E21R [...] que si li **feya plaer** de anar [...].

G6V [...] y li digué que li **fes plaer** de buydar [...].

Pel que fa al terme *quaerna*, aquest apareix documentat una única vegada. Podem observar com encara no ha evolucionat a *qüerna*;²⁶³ es manté la forma amb *a* pròpia del hiat secundari –A'E- provocat per la síncope de la consonant oclusiva dental del terme llatí QUATĒRNA.

En relació amb el terme *faena* (FACIENDA > FACENDA > *faena*), aquest, actualment, esdevé la forma valenciana pròpia: tal com indica J. Coromines,²⁶⁴ aquest terme fou habitual durant l'Edat Mitjana arreu del domini lingüístic i va conviure amb la forma *feina*; aquesta darrera es crea a partir del desplaçament de l'accent a la vocal en hiat i la posterior diftongació d'aquest grup vocàlic.²⁶⁵ De fet, J. Coromines ens explica com durant aquest període podem trobar ambdós estadis evolutius en un mateix document. Posteriorment, la forma *faena* ha esdevingut pròpia del valencià i també de les terres de l'Ebre,²⁶⁶ mentre que la forma *feina* ha prevalgut en el domini oriental. En els nostres documents sols documentem la forma *faena*, la qual apareix reflectida una total de quatre vegades.

B17R [...] que per ço no dexava de treballar e fer tota la **faena** que podia.

E28V [...] en sa casa y fen[t] **faena** de rajoler.

E29R E lo dit Jordi Martínez feya **faena** [...].

E31V Y que ha que·l tracta d'esta forma, fent **faena** [...].

OE, Ę, Ē, AE, Ĩ del llatí clàssic > [e] del llatí vulgar

emprà > anprà

En els dialectes occidentals, l'obertura de *e* àtona inicial en *a* per davant de les nasals [m] i [n], i les sibilants [s] i [ʃ] esdevé un tret característic d'aquests.²⁶⁷ Actualment, quant al valencià, la Ribera del Xúquer està compresa dins de l'àrea que

²⁶³ Vegeu 3.1 Lèxic, *quaerna*.

²⁶⁴ Vegeu DECat, *faena*.

²⁶⁵ Vegeu Moran i Ocerinjauregui (2004:215).

²⁶⁶ Vegeu DCVB, *faena*.

²⁶⁷ Vegeu Veny, J. i Massanell, M. (2002: 13, Mòdul III); Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:37).

realitza aquesta obertura en tots els contextos.²⁶⁸ La forma mostrada en aquest exemple pertany al text més antic (text A, 1570):

F10V *Interrogat* si en la nit del diumenge propassat **anprà** ninguna spassa.

flequer > flaquer

En aquest cas, podem observar un cas de dissimilació de la vocal inicial amb la vocal tònica posterior. Documentem aquesta forma un total de set vegades, la primera en el text A (1570):

A5V [...] *Pere Serrano, flaquer*, a la muller de aquell, [...].

Segons J. Coromines,²⁶⁹ la primera documentació del terme en català la trobem durant el segle XIII, concretament el 1249, amb les formes amb –e àtona inicial *flequer*, *flequera*. Quant a l’etimologia del terme, les diferents fonts consultades li atribueixen un origen incert. No obstant, J. Coromines li atribueix un possible origen preromà de caràcter indoeuropeu; aquest fet lligaria amb la teoria que el mot fóra manllevat d’una paraula germànica; J. Coromines exposa el visigòtic FLEKO. El DCVB també ens dóna aquest origen, concretament del germànic VLEKE, *dardell*.²⁷⁰

Així doncs, si en el domini oriental les variants amb –a poden esdevindre errades ortogràfiques produïdes per la neutralització d’aquesta vocal en posició àtona, en el cas que ens ocupa, podria tractar-se d’un cas de dissimilació: e-é > a-é. De fet, aquesta variació vocàlica, en el bloc occidental, també és detectada per J. Veny en la Lleida del segle XIV. Aquest autor atribueix l’augment del grau d’obertura al fenomen de la dissimilació vocàlica.²⁷¹ A més, V. Beltran i C. Segura-Llopes remarquen la tendència del valencià a realitzar l’obertura e > a en posició interior pretònica (*sencer* > *sancer*,

²⁶⁸ Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:151): «Hi ha una àrea més innovadora, en canvi que generalitza la pronúnica amb *a* a qualsevol context no vocàlic:[...]; aquesta abraça des de la Plana Baixa cap al sud fins al Camp d’Alacant.»

²⁶⁹ Vegeu DECat, *fleca*.

²⁷⁰ Vegeu DCVB, *fleca*.

²⁷¹ Vegeu Veny, J. (2015:26).

*gegant > jagant, lleuger > llauger...).*²⁷²

Reculant < raculant

En aquest gerundi, la *e* àtona inicial pròpia del prefix re- esdevé *a* com a conseqüència de l'assimilació del timbre de la vocal tònica final *a*:

A3R [...] com li pegaren una coltellada en lo cap a lo dit Castany; **raculant** per lo carrer avall [...].

nengú, nengun, ningú, ninguns < NEC ŪNU

Vet ací l'exemple de l'evolució de la forma antiga, i etimològica, *nengú* a una forma pròpia de l'actualitat, com ara *ningú*. Cal remarcar que en les formes amb -i, el pas de la *e* etimològica a la *i* actual es produeix seguint l'evolució de la conjunció negativa *ni* < NĚC. En els nostres textos hi ha una avantatge de la forma assimilada front l'etimològica: mentre que l'etimològica sols apareix dues vegades (6,45%), les formes modernes assimilades ho fan la resta de vegades (29v.; 93,55%). La darrera datació de la forma etimològica la trobem en el text D (Alzira, 1582), en un fragment transcrit en estil directe. Quant a la primera datació de la forma moderna, aquesta ja apareix en el text A (Alzira, 1570).

A3V E dix que, per lo jurament que ha fet, no ha tengut qüestió ab **ningú** [...].

D11V [...] lo qual li dix a ell, testimoni, molt enujat: «Cul de tal! Jurant deure señor! Señor *Miquel Àngel* sia vós de **nengun** home.

Consegüentment, a partir d'aquestes dades podem deduir que, en el context estudiat, ambdues formes estaven en conflicte, però la forma assimilada ja guanyava terreny, amb bastant avantatge, sobre la forma etimològica.

²⁷² Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:152-153).

qüestió > qüistió

En els textos estudiats predomina la forma etimològica, *qüestió*, (21 V.; 95,45%), sobre la forma amb l'assimilació de la *e* inicial al grau d'obertura de la vocal de la síl·laba posterior, *qüistió*. (1 V.; 4,54%).

H10V E no sap, en après, lo *que* se'n féu ni en què parà lo dit fet e **qüistió**.

remor > ramor

La *e* àtona inicial del terme *remor* constitueix en si mateixa una dissimilació de la vocal etimològica original, la *u* del cultisme *rumor* < RŪMOR. No obstant, mentre que actualment el terme culte fa referència a una «notícia que corre de boca en boca»,²⁷³ la forma dissimiliada *remor* ha pres el sentit de «soroll» o de «soroll confús com el que s'alça d'una munió, d'una tempesta, del mar, etc.».²⁷⁴ En el nostre cas podem observar com es torna a produir una altra dissimilació, però en aquesta ocasió la variació es produeix en el grau d'obertura.

Quant a la documentació del terme, la forma *remor* la documentem tres vegades, totes en el text I (Carcaixent, 1588). La forma *ramor* la documentem únicament dues vegades en el text K (Algemés, 1599). Remarquem que ambdós textos pertanyen a dues localitats distintes. D'altra banda, si les contextualitzem podem observar com ambdues formes presenten el mateix sentit, car es corresponen amb el sentit actual de *remor* mostrat pel DIEC2. Aquest sentit que presenta és semblant al sentit històric presentat pel DCVB, «avalot, soroll de brega, de discòrdia».²⁷⁵

I4R Y , en continent, hixqué ell, dit testimoni, al dit corral y sentí **remor** de gent *que* fugia [...].

K3V Y essent en ella, sentí **ramor** de com gent muntava e, *per* ço, se amagà.

DISCERNĒRE > desernir

El terme estudiat presenta la forma popular amb la vocal –e– en la síl·laba inicial. Aquest fenomen també amb unes altres formes començades per des–, com ara *desparar*

²⁷³ Vegeu DIEC2, *rumor*.

²⁷⁴ Vegeu DIEC2, *remor*.

²⁷⁵ Vegeu DCVB, *remor*, 2.

o *desculpar*, comentats més avall. Vet ací l'exemple documentat:

B21R [...] avia plogut sobre los dits capells e que no·s podia **desernir** quina color tenien; [...]

desparar < disparar

De la mateixa manera que ocorre amb altres termes com ara *discernir* o *desfer* < DISFACĚRE,²⁷⁶ entenem que la forma culta ens la dóna el prefix *dis-*. D'altra banda, cal remarcar que J. Coromines ens recorda que el terme *parar* antigament tenia el sentit de «posar un aparell, una tenda, etc., en disposició de servir-se'n.»²⁷⁷

D15R [...] ab paraules molt injurioses y li havien **desparat** una scopeta a Madalena Algerri, sa filla.

D17V [...] li à **disparat** dita scopetada.

Percentualment, en els textos estudiats, les formes amb *e* suposen un total del 87,5 % (14 v.), mentre que les formes amb *i* únicament representen el 12,5 % (2 v.).

Posició pretònica

En aquesta posició cal fer referència al doblet *medicina* / *medecina*. El primer terme d'aquesta parella esdevé un cultisme, car roman fidel al seu ètim llatí: MEDĪCĪNA. En canvi, el terme *medecina* es correspon amb l'evolució patrimonial de la vocal llatina Ī > [e]. A més, en valencià, aquesta evolució es veu reforçada per la tendència d'aquest dialecte a realitzar la dissimilació i-í > e-í (*visita* > *vesita*, *disgust* > *desgust*).²⁷⁸ Com a conseqüència d'aquesta característica, la normativa actual atribueix al primer el significat de ciència mèdica i al segon les substàncies que prenem per a guarir-nos quan

²⁷⁶ Vegeu DCVB, *desfer*.

²⁷⁷ Aplicat al camp armamentístic, concretament a les armes d'un sol dispar com pot ser una ballesta, si *parar* tenia aquest sentit, *desparar* era usar-la; quan la feiem servir, deixava d'estar preparada per al seu ús i calia tornar a configurar-la. (Vegeu DECat, *parar*). En l'actualitat, a la Ribera del Xúquer, el verb *parar* es manté amb aquest sentit en expressions de tipus, *parar taula* o *para la mà* (emprada quan algú va a dipositar quelcom sobre les mans d'altri).

²⁷⁸ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:155).

estem malalts.²⁷⁹ Tanmateix, en el textos estudiats, els exemples que hem trobat de la forma amb –e- no es correspon amb la distinció actual; ambdós fan referència a la ciència mèdica. Quant a la distribució del seu ús, hem localitzat una vegada la forma etimològica en el text B (1582, Alzira) i dues en el text H (1588, Alzira):

B10R [...] muller del magnífich Jeroni Domínguez, doctor en **medicina**, [...].

H7R [...] véu venir per lo carrer Major devés de la dita plaça a Guillem Alcover, doctor en **medecina**.

H10R [...] una puñada en los morros a Guillem Alcover, doctor en **medecina**.

Posició posttònica

Observem l'evolució etimològica de la *e* breu llatina en el seu pas del llatí al català en el terme *línea* (E22R). La normativa actual²⁸⁰ sols dóna com a correcta la forma *línia*, la qual presuponem que es pot haver format a partir de l'augment del grau d'obertura de la vocal palatal per dissimilació amb la *i* tònica inicial. No obstant, en el nostre text encara trobem la forma etimològica sense dissimular. Tanmateix, el fet que es tracte d'un text escrit per un escrivà de parla castellana,²⁸¹ i que la forma dissimilada estiga present en la nostra llengua des de les obres de Llull i la *Crònica* de Muntaner,²⁸² ens fa dubtar entre si som davant d'un cultisme o d'un castellanisme.

²⁷⁹ Vegeu DIEC2 i DNV, *medicina* / *medecina*.

²⁸⁰ Vegeu DIEC2 i DNV, *línia*.

²⁸¹ Sabem que l'escrivà d'aquest text parla castellà no sols pels trets lingüístics que hem trobat en aquest text (plurals en –as, aparició de morfema –o per al masculí singular, nombrosos castellanismes...), sinó perquè en el text D trobem reproduïda una citació textual en castellà d'una persona que és identificada amb el mateix nom que l'escrivà del text E i que, a més, exerceix l'ofici de notari:

E2R Com pervingués a notícia del molt magnífich mossén Pedro de Velasco, ciutadà justícia de la vila de Algezira, que haurien mort una dona en lo lloch de Cogullada, sa magnificiència, de continent, ensemps ab lo magnífich Micholau Costa, notari, assessor hordinari de aquell, **Gaspar del Puerto Arce, notari, escrivà de la sua cort**, [...].

D10R [...] y essent en casa del dit micer Garcés **sentí ell, dit testimoni, a Gaspar Arce, notari, que deya**: «Señor *justicia*, por l'asteiadós se va!»

²⁸² Vegeu DCVB, *línia*.

Ī del llatí clàssic > [i] del llatí vulgar

Posició inicial

ministre > menistre, cristià > crestià

En aquests dos casos podem observar com la *i* àtona inicial dissimila i es transforma en *e*, perquè la vocal de la síl·laba següent esdevé una *i*. En el primer cas, la superioritat de la forma etimològica MINISTRUM > *ministre* (B16R) esdevé aclaparadora, ja que el 93,02% (40v.) de vegades que hi apareix es correspon amb aquesta forma, front el 6,98% (3v.) de la forma dissimilada *menistre* (B14V).

disulucions > desolucions

En aquest cas podem observar un doble fenomen: d'una banda les formes amb *i* han assimilat el grau d'obertura de la vocal *o* àtona posterior etimològica *o* > *u* (DISSOLUTIŌNE > dissolució>*disulucions*). D'altra banda, podem observar com en les formes en les quals la vocal *i* inicial passa a *e*, la *o* àtona posterior no assimila el grau d'obertura i es manté com a tal (DISSOLUTIŌNE > dissolució>*desolucions*).

De fet, no hi ha cap exemple que barregi ambdues combinacions; o bé trobem formes amb *i*-*u*, o bé, amb *e*-*o*. Podem atribuir aquest paradigma al fet que les formes amb la combinació *e*-*o* es donen perquè hi ha una assimilació inicial del grau d'obertura de la vocal *i* àtona inicial amb la vocal *o* àtona posterior, el qual es veu afavorit pel fet que la vocal tònica també siga una *o*: *i*-*o*-ó>*e*-*o*-ó. No obstant, les formes amb la combinació vocàlica *i*-*u*, si bé mantenen la *i* àtona inicial etimològica, modifiquen el grau d'obertura *o* > *u*. Quant a la presència d'ambdues formes, sols apareixen una vegada cadascuna; ho fan en el mateix escrit: text E (Cogullada, 1582). Cal remarcar que el canvi vocàlic comentat pot ser fruit d'un fenomen d'ultracorrecció des -dis. Vet ací els exemples d'ambdues construccions:

E22R Y encara per ser tan **disuluta** la dita Elisabet Vasques, [...].

E27V E dix que ja u té dit ell, dit testimoni, que la dita Elisabet Vasques era molt **disuluta**, [...].

E24R [...] la reptà dient-li que per a que feya senblants **desolucions** [...].

Pretònica interior

carniceria > carnereria

En aquest terme la primera vocal pretònica interior, *i*, assimila el grau d'obertura de la vocal de la síl·laba posterior. El terme *carnereria* (C6V) apareix un total de nou vegades (81,81%), mentre que la forma *carniceria* (F11R) ho fa un total de dues (18,19%). Quant a la documentació, el DCVB ja documenta formes amb la vocal *e* en el *Fèlix* de Llull i en la *Crònica* de Muntaner.²⁸³ Si ens centrem en el cas valencià, J. Coromines remarca que la influència del castellà va afavorir l'assimilació, car la forma amb *e* era força habitual, i encara es manté, en diversos parlars de Madrid i de l'Aragó.²⁸⁴ La influència de l'aragonés en la configuració del valencià²⁸⁵ reforça aquesta hipòtesi. Cal remarcar que el DCECH²⁸⁶ atribueix la presència d'aquesta forma en la llengua catalana des de ben antic a la dissimilació *i-í > e-í*.

Sota el nostre punt de vista, no hem de descartar que tots tres factots exposats (assimilació, dissimilació i influència castellanoaragonesa) hagueren convergit i ajudat, en el nostre cas, al reforç de les formes amb *e*: la dissimilació *i-í > e-í* es veuria afavorida pel fet que la vocal següent esdevé una *e* i el pes de l'aragonés en el valencià hauria acabat d'enfortir aquest canvi vocàlic.

Ō, Ŏ, AU, Ū del llatí clàssic > [o] del llatí vulgar

Posició inicial

Joseph > Juseph, Joan > Juan

En aquest dos casos podem observar com el contacte amb una consonant de l'ordre palatal ajuda a tancar l'obertura de la vocal *o*.²⁸⁷ El fet de trobar mostres de les formes amb el grau d'obertura tancat en els primers textos (B i C) i, contràriament, documentar també mostres de les variants amb *o* en els textos finals (J i K), ens condueix a creure que la pronúncia amb *u* deuria ser habitual en l'època i lloc estudiats.

²⁸³ Vegeu DCVB, *carnisseria*.

²⁸⁴ Vegeu DECat, *carn*.

²⁸⁵ Vegeu Casanova, E. (2011:202).

²⁸⁶ Vegeu DCECH, *carnicería*.

²⁸⁷ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:85).

No obstant, com que es tracta de dos noms bíblics, els escrivans tindrien força presents les formes amb *o* provinents de llatí bíblic. Aquesta pronúncia continua sent pròpia del valencià; en el cas de *Joan* atribuïm el pas *o* > *u* per la situació de hiat *i*, en el cas de *Josep*, per la influència de la palatal inicial. No obstant això, en cap dels dos casos hem d'oblidar la influència de la palatal inicial.

B17V [...] *magnífich* en Guilem **Juan** Colomer, [...].

C2V [...] Hieroni Gibertó e **Juan** Gibertó, llauradors.

K16V [...] **Joan** Gurrea, ministre.

J9R [...] acompanyat de sen **Joan**, lo tintorer de Algezira.

obert > ubert, cobert > cuberta

En aquestes formes (*ubert* [B15R], *cuberta* [B15R]) la vocal inicial tanca el seu grau d'obertura com a conseqüència de la influència dels infinitius **ubrir* i **cubrir*, els quals assimilen el grau d'obertura de la *i* tònica.²⁸⁸ Aquest fenomen esdevenia bastant habitual en el català medieval.²⁸⁹ No obstant, també hi influeix en aquest canvi la inflexió de la consonant bilabial –b-.²⁹⁰

En l'actualitat, la *o* àtona inicial del terme *oberta* presenta la tendència a diftongar-se en *au-*, tal com es prototípic en els parlars occidentals. De fet, en el text E (Cogullada, 1582) trobem documentat un exemple d'aquest fenomen: la forma verbal *aubriria*:²⁹¹

E29V E que aquella li aubriria la porta del corral [...].

²⁸⁸ Vegeu Veny, J. (2015:27).

²⁸⁹ Ponsoda, J. (1992:300): «Sovint, però, a l'Edat Mitjana la *o* pretònica passà a *u* davant *i* accentuada o àtona i davant *u* tònica en tots els parlars catalans.»

²⁹⁰ Vegeu Farreny, Maria D. (1987:133).

²⁹¹ Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:44): «Hi ha una certa tendència en val. general a diftongar la *o* inicial d'alguns noms, [...], i de verbs.»

oït > huit (E32R)

En aquest cas es produeix una modificació de la *o* etimològica inicial derivada del grup llatí AU- (AUDĪTU), la qual ha esdevingut *u*. Considerem que aquest canvi ens ve donat per l'assimilació del grau d'obertura d'aquesta vocal inicial amb la vocal tònica seguida. Vet ací dos exemples documentats d'aquesta forma assimilada:

E32R E açò *per* lo que ha dit desús y *perquè* jamés no l'à **huit** dir cosa en contrari.

F6R E dix que lo que ell, *testimoni*, pot dir és que ha **huit** dir al dit Joan Casanoves algunes paraules injurioses.

consell > cunsell

La forma etimològica *consell* < CONSILIUM, sofreix el canvi del grau d'obertura com a conseqüència de la dissimilació del grau d'obertura de la vocal tònica posterior a partir del contacte amb la consonant velar inicial.

En els textos estudiats ambdues formes únicament apareixen una vegada cadascuna. No obstant, mentre que la forma amb *u* s'empra com a nom comú, la forma etimològica s'empra com a nom propi.

E2V E açò ab **cunsell** del dit *magnífich* son hordinari assessor, [...].

I1R Jutge: Lo molt *magnífich* mícer Thovias Cerdan de Tallado, cavaller, doctor del Real **Consell**.

Mocador > mucadors

En aquest exemple (*mucadors* [E29V]) podem observar una reducció del grau d'obertura *o* > *u* com a conseqüència de la dissimilació de la *o* tònica final. Tal com ocorre amb el cas anterior, el contacte amb una consonant oclusiva velar, i també amb la nasal inicial, ajuda a reforçar el tarannà velar de la vocal i contribueix al seu tancament.

Homedes > Medes

En els text I (1588) podem observar com al llarg del text es produeix un fenomen d'afèresi de la forma documentada. Si estudiem la freqüència d'ús observem com

l'escrivà alterna ambdues al llarg del text. La forma plena presenta una lleu avantatge d'ús sobre la reduïda, car apareix reflectida un total de cinc vegades (62,5%) front les tres de la forma afectada per l'afèresi (37,5%):

I4R [...] que dit home seria Joan **Medes** [...].

I10V E dix que·n lo dia de hui un home de Carcaxent que·s diu **Medes**, [...].

I11R Miquel Gibertó e Joan **Homedes**, de la universitat de Carcaxent.

I11V [...] Gibertó e **Medes** estan presos [...].

I16R [...] *que* lo dit home era Joan **Homedes** [...].

I16R [...] del dit home que era Joan **Homedes** [...].

I16V [...] devia pendre al dit **Homedes** [...].

I16V Y lo dit justícia dix que era anat a casa del dit Johan **Homedes** [...].

En relació amb els motius d'aquesta pèrdua inicial, en els textos transcrits la fonètica sintàctica no ens ho esclareix de manera determinant. Tanmateix, el fet que la major part de les afèresis que afecten les *o* inicials àtones es donen com a conseqüència del contacte amb l'article masculí sing. *lo*²⁹² ens condueix a creure que, en la parla col·loquial, aquesta afèresi podria ésser habitual, si més no, el dubte entre ambdues formes. Per aquest motiu l'escrivà mostra les vacil·lacions documentades.

CUCÛLLIĀTA > Qugullada > Cogullada

Segons les normes de la gramàtica històrica del català,²⁹³ la vocal inicial ha d'esdevenir *o*, car aquest terme esdevé un derivat de la forma CUCÛLLIĀTA (en llatí significa literalment *encapullada*).²⁹⁴ No obstant, en el nostre cas podem apreciar com s'alternen les formes amb *o* i *u*, possiblement, per la influència de la velar inicial:

E2R [...], que haurien mort una dona en lo lloch de **Cogullada**, [...].

E13R [...], venint ell, dit testimoni, de la universitat [de] Carcaxent al lloch de **Cugullada**, [...].

²⁹² Vegeu Bernat, F. i Massanell, M. (2000:65).

²⁹³ Vegeu Moll ([1952] 2006:81).

²⁹⁴ Veure DCVB, *cogullada*.

En relació amb la forma predominant, la variant amb *o* presenta una gran avantatge, puix que apareix representada un total de vint-i-cinc vegades (83,3%) front les cinc vegades que trobem les variants fidels a la forma llatina (16,7%).

Hem de tenir en compte que es tracta d'un topònim i per tant, resulta lògic que ens mostre formes menys evolucionades i més fidels a l'ètim llatí. Cal remarcar, que la variant amb la vocal *u* presenta la variant gràfica *Qugullada*, la qual sols apareix representada una única vegada; concretament, en la portada del text E:

E1R Procés del magnífich físcal de sa *Magestat* en la vila de Algezira,
Qugullada 1582, contra mestre Jordi Martínez.

Pretònica interior

Agostí > Agustí

Vet ací com la forma etimològica i pròpia del català AUGŪSTĪNUS > *Agostí* (A5R), entra en conflicte amb la variant *Agustí* (C2V), la qual presenta el tancament del grau d'obertura *o* > *u* en la vocal pretònica inicial. Aquest tancament és explicable, sota el nostre punt de vista, per la influència de factors interns en l'evolució de la nostra llengua: l'assoliment del grau d'obertura de la vocal tònica posterior, *í*. A més, el pas *o* > *u* en aquesta posició esdevé un procés bastant habitual en valencià.²⁹⁵

Quant a la correlació de forces entre ambdós termes, observem una lluita bastant igualada entre ambdues formes: la forma etimològica és present un total de vint-i-cinc vegades (54,34%), mentre que la forma amb *u* apareix vint-i-una vegades (45,65%). Hem de tenir en compte que la presència d'algunes de les mostres amb –*o*– es podria deure a una tendència cultista dels escriptors i no pas a la pronúncia dels testimonis i declarants.

En relació amb la datació i la localització de les formes, la forma etimològica presenta una datació més antiga, ja que va del text A al text F (1570 -1583). En canvi, la forma amb *u* ens mostra unes dates més modernes; va del text C al J (1576-1596).

²⁹⁵ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:156).

Ū del llatí clàssic > [u] del llatí vulgar

Aquesta consonant esdevé *u* en el seu pas del llatí del català. Tanmateix, hem localitzat un augment del grau obertura *u* > *o* per dissimilació amb la *i* tònica posterior en els següents mots *inmondícia* (D3V), i *Jesochrist* (I6R):

Immundītia > *immundícia* > *inmondícia*

Jesus Christus > *Jesuchrist* > *Jesochrist*

Aquesta mateixa evolució s'aplica al nom d'ascendència germànica *Lluís*, car presenta el mateix tancament derivat de la presència d'una *i* tònica posterior: *Lluís* > *Lloís* (B19R). Aquest canvi *u* > *o* també esdevé freqüent en el parlar actual valencià.²⁹⁶ En la Lleida del segle XVI, Farreny i Sistachs també hi documenta aquest fenomen:²⁹⁷

B19R Lo honorable Lloís Oliver, [...].

Monoftongació del grup *iu*: el cas de *diumenge* > *dumenge*

Actualment, en el parlar de la Ribera del Xúquer el diftong *-iu-* del terme *diumenge* ha monoftongat a *-u-*, de manera que la forma habitual d'aquest dia de la setmana és *dumenge*. En els textos estudiats ja trobem mostres d'aquesta monoftongació. De fet, de trenta-una formes documentades, vint (64,51%) es corresponen amb la forma *dumenge* (D5R) i onze (35,49%) fan referència a la forma amb el diftong *-iu-*, *diumenge* (A10R).²⁹⁸ Quant a la primera mostra de cada exemple, la primera forma amb *-iu-* la documentem en el text A (1570, Alzira). En canvi, la forma monoftongada apareix per primera vegada en el text D (1582, Alzira). Observem-hi diferents exemples de cada mostra:

Dumenge

D5R E dix que **dumenge** propassat,

I13V [...], la dita nit de **dumenge** hara propassat, [...].

²⁹⁶ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:157).

²⁹⁷ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:184).

²⁹⁸ Farreny, Maria D. (2004:579) documenta el terme *dumenge* a Lleida el 1598.

Diumenge

A10R [...] en tot lo dia del **diumenge** propassat, [...].

D7R E dix que en la nit de Cap d'Any, ço és, **diumenge** a vespre [...].

No obstant, malgrat que no l'hem documentada, no hem de descartar que la forma *dumenge* derive del tancament de la u àtona inicial de la forma *domenge*, documentada ja pel CIVAL al *Llibre del repartiment*.

1.2 Consonantisme

1.2.1 Consonants oclusives

Primerament, en relació amb el comportament de les oclusives en posició inicial, podem destacar la sonorització de l'oclusiva velar inicial en el terme *colp* > *golp* (1v.; C5R),²⁹⁹ ja que les oclusives en posició inicial no modifiquen el seu so.³⁰⁰ Podem atribuir aquesta forma a la influència del castellà *golpe*.

C5R [...] li tirà, axí mateix, un altabax al dit Juan Pèriz, del qual **golp** caygué en terra lo dit Pérez [...].

Des de la vessant de la representació gràfica, podem remarcar la transcripció del so oclusiu velar sord amb les grafies q- i ch- en els termes *quchs* (I5R) i *chalendari* (E28V):

I5V [...], si volia anar a veure los **quchs** qu'estaven en l'abivador de sa casa, [...].

E28V [...] en **chalendari** de XXVIII de juñy del *present* aña, lo qual, etc.

Pel que fa al comportament d'aquestes consonants en posició interior, podem observar diverses sonoritzacions del so oclusiu velar sord, com ara els termes *sagrament* (C2V), *segret* (D10V) i *Vila-Franga* (E30R):

C2V En Joan Pèriz, llaurador, per lo **sagrament** e homenatge, [...].

D10V [...] en **segret**, lo qual dix a ell, dit testimoni, [...].

E30R La honorable Maria d[e] **Vila-Franga**, [...].

En els dos primers casos es tracta de l'aplicació de les normes d'evolució d'aquest so a dos cultismes. A més, en el cas de *sagrament* hem de remarcar la possible influència del terme *sagrat*. En el cas de *Vila-Franga* s'apliquen aquestes mateixes normes a un topònim convertit en cognom. Cal tenir en compte que l'onomàstica, pel

²⁹⁹ Vegeu 3.1 *Lèxic*, *golp*.

³⁰⁰ Vegeu Bernat, F. i Massanell, M. (2000:110).

seu ús restringit,³⁰¹ ens ofereix tota una sèrie d'arcaïsmes lèxics fossilitzats; l'ús menys habitual dels topònims i antropònims, en relació amb la resta del lèxic, provoca que aquestes no evolucionen al mateix ritme que la resta del lèxic. No obstant, tampoc no hem de descartar que es tracte de la representació del so africacat palatal sonor amb una –g- per davant de –a, en lloc de fer-ho amb una –j-, *Franja*.

Un altre fenomen que hem de destacar en aquesta apartat és la sonorització del mateix fonema estudiat en diverses formes del verb *reconéixer*. Aquest fet ja és documentat per J. Veny en la Lleida del segle XIV.³⁰² També el documenta J. Anton Rabella, en la Barcelona del segle XIV, sota la forma *regonegats* i Farreny en la Lleida del segle XVI.³⁰³ De fet, si consultem l'infinitiu *regonéixer* al CIVAL,³⁰⁴ podem observar com aquest és present en el parlar valencià des del segle XIV. A partir de la nostra transcripció, podem aportar exemples com ara *regonegué* (D18R), *regonegués* (I11R), *regonegudes* (J5V):

D18R E que, de continent, **regonegué** ab si matex si portava pólvora i pilotes [...].

I11R [...] lo féu llevar del llit al dit son amo per a que **regonegués** la lum de a hon estaven los quchs.

J5V Foren **regonegudes** les nafres del dit cos del dit Miquel Turquet si exia sanc per Nicholau Serrano [...].

Sobre aquest fet cal dir que l'infinitiu *reconéixer* manté el seu so oclusiu velar sord com a conseqüència que, morfològicament, es tracta d'un verb format pel prefix culte re- i la forma verbal *conéixer*. Consegüentment, podem afirmar que la -c- no ha

³⁰¹ Molts cognoms i topònims esdevenen arcaïsmes lèxics, car el context restringit en el qual s'empren els cognoms i el caràcter locatiu i referencial que prenen els topònims els aparta de seguir al mateix ritme d'evolució que segueixen la resta de mots. Tanmateix, hem de tenir en compte que, malgrat aquest fet, els substantius que englobem dins del que coneguem com a onomàstica tenen un significat original. Per més informació vegeu Moran i Ocerinjauregui, J. (1995:31) i Moll, F. de Borja (1982 [1954]:15).

³⁰² Vegeu Veny, J. (2015:28).

³⁰³ Vegeu Rabella i Ribas, Joan A. (1998 [1997]:220) i Farreny, Maria D. (2004:487).

³⁰⁴ Vegeu CIVAL, *regonéixer*.

estat considerada com una consonant interior, ans que ha rebut la consideració de consonant inicial i, fidel a les normes d'evolució, no ha estat sonoritzada. Tanmateix, quan aquest fet no ha estat així i l'ús de la forma *reconéixer* s'ha estés tant que s'ha perdut el seu tarannà original, el fonema estudiat s'ha sonoritzat; els parlants han aplicat les normes d'evolució fonètica pròpies d'aquest so en la posició referida. Aquesta sonorització ja és documentada pel DCVB el 1288 en la *Crònica* de Bernat Desclot.³⁰⁵ J. Veny també la documenta el 1348 a Lleida sota les formes *regonegam* i *rogonegué*.³⁰⁶

També cal destacar l'ensordiment de consonants oclusives en posició final, com ara *recort* (E20V) o *llarch* (I3V). Aquest fenomen també es deixa veure en el terme *grant* (A6R), el qual presenta una -t final com a conseqüència de l'ensordiment de la -d etimològica: GRANDE > *grand > grant. En canvi, el terme *parland* (J7V) (emprat com a adjectiu i no pas com a gerundi) sí que manté la -d final etimològica. A més, en aquests dos termes, hem de destacar el manteniment de l'oclusiva final per darrere de la nasal, un fet característic dels dialectes consecutius.³⁰⁷

Darrerament, cal remarcar, des de la vessant gràfica, el manteniment del grup -ch final per representar el so [k] en mots com ara *amichs* (I7V), *sanch* (A3V), *fonch* (A3V). No obstant, a partir del penúltim text (text J, 1596) comencem a apreciar exemples dels darrers dos mots exposats sense la -h final: *fonc* (J5V) i *sanc* (J5V):

J5V Foren regonegudes les nafres del dit cos del dit Miquel Turquet si exia
sanc [...].

³⁰⁵ Vegeu DCVB, reconéixer: «Veus que'l rey menà son solaç ab la dona... e ella no parlà gint per tal que no la reconegués». *Llibre del rei en Pere d'Aragó e dels seus antecessors passats* de Bernat Desclot.

³⁰⁶ Vegeu Veny, J. (2015:28).

³⁰⁷ Veny, J. i Massanell, M. (2002: 43, mòdul III): «D'altra banda, el manteniment de l'oclusiva final dels grups de nasal o líquida + oclusiva, que es dona especialment a la part central del valencià, és un tret compartit també amb els altres dialectes consecutius, que tenen en comú el manteniment de determinats trets conservadors. Així, en valencià, com en mallorquí, en menorquí i en alguerès, -lt, -nt i -nc no se simplifiquen.»

Per més informació també podeu consultar Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:162).

J5V Y axí per execució de dita provisió e inseguint aquell, **fone** portat dit Cuquello a dita [...].

1.2.2 Fricatives

1.2.2.1 Fricatives labiodentals

Dins d'aquest subapartat remarcarem la vigència i l'ús del fonema labiodental sonor. La importància de l'estudi sobre l'ús d'aquest fonema ens ve donada per les diferents mostres de betacisme que hem trobat en diversos textos. La confusió entre *b* i *v* en un sol so aproximant és un fenomen que comença a les darreries de l'Edat Mitjana³⁰⁸ i continua expandint-se, hui dia, per tot el valencià.³⁰⁹ De fet, J. Anton Rabella troba ja «algun cas de possible betacisme en formes com *berí* i *marabellant*» en un procés criminal barceloní datat el 1374.³¹⁰

Malgrat que el betacisme està força estès en la llengua catalana, encara alguns parlars del català contemporani, tant del bloc oriental com occidental, continuen distingint ambdós fonemes.³¹¹ En els textos estudiats, les mostres de confusió d'ambdues formes que hem localitzat ens mostren que, durant l'època estudiada, el parlar de la Ribera del Xúquer ja podia presentar aquest fenomen. Vet ací diversos exemples enregistrats en la nostra transcripció: *vayna* (C3V), *Yvorra* (C4V), *envaynada* (C5R), *desenvaynada* (C7V), *bi* (E3R), *torcavoques* (E3R), *bàlua* (E3V), *vancas* (E3V), *vesaveu* (E7V), *vessaven* (E8R), *Veltran* (F6R), *avanç* (F8V),³¹² *vurlava* (F10V), *scribà* (H1R) i *abivador* (I5R).

D'altra banda, els nombrosos casos en els qual sí que es distingeix l'ús d'ambdues grafies, sumat a la confusió entre la labiodental fricativa sonora i la sorda que hem

³⁰⁸ Vegeu Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:178).

³⁰⁹ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:168).

³¹⁰ Vegeu Rabella i Ribas, Joan A. (1998 [1997]:346).

³¹¹ Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:178-179): «La substitució de la làbio-dental antiga *v* per la bilabial *b* no ha estat universal en català: a) conserven avui l'articulació labio-dental: el dialecte balear, el valencià (tret del subdialecte apitxat, on *v*>*b*), l'alguerès, i el subdialecte del Camp de Tarragona.»

³¹² Aquest terme fa referència a l'adverbi de temps *abans*: **F8V** [...] estaven certes paraules de com lo dia **avanç** [**abans**], qu-era divendres, venint lo guardià de Senta Bàrbera a sermonar a Senta Catherina, [...].

documentat en el terme *vinestra* (D16R), ens conduïx a creure que, malgrat les mostres de betacime aportades, la distinció entre ambdós fonemes encara hi era present; si la distinció no hi fóra present, els escrivans mai no podrien sonoritzar la fricativa labiodental.

D16R [...] pegant la pólvora en lo vel y la pilota y perdigons per damunt de dita **vinestra**.

1.2.2.2 Fricatives alveolars

En aquest apartat trobem diferents representacions cultistes, amb la grafia –t–, del fonema fricatiu alveolar sord, com ara *denuntiatió* (B10R), *notítia* (B11V), *depositió* (B14R), *centèntia* (B14R), *juridictió* (C2V), *affectió* (F14V) i *escarceratió* (I11V).

Un altre fenomen que cal tenir en compte és la confusió gràfica que s’hi dona en la representació dels sons fricativs alveolars sonors i sords: *cassa* (A3R), *Perissa* (A5V), *spasses* (A10V), *mosén* (B18V), *pressens* (B12R), *cozza* (C2V), *pressó* (C2V), *Jessucrist* (C3R), *espassa* (C3V), *possà* (C3V), *pressent* (B1R), *efussió* (C6R), *Tolossa* (C5V), *pasà* (D5V), *possar* (D8R), *sglézia* (D10R), *onse* (D17V), *camissa* (E3R), *calzes* (E3R), *cazola* (E3R), *cedaz* (E3V), *estessa* (E6V), *cosses* (B19R), *pressent* (B1R), *posse* (D16R), *possà* (C3V), *possaren* (C4R), *possar* (D8R), *assessor* (B16R), *esent* (I12V), *propasat* (D12R), *possant-se* (D10R).

Aquests exemples de confusió sord/sonor i viceversa podrien ser indicis de la formació del subdialecte apitxat a la Ribera: la parla apitxada es caracteritza per l’ensordiment de diversos fonemes, entre aquests l’estudiat ací. La influència del castellà (i sobretot de l’aragonés)³¹³ hauria ajudat a configurar aquest parlar. A més, tal com ens indica G. Colon,³¹⁴ l’apitxat es configura a partir del segle XV, consegüentment, no resulta estrany trobar mostres als tombants del XVI en una ciutat força important durant aquest període, com ara Alzira. De fet podem presuposar que la familiarització

³¹³ Vegeu Casanova, E.: (2011:212).

³¹⁴ Colon, G. (1999:51): «Amb les escadusseres mostres que hem vist i que han estat controlades gairebé totes (torne a agrair l’ajuda dels amics Mateu Rodrigo Lizondo, Agustín Rubio Vela i Antoni Ferrando), crec que l’aparició de l’apitxament al segle xv valencià està provada».

de la ciutat d'Alzira amb el castellà (tal com ho féu valencià central en general), a través de la immigració aragonesa,³¹⁵ i d'eines com el teatre o la predicació,³¹⁶ va facilitar la introducció d'aquest fenomen.³¹⁷ A més, en els manuals de dialectologia actuals, si bé es presenta Alzira com una ciutat en la qual la fricativa alveolar sonora ja s'ha ensordit, en la resta de la Ribera es representa una lluita entre la realització del fonema i l'ensordiment.³¹⁸

D'altra banda, també hem de fer referència a un altre fenomen, com ara la transformació del fonema fricatiu interdental del castellà en un fonema fricatiu alveolar, ja que aquest primer és gairebé inexistent en el consonantisme català:³¹⁹ Dominguez > *Domingues* (B1R):

B1R La magnífica Tolentina Calbet y de **Domingues**.

Darrerament, des de la vessant gràfica, cal remarcar diferents usos de les grafies no etimològiques, com ara *cociol* (E4V), *conexensa* (E20R), *polsse* (H8R) o *prosessó* (I8R).

1.2.2.3 Fricativa palatal sorda

El so de la fricativa palatal sorda es representa en posició interior amb la grafia –x- i en posició final amb el dígraf –ix-. Observem-hi distints exemples, com ara *caxa*

³¹⁵ Vegeu Martines Peres, Josep (2002:158).

³¹⁶ Fuster, J. (2002 [1985]:16): «Pel que fa als segles XVI-XIX, no hi ha dubte que el teatre i la predicació són temes fonamentals. Que uns quants poetes canviassen d'idioma en els seus intimitats estrofades, ja era un fet de vigorosa transcendència; que canviassen d'idioma els predicadors en tenia prou més; que la gent s'avesàs a la novetat de l'espectacle escènic a través d'un idioma que no li era propi, també. Teatre i predicació van ser, en aquella època, les grans tribunes d'irradiació ideològica de cara al poble. En el nostre cas, l'estratègia ideològica es combinava amb la imposició de la llengua forastera.»

³¹⁷ Vegeu Moran i Ocerinjauregui, J. (1994:41).

³¹⁸ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:350).

³¹⁹ Emprem l'expressió «gairebé inexistent en català» perquè el ribagorçà el desenvolupa de manera autòctona, tal com indiquen Veny, J. i Massanell, M. (2002:27, Mòdul III): «El fonema fricatiu interdental sord, /θ/, que trobem a la Ribagorça occidental, és fruit de l'evolució genuïna del català en aquests territoris, i no es pot considerar una interferència de la llengua castellana.»

(E5R), *Carcaxent* (E5R) o *cuxa* (I2R), amb la –x-, o *coneix* (A3R) i *mateix* (B13R) amb –ix-. Aquest fet segueix la tradició gràfica medieval catalana, segons la qual en posició interior aquest so es representava amb una –x- i en posició final ho feia amb –ix o –yx.³²⁰

E5R Ítem, a Pere Nicholau, caxa de pi vella: XV sous.

E5R Primerament, pagà lo dit magnífich justícia al reverend rector de la universitat de Carcaxent [...].

I2R [...], li han desparat una scopeta y li han pegat en la cuxa squerre, [...].

1.2.3 Africades

1.2.3.1 Africada alveolar

Podem observar com la versió sonora d'aquest so es representa mitjançant el dígraf –tz-, *setze* (C8R):

C8R Lo honorable en Matheu Joan Mas, manobre, de hedat de **setze** anys poch més o meñys, [...].

1.2.3.2 Africada palatal

Dins de l'ordre africad, cal remarcar la representació del so africad palatal per tres aspectes: l'ensordiment d'aquest fonema en determinats mots, la influència del castellà a través de la grafia *ch*, la confusió que s'hi dona en l'ús de les diferents grafies que representen aquest so i, darrerament, la inexistència en valencià del so fricatiu palatal sonor.

En relació amb l'ensordiment d'aquest fonema, trobem diversos exemples, com ara *chent* (H8R), *chitat* (I5R, I12V i I16V), *penchada* (I5V), *menchar* (I12V), *penchar* (I13R). Aquestes mostres d'ensordiment lliguen amb els exemples de betacisme i amb l'ensordiment de les fricatives alveolars, puix que totes aquestes esdevenen trets del subdialecte apitxat.

³²⁰ Vegeu Rabella i Ribas, Joan A. (1998 [1997]:167).

Quant a la influència del castellà, aquesta també s’hi pot apreciar mitjançant l’ús de la grafia ch-. Aquest fet apuntala la hipòtesi de la influència del castellà de base aragonesa en la configuració de l’apitxat. Hipòtesi que es veu reforçada pel fet que, en l’actualitat, el ribagorçà comparteix sistema consonàntic amb el valencià apitxat.³²¹ De fet, estudis més recents ens mostren com aquest dialecte, igual que el valencià, ha estat fortament influït per la parla castellanoaragonesa.³²² Així doncs, en relació amb la grafia estudiada, trobem les següents mostres: *antorches* (D11R), *chiques* (E2V), *chiquets* (E3V), *maranchó* (G2V), *Gavach* (G6V), *porche* (K3R), *chiques* (E2V). La hipòtesi de la influència castellana queda reforçada si comparem aquestes mostres amb les que obté J. Anton Rabella.³²³ Aquest autor realitza un estudi sobre el català a Barcelona durant el segle XIV i sempre hi documenta la representació intervocàlica d’aquest so amb les grafies –tx-.

També cal remarcar com la inexistència del fonema fricatiu palatal sonor en valencià,³²⁴ provoca que tots els sons palatals sonors fricativs esdevinguin africats. Cal tenir en compte que el so africacat palatal sonor, possiblement, ja en llatí vulgar tendia a simplificar-se en funció del context.³²⁵ Aquesta tendència simplificadora ha continuat en el català oriental i baleàric, però en el valencià i en parts del nord-occidental no s’ha simplificat.³²⁶ Mostrem ací un conjunt d’exemples contextualitzats amb els grups gràfics –tg- i –tj-, els quals podríem suposar que no s’han simplificat, car són representats per aquestes grafies:

³²¹ Joaquín Costa ja postulava en el seu temps que els paral·lelismes entre el valencià i el ribagorçà eren provocats per la influència del castellà/aragonés. *Apud* Giralt Latorre, J. (2012:41).

³²² Veny, J. i Massanell, M. (2002:55, Mòdul III): «L’inventari consonàntic del valencià central coincideix, doncs, amb el del ribagorçà: tant l’un com l’altre han perdut totes les fricatives i les africades sonores. Aquestes dues àrees, molt influïdes pel castellà, presenten fenòmens comuns, probablement per la interferència d’aquesta llengua, que tampoc no coneix les sibilants sonores. També cal tenir en compte el veïnatge de l’aragonés en el cas del ribagorçà i la colonització aragonesa en el cas del valencià.»

³²³ Vegeu Rabella i Ribas, Joan A. (1998 [1997]:168).

³²⁴ Per més informació sobre la inexistència d’aquest fonema en valencià consulteu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:176).

³²⁵ Vegeu Bernat i Baltrons, Francesc; Massanell i Messalles, Mar (2000:84, Mòdul I).

³²⁶ Vegeu Moll, F. de Borja (1982 [1954]:112) i Veny, Joan; Massanell, Mar (2015:347).

C2V En Joan Periz, llaurador, *per* lo sacrament e homenatge que ha prestat en poder del magnífich Nicholau Tuia, [...].

I1R Jutge: Lo molt magnífich [...].

K3R – 3V [...], darrere unes botges amagat.

K9V [...] que estaven desembotjant les andanes de la casa del dit Blanc.

1.2.4 Líquides

1.2.4.1 Líquida lateral alveolar

En aquest subapartat és menester remarcar el cas de l'indefinit *altre* (A3V) per la següent raó: en l'actualitat, en la Ribera del Xúquer, observem la pèrdua de la líquida lateral, *atre*, fet que no es dona en l'exemple aportat:

A3V [...],véu venir per a ell tres hòmens, los dos per la huna part e lo **altre** per la altra part, [...].

1.2.4.2 Líquida lateral palatal

La palatalització de la l- inicial llatina és un tret distintiu del català envers la resta de llengües romàniques, puix que esdevé total arreu del nostre domini lingüístic.³²⁷ Segons Philip D. Rasico,³²⁸ aquest tret es podria haver donat ja en algunes comarques catalanes al segle IX. La causa d'aquest fenomen, segons el lingüista nord-americà, ens vindria donada per una possible confusió entre /l:/ i /l/ en posició inicial, fet que s'hauria resolt amb la palatalització de /l:/.

Tanmateix, aquest tret distintiu del català no és únic en el conjunt de les llengües romàniques; l'asturià també el presenta.³²⁹

Quant a la representació d'aquest fonema, es representa majoritàriament amb una sola l-. L'ús d'aquesta grafia no comença a realitzar-se de manera comuna fins el segle XVII.³³⁰ De fet, Maria A. Cano encara documenta a Elx durant el segle XVII formes amb

³²⁷ Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:182): «La L- inicial llatina s'ha palatalitzat en LL en tot el domini català, on té el caràcter de tractament absolut i universal.»

³²⁸ Vegeu Rasico, Philip D. (2006:222-223).

³²⁹ Vegeu García Arias, Xosé Luis (2003[1998]:201).

³³⁰ Vegeu Farreny, Maria D. (1987:135).

una sola l.³³¹ Vet ací una sèrie d'exemples documentades en la nostra transcripció: com ara *colint* (B11R), *malorquí* (B13R), *escorcol* (B15R), *escudeles* (E3R) i *lum* (J6R). J.Veny, J. Anton Rabella i J. Miralles, ja documenten aquest tret gràfic en estudis de distintes parts del domini lingüístic.³³²

No obstant, també trobem alguns exemples que s'ajusten a la representació actual d'aquest fonema, com ara *llengua* (B10V), *mallorquina* (B10V) o *llindar* (B10R):

B10V E dix que és ver lo dit capítol, e dix-o saber per ser públich y notori, y per ser la **llengua** de aquell **mallorquina**.

D10V Yo no é fet més de fullar-me el **llindar** de la porta, [...].

Cal remarcar que, tal com ocorre amb el valencià,³³³ no hem documentat cap mostra de iodització etimològica ni de ieisme,³³⁴ tal com es produeixen en uns altres dialectes, com ara en el català central.³³⁵

1.2.4.3 Líquida ròtica

Sobre aquest fonema remarcarem dos aspectes: d'una banda farem referència a la forma gràfica que presenta, bé siga vibrant o bategant, i d'altra parlarem sobre la representació en posició final.

Quant a la forma gràfica, trobem diferents diferències amb la normativa actual, com ara *honrra* (E21R, F11V), *aremeté* (C2V), *arimat* (I2R), *Garígues* (I3R), *aribà* (B19V) o *arestà* (I6R).

³³¹ Vegeu Cano Ivorra, Maria Antonia (1992:322).

³³² Vegeu Veny, J. (2015:28) i Miralles, J. (1984:140-141). Quant a Rabella, J. Anton (1998 [1997]:170), hem de destacar que aquest autor sols documenta l'ús de l- per representar el so lateral palatal de manera predominant en posició inicial. En posició medial i final documenta majoritàriament l'ús de -ll-.

³³³ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:178).

³³⁴ Tècnicament, sí que hi documentem una mostra d'aquest fenomen, però ho fem en una mostra en castellà. Per més informació vegeu 1.2.9 *Altres fenòmens lingüístics* .

³³⁵ Veny, J. i Massanell, M. (2002:19, mòdul II): «El tret més destacat del consonantisme del català central és la iodització (o ieisme històric), tot i que cal precisar que aquesta és territorialment parcial, és a dir, que no afecta tota l'àrea del català central i que, a més, no tots els parlants la practiquen.»

Tanmateix, si tenim en compte que som davant d'un text valencià, l'aspecte més interessant en relació amb aquest so el trobem en l'articulació que presenta aquest so en posició final; el valencià manté la pronúncia d'aquest en posició final precedit de vocal tònica. Quant a les mostres recollides en la nostra transcripció, sols trobem una mostra d'elisió d'aquest so en posició final: el cognom *Terré* (4V., K4R):

K4R [...] al temps e quant lo justícia de la *present universitat* tingué presos a Hieroni **Terré**, hostaler, e un jove foraster de Catarroja [...].

El fet que es tracte d'un cognom, i no d'una forma emprada habitualment en la llengua viva, ens condueix a catalogar-lo com un tret impropri del parlar de la Ribera del Xúquer durant l'època estudiada. De fet, el DCVB registra aquest cognom com a propi de diverses zones d'arreu del domini lingüístic,³³⁶ de manera que hauria arribat al context estudiat a través de la transmissió onomàstica.

Si ens centrem pròpiament en la caiguda de la *-r* final, hem de remarcar els dos plantejaments teòrics que són defensats per diversos autors: d'una banda P. Rasico i Badia i Margarit³³⁷ afirmen que aquest so en posició final mai no es va elidir en singular en el parlar valencià. D'altra banda, J. Colomina,³³⁸ afirma que aquesta pronúncia de la *-r* final precedida de vocal tònica és fruit d'una reintroducció posterior. Germà Colon també qualifica la *-r* final del terme *càlzer* com un fenomen de reintroducció de la *-r* final fruit de la vacilació en el seu ús.³³⁹ De fet, aquest fenomen de reintroducció de la *-r* final a mode d'ultra correcció esdevé força habitual al llarg de la història del català.³⁴⁰

Amb aquestes dades a la mà i amb el fet que el primer estadi de la caiguda de la *-r* (l'assimilació del grup final *-RS > -S*) estiga documentada en els nostres textos³⁴¹ i

³³⁶ Vegeu DCVB, *Terrer*.

³³⁷ Vegeu Rasico, Philip D. (1982:230) i Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:243).

³³⁸ Vegeu Colomina, J. (1985:137).

³³⁹ *Apud* Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:102).

³⁴⁰ Vegeu Sánchez Miret, F. (2012:35).

³⁴¹ Vegeu 1.2.8.9 *El grup final -RS > -S*.

forme part del parlar valencià actual podem plantejar la següent hipòtesi: l'assimilació del grup –RS i la seua posterior exportació a les formes en singular, en els seus estadis inicials, es va produir en el parlar valencià. No obstant, el fet que aquest fenomen encara no estiguera consolidat contribuï a aturar-lo i, posteriorment, a revertir-lo.

1.2.5 Nasals

1.2.5.1 Nasal palatal

Pel que fa a aquest fonema hem de remarcar les diferents grafies amb les quals el podem trobar representat, car hi detectem la influència del castellà mitjançant la interferència de la grafia *ñ*. A banda d'aquesta influència, també trobem diferents representacions distintes de la forma clàssica catalana *ny*.

Primerament, cal parar esment en la representació semicultista –nny-, la qual surt reflectida en la forma *annys* (A3R).³⁴² Li atribuïm l'adjectiu semicultista perquè manté el doblat –nn- propi de l'ètim llatí del qual deriva (ANNU);³⁴³ l'evolució natural d'aquest grup consonàntic és la pròpia nasal palatal.³⁴⁴ Posteriorment, trobem la forma pròpia catalana en una sèrie de mots, com ara *companyia* (A10R), *Castany* (A1R), *danyat* (E13R) i *senyor* (C2R).

Tot seguit, podem observar un encreuament gràfic entre la forma autòctona –ny- i la al·lòctona castellana –ñ- en una sèrie de mots, com ara *enguañy* (B11R), *Castañys* (A10V), *Muñyoz* (E7R), *señyor* (C3R), *añys* (B14R) o *meñys* (C8R).³⁴⁵ Cal remarcar la forma *reñyda* (I6R), ja que podem apreciar com l'escrivà empra l'encreuament gràfic –ñy- per elidir la –i-.³⁴⁶

³⁴² Farreny, Maria D. (1987:133) també documenta l'ús de la forma *anny*.

³⁴³ Vegeu DCVB, *any*.

³⁴⁴ Vegeu Bernat, F. i Massanell, M. (2000:94).

³⁴⁵ Cano Ivorra, Maria Antonia (1992:329) també documenta l'aplec –ñy- per representar el so nasal palatal en el seu estudi sobre el català a Elx durant el segle XVII. Qualifica aquest grup consonàntic com una «grafia de pas intermedi entre ny i ñ.»

³⁴⁶ Podem catalogar aquesta elisió gràfica com una errada de l'escrivà, ja que al llarg del procés la representació del so de la vocal palatal també es fa amb la grafia –y-.

I6R [...] uns bandos eo quèstió molt **reñyda** ab los Llorets.

A banda d'aquests encreuaments, podem observar la representació d'aquest so únicament amb la grafia castellana en els termes *señor* (A5R) *acunpañava* (C4V) i *señora* (D8V):

A5R [...] qui jura a Nostre **Señor** Déu, etc.

C4V [...], lo qual **acunpañava** al dit Juan Pèriz.

D8V Y demanant a sa **señora** que de qui era aquella espasa y broquer, [...].

D'altra banda, la grafia arcaica –y-, l'ús de la qual estava bastant estés per representar aquest fonema durant l'Edat Mitjana,³⁴⁷ queda reduïda a l'adverbi de quantitat *meys* (D12V) i a la forma composta *meyspreava* (E25V).

D12V [...] serien les nou hores de la nit poch més o **meys**, [...].

E25V Y que **meyspreava** a son marit, no tenint-li por *per* ninguna de les cosses que feya.

No obstant, aquesta forma es barreja amb la grafia -ỹ-, la qual ha estat localitzada en diverses paraules, com ara *aỹs* (F13R), *meỹs* (E9V) o *daỹ* (I19V). També podem veure representat aquest so a través de les grafies –ni-, *menis* (C2R), i –in-, *fein* (E25V).

F13R E dix que de lloch en la *present* vila de temps de més trenta **aỹs** ensà,
[...].

E9V [...] poch més o **meỹs**, [...].

I15R [...] hó li presumia de hon li podia venir lo **daỹ** hó el tro, [...].

C2R [...] poch més o **menis**, [...].

E25V [...] y que solia y acostumava jugar e burlar, e tota manera de **fein**.

³⁴⁷ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:59).

1.2.5.2 Nasal bilabial

La principal característica sobre la representació d'aquest fonema la trobem en el canvi de $m > n$ per davant d'altra consonant bilabial que es dona en els següents termes: *enbrassada* (A5R), *senblant* (B19V), *anprat* (A10V), *inmondícia* (D3V), *tanbé* (D7R), *enperò* (D12R), *anpollada* (D11R), *desenbolicar* (H10V) o *enportà* (H8V). També cal destacar el canvi de $mp > n$ en l'expressió *donar compte* (*conte* [F13V]) amb el sentit de transmetre explicacions sobre un fet o una situació concreta. Entenem que tots aquests canvis es donen perquè els escriptors representaven el fonema d'acord la pronúncia:

F13V [...] lo dit Alcayna **donà molt bon conte** e rahó de si matex.

F13V [...] y **donar bon conte** dels dinés que se li acompanyaven *per* al gasto.

Altre aspecte a tindre en compte ens ve donat pel canvi antietimològic de $n > m$ en el nom propi *Micholau* (E2R). Segons Moll, aquest canvi es pot deure a la influència del nom propi *Miquel*.³⁴⁸

E2R [...], ensemps ab lo magnífich **Micholau** Costa, [...].

1.2.5.3 Nasal alveolar

La principal característica pel que fa la representació d'aquest fonema ens ve donada per les formes *man* (D2V) i *rohín* (K17R),³⁴⁹ ja que esdevenen contràries a la llei d'emmudiment de la nasal final; segons aquesta llei, la $-n$ s'elideix quan queda relegada a posició final de mot precedida de vocal tònica.³⁵⁰ Tal com ens indica P. Rasico, el català presentà mostres d'aquest fenomen des de mitjan del segle X. Com a conseqüència d'aquest fet, el mateix P. Rasico postula que en el registre col·loquial ja s'hauria iniciat a les darreries del segle IX.³⁵¹ Tanmateix, en els mots estudiats, podem observar com aquesta $-n$ final es conserva:

³⁴⁸ Vegeu Moll (2006 [1952]:107).

³⁴⁹ Actualment, el terme *rohín* continua viu al parlar de la Ribera del Xúquer.

³⁵⁰ Vegeu Prieto Vives, Pilar (2001:60-62, Mòdul II)

³⁵¹ Rasico, Philip D. (2006:246): «Es troben exemples clars de l'eliminació d'aquesta consonant en els textos catalans aproximadament des de mitjan segle X. Per consegüent, hom pot postular que l'eliminació

D2V [...], y dos en la **man** dreta, [...].

K17R [...], fonc atrobat altre lit de quatre posts, ab dos patses y un matalaf tot vell y **rohin**.

Quant al primer exemple, es tracta d'una frase feta en què la conservació de la –n final es deu a la posició proclítica del terme *man* (*man dreta*). Així doncs, si bé la caiguda de la –n final precedida de vocal tònica és un fenomen força antic, no és estrany que en els nostres textos trobem mostres del seu manteniment; en la llengua medieval hi ha bastants mostres de manteniment d'aquest so en aquesta posició,³⁵² també tenim mostres de conservació d'alguns mots en posició proclítica i, dialectalment, el seu ús es conserva en el parlar de la Ribagorça.³⁵³

1.2.6 *Semiconsonants*

1.2.6.1 *Glide palatal*

La glide palatal la trobem representada per la grafia –y- en mots com ara *cayguda* (A6R), *ayre* (A7V), *yunt* (D15R), *yahia* (E27R), *cuyna* (K13V). No obstant, en altres casos la trobem representada amb la grafia –i-, com en el cas de *Ian* (F11R). En aquest nom propi, cal remarcar la transformació de la fricativa palatal en una glide palatal. De fet, en el mateix procés podem observar com la persona interrogada és presentada per l'escrivà com a *Joan*, però quan aquesta signa la declaració ho fa com a *Ian*:

F11R E ferma de sa mà la *present* ferma:

Jo, **Ian** Moreno

Aquest fet ens condueix a creure que la forma emprada habitualment pel declarant seria *Ian*, malgrat que l'escrivà tenia consciència que aquesta derivava de la forma *Joan*

del reflex de la N inicial ja deuria haver-se iniciat a la darrerria del segle IX en el llenguatge col·loquial d'algunes contrades catalanes.»

³⁵² Veny, J. (2015:29) documenta mostres de la nasal final en el *Regiment de preservació de pestilència* (1348, Lleida): «La –n final de certs mots apareix formant part de sintagmes: *vin agre, pan torrat, gubell plen vertent d'aygua, cinquèn capítol*.»

³⁵³ Vegeu Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:241-242).

i transcriu la forma culta. No obstant, cal remarcar que no hem documentat la contracció *Jan*,³⁵⁴ la qual pressuposem que seria l'estadi intermedi entre ambdós mots: Joan > Jan > Ian.

1.2.6.2 *Glide velar*

En relació amb la semiconsonant velar, hi farem referència a la vocalització de la consonant l > [w] en els termes *Aumel·la* (H7R) i *Auzina* (I7V):

H7R Lo magnífich Hieroni **Aumel·la**, [...].

I7V [...], no entengué ni sabé de dita scopetada fins a l'endemà de matí que entrà en sa casa /.../ **Auzina**, [...].

Hem de tenir en compte que aquest fenomen històricament s'ha donat, majoritàriament, a la part oriental del Principat i a les Balears,³⁵⁵ de manera que al nostre context ha arribat a través de dos cognoms. En estudis anteriors d'aquestes parts del domini lingüístic, ja hi trobem mostres.³⁵⁶

En els nostres textos, podem observar com la forma *Aumel·la* (1V.; H7R) alterna el seu ús amb la forma corregida *Almel·la* (1V.; H10R), totes dues referides a un cognom d'una mateixa persona. Aquesta correcció respon a la tendència cultista del català a restablir les formes cultes en lloc de les vocalitzades.³⁵⁷ Aquesta tendència diferencia el català de les llengües veïnes, el castellà i l'occità, les quals han vocalitzat de manera regular la -l- implosiva.³⁵⁸

H10R [...] y que al present no és recordant, sinó de Hieroni **Almel·la**, apothecari, [...].

³⁵⁴ Vegeu *Jan*, DCVB.

³⁵⁵ Vegeu F. de Borja Moll ([1952] 2006: 129).

³⁵⁶ Vegeu Miralles, J. (1984:177) i Rabella, J. Anton (1998 [1997]:191-192).

³⁵⁷ Vegeu Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:199).

³⁵⁸ Vegeu Gulsoy, J. (1993:169).

Tanmateix, quan aquesta persona presta declaració i la signa, no empra cap de les dues formes mencionades, ans que empra la forma *Amel·la* la qual no presenta la vocalització de la –l implosiva. Podem atribuir l’elisió d’aquest fonema a una dissimilació de la líquida lateral alveolar:

H9R Jo, Geroni **Amel·la**.

1.2.7 La –h- en posició interior amb valor antihàtic

La tendència del català a defugir el contacte entre vocals³⁵⁹ ha provocat que aquesta consonant fóra emprada per marcar les agrupacions vocàliques produïdes per determinats fenòmens de síncope consonàntica, sobretot en posició pretònica. Conseqüentment, ha adquirit un tarannà antihàtic.³⁶⁰ Observem tota una sèrie d’exemples d’aquest fenomen: *trahent-lo* (A3V), *produhits* (B10R), *dihuen* (C7V), *precehir* (D7V), *rohinment* (E22R), *vehinar* (E21R), *rahonant* (C6V), *rahons* (E2R), *desenbahinada* (G5R), *precehir* (D7V), *vehí* (D7R), *hohit* (B15R),³⁶¹ *provehit* (K16V), *perjuhí* (E13R).

1.2.8 Grups consonàntics

En aquest subapartat estudiarem el comportament i l’evolució de diferents grups consonàntics tant de dos com de tres elements i en diferents posicions (inicial, medial i final).

1.2.8.1 Els grups inicials S + oclusiva

Trobem mostres del grups S + oclusiva sorda al llarg dels textos. En primer lloc, malgrat no haver trobat cap mostra del grup inicial ST-, sí que hem localitzat exemples dels grups SC- i SP-.

³⁵⁹ Bernat, F. i Massanell, M. (2000:100).

³⁶⁰ Cano Ivorra, Maria Antonia (1992:323) també detecta aquest fenomen en el seu estudi del català a Elx durant el segle XVII.

³⁶¹ Observem en aquest mot com la –h inicial antietimològica també adquireix valor antihàtic per fonètica sintàctica: **B15R** E après ha **hohit** dir [...].

Observem les següents mostres del grup SC-: *sclat* (A7R), *scorchoïts* (A7R), *scalabrat* (A7V), *scrips* (C3R), *scrivà* (D3R), *scriure* (D4V), *scrivent* (D11R), *scopeta* (D15R), *scopetada* (D15R), *scripció* (E2V), *scrivent* (D11R), *scriptura* (E30V), *scrips* (C3R), *scrita* (K16V), *scripció* (E2V), *scudelles* (K17R).

Quant al grup SP-, observem la conservació d'aquest en els següents exemples:³⁶² *spassa* (A3R), *spases* (A5R), *Speransa* (A7R), *spaser* (D8V), *spatles* (D10V), *spill* (E22R), *spaseta* (J5V).

1.2.8.2 G/Q + U

En relació amb aquest grup cal remarcar el seu manteniment quan va combinat amb la vocal –a- àtona, de manera que la combinació /WA/ no monoftonga a /O/. El cas més paradigmàtic d'aquest fet ens ve donat pel numeral cardinal *quaranta* (14V.; C4R), car en el parlar actual de la Ribera del Xúquer s'empra la forma monoftongada *coranta*:

C4R Lo honorable Miquel Sadorní, llaurador de la present vila de Algezira, de hedat de **quaranta** anys, [...].

1.2.8.3 Grups de laterals geminades sense palatitzar

De la mateixa manera que els dialectes no constitutius del català,³⁶³ el valencià no palatalitza la geminada lateral alveolar.³⁶⁴ V. Beltran i C. Segura-Llopes ceneixen la pronúncia no palatal al valencià i el balear.³⁶⁵ Trobem uns quants exemples d'aquest cas els quals provenen de diversos grups llatins. Primerament, tenim els termes provinents de grup secundari llatí -T'L- com ara *espal·les* (B11R) i *spatles* (D10V).

³⁶² Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:117).

³⁶³ Bernat, F. i Massanell, M. (2000:93).

³⁶⁴ Veny, J. i Massanell, M. (2002:43, Mòdul III): «També és compartida amb el tortosí, com amb els altres dialectes consecutius, l'evolució cap a la geminada lateral alveolar dels grups romànics T'L, D'L, [j]'L: ROTULU > ro[ll]e 'rotlle', ll. cl. AMYGDALA > ll. vg. AMIDDULA > (a)me[ll]a 'ametlla', VIGILARE > ve[ll]ar 'vetllar', tot i que en valencià n'és freqüent la desgeminació ([méla] 'ametlla' [aspála] 'espatlla')».

³⁶⁵ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:178).

Quant a la proporció en el seu ús, predominen les formes amb –LL- (9 V. ; 75%) front les formes amb el grup culte –TL- (3V.; 25%). De fet, en el mateix text (text I, 1588) podem observar com un mateix escrivà emprà ambdues formes:

I2V [...] a la porta del dit avivador que hix al dit corral d'**espatles** [...].

I13V Y lo dit son amo estava d'**espal·les** a la porta del dit abivador [...].

També trobem el terme *mol·le* (E2V), representat amb el grup –LL- i derivat del grup secundari –D'L-:

E2V Ítem, a Bernat Talens, tres axades y dos **mol·les** de teula y rajola [...].

Un altre terme amb la geminada lateral alveolar ens ve donat pel substantiu *bal·le* (E31V), el qual es forma a partir del grup –J'L-:³⁶⁶

E31V Lo magnífich Bernat Talens, ciudadà **bal·le** de la universitat de Carcaxent, [...].

Darrerament, cal fer referència a la forma *al·legue* (F14V), la qual prové directament del grup llatí –LL-:³⁶⁷

F14V [...] que di[n]s dos dies diga e **al·legue**, [...].

1.2.8.4 Grups amb labial com a primer element

Pel que fa al grup primari –PT- aquest es conserva, malgrat que siga de manera gràfica, en el nom propi *Baptiste* (I2R). No obstant, també trobem representada la forma *Batiste* (A1R), la qual és emprada actualment a nivell col·loquial en l'àrea geogràfica estudiada.

³⁶⁶ Entenem que els mots *mol·le* i *bal·le* presenten la geminada lateral alveolar, puix que, com afirmem anteriorment, no palatalitzen en valencià.

³⁶⁷ No podem descartar que es tracte d'una consonant lateral palatal referida a la pronúncia popular *allegar*.

A1R En **Batiste** Tafoya y [...].

I2R Baptiste Guerau de la *present* universitat de Carcaxent, [...].

La forma col·loquial apareix representada un total de 69 vegades (82,15%) front les 15 (17,85%) de la forma etimològica. L'elevada presència de la forma col·loquial i el fet d'haver-la documentada ja en el text més antic (Text A, 1570), ens indueix a creure que durant el període estudiat la forma col·loquial esdevenia d'ús habitual.

Quant al grup secundari –BT- aquest passa a –PT- en el terme *disapte* (F6V),³⁶⁸ car la pronúncia de l'oclusiva bilabial esdevé sorda no sols en el valencià, sinó en tot el català continental.³⁶⁹ De fet, no trobem cap mostra d'aquest substantiu amb el grup –BT-, ja que totes les quatre mostres d'aquest terme que hi trobem s'han escrit amb el grup –PT-.

F6V E dix que lo que pasà en veritat és que lo dia del **disapte** *propasat*, [...].

Darrerament, podem observar com el grup primari –PS- es conserva en el terme *capsa* (J6V):³⁷⁰

J6V [...] de la vila y honor de Corbera, portant com portava davant si una **capsa**.

J. Coromines qualifica aquest terme com a duplicat semiculte de *caixa*. Aquest autor el documenta des de finals del segle XIII en les *Vides de Sants Rosselloneses*.³⁷¹

1.2.8.5 Grups cultes formats per velar i nasal.

Troblem la pervivència dels grups cultes llatins –GM- i –GN- en els termes *magnífich* (A8R) i *pregmàtica* (I14V):

³⁶⁸ Farreny, Maria D. (2004:226) també documenta aquest fenomen en la forma estudiada.

³⁶⁹ Vegeu Moll (2006 [1952]:120).

³⁷⁰ La conservació d'aquest grup consonàntic es veuria reforçada per una diferència semàntica entre *capsa* i *caixa*. Vegeu Veny, J. (1978:109). No obstant, aquesta diferència semàntica no es dona en el parlar actual de la Ribera del Xúquer, car la forma *caixa* ha substituït en tots els contextos la forma *capsa*.

³⁷¹ Vegeu DECat, *capsa*.

A8R [...] en poder del **magnífich** justícia.

I14V «Ajuda a la **pregmàtica!**»

1.2.8.6 Palatalització del grup –SK-

La palatalització del fonema /s/ en el grup interior –SK- és un fenomen clàssic del parlar valencià.³⁷² De fet, J. Ponsoda ja la documenta a Cocentaina en les primeres dècades de la conquesta cristiana.³⁷³ En els textos estudiats podem observar com aquest afecta l'augment incoatiu de les següents formes verbals: *ixqué* (A3V), *hixqueu* (D15V), *restituïxquen* (K17V), *servixca* (K32R).

1.2.8.7 Consonants geminades

Trobem diversos exemples de mots els quals mantenen la representació geminada llatina de diferents consonants interiors. Vet ací uns exemples: *arremetteren* (A3V), *differències* (A9V), *effusió* (D2V), *ocasió* (F8V) i *offertes* (J4V).

1.2.8.8 Els grups interior –MN- i el final –MS

En aquest subapartat trobem un conjunt de termes en els qual s'insereix una –p- antietimològica darrere de la nasal bilabial justament per reforçar el tarannà bilabial d'aquesta consonant:³⁷⁴ *ensemps* (A7R),³⁷⁵ *dampnificat* (D8R), *dampnificar* (D13R), *condempnat* (K32R). J. Anton Rabella també documenta l'ús d'aquesta –p- antietimològica el selge XIV a Barcelona, en distints mots, com ara *condempnan* i *ensemps*.³⁷⁶

³⁷² Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:96).

³⁷³ Ponsoda, J. (1992:333).

³⁷⁴ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:71) també ens mostra exemples d'inserció de la consonant –p- entre –m- i –n-.

³⁷⁵ Farreny, Maria D. (2004:227) justifica la presència de la –p- per analogia amb els grups llatins formats per dues consonants.

³⁷⁶ Vegeu Rabella, J. Anton (1998 [1997]:174).

1.2.8.9 El grup final –RS > -S

Cal parar esment en les mostres que hem trobat d'elisió d'aquest so en el grup consonàntic final –rs; *lavós* (A5R) i *dinés* (F8V):

A5R Y quant foren a l'entrar del pont levadís, **lavós**, ell, dit testimoni, y altres los demanaren qui eren // **A5V** los de la qüestió.

F8V «[...] per **dinés** que li donà un tal Cabrera de Cullera, se'n tornà de la Cort sense defensar los drets de la vila.»

Tal com afirma Badia i Margarit,³⁷⁷ aquest es va iniciar primerament en aquest grup i posteriorment va passar a la –r. De fet, J. Coromines, quan defineix el terme *dinés*, afirma que la única vacil·lació que es produeix en l'ús de la –r final en el parlar valencià es dona en la combinació –rs. J. Coromines aprofita aquest fet per posicionar-se sobre la caiguda de la –r final, ja que afirma que al País Valencià mai no va caure la –r final, excepte en el grup al·ludit.³⁷⁸ Tanmateix, estudis com el J. Ponsoda apunten cap a la direcció contrària, ja que documenta caigudes de la –r final en les primeres dècades de la conquesta cristiana.³⁷⁹

Durant l'època estudiada, aquesta assimilació de la *erra* en el grup final –RS deuria estar força marcada i consolidada perquè, hui dia, la pronúncia del terme *diners* sense la –r final³⁸⁰ esdevé prototípica a la Ribera del Xúquer i en tot el parlar valencià en general. De fet, aquest fenomen lingüístic també es donava en altres parts del sistema lingüístic que aportaven pobladors al País Valencià, com ara en la Lleida del segle XIV, tal com ens mostra J. Veny en el *Regiment de preservació de pestilència*.³⁸¹ Hui dia la

³⁷⁷ *Apud* Prieto Vives, Pilar (2001:63, Mòdul II).

³⁷⁸ Vegeu DECat, *dinés*: «Tan estereotipat ha quedat en la llengua l'ús en plural (veritable *plurale tantum*) que en el País Valencià, on la –r va mantenir sempre intacte el valor fonètic que era final absoluta, i només en la combinació –rs trontollà algun temps, se sol pronunciar vulgarment *dinés* en el llenguatge oral, [...]»

³⁷⁹ J. Ponsoda (1992:334-335) documenta tot un conjunt de mots amb caiguda de la –r final: *mullé*, *ferré* o infinitius com *aportà*.

³⁸⁰ Aquesta forma continua sent pròpia del parlar de la Ribera del Xúquer hui dia.

³⁸¹ Vegeu Veny, J. (2015:28).

pronúncia de la –r precedida de vocal tònica es dóna en quasi tot el valencià, excepte en la part interior del septentrional i en una zona interior, més reduïda que l’anterior, del valencià meridional.³⁸²

1.2.8.10 *L’evolució del grup interior –NCT-*

L’evolució d’aquest grup la podem estudiar a partir de dos termes i els seus corresponents derivats: *sanct* (A9V) i *junct* (D5R). Així doncs, si bé l’evolució natural d’aquest grup és el seu pas a –NT- tant un com l’altre presenten mostres del grup sencer. Aquesta reducció, segons F. Moll, es pot haver donat per la dificultat de pronunciar les tres consonants.³⁸³ En els nostres textos les formes amb el grup –NT- esdevenen majoria, car suposen el 78,65% (70 formes) del total. En canvi, les formes amb el grup triconsonàntic sumen el 21,35% (19 formes).³⁸⁴

1.2.8.11 *L’evolució del grup interior –MP’T-*

Quant a la representació d’aquest grup, trobem mostres de les formes etimològiques en el mot *compte* > CÖMPÛTU (F10V). No obstant, també trobem representat aquest grup sense la consonant medial, *comtàvem* (C5V), i, fins i tot, sense la consonant medial i amb la nasal bilabial esdevinguda alveolar, *contàvem* (D5V). Observem ací els exemples en el seu context:

F10V [...], lo dit Luýs Alcayna li replicà dient que no tingués **compte** ab son semó de Sent Agustí, [...].

C5V E dix que en lo dia de hui que **comtàvem** nou del present mes, [...].

D5V E dix que en lo dia de despús-ahir, que **contàvem** tres del *present* y corrent mes de giner [...].

1.2.8.12 *Els grups finals –NTS i –MPS*

Quant al comportament de les oclusives en posició final, podem apreciar diversos exemples d’elisió d’occlusives en els grups –nts i –mps: *sans* (B10R), *tems* (B18V), i

³⁸² Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:180).

³⁸³ *Apud* Farreny, Maria D. (2004:225).

³⁸⁴ Ferrando, A. (1989:80) considera «infreqüent» l’ús del grup interior –NCT- des de principis del XVI.

presens (A4R). Aquest fet esdevé una característica prototípica del valencià, el qual sí que pronuncia les consonants oclusives finals dels grups nasal + oclusiva, com ara el terme *present* (A3R), però l'emmudeix en els plurals.³⁸⁵ Observem com en el mateix text, l'escrivà representa la -t final del singular present, però no ho fa quan transcriu la forma plural:

A3R E dix qu-stant ell, dit *testimoni*, en la **present** nit en sa casa [...].

A4R Interrogat de lloch temps e **presens**.

1.2.9 Altres fenòmens lingüístics

Primerament, cal fer referència a l'epèntesi de la consonant -d- en el grups interiors -L'R- i -N'R-; si bé trobem mostres en què aquesta ja s'hi ha produït, en uns altres casos poden observar com aquesta modificació encara no s'ha produït. Aquest comportament intermitent de la -d- epèntica ja és detectat per alguns autors, com ara J. Veny el 1348 a Lleida o J. Anton Rabella el 1374 a Barcelona.³⁸⁶

Així doncs, trobem mostres d'aquest fenomen epèntic en el cognom *Toldrà* (A6V)³⁸⁷ i en substantius com ara *gendre* (B13R) o *molde* (I10R). No obstant, podem observar una sèrie de paraules en les quals aquesta epèntesi encara no s'ha produït: *volrà* (F12R) o *Venrrell* (K7V).³⁸⁸

F12R [...] e que si **volrà** prendre la querella *per* dit Alcayna que anasen allà a hon ell volgués.

K7V Martí **Venrrell**, *notari* de dita universitat de Algemez y [...].

Un altre fenomen que hem de destacar és la dissimilació de la líquida ròtica en el

³⁸⁵ Veny, J. i Massanell, M. (2002:43, Mòdul III): «D'altra banda, el manteniment de l'oclusiva final dels grups de nasal o líquida + oclusiva, que es dona especialment a la part central del valencià, és un tret compartit també amb els altres dialectes consecutius, que tenen en comú el manteniment de determinats trets conservadors. Així, en valencià, com en mallorquí, en menorquí i en alguerès, -lt, -nt i -nc no se simplifiquen: [molt] 'molt', [punt] 'punt', [fank] 'fang'.»

³⁸⁶ Vegeu Veny, J. (2015:29) i Rabella i Ribas, Joan A. (1998 [1997]:196).

³⁸⁷ Vegeu 3.3.1 *Antropònims, Toldrà*.

³⁸⁸ Vegeu 3.3.1 *Antropònims, Venrrell*.

terme *aladre* < ARATRU (K16R)³⁸⁹:

K16R Ítem, un jou de **aladre**.

La forma *albada* també constitueix un clar fenomen de dissimilació de líquides, puix que la elimina la –r implosiva de la síl·laba medial: *albarda* > *albada* (J9R).³⁹⁰

J9R [...] p[o]rtant de davant de si damunt la [**a**]l**bada** una capsa asoles.

D'altra banda, hem de destacar que la dissimilació de líquides r-r > l-r del terme *frare* encara no s'ha produït gràficament: *frares* < FRATRE (B13R). Cal remarcar que en l'actualitat, la forma dissimilada *flare*, és la pròpia que s'empren a la Ribera del Xúquer:

B13R [...] que avia comprat dels **frares** de Moncada, [...].

Un altre exemple de dissimilació de líquida ròtica el trobem en l'ús de l'infinitiu *pendre* (A8R). J. Coromines afirma que aquesta dissimilació es va produir ja en època preliterària en tot el català. De fet, afirma que «a penes es pot dir que hagi existit mai la variant *prendre* en català.» Aquest autor situa la primera documentació de *pendre* l'any 1060.³⁹¹ En l'actualitat la forma dissimilada esdevé la pròpia de la zona geogràfica estudiada:

A8R [...] havia de anar a sa casa après de haver sopat a **pendre** plaer, [...].

El DCVB documenta la forma dissimilada a partir del segle XIV en *Lo Somni* de Bernat Metge. El CIVALL ens dóna la datació més antiga d'aquest terme en terres valencianes: l'any 1263 en el *Llibre de la Cort de Justícia d'Alcoi*.

D'altra banda, ens agradaria remarcar el mot *càlser* (3v.; B14R), puix que, segons

³⁸⁹ Miralles i Montserrat, Joan (1984:170) documenta al segle XIV a Mallorca el terme sense dissimular *aradra*.

³⁹⁰ Vegeu 3.1 *Lèxic, albarda*.

³⁹¹ Vegeu DECat, *pendre*.

G. Colon, hi presenta l'afegiment d'una –r final per ultracorrecció.³⁹²

També cal remarcar l'encreuament que es produeix en la forma *conegents* (E29V) entre el lexema del verb conéixer i el plural *gents*. Nogensmenys, també es pot tractar del participi present del verb conéixer, és a dir, la –g- representa el fonema oclusiu velar sonor i no pas l'africat palatal sonor:

E29R Y tornant estigueren molts aïns en sa casa com amant e muller e per tals foren aguts, tenguts e reputats per tots los **conegents** ad aquells.

Un altre encreuament que cal destacar és el del gerundi *premint* (C3V, 2v.); com que derivar d'un verb de la segona conjugació (*prémer*), la forma autòctona esdevé *prement*. Tanmateix, hem documentat dues vegades aquesta forma amb –i- per encreuament amb els gerundis de la tercera conjugació. Observem-hi els exemples documentats:

C3V [...] y lo dit Juan Periz **premint** sa espassa, [...].

C4V [...] y, **premint** draps, li apretà les nafres [...].

Darrerament, destacarem l'encreuament fonètic català (*estellador*) / castellà (*astillador*) que hem detectat en el terme *asteiadós*:

D10R «Señor justicia, por l'**asteiadós** se va!»

Aquest terme fa referència al substantiu *estellador*³⁹³ i és dit per una persona de parla castellana³⁹⁴ la qual barreja trets lingüístics del català i el castellà en la paraula estudiada: d'una banda, converteix la *e* inicial en *a*, fet prototípic del català occidental en posició inicial davant de [m], [n], [s] i [ʃ].³⁹⁵ Aquest pas de *e* > *a* es podria veure

³⁹² *Apud* Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:102).

³⁹³ Vegeu GDLC, *estellador*: «Lloc destinat a estellar-hi llenya i a guardar-la».

³⁹⁴ Vegeu 1.1.2 *Vocalisme àton*. OE, Ě, Ē, AE, Ĩ del llatí clàssic > [e] del llatí vulgar. Posició posttònica.

³⁹⁵ Vegeu 1.1.2 *Vocalisme àton* OE, Ě, Ē, AE, Ĩ del llatí clàssic > [e] del llatí vulgar. Posició inicial.

reforçat pel terme castellà, *astillador*. Tot seguit, observem un fenomen prototípic del castellà meridional com ara la iodització de la lateral palatal,³⁹⁶ [ʎ] > [j]. Darrerament, observem com la -r final passa a -s. Si observem el context, el pas de -r a -s es pot produir per una assimilació al so de la -s per fonètica sintàctica: determinats dialectes del castellà presenten caiguda de diferents consonants finals, entre aquestes la -r.³⁹⁷ De fet, actualment, disposem d'exemples que confirmen la caiguda del so vibrant en posició final, precedit per vocal, tònica des del segle XVI; aquestes presenten una procedència meridional i d'Amèrica.³⁹⁸ Aquesta caiguda precedida per una vocal tònica, tal com es dona en català, sumada al fet que la consonant següent és una -s hauria conduït a la sonorització d'aquesta essa en posició intervocàlica o, també, a la reduplicació d'aquesta. Consegüentment, l'escrivà l'hauria interpretada com una -s final de mot i hauria grafiat el terme transcrit: *asteiadós*.

³⁹⁶ La iodització és un fenomen que també es pot trobar en castellà, sobretot en el meridional. Actualment, se'n troben dades ja en el castellà de l'Edat Mitjana. Per més informació sobre aquest fenomen vegeu Cano, Rafael (2004:848) i Lapesa, R. (1987:14).

³⁹⁷ Vegeu Àlvar, Manuel (1955:309).

³⁹⁸ Vegeu Cano Aguilar, Rafael (2004:850)

2. MORFOSINTAXI

2.1 Restes de casos

En el pas del llatí al català, com a conseqüència d'un conjunt de factors, les declinacions llatines es van veure reduïdes al cas acusatiu. De la resta de casos, únicament ens han arribat als nostres dies un grup de mots força concret. Quant a la nostra transcripció, tot seguit, oferim una taula amb el conjunt de mots que hem documentat en relació amb cada cas:³⁹⁹

Taula 5. Restes de casos

Cas	Terme	Etimologia	1a documentació
nominatiu	mossén	SENIOR	B18V
nominatiu	res	RĒS	A9V
nominatiu	sastre	SARTOR	A8V
vocatiu	lladre	LATRO	B13R
vocatiu	micer	MI SENIOR	D9V
genitiu	dimecres	DIE MERCŌRIS	D2V
genitiu	divendres	DĪE V ĚNĚRIS	F8V
genitiu	disapte	DĪE SABBĀTI	F6V
genitiu	diumenge	DIE DOMĪNĪCUS	A10R
genitiu	llur	ILLŌRUM	D11R
ablatiu	llavors [lavós]	ĪLLĪS HŌRIS	A5R
ablatiu	-ment	MENTE	B10R

2.1.1 Nominatiu

Mossén [mosén] (B10R, 5v.): Segons el DCVB, antigament aquest terme «s'anteposava al nom o al títol de personatges de categoria social elevada.» En l'actualitat, segons aquesta obra lexicogràfica, ha romàs viu aplicat al nom de clergues. De fet, en el domini occidental s'ha substantivat i s'empra per fer referència al rector del poble.⁴⁰⁰

Res (A9V, 32v.): Tal com passava amb la forma *lladre*, el català antic té dues formes per aquest terme. La documentada, formada a partir del nominatiu, i la forma *re*

³⁹⁹ Vegeu Moll (2006 [1952]:165-167).

⁴⁰⁰ Vegeu DCVB, *mossén*.

configurada a partir de l'acusatiu REM.⁴⁰¹ En els nostres textos, ja no trobem cap exemple de *res* com a subjecte, tal com ocorria en el català antic;⁴⁰² de trenta-tres casos documentats, en trenta realitza la funció de complement directe, en dos forma part de la locució adverbial *noresmenys* i en un configura un sintagma conjuntament amb la preposició *en*. Vet ací distints exemples de l'ús de la forma *res* en la nostra transcripció:

A10R E quant l[o] [s]on pare no y sab **res**. (CD)

D6R «No·n sé **res**, [...]»(CD)

D11R «No cregau **res** de noves.» (CD)

K9V Y com ell, dit testimoni, no devia **res**, [...].(CD)

F9R [...], no l'estimav[a] en **res**. (Sprep / CRV)

F22V Y, noresmenys, **lo condemna en les despeses de la present causa**,
taxatione reservata, [...]. (Loc. Adv.)

Sastre (A8V, 8v.): Aquest terme deriva del nominatiu SARTOR. El pas de la ròtica interior a la fricativa alveolar es dona per dissimilació amb la vibrant final i per assimilació de la *essa* inicial. La *-e* final ens ve donada com a vocal epèntica afegida al grup final T'R, el qual ha estat provocat per la caiguda de la *-o* àtona final.

2.1.2 *Vocatiu*

Lladre (B13R, 8v.): Terme derivat del llatí LATRO, el qual es forma mitjançant els trets evolutius prototípics de la gramàtica històrica catalana: palatalització de la lateral alveolar inicial, sonorització de l'oclusiva interior i caiguda de la vocal final amb l'afegiment de la *-e* com a vocal epèntica. Aquesta forma ha competit, en el català antic, amb la forma *lladró* configurada a partir de l'acusatiu LATRONEM. En els nostres textos no tenim cap exemple de la forma *lladró*, però sí que en localitzem huit del terme estudiat. En relació amb els exemples de la forma *lladre*, tots tres els hem trobat en fragments en estil directe:

⁴⁰¹ Vegeu DCVB, *res*.

⁴⁰² Rabella, Joan Anton (1998:213) encara documenta un ús de *res* com a substantiu el 1374 a Barcelona. Dieguez, Maria Àngels (2001 [1999]:104) no en documenta cap en el període 1272-1321 a la ciutat de València.

F8V «Cap de tal! Ab lo **lladre**? [...]»

I14R «Als **lladres!**»

I15R «Als **lladres!**»

Misser [micer] (D9V, 7v.): Segons Coromines, aquest terme ha restat amb bastant ús en terres itàliques sota la forma *messere*. J. Coromines descarta que siga un manlleu del francès *messer*. A més, de manera contrària a com ho fa el DCVB,⁴⁰³ descarta també que es manlleve de l'italià; documenta la presència del terme estudiat en la *Crònica jaumina* referit a una personatge d'origen aragonés. Segons aquest autor, en l'actualitat resta viu a les Balears aplicat a gent dedicada a oficis i professions vinculades al dret.⁴⁰⁴ En els nostres textos, de vegades, també s'aplica davant de noms de persones amb càrrecs vinculats al justícia:

K7V E lo justícia de la vila de Algezira, aconsellat de **micer** Joseph Luca, assessor ordinari de aquell, [...].

J14R *Testimonis* rebuts en la present vila de Algezira de manament e provisió de Luís Luquí, cavaller, justícia de la present vila, aconsellat de **micer** Joseph Luca, assessor ordinari de aquell e de la sua cort, [...].

2.1.3 Genitiu

Dimecres (D2V, 10v.), **divendres** (F8V, 1v.), **disapte [dissabte]** (F6V, 4v.), **diumenge** (A10R, 32v.): Els dies de la setmana esdevenen una de les poques restes de l'antic genitiu que han perviscut hui dia.⁴⁰⁵ El caràcter de complement del nom que presentava aquest cas ha provocat que els dies de la setmana s'hagen configurat a partir del cas estudiat; si ens centrem en l'etimologia dels dies presentada en el punt 2.1, podem observar com la segona part del compost es correspon amb el genitiu.

⁴⁰³ Vegeu DCVB, *misser*.

⁴⁰⁴ Vegeu DECat, *misser*.

⁴⁰⁵ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:190).

Llur (D11R, 5v.): Tal com ocorre amb el cas anterior, el caràcter de complement del nom amb el qual s'emprava l'ètim d'aquest terme⁴⁰⁶ ha provocat que en la nostra llengua haja sobreviscut com a possessiu. A més, el caràcter plural de l'ètim provoca que l'actual ús normatiu de les formes *llur* / *llurs* estiga limitat a situacions en els quals hi ha més d'un posseïdor.⁴⁰⁷ Aquesta forma s'ha mantingut viva al català septentrional⁴⁰⁸ i ha desenvolupat flexió de gènere i nombre.⁴⁰⁹

2.1.4 Ablatiu

Llavors [lavós] (A5R, 9v.): Aquest terme i les variants que presenta en el text provenen de l'expressió llatina *ĀD ĪLLIS HŌRIS*⁴¹⁰ que solia emprar-se en ablatiu i, consegüentment, s'han transmés fossilitzada a la nostra llengua a través d'aquest cas.⁴¹¹

Darrerament, no podem concloure aquest apartat sense fer referència a l'acabament *-ment* dels adverbis de mode, puix que aquest deriva de l'ablatiu llatí *MENTE*.⁴¹² En l'apartat 2.10.4.3⁴¹³ presentem tot un seguit d'adverbis de mode amb aquest acabament

⁴⁰⁶ Recordem que, en llatí clàssic, la forma *ILLORUM* esdevé un demostratiu de tercer grau de deixi.

⁴⁰⁷ Vegeu GC (2006 [1933]:57), GLC (2016:614) i GNV (2006:137).

⁴⁰⁸ Vegeu GIEC (2016:614).

⁴⁰⁹ Vegeu Veny, J. (1982 [1978]:49).

⁴¹⁰ Vegeu DCVB i DECat, *llavors*.

⁴¹¹ Vegeu Bernat, Francesc; Martí, Joan; Massanell, Mar (2000:31).

⁴¹² Vegeu Moll, Francesc de B. (2006 [1952]:167).

⁴¹³ Vegeu 2.10.4.3 *Adverbis formats amb el sufix -ment*.

2.2 Flexió de gènere i nombre en adjectius i substantius

2.2.1 Flexió de gènere

En relació amb la flexió de gènere destacarem dos aspectes: els mots que han modificat el seu gènere en el pas del llatí al català i l'ús del morfema -o com a marca del masculí.

2.2.1.1 Mots que modifiquen el seu gènere en el pas del llatí al català

Calor (F13V): Aquest terme deriva del llatí CALŌRE el qual era masculí en llatí i, en l'actualitat, esdevé femení en català. En la nostra transcripció trobem tres exemples d'aquest terme i els tres esdevenen femenins, malgrat la diferència de significat que presenten: dos fan referència a la intensitat amb la qual un home defensa la seua posició en una negociació i l'altra al·ludeix a la temperatura d'un cos, concretament d'un capoll de seda:

F13V E dix-ho saber per aver vist ell, testimoni, al dit Alcayna en la ciutat de València negociant negocis de dita vila ab **molta calor** y en presència d'ell, testimoni, [...].

F14V E dix-ho saber p[er] [ha]ver vist al dit Alcayna, axí jurat com fóra de ser-o, en la ciuta[t] de València negociar negocis de la *present* vila ab **molta calor** y affectió.

Color (B21R): Terme derivat del neutre llatí CŌLŌRE. Actualment el terme estudiat en català esdevé masculí, però en els nostres textos apareix flexionat en femení:

B21R [...] veren que avia plogut sobre los dits capells e que no-s podia desernir **quina color** tenien.

Maria D. Farreny documenta aquest terme en femení l'any 1594.⁴¹⁴ La nostra documentació és un mica més antiga, car data de l'any 1582.

Valor (K16V): De la mateixa manera que el terme calor, aquest prové del masculí llatí VALŌRE, però en la nostra transcripció el trobem flexionat en femení. La

⁴¹⁴ Vegeu Fareny, Maria Dolors (2004:235).

lexicografia catalana actual divergeix sobre el gènere contemporani d'aquest terme: mentre que l'IEC accepta la flexió d'aquest terme tant en masculí com en femení, el DNV sols accepta la forma masculina.⁴¹⁵

K16V [...] o pagarà los dits trenta reals castellans y **la justa valor** del preu que valrà la liura de seda, [...].

2.2.1.2 Ús del morfema –o com a marca del masculí

El català presenta el morfema zero com a marca del masculí en un elevat nombre de casos.⁴¹⁶ Tanmateix, en la nostra transcripció, documentem una sèrie de mots amb el morfema –o com a marca del masculí. De fet, en l'actualitat, el valencià col·loquial presenta també bastants casos en què es fa palés l'ús d'aquest morfema. La influència, primerament, de l'aragonés i, posteriorment, del castellà en la configuració del valencià⁴¹⁷ és un fet clau que ha pogut condicionar l'ús d'aquest morfema com a marca del masculí singular. Recordem que tant l'aragonés com el castellà mantenen l'ús de la –o àtona final,⁴¹⁸ mentre que el català la perd. Vet ací els exemples que hem localitzat: *rajolero* (E8R), *turco* (J6V), *morisco* (J9R). L'ús d'aquest morfema al·lòcton es testimonia a partir del 1325 en textos valencians i mallorquins. També és detectat a Barcelona el 1374.⁴¹⁹ També hem documentat la forma *contiguo* (D14R) la qual, pel seu camp d'ús reduït, entenem que és més un cultisme que no pas un castellanisme morfològic.

Darrerament, no cal confondre el morfema –o del terme *modo* amb una

⁴¹⁵ Vegeu DIEC2 i DNV, *valor*.

⁴¹⁶ Vegeu Sifre, Manuel (2003:32).

⁴¹⁷ Veny, J. (2006:131): «No es pot oblidar la participació d'aragonesos en la conquesta i ulterior colonització de les terres valencianes, de tal manera que aquestes van quedar dividides en una part, la interior, de parla aragonesa –progressivament absorvida per la pressió del castellà i esdevinguda residual- i una altra, la contigua a la costa, d'expressió catalana. [...]. I sobretot l'arribada contínua de repobladors procedents de les comarques aragoneses, el nombre dels quals oscil·lava entre un 20% i un 50%, segons les comarques [...].»

⁴¹⁸ Vegeu Quintana, Artur (2009:90).

⁴¹⁹ Vegeu Rabella i Ribas, Joan A. (1998 [1997]:187).

substitució de la forma *e*, *mode*; tal com ens indica J. Coromines la forma genuïna i antiga del català és la forma amb *-o* final. De fet, tant el CIVAL com el CICA documenten la forma *modo* des de principis del segle XV.

2.2.2 Flexió de nombre

Quant a la flexió de nombre, cal remarcar dos trets prototípics del català occidental, com ara els plurals paroxítons configurats amb *-ns*, els plurals dels termes finalitzats en *-a* àtona i la presència de la forma *junctos*.

2.2.2.1 Els plurals paroxítons configurats amb *-ns*

En els nostres textos hem localitzat tres mots paroxítons que formen el plural amb *-ns*: *hòmens* (A3R), *cóffrens* (F22V [fragment de sentència]) i *térmens* (H1R).⁴²⁰ Aquest fet esdevé una característica pròpia del valencià actual.⁴²¹

A3R E los que li pegaren eren tres **hòmens**, [...].

F22V [...] lo condemna en pena de cent lliures, aplicadores la mitat al fisch y **coffrens** de sa Magestat y l'altra a la present.

H1R [...], **térmens** y contribució quant té aquella, [...].

Els mots *hòmens* i *térmens*, mantenen la *-n* etimològica en els plurals com a conseqüència de la conservació de la vocal posttònica, ja que aquesta es presentava seguida d'una *-N*; si s'haguera produït la síncope vocàlica, s'hauria format un grup consonàntic final que no és propi de la nostra llengua, *-MN*.⁴²² Segons J. Coromines, la conservació de la vocal posttònica per davant dels grups llatins *-INE* i *-INU* esdevé una llei fonètica pròpia del català.⁴²³ De fet, aquest autor documenta la forma *termen*⁴²⁴ per

⁴²⁰ Farreny, Maria D. (2004:239) també documenta els mots *hòmens* i *térmens* en la Lleida del segle XVI.

⁴²¹ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:193).

⁴²² Vegeu Bernat, F. i Massanell, M. (2000:72).

⁴²³ Vegeu DECat, *jove*.

⁴²⁴ Vegeu DECat, *terme*. Segons J. Coromines, l'etimologia d'aquest mot prové de la forma *TERMINUS* pròpia del llatí culte i no pas de la forma del llatí vulgar *TERMEN*. Malgrat que ambdues paraules presentaven el mateix sentit (*límit, fita, fi*), la forma culta feia referència al concepte abstracte i la vulgar a l'objecte material. En el pas del llatí al català ambdues es van fusionar.

primer cop en un document pallarés dels anys 1094-1110. Nogensmenys, el mateix J. Coromines ens indica que aquesta llei fonètica no sols és pròpia del català, ans que també afecta l'italià, el francès o l'occità. De fet, J. Veny documenta mostres del terme *hòmens* al segle XIV a Lleida en el *Regiment de preservació de pestilència* de 1348.⁴²⁵ D'altra banda, E. Casanova ens diu que en la conservació d'aquesta vocal també influeixen uns altres factors, com ara «la consciència sufixal dels hòmens cultes que interpreten els mots i els vehiculen, la recerca de paral·lelisme amb el llatí i la tendència a evitar el polimorfisme oral i escrit.»⁴²⁶

A més, també cal remarcar que el grup –NS del terme *cofrens* no és etimològic, sinó que es forma per analogia de mots com ara *hòmens*, *tèrmens* o *màrgens*, puix que el singular, *cofre*, prové del francès *coffre*.⁴²⁷ De fet el terme documentat en la nostra transcripció encara manté el grup interior –FF- tal com ho fa en francès:

F22V [...] al fish y **coffrens** de sa Magestat y l'altra a la present.

2.2.2.2 Els plurals dels mots finalitzats en –a àtona i la forma junctos

En relació amb els plurals dels termes finalitzats en –a àtona, aquests es realitzen al llarg dels textos transcrits amb –es, tal com és prototípic en els dialectes del bloc occidental. Tanmateix, registrem un cas en el qual el plural es forma amb –as: *vancas* (E3V):

E3V Ítem, dos *vancas* per a seure de pi, tros de llens.

Nogensmenys, com indiquem en l'apartat 1.1.2 *Vocalisme àton*, tenim constància que aquest escrivà esdevé castellanoparlant, de manera que en aquest cas seríem davant d'un castellanisme morfològic. A més, també trobem un altre castellanisme morfològic en el plural *junctos* (D6R):

D6R Y anant-se'n los dos *junctos*, ço és, lo dit *Nicholau* Costa y ell, [...].

Recordem que el català realitzà el plural de les paraules acabades amb el grup -NT

⁴²⁵ Vegeu Veny, J (2015:29).

⁴²⁶ Vegeu Casanova, E. (1999: 91).

⁴²⁷ Vegeu DCVB, *cofre*.

únicament amb la *essa*. En canvi el castellà, com que no ha perdut la vocal àtona final per darrere del grup –NT (*junto*) presenta l'acabament en –os, tal com l'hem documentat. Com que aquesta forma sols apareix una única vegada (text D, Alzira, 1582) en la nostra transcripció (11,1%), front les huit de les formes *junts / juncts* (88,9%) podem concloure que som davant d'un castellanisme puntual atribuïble a una errada de l'escrivà. Observem-hi els exemples d'aquestes formes contextualitzats:

junctos

D6R Y anantse'n los dos **junctos**, ço és, lo dit Nicholau Costa y ell, testimoni, [...].

junts / juncts

C4R [...] lo dits Berthomeu Castañy y Juseph Castañy se n'anaren **junts** [...].

D11R Y axí se n'anaven los dos **juncts** a casa del mestre de gramàtica.

2.3 L'article

Dins d'aquest subapartat destacarem l'ús de l'article definit, l'article personal i la presència de l'article salat en determinades construccions fossilitzades.

2.3.1 L'article definit

Taula 6 . Formes de l'article definit documentades

	Masc.	Fem.
Sing.	lo / l' / el / 'l	la / l'
Plu.	los / 'ls	les

En relació amb les actuals formes modernes del masculí singular i plural (*el* i *els*), recordem que aquestes es formen a partir de la forma reduïda *l* produïda pel contacte de la forma *lo* amb una vocal.⁴²⁸ De fet, el contacte amb les preposicions *a* i *de*, tan freqüents en la nostra llengua, va afavorir el foment de la forma reduïda *l*.⁴²⁹ En el nostre text, podem observar exemples d'aquestes reduccions, tant amb les preposicions anteriorment citades com en altres paraules:

A9V Interrogat **si·l** pare d'ell, dit confessant, y ell, dit confessant, [...].

F13V [...], **y·ls** altres magnífichs jurats, [...].

H9V [...] hó tancada hó ab la moñyca **del** braç.

I8V Fonch interrogat que diga si **al** temps [...].

Posteriorment, com a conseqüència d'una falsa segmentació sil·làbica, apareixen les formes *el* i *els*:⁴³⁰ en els textos transcrits, podem localitzar les contraccions de la forma *l* amb les formes acabades amb la vocal *e*.

Vet ací els exemples que mostren aquesta evolució en els nostres textos. En el primer bloc, mostrem les formes reduïdes situades de manera posterior a la vocal –e. En

⁴²⁸ Vegeu Bernat, Francesc; Martí, Joan; Massanell, Mar (2000:74).

⁴²⁹ Vegeu Moll, Francesc de B. (2006 [1952]:181).

⁴³⁰ Vegeu Bernat, Francesc; Martí, Joan; Massanell, Mar (2000:76).

el segon grup, observem com la forma *el* ja hi és present, malgrat que siga de manera contextual; en els dos primers exemples ho és per contacte amb la –e final de la paraula anterior i en el darrer exemple d'aquest bloc apareix documentada darrere d'una -o tònica final. No hem documentat cap mostra de la forma *els*:⁴³¹

H8V E dix que lo que sap e pot dit sobre·**l** dit interrogatori [...].

I9R Ítem, fonch interrogat que diga si sap o si à ohit dir que·**l** dumenge en la nit [...].

D10V «Yo no é fet més de fullar·**me el** llindar de la porta, hoc vós fon lo que aveu untat les portes de merda.»

H11V [...] travesant de paraules sobre·**el** dit cas, [...].

I15R [...] li podia venir lo daÿ **hó el** tro, [...].

Si ens fixem en els tres exemples d'ús de la forma *el*, podem observar com s'hi produeix *in situ* el fenomen de falsa segmentació anteriorment citat: els dos primers exemples documentats de la forma *el* (text D, Alzira, 1582; text H, Alzira, 1588) estan precedits per un mot finalitzat amb la vocal –e. A més, en el tercer exemple (text I, 1588), observem com l'article *el* es configura precedit d'una vocal distinta de la –e, la –o. En el darrer exemple aportat, la forma *el* ja no apareix precedida de la vocal –e, sinó que ho fa una -o.

Així doncs, segons els resultats obtinguts podem observar els estadis inicials del canvi *lo* > *l* > *el*. A més, hem de remarcar que les tres formes de l'article *el* documentades presenten el mateix patró: V + A+ C.⁴³² En cap dels tres casos apareix aquest article amb la resta de combinacions possibles, tal com sí que ho fa la forma *lo*.

En l'actualitat, a la Ribera del Xúquer, les formes modernes han substituït les clàssiques *lo* / *los*. Tanmateix, encara podem escoltar algun ús fossilitzat d'aquesta forma darrere de la forma *tot* i precedint algun substantiu en expressions del tipus *tot lo món* o *tot lo carrer*.⁴³³ El tarannà intensificador d'aquestes expressions les ha allunyades

⁴³¹ Tampoc trobem mostres d'aquesta forma com a pronom personal àton.

⁴³² V+A+C= vocal + article + consonant.

⁴³³ Per més informació vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:196).

de l'evolució lingüística general i ha ajudat a mantenir l'ús de l'article *lo*. En els nostres textos, ja trobem construccions d'aquest tipus amb els citats valors:

A10V E dix que no, *per* ço que **tot lo** dia del diumenge portà sa spassa.

I8V [...] bé·stà en veritat que lo dit Hieroni Lloret és tan bona persona qu'es comunica ab **tot lo** món.

G6V «Deu **tot lo** demés!»

2.3.2 L'article personal

Taula 7. Formes de l'article personal documentades

	Masc.	Fem.
Sing.	en	na

En l'actualitat, l'article personal no és emprat ni a la Ribera del Xúquer, ni en el valencià general. De fet, a partir de l'estudi de E. Coromina (2001) podem observar com la distribució de l'ús tant de l'article personal derivat de la forma ILLE com del derivat de DOMINE-A presenta una forma irregular al llarg del domini lingüístic: al País Valencià no s'empra cap forma; en el rossellonés, en el septentrional de transició i en el central conviuen les formes *el* i *en* per al masculí i *la* per al femení. En nord-occidental, les formes clàssiques han estat substituïdes per *lo* i *la*. Darrerament, les formes més arcaïques *en / na / n'* derivades de DOMINE-A encara perviuen al parlar de les Balears.⁴³⁴

En la nostra transcripció hem documentat exemples dels articles personals *en* i *na*. En relació amb els usos d'aquestes formes, n'hem detectat quatre: en la presentació del declarant, davant del nom de viudes i dones casades que se les identificava per la feminització del cognom del marit, davant de càrrecs de la cort del justícia i com a article personal per davant d'un nom masculí.

Nogensmenys, cal remarcar que l'ús d'aquests articles en la presentació del declarant no esdevé general al llarg del text, ans que s'empra de manera minoritària: sols trobem exemples de presentació de declarants amb l'ús de l'article en els dos textos més antics

⁴³⁴ Per una informació més detallada sobre aquest aspecte consulteu l'estudi de Coromina, Eusebi (2001) i Casanova, E. (2003: 209-234).

(text A, Alzira, 1570; text B, Alzira, 1572). A més, podem observar com aquest està acompanyat per la fórmula de tractament protocolari *honorable*.

A3R Lo *honorable* en Joan Palau, *testimoni*, [...].

B10R Lo *honorable* en Guillem Mora, flaquer, [...].

Quant a l'ús d'aquest article per davant de càrrecs de la cort del justícia, aquest havia de conviure amb unes altres fórmules de tractament protocolàries. De fet, en la resta del text, davant d'una persona amb un ofici o posició social notable sols hi trobem un exemple derivat de DOMINE en el text K (1599, Algemesí).

B12V [...] lo qual jura en mans e poder del magnífich en Guillem Joan Colomer, *accessor ordinari del magnífich justícia* de la dita vila, de dir veritat, etc.

D15R Avent prevengut a notícia del magnífich en Pedro de Velasco, ciutadà, *justícia de la vila de Algezira*, [...].

K11R Y après huy ha entés y hoit dir en sa casa de ella, dita *testimoni*, que lo dit criat d'en Blanc ha mort al dit Torres.

F1R Procés del magnífich Luýs Alcayna, ciutadà e *procurador fiscal de sa magestat*.

H1R Procés de denunciació criminal del discret Lluís Ferrer, *notari*, *procurador fiscal de sa magestat* en la vila de Algezira, [...].

L'ús de la forma *na* davant de noms de dones casades i viudes amb la feminització del cognom sí que el trobem un total de trenta-una vegades, des del text A (1570, Alzira) fins al text K (1599, Algemesí).

I14R Y estant-la parant, se'n tornà a entrar en lo dit abivador a hon estava lo dit son amo ab la dita **na Rúvia**, [...].⁴³⁵

⁴³⁵ Na Rúvia esdevé la feminització del cognom *Rubio*. En el text transcrit trobem un fragment en el qual es refereixen a aquesta dona de la següent manera: **I2V** Hierònima Garíges y de Rúbio, **muller de Joseph Rúbio**, [...].

E7R E dix que estant ella, testimoni, en lo dia de air de vesprada en casa de sa mare, **na Bartolina**, [...].

K10R [...] Berthom[eu] de **na Cursana**[...] ⁴³⁶.

Així doncs, podem deduir que, com a article personal emprat de manera general, l'article documentat, gairebé, no s'emprava en el context estudiat, car sols el trobem testimonialment en els textos més antics i una única vegada per davant d'un nom masc. en el text K. Tanmateix, sí que conserva el seu ús com a tractament protocolari en la majoria d'exemples.

Així doncs, aquest sols s'aplicava davant de noms de dones casades o viudes o d'alguns càrrecs notables. Nogensmenys, amb aquests dos darrers usos ja no el podem considerar un article personal pròpiament dit, perquè fa la funció de fórmula de tractament protocolari. Tanmateix, tal com hem citat anteriorment, en el cas dels càrrecs destacats es veia interferit per la presència d'altres fórmules de tractament. Uns altres autors, han documentat l'ús de l'article personal en diferents èpoques i zones del domini dialectal. En aquesta línia, podem destacar els estudis de J. Anton Rabella i J. Miralles. El primer detecta un ús bastant generalitzat de les formes *en* i *na* en la Barcelona de 1374.⁴³⁷ Quant a J. Miralles, també treballa el segle XIV però a Montuiri, a Mallorca. Aquest autor també documenta l'ús d'aquest article per davant de noms de persona independentment de la condició social que presenten (cristians, jueus o esclaus).⁴³⁸ En els nostres textos, donat el reduït abast que presenta, pot esdevenir un arcaisme amb els usos exposats com a prefixats.

2.3.3 *L'article salat*

L'article derivat del demostratiu llatí IPSE i, en l'actualitat, sols s'empra de manera regular en el parlar balear. També el podem trobar en la franja costanera compresa entre

⁴³⁶ Sabem que fa referència a una viuda perquè unes pàgines més endavant trobem el següent fragment: **K17V viuda Catherina Lòpiz y de Cursà, muller que fonc del quondam Pere Cursà, a hon stà y habita Berthomeu Cursà, fill de aquella, etc.**

⁴³⁷ Rabella, J. Anton (1998 [1997]:252-255).

⁴³⁸ Vegeu Miralles, J. (1984: 206).

els rius Ter i Tordera, a Cadaqués⁴³⁹ i a la subcomarca valenciana de la Vall de Gallinera.⁴⁴⁰ Tanmateix, mitjançant la toponímia (Sant Hilari de Sacalm, Sarroca de Bellera, Sant Esteve de Sesrovires, S'Olivella, etc.) i l'anàlisi textual,⁴⁴¹ així com també a través de la història de la llengua⁴⁴² sabem que antigament el seu ús abraçava un abast geogràfic superior a l'actual. No obstant, el català general ha adoptat la mateixa solució que les llengües romàniques, ja que hui dia prevalen les formes derivades de ILLE.⁴⁴³ A les Terres de l'Ebre i al País Valencià, el predomini de les formes derivades de ILLE degué ésser ja majoritari des de temps de la conquesta cristiana; aquest esdevenia predominant en el català nord-occidental i era exclusiu de l'aragonés.⁴⁴⁴

Pel que fa a la presència d'aquest article en el valencià actual, aquesta es deu a la repoblació mallorquina de la Vall de Gallinera arran de l'expulsió de moriscos de 1609.⁴⁴⁵ En els nostres textos, aquest article sols el podem trobar aglutinat en construccions i termes antics en què han romàs fossilitzat, com ara el cognom *Çaplana* (A8V) (format per l'article *sa* i el substantiu toponímic *plana*)⁴⁴⁶ o la forma *sendemà*

⁴³⁹ Veny, J. i Massanell, M. (2015:164): «L'article salat és usat en aquesta zona del català central només en qualitat de règim intern: els parlants el substitueixen de seguida per l'article literari quan s'adrecen a algú de fora del poble. Excepte a Cadaqués, és un fenomen caduc refugiat en la generació més vella o en grups socials com els mariners o els pagesos».

⁴⁴⁰ Vegeu Bernat, Francesc; Martí, Joan; Massanell, Mar (2000:77).

⁴⁴¹ Vegeu Moll, Francesc de B.: (2006 [1952]:182).

⁴⁴² Vegeu Bernat i Baltrons, Francesc (2014:2806): «[...] durant el mateix segle [XIII] van ser transplantats [els articles derivats d'IPSE] pels repobladors catalans a les Illes Balears, on s'han mantingut ben vius fins avui com a formes habituals de l'article.»

⁴⁴³ Vegeu Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:314)

⁴⁴⁴ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:225).

⁴⁴⁵ Vegeu Mas, Antoni i Monjo, Joan Lluís (2000:209): «L'expulsió dels moriscos, decretada l'any 1609, va deixar pràcticament despoblades extenses zones del regne de València; molt especialment les zones muntanyoses que ocupen bona part de l'actual província d'Alacant. Els seus senyors feudals, amb la intenció de mantenir les rendes, es decidiren a promoure'n la repoblació. Sembla que la captació dels repobladors i la direcció del procés fou dirigida pel senyor d'Olocau a València, que es va aprofitar de la seva condició de virrei de Mallorca. Aviat el secundaren el marquès d'Aitona i el duc de Gandia. També seguiren la seva iniciativa molts d'altres senyors de la zona.»

⁴⁴⁶ Vegeu 3.3.1 *Antropònims*.

(D5R) (aglutinació de la forma *s'* i el terme *endemà*).⁴⁴⁷ No obstant, no hem de descartar un altre origen per aquesta forma, com ara l'aglutinació del gerundi del verb *ser* (*sent*) i la forma *demà*.⁴⁴⁸

A8V *Interrogat* si coneix a Jaume **Çaplana**, [...].

D5R E dix que dumenge propassat, o lo **sendemà** [...].

⁴⁴⁷ Vegeu *sendemà*, DCVB.

⁴⁴⁸ Aquesta hipòtesi ens ha estat facilitada pel doctor Emili Casanova en converses mantingudes amb ell.

2.4 Els numerals

En aquest subapartat tractarem tres aspectes concrets, com ara la flexió de gènere de la forma *dos / dues*, l'ús de la conjunció *i* entre desenes i unitats i, darrerament, les formes dels numerals pròpies del valencià.

2.4.1 La forma *dues*

En l'actualitat, el parlar de la Ribera del Xúquer, i el valencià en general, no realitza la flexió de gènere en el numeral ordinal *dos / dues*.⁴⁴⁹ La GNV de l'AVL considera que, en el valencià general, la pèrdua de la flexió de gènere d'aquest numeral és conseqüència de la imitació de la manca de flexió de la resta de cardinals.⁴⁵⁰ En els nostres textos, podem observar com l'ús de la forma *dues* esdevé minoritari: aquesta sols apareix reflectida una única vegada (3,57%), concretament en el text B (1572, Alzira). En canvi, l'ús del numeral *dos* com a determinant de substantius femenins el trobem un total de vint-i-set vegades (96,43%). A més, cal remarcar que en el text més antic (text A, 1570, Alzira) trobem documentada la forma *dos* com a determinant d'un substantiu femení. De fet, la GNV en detecta des del segle XV.⁴⁵¹ Més antiga encara esdevé la documentació de *dos* com a determinant masculí que realitza J.Ponsoda: al segle XIII en el *Llibre de Cort del Justícia de Cocentaina*.⁴⁵² Vet ací una mostra de la nostra transcripció:

A9V [...] entre **dos** y tres ores a[p]rés migjorn, [...].

Consegüentment, a partir de la proporció mostrada i del fet que la forma *dos*, com a determinant de substantius femenins, la documentem abans, podem suposar que la forma *dues* estava en desús durant l'època estudiada; la mostra documentada podria ser fruit de l'ús de patrons per part dels escriptors. Vet ací el context en el qual apareix la

⁴⁴⁹ Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:201): «[En el valencià] No hi ha forma del femení per al numeral dos.» Vegeu també Lacreu, Josep (2012 [1990]:119).

⁴⁵⁰ Vegeu GNV (2006:143): «La pèrdua de la variació, produïda en valencià i en altres parlars, segurament es deu a la imitació dels altres cardinals sense variació.»

⁴⁵¹ La GNV (2006:141) ja detecta exemples de la forma *dos* com a determinant femení en dues obres del segle XV, com ara el *Liber elegantiarum* i les poesies d'Ausiàs March.

⁴⁵² Vegeu J. Ponsoda (1992:369).

forma *dues* i un conjunt d'exemples de l'ús de *dos* en referència a formes femenines:

B12R *Ultimo vero*, fonch interrogat qual de **dues** parts voldria obtingués [...].

C3V Y li han pegat **dos** coltellades en lo front y en lo cap.

D2V [...] y **dos** [coltellades] en la man dreta [...].

A més, si contrastem els nostres resultats amb estudis posteriors, podem copsar com la nostra hipòtesi cobra força. Maria Antonia Cano no detecta cap cas de la forma *dues* en el seu estudi del català a Elx durant el segle XVII⁴⁵³ i J. Martí en el seu estudi sobre el *Llibre d'Antiquitats de la Seu de València* sols detecta tres formes del femení *dues*. La data més tardana amb què documenta una d'aquestes tres mostres és el 1555.⁴⁵⁴

2.4.2 *L'ús de la conjunció coordinant entre desenes i unitats*

Actualment, sols s'empra la conjunció coordinant *i* entre desenes i unitats en els ordinals que van del 21 al 29. Tanmateix, en els textos transcrits, hem trobat un conjunt d'exemples en què aquesta construcció s'estén més enllà del 29:

H10R [...] lo qual dix ser de edat de **trenta-y-huit** anys poch més o meys, [...].

H11R [...] lo qual dix ser de edat de **quaranta-y-cinch** anys poch més o meys, [...].

J3R [...] de edat que dix ésser de **quaranta-e-cinch** anys poc més o menys, [...].

K12R [...] de edat que dix ésser de **trenta-y-sis** anys poch més o menys, [...].

K15V [...] de edat de **trenta-y-cinc** anys poc més o menys, [...].

Si analitzem el context mostrat en aquests exemples, podem copsar com la presència de la conjunció coordinant entre les desenes i les unitats únicament s'aplica quan els numerals fan referència a l'edat dels declarants. Aquest fet, tal com indica Joaquim Martí i Mestre,⁴⁵⁵ podria ser provocat per la influència del castellà i pel fet que

⁴⁵³ Vegeu Cano Ivorra, Maria Antonia (1992:361).

⁴⁵⁴ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:163).

⁴⁵⁵ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:164).

la presència de la conjunció *i* entre desenes i unitats no siga aliena al català; ja es dona entre el 21 i el 29. De fet, l'extensió de la conjunció *i* a uns altres contextos es veu afavorida pel fet que documentem aquest fenomen de del segle XV, en obres com ara els *Establiments municipals del Maestrat, els Ports de Morella i Llocena*.⁴⁵⁶ La influència del castellà ajudaria a introduir i remarcar aquesta extensió de la conjunció copulativa; aquest fet el confirmem amb mostres de obres editades posteriorment, com ara els *Furs, capítols, provisions e actes de cort, fets y atorgats per SCRMM del rey don Phelip Nostre Senyor, ara gloriosament regnant*,⁴⁵⁷ de l'any 1626.

En la resta de contextos, no s'aprecia l'ús d'aquesta conjunció en la posició estudiada. Tampoc no s'aprecia en cap cas l'ús del guionet entre la conjunció i el numeral. No obstant, com que forma part de les normes d'edició proposades, aquests apareixen reflectits en els resultats de la nostra edició. Vet ací un conjunt d'exemples en els quals no s'empra la conjunció coordinant entre desenes i unitats:

E5R Ítem, a Bernat Talens, tres axades y dos mol·les de teula y rajola, tot, en **trenta-huit sous** y quatre diners.

E31V [...] de hedat de **quaranta-sis** anys poch mes o menys, [...].

F14R [...] de hedat de **quaranta-cinch** anys, [...].

2.4.3 Numerals propis del valencià general

Actualment, el valencià general, presenta *tres* formes particulars: *huit*⁴⁵⁸ (més derivats i compostos, com ara *díhuit, huitanta, huit-cents...*) *dèssset* i *dènou*.⁴⁵⁹ En la nostra transcripció hem trobat exemples de totes aquestes formes. Cal remarcar que els

⁴⁵⁶ Vegeu Guinot, Enric (2006:177): «A VII de giner any mil cinch-cents **quaranta-y-sis**, yo Bertomeu Valls, senyor del loch de Erbés, conforme los presents establiments de huy fins al dia dells gloriosos Reys del any mil cinch-cents **quaranta-y-set**.»

⁴⁵⁷ Vegeu Marçal, Juan Batiste (1626:3v): «Y per lo fur cent **cinquanta y quatre** de les mateixes Corts los dits Barons poden conéixer de totes les causes de armes prohibides en dites [...].»

⁴⁵⁸ Farreny, Maria D. (2004:403) documenta la forma *huit* en la Lleida del segle XVI. A més, segons Lacreu, Josep (2012 [1990]:119) aquesta forma és la més emprada actualment en el valencià col·loquial.

⁴⁵⁹ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:201).

termes *díhuit*, *dènou* i *dèset* els hem interpretat com a paroxítons, ja que estem editant un text valencià.⁴⁶⁰

A3R – 3V Joseph Castany, de hedat de **díhuit** a **dènou** anys, [...].

A5R E dix que en lo dia de hir, entre les set y **huyt** hores de la nit, [...].

D12R Marc Antoni Gil, de hedat de setze a **dèset** anys, [...].

K9R [...] dita Catherina, de edat que serà poc més o menys de **díhuit** a **dènou** anys, [...].

Abelard Saragossà atribueix l'origen d'aquestes formes planes al fet que la resta de numerals de la segona desena (onze, dotze, tretze...) esdevenen plans, fet que hauria motivat els parlants a desplaçar l'accent d'aquestes tres formes.⁴⁶¹ Tanmateix, no hem d'obviar la forta influència del castellà en la configuració del valencià;⁴⁶² aquesta llengua esdevé paroxítona, de manera que aquest factor, combinat amb el factor exposat per A. Saragossà, hauria ajudat a desplaçar l'accent. Aquest fet explicaria per què s'ha desplaçat l'accent en valencià, però no ho ha fet en la resta de dialectes. De fet, el parlars baleàrics, conservadors i menys influenciats pel castellà per raons geogràfiques evidents, mantenen les formes etimològiques amb la –e- àtona inicial (*desset*, *devuit* i

⁴⁶⁰ Vegeu Martines Peres, Vicent (1999:95-96).

⁴⁶¹ Vegeu Saragossà, Abelard (2001:308): «Doncs bé, s'esdevé que, en aquesta única desena excepcional [la segona], els sis primers membres són paraules planes. Si hi afegim que les llengües, fugint de les olles de grills, tendeixen a agrupar i coordinar les excepcions, podríem suposar que, durant l'època en què *dese set* esdevingué *dee set* i com a conseqüència es tornà inestable i havia de canviar l'entonació fins arribar a la de paraules simples, el model fònic de la segona desena (onze-setze), ajudat potser per la llargària de la primera *e* de *dee set*, atrauria el trio 17-18-19 per tal d'augmentar l'homogeneïtat fònica de la desena excepcional: tots els membres de la segona desena serien paraules planes, des d'onze fins a dènou.»

⁴⁶² Vegeu Veny, Joan; Massanell, Mar (2002:39): «A l'edat moderna, però, a partir del segle XVI, la societat valenciana va entrar en crisi. La llengua va començar a caure en desús en els cercles socials més poderosos: paral·lelament a la gran castellanització de l'aristocràcia i de l'estament eclesiàstic (que se servia del castellà per a la predicació), es va produir la deserció lingüística dels autors valencians, que es van passar al castellà (així, per exemple, Beuter tradueix al castellà la primera part de la seva història de València [1546] i ja redacta en castellà la segona part [1550]). Aquest fet comportarà l'associació de la llengua castellana a la llengua de prestigi. Al País Valencià, doncs, la castellanització és força primerenca, anterior a la imposició que Felip V farà, el 1707, de la llengua castellana.»

denou), però sense desplaçament de l'accent.⁴⁶³ D'altra banda, la llargària del grup [εε] ([dæesεt] >[dæesεt]) també hauria ajudat a configurar la pronúncia paroxítona d'aquests numerals.⁴⁶⁴

⁴⁶³ Vegeu GIEC (2016:627).

⁴⁶⁴ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:209).

2.5 Els possessius

En la nostra transcripció hem documentat tant l'ús de formes tòniques com de formes àtones. A més, també cal remarcar la utilització de la forma *llur* en diverses ocasions.

2.5.1 Els possessius tònicos d'un sol posseïdor

Taula 8. Formes tòniques dels possessius d'un sol posseïdor.

Un sol posseïdor	masc. sing.	fem. sing.	masc. plu.	fem. plu.
1a pers. sing.	---	la mia	els meus	---
2a pers. sing.	---	---	---	---
3a pers. sing.	'l/lo seu	la sua / la seua	---	les seues / sues

En relació amb la taula de possessius mostrada, dins dels d'un sol posseïdor, cal remarcar la presència de la forma antiga *la mia*. Aquesta sols la trobem documentada una única vegada (text C, Alzira, 1576) dins d'unes declaracions reproduïdes en estil directe.⁴⁶⁵ La forma moderna emprada actualment al valencià general, *meua*, no l'hem documentada cap vegada. Tanmateix, sí que hem documentat la forma del masc. plu. *els meus*. De la mateixa manera que la forma anterior, sols ho fem una sola vegada i dins d'un fragment en estil directe. Vet ací els exemples contextualitzats:

B11R «Si tingués fulla per a donar a menjar **als meus** cuchs, vos ajudaria fins al vespre.»

C3V «Tacany! Que the devia **la mia** finestra!»

En relació amb les formes de segona persona, no n'hem documentat cap. No obstant, sí que hem documentat formes de tercera persona corresponents al masc. sing., fem. sing. i fem. plu.

⁴⁶⁵ Tal com indica Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:306), la forma antiga *mia* (i també les formes *tua* i *sua*) encara perduraven en alguns casos aïllats durant el segle XX. Aquests casos els documenta en diversos indrets del sistema lingüístic, com ara l'Alguerés, el Balear, en la interjecció rossellonesa *mare mia* o a la fi d'una pregaria popular catalana, *l'ànima mia*.

Quant la forma de masc. sing. *lo seu* n'hem registrat deu mostres del seu ús; en huit vegades actuen com a determinants i en les dues restants esdevenen equivalents al sintagma preposicional *d'ella* (preposició + pronom personal fort).

E26R [...] com aquella furtà a son marit quaranta reals castellans hí·ls donà a hun enamorat **seu**. [**d'ella**]

E26R Y tanbé donà al matex amich **seu** [**d'ella**] tres gallines.

Quan es combina amb l'article *lo*, observem com aquest es redueix a *l* si el precedeixen les preposicions *a* o *de*:

A3R E dix qu·stant ell, dit *testimoni*, en la *present* nit en sa casa sentí com dix una veu, que **al seu** parer [...].

G2V-3R [...] y lo *mestre* Anthoni tirà de una daga y espasa y l[o] dit C[o]l[o]mina anà a traure una espasa **del seu** estudi.

Darrerament, cal remarcar la coexistència dels femenins arcaics *la sua* i *sues* amb les formes modernes *la seua* i *les seues*, actuals en el parlar valencià.⁴⁶⁶ Aquestes es formen a imitació de les formes de masculí (meu, teu, seu);⁴⁶⁷ per analogia amb la formació prototípica dels femenins catalans, afegixen el morfema *-a* als masculins. Observem ací els exemples d'ús d'aquestes:

E20V Y conegué ell, *testimoni*, que si ell volguera estava en **la seua** mà [...].

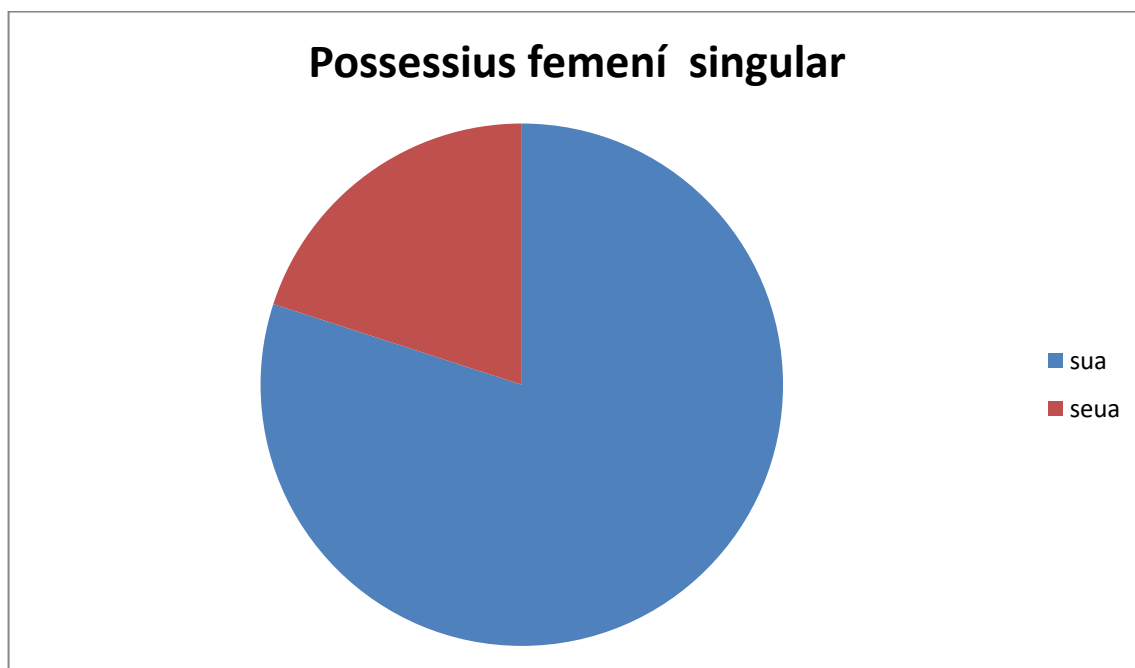
B10V [...] [e] dix-o saber per so que [la] véu ballar a la porta de Calbet, pare de la dita Tolentina Calbet, lo dia de **les seues** bodes ab lo dit doctor Domínguez.

Quant a la proporció d'ús, si bé en femení plural sols trobem un registre de cadascuna de les formes, en singular, l'avantatge dels femenins arcaics resulta

⁴⁶⁶ Per més informació sobre els possessius en valencià vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:200).

⁴⁶⁷ Vegeu GNV (2006:136).

aclaparadora: *sua*, 88% (22 vegades) front *seua*, 12% (3 vegades). Cal remarcar que no hem trobat cap exemple en estil directe:

2.5.2 Els possessius àtons

Taula 9. Formes àtones dels possessius documentades

Un sol posseïdor	masc. sing.	fem. sing.	masc. plu.	fem. plu.
1a pers. sing.	mon	ma	---	---
2a pers. sing.	---	---	---	---
3a pers. sing.	son	sa	sos	ses

Pel que fa a les formes àtones, hem documentat les formes singulars de primera persona. Lògicament, les hem documentades en transcripcions en estil directe. Sols tenim una mostra de cadascuna i, ambdues, s'empren davant de noms vinculats al parentiu, tal com l'empren actualment:

D11R «Y una nit, cercant *per* los corrals qui tirava ab antorches, yo, del dit corral de **mon pare**, tirava bones cantalades.»

K13V «Ay, lo traïdor de Blanc...! Ay, lo traïdor de Blanc que ha mort a **mon marit!**»

A banda de la primera persona, també hem trobat mostres de tota flexió de les formes de tercera persona. Aquest fet és més lògic si tenim en compte que la major part del relat es duu a terme en estil indirecte. No obstant, hem de remarcar una dada important: mentre que hem trobat cent dènou i cent noranta-dos mostres de les formes *son* i *sa*, respectivament, tan sols hem trobat tres mostres de la forma *sos* i sis de la forma *ses*. És a dir, les formes en singular (*son* i *sa*) tenien bastant més vitalitat i ús que les formes en plural (*sos* i *ses*). Observem-hi distints exemples contextualitzats:

sa / son

A6R [...], y **sa** filla na Fonsa, [...].

D16V [...],li vingué March Antoni Gil a **sa** casa, [...].

A8R [...],se'n torna e segue a la porta de la cassa del dit **son** pare, [...].

C3V [...] y's possà al costat de **son** germà,[...].

ses / sos

D10R [...] algunes vegades en **ses** mans, [...].

D15R [...] ella confessant e **ses** filles [...].

A10V [...] ab Juseph Castany e ab **sos** germans, [...].

D3V «[...] an fet a **sos** pares.»

2.5.3 *Els possessius tòpics de més d'un posseïdor*

Taula 10. Formes tòniques dels possessius de més d'un posseïdor

Més d'un posseïdor	masc. sing.	fem. sing.	masc. plu.	fem. plu.
1a pers. sing.	nostre	nostra		
2a pers. sing.	---	vostra		
3a pers. sing.	llur	la sua		

Quant als possessius que fa referència a més d'un posseïdor, hem documentat les formes de primera persona *nostre* i *nostra*. Cal remarcar que la gran majoria de vegades que ho fem es correspon amb les expressions religioses. Així doncs, l'expressió *Nostre Senyor* amb tarannà religiós l'hem documentada un total de quaranta-set vegades (97,92%). En canvi, amb un altre distint tan sols ho hem fet una única vegada (2,08%), concretament en un fragment de sentència judicial. La forma femenina *nostra* l'hem

documentada una única vegada en l'hagiotopònim *Nostra Senyora de Montserrat* (E30R):

F22V [...] condemna·l dit Casanoves en pena de bandeig de la *present* vila y son terme, *per* temps de sis mesos, *et in termini*, a **nostre** beneplàcit, [...].

E30R E dix que lo que ella, testimoni, pot dir és, que venint ella, te[s]tim[o]ni, de **Nostra Señora de Monserrat**, [p]asant *per* lo lloch de Cogullada.

En relació amb la forma de segona persona *vostra*, tenim un total de tres mostres; dues formen part del tractament de cortesia *vostra mercé*. La mostra restant també presenta un ús de cortesia ja s'empra per referir-se a un únic posseïdor. Cal remarcar que totes tres mostres han estat documentades en estil directe:

D7V «[...] a **vostra mercé** y a Arce los han de matar o acoltellejar.»

G6V «Com? Per ventura yo no us é pagat tot lo lloguer molt bé del temps que estich en **vostra casa**?»

K14R «Senyor justícia, si **vostra merced** posa als hòmens presos, també m'i ha de posar a mi. No·ls pose presos.»

Darrerament, pel que fa a les formes de tercera persona, hem documentat les formes *la sua* (referida a més d'un posseïdor) i la forma *llur*. Quant a la primera, sols trobem una mostra. En relació al derivat del llatí *ILLŌRUM*, hem localitzat un total de quatre mostres. No obstant, si observem els exemples, podem comprovar com es dóna un ús contrari a la normativa actual, car s'empra en construccions en què hi ha un sol posseïdor. Observem ací totes les mostres documentades:

la sua

I12R Ítem, fonch interrogat que diga quins amichs té ell, confessant, en Carcaixent ab los quals faça molta amistat, hí·s comunica [m]és a menut y f[r]eqüenta més **la sua** amistat.

llur

D11R E lo dit Pedro de Mur, menor, **li dix** molt enujat y ayrat: «Jo é stat home per a pegar de coltellades a Servís, scrivent de llur [...]»

D15R E dix que en la nit propasada, serien les dotze hores de la mija nit, **estant ella**, relant e testimoni, en llur casa, [...].

D16R Y, vent *aquella* que no cessaven de tirar pedrades a dita porta, **ella**, testimoni, los tirà una pedra dient-los develosos, que·ls venien a inquietar casa de llur pare per a que·s posse en necessitat.

I2R E dix que en la *present* nit serien entre huit y nou hores de la nit, estant **ell**, rel[a]nt e testimoni, en llur casa, [...].

Si ens centrem en els exemples de la forma *llur* podem observar com tres de les quatre mostres les trobem en un sol text (text D, 1582, Alzira). La mostra restant, la trobem sis anys després en un text referit a la localitat de Carcaixent (text I, 1588). A més, cal remarcar que de les quatre mostres, tres fan referència a expressions vinculades amb la família i el parentiu;⁴⁶⁸ *llur casa* (1v. text D; 1v. text I) i *llur pare* (1v.; text D).⁴⁶⁹

Quant a la vigència del seu ús, Martí i Mestre exposa que, en el valencià col·loquial de la meitat del segle XV, l'ús del a forma *llur* ja no esdevenia predominant.⁴⁷⁰ De fet, uns altres autors afirmen que l'ús d'aquesta forma cau en desús en l'Edat Moderna en les parles meridional.⁴⁷¹ En l'actualitat, l'ús d'aquest possessiu resulta alié tant al valencià com a la resta del sistema lingüístic, car sols es conserva al Rosselló, possiblement per influència del francès.⁴⁷²

⁴⁶⁸ En el mallorquí del segle XIV J. Miralles (1984:235) encara documenta l'ús de *llur* de manera correcta. No obstant, també hi apareixen incorreccions pel que fa al nombre de posseïdors.

⁴⁶⁹ Farreny, Maria D. (2004:243) documenta set vegades l'ús d'aquest possessiu en el seu estudi sobre el català de Lleida en el segle XVI. Cal remarcar que, tal com ocorre en els nostres textos, totes les mostres d'aquest possessiu s'empren amb un sol posseïdor. A més, també totes fan referència a relacions de parentesc o vinculades a la família: *llur casa*, *llur mare*, *llur filla*.

⁴⁷⁰ Martí i Mestre, J. (2012b:617): «Per tant, en aquest text el predomini relatiu de *llur* és producte només de l'herència de la tradició lingüística del llenguatge juridicoadministratiu, però no devia respondre ja a un ús real de la llengua, com ho ratifiquen els diversos casos d'ús incorrecte de *llur*.»

⁴⁷¹ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:251).

⁴⁷² Vegeu Lacreu, Josep (2012 [1990]:115).

Tanmateix, no cal descartar que en el nostre context l'ús de *llur* encara romanés viu en expressions vinculades a l'àmbit del parentesc i de la família (*llur casa, llur pare*) i en construccions específiques amb un marcat tarannà possessiu:⁴⁷³ la construcció preposicional *de llur* equival a la construcció actual *d'ell*.⁴⁷⁴ Aquesta hipòtesi es veu reforçada pel fet que l'expressió *llur casa* la trobem reflectida en dos textos que pertanyen a dues poblacions diferents i presenten una diferència de sis anys. De fet, la darrera documentació que ens ofereix el CIVAL d'aquest terme en època antiga data del 1521 en *La germania* de Pere Mahiques. A partir d'ací, aquest possessiu no es torna a documentar en un text valencià fins *Les poesies valencianes* de Constantí Llombart, l'any 1872, on presenta un marcat caràcter estètic.

Abelard Saragossà atribueix la substitució de la forma *llur* per *seu* al predomini que adquireix entre els parlants l'ús d'un pronom capaç de realitzar la flexió de gènere i nombre amb major regularitat que *llur*.⁴⁷⁵

⁴⁷³ Aquesta hipòtesi lliga amb el que diu Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:309). Aquest autor va documentar l'ús de la forma *llur* associat a expressions fetes del tipus *llur casa*, en algunes zones com ara la Plana de Vic, Collsacabra, Lluçanés, Olot o Camprodon.

⁴⁷⁴ La construcció *d'ell-a-s-es*, actualment, és força viva en el parlar de la Ribera del Xúquer.

⁴⁷⁵ Saragossà, Abelard (2000:258): «Aquesta força regularitzadora [la relació que els parlants realitzen entre la forma *seu* i el sintagma prep. *d'ell-a-s-es*] (que actuava en tot l'àmbit romànic) deu ser la causa que va anar provocant l'aparició de *seu* per *llur* ja en èpoques primerenques de l'Edat Mitjana. Finalment, amb l'esperó de la desaparició del pronom feble *lur*, el sistema que és regular des del punt de vista teòric i que és més simple des del punt de vista morfològic (a cinc pronoms definits corresponen cinc adjectius possessius) ha eliminat, en la major part de la llengua, el sistema que és irregular i, com a conseqüència, és més complex.»

2.6 Els demostratius

L'actual sistema de demostratius del valencià té un marcat caràcter diferenciador envers la resta del sistema lingüístic català, per tot un seguit de característiques: predominen les formes simples front les reforçades, manté el segon grau de dixi i empra la forma castellana *ahí*.⁴⁷⁶ En la nostra transcripció podem observar com tots aquests trets comencen a fer-se palesos en la parla de la Ribera del Xúquer durant el període estudiat. Observem la taula de demostratius que hem localitzat en la nostra transcripció:

Taula 11. Demostratius localitzats

	1r grau	2n grau	3r grau
masc. sing.	aquest		aquell
masc. plu.	estos		aquells
fem. sing.	esta aquesta	exa	aquella
fem. plu.	estes	exes	aquelles
adverbials	ací así	aý	allí allà
neutres	açò	axò	allò

2.6.1 Formes reforçades vs. formes simples

En el català antic, conviuen ambdues formes de manera regular. De fet, l'actual repartició dialectal esdevé un fet bastant modern; en *Les memòries del Baró de Maldà* (noble barceloní del segle XVIII) encara s'usen de manera majoritària les formes *est* i *eix*.⁴⁷⁷ Tanmateix, hem de tenir en compte que l'ús de les formes simples en l'obra d'aquest darrer autor podria deure's a la influència del castellà; les obres d'aquest estan farcides de castellanismes, com a conseqüència de la situació sociolingüística del context.⁴⁷⁸

Quant a la nostra transcripció, en el primer grau ja podem observar com predominen les formes simples sobre les reforçades; la proporció d'ambdues formes és bastant favorable a les formes simples: 64,70% vs. 35,30%. Si contrastem aquests resultats amb els que presenta Farreny i Sistachs (segons aquesta l'ús de les formes simples començava a restringir-se), reforcem la tesi de J. Coromines presentada per

⁴⁷⁶ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:199) i Lacreu, Josep (2012 [1990]:109).

⁴⁷⁷ Vegeu Bernat i Baltrons, Francesc; Martí i Castell, Joan; Massanell i Messalles, Mar (2000:71).

⁴⁷⁸ Vegeu Eberenz, Rolf (1976:207-211).

aquesta autora: segons J. Coromines a partir de l'època estudiada l'ús de les formes simples o reforçades començava a delimitar-se.⁴⁷⁹ Així doncs, si en la Lleida dels tombants del XVI l'ús de la forma simple començava a acotar-se en uns contextos concrets, en els nostres textos la forma simple esdevé clarament majoritària. Podem atribuir aquesta circumstància a diversos fets, com ara la força amb la qual el castellà eclipsava el català⁴⁸⁰ i la castellanització cultural i lingüística de les elits dirigents valencianes.⁴⁸¹ A més, també cal remarcar el predomini en el castellà d'aquest període de les formes simples sobre les reforçades,⁴⁸² també en els textos jurídics.⁴⁸³ De fet, les xifres aportades reforcen l'afirmació d'A. Ferrando, segons la qual les formes simples dels demostratius, a partir del segle XVI, guanyen terreny progressivament a les reforçades.⁴⁸⁴

2.6.2 *Manteniment del segon grau de deixi i ús de la forma ahí.*

Tal com hem dit abans, el valencià actual⁴⁸⁵ presenta tres graus de deixi tal com ho fa el castellà en l'actualitat.⁴⁸⁶ Aquest fet també es dona en el portugués i és conseqüència de la influència del llatí vulgar hispànic.⁴⁸⁷

No obstant, a la resta del domini lingüístic el sistema ha quedat reduït a dos graus;⁴⁸⁸ tal com ocorre hui dia en la majoria de llengües romàniques, el segon ha

⁴⁷⁹ Vegeu Farreny, M. Dolors (2004:247).

⁴⁸⁰ Ferrando Francés, Antoni; Nicolàs i Amorós, Miquel (1993:112): «En aquesta època, les altres llengües d'Europa aconseguixen imposar-se definitivament al llatí com a llengua de cultura i adopten regulacions gramaticals que les fixen. El català, en canvi, sense el suport polític de la seua etapa àuria, queda eclipsat per l'auge del castellà, que viu un període de gran esplendor literari.»

⁴⁸¹ Vegeu Furió, A. (2001:267-270)

⁴⁸² Vegeu Girón Alconchel, José L. (2004:864).

⁴⁸³ Vegeu Cuadros Muñoz, Roberto (2013:231).

⁴⁸⁴ Vegeu Ferrando, A. (1989:81).

⁴⁸⁵ També ho fa el ribagorçà. Vegeu Veny, Joan; Massanell, Mar (2002:28, mòdul IV)

⁴⁸⁶ Vegeu Lacreu, Josep (2012 [1990]:110) i Leonetti, Manuel (2016:540).

⁴⁸⁷ Vegeu Bernat, Francesc; Martí, Joan; Massanell, Mar (2000:72) i Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:311).

⁴⁸⁸ Tal com observem en GIEC (2016:601) el sistema ternari també continua viu a la Franja i en l'eivissenc.

desaparegut.⁴⁸⁹ En el cas català, aquesta eliminació ens vindria donada per una invasió primerenca de la forma de segon grau *aquí* cap al primer, *ací*. La presència de la forma *aquí* tant per al primer com per al segon grau sintetitzaria ambdós en un sol; es va passar d'un sistema de tres graus a un de dos.⁴⁹⁰

Tanmateix, per què no es va donar aquesta evolució en valencià? La clau per respondre aquesta qüestió la trobem en la forma *ahí*. La presència d'aquesta va contribuir a mantenir el segon grau: les vacil·lacions provocades per l'oscil·lació d'*aquí* es van resoldre amb l'adopció de la forma *ahí* com a deíctic de segon grau. A diferència de la resta del sistema lingüístic en què les formes de 1r i 2n grau es fonen en una sola, l'adopció de la forma *ahí* va apuntalar aquest segon grau. Conseqüentment, va contribuir a mantenir les formes dels demostratius emprades per representar-lo (*aqueix/eixe* i la corresponent flexió d'aquests). A més, Badia i Margarit (1994[1951]:133) atribueix aquest fet a la manca de comunicació entre el valencià i la resta de dialectes.⁴⁹¹ Nogensmenys, no podem estar d'acord amb aquesta darrera explicació, car més aïllat geogràficament ha estat el balear i sí que ha sintetitzat els dos primers graus de deíxi.⁴⁹² En els nostres textos, no hem documentat la presència de la forma *aquí* en cap dels graus de deíxi, no obstant, sí que trobem ja la forma *ahí* en el text D (1582, Alzira):

D11R Y ell, testimoni, li dix: «**A**y conexereu que lo dit Serrano no us té mala voluntat, que no és home de males entranyes.»

En relació amb l'ús de les formes simples o reforçades de segon grau, de la mateixa manera que en les mostres de primer grau, predominen les formes simples front les reforçades, puix que les tres mostres localitzades esdevenen simples:

⁴⁸⁹ Vegeu Bernat, Francesc; Martí, Joan; Massanell, Mar (2000:72).

⁴⁹⁰ Vegeu Casanova, E. (1993:175).

⁴⁹¹ Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:133): «Aquest comportament [el manteniment del segon grau de deíxi] l'haurem d'explicar com a arcaisme conservador d'un tret que fou molt estès en català antic, com tants altres que mantenen les parles valencianes; aquest arcaisme es registra esporàdicament en altres dialectes que han tingut pocs mitjans de comunicació amb la metròpoli i la resta del domini.»

⁴⁹² Vegeu Veny, Joan; Massanell, Mar (2002:29, mòdul IV).

A9R E dix que no coneix a ningú *per exa* via.

B14R E que per **exa** causa se n'era vengut de la dita ciutat de Malorca a la present vila.

E23V Y ella, testimoni, la reptà dient-li que per a que feya **exes** cosses, [...].

Aquest fet contribueix a reforçar la preminència de les formes simples front les reforçades al llarg del text. A més, també reforça les tesis de Farreny i J. Coromines exposades anteriorment sobre la restricció de les formes simples i reforçades.⁴⁹³

En relació amb la presència del so palatal en els demostratius de segon grau, cal remarcar que aquest prové de l'evolució del grup -PS-, de la forma llatina IPSE: -PS- > -KS- > [js] > [j].⁴⁹⁴

⁴⁹³Vegeu Farreny, Maria D. (2004:245).

⁴⁹⁴ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:219).

2.7 Els indefinits

algun, algú < ALĪQUIS ŪNUS

En els nostres textos, podem observar com pràcticament la majoria de vegades que aquests indefinits apareixen reflectits respecten la diferència entre *algú* (pronomen que fa referència a una persona indeterminada) i *algun-a,-s,-es* (acompanya el nom o el substitueix quan tenim clar l'antecedent).

Únicament trobem quatre mostres en les quals es realitza un ús que no es correspon amb la normativa actual d'aquestes formes. En les quatre mostres l'escrivà emprà la forma *algú* en lloc de la forma *algun*. En el primer grup (A9V; I12R), observem com emprà la forma sense *-n* final per davant d'un complement partitiu introduït per la preposició *de*. Aquest fet es pot veure potenciat perquè l'element del grup al qual fa referència esdevé humà. Quant al segon grup (E2R; K17V-18R), en ambdós casos el terme *algú* apareix postposat al substantiu al qual complementa:

A9V Interrogat si ell, dit confessant e testimoni, ju[nta]ment ab los dits Jaum[e] Çaplana e Francés Carpi, o algú de aquells, [...].

I12R IIII Ítem, fonch interrogat que diga si lo dumenge hara proposat si parlà ab algú o alguns dels dits nomenats en lo desús dit interrogatori, [...].

E2R [...] la qual fonch cridada per Juan Riquer, ministre de la sua cort una, dos e tres vegades ab veu alta e intel·ligible, la qual no féu moviment algú.

K17V -18R E la dita *viuda* Lópiz y de Cursà, mare del dit Berthomeu Cursà, dix que per la *present* remesa no li sia causat perjuhí algú, per ço com dits béns són *prescrits* de aquella e no del dit son fill, [...].

altre < ALTĒRUM

En l'actualitat, a la Ribera del Xúquer aquest indefinit ha perdut la consonant lateral alveolar en posició implosiva, de manera que col·loquialment ha esdevingut *atre* (amb la corresponent flexió de gènere i nombre). Entenem que aquest fenomen pot haver-se produït per dos motius: primerament, com a conseqüència d'una dissimiliació amb la líquida vibrant en posició interior. En segon lloc, també podria haver-se originat per dissimilació amb el mateix so elidit, el qual es reproduiria quan la forma estudiada anara precedida per l'article definit (el, la, l'): *l'altre dia* > *l'atre dia*.

Tanmateix, malgrat que el CIVAL ens ofereix mostres d'aquest fenomen en textos valencians des de l'any 1282,⁴⁹⁵ en la nostra transcripció no hem pogut documentar aquest fenomen dissimilatori.

En relació amb els usos que hem documentat, podem comprovar com en els nostres textos duu a terme la funció tant de determinant com de pronom. Vet ací dos grups d'exemples; en el primer realitza la funció de pronom i en el segon de determinant:

pronom

E28R [...] hí·s gità carnalment ab lo dit home, qui ell, dit testimoni, acompanyava, vent ell, *testimoni*, lo hu damunt de lo **altre**.

E2V Ítem, un mole de fer teules, **altre** de rajoles.

J14R [...] a instància e requesta del dit Vicent Martínez, taverner, **altre** dels mencionats en la dita sc[ri]ptura [...].

determinant

E20V Y **altre** dia està en recort ell, [...].

K17R Ítem, entrant en **altre** estudi d'esta casa, [...].

I6R [...] y no té **altre** recel ni presumptió de la dita escopetada *que* li an pegat mes de la que té dita desús.

Quant al sentit d'un distint o d'un més, que aquest indefinit pren quan va combinat amb l'article indefinit *un*, també hem trobat diversos exemples, tant amb valor pronominal com determinatiu:

pronom

D8R [...] y après li'n tirà **un altre** en la matexa mà dreta, no donant-li lloch a poder desenbaynar.

I5V [...] que no y havia tal y que un home tenia prou de **un altre**, [...].

⁴⁹⁵ Vegeu CIVAL, *atre*.

determinant

A8V [...] estava Martín Adobes, obrer de vila, ab **un altre** home qu·ell, dit confessant, conegué, [...].

D8R Y allí estant li'n tirà **un altre** colp y li pegà en la mà dreita, [...].

altri < ALTĒRI

En els tres exemples documentats aquest indefinit presenta un ús pronominal.⁴⁹⁶ A més, en cap cas apareix regit per preposició, car no presenta valor datiu. No obstant, malgrat no presentar aquest valor en tots tres exemples la forma estudiada presenta un ús pronominal amb un antecedent humà. En l'actualitat, no és una forma amb gaire vitalitat en el valencià; el seu ús queda restringit a determinades construccions fossilitzades.⁴⁹⁷ De fet, podem observar com, en els tres exemples aportats, la forma estudiada és substituïble per la construcció *un altre*:

A9R *Interrogat* si és estat pregat o li an dat dir-lis, l[o]s dits Jaume Çaplana e Francés Carpi o **altri [un altre]**, *que* pegàs de coltellades al dit Joseph Castany.

D13R [...] y si ell, dit confessant, per si tenia intenció de fer lo matex, *per* ço que lo dit Serrano se havia quexat, o **altri [un altre]** *per* ell als pares del dit Pedro de Mur y del dit confessant, *per* rahó de la sus dita merda.

I13R Ítem, fo[nc]h interrogat que diga ha quin efecte o per quina rahó ell, confessant, esent-se ya chitat lo [d]it Batiste Guerau, son amo, lo féu llevar del llit y baxar bax al dit abivador de quchs, podent-ho fer ell hó **altri [un altre]** dels de sa casa.

⁴⁹⁶ Cano Ivorra, Maria Antonia (1992:448) també detecta la presència del pronom *altri* set vegades en el seu estudi del català a Elx durant el segle XVII; en totes apareix regit per preposició. Farreny, Maria D. (2004:257) en documenta l'ús en la Lleida del segle XVI sis vegades regit de preposició i una sense estar precedit d'aquesta, ja que actua com a subjecte. Rabella i Ribas, Joan A. (1998 [1997]:249) sols documenta un cas en el seu estudi del català en la Barcelona del segle XIV, però no el relaciona amb la llengua dels testimonis, sinó dels escrivans.

⁴⁹⁷ Vegeu Lacreu, Josep (2012 [1990]:142).

casquí, cascuna < QUISQUE ŪNU

En la nostra transcripció hem documentat nou vegades aquest indefinit, sis en masculí i tres amb la forma femenina *cadascuna*. Quant a la distribució que presenten, trobem una mostra en el text E (1582, Cogullada), cinc en el text I (1588, Carcaixent), una en el text J (1596 Alzira / Corbera) i dos en el text K (1599, Algemesí).

Cal remarcar que de les nou mostres, cinc realitzen la funció de pronom i quatre la de determinant. Vet ací el grups sencers d'exemples, el primer es correspon amb els pronoms i el segon amb els determinants. A més, dins del grup de pronoms, podem observar com en les formes del primer grup els escriptors no respecten la diferència actual entre *cadascun* i *cadascú*, puix que aplica l'emmudiment de la nasal final en tots els casos:⁴⁹⁸

pronoms

E21R-V E dix que [de] les cosses contengudes en dit capítol, los dits Jordi Martínez y Elisabet Vasques, **casquí** respective, li an contat com la dita Ysabet Vasques, [...].

I8R Fonch interrogat que diga si estan junts ell, confessant, y lo dit Batiste Guerau en dita universitat de Carcaixent, ço és, **casquí** en sa casa respective, [...]

I8R E dix qu·ell, confessant, e lo dit Batiste Guerau, estan y habiten en la dita universitat de Carcaixent, **casquí** en sa casa respectivament, [...].

I9V VI Ítem, fonch interrogat que diga si està en veritat qu·ell, confessant, y lo dit Guerau estan e habiten en la di[ta] uni[ver]sitat de

⁴⁹⁸ Segons la normativa actual *cadascun* i *cadascú* fan referència a dos indefinits distints: el primer s'empra com a determinant i també el podem emprar com a pronom sempre que tinguem clars els antecedents. En canvi, la forma *cadascú* únicament pot emprar-se com a pronom i té un sentit genèric equivalent als *hom* o *tothom*. Perquè els nostres casos convergiren amb la normativa actual, els escriptors haurien d'haver emprat la forma *cascon*, sense l'elisió de la nasal final.

Carcaxent, respectivament **cascú** en sa casa, [...].

I10R E dix qu'és ver *que* lo dit Guerau y ell, confessant, [esta]n y abiten tots en Carcaxent, respectivament **cascú** en sa casa, [...].

determinants

I11R [...] sots pena de cent lliures reals de València per **cascú** de aquells, [...].

J5V Lo dit Agustí Cuquello, *etiam*, fonch interrogat *que* diga la spasetta que **cascuna** nit o les més nits portava ab si *que* a hon la té.

K16R Ítem, do[s] gerres de terra grans que en **cascuna** de aquelles cabrà huyt canters de vi, poc més o menys.

K16R Ítem, altres tres gerres chiques de quatre cànters **cascuna**, poc més o menys.

***hu* < ŪNUS**

De manera regular, la forma llatina ŪNUS ha evolucionat en català general sota la forma *un*.⁴⁹⁹ La forma indefinida *un* amb valor pronominal, en els nostres textos, és present quinze vegades amb la forma *hu*. L'ús d'aquesta forma amb valor pronominal, i també adverbial, ja esdevenia habitual en el llatí tardà.⁵⁰⁰ En el nostre estudi, la primera mostra ja es fa palesa en el text més antic (text A, 1570). Aquesta pronúncia coincideix amb la que es duu a terme en l'actualitat a la Ribera del Xúquer.

Cal remarcar que es tracta d'una forma força antiga, puix que el DCVB ja la documenta amb aquest valor en les obres de Lull. A més, tal com hem indicat anteriorment, en tretze casos (86,67%) apareix precedida per l'article definit *lo* a mode d'article personal. De fet, aquest pronom es presenta en tres contextos distints: precedit per article definit (4v.;26,67%), sense article definit (2v.;13,33%) i, darrerament, precedit per l'article definit i seguit per la preposició *de* introduint un sintagma preposicional (9v.;60%). Mostrem tot seguit els exemples d'ús d'aquesta forma agrupats en aquestes tres categories:

⁴⁹⁹ Vegeu Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:325).

⁵⁰⁰ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:271).

lo + hu

A5R [...] los noms dels quals no·s recorda sinó és de **lo hu que** hoÿa dir que·s deya /.../ Lopis de Algemesí, [...].

D12V [...]que **lo hu** reptant a l'altre dix.

E20R [...] llançant-se **lo hu** a l'altre en terra ab gran jacota.

E28R [...] vent ell, *testimoni*, **lo hu** damunt de lo altre.

hu

H10V E dix que de lloch ja u té dit desús, que de presents molta gent, que no és al present, recordant **hu** particular qui estava allí.

D13R [...] y que a **hu** [...].⁵⁰¹

lo + hu + de

A5R [...] **lo hu dels** quals portava una rodella enbrasada.

D10R [...] en lo banch de la qual estaven tres hòmens, **lo hu dels** quals lo cridà y, ajunctant ad aquells, conegué que eren [...].

D10V Y, apartant-se de *aquells* devés la porta de la sglézia, entengué que **lo hu dels** tres, qui era lo dit *Pedro* de Mur, [...].

D10V Responent **lo hu dels** altres dos, que no és recordant qual era, dix.

D15V [...] e **lo hu de** aquells, que és lo dit *Pedro* de Mur, desparà una scopetada a la dita *Madalena*, [...].

D16V Y **lo hu de** los que pensà cercà *Miquel Àngel Ximeno* [...].

E25V [...] aparellà de menjar a dos hòmens de Castelló que **lo hu dels** dos era amich de la dita *Elisabet Vasques*, [...].

G4R Y sellavores ell, *testimoni*, y *Gaspar Alfaro* los apartaren **lo hu de** l'altre y·ls departi[r]en.

G4V [...] departir·los y apartar·los **lo hu de** l'altre, [...].

Sota el nostre punt de vista, l'emudiment de la nasal final en tots els contextos respon a la tendència apuntada en la forma *algun*, segons la qual l'elisió de la nasal final s'exporta a totes les formes independentment de la funció que duguen a terme.

⁵⁰¹ Mostra ratllada en el ms. i transcrita en nota a peu de pàgina.

mateix < METĪPSE

En relació amb l'etimologia d'aquest indefinit, el DCVB ens informa que deriva de l'aglutinació llatina de l'expressió EGOMET IPSE > METIPSE > *mateix*. Quant a l'ús d'aquest indefinit, podem fer referència a quatre estructures distintes:⁵⁰² determinant que precedeix el substantiu, determinant que es posposa al substantiu,⁵⁰³ per emfatitzar l'ús del pronom reflexiu *si* i, darrerament, com a pronom.⁵⁰⁴ Cal remarcar que l'ús d'aquest terme amb valor emfàtic constitueix el primer estadi de l'actual forma *mateixa*, emprada actualment en tot el valencià a nivell col·loquial amb valor adverbial i amb sentit emfàtic.⁵⁰⁵

mateix (determinant que precedeix el substantiu)

B19V Y, per lo senblant, lo **mateix fadrí** [...].

B20V Y, muntant lo dit testimoni a la teulada que cau en la **matexa trapa**, [...].

D3V [...] en lo **matex dia** en la nit [...].

D7V Y en lo **matex dia** de dimecres, [...].

D8R en la **matexa mà** dreta,

D11V [...], qu'és lo **matex dia** [...].

D12V [...] la **matexa nit**, [...].

E4R Ítem, dos olles a la **matexa na Nicholaua** [...].

E26R Y tanbé donà al **matex amich** seu tres gallines.

G3V [...] lo qual està de casa en lo **matex carrer** que està ell, [...]

G5R [...] la sua **mateixa** espasa [...].

H7V [...] aquell parat en lo **mateix lloch** [...]

⁵⁰² No hem inclòs ací la construcció *així mateix*, la qual l'estudiem en l'apartat 2.8.4.2 *Locucions i expressions adverbials de mode*.

⁵⁰³ En aquest cas, si entenguérem que presenta un valor emfàtic, caldria considerar-lo com a adverbi.

⁵⁰⁴ Rabella i Ribas, Joan A. (1998 [1997]:248) en la Barcelona del segle XIV, hi documenta els mateixos usos que nosaltres excepte el pronominal.

⁵⁰⁵ Casanova, E.:(2013:58):«A partir dels usos on va darrere posposat a pronoms personals, adverbis o substantius, l'adjectiu indefinit pren el valor de circumstancial o adverbi pel fet que no aporta cap informació nova per a la coneixença de l'element a qui acompanya sinó la idea que és un entitat accidental o causal que precisa el que es diu, i per tant on ja no importa la concordança amb l'element anterior.»

I16V [...] hí-l possà **aquella matexa nit** en la pressó.

mateix (determinant que en posició enclítica respecte al substantiu)

H8V [...], o lo **dia matex**, [...].

mateix (amb valor emfàtic)

F13V donà molt bon conte e rahó de **si matex**.

F13V [...] y que *aquell* à donat molt bon conte de **si matex**.

K6R-V que interrogat no donava rahó de **si mateix**.

mateix (amb valor pronominal)

D13R [...], per si tenia intenció de fer **lo matex**, [...].

E4R Ítem, **al mateix**, una cadireta de cordes en tres sous.

E4R Ítem, a **la matexa**, tres carabaces en tres sous y deu diners.

E4R Ítem, a **la matexa**, una *altra per* II sous i VIII diners.

E4V Ítem, **al mateix**, paelleta: I sou, XI diners.

nengú, nengun, ningú, ninguns < NEC ŪNU

En aquest apartat hem de distingir l'ús d'aquestes formes com a determinant i com a pronom. En relació amb el primer, podem observar el mateix fenomen que ocorre en l'ús d'*algú*: quan la flexió del substantiu al qual fa referència esdevé masculí singular, aquest perd la -n final (tal com ocorre en els nostres textos amb l'indefinit *algun*). Les mostres d'aquest fenomen les documentem quan introdueix un complement partitiu regit per la preposició *de* i quan actua com a determinant en posició enclítica. El fet que aquest fenomen es done en diverses formes ens duu a creure que l'emmudiment de la nasal en tots els contextos tant de ningú com d'algú és conseqüència d'una tendència dels parlants. de fet, en l'actualitat, aquesta tendència continua viva en els parlants de la Ribera del Xúquer.

nengun / ningun (valor determinatiu proclític)

D11V «Cul de tal! Jurant deure'm señor! Señor Miquel Àngel sia vós de

nengun home; [...]

I7V Fonch interrogat que diga si lo dit Batiste Guerau li és amich d'ell, confessant, e si per ningun temps són estats enemichs o si s'han barallat, y diga per què.

I9V Fonch interrogat que diga si lo dit Batiste Guerau li és amich a ell, confessant, e si per ningun temps són estats enemichs o si se han barallat, e diga per què.

ningú + de

A3V - 4R E dix que, per lo jurament que ha fet, no ha tengut qüestió ab ningú de aquells, ni paraules.

A9V [...] no té hoy, rancor ni mala voluntat a ningú de aquells, [...].

A10R E dix que ell, dit confessant, no passejà ni anà al raval de Sanct Agostí en companyia de ningú dels sobredi[ts] ni asoles, [...].

A10V E dix qu-ell, dit *testimoni* e confessant, no té mala voluntat a ningú dels dits Castanys.

I6R [...] ya no·n resta ningú dels dits Llorets en la *present* universsitat de Carcaxent [...].

I15R [...] y no vey a ninguna persona, ne menys hixqué ningú dels vehins als crits qu-ell, [...].

K15R Y no véu qui li tirà ni conegué ningú dels hòmens que estaven a la dita porta de dita presó, [...].

ningú (valor determinatiu enclític)

D11R «Yo no dich que no tingau ànimo per a pegar a Serrano, però no·m par bé pegar-li sens haver-vos fet agravi ningú.»

D11R Y lo dit Pedro de Mur, li prometé que *per* a sellavores no li faria mal ningú.

ningú (valor pronominal)

A9R E dix que no coneix a ningú *per* exa via.

A9R [...] *perquè* l'haguessen de pregar ni pagar *perquè* pegàs a ningú [...].

D11R «No u fassau que és home que no fa mal a ningú [...].»

D12V E dix que no à estat ell, dit rel·lant, en la dita nit en lo dit banch de Sencta Catherina, a soles ni en companyia de ningú, [...].

F11V Y que ell, *testimoni*, tostemps lo ha vist tractar-se ab molta honrra y

may ha vist **ningú** clamar-se de aquell.

F12R Y dix que no·s desdiria davant de Alcayna ni de **ningú**, [...].

I14R Y com feya la nit molt fosca, y no ves a **ningú** [...].

J6V [...] y aquell li respongué que **ningú** li f[a]ria mal.

J8R -V Y pregà a ell, *testimoni*, y a sa muller [...] que diguessen al dit Gò[m]iz que no logàs a **ningú** la dita casa, [...].

ninguna (valor determinatiu enclíctic)

A3V E véu com tiraren de les espases e, sens[e] dir-li cosa **nenguna**, [...].

A5V Y, sense r[e]spondre ell cosa **ninguna**, [...].

E22R Y que no·l tenia ni respectava en cosa **ninguna**, [...].

I7V E dix que no y sab cosa **ninguna** ni presumex qui li haja pogut tirar.

ninguna, -s, -es

A9R *Interrogat* si ell, dit confessant, à tengut **ningunes paraules** de enuig o diferències algunes ab Juseph Castany [...].

A10V *Interrogat* si en la nit del diumenge propassat anprà **ninguna spassa**.

B10V E dix que no li sab **ninguns vissis** mals al dit Anthoni Rexarch.

G3R Y ell, *testimoni*, que véu que no·ls podia departir, estant com estava sense **ninguna arma**, [...].

I15R Hí·ls anà un poch de darrere de aquells y com anava descals y mig despullat, y feya la nit molt fosca, y no veyà a **ninguna persona**, [...].

ninguna + de

E25V Y que meyspreava a son marit, no tenint-li por **per ninguna de les cosses** que feya.

qualsevulla < QUALE SE *VÖLĚAT

Forma antiga del femení singular equivalent a l'actual *qualsevol*. En la nostra transcripció realitza la funció de determinant. El CIVALL documenta aquesta forma en terres valencianes des dels primers temps de la conquesta cristiana. No obstant, la darrera documentació en textos antics data de l'any 1494, en la correspondència d'Alexandre VI. La nostra mostra data de l'any 1582.

E20V [...] li respongué que·l volia molt a dit home y qu·estava **qualsevulla** cosa per *aquell*, [...].

sengles < SINGÜLOS

En la nostra transcripció, l'ús d'aquest indefinit s'aparta del significat actual que presenta (equivalent a *un per a cadascun*),⁵⁰⁶ car podem interpretar-lo com a sinònim de la forma *cadascuna*. De fet, en la única mostra que hem localitzat podem observar com s'empra per a realitzar *la variatio sinonimica* amb l'expressió *les desús dites coses*:

C4R E dix a totes les desús dites coses e **sengles [cadascuna]** de aquelles que no.

Aquest ús, tal com indica el DCVB,⁵⁰⁷ es duia a terme durant les èpoques medievals i moderna. De fet, aquesta obra lexicogràfica el documenta per darrera vegada amb aquest ús el 1748.

tal, tala < TALIS

En referència a la forma *tal*, hem de fer referència a la flexió de gènere que realitza la forma singular: *tal* (masc. sing.), *tala* (fem. sing.). Nogensmenys, cal remarcar que el context en el qual es duu a terme aquesta flexió esdevé força reduït; se ceneix a una expressió fossilitzada prototípica dels processos criminals:

C4V E que **tala** és la veu e fama pública [...].

Aquesta forma femenina de l'indefinit estudiat sols la documentem un total de set vegades, totes aquestes en l'expressió citada. Aquestes mostres es reparteixen de la següent manera: una en el text C (1576, Alzira), dues en el text D (1582, Alzira) i quatre en el text E (1582, Cogullada). A partir d'aquestes dades podem constatar que la flexió de gènere de la forma *tal*, en el context estudiat, esdevé un arcaisme força apartat de la parla popular el qual sols pot romandre viu en estructures prefixades i utilitzades en contextos concrets; totes les mostres són idèntiques a la citada. Maria D. Farreny

⁵⁰⁶ Vegeu DIEC2, *sengles*.

⁵⁰⁷ Vegeu DCVB, *sengles*.

documenta l'ús d'aquesta forma el 1595 a Lleida. Ho fa quatre vegades: una en la mateixa expressió que hem documentat, una altra per davant de la forma *quala* i dues més en l'expressió «per tala la tenia».⁵⁰⁸

A més, al llarg de la nostra transcripció també hem documentat l'ús de la forma *tal* com a determinant, o pronom, de substantius femenins al llarg del text sense realitzar la flexió de gènere. Cal tenir en compte que, actualment, alguns autors consideren que la generalització de l'ús de la forma *tal* amb valor de demostratiu esdevé fruit de la pressió del castellà.⁵⁰⁹ Observem-ne diversos exemples de la nostra transcripció:

B11R E dix que tal ell, dit testimoni, no ha hoyt dir, ne sap **tal cosa**.

D3R Y que en la **tal conjectura** estava en la cort [...].

E20V [...] a hon anava a **tal hora** en companyia del dit home [...].

H11V E dix que no y à, ni li à dit **tal cosa** a ell, confessant, lo dit doctor.

Darrerament, cal remarcar l'ús de la forma *tal* amb valor despectiu en un conjunt d'expressions col·loquials que representen insults:

D11V «Cul de **tal!** [...]»

E7V «Cap de **tal**, vesaveu a ma muller!»

F8V «Cap de **tal!** Ab lo lladre? [...]»

⁵⁰⁸ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:259).

⁵⁰⁹ Vegeu també Lacreu, Josep (2012 [1990]:137).

2.8 Pronoms personals

2.8.1 Pronoms personals forts

Primerament, cal destacar la presència de les formes etimològiques i normatives *nosaltres* (D15V, 1v.) i *vosaltres* (D10R, 1v.), car actualment, en el registre col·loquial del nostre context s'empren les formes dialectals *mosatros* i *vosatros*. Hem de remarcar que ambdues mostres les hem documentat en fragments textuais reproduïts en estil directe:

D15V «Hixqueu los roffians que **nosaltres** vos ho mostrarem hí us tallarem les banyes.»

D10R «Ausades que **vosaltres** ho aureu fet!»

D'altra banda, hem remarcar la presència del pronom reflexiu *si* regit per les preposicions *ab* (3v.; D13V) o *de* (5v.; F13V); hui dia, habitualment, en aquesta construcció reflexiva el pronom *si* ha estat substituït pel pronom *ell* (-a. -s, -es).⁵¹⁰ Cal remarcar que de les huit vegades que documentem aquestes construccions, en quatre (50%) hi apareix reforçada per la forma *mateix*. Vet ací els exemples documentats:

ab si

D13V [...] portava **ab si** un pistoler y una agulla espardenyera.

D18R [...] regonegué **ab si** matex si portava pólvora i pilotes, [...].

J5V [...] portava **ab si** *que* a hon la té: [...].

de si

F13V [...] donà molt bon conte e rahó **de si** matex.

F13V [...] à donat molt bon conte **de si** matex.

J9R [...] portant de davant **de si** damunt la albada una capsasoles.

K6R -V [...] no donava rahó **de si** mateix.

K8R [...] no sabia donar rahó **de si**, [...].

⁵¹⁰ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:559).

També hem de fer referència a la presència del pronom *vós* (10v.;⁵¹¹ D10V), el qual el trobem tant per al·ludir a algun càrrec de la cort del justícia, com a una altra persona que forma part del relat. No obstant, en aquest darrer cas, sempre el trobem en declaracions transrites en estil directe. Cal remarcar que no hem documentat cap cas de la forma *tu*, fet que es pot considerar una herència del català medieval.⁵¹² Observem-hi les mostres contextualitzades:

D10V «Cert qu·és vellaqueria aver-li **vós** enfangat la porta de merda.»

D10V «Yo no é fet més de fullar-me el llindar de la porta, hoc **vós** fon lo que aveu untat les portes de merda.»

D11V «[...].Señor Miquel Àngel sia **vós** de nengun home; [...].»

D12V -13R «Yo no é fet, sinó fullar-me en lo llindar, hoc **vós** fou lo que aveu fullat les tancadures y anelles de merda.»

E6V «Què teniu **vós** contra mi?»

E6V «¿*qué tengo?* ¿*Estavan desvessando vos y mi muger y dezís lo que tengo?*»

E20V «Axí com **vós** voleu a dit home, vos vull yo a **vós**.»

G2V «Qu·és lo que yo us dech a **vós** de lloguer de la casa?»

G2V «**Vós** sabeu lo que·m deveu del lloguer y de altra part també, no sabeu que·m deveu més dinés?»

Darrerament, per a concloure aquest subapartat, hem de fer referència a l'abundància del pronom *ell-a, -s* (564v.), moltes vegades de manera innecessària:⁵¹³ com que es tracta d'un text jurídic i el declarant havia de signar-lo, calia deixar clar qui duia a terme les accions descrites per l'escrivà. J. Anton Rabella també documenta el mateix tret i arriba a unes conclusions semblants.⁵¹⁴ De fet, moltes vegades (187v.) aquest pronom apareix acompanyat de la construcció *dit* + substantiu, amb el sentit de

⁵¹¹ Hi computem una mostra de declaracions en estil directe transcrita en castellà.

⁵¹² Martí Castell, Joan (2000:79): «En els orígens, no és freqüent el recurs a la forma *tu* de segona persona del singular; la més corrent és *vós*; *tu* devia tenir a, diferència de *vós*, una marcada connotació de confiança en el tracte entre els interlocutors».

⁵¹³ No hem documentat la forma *elles*.

⁵¹⁴ Vegeu Rabella i Ribas, Joan A. (1998 [1997]:259-260).

reforçar la persona a la qual s'hi fa referència. A més, aquest fet queda consolidat per l'herència del català medieval i del llatí; aquest tendia a emprar les formes tòniques dels pronoms amb una elevada freqüència, sobretot referides al subjecte:⁵¹⁵

A3R E dix qu·stant **ell, dit testimoni**, en la present nit en sa casa [...].

A7R Y axí lo dit Gaspar Alfaro, hoý **ella, dita testimoni**, [...].

A8R [...] y **ell, dit responent**, li dix que no u sabia.

D7V [...] matar a **ell, dit relant**, y al dit Arce, [...].

I11V [...] haver-se-li manat a **ell, dit protestant**, que instruís [...].

J9R E pregà al dit son marit y a **ella, dita testimoni**, [...].

K4R [...] en la presó, **ell, dit confessant**, auxiliat de [...].

K6V [...] marit de **ella, dita relant**, que portaven uns presos.

2.8.2 Pronoms personals febles

Primerament, cal remarcar la doble pronúncia ([o] / [w]) que hem detectat del pronom *ho*; entenem que, en contacte amb vocal, l'evolució $o > [w]$ s'ha produït per desfer el hiat (A3R, 67v.). No hem documentat cap representació gràfica de la pronúncia [ew], emprada hui dia quan el pronom *ho* precedeix un verb començat per consonant.⁵¹⁶ Vet ací un grup d'exemples en els quals se'ns mostra aquesta pronúncia del pronom *ho*:

A3R [...] ni menys los coneix, **ni u** ha hoït dir.

A8R [...] li dix que **no u** sabia.

D16 E dix que lo que sab **ja u** ha dit.

E6V [...] que **si u** aguera mentat lo [...].

F6V E dix que lo que sap ja **hu** ha dit desús.

F10V [...] al sermó e que **bé u** porta predicat, [...].

D'altra banda, hem de remarcar la presència del pronom *lis*. Sobre l'origen d'aquest, bé es podria haver format autòctonament a partir d'afegir el morfema *-s* a la forma singular *li*, o bé, tal com afirma J. Coromines,⁵¹⁷ podria ésser un castellanisme de

⁵¹⁵ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016: 559).

⁵¹⁶ Vegeu GNV (2006:172) i Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:207).

⁵¹⁷ *Apud* Francesc de Borja Moll ([1952] 2006:176).

recent incorporació. En la nostra transcripció, hem documentat dues mostres d'aquest: la primera, l'hem trobada en el text C, un text, com ja hem dit en apartats anteriors, escrit per un escrivà de parla castellana. No obstant, de manera contrària a allò que afirma J. Coromines, la segona mostra, la documentem en un text sense gaires mostres de castellanització, text F (Alzira. 1583). En el valencià actual, aquesta forma esdevé minoritària i queda reservada per al registre col·loquial.⁵¹⁸ Uns altres autors documenten aquesta forma en el valencià entre els parlants jòvens i a les zones frontereres o castellanitzades.⁵¹⁹ Observem-hi els exemples que hem documentat en la nostra transcripció:

C3V [...] y, a la que fonch prop de aquells, sens dir-**lis** cossa alguna, dix,
[...].

F10V [...] y que no se **lis** donava res de exir a vespre, [...]

Quant a les formes reduïdes, en el català de la Ribera del Xúquer, durant l'època estudiada, remarcarem la presència de mostres de 'ns, 'l i 'ls. Totes aquestes apareixen en posició proclítica pel contacte del pronom amb un so vocàlic anterior.

Taula 12. Presència de les formes reduïdes 'ns, 'l i 'ls

Forma plena	Forma reduïda	Formes reduïdes documentades	Primera documentació
<i>nos</i>	'ns	2v.	Text D (1582, Alzira)
<i>lo</i>	'l	58v.	Text A (1570, Alzira)
<i>los</i>	'ls	31v.	Text A (1570, Alzira)

D17R «[...] y una scopetada que·**ns** tiraren de casa Algerri?»

A6V «No·**l** conexeu que és Batiste Tafoya?»

A9V [...] si·**ls** tinguera mala voluntat, al dit Vicent Castany lo poguera fer venjar [...].

⁵¹⁸ Vegeu Lacreu, Josep (2012 [1990]:155).

⁵¹⁹ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:208).

Les formes reduïdes documentades esdevenen les precursors de les actuals *ens*, *el* i *els*, respectivament.⁵²⁰ No obstant, si bé les formes de tercera i sisena persona hui dia han substituït les formes *lo* i *los* respectivament, la forma *ens* no s'ha consolidat en el parlar actual de la Ribera del Xúquer, ni tampoc en el valencià general; actualment, s'empra la forma *mos* < *nos*.⁵²¹ Observem-hi com la nasal alveolar inicial ha estat substituïda per la nasal bilabial. El fet que aquesta darrera consonant esdevinga la marca de quarta persona en la flexió verbal, entenem que ha estat clau en aquest procés evolutiu.⁵²² De fet, en els nostres textos, podem observar com aquesta reducció no era sistemàtica, car documentem un exemple de vocal + *nos*:

D16V «[...] demà **nos** ho pagaran!»

Dins de les formes reduïdes també hem de fer referència a les mostres de segona plural *us* (D11R, 12v.), car hi conviu amb la forma plena *vos* (4v B11R). Actualment, en valencià general es recorre sistemàticament a l'ús de la forma *vos* en totes les posicions.⁵²³ No obstant, en els nostres textos, observem com s'empra la forma *us* en posició proclítica quan aquesta va precedida d'un so vocàlic:

D11R «[...] que yo **us** promet que si Serrano fóra home breguer, [...]».

G2V «Qu·és lo que yo **us** dech a vós de lloguer de la casa?»

⁵²⁰ Casanova, E. i Martín, P. (2015:138): «El naixement d'estes formes sil·làbiques [formes reforçades] provenen de les formes asil·làbiques [formes reduïdes] per una interacció de processos fònics i morfològics; en concret, està motivat per una reinterpretació sil·làbica de les formes originàriament reduïdes en contacte principalment amb les conjuncions *e*, *que*, *si*, i adverbis com *no*, *que* afigen una *e* protètica o epentètica a la forma bàsica dels pronoms, la qual després s'estendrà a la resta dels contextos consonant/pausa+pronom+consonant. Seria el mateix fenomen que explica el naixement de l'article masculí en el segle XVI.»

⁵²¹ Vegeu Veny, J. i Massanell, M. (2002:45, mòdul III): «En l'àmbit de la cliticització [en referència al valencià], cal remarcar l'ús de les formes plenes *me*, *te*, *se*, *ne*, **nos** (fonèticament [**mos**]) [...]».

Per més informació també podeu consultar Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:205).

⁵²² F. de Borja Moll ([1952] 2006:177) atribueix el canvi *n* > *m* a un fenomen d'analogia amb la forma *me*.

⁵²³ Lacreu, Josep (2012 [1990]:155): «En valència, espontàniament, es recorre sempre a *vos* en totes les posicions, tant davant del verb com darrere.»

J5R «Per què **us** ne voleu anar ara? No teniu por que **us** maten?»

Nogensmenys, quan va precedida per consonant o pausa, o està situat en posició enclítica, s'empra la forma *vos*:

B11R «Si tingúes fulla per a donar a menjar als meus cuchs, **vos** ajudaria fins al vespre.»

D11R «Yo no dich que no tingau ànimo per a pegar a Serrano, però no·m par bé pegar-li sens haver-**vos** fet agravi ningú.»

E20V «Axí com vós voleu a dit home, **vos** vull yo a vós.»

En relació amb les formes adverbials *ne* < ĨNDE i *hi* < HĪC detectem la presència d'ambdues. Quant a la primera, la localitzem sota la forma plena *ne* (7v., D11V) i la reduïda 'n (137v., A5V), tant en posició proclítica com enclítica. No obstant, encara no detectem la forma reforçada *en*. Observem-hi diferents exemples d'aquest pronom:

vocal + ne

A5V E dix que de sciència certa no·**n** sab més [...].

D4R [...] anant-se'**n** Pere Serrano, [...].

D8R [...] y après li'**n** tirà un altre [...].

D11R «No digau axò que a mi·**n** digueren que [...].»

D11V «Què us **ne** par Lloís de la vellaqueria que ha fet Pedro de Mur en pegar a Serrano?»

J6V E no tenint pa, lo dit testimoni li respongué que no·**n** tenia, [...].

ne + vocal

A7V [...] y se **n**'anà fogint.

D7R [...] no se **n**'adonà [...].

F10V [...] que la gent se **n**'hera anada de Senta Catherina.

I15V Y no **n**'ha entés altra cosa [...].

J4V [...], se **n**'ixqué [...].

Cal remarcar que, actualment, el valencià general ha perdut l'ús del pronom *hi*, el qual sols ha romàs viu en la flexió del verb *haver-hi* i en construccions fossilitzades del

tipus *no m'hi veig*.⁵²⁴ En els nostres textos, detectem l'ús d'aquest clíctic en el verb *haver-hi*, en construccions estereotipades i en les combinacions acusatiu + datiu:

- A5V** E dix que no **y** sab més de lo que ha dit dessús.
B11V E dix que no **y** sab res, per ço com no [...].
B13R [...] que **la y** fes pagar.
D10V [...] Y demanant-li ell, testimoni, lo perquè no **lo y** volgué dir, [...].
D12R [...] qu-ell no **y** ha entés ni sab qui u ha fet.
D13R [...] y si ell, dit relant e testimoni, **y** à entés y ajudat: [...].
D15V [...] «Sus! Demà **y** aurà clams criminals y denunciacions!»
H11V E dix que no **y** à, ni li à dit [...].
I7V Y al temps que lo dit Ausina vingué a dir-lo-**y** a la casa d'ell, [...].
I7V E dix que no **y** à hagut ocasió per a comunicar-se [...].
I9R «Anem allà que necessit at **y** ha.»
I11R [...] demanant-li ad aquell si **y** avia gran foch en lo dit habivador, [...].
J8V Y axí lo **y** entengueren ell, testimoni, [...].
K4R Ítem, fonc interrogat que diga que al temps que arribà a la casa de dita viuda qui **y** havia: [...].
K4V E dix lo dit confessant que no **y** sab res sobre dit interrogatori.

Darrerament, quant a les combinacions binàries, podem observar com aquestes es realitzaven de la mateixa manera que a la resta del català continental;⁵²⁵ es manté l'ordre CD CI en els casos de pronoms de tercera persona, i el pronom *li* ha esdevingut *hi* per dissimilació de laterals.⁵²⁶ Observem-hi una sèrie d'exemples:

- A10V** [...] **la y** prengué lo magnífich justícia en son poder, [...].
I5V – 6R [...] prengué altra pedra y **la y** tirà al dit Jaume Carbonell.
E26V E dix que tot lo contengut en tot capitol la dita Ysabet Vasques **lo y** conta a ella, [...].
J8V Y axí **lo y** entengueren ell, [...].

⁵²⁴ Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:208): «Aquest pronom té actualment en val. un ús residual i completament lexicalitzat.»

⁵²⁵ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:243).

⁵²⁶ Vegeu GNV (2006:177).

2.9 El verb

Donada la quantitat de text transcrit, hem decidit centrar-nos en les formes verbals més destacades, des de la vessant lingüística. Conseqüentment, hem seleccionat les formes verbals amb major interès lingüístic i les hem agrupades per mode i temps verbal. A més, també hem dut a terme l'estudi d'aspectes lingüístics relacionats amb el verb, però més lligats a la sintaxi, com ara la concordança del participi amb l'acusatiu pronominalitzat, els tipus de perífrasis verbals i els usos d'ésser i estar.

2.9.1 Els temps d'indicatiu

2.9.1.1 Present d'indicatiu

En aquest subapartat, primerament, destacarem els aspectes relacionats amb el morfema de 1a pers. sing. dels verbs de la primera conjugació. Cal remarcar que aquest ha evolucionat de manera distinta en les diferents zones dialectals del domini lingüístic.⁵²⁷ Així doncs, ens trobem en català septentrional amb el morfema –i, en baleàric i alguerès ha donat –∅, en central –o⁵²⁸ (fonèticament [u] per la reducció vocàlica que presenta aquest dialecte), en nord-occidental –o⁵²⁹ i en valencià –e.⁵³⁰

Durant el segle XVI, el català continental recorre a la desinència –e⁵³¹ i, en el nostre cas, documentem aquest morfema en les formes estudiades: *aventur-e* (D10V), *man-e* (K14R) i *port-e* (D3R).⁵³² Aquest fet esdevé normal, car es registren mostres d'aquesta desinència des del segle XIV.⁵³³

⁵²⁷ Vegeu Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:196-197). Per més informació, vegeu Casanova, E. (1989a:343-358).

⁵²⁸ Segons Gulsoy (*Apud* Rabella, Joan 1998 [1997]:227), les formes amb desinència –o no s'hi documenten fins al segle XVI i el seu ús no s'estén fins al segle següent.

⁵²⁹ Farreny, M. (2004:280) documenta formes amb –o en la Lleida del segle XVI.

⁵³⁰ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016: 338-340) i Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:216).

⁵³¹ Vegeu Ferrando, A. (1989:81).

⁵³² Farreny, Maria D. (2004:280-281) ja documenta formes amb –e al present d'indicatiu en la Lleida del segle XVI. Tanmateix, l'ambigüitat del context la fa dubtar entre primera i tercera persona.

⁵³³ Vegeu Gulsoy, J. (1993:424).

D10V «Yo sé lo que·m convé, aventure de fer plaer, [...]»

K14R «No vull, que yo mane.»

D3R «Mirau quina pistola que porte.»

L'aparició d'aquest morfema respon a l'afegiment d'una vocal de suport a les formes resultants en el pas del llatí al català. Recordem que, segons les normes d'evolució fonètica, el català perd totes les vocals àtones finals excepte la –a.⁵³⁴ Aquest fet, en les formes verbals, va provocar que els parlants utilitzaren una vocal de suport amb la finalitat d'evitar acabaments consonàntics estranys a la nostra llengua, com podia ésser la combinació consonant + líquida.⁵³⁵ Posteriorment, aquesta vocal de suport s'exportà a totes les formes de la primera conjugació.⁵³⁶ En l'actualitat el valencià general continua mantenint aquest ús fins a la issoglossa del valencià septentrional, situada entre Atzeneta i Alcalà de Xivert,⁵³⁷ en què ja adopta el morfema –o propi del nord-occidental.

Quant a la forma *vull* (D9R), cal remarcar que en l'actualitat aquesta forma s'ha velaritzat en el parlar de la Ribera del Xúquer (*vull-c*), i en gran part del valencià,⁵³⁸ fet que no hem documentat en la nostra transcripció:

D9R «Guardau-me aquesta pistola que **vull** renyir ab un ome.»

En relació amb la cinquena persona podem observar com ja és general l'ús de les desinències amb [w]: *conex-eu* (A6V), *cos-iu* (E23V), *dev-eu* (G2V), *sab-eu* (G2V), *vol-eu* (D11V). Aquest fet esdevé normal, ja que l'ús de la semivocal [w] es generalitza en els parlars populars a partir del segle XIII,⁵³⁹ malgrat que trobem textos administratius

⁵³⁴ Vegeu Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:171).

⁵³⁵ Vegeu Bernat, Francesc; Martí, Joan; Massanell, Mar (2000:104).

⁵³⁶ Vegeu F. de Borja Moll ([1952] 2006:198).

⁵³⁷ Vegeu Veny, J. i Massanell, M. (2002: 53, Mòdul III).

⁵³⁸ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:216).

⁵³⁹ Vegeu Pérez Saldanya, M. (1998:122).

riberencs del segle XV amb la representació final –ts.⁵⁴⁰ Observem-hi els nostres exemples contextualitzats:

A6V «no·l **conexeu** que es Batiste Tafoya?»

E23V «Què és axò que **cosiu**?»

G2V «Vós **sabeu** lo que·m **deveu** del lloguer [...]»

D11V «[...]. **Voleu** vere quant que [...]»

Pel que fa al verb *ésser*, documentem les formes de primera, segona, tercera, quarta i sisena persona: *só* (D6R) *eres* (A6R), *és* (A5R), *som* (D16R) i *són* (A8V).

D6R «Y no trobant-lo, me'n **só** tornat a casa. [...]»

A6R «Valgas lo diable! Ya **eres** tornat Alzira [...]»

A5R [...] los noms dels quals no·s recorda sinó **és** de lo hu que [...].

D16R «Deroquem-los les portes encara que sien vint, que presens **som** tres. [...]»

A8V E dix que a prima nit ell, dit confessant, entén que **són** a les set ores.

Quant a la forma *só*, el DCVB la defineix com a una forma antiga de la primera persona del present d'indicatiu del verb *ésser*.⁵⁴¹ Hem de tenir en compte com la forma *eres*, s'empra en lloc de la forma *ets*,⁵⁴² la qual no hem documentat en la nostra transcripció. A més, el fet que aquesta mateixa forma també forme part del paradigma d'imperfet d'indicatiu hauria ajudat a consolidar el seu ús, car els parlants no la

⁵⁴⁰ Aquest és el cas de Ferrando, S. i Rangel, N. (2011) en el *Llibre de la Cort del Justicia de Sueca* de l'any 1457. Podem atribuir aquest fet a la hipòtesi de J. Coromines, segons la qual la representació gràfica de la semivocal [w] en les desinències estudiades esdevé infreqüent abans de la segona meitat del XV (*apud* Ferrando, A. (1989:81).

⁵⁴¹ Vegeu DCVB, *só*.

⁵⁴² Casanova, E. (1986:487): «Davant l'ambigüitat creada per l'homonímia entre la 2a i la 3a persona del singular del present d'indicatiu del verb *ser*, l'analogia, mecanisme intern de la llengua, reféu la 2a afegint-li a l'existent la –s característica de 2a persona, *ests*. La dificultat fonètica del grup consonàntic féu que la major part del català eliminàs la primera –s- i fes *ets*. El valencià, davant aquella dificultat i mediatitzat per la convivència amb el castellano-aragonés i pel creixent influx del castellà, identificà la seua forma d'imperfet *eres* amb la del castellà *eres*, i prenent com a model aquesta amplia els seus valors cap al present.»

percebrien com quelcom alié.

En relació amb els increments velar i incoatiu, també hi documentem mostres d'ambdós. Quant al primer, documentem la forma *di-ch* (D11R), la qual esdevé etimològica, car el verb *dir* (i també *dur*) presentava aquesta lletra en el seu radical llatí: DICERE > *dir*.⁵⁴³ Posteriorment, aquest acabament fou interpretat com a marca de la primera persona singular dels verbs acabats en *-ure* i es va escampar cap als verbs acabats en *-ndre*,⁵⁴⁴ de manera que en la nostra edició hem documentat les formes *cre-ch* (D6R), *de-ch* (G2V) i *tin-ch* (D2V).

D11R «Yo no **dich** que no tingau [...].»

D6R «[...] Yo **crech** que [...].»

G2V «Qu·és lo que us **dech** [...].»

D2V «Demà que serà dimecres **tinch** [...].»

En relació amb l'augment incoatiu, documentem tant formes amb *-eix-* com amb *-ix-*: *presumex* (H8V) i *exercix* (F13V).

H8V [...] més de quant **presumex** que [...].

F13V [...] y qu·és home que **exercix** [...].

Presuposem que les formes emprades en la parla col·loquial serien les formes amb *-ix-*, car són les pròpies dels dialectes occidentals.⁵⁴⁵ No obstant, la tendència dels escrivans cap a les formes considerades més cultes, o l'ús de patrons per a redactar, els farien emprar les formes amb *-eix-*.⁵⁴⁶ Podem observar un fenomen semblant en l'estudi

⁵⁴³ Vegeu F. de Borja Moll ([1952] 2006:197).

⁵⁴⁴ Vegeu Adam, Montserrat (2013:21).

⁵⁴⁵ Vegeu Veny, J. i Massanell, M. (2002:39, mòdul IV).

⁵⁴⁶ Veny, J (2015:30): «[...] cal observar la convivència de les dues variants en alguns casos: *convertisque* / *convertexen*, la segona probablement d'influència cancelleresca. Les formes en *-i* [en referència a l'augment incoatiu] podrien ser procedents del llatí vulgar, on conviuen les dues variants (CALESCO / CALISCO), però no es pot destacar la influència occitana des de Tolosa.»

de M. Dolors Farreny sobre el català a Lleida durant el segle XVI.⁵⁴⁷ E. Casanova atribueix aquesta separació separació occidental/ oriental (-ix- / -eix-) a l'evolució interna de la llengua.⁵⁴⁸

Darrerament, per a concloure aquest subapartat, cal remarcar diverses formes verbals, bé per la representació gràfica que presenten, bé perquè esdevenen formes antigues actualment en desús en el context estudiat. Així doncs, en primer lloc destacarem la tercera persona sing. del verb *eixir*, *hix* (D16R) o *ix* (A9R):

D16R [...] hí·s posà a una finestra que **hix** damunt la porta de dita casa.

A9R [...] lo més que acostuma és que **ix** fins a la plaça [...].

Des de la vessant gràfica, també cal destacar la triple representació de la tercera persona sing. del verb *haver-hi*: *y à* (G6V), *hi à* (B20V), y *ha* (I9R). Així com també com el doblet gràfic *sap* (A3R) / *sab* (A3R).

G6V «No sabeu que **y à** un albarà, [...]»

B20V [...] que en casa del dit Anthoni Rexarch **hi à** un forat [...].

I9R «Anem allà que necessitat **y ha**.»

A3R Interrogat si coneix o **sap** qui li ha pegat al dit Castany.

A3R Interrogat si **sab** ni ha hoït dir qui li ha pegat.

Quant a l'ús de formes antigues destacarem la forma *ha* (A7V) del verb *haver*, no pas per la morfologia sinó pel seu sentit; en el nostre exemple podem copsar com cobra el sentit de «fer referència a alguna cosa que s'ha esdevingut.»⁵⁴⁹ En l'actualitat, aquesta forma ha estat substituïda per la forma del verb fer, *fa*.

⁵⁴⁷ Farreny, Maria D. (2004:282): «Les formes incoatives de la classe II presenten sempre la desinència -eix i no n'hi ha cap en -ix o -isc, que són les pròpies del català occidental».

⁵⁴⁸ Vegeu Casanova, E. (1993:307-309).

⁵⁴⁹ Vegeu DCVB, *haver*.

A7V «[...] , encara que **ha** molts dies que no l'he vist»

I9R E primerament fonch interrogat que diga qui l'à pres y per què l'an pres y quant temps **ha** que·stà pres.

Darrerament, destaquem la forma *par* (A7V), tercera persona del verb *parer*, forma antiga del verb *paréixer*.⁵⁵⁰

A7V «Teniu rahó que l'ayre me ha donat que és ell... hem **par** que és ell [...].»

2.9.1.2 Pretèrit imperfet

En aquest subapartat hem documentat mostres tant dels paradígmcs amb –ava (primera conjugació), com amb –ia (segona i tercera conjugació).

Quant als verbs de la primera conjugació, exemplifiquem un conjunt de formes a mode d'exemple, com ara *anaven* (A3R), *contàvem* (D5V), *comptàvem* (A6V), *daven* (E7R), *entrava* (A8V), *estava* (A8V), *estaven* (A5V), *pegaven* (C2V), *portava* (A5R), *portàvem* (A6R), *sonaven* (D5R), *staven* (J7V) i *vesàveu* (E7V). Podem observar com totes aquestes formes pertanyen a verbs de la primera conjugació, els quals presentaven l'acabament –ABAM en llatí vulgar.⁵⁵¹

Destaquem la localització d'una mostra de la forma *staven* amb essa inicial líquida (no podem descartar que s'haja elidit la e- per fonètica sintàctica), així com també, la forma *daven*, de l'infinitu antic *dar*.⁵⁵² Vet ací els exemples contextualitzats de les formes citades:

J7V [...] y ab altres persones que allí·**staven** a la dita porta del dit Enguita.

E7R «Quins crits son aquells que sentia que **daven**?»

⁵⁵⁰ Vegeu DCVB, *parer*.

⁵⁵¹ Vegeu F. de Borja Moll ([1952] 2006:204).

⁵⁵² Vegeu DCVB, *dar*.

Seguidament, hem de fer referència a les formes amb la terminació –ia pròpies de la segona i tercera conjugació, derivades dels acabants del llatí vulgar –EBAM i –IBAM,⁵⁵³ com ara *exia* (E6V), *fugien* (I3R), *podia* (B17R), *sabia* (A8R) i *tenia* (B18R). Els verbs que provenen de –EBAM (POTEBAT > *podia*, SAPEBAT > *sabia*, TENEBAT > *tenia*) han desenvolupat la forma –ía en lloc de –éa per tancament del hiat: éa > ía.⁵⁵⁴

B17R [...], que per ço no dexava de treballar e fer tota la faena que **podia**.

A8R [...], y ell, dit responent, li dix que no u **sabia**.

B18R [...] que lo dit capell parexia al capell que **tenia** la dita Tolentina Calbet y de Domínguez.

No obstant això, no tots els verbs derivats de –EBAM han donat la mateixa solució, car hi ha un conjunt de formes en les quals s’ha produït una síncope consonàtica intervocàlica.⁵⁵⁵ Aquesta caiguda consonàntica ha provocat l’aparició d’un hiat, el qual, en alguns casos, s’ha resolt amb el desplaçament de l’accent al radical.⁵⁵⁶

Aquest seria el cas de les versions documentades de *veya* < VIDEBAT (E21V), *feyen* < * FACEBANT (D3V), i *duyen* < DUCEBANT (D15V). Malgrat que, com resulta evident, els manuscrits estudiats no presenten accents gràfics, podem afirmar que el colp de veu ha passat de la *i* a la *e*, perquè la *i* es representa mitjançant una *y*, grafia prototípica de [j].

En canvi, en la forma *yahia*⁵⁵⁷ < IACEBAT (E27R), observem com l’escrivà utilitza una *hac* intercalada per davant de la *i*, solució que s’empra al llarg dels nostres textos per marcar els hiats.

⁵⁵³ Vegeu F. de Borja Moll ([1952] 2006:204).

⁵⁵⁴ Vegeu F. de Borja Moll ([1952] 2006:205).

⁵⁵⁵ Pérez Saldanya, M. (1998:191): «Una de les al·lomòrfies més recursives en el radical feble del sistema de present està provocada per la caiguda de les consonants –D- i –C^e- en posició d’obertura de síl·laba tònica.»

⁵⁵⁶ Vegeu Pérez Saldanya, M. (1998:186-193). Per més informació podeu veure Casanova, E. (2002:245-260).

⁵⁵⁷ Segons Colon, G. (1997:407), la presència de la –h- esdevé un indicatiu que l’accent recau sobre la –i-.

-y-

E21V [...] *per* ço que ell, dit testimoni, u **veya** per la cabuda que tenia en [...].

D3V [...] los digeren que no u fessen, perquè si u **feyen** los llansarien a ells les culpes.

D15V Y, de fet, pegaren de moltes portades y pedrades a dita porta dient que ja **duyen** foch per a cremar dita casa.

-hi-

E27R E dix que ell, dit testimoni, té a la dita Ysabet Vasques *per* dona de mala vida y que-s **yahia** carnalment ab moltes *persones*.

A més, quant al verb *dir*, el fet de documentar la forma *dia* (1v.; E22R) ens mostra que no totes les formes d'aquest verb havien canviat la posició del seu accent. De fet, en l'actualitat, el valencià general continua emprant aquesta forma. Presuposem la següent evolució: DICEBAT > *deïa* > *dia*. Conseqüentment, en la forma *dia*, en lloc d'un desplaçament de l'accent cap al radical, s'hauria produït una assimilació per tancament del grau d'obertura de la vocal pretònica cap a la tònica.

També cal remarcar la forma de sisena persona *den* (1v. D11R), la qual s'hauria pogut produir a partir de la següent evolució: DICEBANT > *deïen* > *déien* > *déeen* > *den*. En canviar l'accent, la *i* semivocàlica s'assimila a la vocal tònica de manera que es forma un grup vocàlic amb tres *-e-*, les quals se sintetitzen en una sola.

E22R [...] que un moço que tenia lo dit Jordi Martines, que-s **dia** Joannes, [...].

D11R «No digau axò que a mi·n digueren que ell enguiscava a don Hieroni, que molta [gent] m'o **den**.»

Aquesta hipòtesi del canvi d'accent s'accentua amb la presència de les formes *deya* (A5R), *deyeu* (D15V) i *deyen* (A7V): de la mateixa manera que hem indicat anteriorment, la presència de la grafia *y* ens demostra que l'accent ja ha pogut canviar la posició.

A5R los noms dels quals no·s recorda sinó és de lo hu que hoya dir que·s **deya** /.../ Lopis de Algemesí, [...].

D15V E sentint y vent lo que **deyen** o **deyeu** per ella, [...].

A7V [...] que **deyen** que havien nafrat en la dita brega a Joseph Castany males coltellades.

Així doncs, la presència conjunta de les formes *dia* (que no ha desplaçat l'accent), juntament amb les formes *deya*, *deyeu* o *deyen* (que sí que l'han desplaçat) pot esdevenir un indicatiu que en el context estudiat es podria estar produint el pas de l'accent al radical, però aquest no estaria consolidat, ans que s'hi donaria un procés de lluita. Aquest fet explicaria la presència de les formes *dia* i *deya* de manera conjunta.

De fet, segons J. Coromines, el pas de l'accent *eí* > *éi* no es produiria fins la consolidació del segle XV,⁵⁵⁸ de manera que no es descartable que cent anys després es continuaren produint lluites entre ambdues formes en alguns indrets del domini lingüístic. No obstant això, altres autors, avancen un segle el canvi de l'accent en algunes formes de l'imperfet.

En l'actualitat, el parlar de la Ribera empra les formes sense desplaçament de l'accent i amb assimilació de la vocal inicial pretònica, -e- (*dia*, *dies*, *dia*, *díem*, *díeu*, *dien*), fet que ens indica que la lluita es va inclinar cap a aquest tipus de formes. Tampoc no hem d'oblidar la força que ha exercit en aquesta lluita el fet que la vocal tònica de l'infinitiu esdevinga una *i*.⁵⁵⁹

No obstant això, arreu del valencià aquests tipus d'imperfets presenten una irregularitat paradigmàtica remarcable; hi ha pronúncies amb l'accentuació rizotònica moderna, però unes altres encara mantenen la pronúncia del català antic.⁵⁶⁰

D'altra banda, també documentem la forma amb hiat *cohia* (E20R), tal com ens ho indica la presència de la *hac* intervocàlica. En l'actualitat, aquest verb forma part del

⁵⁵⁸ *Apud* Rabella i Ribas, Joan A. (1998 [1997]:234).

⁵⁵⁹ Vegeu Pérez Saldanya, M. (1998:193).

⁵⁶⁰ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:220).

grups de formes verbals que han mantingut el hiat.

E20R [...] aquella li hotorga que certa nit en un forn de cals que-s **cohia**,
[...].

Quant al verb *ésser*, hem documentat les formes *era* < ERAT (A3R), *eres* < ERAS (A6R) i *eren* < ERANT (A3R). Cal remarcar que també trobem les formes amb h- *hera* (B13R) i *heren* (A3V):

A3R [...] que al seu parer **era** de Juseph Castany, [...].

A6R «[...] Ya **eres** tornat Alzira a fer mal!»

A3R E los que li pegaren **eren** tres homens, [...].

B13R [...] que pensava que la dita tira de moreres **hera** de Frances Oliver, [...].

A3V [...] los quals **heren** Batiste Tafoya, [...].

Darrerament, trobem les representacions *y havia* (G5R) i *hi havia* (K4R) per a la tercera persona singular del verb *haver-hi*.

G5R [...] que **y havia** brega dins de casa de Miquel Colomina.

K4R E dix que **hi havia** dos fadrins als quals no conegué, [...].

2.9.1.3 Pretèrit *perfet simple* / *perfet perifràstic*

En el pas del llatí al català els temps de *perfet* ens han donat dos tipus de formes: fortes (aquelles que tenen l'accent en el lexema) i febles (aquelles que tenen l'accent en la desinència).⁵⁶¹ Vet ací un recull de *perfets* forts localitzats en la nostra transcripció: *dix* (A3R), *féu* (B14R), *fonch* (A3V), *fon* (D17R), *fou* (D10V) i *véu* (A3R).

A3R E **dix** qu·stant ell, [...].

B14R [...] **féu** la depositió del tenor següent:

A3V **Fonch** interrogat qui li pegà en la nit pasada les coltellades que té.

D10V «Yo no é fet més de fullar-me el lllindar de la porta, hoc vós **fou** lo que aveu untat les portes de merda.»

⁵⁶¹ Vegeu F. de Borja Moll ([1952] 2006:207-215).

A3R Y ell, dit *testimoni*, sellavors, se girà devers lo carrer e **véu** com li tiraren una coltellada, [...].

Quant a la forma sigmàtica *dix*, aquesta apareix la majoria de vegades vinculada a l'expressió *E dix*; fórmula amb la qual els escrivans començaven a transcriure les declaracions dels interrogats. De fet, com veurem més endavant, aquesta forma conviu amb la velaritzada *digué* (A6R). Pel que fa a les formes *fonch*, *fon* i *fou*, la primera també respon a l'expressió estereotipada *Fonch interrogat*. Els termes *fon* (1v.) i *fou* (2v.) es formen amb l'adopció d'una -n per analogia amb la forma medieval catalana *son* (primera persona sing. del present d'indicatiu)⁵⁶² i per imitació dels perfets forts amb la semivocal final [w], respectivament.⁵⁶³ Ambdues formes les documentem el 1582 a Alzira. La forma verbal *véu* es documenta en valencià des de les primeres dècades de la conquesta cristiana.⁵⁶⁴

En relació amb les formes de primera persona ens trobem amb les formes *entrí* (D11R) i *tinguí* (D11R), ambdues amb el morfema -i. De fet, ja la segle XV tant en l'*Spill* com en el *Tirant* sols documentem formes amb -i.⁵⁶⁵

D11R «Y perquè don Hieroni Fajardo s'enujava ab mi, perquè festejava ses filles, me n'**entrí** en lo corral de ma casa [...].»

D11R «Y encara per Déu, après en la casa qu'és mudà, de Climent, li **possí** una nit banyes a la porta y també tingui ànimo *per* a pegar-li coltellada [...].»

Quant a les formes de tercera persona, a mode d'exemple, localitzem les formes *acodí* (G7R), *adonà* (D7R), *anà* (A8V), *dexà* (D8V), *exí* (A6R), *hohí* (F11R), *hoí* (J7V), *hoý* (A6V), *pegà* (A3R), *provehí* (E2R), *respòs* (B11R), *respost* (C4V), *sentí* (A3R), *yruhí* (E13R).

⁵⁶² Vegeu DCVB, *ésser*.

⁵⁶³ Vegeu Pérez Saldanya, M. (1998:240).

⁵⁶⁴ Vegeu CIVALL, *véu*.

⁵⁶⁵ Vegeu Pérez Saldanya, M. (1998:227).

Cal fer referència a la presència de la forma *dexà*, car la pronúncia actual d'aquesta forma verbal al context estudiat ha tancat el grau d'obertura de la –e àtona inicial per la simplificació d'un grup format per tres palatals: *-eix-* > *-ix-*.

D8V [...] li portà eo **dexà** en casa de Joan Delgado, [...].

També hem de fer referència a la forma sense velaritzar *exí* (1v.; 4,35%), ja que com demostren les xifres la seua presència esdevé marginal si la comparem amb la forma *ixqué* (22v.; 95,65%). De fet, la forma sense velaritzar únicament apareix reflectida en el text més antic (text A, 1570, Alzira), de manera que podem suposar que la forma velaritzada substitueix en aquest període la no velaritzada.

A6R [...] que portavem sinch del present mes de febrer, **exí** ell, dit testimoni, de la llar [...].

També podem observar la manca d'un criteri unificat per a representar la forma *oí* (*hohí*, *hoí*, *hoý*).

F11R Y entre altres paraules **hohí** ell, *testimoni*, [...].

J7V Y entre altres paraules que **hoí** y entengué ell, [...].

A6V Y anant ell, dit *testimoni*, ab les dites dones al raval, quant fonch allà **hoý** dir com [...].

D'altra banda, hem de remarcar la forma antiga *respòs*, pròpia del valencià des de les primeres dècades de la conquesta jaumina.⁵⁶⁶ i la mateixa forma amb –t final, *respost*. L'origen d'aquestes formes el podem trobar en el perfet llatí RESPONSIT.

B11R E sellavors **respòs** dit testimoni: [...].

C4V [...] lo qual li **respost** que Juseph Castany y Berthomeu Castañ [...].

Pel que fa a les formes de sisena persona no velaritzades destacarem les formes *dixeren* (C2V), *foren* (A5R), *fugiren* (K6R) i *veren* (A9V). La forma *dixeren* es

⁵⁶⁶ Vegeu CIVIL, *respòs*.

flexiona a partir del perfet fort *dix*. Nogensmenys, comparteix espai amb la forma velaritzada *digueren* (B16R), amb la següent proporció: *digueren* (73,33%) i *dixeren* (26,67%). Aquest predomini de la forma moderna ens indueix a pensar que el terme *dixeren* esdevé un arcaisme.

dixeren

C2V Interrogats, si fan dita fermanca e principal obligació, **dixeren** que sí, renunciant son propis usos, [...].

D10R [...], **dixeren** que eren la muller e filla de Pere Serrano, [...].

B16R [...], los quals **digueren** que dits capells heren tots uns.

D10R Los quals dixeren que no [...].

D16R Y los dits March Antoni Gil y Pedro de Mur dixeren: [...].

digueren

B17R [...] y li **digueren** que per què se havien dexat dir tals paraules, [...].

D7R [...] lo qual **digueren** allí, [...].

D11R «No digau axò que a mi·n **digueren** que [...].»

K9V [...] arribaren a la porta de dita casa y **digueren** que [...].

K11V [...] y li **digueren** que havien mort al dit Matheu Blanc, [...].

També cal comentar el terme *veren*, ja que pot esdevenir una forma heretada de l'època medieval.⁵⁶⁷ A més, si analitzem les mostres aportades pel CIVAL, podem observar com aquesta forma és present al llarg de la història del valencià. Tenim quatre exemples d'aquesta forma amb una datació extrema que va del 1570 a l'any 1582.

veren

A9V [...] les altres persones que·l **veren** caure.

B21R Y prenint lo dit testimoni dits capells e abaxant aquells hon lo magnífich justisia estava, **veren** que avia plogut [...].

D6R [...] **veren** gent a la porta de Francisco Gil e, [...].

D6R [...] **veren** que eren lo dit Geroni Mur y Antoni Gil.

⁵⁶⁷ Vegeu CIVAL, *veren* i Pérez Saldanya, M. (1998:223).

En relació amb les formes amb augment velar, hem registrat mostres tant de tercera persona com de sisena. Quant a la tercera persona, tenim les següents: *begué* (J6V), *caygué* (A6R), *comprengué* (D16V), *culgué* (B11R), *digué* (A6R), *entengué* (B11V), *estigué* (A8R), *fluxqué* (D8R), *mogué* (H8V), *paregué* (A5V), *pogué* (D8R), *prengué* (A10R), *regonegué* (D18R), *respongué* (A6V), *segué* (A8R), *tragué* (D14R), *tingué* (D7V), *volgué* (A8R), *yxqué* (I14V). Hem de prestar atenció a la forma *fluxqué*, puix que es podria haver format per encreuament amb la forma *yxqué*; ambdues formes estan relacionades semànticament amb el sentit de desplaçament, d'abandonar un lloc.

D8R Y acodint gent a dita brega, lo dit Pere Mur, menor, se'n **fluxqué** devés lo pont de Sent Agostí.

I14V E dix que ya **yxqué** ell, confessant, darrere dels que tiraven la dita escopetada.

Quant a les formes verbals de sisena persona oferim les següents mostres: *digueren* (B16R), *hixqueren* (E22V), *fuigqueren* (K9V), *prengueren* (B15V), *rinygueren* (E22V), *tragueren* (G4V), *vingueren* (E29V).

En darrer lloc, cal remarcar que hem localitzat les formes de perfet perifràstic *va dir* (G6V) i *varen departir* (G3V). Segons G. Colon, la consolidació d'aquesta forma perifràstica s'hi va produir cap a les darreries del segle XIV.⁵⁶⁸

Quant a les nostres mostres, ambdues, les localitzem en el mateix context, text G (Alzira, 1585). La mostra *varen* esdevé un exemple de com les formes amb el morfema de perfet, -r-, d'algunes persones comencen a estar en ús.⁵⁶⁹ Segons Badia i Margarit, a partir d'aquesta forma, la -r- es va propagar a la resta de persones (tercera, quarta i cinquena).⁵⁷⁰ Actualment, podem escoltar les formes perifràstiques arreu del País Valencià, tanmateix en gran part del valencià central i en una part del meridional encara

⁵⁶⁸ *Apud* Farreny, M. (2004:288).

⁵⁶⁹ Pérez Saldanya, M.: (1998:274): «Els primers exemples del segons estadi [amb el morf -r-] comencen a aparèixer en la sisena persona vers mitjan XIV, data en la qual la perífrasi ja devia tenir un valor clarament temporal.»

⁵⁷⁰ Vegeu Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:370).

són d'ús corrent les formes pròpies del perfet simple.⁵⁷¹

G6V Y ell, confessant, li **va dir**: [...].

G3V Y sellavores ell, testimoni, Batiste Garcia y altres molts que vingueren a l'aval·lot los **varen departir**.

2.9.1.4 Futur i Condicional simples

El futur i el condicional catalans no són formes heretades directament del llatí, sinó que s'han format amb l'inifinitiu del verb conjugat més les formes de present i d'imperfet d'indicatiu del verb HABERE.⁵⁷² Així doncs, en els nostres textos podem observar formes de futur i condicional, com ara *conexereu* (D11R), *pegaran* (D4R) o *desdiria* (F12R) i *veuria* (A8V).

Com que en el context estudiat aquesta construcció ja està consolidada, farem referència a les particularitats fonètiques i morfosintàctiques de diverses formes tant de futur com de condicional. Pel que fa al primer, podem fer referència a les formes *tindrè* (D11R), *valrrà* (K16V) i *volrà* (F12R).⁵⁷³

La primera incorpora una –d- epèntica en el grup N'R com a conseqüència de la caiguda de la –e del radical, en canvi, en les dues formes restants observem com es manté el grup L'R sense la consonant epèntica.⁵⁷⁴ Observem-hi els exemples contextualitzats:

D11R «Y puix é tengut ànimo per a totes estes cosses, també **tindrè** ànimo per a pegar a Serrano.»

K16V [...] y la justa valor del preu que **valrrà** la liura de seda, al temps *que* se li farà tal manament.

⁵⁷¹ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:220-221).

⁵⁷² Vegeu Vegeu F. de Borja Moll ([1952] 2006:222).

⁵⁷³ Ferrando, A. (1989:82) fa referència a la incorporació de la –d- epèntica en el futur i condicional dels verbs *voler* i *venir* en el català continental des de mitjan segle XV. No obstant, si bé en els nostres textos aquest fenomen es produeix en el verb *venir*, no es dóna en la forma documentada del verb *voler*.

⁵⁷⁴ Per més informació vegeu 1.2.9 *Altres fenòmens lingüístics* .

F12R [...] e que si **volrà** prendre la querella per dit Alcayna [...].

Quant al condicional, observem les formes *porria* (I16R) i *vendria*; pel que fa a la primera forma, l'ús de les formes amb –d- no comença a generalitzar-se fins a la segona meitat del segle XVI.⁵⁷⁵ Quant a la forma *vendria*, cal remarcar que en l'actualitat, en el context estudiat s'empra una forma d'infinitiu derivada de la inserció d'aquesta vocal epèntica, *vindre*: VĒNĪRE > *venir*, però, *venré* > *vendré* > *vindré* > *vindre*.

I16R [...] hí pressumí qui **porria** ser.

J9R [...] que sens dubte dit Turco **vendria** a·star en la dita cada del dit Gomis, [...].

Darrerament, dins de les formes en condicional, cal remarcar la presència de les formes de condicional amb –r- derivades del plusquamperfet llatí. En el nostre cas, hem documentat la forma *poguera* < POTUĒRAM (A9V);⁵⁷⁶ actua com a condicional perquè forma part de la clàusula principal (apòdosi) d'una oració composta condicional:⁵⁷⁷

A9V [...] si·ls tinguera mala voluntat, al dit Vicent Castany, lo **poguera** fer venjar [...].

També hem localitzat un altre condicional amb –era, *desdicera* < DISDĪCĒRAT (F12R), però ja no forma d'una oració condicional. Quant a la representació amb –c-, presuposem que esdevé un gir cultista de l'escrivà, malgrat que la forma popular esdevinguera *desdiguera*:

F12R Luýs Alcayna havia venut la vila e que no·s **desdicera** del que havia dit, replicant açò a Matheu Veltran, cunyat del dit Alcayna, per so que li havia dit *que* no gosaria dir davant dit Alcayna; [...].

⁵⁷⁵ Vegeu Pérez Saldanya, M. (1998:291).

⁵⁷⁶ Vegeu DCVB, *poder*.

⁵⁷⁷ Per més informació vegeu l'apartat 2.13.2.3 *Nexes i oracions condicionals*

2.9.1.5 Temps compostos d'indicatiu

El llatí no coneixia els temps compostos tal com ho fem en l'actualitat, sinó que emprava una única forma, amb unes desinències concretes, per fer-hi referència. Així doncs, aquests esdevenen temps de creació romànica o llatinovulgar.⁵⁷⁸ En el nostre context, hem documentat diverses formes de l'indefinit, el plusquamperfet, el pretèrit anterior i el condicional perfet. Observem-hi diversos exemples contextualitzats:

Pretèrit indefinit

B13R «Sabeu qui me aja pelat una morera que m'**an colit**?»

A9R *Interrogat* si és estat pregat o li **an dat** [...].

I14R «Que me **han mort!**»

D11R [...]. Y puix **é tengut** ànimo per a totes estes cosses, [...].

D3V «Digau per que **haveu fet** un negoci tan mal fet de fullar les portes de Serrano de inmondícia, com diuhen que féreu anit.»

Plusquamperfet

D7V [...] e respongué que **havia entés** que [...].

Pretèrit anterior

J6R [...] y **hagué donat** aquell al dit Oldrofeo [...].

H8R E axí com lo dit Aparici li **hagué pegat** al dit doctor, [...].

Condicional perfet

D7R [...] lo dit Arce **auria dat** rahó de dita vellaqueria [...].

D5V[...] presumint que **y auria hagut** questió o [...].

Quant al condicional, hem de tractar el cas del condicional compost amb la desinència –era; hem localitzat un grup de formes compostes que actuen com a condicional perfet, però no ho fan amb la desinència –ia, sinó amb -era: *haguera mort* (D8R), *haguereu gosat* (D11R), *haguera mort* (D11V), *aguera donat* (E6V), *haguera logada* (J3V). Actuen com a condicional compost, perquè, igual que en el cas de les formes simples amb –r-, formen part de l'apòdosi.⁵⁷⁹ Observem alguns exemples

⁵⁷⁸ Vegeu Bernat, Francesc; Martí, Joan; Massanell, Mar (2000:98).

⁵⁷⁹ Per més informació vegeu l'apartat 2.13.2.3 *Nexes i oracions condicionals*.

contextualitzats:

J3V [...] dient-li que si la tenia buyda, la y **haguera logada**.

D11R «[...] si Serrano fóra home breguer, per ventura no n'**hagereu gosat** fer... per ventura.»

D11V «Voleu vere quant que si no fóra *per* mi, lo **haguera mort**, perquè yo estorbava.»

Darrerament, cal remarcar la inversió de l'ordre dels verbs, (PRONOM) + AUXILIAR + PRINCIPAL > PRINCIPAL + (PRONOM) + AUXILIAR, en construccions del tipus *fet ha* (A3R) o *mort me han* (I2V):

A3R E dix que, *per* lo jurament *que fet ha*, [...].

I2V «**Mort me han!** [...].»

També hem de fer referència la inserció d'un adverbi entre el verb haver i el participi en construccions del tipus *havia ya sopat* (A8V) o *hagué ben girades* (H8R):

A8V *Interrogat* quant anà devés cassa Melchior de Salzedo, si **havia ya sopat**: [...].

H8R E no **hagué ben girades** les espal·les lo dit doctor, [...].

Una altra estructura sintàctica que hi trobem és aquella en la qual el pronom àton s'intercala entre el verb auxiliar i el principal *han hi coltellejat* (D4R):

D4R Y que a hoït dir que **han hi coltellejat**, [...].

2.9.2 Els temps de subjuntiu

2.9.2.1 Present de subjuntiu

Hui dia, en la nostra llengua, els distints morfemes que empren les formes del subjuntiu en funció del dialecte estudiat, ens ofereixen una panoràmica de l'evolució d'aquest al llarg de la història. Quant al cas valencià, actualment s'empren les formes que es consolidaren durant el segle XVI, les quals es basen en el paradigma 1a conj =

morfema –a, 2a i 3a conjugació = morfema -e.⁵⁸⁰

Així doncs, pel que fa a la primera conjugació podem citar com a exemple les formes de tercera persona (i segona amb tractament de *vós*): *al·legue* (F14V), *declare* (D12R), *descuide* (D7V), *mire* (D7V) o *posse* (D16R):

F14V [...] al dit Joan Casanoves que dins dos dies diga e **al·legue**, [...].

D12R Fonch interrogat que diga y **declare**, [...].

D7V «Señor Serrano, no·s **descuyde** y **mire** per sí, [...].»

D16R [...] que·ls venien a inquietar casa de llur pare per a que·s **posse** en necessitat.

A més, dins de la primera conjugació cal destacar la forma *pes* (G2V), puix que ens ofereix un estat anterior a la morfologització de la vocal epèntica –e. Aquest arcaisme morfològic s’hi dona perquè el context en què apareix forma part de la construcció lexicalitzada *encara que us pes*. Segons el DCVB aquesta, s’emprava amb el sentit d’«encara que li sàpiga greu.»⁵⁸¹ Observem-hi l’exemple contextualitzat:

G2V «Sí, **encara que us pes** que·m deveu més que set sous.»

G2V «**Encara que us pes** me deveu més.»

En relació amb el paradigma amb –a, documentem les formes *faça* (I12R), *reba* (J5V) i les no velaritzades *sia* (I8V) i *vulla* (H7V). Pel que fa a la forma del verb *voler*, si bé ja hem documentat temps verbals amb l’augment velar,⁵⁸² aquest encara no s’havia consolidat en la resta de temps en els quals sol aparéixer, com ara el present de subjuntiu.

I12R [...], en Carcaxent ab los quals **faça** molta amistat, [...].

J5V Requerint e manant dit justícia y assessor a mi, Jaume Algerri, *nottari*, scrivà de la cort, *que* de dites coses e diligències ne **reba** acte públic, [...].

I8V XI Fonch interrogat que diga si sab o si ha hoyt dir que lo dit Hieroni

⁵⁸⁰ Vegeu Pérez Saldanya, M. (1998:158).

⁵⁸¹ Vegeu DCVB, *pesar*.

⁵⁸² Per més informació vegeu 2.9.1.3 *Pretèrit perfet simple / perfet perifràstic*.

Lloret **sia** amich del dit Batiste Guerau y si·s comunica ab aquell:
H7V «Vaja en bon·ora senyor Aparici que yo·m tinch per satisfet de
qualsevol cossa que·m **vulla** dir.»

Quant a les formes velaritzades, aportem com a exemple la forma *vinga* (I6R).

I6R Y no pretén ni·s recela ell, relant y *testimoni*, que la escopetada que li an
tirat li **vinga**, [...].

Pel que fa a les formes de cinquena persona, observem com la terminació –eu del subjuntiu i el posterior anivellament de les persones cinquena i sisena dels tres presents no estava plenament implementat; trobem les formes *cregau* (D11R), *fassau* (D11R) i *tingau* (D11R). De fet, hui dia, en la parla col·loquial, continua sense anivellar en gran part del valencià, ja que els morfemes –am / -au encara presenten un ús remarcable en la Ribera del Xúquer.

D11R «No **cregau** res de noves.»

D11R «No u **fassau** que és home que no fa mal a ningú y pasífich, [...].»

D11R «Yo no dich que no **tingau** ànimo per a pegar a Serrano, [...].»

Darrerament, hem de fer referència a les formes incoatives *restituixquen* (K17V) i *servixca* (K32R), car presenten l'augment incoatiu prototípic del bloc occidental, -ix, comentat anteriorment.⁵⁸³ A més, en aquestes formes podem observar la pronúncia palatal de l'africada que precedeix el so [k]; tret prototípic del valencià.⁵⁸⁴

K17V [...] manat serà per lo justícia de la vila de Algezira que·s
restituixquen dits béns, [...].

K32R E [s]i no pot pagar dits dos·cents morabatins, en que **servixca** a sa
Magestat remant en galeres forsat e sens sou per temps de nou anys.

⁵⁸³ Per més informació vegeu 2.9.1.1 *Present d'indicatiu*

⁵⁸⁴ Per més informació vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:219).

2.9.2.2 Imperfet de subjuntiu

En l'actualitat, en valencià general, l'imperfet de subjuntiu es realitza amb els morfemes amb –r- heretats del plusquamperfet d'indicatiu llatí.⁵⁸⁵ L'origen d'aquest fet privatiu del valencià⁵⁸⁶ el trobem en l'ús d'aquestes formes en les oracions condicionals i en la posterior exportació a la resta de contextos.⁵⁸⁷ En els nostres textos, les formes amb –ss- continuen ocupant tots els àmbits en els quals empren l'imperfet de subjuntiu, excepte un: la pròtasi de les oracions condicionals, la qual es realitza majoritàriament amb amb els imperfets amb –era.⁵⁸⁸ Vet ací, un recull de formes amb –ss- i amb –era en el seu context:

-ss-

I4R Y dient ell, testimoni, *per* tres vegades a dit home que **acudís** a casa de Baptiste Guerau [...].

I16R [...] los deya que **acudisen** a casa del dit son amo, [...].

E22V [...] que allò que faltaria ella o posaria de secret, sols que no se n'**anàs** [...].

D16R-V Los arohinare*m*, que aconortat estich de perdre la vida dient als altres que **anesen** a portar scopetes [...].

D18R Li enviaren pregadors que·l **dexàs** estar hí no·l **molestàs** temint-li por.

-era

D11V«Voleu vere quant que si no **fóra** *per* mi, lo haguera mort, perquè yo estorbava.»

⁵⁸⁵ Vegeu Vegeu Bernat, Francesc; Martí, Joan; Massanell, Mar (2000:98).

⁵⁸⁶ Veny, J. i Massanell, M. (2002:46, mòdul III): «Els imperfets de subjuntiu amb ròtica (*que ell cantara, que ell perdera, que ell sentira*) es troben només en valencià i són la isoglossa que es pren en consideració per a establir el límit amb el català nord-occidental, que fa els imperfets de subjuntiu amb sibilant (*que ell cantés, que ell perdés, que ell sentís*), com la resta del català.»

⁵⁸⁷ Pérez Saldanya, M. (1998: 305-306): «El valencià general es diferencia de la resta de dialectes catalans pel fet que ha mantingut les formes en –ra, però no amb el valor de condicional sinó d'imperfet de subjuntiu, a causa, sens dubte, de la influència externa del castellà. Per explicar aquest canvi funcional del valencià ens hem de situar, novament, en els esquemes condicionals, ja que el canvi s'inicia a causa de la igualació de la pròtasi i de l'apòdosi de les condicionals irrealis a partir de les formes en -ra.»

⁵⁸⁸ Per més informació vegeu 2.13.2.3 *Nexes i oracions condicionals*.

D16R [...] si no·l **vera** encarar y sentrar, la haguera mort, [...].

E20V [...] si ell **volguera**, estava en la seua mà tenir [...] ab *aquella* [...].

L'ús de les formes amb –era en les subordinades condicionals formades amb l'imperfet de subjuntiu esdevé majoritari, car sols en documentem una amb l'imperfet de subjuntiu amb –ss- d'un total de huit:⁵⁸⁹

B11R «Si **tingués** fulla per a donar a menjar als meus cuchs, vos ajudaria fins al vespre.»

2.9.2.3 Temps compostos de subjuntiu

En relació amb els temps compostos, hem documentat tant formes de perfet com de plusquamperfet. Vet ací una sèrie d'exemples d'ambdues formes:

Pretèrit perfet

J4V [...] ni que ell, dit confessant, li **haja fet** tals offeretes.

E13R [...] diu que nega com ell, dit confessant, no **haja mort** ne danyat a la dita sa muller, ni sab qui l'**aja danyada** ne morta.

A3R [...] no sab ni ha hoït dir qui li **haja pegat**.

Pretèrit plusquamperfet

A8V [...] que quant anà devés casa Melchior Salzedo **hagués ja sopat**, [...].

H8V [...] y lo dit doctor Alcover **haguesen posat** paraules algunes de risch [...].

Cal remarcar que, tal com ocorre amb el condicional compost, trobem un exemple de plusquamperfet de subjuntiu amb la desinència –era en una oració subordinada de tipus condicional, però en aquest cas en la pròtasi:

E6V [...] si u **aguera mentat** lo *que* era sa casa, que li aguera donat una estocada, [...].

⁵⁸⁹ Per més informació vegeu 2.13.2.3 *Nexes i oracions condicionals*.

2.9.3 L'imperatiu

Si bé el llatí presentava imperatiu de present, aquest sols ho feia en les persones segona i cinquena, de manera que en el pas del llatí al català les persones restants (i també la cinquena) s'han format per analogia dels altres dos presents de la nostra flexió verbal.⁵⁹⁰

Així doncs, en la nostra transcripció podem citar exemples de formes velaritzades d'imperatiu que s'han format a partir del subjuntiu, com ara *diga* (A3V), *digau* (D3V) o *valga* (A7R). També hem de fer referència a la forma no velaritzada amb metàtesi vocàlica *muyra* < *MORIAM (K7R),⁵⁹¹ la qual també es forma a partir del subjuntiu:

A3V *Interrogat que diga* si à tengut qüestió ab aquell.

D3V «**Digau** per què haveu fet un negoci tan mal fet de fullar les portes de Serrano de inmondícia, com diuhen que féreu anit.»

A7R «**Valga**-li lo diable! Ya és vengut aquest a fer mal!»

K7R «**Muyra!**»

Juntament amb la forma exposada *valga*, hi trobem també *valgas* (A6R) amb una –s final. Aquesta consonant s'hauria afegit per analogia amb uns altres imperatius que l'han presa, com ara *dus* o *dis*.⁵⁹² Tampoc no hem de descartar la influència del castellà *válgase*.

A6R «**Valgas** Déu!»

Una altra forma que pren aquesta –s final és *vaus* (D16V). Hem de remarcar l'evolució d'aquesta, ja que resulta força influenciada per la resta de paradigmes verbals: J. Coromines⁵⁹³ afirma que la forma *vet* s'encreuaria amb la forma del verb haver *heus*, la qual ens donaria *veus*. Aquesta hipòtesi es veu afavorida pel pas e > a, car

⁵⁹⁰ Vegeu Bernat, Francesc; Martí, Joan; Massanell, Mar (2000:101).

⁵⁹¹ Vegeu Pérez Saldanya, M. (1998:159).

⁵⁹² Aquestes dues formes d'imperatiu amb –s final continuen vives hui dia en el parlar de la Ribera del Xúquer.

⁵⁹³ *Apud* Farreny, Maria D. (2004:289).

el verb *haver* presenta la forma antiga *haus*,⁵⁹⁴ de manera que l'encreuament amb aquesta justificaria la presència d'una –a- en lloc d'una –e-. De fet, el valencià actual encara manté algunes formes de la flexió del verb *haver* amb –a-, com ara quan aquest actua com a auxiliar en les formes de perfet d'indicatiu.⁵⁹⁵ Hui dia esdevé habitual a la Ribera del Xúquer escoltar expressions amb les formes de cinquena i sisena persona *ham* i *hau*, per exemple.

No hem d'oblidar que, tal com demostrem en el nostre exemple, la forma documentada queda reduïda a la combinació verb + adverb de lloc, prototípica d'altres llengües romàniques, com ara el castellà o el francès.⁵⁹⁶ Aquest fet podria haver provocat que forem davant d'una forma ja arcaica en el context estudiat que s'haguera fossilitzat en una expressió d'aquest tipus. De fet, Maria D. Farreny també la documenta amb el mateix valor en la Lleida del segle XVI.⁵⁹⁷

D16V «Vaus así l'ascopetada que anit tiraren a ma filla.»

També hem de fer referència a les formes de tercera persona, però emprades com a segona per l'ús del *vós*, *sia* (D11V) i *vaja* (H7V). Quant a la forma del verb *ésser*, entenem que aquesta adoptarà posteriorment l'augment velar pel reflex de la primera persona d'indicatiu, *sóc*. Tanmateix, cal remarcar l'encreuament amb la forma *diga* > DICA. No obstant, en el nostre context encara no ho havia fet:⁵⁹⁸

D11V [...]. Señor Miquel Àngel **sia** vós de nengun home; [...].

H7V «**Vaja** en bon·ora senyor Aparici que yo·m tinch per satisfet de qualsevol cossa que·m vulla dir.»

⁵⁹⁴ Vegeu DCVB, *haver*.

⁵⁹⁵ Per més informació vegeu Veny, J. (2017:17).

⁵⁹⁶ DCVB, *veure*: «Es formen nombroses combinacions de les formes *ve*, *vet* i *veus* amb pronoms personals complements i també simultàniament amb aquests pronoms i amb els adverbis de lloc ja indicats (combinacions equivalents a les castellaneres *heme aquí*, *helo ahí*, *henos aquí*, etc., i a les franceses *me voici*, *nous voici*, *le voilà*, etc.).»

⁵⁹⁷ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:289).

⁵⁹⁸ Reforcem aquesta afirmació amb la mostra aportada de sisena persona sense velaritzar *sien* (D16R):
D16R «Deroquem-los les portes encara que **sien** vint, que presens som tres.»

Darrerament, presentem un conjunt de formes de cinquena persona que, pel manteniment de la vocal temàtica en els seus morfemes, deriven de l'indicatiu: *dexau* (G7R), *exiu* (D15V), *guardau* (D9R), *mirau* (D3R) i *veniu* (B11R):

G7R «**Dexau-me!** Que ve Colomina ab la espasa y·m pegarà!»

D15V «Cabrons **exiu!**»

D9R «**Guardau-me** aquesta pistola que vull renyir ab un ome.»

D3R «**Mirau** quina pistola que porte.»

B11R «**Veniu.**»

Nogensmenys, observem un grup d'imperatius de la primera i tercera conjugacions que ja no presenten les vocals temàtiques corresponents en les desinències, ans que han adoptat l'acabament de subjuntiu –e- *anem* (D16V), *dexem* (D16V), *deroquem* (D16R), *hixqueu* (D15V).

D16V «**Dexem-los** estar. **Anem-nos-ne.**»

D16R «**Deroquem-los** les portes encara que sien vint, [...]»

D15V «**Hixqueu** los roffians que nosaltres vos ho mostrarem hí us tallarem les banyes.»

Cal tenir en compte que, donada la inestabilitat observada en apartats anteriors dels morfemes de quarta i cinquena persona en el nostre context,⁵⁹⁹ no podem afirmar amb seguretat que aquest repartiment d'origen de les formes entre l'indicatiu i el subjuntiu siga exacte, no gensmenys, sí que el considerem una bona estimació. A més, cal remarcar que el català mitjançant l'adopció de formes de l'indicatiu i del subjuntiu per exhortar es posiciona amb l'occità i el francès.⁶⁰⁰

-a- / -i-

G7R «**Dexau-me!** Que ve Colomina ab la espasa y·m pegarà!»

D15V «Cabrons **exiu!**»

D9R «**Guardau-me** aquesta pistola que vull renyir ab un ome.»

⁵⁹⁹ Vegeu 2.9.2.1 *Present de subjuntiu*

⁶⁰⁰ Vegeu Colon, G. (1997:354).

D3R «**Mirau** quina pistola que porte.»

B11R «**Veniu.**»

-e-

D16V «**Dexem**-los estar. **Anem**-nos-ne.»

D16R «**Deroquem**-los les portes encara que **sien** vint, que presens som tres.»

D15V «**Hixqueu** los roffians que nosaltres vos ho mostrarem hi us tallarem les banyes.»

D13V «Guardau no li **pegeu** en la panja que·l matareu.»

2.9.4 Formes no personals

2.9.4.1 Infinitiu

En relació amb l'infinitiu, en primer lloc, observem diversos casos de confusió en la representació de la fricativa alveolar: *ésser* (D8R) / *éser* (D6R), *posar* (K14R) / *possar* (D8R), *presumir* (I15R) / *pressumir* (I15R).⁶⁰¹

D8R [...] per **ésser**-li exit trasantó [...].

D6R [...] lo que podria **éser** en seguiment [...].

K14R [...] m'i ha de **posar** a mi.

D8R [...] si volia **possar** quexa, [...].

I15R [...] ni meys pot **presumir** ell, [...].

I15R [...] se puga **pressumir** de hon li puga [...].

A més, també cal remarcar les mostres d'afèresi documentades en la forma *ser* (B10V) < *ésser*, puix que actualment aquesta és la única que s'empra a la Ribera de Xúquer. Observem-hi distints exemples:

B10V [...] per **ser** públich y notori, [...].

E21V [...] del dit Jordi Martínez per **ser** vehí de aquell.

H8V [...] presumex que deuria **ser** per ço *que* lo [...].

⁶⁰¹ Per més informació sobre aquest fenomen vegeu 1.2.2.2 *Fricatives alveolars*

En relació de la proporció de cadascuna de les formes, malgrat que aquesta resulta bastant igualada, es decanta una mica cap a la forma etimològica: *ésser*, 26v., 53,06%; *ser*, 23v., 46,94%.

Aquesta proporció, bastant equilibrada entre ambdues formes, podria resultar un indicador de la lluita d'aquestes en el nostre context, un conflicte lèxic que es va resoldre amb la victòria de la forma amb afèresi; entenem que el principi d'economia del llenguatge haurà jugat a favor de la forma guanyadora.⁶⁰² A més, de les 26v. que documentem la forma etimològica, 13v. (50%) ho fem amb l'expressió estereotipada *dix ésser de*; aquesta s'emprava a l'inici d'unes declaracions per indicar l'edat del declarant. Trobem tots els exemples d'aquesta fórmula a partir dels dos darrers textos (text J, 1596, Alzira; text K, 1599, Algemesí), fet que reforça la hipòtesi que es tracte d'una expressió emprada pels escriptors. En l'ús d'aquesta fórmula en textos anteriors (la documentem per primera vegada en el text H [1588, Alzira]) s'empra l'infinitiu *ser*, per tant, l'ús d'*ésser* en els darrers podria respondre a un gir cultista dels escriptors:

H7R [...] lo qual **dix ser de** edat de vint-y-huyt anys poch més o menys, [...].

J3R [...] de edat que **dix ésser de** quaranta-e-cinch anys [...].

K6V [...] de edat que **dix ésser de** vint-y-set anys poch més o menys, [...].

Un altre fenomen a remarcar ens ve donat per la diferència o / u en els infinitius FUGËRE > *fogir* (1v., 50%) / *fugir* (1v., 50%). Com podem observar, el nombre de mostres que hi trobem és massa escàs per poder arribar a una conclusió sobre l'oscil·lació u > o. En l'actualitat, en el context estudiat, s'hi emprava la forma etimològica, *fugir* (recordem, ū > u). Quant a la forma documentada amb –o–, aquesta ens vindria donada per un fenomen de dissimilació del grau d'obertura amb la –i– tònica:

A6V [...] lo dit Batiste Tafoya donà a **fogir** devés la vila.

E13R [...] naffrat com estava, dona a **fugir** per temor de la justícia.

⁶⁰² Descartem la pressió del castellà, car el CIVALL ens ofereix mostres de la forma *ser* des de les primeres dècades de la conquesta cristiana. Conseqüentment, l'afèresi per falsa segmentació i el principi d'economia del llenguatge haurien estat els universals del canvi lingüístic claus en el pas *ésser* > *ser*.

En relació amb el context estudiat, no podem deixar passar l'estudi dels infinitius *tenir* < TENÈRE (E20V), *valer* < VALÈRE (H8R) i *venir* < VĒNĪRE (A3V); actualment, a la Ribera del Xúquer, s'empren les formes configurades a partir dels futurs i condicionals amb una –d- epèntica en el lexema.⁶⁰³ Tanmateix, no hem recollit cap mostra d'aquests infinitius i sí que ho hem fet dels etimològics (*tenir*, *venir*, *valer*):

E20V [...], que si ell volguera estava en la seua mà **tenir**, [...].

A3V [...], véu **venir** per a ell tres hòmens, [...].

H8R [...] no-s podia **valer** lo dit doctor, [...].

De fet, l'ús d'aquests infinitius lliga amb la presència de les formes de futur i condicional sense la –d- interconsonàntica *porria* (I16R), *valrrà* (K16V) i *volrà* (F12R): com que l'ús d'aquesta consonant epèntica no s'havia consolidat, encara no es podien importar els lexemes amb –d- a l'infinitiu.

Pel que fa a la dissimiliació de ròtiques de *pendre* (A8R), aquesta ja ha estat comentada anteriorment.⁶⁰⁴

2.9.4.2 Gerundi

En primer lloc, quant al verb *ésser*, s'hi reproduceix la mateixa lluita que hem observat anteriorment en l'infinitiu: documentem 4v. (16,67%) la forma *sent* (F9R) i 20v. (83,33%) la forma *essent* (A5R) (*esent*, 2v. [I12V]).

F9R [...] **sent** fora del hofisi de jurat, no l'estimava en res.

A5R [...], y **essent** en lo pont levadís, [...]

També ocorre el mateix amb els gerundis del verb fugir, anteriorment comentat. Així doncs, documentem 1v. la forma *fugint* i 2v. *fogint*.

⁶⁰³ Per més informació sobre aquest fenomen vegeu 2.9.1.4 *Futur i Condicional simples*

⁶⁰⁴ Per més informació vegeu 1.2.9 *Altres fenòmens lingüístics*

C8V [...] e se n'anaren **fugint**, [...].

A5R [...] com venien tres hòmens ab les spases tirades, **fogint**, lo hu dels quals [...].

A més, hem de fer referència a la forma *rient* (D12V), car en el registre col·loquial actual del context estudiat presenta l'augment incoatiu –gu-, *riguent*:

D12V [...] **rient** e jacottejant-se del fet.

També comentem les formes de gerundi *trent* (E28R) i *vent* (A7R), les quals difereixen tant de les formes actuals que presenten una [j] antihiàtica, com de les col·loquials, amb la presència de l'augment velar *traguent*, *i veguent*. Les formes *trent* i *vent* es formen perquè el trencament del hiat, que resulta del pas de llatí al català, es resol amb un fenomen d'assimilació de la vocal àtona a la tònica: TRAHĒNDUM > *trahent* > *trent*; VĪDĒNDUM > *veent* > *vent*.

E28R [...] altra dona y, **trent** un matalaf del llit, se n'hixqué [...].

A7R Y la dita na Fonsa, filla de la dita testimoni, **vent**-lo caure [...].

D'altra banda, cal fer referència a les construccions amb clàusules subordinades que presenten el temps principal en gerundi, en lloc de flexionat. Aquesta construcció també la podem trobar en estudis d'uns altres autors.⁶⁰⁵ Vet ací un seguit d'exemples:

A6R Y **anant devés lo pont**, quant fonch a la porta de Jaume Navarro, corder, véu ell, dit testimoni, com [...].

B13R E, **anant-se'n lo dit testimoni a parlar ab lo dit Oliver**, li digué que [...].

D9V Y que, **entenent que·l magnífich justícia anava en gent a donar salt al dit Pedro de Mur**, qu'estava en casa de micer Garcés, ell, testimoni, anà [...].

E20V Y **entrant en dita casa**, llansà un gran sospir dient a ell, dit testimoni, tals paraules, en efecte: « [...]»

⁶⁰⁵ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:191).

E22V Y que, **sabent que entre lo dit Jordi y lo dit Joanes havien de tractar de la soldada**, ella, dita testimoni, dix al dit Joanes que [...].

K8R Y **regonexent la cambra de les andanes del dit Blanc**, trobaren un home en cos, darrere unes botges, [...].

2.9.4.3 Participi

En relació amb el participi, observem com encara no s'ha produït el tancament e > i en la vocal prètonica de les següents formes *contengut* (B13R), *tengut* (A3V):

B13R [...], en e sobre lo **contengut** en dit capítol, [...].

A3V *Interrogat que diga si à **tengut** qüestió ab aquell*: [...].

Quant al participi *vengut* (A7R), encara no s'ha produït el canvi de paradigma cap a la forma actual *vingut*.

A7R «Valga-li lo diable! Ya és **vengut** aquest a fer mal!»

D'altra banda, l'estil narratiu que els escriptors confereixen a les declaracions dels testimonis provoca l'ús de construccions de participi absolut. Observem-hi els següents exemples:

A9V [...] de manera que, **tocades les tres hores poch més o menys**, se'n tornà a la vila.

D5R Y, **acabada la música**, se n'entrà ell, *testimoni*, [...].

I16R Y, **pasada la dita plaça**, estant de front de la carniceria, véu ell, confessant, [...].

També cal fer referència a la concordança del participi amb l'acusatiu pronominalitzat, puix que, actualment, continua realitzant-se en el context estudiat.⁶⁰⁶ En la nostra transcripció documentem mostres de concordança en fem. sing. / plu. i en masc. plu.

⁶⁰⁶ Aquest fenomen sintàctic té una major vitalitat en femení sing. i plu. que no pas en masc. plu. Per més informació vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:224).

Femení sing.

D8V Y demanant a sa señora que de qui era **aquella espasa** y broquer, dix que Pedro de Mur, menor, **la** havia **dexada**.

D10R Y ell, testimoni, té per molt cert que és **dita spasa** del dit Pedro de Mur, menor, *per* haver-**la tenguda** ell, testimoni, [...].

D15V E **la dita Madalena** restà molt spantada pensant que **la** auria **morta**, [...].

E7V «Oh, desdijada de **dona** que l'ha **morta** son marit!»

E13R [...] no haja mort ne danyat a **la dita sa muller**, ni sab qui l'aja **danyada** ne **morta**.

I2V [...] qui **la** y ha **tirada**.

I2V «Diga qui pretén o sospita **la** y pot aver **tirada** [...]»

I2V [...]qui **la** y pot aver **tirada** [...].

J3V [...] **la** y haguera **logada**.

Femení plu.

D6R « [...]Yo crech que **les** aurà **agudes** en son germa, Geroni Mur.»

E26V [...] e dix-ho saber per saber **dites cosses** e haver-**les vistes**.

D4R y tenia tres o quatre **coltellades**, y que **les** hi avia **pegades** lo dit Pedro de Mur, menor.

D5V [...] à entés que pegaren de **coltellades** al dit Pere Serrano, y que **les** hi auria **pegades** lo dit Pedro de Mur, menor.

D13R [...] li pegaren tres o quatre **coltellades** de les quals esta naffrat. E que declare qui **les** hi à **pegades** [...].

Masc. Plu.

I12R [...] ab **los Llorets** jamés **los** ha **parlats** [...].

A més, dins de la concordança, detectem un cas del participi amb un CI pronominalitzat. Aquest tipus de concordança no té sentit, car el CI de tercera persona sing. no flexiona en gènere. Consegüentment, entenem que es pot tractar d'una errada sintàctica de l'escrivà. Aquesta ens vindria donada per la confusió CD / CI que es produeix en els CD de persona, com s'esdevé en l'exemple aportat:

D17V [...] y March Antoni Gil y Gaspar Arcer y Miquel Angel Ximeno li avien **maltractada [a la muller de Jaume Algerri]** de paraules injurioses, [...].

Tanmateix, en el nostre context, no sols trobem concordança del participi amb l'acusatiu pronominalitzat, ans que també ho fem en casos en els quals el CD o AT es representat amb un sintagma i no pas amb un pronom. Mossén Alcover qualifica aquesta concordança com a habitual durant la Decadència.⁶⁰⁷

H8R E no **hagué** ben **girades les espal·les** lo dit doctor, [...].

I7V [...] e si per ningun temps **són estats enemichs** o si s'han barallat [...].

D'altra banda, l'evolució del llatí al català ha provocat que les formes de participi present de primera i segona conjugació se sintetitzaren amb les de gerundi, car ambdues presenten la mateixa terminació.⁶⁰⁸ Així doncs, el gerundi ha passat a substituir les funcions verbals d'aquest participi, el qual ha romàs viu sota unes altres categories gramaticals (substantius, adjectius, preposició o adverbi).⁶⁰⁹

En la nostra transcripció, podem apreciar bastants mostres de termes derivats d'aquests tipus de participi, els quals esdevenen prototípics del llenguatge judicial: *conexent* (E31V), *confessant* (A8R), *presedent* (B15R), *recordant* (B13R), *regent* (B10R), *relant* (A3V), *responent* (A8R), *scrivent* (D11R):

E31V Y tala és la veu e fama pública en la present vila y per los **conexents** ad aquell.

A8R E dix que ell, **confessant**, a bocavespre, estigué en sa cassa [...].

B15R E dix que ja ho à dit en lo **presedent** capítol e que no y sab més.

B13R E axí mateix és **recordant** lo dit testimoni que [...].

B10R [...] mosén Nicolau Loqui, cavaller **regent** per la ausència del magnífich justísia de la present vila de Algezira, [...].

⁶⁰⁷ *Apud* Ferrando, A. (1989:82).

⁶⁰⁸ Veny, J (2015:30): «[...]; la -t epítetica [final dels gerundis] provindria d'un encreuament amb el participi de present (AMANDO / AMANTE).»

⁶⁰⁹ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:323).

A3V [...] arremetteren per a ell, dit **relant**, [...].

A8R [...] estigué en sa cassa lo pare d'ell, dit **responent**, [...].

D11R «Jo é stat home per a pegar de coltellades a Servís, **scrivent** de llur, [...].»

2.9.5 L'ús del verb *ésser* com a auxiliar en els temps compostos

L'ús del verb *ésser* com a auxiliar dels temps compostos esdevé una solució pròpia del català medieval.⁶¹⁰ J.Rafael Ramos documenta l'ús d'aquest verb com a auxiliar majoritàriament en verbs intransitius, encara que també localitza mostres del verb *ésser* com a auxiliar en verbs transitius, malgrat que foren de caire impersonal.⁶¹¹

Aquesta solució no era única del català, ans que també es donava en castellà antic.⁶¹² De fet, hui dia, hi ha altres llengües romàniques com l'italià o el francès que continuen emprant-lo.⁶¹³ Badia i Margarit, afirma que l'ús d'aquest verb a nivell col·loquial encara es podia oir a mitjan segle XX en determinats indrets del nostre domini lingüístic, malgrat que no els especifica.⁶¹⁴

En la nostra transcripció encara trobem mostres que ens indiquen que aquesta solució encara era viva en el context estudiat. Aquest fet coincideix amb la cronologia sobre la substitució d'*haver* per *ésser* en els temps auxiliars mostrada per Mar Batlle.⁶¹⁵

⁶¹⁰ Batlle, Mar (2002:21): «[...] el català medieval disposa de dos verbs, *haver* i *ésser*, que funcionen com a auxiliars en la construcció del perfet compost i de la resta de temps compostos que es creen en la tradició romànica.»

⁶¹¹ Ramos, Joan-Rafael (2005:199): «Quant a les construccions transitives, el fenomen [l'ús d'*ésser* com a auxiliar] afecta fonamentalment dues classes d'estructures: les que duen verbs pronominals reflexius (acostar-se, banyarse, ajustar-se, etc.) i les construccions impersonals amb el clític *se*.»

⁶¹² Aranovich, R. (2003:2): «In Old Spanish, however, some intransitives selected *ser* 'be' as the perfect auxiliary, [...].»

⁶¹³ Vegeu Mateu, J. (2005:212).

⁶¹⁴ Vegeu Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:369). «Com a resta de la construcció antiga, extenses zones dialectals construeixen encara avui els temps compostos dels verbs de moviment amb el verb *ser* [...] i fins i tot els de diversos verbs transitius [...].»

⁶¹⁵ Batlle, Mar (2002:24): «Quant a la cronologia d'aquest procés [usos del verb *ésser* com a auxiliar], la doble auxiliarietat en la formació dels temps compostos es manté amb molta estabilitat durant tot el

Vet ací diversos exemples de l'ús d'*ésser* com a auxiliar:

A6R «Valgàs lo diable! Ya **eres tornat** Alzira a fer mal!»

A7R «Valga-li lo diable! Ya **és vengut** aquest a fer mal!»

D6R «[...]Y no trobant-lo, me'n **só tornat** a casa.[...].»

D6R E, demanant lo que **era estat**, dix lo dit Anthoni Gil a ell, dit testimoni, y al dit *Nicholau* Costa que Pedro de Mur, [...].

D9V [...] li **era exit** trascantó y cas acordat a matar-lo, [...].

G4R Y lo dit Colomina deya que dins de sa casa **era vengut** lo dit *mestre* Anthoni Garcia a matar-lo.

I7V [...] e si per ningun temps **són estats** enemichs o si s'han barallat [...].

I10V [...] ans que li desaparasen la escopetada al dit Guerau, aquell **se era ja gitat**, [...].

I15R [...] ni que presumís de hon li **era vengut** lo dit daÿ, [...].

K5V [...] e perquè **eren exits** de aquella manera [...].

K8R [...] a què **era vengut** a dita casa e per què **s'era amagat**, [...].

2.9.6 Perífrasis verbals

2.9.6.1 Perífrasis d'obligació

Com a principals perífrasis verbals d'obligació destaquem les formes *deure* + *infinitiu*, *haver de* + *infinitiu*, *tenir de* + *infinitiu* i la construcció *ésser menester*. Quant a la primera, observem com es correspon amb sentit que li atorga la GNV, ja que presenta sentit d'obligació vinculat a la moralitat i/o al compliment del *deure*.⁶¹⁶ Pel que fa a la perífrasi *haver de* + *infinitiu*, en els exemples aportats, podem observar com presenta un marcat sentit d'obligació.⁶¹⁷ En relació amb construcció *tenir de* + *infinitiu*, aquesta també és present en uns altres estudis vinculats al català de l'època moderna,

període medieval. I no és fins al segle XVIII que el verb *ésser* experimenta una davallada important en aquesta funció, que culmina amb la consolidació definitiva del verb *haver* com a únic auxiliar dels paradigmes compostos al segle XIX.»

⁶¹⁶ GNV (2006:299): «[...] la perífrasi pot tindre un valor d'obligació, sobretot en aquells casos en què té una clara connotació moral.»

⁶¹⁷ Martí Mestre, J. (vol. II, 1994:198) qualifica aquesta perífrasi com la més emprada en el seu estudi sobre el valencià dels segles XV-XVII, en canvi, Furió, J.M. (2004:31) li atribueix el segon lloc per darrere de *deure* + *infinitiu*.

com ara, el realitzat per J.M Furió, qui la documenta dues vegades en la seua anàlisi de la morfosintaxi verbal valenciana del segle XVI.⁶¹⁸ En l'actualitat, aquesta perífrasi no s'empra al context estudiat, malgrat que sí que té una forta presència la construcció castellana *tenir que + inf.* Podem entendre que la pressió del castellà ha provocat el canvi *tenir de > tenir que*.⁶¹⁹ Darrerament, els parlants també habiliten expressions lingüístiques amb sentit perifràstic, malgrat que, sintàcticament, no esdevinguen perífrasis;⁶²⁰ aquest és el cas de la construcció *ésser menester*, l'ús de la qual continua força viu al context estudiat hui dia.

deure + infinitiu

E20R [...] y no servia son marit del modo que·l **devia servir**, per estar aquella amancipada.

E24V [...] com **deu fer-se** casa.

I16V E axí se n'anà al justícia de Carcaxent y li digué lo que li havia seguit ab aquell home, y que parexia que·s **devia pendre** al dit Homedes.

I16V [...] que li parexia que·l **devia pendre** de qualsevol manera que fos, [...].

haver de + infinitiu

D7V «[...] a *vostra mercé* y a Arce los **han de matar** o **acoltellejar**.»

D10V «[...] que m'**au de fer** spatles per a pegar-li.»

D13V «[...] que a fe que·ls **an de entomar**.»

E22V Y que, sabent que entre lo dit Jordi y lo dit Joanes **havien de tractar** de la soldada, [...].

G3V [...] que se n'hixqués de sa casa que no **avia de matar**-lo dins la sua casa, [...].

G4V [...] sinó que deya que ell **avia de matar** al dit Colomina.

K14R «[...] també m'**ha de posar** a mi. No·ls pose presos.»

⁶¹⁸ Vegeu Furió, J.M. (2004:31).

⁶¹⁹ Lacreu, Josep (2012 [1990]:220): «Aquesta perífrasi verbal [tenir que + infinitiu] és un calc del castellà que ha penetrat intensament en el parlar col·loquial.»

⁶²⁰ Vegeu GNV (2006:300).

ésser menester

D3V «Bé és **menester** que Serrano y Arse se guarden, [...]»

D10V «Ya n'és **menester** per a un poch de negoci, [...]»

D13V «**Menester** és que aquest panjut de Arce y Pere Serrano se guarden [...]»

tenir de + infinitiu

D2V «Demà que serà dimecres **tinch de acoltellegar** un home.»

2.9.6.2 Perífrasis de probabilitat i possibilitat

Com a principal construcció perifràstica de probabilitat aportem la construcció *deure* + *infinitiu*. En el valencià actual, aquesta perífrasi presenta sentit de probabilitat,⁶²¹ malgrat que, tal com hem expressat anteriorment, aquesta construcció també pot presentar valor d'obligació.

Quant a la forma de possibilitat, la forma principal documentada és *poder* + *infinitiu*.

deure + infinitiu

H8V Y no sap que·l mogué al dit Aparici de tractar-lo al dit doctor de aquella manera, més de quant presumex que **deuria ser** per ço *que* lo [...].

poder + infinitiu

B21R [...] e que no·s **podia desernir** quina color tenien [...].

G3R [...] véu que no·ls **podia departir**, estant com estava [...].

H8R [...] no·s **podia valer** lo dit doctor, [...].

H9V [...] li pegà un mos del dit polsse tan fort que no·ls **podia departir**.

I15R [...] ho li presumia de hon li **podia venir** lo daÿ ho el tro, [...].

2.9.6.3 Perífrasis amb valor duratiu

Quant a la construcció *anar* + *gerundi*, podem observar com els escrivans recorren aquesta construcció per remarcar el tarannà duratiu de l'acció en el temps, ja que en tots els casos aquesta construcció podria ésser intercanviable pel verb conjugat (observeu el contrastos realitzats en els exemples). Tanmateix, perdria el sentit de

⁶²¹ Vegeu GNV (2006:299) i Lacreu, Josep (2012 [1990]:217).

reiteració temporal que ens mostren.

A més, segons la classificació dels sentits d'aquesta perífrasi realitzada per Rolf Eberenz,⁶²² l'exemple K5R es correspondria amb l'estadi II definit per aquest autor (presenta el sentit d'acostament progressiu a una meta concreta). En canvi, els exemples I15R, K3V i K15V es correspon amb l'estadi III (el verb en gerundi és mancat de meta).

anar + gerundi

I15R [...] ne menys hixqué ningú dels vehins als crits qu·ell, confessant, **anava donant y cridant, [donava i cridava]** [...].

K3V [...] y ell, dit confessant, **anava acompanyant [acompanyava]** als qui sonaven, [...].

K5R – V Y com era tant tart y feya gran fosca, y la gent se **anava ajuntant [ajuntava]**, perquè no·s seguís algun [...].

K15V Y en lo dia de huy ha entés, hí·s **va murmurant y dient [es murmura i diu]** per dita universitat que l'ha mort al dit Torres, Matheu Blanc.

En relació amb la perífrasi *estar + gerundi*, la normativa actual la considera correcta quan presenta un valor de continuïtat o reiteració.⁶²³ En els nostres exemples, malgrat que no trobem la presència de cap construcció temporal que reforce aquests sentits, la contextualització de l'acció ens els fa entendre.

estar + gerundi

A9V [...] a hon s'estigué **passejant** prop de ora, [...].

C3V [...] lo qual **estava parlant** ab un fadriner criat de mestre Cebrià, [...].

C6V [...] véu a Joan Pèriz que **estava rahonant** ab un criat de ell, testimoni.

C8V E dix que lo que pot dir e testificar és que, en lo dia de hui, **estava parlant** Joan Pérez ab ell, [...].

D14V [...] lo qual **estava dormint** a la sua porta.

H11V [...] y·l dexà estar allí a hon li **estava parlant** a ell, confessant.

J5R [...] que diga què **estava sopant** y al temps e quant véu ell, dit confessant, que lo dit Miquel Turquet se aparellava per anar-se'n [...].

⁶²² Vegeu Eberenz, Rolf (1989:205-206).

⁶²³ Vegeu Lacreu, Josep (2012 [1990]:221).

J7V [...] dit Enguita asoles, **estava parlant** ab aquell y ab altres persones que allí·staven a la dita porta del dit Enguita.

J14R [...] Miquel Turquet **estava menjant** ab Agustí Cuquello, [...].

K14R Y anant devés la presó, hoí que un home al qual no conegué **estava dient**: «[...]»

2.9.6.4 *Perífrasis amb valor d'intencionalitat*

La intencionalitat s'expressa, principalment, amb la construcció *voler + infinitiu*. Un altra construcció amb aquest valor és la forma *tenir intenció de + infinitiu*.

tenir intenció de + infinitiu

D13R [...] **tenia intenció de acoltellejar** al dit Serrano [...].

D13R [...] per si **tenia intencio de fer** lo matex, [...].

voler + infinitiu

D2R [...] li digué que **volia acoltellejar** a cert home de la *present* vila, [...].

E19V [...] per ço que **volia veure** cert home de Carcaxent, [...].

G5R [...] aferrat ab lo dit Miquel Colomina que·l **volia matar**.

I12V [...] li dix ad aquell *que* si **volia veure** los quchs que devallàs a veure'ls, [...].

J9R E que si **volia aguardar** dit Turco dits deu o dotze dies [...].

2.9.6.5 *La construcció anar a + infinitiu*

En l'actualitat, aquesta construcció esdevé una perífrasi quan presenta valor d'imminència. Nogensmenys, si el verb *anar* no ha perdut el seu sentit primigeni de desplaçament aquesta construcció no esdevé cap perífrasi. Cal remarcar que l'ús d'aquesta construcció com a perifràstica esdevé incorrecte segons la normativa actual i, per tant, cal emprar el verb en futur.⁶²⁴ Si analitzem els nostres exemples, podem observar com aquesta construcció no presenta valor perifràstic, ans que el verb *anar* manté el seu sentit original.

⁶²⁴ Lacreu, Josep (2012 [1990]:215-216).

anar a + infinitiu

B13R Lo dit testimoni **anà a parlar** ab aquell y li digué que per què li avia pelat la morera, e [...].

D5V – 6R [...] entra en sa casa e prengué una espasa e rodella y **anà a veure** lo que podria éser en seguiment del dit Pedro de Mur.

K15R Y **anà a veure** lo que era y, a la que fonc en front la porta de dita presó, [...].

2.10 Adverbis i locucions adverbials

En aquest subapartat hem realitzat un recull dels adverbis i les locucions adverbials més significatives des de la vessant lingüística i les hem classificades segons la tipologia que presenten. A més, hem realitzat una breu descripció de cadascuna de les formes, la qual s'acompanya, en la majoria de casos, de la contextualització presentada en els nostres textos.

2.10.1 Les expressions del temps

2.10.1.1 Adverbis de temps

Abans (H8V, 8v.): Aquesta forma apareix documentada un total de huit vegades, sis sota la forma *abans* i dues amb h- inicial, *habans*. La primera documentació d'aquest terme en els nostres textos la trobem en el text H (1588, Alzira).

H8V [...] y lo dit doctor Alcover haguesen posat paraules algunes de risch, so **abans** de la dita qüestió.

En la resta del text, s'empren les formes *ans* o *enans*. Cal remarcar que, si bé en els textos H i I les formes *ans* o *enans* comparteixen el seu espai amb la forma *abans*, a partir del text J (1596, Alzira), sols apareix aquesta darrera.

Ans (A3V, 11v.):⁶²⁵ Segons el DCVB, terme equivalent, entre altres accepcions, a la forma *abans*. Amb el sentit adverbial indicat, l'hem documentat un total d'onze vegades. El detectem per primera vegada en el text més antic (text A, Alzira, 1570); la darrera en el text I (1588, Carcaixent).

A3V E, **ans** que-s llevàs de dit banch, lo dit Batiste Taffoya li pegà una coltellada en lo cap, [...].

⁶²⁵ Dins d'aquest recompte s'hi inclouen les quatre vegades que apareix la forma *ans* de manera conjunta amb la partícula *que*; ambdues configuren una conjunció subordinada adverbial de temps. Per més informació vegeu 2.13.2.1 *Nexes i oracions temporals*.

Aprés (A5R, 48v.):⁶²⁶ Forma equivalent a l'actual *després*. En la nostra transcripció, la presència d'aquesta forma amb aquest sentit abraça tot el període de temps estudiat (1570-1599). Actualment, aquest adverbí es manté viu en dues llengües del sistema gal·loromànic, com l'occità i el francès. Observem-hi dos exemples de la nostra transcripció:⁶²⁷

A8R [...] e volgué saber de *aquell* si sa madastra havia de anar a sa cassa **aprés** de haver sopat [...].

K11V E dix lo dit testimoni que anit vespre Matheu Blanc, son amo, ixqué de sa casa **aprés** de haver sopat [...].

Ara (D8V, 6v.): Aquesta forma la trobem documentada un total de divuit vegades, de les quals dotze apareix grafiada amb h- inicial, *hara*. Les restants la trobem sense aquesta grafia, *ara*. Cal remarcar que en dèsset ocasions la presència d'aquest terme està lligada a l'adjectiu *proppassat*. Vet ací distints exemples:

D8V E dix que lo dimecres de matí, **ara** mes **proppasat** [...].

I5V E dix que passa en veritat *que* lo dia de Nadal **hara proppasat** [...].

I7V [...] sinó fonch **ara** lo dia de Nadal **propassat** [...].

La única vegada que no hi està lligada és dóna en una transcripció en estil directe (J5R):

J5R [...] si li digué lo dit confessant semblants paraules: «Per què us ne voleu anar **ara**?»

Després (I5V, 4v.): Amb el sentit d'adverbí de temps equivalent a la forma antiga *aprés*, el CICA el documenta per primera vegada des de la meitat del segle XIV en textos valencians i balears. En els nostres textos apareix un total de quatre vegades; tres en

⁶²⁶ Dins d'aquest recompte s'hi inclouen les tres vegades que apareix la forma *aprés* de manera conjunta amb la partícula *que*; ambdues configuren una conjunció subordinada adverbial de temps. Per més informació vegeu 2.13.2.1 *Nexes i oracions temporals*.

⁶²⁷ Vegeu Alibèrt, Loís (2000:204).

el text I (1588, Carcaixent) i una en el J (1596, Alzira).

I5V E dix que passa en veritat *que* lo dia de Nadal hara propassat **després** de dinar, [...].

A més, en aquests textos no esdevé la única forma adverbial de temps per expressar posterioritat, ans que conviu amb la forma anteriorment estudiada *après*. Tanmateix, cal remarcar que la forma predominat és *après* (49v., 92,45%) i no pas *després* (4v., 7,55%). De fet, podem dir que l'aparició del terme *després* és relativament tardana, pel que fa els nostres textos, puix que no el trobem documentat fins el text I (1588, Carcaixent). En aquest text el trobem un total de tres vegades. La forma restant apareix en el text J (1596, Alzira).

Despús-ahir (D2V, 3v.): Dia anterior al dia d'ahir. Aquest terme presenta una ampla extensió arreu del sistema lingüístic, car el DECat ens parla de l'ús d'aquesta forma no sols a terres valencianes, sinó també al Rosselló, a les terres de l'Ebre, a les Balears i a les comarques de l'Oest, del nord-est i, també, en algunes parts de les centrals de Catalunya. Quant al dialecte barceloní i la seva rodalia, s'hi empra el compost *abans-d'ahir*. Nogensmenys, el mateix J. Coromines reflecteix en el DECat que va arribar a sentir el terme *despús-ahir* a la regió del barceloní per boca de gent d'edat avançada.

Quant a la seva documentació, el DCVB recull la variant amb la forma arcaica *hir* (*despús-hir*) el 1462. En relació amb la morfologia del terme, som davant d'un mot compost format per dos adverbis de temps: *despús* i *ahir*. Pel que fa a la primera forma, el DECat ens informa que deriva de la forma llatina DE EX POST.

En la nostra transcripció, hem documentat aquesta forma un total de tres vegades amb una datació que va des del 1582 (text D, 2v.) fins al 1588 (text I, 1v.):

D2V Y que, en lo dia de **despús-ahir**, [...].

D5V E dix que en lo dia de **despús-ahir**, que contàvem tres del *present* y corrent mes de giner, [...].

I8V E dix que **despús-ahir** que fonch diumenge en la nit en casa de la viuda de Talens, [...].

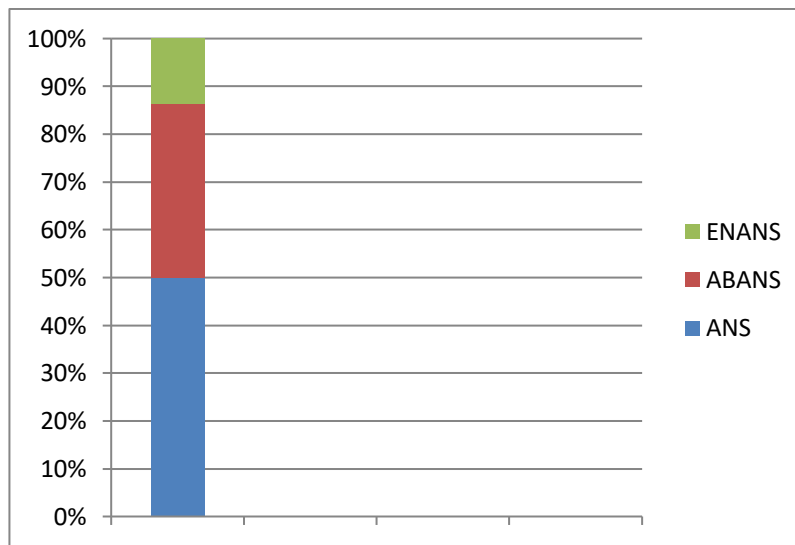
Enans (D3V, 3v.): Forma equivalent a l'adverbi de temps *abans*. Segons el DCVB deriva del llatí *IN ANTE amb el mateix significat però amb l'afegiment de la -s final adverbial.⁶²⁸ En el nostre text apareix reflectit un total de tres vegades totes aquestes en el text D (1582, Alzira):

D3V [...] tenint ell, testimoni, notícia que la nit **enans** havien fullat de merda les portes de Pere Serrano, [...].

D3V Emperò, li dix que al temps que feren dita inmondícia eo **enans**, [...].

D9V [...] que además de havent-li ensusat les portes de merda dos o tres nits **enans** li era exit cas acordat a matar-lo.

Observem en el següent gràfic la proporció entre les formes *abans* (36,36%), *ans* (sentit adverbial) (50%) i *enans* (13,64%):

⁶²⁸ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:282).

Ençà (A10V, 6v.):⁶²⁹ Segons podem observar en el DCVB aquest adverb, entre diverses accepcions, és equivalent a l'expressió *cap al temps present*. Amb aquest sentit el documentem un total de sis vegades en un període temporal que va des de 1570 fins a 1596. Vet ací distints exemples:

F13R E dix que de lloch en la *present* vila de temps de més trenta ays **ensà**,
[...].

I8R [...] y si se an enconrat aquells *per* los carrers en la placa del dia de dita qüestió **ensà**.

I11V E sent presos aquells del dia de ahir **ençà** y no haver-se-li manat a ell,
[...].

J4R Y no·l coneix de altra cosa ni de més temps **ensà**.

Hir (A5R, 4v.): Variant arcaica del terme *ahir*. El fet que als nostres manuscrits sols el documentem una vegada al text amb la datació més antiga (text A, 1570), ens condueix a creure que, a l'època estudiada, esdevenia un mot en desús. El DCVB tendeix a confirmar-nos aquesta hipòtesi, puix que la documentació més tardana que ens ofereix data de 1406. No obstant, documenta el compost *después-hir* el 1462. J. Coromines, en el DECat, ens informa que aquesta forma es documenta des del segle XIII fins a la fi de l'Edat Mitjana. Cap a la meitat del segle XV, segons el DECat, comencen a documentar-se les primeres formes amb la a- adventícia pròpia d'altres adverbis de temps, mode o lloc, com ara *avui*, *allavors*, *així* o *allà*. Farreny i Sistachs,⁶³⁰ també arriba a una conclusió semblant a la nostra, quan documenta aquest terme en la seva obra.

Hui (A5V, 28v.): Variant de les formes *vui* i *avui*,⁶³¹ aquesta darrera formada a través d'una a- adventícia, de manera paral·lela a com ocorre en *hir* > *ahir*. Aquesta forma és la que s'empra actualment a la Ribera del Xúquer i en tot el valencià

⁶²⁹ Dins d'aquest recompte s'hi inclouen les dues vegades que apareix la forma *ençà* de manera conjunta amb la partícula *que*; ambdues configuren una conjunció subordinada adverbial de temps. Per més informació vegeu 2.13.2.1 *Nexes i oracions temporals*.

⁶³⁰ Vegeu Farreny i Sistachs, Maria D.: (2004: 408).

⁶³¹ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:284).

general. En els nostres textos, aquesta forma apareix reflectida un total de vint-i-huit vegades: dènou amb la forma *hui*, huit sota la forma *huy* i una sense la *hac* i amb i grega final, *uy*:

A5V [...] que ha hoÿt dir en lo dia de **hui** en casa de [...].

E8V A la qual Elisabet Bázquez véu en lo dia de ahir e **huy** [...].

G2R E dix que ell, testimoni, en lo dia de **uy**, [...].

Jamay (D2R, 1v.): Adverbi intensiu de la forma *mai*, equivalent a construccions del tipus *cap vegada més o mai és*. Aquest adverbi encara és present en l'occità contemporani.⁶³² En la nostra transcripció el trobem documentat una única vegada. En l'exemple aportat, podem comprovar l'equivalència semàntica aportada:

D2R [...] ell, testimoni, li pregà *que* li digués a qui volia acoltellejar e **jamay** [cap vegada més / mai més] lo y volgué dir.

Jamés (E32R, 7v.): Adverbi equivalent amb el mateix sentit que la forma anterior *jamay*. En la nostra transcripció hem documentat aquesta forma un total de set vegades, les quals es distribueixen de la següent manera: 1v. en el text E (1582, Cogullada) i 6v. en el text I (1588, Carcaixent). Vet ací un exemple de cadascun dels textos:

E32R E acò *per* lo que ha dit desús y *perquè* **jamés** no l'a huit dir cosa en contrari.

I7V E dix que sempre és estat ell, confessant, amich del dit Batiste Guerau e que **jamés** ha tengut enemistat contra aquell, [...].

Llavors [Lavós] (A5R, 9v.): Forma derivada de la combinació del llatí vulgar *ĀD ĪLLIS HŌRIS*. En l'actualitat, l'ús d'aquest adverbi de temps és inexistent en el parlar de la Ribera del Xúquer, car en el registre col·loquial s'empra la forma castellana *entonces*. En els registres més formals, els criteris emprats per la normalització lingüística han apostat més per la forma *aleshores*. En la nostra transcripció, hem documentat la presència d'aquest adverbi un total de nou vegades; cinc sota la

⁶³² Vegeu Alibèrt, Loís (2000:208).

forma *lavós* (55,6%) i quatre (44,4%) amb la grafia actual *llavors*. Cal remarcar que les quatre formes que ens mostren la caiguda de la -r final les trobem en el text més antic (text A, 1570, Alzira). En canvi, les formes amb la grafia actual no les documentem fins el 1588 (text I, Carcaixent). Observem-ne dos exemples contextualitzats:

A5R Y quant foren a l'entrar del pont levadís, **lavós**, ell, dit testimoni, [...].

I6R [...] de parts altra ab los quals, **llavors**, fermà pau y treva.

Quondam (E20R, 12v.): Forma llatina emprada per a al·ludir a algú que jo no hi és. Segons el DCVB, té com a significat «en altre temps.» L'hem documentat un total de dotze vegades i en totes s'empra per a fer referència a una persona que ha mort. Vet ací una sèrie d'exemples.

E20R E dix que lo que sab e pot dir sobre dit capítol és que la dita Isabet Vasques, **quondam**, estava molt engol·losida [...].

K7R Y de continent, hoí que lo dit Andreu Torres, **quondam**, son marit, dix: [...].

K17V Scripció en casa la *viuda* Catherina Lòpiz y de Cursà, muller *que* fone del **quondam** Pere Cursà, [...].

Cal remarcar que també documentem el seu ús en textos jurídics medievals mallorquins i barcelonins.⁶³³

Sellavors (A3R, 22v.): També cal remarcar la presència de la forma *sellavors* (i també *sellavós* [A6R], *sellavores* [G2V] i *sallavors* [J6V]), amb el mateix sentit que l'anterior *llavors*. Aquesta, segons el DCVB, es forma a partir de l'expressió llatina ECCE ÌLLAS HŌRAS. Cal remarcar que en l'actualitat, a nivell col·loquial en el context estudiat, s'empra el castellanisme *entonces*. En la nostra transcripció no hem documentat cap exemple d'aquest castellanisme. De fet, el CIVAL ens ofereix les mostres d'aquest el 1611, en textos de la localitat riberenca

⁶³³ Vegeu Miralles, J. (1984:348) i Ferrer i Mallol, Maria-Teresa; Garcia i Sanz, Arcadi (1983:597).

d'Albalat:⁶³⁴

B11R E sellavors [aleshores] respós dit testimoni: «Veniu.»

Sendemà (D5R, 3v.): En l'actualitat, aquesta forma és força viva i presenta un ús bastant extens a la Ribera del Xúquer. A més, segons el DECat, presenta un fort arrelament a terres valencianes. Quant a l'etimologia, tant el DCVB com el DECat coincideixen en el fet que aquesta forma deriva de l'aglutinació de l'article *s'* (provinent del llatí IPSE) i el terme *endemà*. Semànticament, és equivalent a l'expressió *l'endemà*. En la nostra transcripció l'hem documentada un total de tres vegades:

D12R E dix que a hoït lo **sendemà** de dit dumenge [...].

D5R E dix que dumenge propassat, o lo **sendemà** [...].

E30V [...] véu al **sendemà** que la dita Ysabet Bázquez, muller del dit Jordi Martínez, se gità carnalment *per* tres voltes ab un fadrí de sa casa nomenat Juan.

D'altra banda, malgrat que en l'actualitat el seu ús haja quedat reduït a diversos indrets del nostre sistema lingüístic (l'Alguer, Mallorca, País Valencia [DCVB i DECat]), es tracta d'un terme documentat a tot arreu i en diferents èpoques. De fet, el CICA, del total de vegades que troba aquesta forma entre els segles XIII i XVII, un 78,23% ho fa fora del territori propi del valencià.

Sempre (I7V, 1v.): Malgrat l'ampli ús d'aquest adverbi de temps (el CICA el documenta en totes les zones dialectals i en quasi totes les tipologies textuais que estudia), sols l'hem documentat una sola vegada. Entenem que aquest fet és conseqüència del seu caràcter cultista; SĒMPER > sempre:

I7V E dix que **sempre** és estat ell, confessant, [...].

⁶³⁴ Vegeu CIVALL, *entonces*.

Tantost (A8V, 7v.):⁶³⁵ Amb l'ús adverbial equivalent a construccions del tipus *tot seguit o tan prompte com*, l'hem documentat un total de set vegades, les quals es distribueixen de la següent manera: 1v. (14,3%) en el text A (Alzira, 1570), 2v. (28,6%) en el text I (1588, Carcaixent) i 4v. (57,1%) en el text K. (1599, Algemesí). Vet ací diferents exemples de la forma tantost:

A8V E que açò fonch **tantost** com se'n vingué del banch de Joan de les Forces eo de son pare.

I14V E **tantost** sentí ell, confessant, que comencà de tocar la una campana y, de continent, tocaren l'altra campana.

K10V-11R [...] y se segué en una cadira y, no véu al dit Matheu Blanc y, **tantost**, arribaren Hierony Cabanes y Berthomeu de na Cursana y altres forasters.

Tostemps (D16R, 8v.): Construcció semànticament equivalent a la forma *sempre*. Apareix un total de huit vegades (88,9%) front una que ho fa la forma esmentada (11,1%). Aquestes huit vegades es distribueixen de la següent manera: 1v. text D (1582, Alzira), 2v. text F (1583, Alzira), 2v. text I (1588, Carcaixent), 2v. text K (1599, Algemesí). El fet que aquesta s'empri amb major freqüència que la forma *sempre*, ens pot indicar que aquesta era d'ús habitual. Observem ací la contextualització de diferents exemples:

D16R Y ella, dita testimoni, vent que **tostemps** perseveraren axí [...].

F10R E que **tostemps** ha entés que dit Luís Alcayna thé regit molt bé lo dit ofici de jurat, [...].

I9V [...] que jamés ha tengut paraules ni baralles ab aquell, ans **tostemps** li és estat amich.

K16V [...] **tostemps** e quant provehit y manat serà *per* lo justícia de Algezira, [...].

⁶³⁵ Dins d'aquest recompte s'hi inclouen les dues vegades que apareix la forma *tantost* de manera conjunta amb la partícula *com*; ambdues configuren una conjunció subordinada adverbial de temps. Per més informació vegeu 2.13.2.1 *Nexes i oracions temporals*.

Tunch (F13V, 1v.): Llatinisme emprat amb el sentit d'*aleshores*. Segons el DCVB no és una forma gaire habitual en català, puix que sols apareix en textos jurídics dels segles XV i XVI. En la nostra transcripció el trobem una única vegada amb el sentit que hem expressat:

F13V [...] y, prenint-li conte ell, testimoni, y·ls altres magnífichs jurats, que **tunch** [*aleshores*] eren de dita vila, [...].

2.10.1.2 Locucions i expressions adverbials de temps

A cap de (B19V, 1v.): Aquesta expressió fa referència al pas d'un lapse de temps concret. Les datacions més antigues que ens ofereixen el CICA i el CIVAL daten ambdues del segle XIII; la primera font ens remet a les *Homilies de Tortosa* i la segona al *Llibre de la cort del justícia de la ciutat de València*. En els nostres textos documentem aquesta expressió una única vegada, en el text B (Alzira, 1572):

B19V [...] lo mateix fadrí que ho digué hera un lladre, per so que **a cap de vint dies** qu'estigué en casa, li furtà roba de un criat del dit testimoni, [...].

Al present (F6V, 11v.): Aquesta construcció és equivalent a la forma *actualment*. El CIVAL la documenta en terres valencianes des dels tombants del segle XIII (1296), en el *Llibre d'establiments i ordenacions* de la ciutat de València. En el nostre text, documentem aquesta expressió un total d'onze vegades, les quals es reparteixen del següent mode: 3v. text F (1583, Alzira), 2v. text H (1588, Alzira), 3v. text I (1588, Carcaixent), 1v. text J (1596, Alzira) i 2v. text K (1599, Algemesí). Observem ací diversos exemples contextualitzats:

F6V [...] y altres que **al present** no és recordant, [...].

H10R [...] y que **al present** no és recordant, sinó de Hieroni Almel·la, [...].

I6R [...] Miquel Gibertó y altres moltes persones que, **al present**, no està en recort dels noms de aquells, [...].

J5V [...] y **al present** està en la plaça de *sent*a Catherina de dita vila, [...].

K9R Lo sobredit Miquel Aguilar, de Catarroja natural, **al present** atrobat en la *present universitat* de Algemesí, [...].

Al temps (de) (B13R, 19v.): Aquesta construcció pot presentar dos significats distints en funció de si regeix la preposició *de* o no: si la regeix, esdevé una expressió emprada per situar temporalment un fet mitjançant la seua ubicació al costat d'un altre identificable per tothom. Observem-ho en els dos exemples documentats:

B13R [...] ço és, qu'està en veritat que enguany propassat, **al temps dels** cuchs, [...].

K10V Y **al temps de** la qüestió los dits Aguilar y [...].

Tanmateix, quan no regeix la dita preposició, esdevé una construcció equivalent a l'adverbi temporal *quan*. De fet, en algunes mostres, podem observar com els escriptors l'empen per a dur a terme la *variatio sinonimica* amb aquesta forma:

C2V [...] salvo que lo dit Josep Castany deya **al temps que** li pegaven [...].

H11V Fonch interrogat que diga que **al temps e quant** lo dit doctor girà les espalles [...].

K4R [...] **al temps e quant** lo justícia de la *present universitat* tingué presos a [...].

Anit (A10R, 25v.): De les vint-i-cinc vegades que registrem aquest mot totes fan referència a la nit anterior. Ninguna al·ludeix a «aquesta nit», tal com indica el DCVB que pot fer referència. Observem un conjunt d'exemples:

A10R Interrogat si **anit**, après de haver dinat, estigué en lo raval de Sanct Agostí [...].

D16V «Vaus así l'ascopetada que **anit** tiraren a ma filla.»

K15V E dix que lo que pot testificar és que sab que **anit** vespre [...].

Entenem que aquest adverbi tenia bastant ús en el context estudiat, no sols pel nombre de vegades que l'hem documentat, sinó també perquè comprén tot el segment cronològic estudiat (1570-1599). De fet, el CIVIL el documenta en terres valencianes des del 1280 en *el Llibre de la Cort del Justícia* de València.

De continent (A6V, 27v.):⁶³⁶ Forma antiga equivalent a l'actual *de seguida*. El CIVAL la documenta en terres valencianes des de l'any 1263 en el Llibre del Justícia d'Alcoi. Observem l'exemple documentat en la nostra transcripció:

A6V E axí, **de continent [de seguida]**, lo dit Batiste Tafoya donà a fogir devés la vila.

C8V Y, **de continent [de seguida]**, lo dit Periz posà mà a la espasa per a defender-se del dit Castany y li reparà ab dita sa espasa altres coltellades.

I13R E ya véu que entrà la dita na Rúvia en lo dit abivador y darrere d'ell, **de continent [de seguida]**, entrà Batiste Guerau, son amo.

De present (B16R, 3v.): Segons el DCVB, construcció equivalent a l'adverbi *actualment* o a la construcció *tot seguit*. El CIVAL detecta exemples d'aquesta construcció des de l'any 1280 en el *Llibre de la Cort de Justícia de València*. Observem aquesta equivalència en els següents exemples:

B16R [...] y son magnífich asesor Tomas Martí, e altres que **de present [actualment]** no-s recorda, [...].

E30R La honorable Maria de Vila-Franga, viuda relictà de Guillem de Burdeux, flaquer habittador de la present vila, **de present [tot seguit]** natural de Vizcaya, [...].

K8R Y axí lo prengueren pres hí-l portaren a la presó a hon, **de present [actualment]** està.

Dessús [desús] (A4R): En textos escrits, equival a expressions del tipus *més amunt*, és a dir, citats anteriorment. El CIVAL la documenta al País Valencià des del segle XIII (1282) en els *Pergamins, processos i cartes reals* de Berenguer de Ripoll. Vet ací distints exemples documentats en els nostre textos:

A4R E dix que de lloch e temps ja u ha dit **desús [més amunt]**, [...].

⁶³⁶ Dins d'aquest recompte s'inclouen les quatre vegades que apareix la locució *de continent* de manera conjunta amb la partícula *que*; ambdues configuren una conjunció subordinada adverbial de temps. Per més informació vegeu 2.13.2.1 *Nexes i oracions temporals*.

B14V E dix la dita testimoni que ja ho a dit **desús [més amunt]**.

En après (D2R, 11v.):⁶³⁷ Aquesta construcció presenta el sentit de la forma actual *després*. La presència d'aquesta construcció en la nostra llengua és força antiga, car el DCVB ens informa de la seva presència des de *Les homilies d'Organyà*. De fet, el CICA ens ofereix tot un ventall de mostres que van des del segle XIII al XVII. En els exemples aportats, podem comprovar el sentit d'aquesta construcció:

D2R Y **en après [després]** hoy que una nit, estant lo dit Serrano y sa muller en casa de Vicent Garcia, [...].

I5V Y lo dit Carbonell **en après [després]** prengué una pedra y la y tirà a ell, *testimoni*.

En continent (D16V, 7v.):⁶³⁸ Aquesta construcció té el mateix valor semàntic que la ja citada *de continent*, és a dir, *immediatament* o *de seguida*. El CIVAL la documenta en terres valencianes des de les primeres dècades de la conquesta cristiana: el 1275 en el *Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina*. Observem el valor d'aquesta construcció en els següents exemples:

D16V Y, **en continent [immediatament]**, sentí un tro d'escopeta e no pot dir qui lo tirà.

I4R Y, **en continent [immediatament]**, hixqué ell, dit testimoni, al dit corral y sentí remor de gent *que* fugia [...].

Enguany proppassat [enguany propassat] (B11R, 2v.): Si analitzem el sentit d'ambdós components d'aquesta expressió podem deduir que fa referència a l'expressió *aquest any anterior*; l'adverbi *enguany* (derivat del llatí vulgar *IN-HOC-ANNO)⁶³⁹

⁶³⁷ Dins d'aquest recompte s'inclouen la única vegada que documentem la locució *en après* de manera conjunta amb la partícula *que*; ambdues configuren una conjunció subordinada adverbial de temps. Per més informació vegeu 2.13.2.1 *Nexes i oracions temporals*.

⁶³⁸ Dins d'aquest recompte s'inclouen les dues vegades que apareix la locució *en continent* de manera conjunta amb la partícula *que*; ambdues configuren una conjunció subordinada adverbial de temps. Per més informació vegeu 2.13.2.1 *Nexes i oracions temporals*.

⁶³⁹ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:284).

és equivalent a *aquest any* i l'adjectiu *proppassat* fa referència a l'immediatament anterior. A més, en el context en el qual la trobem, té sentit, ja que no fa referència a la descripció d'una acció vinculada als fets que es jutgen: al·ludeix a unes accions realitzades per l'inculpat en el passat. En l'actualitat, aquesta forma encara és viva a les comarques de l'Horta.⁶⁴⁰

Nit pròxima passada (I5R, 1v.): Construcció equivalent a *la nit anterior*. Basem aquesta afirmació en la presència de l'adjectiu *pròxim*, ja que segons el DCVB pot presentar el sentit de «el que està més a prop.»

I5R E dix que la nit **pròxima passada** [**anterior**], que al parer d'ell, relant y *testimoni*, serien entre les huit y nou hores de la nit, [...].

2.10.1.3 *Les parts del dia*

A bocavespre (A8R, 1v.): Aquesta expressió no la podem trobar en cap de les obres lexicogràfiques consultades per realitzar aquest treball. No obstant, la informació que el relat ens dóna sobre el moment del dia al qual fa referència el fragment transcrit ens permet afirmar que aquesta expressió al·ludeix al període que va des de les darreres hores de la tarda fins a les primeres de la nit. Cal remarcar que el text presenta data d'hivern (sis de febrer), quan el període de llum solar és més breu que a l'estiu.

A8R Fonch *interrogat*, ell en lo dia de ahir, **entre set y huit de la nit**, si passà en companyia o assoles *per davant* la porta de Bernat Torremocha:
E dix que [*ell*], *confessant*, **a bocavespre**, estigué [...].

Des de la vessant gramatical i morfològica, ens trobaríem amb un adverbi de temps format per composició dels termes *boca*, el qual pren el sentit figurat d'entrada, i *vespre*; és a dir, *l'entrada del vespre*.

En l'actualitat, a la Ribera del Xúquer, trobem una altra expressió per referir-se a aquesta part del dia, en què el terme *boca* és present amb forma de diminutiu i

⁶⁴⁰ Informació obtinguda en converses amb el Dr. Emili Casanova.

amb l'oclusiva bilabial inicial ensordida (podria tractar-se d'un canvi metafòric *boca* > *poca*): *a poqueta nit*. Aquest ensordiment es veu reforçat pel significat que li dóna a l'expressió, car lliga amb el seu sentit; quan està fent-se de nit encara no és nit tancada, per tant és *poqueta nit* i no la nit total. En el DECat Coromines ens informa d'una expressió a *boca de nit*, la qual es podria relacionar amb l'origen del terme estudiat: els parlants haurien canviat el terme *nit* per *vespre* i haurien elidit la preposició *de*: *a boca de nit* > *a boca de vespre* > *a bocavespre*.

A la que·s volia fer de nit (D3R, 2v.): Aquesta expressió temporal equival a la forma *vespre*, és a dir, fa referència al període del dia en el qual el sol s'amaga i comença a fer-se fosc. L'hem documentada dues vegades: 1v. en el text D (Alzira, 1582) i 1v. en el text I (Cogullada, 1582). De fet, la construcció *a la que*, en aquest context, cobra el sentit de *en el moment que*. Observem-ne els exemples:

D3R E dix que en lo dia de ahir, **a la que·s volia fer de nit**, anant passejant ell, dit testimoni, en companyia de Pedro de Mur, menor, [...].

E13R [...] de la universitat de Carcaxent al lloch de Cugullada a hon tenia sa casa e habitació, **a la que·s volia fer de nit**, arribant a la dita sa casa, [...].

Ésser de dia clar [era de dia clar] (J6R, 1v.): Primeres hores del matí en les quals la llum del sol ja ha fet esvair-se l'obscuritat de la nit. En l'actualitat, aquesta expressió encara es manté viva en al context estudiat:

J6R E dix lo dit confessant que ja **era de dia clar** e que no sab si l'han vist exir de dita sa casa, sinó és lo fill de Vergara, que es diu Cosme Vergara.

Prima nit (A8V, 3v.): Es tracta d'una expressió composta per la forma femenina singular de l'adjectiu arcaic *prim*, el primer, del llatí PRIMUS (DECat), amb el mateix significat, i el terme *nit*.

En la nostra transcripció podem esbrinar que el seu significat no es correspon amb exactitud amb la definició que en dóna el DCVB; aquesta obra la defineix com «les hores que precedeixen de prop la mitja nit» i en els nostres textos l'expressió

estudiada al·ludeix a un interval horari diferent: des de les set fins a les deu de la nit, de manera que podem deduir que als textos transcrits aquesta expressió fa referència a les primeres hores de la nit.

De fet, podríem interpretar les deu de la nit com a *prima nit*, segons la definició del DCVB, però en el nostre cas comença catalogant com a *prima nit* a partir de les set de la vesprada. Aquesta diferència ens pot venir donada per l'època de l'any en la qual documentem la mostra; la nostra data del 22 de març.

I8R VII Fonch interrogat que diga la dita nit de diumenge ara propassat, **des de les set ores de prima nit fins a les de[u] hores de dita nit**, a hon estigué ell, confesant, y en companyia de qui: [...].

Cal remarcar com el sentit de l'expressió *prima nit* en el nostre text coincideix més amb la definició que en dona el DAG, ja que aquesta obra cataloga l'expressió estudiada com a «les primeres hores de la nit.»

Vesprada (A9V, 8v.): Tal com indica el DCVB, lapse de temps que va des del migdia fins a la posta de sol. De fet, en el primer exemple que aportem, l'escrivà especifica a quina part de la vesprada es refereix; introdueix l'expressió *de migjorn*, de manera que podem deduir que es tracta del començament de la vesprada. Actualment, a la Ribera del Xúquer el terme *vesprada* continua en vigor per fer referència a aquest lapse de temps. Farreny també documenta aquest terme amb idèntic sentit en la Lleida del segle XVI.⁶⁴¹

A9V Interrogat si ell, dit confessant e testimoni, juntament ab los dits Jaume Çaplana e Francés Carpi, o algú de aquells, **ayr de vesprada** de migjorn, si ell anà a passejar *per* lo raval de Sanct Agostí o moreria: [...].

E7R E dix que estant ella, testimoni, en lo dia de **air de vesprada** en casa de sa mare, [...].

⁶⁴¹ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:407).

2.10.2 Les expressions de quantitat

2.10.2.1 Adverbis de quantitat

Alsmenys (F8V, 1v.): Forma que resulta d'afegir una *essa* al primer compost d'aquest terme, la forma contracta *al*. Aquesta *essa* es pot entendre com un morfema de plural per fer concordar ambdós elements que configuren aquest adverbi. Les mostres d'aquesta forma no són gaire abundants; el CICA no la documenta i el CIVALL sols ens en mostra una de l'any 1490 documentada en el *Llibre d'hores*. Si estudiem el context en què es presenta, podem concloure que té el mateix sentit que *almenys*:

F8V Alsmenys los del raval no son estats contra la vila com ell que, [...].

Ausades (D10R, 1v.): Adverbi equivalent a expressions del tipus *certament* o *en veritat*. Aquesta definició coincideix amb el sentit que cobra al text transcrit:

D10R Y ell, testimoni, los dix: «Ausades [**certament** / **en veritat**] que vosaltres ho aureu fet!»

En l'actualitat el seu ús està força estès a les poblacions de la Ribera, però amb l'elisió de la *-d-* intervocàlica (*ausaes*) En relació amb l'etimologia, el DCVB proposa que deriva del castellà antic *a osadas*, amb el mateix significat. No obstant, en el DECat, J. Coromines desmenteix aquesta etimologia i qualifica aquesta forma com a catalana; segons aquest filòleg s'hauria format a partir de la contracció de la preposició *a* amb la variant arcaica *osades* (del verb *osar*, forma arcaica del terme **gosar**). A més, afirma que malgrat haver existit en castellà la construcció *a osadas*, aquesta va quedar-se antiga durant l'Edat Mitjana, al mateix temps que en català. E. Casanova també documenta aquest terme en el seu estudi sobre el lèxic en les obres d'Antoni Canals.⁶⁴²

Menis (C2R, 1V): Menys. Com que sols el documentem una vegada i, a més, ho fem en

⁶⁴² Vegeu Casanova, E. (1988:48).

un text d'un escrivà de possible parla castellana,⁶⁴³ podem deduir que es tracta de la representació del so nasal palatal amb la i llatina:

C2R Lo honorable en Joan Pèriz, llaurador, de hedad de vint-y-dos anys poch més o **menis**, [...].

Pus (A8V, 1v.): Segons el DCVB, forma sinònima del terme *més*. De fet, aquest és el significat del terme estudiat en els textos transcrits:

A8V [...] dit confessant, per an[ar] com anava ell, dit confessant, cantant per allí **pus [més]** de mija ora, [...].

Quant al seu origen, tant el DCVB com el DECat coincideixen a l'afirmar que deriva del llatí PLUS (amb idèntic significat). De fet, aquesta darrera font el data ja des de les *Homilies d'Organyà*. També ens diu que al llarg de l'Edat Mitjana alterna el seu ús amb la forma plena *plus*. Tanmateix, a partir del segle XV el seu ús ja havia reulat bastant. Consegüentment, si tenim en compte que la nostra forma data de 1570, podem presuposar que som davant d'una forma que durant l'època estudiada esdevenia ja antiga. De fet, en la nostra transcripció no l'hem tornada a documentar en dates posteriors.

2.10.2.2 Locucions i expressions adverbials de quantitat

En avant (B19V, 1v.): Locució adverbial formada per la preposició *en* i l'adverbi *avant* amb el sentit que presenta l'actual construcció *endavant*. En la nostra transcripció presenta el sentit de complement circumstancial de quantitat, ja que fa referència al valor econòmic d'unes peces de roba:

B19V [...] li furtà roba de un criat del dit testimoni, que valia **més de deu ducats en avant**.

⁶⁴³ En el text C trobem evidències que l'escrivà podria ésser de parla castellana: passa del català al castellà la forma Peris (*Pèriz* > *Pérez*) i presenta diversos castellanismes, com ara el pronom personal àton *lis* (C3V) o la preposició *para* (C6V).

No obstant, aquesta construcció presenta més sentits: segons el DECat, tenim referències del terme *avant* ja des del segle XIII. A més, és un terme freqüent des de Llull i les *Grans Cròniques* amb el significat de situació avançada o moviment. En relació amb la construcció *en avant*, el DCVB la documenta sota la forma de refrany a la localitat valenciana d'Alcoi: «Qui no mira en avant, cau en arrere.» El DAG documenta el terme *avant*, però no la locució *en avant*. On sí que trobem referències a aquesta locució és al DECat; aquesta obra ens informa que la construcció *endavant* no és gaire freqüent en la llengua antiga, on solem trobar la construcció *en avant*, o les formes *avant* o *enant*. En l'actualitat, a la Ribera del Xúquer, aquesta construcció és viva amb expressions del tipus *d'ara en avant*.

En extrem [en estrem] (D10V, 1v.): Segons el DCVB, locució equivalent a expressions del tipus *en el grau màxim* o *en grandíssima manera*:

D10V «[...] perquè·m te enujat **en estrem**.»

2.10.3 *Les expressions de lloc*

2.10.3.1 *Adverbis de lloc*

Oferim aquí un llistat amb els adverbis de lloc més destacats que hem localitzat. No els comentem, ja que són d'ús bastant comú i estan ja força estudiats: *avall* (A3R), *avant* (H7V), *dalt* (D16R), *enfront* (K15R) i *luny* (J4R).

2.10.3.2 *Locucions i expressions adverbials de lloc*

De front (A8V, 6v.): Forma equivalent a l'actual adverbi *enfront*:

A8V [...]e a la porta de **de front [enfront]**, [...].

2.10.4 *Les expressions de mode*

2.10.4.1 *Adverbis de mode*

A soles (A10R, 11v.): Sol, tot sol. Amb el sentit que presenta en la nostra transcripció (sense ningú més, «sense més testimonis»), J. Coromines en el DECat, el considera admissible en la llengua escrita, puix que el documenta des del segle XV en l'obra de J. Martorell. No obstant, descarta que siga admissible amb el

significat de *res més*. En l'actualitat esdevé d'ús general en valencià, malgrat que en meridional ha quedat reduïda a la forma *soles*.⁶⁴⁴

D12V E dix que no à estat ell, dit rel·lant, en la dita nit en lo dit banch de Sencta Catherina, **a soles ni en companyia de ningú**, ni sab res del contengut en dit interrogatori.

Ensemps (A7R, 3v.): En la nostra transcripció els tres exemples que tenim d'ús d'aquesta forma són equivalents a l'expressió *de manera conjunta*. Per aquest motiu l'hem catalogada com a adverb de mode. Aquesta forma encara és present en l'occità contemporani.⁶⁴⁵ Observem-hi distints exemples de la nostra transcripció.

A7R E dix que en lo dia de hir en la nit, a les set o huyt ores de la nit, anant ella, dita testimoni, **ensemps** ab Gaspar Alfaro, [...].

E2R [...] que haurien mort una dona en lo lloch de Cogullada, sa magnificiència, de continent, **ensemps** ab lo magnífich Micholau Costa, notari, assessor hordinari de aquell, [...].

K6R [...] accedí a la casa del dit Blanc **ensemps** ab Jaume Lobet, alguazil real de la ciutat de València.

2.10.4.2 Locucions i expressions adverbials de mode

A un temps (H11V, 1v.): Locució modal equivalent a adverbis com ara *alhora* o *conjuntament*. El CIVAL la documenta per primera vegada amb aquest sentit el 1652 en les poesies de Llorenç Mateu. Observem l'exemple localitzat en la nostra transcripció:

H11V [...] lo dit doctor y ell, confessant, **a un temps [alhora / conjuntament]** alçaren les mans hí·s pegaren de punyades los dos [...].

⁶⁴⁴ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:212).

⁶⁴⁵ Vegeu Alibèrt, Loís (2000:215).

De prest (C7V, 1v.): En la nostra transcripció, podem copsar com aquesta locució presenta el sentit de *prompte*. La construcció *de prest* no és documentada pel CICA fins la primera part del segle XVI en la *Primera part de la història de València*. Vet ací l'exemple de la nostra transcripció:

C7V [...] sentí un avalot de brega; giràs **de prest [ràpidament]**, e véu com Joseph Castany e Joan Pérez se estaven pegant ab le espases tirades.

De secret (E22V, 1v.): En els textos estudiats, hi pren el sentit de realitzar quelcom d'amagat, *secretament*:

E22V Y que, sabent que entre lo dit Jordi y lo dit Joanes havien de tractar de la soldada, ella, dita testimoni, dix al dit Joanes que no-s desconcertàs ab dit son amo, que allò que faltaria ella o posaria **de secret [d'amagat / secretament]**, sols que no se n'anàs.

2.10.4.3 Adverbis formats amb el sufix *-ment*

Mostrem ací un llistat format per adverbis configurats a partir d'un adjectiu (flexionat en femení singular, sempre que siga variable) més el sufix *-ment*. En tots els casos cobra el sentit de *de manera + significat de l'adjectiu*. Vet ací el llistat i una sèrie d'exemples: *acertivament* (I6R), *degudament* (F12V), *determinadament* (I16R), *expressament* (I11V), *lealment* (F10R), *manifestament* (E2R), *ocularment* (D4V), *públicament* (D6R), *respectivament* (I8R), *verament* (H12R).

I6R Encara *que* de certa ciència no u pot adverar **acertivament [de manera acertiva]** [...].

F12V [...] y que lo dit Alcayna a regit bé e **degudament** [de manera deguda] [...].

D6R [...] y que axí o a entés **públicament [de manera pública]** per la present vila.

2.10.5 Les expressions d'afirmació i negació

2.10.5.1 Adverbis de negació

En aquest subapartat, a banda de l'ús de les formes prototípiques *no* (A3R) o *mai* (A9R), cal remarcar l'absència de la forma *pas* com a reforç de la forma *no* amb caràcter adversatiu, prototípica del català oriental i que, fins i tot, en català septentrional ha substituït la forma *no*.⁶⁴⁶ En valencià medieval també era ben viva, tal com podem observar al CIVAL;⁶⁴⁷ la darrera documentació d'aquest terme en terres valencianes en llengua antiga data de l'any 1497. A partir del segle XVI ja no s'observen mostres, fins la reintroducció d'aquesta estructura en textos literaris del segle XX. En els nostres textos tampoc trobem estructures de doble negació, no obstant, aquestes no deurién haver estat alienes al parlar de la Ribera del Xúquer, ja que n'hem documentat una en un procés criminal de la població riberenca de Sueca.⁶⁴⁸

2.10.5.2 Adverbis d'afirmació

No comentarem les formes *sí* i *també*, car resulten força populars tant en el context estudiat com a la resta del sistema lingüístic. Nogensmeny, cal parar atenció a la forma *hoc* documentada dues vegades, totes en el text D (Alzira, 1582):

Hoc (D10V, 2v.): Aquest adverbi prové de la forma llatina HŎC. Tal com ens indica el DCVB, aquesta forma, en el llatí vulgar de la Gàl·lia meridional, va adoptar un significat afirmatiu. De fet, continua sent l'adverbi d'afirmació prototípic de l'occità, tal com ho és la forma *oui* en francès⁶⁴⁹ o *sí* en català. El CIVAL la documenta en terres valencianes des de les primeres dècades de la conquesta, en el *Llibre de la Cort del Justícia d'Alcoi*, del 1263. A Montuïri, a l'illa de Mallorca, J. Miralles també documenta aquest adverbi durant el segle XIV.⁶⁵⁰ Observem-hi els

⁶⁴⁶ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:286).

⁶⁴⁷ Vegeu CIVAL, *no pas*.

⁶⁴⁸ Arxiu Històric Municipal de Sueca, signatura 101-61, full 6R: «E, dient-li lo dit Serrano que no era aquella la primera vegada, dix lo dit home que **may no** havia furtat més de aquell poquet que portava en la dita taleca.»

⁶⁴⁹ Vegeu Alibèrt, Loís (2000:225).

⁶⁵⁰ Vegeu Miralles, J. (1984:361).

exemples documentats:

D10V «Yo no e fet mes de fullar-me el llindar de la porta. **Hoc [sí]**, vós fou lo que aveu untat les portes de merda.»

D12V -13R «Yo no e fet, sino fullarme en lo llindar. **Hoc [sí]**, vós fou lo que aveu fullat les tancadures y anelles de merda.»

2.10.5.3 *Locucions i expressions adverbials d'afirmació*

Així mateix [axí mateix] (B13R, 10v.): Aquesta expressió, en funció del context, pot adquirir el valor de l'adverbi d'afirmació *també*. Vet ací distints exemples localitzats d'aquesta forma amb el valor descrit:

B13R – V E axí mateix [també] és recordant lo dit testimoni que lo dit Frances Oliver li dix que **axí mateix [també]** lo dit Rexarch li avia furtat fulla en la casella.

C6R Y, axí mateix [també], véu a Berthomeu Castany ser mà de aquell, lo qual, **axí mateix [també]**, se mesclà en dita brega ab la espasa tirada.

2.11 Pronoms relatius

2.11.1 Els pronoms *que* / *què*

En relació amb la forma *que*, podem observar com aquesta la trobem reflectida tant realitzant la funció de subjecte com de complement directe. A més, l'antiga distinció llatina que emprava l'ètim propi del nominatiu d'aquesta forma per al femení (QUAE),⁶⁵¹ ja ha estat superada; observem com la forma estudiada amb funció de subjecte presenta antecedents d'ambdós gèneres.

Funció de subjecte

antecedent + personal masculí

A3R E dix qu·estant ella, dita testimoni, a la porta de sa cassa, esta nit, véu com tres hòmens **que** anaven devés la vila [...].

antecedent + personal femení

A6R Y a mà de les dones **que** anaven en companya de [...].

antecedent - personal masculí

E20R [...] en un teular **que**·stà prop de Cugullada, [...].

antecedent - personal femení

A3V [...] sentí com dix una veu, **que** al seu parer era de Juseph Castany, [...].

funció de subjecte precedit d'article

A3R E los **que** li pegaren eren tres hòmens, [...].

D10V «[...] Hoc, vós fou **lo que** aveu untat les portes de merda.»

precedit del demostratiu *aquell*

B16R E dix aquell **que** millor dret e justísia tinga.

Funció de CD

antecedent + personal masculí

A8V [...] se passejava ab aquell, **que**·l dexava en sa cassa [...].

⁶⁵¹ Vegeu Martí i Castell, Joan (2000:88).

antecedent + personal femení

I5R Y volent anar una dona **que** té ell, [...].

antecedent - personal masculí

A3R E dix que, *per* lo jurament **que** fet ha, [...].

antecedent - personal femení

D3R «Mirau quina pistola **que** porte.»

antecedent indeterminat precedit per article

A6R [...] hoynt dir a ell, [...], lo **que** dix, [...].

antecedent indeterminat precedit per prep. + article i regit per la prep. de

C2R [...] de dir veritat del **que** sabrà

Funció de CC

CCL

antecedent –personal femení introduït per la preposició en

I11R [...] sien escarcerats de les presons **en què** aquells al *present* estan presos y detenguts [...].

antecedent –personal femení introduït per la preposició de i regit per article

C8R-V [...] lo havia nafrat, de la **que** veu exir gran efussio de sanch.

CCT

antecedent – personal femení

A3V E dix que estant en la nit propassada, **que** serien set hores [...].

2.11.2 El pronom qui

En relació amb aquest pronom, el trobem documentat tant realitzant la funció de subjecte de la subordinada com de complement directe. Aquest tret trenca amb la tradició llatina que cenyia la forma *qui* per al subjecte i la forma anterior, *que*, per a

l'acusatiu.⁶⁵²

*Subjecte*⁶⁵³

antecedent indeterminat + personal i precedit per article

K3V [...] y ell, dit confessant, anava acompanyant als **qui** sonaven [...].

antecedent + personal masculí

K14V Y diuhen públicament *per* la present *universitat* que Matheu Blanc és **lo qui** ha mort al dit Andreu Torres.

CD

antecedent indeterminat + personal introduït per la preposició a

D2R [...] li pregà *que* li digués a **qui** volia acoltellejar [...].⁶⁵⁴

CRV

antecedent + personal masculí introduït per la preposició de

J9R E pregà al dit son marit y a ella, dita testimoni, que pregassen a Gòmiz, **de qui** dit Turco dix que havia logat una casa, [...].

CN

antecedent indeterminat + personal introduït per la preposició de

D12R [...] en companyia **de qui** ana [...].

CC de companyia

antecedent indeterminat + personal regit per la preposició ab

D9R E demanant-li ell, dit testimoni, **ab qui** volia renyir [...].

⁶⁵² Vegeu Martí Castell. J. (2000:83-87).

⁶⁵³ No hem documentat cap mostra de la forma *qui* com a subjecte amb antedecedent personal femení. Aquest fet coincideix amb uns altres estudis sobre l'ús de *qui* en funció del gènere, com ara Ferrando, Antoni (1989:80) i Martí, Joan (2000:85). Entenem que aquest fet esdevé una imitació del llatí clàssic, car aquest realitzava aquesta distinció, tal com indica J. Calveras (*Apud* Cano, Maria A., 1992:419).

⁶⁵⁴ Lacreu, Josep (2012 [1990]:275) recomana emprar la preposició *a* per davant del pronom *qui* amb funcions d'acusatiu per evitar ambigüitats.

2.11.3 El pronom *on*

CC de lloc

Aquest pronom exerceix bàsicament la funció de CC de lloc. Les diferències ens venen donades per les preposicions que el regeixen. Cal remarcar la lexicalització de la preposició *a* per davant de la forma *on*.⁶⁵⁵ A més, també trobem un cas en què canvia el tipus de CC i aquest, en combinació amb la preposició *per*, esdevé de causal.

amb adverbi de lloc com a antecedent i regit per la preposició *a* lexicalitzada⁶⁵⁶

H11V [...] y·l dexà estar allí **a hon** li estava parlant a ell, confessant [...].

J5V [...] que lo dit Agustí Cuquello sia portat allà **a hon** està lo dit cos, [...].

antecedent - personal masculí amb la preposició *a* lexicalitzada

A10R [...] al raval de la Verge Maria, **a hon** te cassa e habitació.

C3R [...] a les paraules dels Sants Quatre Evangelis, **a hon** presens llargament estan escrits, [...].

E13R [...] al lloch de Cugullada **a hon** tenia sa casa e habitació [...].

I12V [...] y devalla a l'abivador **a hon** estaven los quchs [...].

antecedent - personal masculí amb la preposició *per*

B21R [...] junt al forat de la trapa **per on** se munta de la casa del dit Rexarch [...].

antecedent - personal femení amb la preposició *a* lexicalitzada

A3V [...] e anaven trahent-lo devés casa Pere Soriano **fins a ha hon** lo anaven seguint a coltellades.

A9V [...] se n'anà a passejar per lo raval e per la moreria, **a hon** s'estigué passejant prop de ora [...].

E13R [...] exint-se pegant de dita sa casa a la carrera, **a hon** se pegaren bona estona.

I8V E dix que despús-ahir que fonch diumenge en la nit en casa de la viuda de Talens, la esquerrera, **a hon** dexaren la spossada, [...].

⁶⁵⁵ Per més informació sobre aquest tema vegeu 2.13.2.2 *Nexes i oracions locals*.

⁶⁵⁶ En aquests casos la preposició *a* passa a formar part de la construcció de relatiu, de manera que perd el seu valor original.

J7V [...] se n'anà carrer avall envés la dita vila de Corbera, **a hon** aquella estada stà.

K8V Y axí lo prengueren pres hí·l portaren a la presó **a hon**, de present està.

antecedent - personal femení amb la preposició *per*

B21R [...] altres dos capels junt al forat de la trapa **per on** se munta de la casa del [...].

antecedent - personal femení amb la preposició *fins a* i la preposició *a* lexicalitzada

A3V [...] casa Pere Soriano fins a **ha hon** lo anaven seguint a coltellades.

antecedent – personal masculí postposat amb la preposició *a* lexicalitzada

A10R [...] per ço com vingué **a hon** lo sermó [...].

sense antecedent i regit per preposició

C7V [...] les espal·les **devés hon** fonch la qüestió, [...].

sense antecedent i regit per preposició amb la preposició *a* lexicalitzada

F9R [...] ell, testimoni, se acostà devés a hon aquells estaven [...].

I11R [...] lo féu llevar del llit al dit son amo per a que regonegués la lum de a hon estaven los quchs; [...].

sense antecedent amb la preposició *a* lexicalitzada

D16V E sentí ella, testimoni, moltes pedrades que tiraven y no atinava **a hon** se tiraven.

F12R [...] que anasen allà **a hon** ell volgués.

sense antecedent i sense preposició

B21R Y prenint lo dit testimoni dits capells e abaxant aquells **hon** lo *magnífich* justísia estava, [...].

CC de causa

amb la preposició *per* (equivalent a la forma *per la qual cosa*)⁶⁵⁷

E30V Y axí de fet fonch contenta ella, testimoni, de estar uns dies ab aquell y en sa casa, **per hon [per la qual cosa]** entengué de aquell que hera de Vizcaya, [...].

2.11.4 El relatiu variable

Les formes relatiu variable podem dur a terme totes les funcions sintàctiques dels seus homònims invariables. De fet, en aquest subaparat és on exposem un major nombre de funcions sintàctiques dutes a terme pel relatiu. A més, a banda d'aquest fet, hem de remarcar que en els nostre textos també realitzen una funció que, per la natura variable que presenten, sols la poden executar aquestes formes: també poden realitzar la funció de determinant

Subjecte

antecedent – personal femení

A3R [...] sentí com dix una veu, que al seu parer era de Juseph Castany, **la qual** dix: [...].

antecedent + personal femení

E6R La honorable Guisabet Merí y de Sàncfiz, [...], testimoni **la qual** jura a Nostre Señor Déu, etc.

antecedent - personal masculí

B10R Testimonis donats, [...], **los quals** són del tenor immediate següent: [...].

antecedent + personal masculí

D10R [...] conegué que eren Pedro de Mur, menor, Marc Anthoni Gil, fill de Francisco Gil, y Lloís Pujalt, **los quals** estaven ab gran jacota y rialles.

⁶⁵⁷ Martí i Castell, Joan (2000:99) documenta mostres d'aquesta construcció amb el valor descrit en textos medievals catalans.

passiu i antecedent - personal femení

A10V [...] la spassa **la qual** li fonch mostrada [...].

passiu i antecedent + personal femení

E2R [...] thenia aquella dona[...] ; **la qual** fonch cridada *per* Juan Riquer [...].

passiu i antecedent - personal masculí

B14R [...] Fonch interrogat super septimo capitulo obmissis aliis, **lo qual** davant li fonch lest e donat a entendre [...].

CD

antecedent + personal masculí

I3R [...] véu ell, *testimoni*, tres òmens, **los quals** ell, *testimoni*, no conegué, [...].

antecedent + personal masculí introduït per la preposició a

K8R [...] trobaren un home en cos, darrere unes botges, **al qual** mirà ell, dit relant y *testimoni*, [...].

antecedent + personal femení

C4V [...] li apretà les nafres **les quals** thenia en lo front.

antecedent - personal femení

E20V [...] gitat en la casa del dit son amo, **la qual** tenia en Carcaxent, [...]

CI

antecedent + personal masculí

D11V [...] ab Lloís Pujalt **al qual** li digué: [...].

CN

antecedent - personal femení introduït per de

B10R [...] la plasa prop de la sglèzia en lo banch **de la qual** estaven tres hòmens, [...].

CRV

antecedent – personal masculí introduït per *de*

E20R Y que un dia del qual no es recordava, [...].

CC de causa

antecedent – personal femení introduït per la preposició *de*

A3V [...] li pegà una coltellada en lo cap, **de la qual** lo nafrà [...].

antecedent – personal femení introduït per la preposició *per*

I11R – V [...] dix *que* la causa **per la qual** los dits Carbonell, Gibertó e Medes estan presos y detenguts [...].

CC de companyia

antecedent + personal masculí introduït per la preposició *ab*

I6R y arestà als dits Carbonell y Gibertó de una, y a ell, dit relant y *testimoni*, de parts altra **ab los quals**, llavors, fermà pau y treva.

CC de lloc

antecedent – personal femení introduït per la preposició *en*

D2V [...] véu nafrat de quatre coltellades [...] **de les quals** véu exir effusió de sanch.

antecedent – personal femení introduït per la preposició *per*

B20V [...] hi à un forat en una falsa cuberta **per la qual** se pot entrar en la casa de [...].

antecedent – personal masculí introduït per la preposició *en*

K16V [...] foren atrobats huyt canyissos, **en los quals** com a béns del dit Matheu Blanc foren scrits [...].

CC de quantitat

antecedent – personal femení introduït per la preposició *entre*

A6V [...] **entre les quals** li havien pegat molt mala coltellada en lo cap, [...].

Determinant

qual determinant d'un substantiu + masculí sing.

A8V [...] lo qual Martin Adobes, [...].

qual determinant d'un substantiu + masculí plu.

B21R [...] los quals capells no estaven foradats [...].

qual determinant d'un substantiu + femení sing.

I9R [...] de la qual escopetada [...].

qual determinant d'un substantiu + femení plu.

F11V Les quals paraules escandalizaren a ell, [...].

2.12 Preposicions: formes i usos

2.12.1 Preposicions àtones

2.12.1.1 *a* / *ad*

a

CD introduït per la prep. *a*

L'expressió del complement directe sense preposició, fins i tot en la introducció de complements personals, és un tret que s'observa en la llengua catalana des dels orígens.⁶⁵⁸ Tanmateix, la documentació de la presència d'aquesta preposició en alguns usos (davant d'indefinites, pronoms personals tòncics o per evitar ambigüitats)⁶⁵⁹ i la influència del castellà han introduït l'ús d'aquesta preposició per davant de l'acusatiu en el parlar actual de la Ribera del Xúquer. De fet, en els nostres textos podem observar distints exemples d'ús de la preposició estudiada per davant de distints tipus d'acusatius: noms propis, sintagmes referits a persona, indefinits (tant si fan de pronom com de determinant), pronoms personals i construccions recíproques. Observem-hi distints exemples:

Noms propis

A3R Interrogat si coneix o sap qui li ha pegat **al** dit Castany [...].

A3R [...] acometeren **a** Juseph Castany.

A10V Interrogat si és estat anprat, pregat e pagat perquè pegàs **al** dit Juseph Castany: [...].

B13R [...] avia enviat **a** Anthoni Rexarch a pelar una morera [...].

C4V [...] lo qual acunpañava **al** dit Juan Pèriz.

C8R [...] véu venir **a** Joseph Castany devés aquells.

C8V Y véu exir **a** Berthomeu Castany, [...].

D3R [...] e procurar de matar **a** Pere Felix Serrano, [...].

D10R [...] sentí ell, dit testimoni, **a** Gaspar Arce, [...].

⁶⁵⁸ Martí i Castell, Joan (2000:126): «Subratllem, doncs, com un tret del català des del orígens, encara que amb irregularitats i vacil·lacions, comparteix amb la majoria de llengües romàniques la característica sintàctica d'expressar el complement directe + personal sense la preposició *a*.»

⁶⁵⁹ Malgrat que alguns estudis antics, com ara Par, A (1923:153-154), qualifiquen l'ús de la preposició *a* per davant d'un acusatiu com un castellanisme, alguns estudis més recents, com ara Perera, J (1986:58) i Adell, M. (1994:102-108), demostren que l'ús d'aquesta preposició per davant d'acusatius era força habitual en el *Tirant* i en l'*Obra profana* de Roís de Corella, respectivament.

E7R [...] véu **a** mestre Jordi Martínez, rajoler, y **a** Joan, son criat, [...].

E7V [...] véu eixir de la casa del dit Jordi Martínez **a** na Munteça, [...].

E8R [...] véu pasar *per* la porta **a** Jordi Martínez, [...].

E9R E que ha vist ell, testimoni, **a** la dita Elisabet Bàzquez [...].

F6V [...] tractant **al** dit Alcayna ab les paraules [...].

G4V [...] ell avia de matar **al** dit Colomina.

I6R [...] arestà **als** dits Carbonell y Gibertó [...].

I10V [...] diga si conex **a** Francés Chova, [...].

J3R Fonch interrogat que diga lo dit confessant si coneix **a** Miquel Turquet, [...].

J7R [...] véu **a** Miquel Turco, [...].

K5V Y portant presos **als** dits Hierony Terré, Sebrìà y foraster, [...].

K15V [...] sab que anit vespre mataren **a** Andreu Torres, [...].

CD referits a persones

A7V [...] si viren **al** dit home [...].

D2R [...] volia acoltellejar **a** cert home de la *present* vila, [...].

D5V [...] véu pasar **al** fill de Pedro de Mur, [...].

D15V [...] véu **als** sobredits.

E6V [...] lo dit Jordi Martinez matà **a** la dita sa muller [...].

E7V «Cap de tal, vesàveu **a** ma muller!»

E7V [...] véu **a** la muller de aquell en terra morta [...].

E8R [...] véu morta **a** la muller del dit mestre Jordi, [...].

E20V Axí com vós voleu **a** dit home, [...].

E22R [...] servia molt rohíment **a** son marit [...].

I3R «Diga si conegué **a** dita persona que tirà dita scopetada y si véu aquella:» [...].

I3R E dix que no havia ni vist **a** persona alguna [...].

K6R [...] y trobà dins dita casa **a** la viuda de Joan Blanc, [...].

K13V «Ay, lo traïdor de Blanc...! Ay, lo traïdor de Blanc que ha mort **a** mon marit!»

K14R [...] estava en lo forn de Andreu Pineda companyant **a** sa muller que estava en dit forn.

K14R «Senyor justícia, si *vostra mercé* posa **als** hòmens presos, [...]»

Pronoms personals tòpics

D7V [...] que l'havien de acoltellejar o matar **a** ell, dit relant, y al dit Arce, [...].

E20V [...] vos vull yo **a** vós.

F11V Les quals paraules escandalizaren **a** ell, *testimoni*, [...].

K9V [...] cridà **a** ell, dit testimoni, [...].

K10V E dix que Catherina, criada de Matheu Blanc, cridà **a** ella, [...].

K14R «[...] també m'i ha de posar **a** mi. [...].»

Indefinites

A9R E dix que no coneix **a** ningú [...].

I2V [...] **a** tots té per amichs.

I14R [...] y no ves **a** ningú [...].

I15R [...] y no veyà **a** ninguna persona, [...].

K8V [...] ni véu **a** altra persona alguna, [...].

Construccions recíproques

E20R [...] llancant-se lo hu **a** l'altre en terra [...].

Sota el nostre punt de vista, la introducció de la preposició *a* per davant de CD referits a persones en qualsevol de les seues formes s'ha vist afavorida perquè reforça la funció de complement verbal d'aquestes formes i tendeix a evitar ambigüitats o possibles confusions. D'aquesta manera, la funció de CD no queda marcada únicament per la posició dins de l'oració, sinó que es reforça amb la presència de la preposició *a*, car aquesta ens indica que no es tracta de cap subjecte posposat. Posteriorment, aquesta tendència desambiguadora, reforçada amb la pressió del castellà, tendria a expandir l'ús d'aquesta preposició per davant de la majoria de CD referits a persones, de manera que, en el context estudiat, ens trobem amb els resultats exposats.

A + article + infinitiu

També hem documentat dos exemples de la construcció *preposició a + article + infinitiu* amb valor temporal. El fet de documentar exemples d'aquesta en obres del català medieval ens mostra que no esdevé cap castellanisme sintàctic, ans que és un

construcció autòctona.⁶⁶⁰ J. Martí també documenta l'ús d'aquesta preposició amb valor temporal per davant d'infiniutius de moviment amb valor intransitiu.⁶⁶¹

a + article + infinitiu

I14R [...] li paregué *que* la remor *que* feyen **al baxar** era de més de una persona.

H8R [npp 200] Y, de continent, sentí que lo dit doctor, **al caure** dix ab veu alta tals e semblants paraules, [...].

ad

Actualment, sols el valencià i el tortosí conserven l'ús d'aquesta preposició per davant de pronoms i d'alguns determinants. De fet, sol emprar-la per davant dels pronom *ell* (-a,-s,-es).⁶⁶² No obstant, antigament, tal com ens mostren el CICA i el CIVAL,⁶⁶³ l'ús d'aquesta estava més estès arreu del domini lingüístic.

Quant als seus orígens tenim diverses hipòtesis; el DCVB aposta per una conservació de l'antiga preposició llatina *ad*, amb finalitat antihiàtica. D'altra banda, J. Coromines, es decanta més per una possible forma d'origen llatí *AT, la qual s'hauria creat pel contacte de AD amb una consonant sorda.⁶⁶⁴ Aquesta preposició no és única del català, ans que és compartida per l'aragonés i per l'occità, sota la forma *az* (en occità la -d- intervocàlica esdevé -z-).⁶⁶⁵

En relació amb les mostres documentades, en tenim vint-i-quatre de les quals 22v. apareixen per davant del demostratiu *aquell* (-s, -a), tant si actua com a determinant o com a pronom. Les dues vegades restants precedeix l'indefinit *alguna* (-es), en funció

⁶⁶⁰ Vegeu Martí i Castell, Joan (2000:129).

⁶⁶¹ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:218).

⁶⁶² Vegeu també Lacreu, Josep (2012 [1990]:274).

⁶⁶³ Vegeu CICA, *ad* i CIVAL, *ad*.

⁶⁶⁴ *Apud* Farreny i Sistach, M. Dolors (2004:361).

⁶⁶⁵ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:204).

determinativa.⁶⁶⁶ Vet ací un conjunt d'exemples contextualitzats:

ad + aquell

D10R [...] ajuntant **ad** aquells, [...].

E20V [...], lo dit home prengué **ad** aquella de la mà y la tragué de casa.

H10V [...], e axí·ls departiren **ad** aquells la gent que·s trobà allí present.

I11R [...] demanant-li **ad** aquell si [...].

I12V [...] li dix **ad** aquella [...].

J6V [...] que *per* què **ad** aquella hora se'n tornava a Corbera, [...].

ad + algun

D18R [...] no acertar **ad** alguna persona [...].

I4R Y anant *per* lo carrer donant avís de dit cas **ad** algunes persones [...].

2..12.1.2 *a-en*

a-en

topònims

De manera contrària a les prescripcions gramaticals actuals,⁶⁶⁷ podem observar com davant de topònims s'empra sistemàticament la preposició *en*.⁶⁶⁸ De fet, aquest ús coincideix amb el que duu a terme el valencià col·loquial actual.⁶⁶⁹ L'ús d'aquesta

⁶⁶⁶ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:204) també documenta l'ús d'aquesta preposició per davant de demostratius i de l'indefinit *algun*.

⁶⁶⁷ Vegeu GLC (2016:727): «Amb topònims s'usa *a* tant en situació estàtica com dinàmica.»

Vegeu també GNV (2006:199): «Davant de noms propis de lloc, s'usa la preposició *a*.»

⁶⁶⁸ Cabanes, Vicent (1989:166): «Aquesta preferència d'ús de la preposició «en» per marcar la situació, sia davant d'un TpM [topònim major] (exclusiva) com de Tpm [topònim menor] (sempre en competència amb la preposició “a”), encara viva en alguns dialectes catalans, tot i que a hores d'ara malauradament encara no disposem d'estudis dialectals adients, la qual contrasta amb la normativa actual: [...] sembla ser conseqüència de l'evolució del propi sistema llatí que es reflectí sobre el català durant el procés de desenrotllament i fixació d'aquest, especialment i de manera conscient al segle XIV, quan el català en rebé una nova injecció que assajà un apropament al model clàssic; tot i que no es pot oblidar l'efecte de reforç que durant els segles XV-XVI pot haver exercit per al manteniment de la preposició *en* el contacte amb el castellà.»

⁶⁶⁹ Vegeu també Lacreu, Josep (2012 [1990]:284).

preposició per davant de topònims era comú en català antic.⁶⁷⁰ Observem-hi el buitdatge realitzat dels topònims immediatament precedits per la preposició citada amb un valor locatiu:

- A10V** [...] la comprà **en València**, [...].
B17R [...] lo aguessen turmentat **en** Malorca [...].
B17R [...] avia furtat **en** Mallorca, [...].
D17V [...] ciutadà de Mula atrobat **en** Alzira, [...].
E22V [...], la qual té **en** Cugullada [...].
E25V E dix que de lloch **en** Carcaxent, [...].
E26V E dix que de lloch **en** Carcaxent, [...].
F8V [...] qu'estava **en** Senta Catherina se n'avien [...].
F8V [...] que **en** Sent Agostí tocaven sellavors [...].
F8V [...] aguardar **en** Senta Catherina e sermonar, [...].
I10R [...] estan y abiten tots **en** Carcaxent, [...].
I12R [...] quins amichs té ell, confessant, **en** Carcaxent [...].
J8R E que volia estar **en** Corbera [...].
K1R [...] **en** Algemesí.

a / en + article definit + locatiu

Quan ens trobem davant de determinacions d'espai o de temps introduïdes per l'article definit, podem observar com s'empra tant *a* com *en*. Veiem-ne diferents exemples:

en + article + locatiu

- A3V** [...] seït **en lo banch** de Bernat Torremocha, [...].
B13V [...] lo dit Rexarch li avia furtat fulla **en la casella**.
C2V [...] **en la plaça** de Sent Agustí [...].
D17V [...] sospita seria **en lo carrer** de Algerri.
D18R [...] **en l'Alqueria** de Benirabea, [...].
E6V E que és fama pública **en lo lloch de Cogullada** [...].
F12R [...] dit Juan Casanoves **en la carneria** [...].
G2R [...] la qual té **en lo raval** de la Verge Maria, [...].

⁶⁷⁰ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:206).

H10R [...] té aquell **en la plaça Major** de la dita vila, [...].

I12V [...] que y havia gran foch **en l'abivador** [...].

I7R [...] **en la universitat** de Carcaxent [...].

J8R [...] que té **en la dita moreria**, [...].

K15R Y estant **en lo lit** [...].

a + article + locatiu

A3R E dix qu'estant ella, dita testimoni, **a la porta de** sa cassa, [...].

A10R *Interrogat* si anit a les set ores de la nit estigué o no en companyia dels dessús dits **al raval de Sanct Agostí**: [...].

A7R E, quant fonch **al raval**, [...].

B10V [...] véu ballar **a la porta de** Calbet, pare de la [...].

D15V [...] desparà una scopetada a la dita Madalena, sa filla, en veure-la **a la finestra**.

F10R-V [...] lo encontrà **al pont del** dit raval [...].

H7R [...] *In facto* de la galtada que ha pegat Nicolau Aparici al doctor, **al carrer**.

J3V [...] al temps que li comprava **al dit cantó** de la lonja castanyoles.

K5V [...] restà **al postic** de la porta de dita presó, [...].

K15R [...] que estaven **a la dita porta** de dita presó, [...].

Períodes temporals

En relació amb els períodes temporals, podem observar com les preposicions *a* i *en* s'empren indistintament. De fet, si contrastem els exemples, observem com per davant de les parts del dia trobem tant l'ús de l'una com de l'altra. Tanmateix, hi veiem una distribució de papers en l'ús d'ambdues preposicions: mentre que la preposició *a* s'empra per davant de l'expressió *la hora* [...] *mencionada*, la preposició *en* s'empra per davant del sintagma *lo dia de*.⁶⁷¹ Cal tenir en compte que en l'exemple K9V observem l'ús de *en* per davant de l'hora, però fa referència al temps present de la narració i no pas al passat, com en la resta de construccions amb la preposició *a*.

⁶⁷¹ Par, A (1923:259) arriba a unes conclusions semblants: «Sens presuposar durada en lo temps; ço es assaber, lo temps es una vera *situació d'època*, mes no una indicació que aquesta sigui llarga o curta. **Metge usa 'en' y 'a', mes dóna la preferencia a la primera, llevat en les hores, ahont s'alta mils de 'a'.**»

a + article + període temporal

- B11R** «[...], vos ajudaria fins **al vespre**.»
- B13R** [...] **al temps dels** cuchs [...].
- D5R** [...] **al de matí**, [...].
- E25R** [...] essent **a la mija nit**, li dix la [...].
- E30V** [...] véu **al sendemà** [...].
- F6V** [...] **al present** no és recordant, [...].
- F6V** [...] **al present** no-s recorda, [...].
- F8R** [...] **a la hora** en dit capítol **mencionada** [...].
- F10R** [...] **a la hora** en dit capítol **mensionada** [...].
- F11R** [...] seria ya **a la vesprada** [...].
- G6V** [...] **al temps** que [...].
- I12V** [...] **a la hora** en dit interrogatori **mencionada** [...].
- J3V** [...] **al punt** de les quatre hores [...]

en + article + període temporal

- A3R** [...] **en la present** nit [...].
- A3V** [...] **en la nit** propasada [...].
- A5R** E dix que **en lo dia** de hir, [...].
- A5V** [...], que ha hoÿt dir **en lo dia** de hui [...].
- A7R** E dix que **en lo dia de** hir en la nit, [...].
- C5V** E dix que **en lo dia** de hui [...].
- D2V** Y que, **en lo dia de** despús-ahir, [...].
- D3R** [...] **en lo dia** de hui [...].
- D3V** [...], **en lo matex dia** [...].
- D4R** [...] **en lo dia** de ahir en la nit, [...].
- D7V** [...] **en lo dia de** dimecres, [...].
- D14R** [...] contàvem set de gener, **en la matinada**, [...].
- E8V** [...] véu **en lo dia de ahir** e huy [...].
- H11R** [...] lo darer dia del mes de mars ara proppassat **en la vesprada** [...].
- I8V** [...] fonch diumenge **en la nit** [...].
- I12R** E dix que **en lo dit dia** de dumenge [...].
- K9V** [...] que **en l'ora d'ara** li és estat amostrat, [...].

Davant de parts del cos

En aquest supòsit podem observar com s'empra de manera aclaparadora la construcció *en + article + parts del cos*, puix que la configurada amb la preposició *a* sols l'hem documentada un total de quatre vegades: 2v. text D, Alzira, 1582; 1v. text E, Cogullada, 1582; 1v. text J, Alzira, 1596.

a + article + parts del cos⁶⁷²

D7V [...] una coltellada **al cap** [...].

D8R [...] li tira un altre **al cap**, [...].

E7V [...] de una nafra que thenia **al coll** li exia gran efussió de sang.

J4V [...] y **al bras** dret, [...].

en + article + parts del cos

A3R [...] **en lo cap**.

A3R [...] pegaren una coltellada **en lo cap** [...].

A3V [...] una coltellada **en lo cap**, [...].

A6V [...] coltellada **en lo cap**, [...].

A7V [...] scalabrat **en los genolls** e **en los colses**.

C2V [...] **en lo front** y **en lo cap**.

C4R [...] li pegà **en lo cap** [...].

C4V [...] nafrat **en lo cap**, [...].

C4V [...] les quals thenia **en lo front**.

C5R [...] nafrat **en lo front** [...].

C6R [...] nafrat **en lo front** [...].

C7V [...] nafrat **en lo front**, [...].

D2V [...] una **en lo front** y altra **en lo cap**, y dos **en la man dreta**, [...].

D4R «[...] **en lo ventre** y que·l maten.»

D4R «[...] **sinó algun colp en lo cap** o **en la cara**.»

D5V [...] y un broquer **en la mà**.

⁶⁷² No hem inclòs les construccions *a les espal·les* (B11R) i *a les mans* (I5V), car, en les mostres documentades, no les considerem parts del cos, sinó construccions lexicalitzades:

B11R [...] lo dit Anthoni Rexach està **a les espal·les** de la casa del dit doctor Domínguez.

I5V [...] que vingueren **a les mans**, [...].

D7V E, portant-la **en la mà** y enfilada **en lo dit**, [...].

D7V [...] e un broquer **en la mà** [...].

D8R [...], li pega altra coltellada **en lo muscle**, [...].

D8R [...] li pegà **en la mà** dreta, [...].

D9R [...] li donà **en les mans** [...].

D9V [...] **en lo cap** y dos **en la mà** dreta.

D13V «Guardau no li pegeu **en la panja** [...]».

D13V «No que no·ls pegaran si no, **en lo cap** o **en la cara**, [...]».

E2R [...] thenia aquella dona una nafra **en la gola**, [...].

E9R [...] que thenia **en lo coll**.

G2R [...] d'esparg **en les mans** [...].

G5R [...] un tal **en la mà** dreta.

G7R [...] un colp **en la mà dreta**, **en lo dit** polse.

H8R [...] li pegà **en lo bascoll** o **en la galta**, o **en los morros** al dit doctor, [...].

H8R [...] li pegà un mos **en lo dit** polsse [...].

H9V [...] li pegà al dit doctor **en la cara** [...].

H10R [...] una puñada **en los morros** [...].

H11R [...] li pegà un mos **en lo dit** polsse [...].

H11R [...] li pegà lo mos **en lo dit**, [...].

H11V [...] li pegà **en lo dit** polsse [...].

H12R [...] li pegà **en los nasos** y **morros** [...].

I2R [...] y li han pegat **en la cuxa** squerre, [...].

I3R [...] naffrat de dita scopetada **en la cuxa**, [...].

I3V [...] naffrat **en la cuxa** squerre, [...].

I4R [...] dita scopetada **en la cuxa** squerre, [...].

I5V [...] li an pegat **en la cuxa** esquerre y li an fet tres naffres **en la dita cuxa**.

I9R [...] té tres naffres **en la cuxa** esquerre [...].

I13V [...] li pegaren **en la cuxa** esquerre.

J4V [...] **en lo cap**, **cuxes** y **al bras dret**, [...].

K15R [...] un tro de scopeta **en la cama** squerre.

2.12.1.3 *ab-en*

ab-en

El valencià general, hui dia, tendeix a emprar la preposició *en* en tots els contextos.⁶⁷³ J. Gulsoy⁶⁷⁴ explica aquesta reducció a partir de l'evolució APUD > *ab* > *am* > *en*.⁶⁷⁵ Aquest autor afirma que aquesta confusió esdevé infreqüent abans de la primera meitat del segle XVI.⁶⁷⁶ En la nostra transcripció, malgrat que encara s'empren ambdues, podem observar com ja s'hi produeixen alguns casos de confusió *ab* > *en*. Hem de remarcar que no hem trobat cap mostra de l'estadi intermig *am*, argüït pel lingüista d'origen armeni.

C6V [...] li tirà una coltellada lo dit Joseph Castañy al dit Joan Pèriz, **en** bayna y tot.

D6R «Yo crech que les aurà hagudes **en** son germà, Geroni Mur.»

D9V Y que entenen que·l magnífich justícia anava **en** gent a donar salt al dit Pedro de Mur, [...].

E20R [...] la dita Ysabet Vasques, *quondam*, jugava e retoçava **en** lo dit home de Carcaxent [...].

E21V [...] la dita Elisabet Vasques y de Martinez dix que tenia amistat y amors carnals **en** cert home de Carcaxent, [...].

E22V [...] la dita Ysabet Vasques que se'n volia anar a sa terra **en** certa persona, la qual no nomenà.

E23V [...] pobre de son marit, o guanyava **en** tant de treball hí u donava a l' enamorat.

E23V [...] estava tancada en lo seu estudi **en** dit ome de Carcaxent, [...].

E25R [...] tenia amors **en** cert ministre del magnífich justícia de Alzira, [...].

⁶⁷³ Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:210): «La preposició *amb* ha esdevingut *en* tot el val. en pronunciada [an] en val. mall.: [...].»

Lacreu, Josep (2012 [1990]:278: «Col·loquialment, aquesta preposició [amb] sol pronunciar-se en valencià /en/.»

⁶⁷⁴ Vegeu DCVB, *amb*.

⁶⁷⁵ Gulsoy (DCVB, *amb*) atribueix el pas *ab* > *am* per assimilació del tret de nasalitat quan s'emprava per davant del pronoms *mi* o *nosaltres*.

⁶⁷⁶ *Apud* Vegeu Ferrando, A. (1989:82).

G2R [...] anant de sa casa, la qual té en lo raval de la Verge Maria, en lo camí de Cabanyes, a l'ort **en** un cabàs d'espart [...].

G5R [...] mestre Anthoni, moliner del molí del magnífich Bernat Joan Guerau, estava **en** una espasa y daga desenbahinada [...].

H8V [...] lo començà de ariegar **en** la boca y a tractar-lo de asse.

I2V «Diga qui pretén o sospita la y pot aver tirada o **en** quines persones té tracte»: [...].

Aquesta confusió avançaria amb el temps fins acabar amb l'ús de la forma *ab*. Segons A. Ferrando i J. Veny aquesta confusió comença a esdevenir habitual en valencià a mitjan del segle XVI.⁶⁷⁷

2.12.1.4 *De*

De

Partitiu

En relació amb l'ús del *de* partitiu, en els nostres textos no n'hem documentat gaires mostres. Tanmateix, encara podem mostrar un exemple per davant d'un acusatiu, ja que el català medieval feia servir aquesta preposició quan introduïa complements partitius,⁶⁷⁸ tal com podem observar en les obres dels nostres autors clàssics.⁶⁷⁹ Nogensmenys, la manca de mostres ens condueix a creure que aquest ús de la preposició *de* pot tractar-se d'un arcaisme sintàctic.

D10V «Ya n'és menester per a un poch de negoci, y és que vull pegar **de coltellades** a Serrano y veure com ho farà, perquè-m té enujat en estrem.»

D15V Y, de fet, pegaren **de moltes portades y pedrades** a dita porta dient que ja duyen foch per a cremar dita casa.

de + oració completiva d'infinitiu

⁶⁷⁷ *Apud* Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:228).

⁶⁷⁸ Vegeu Batlle, Mar; Martí, Joan; Moran, Josep; Rabella, Joan Anton (2016:634).

⁶⁷⁹ Badia i Margarit, Antoni M. (2004:251): «Però en català antic el partitiu té molta més vitalitat i Ramon Llull es singularitza també per l'abundor d'usos partitius i per la força d'alguns casos molt determinats.»

Aquesta construcció esdevé força habitual en català antic.⁶⁸⁰ En la nostra transcripció, no en trobem gaires exemples, de manera que podem presuposar que la preposició estudiada ja no s'emprava amb aquesta finalitat. De fet, les mostres que hem documentat les trobem en una fórmula de jurament, de manera que, en el context estudiat, la construcció analitzada podria esdevenir un arcaisme sintàctic fossilitzat en construccions d'aquest tipus:

B10R [...] **jura** a Nostre Señor Déu e als Sans Quatre Evangelis de la mà dreta de aquell corporalment tocats, **de dir** veritat del que sabrà e interrogat serà.

H7R [...] qui **jura** a Nostre Señor Déu, etc., en mà y poder del magnífich en Gaspar Domingo, ciutadà, llochtinent del magnífich justícia de la vila de Algezira, e per la absència de aquell **de dir** veritat, etc.

I11V [...] qui **jura** a Nostre Señor Déu, etc., en mà y poder, etc., **de dir** veritat, etc., confessant, relant y *testimoni*, etc.

Parts del dia

En l'actualitat, el valencià de la Ribera del Xúquer també fa servir la preposició *de* per introduir algunes parts del dia. Cal remarcar que l'ús de la preposició *de* per davant del terme *matí* presenta, hui dia, un tarannà adverbial, car es refereix «a les primeres hores del matí.»⁶⁸¹ En la nostra transcripció observem diversos exemples d'aquest ús:

A8V [...] y si acostuma passejar ab aquells **de** nit o **de** dia: [...].

A9V [...] ayr **de** vesprada **de** migjorn [...].

A9V Interrogat si ell, dit confessant, acostuma passejar en companyia del dit Çaplana e de altres **de** nit: [...].

D8V E dix que lo dimecres **de** matí, [...].

D11V Y despedint-se d'ell y essent ya **de** nit, [...].

D13V [...], ans que acoltellejàs al dit Serrano **de** nit e **de** dia moltes vegades, [...].

⁶⁸⁰ Martí i Castell, Joan (2000:135): «La introducció d'oracions completives d'infinitiu amb *de* es tracta d'un recurs molt distintiu de la llengua catalana, que, a més, l'hi trobem des del període arcaic.»

⁶⁸¹ Vegeu també Lacreu, Josep (2012 [1990]:261).

D17R «Diga qui fon los que tenen per pràctica de anar per dit carrer de Algerri sovint **de** nit:» [...].

E7R [...] lo dia de air **de** vesprada en casa de [...].

E8R [...] en lo dia de ayr **de** vesprada [...].

E19V [...] per ço que estant un dumenge **de** matí [...].

F6V [...] que serien après dinar e **de** matí, [...].

I7V [...] fins a l'endemà **de** matí [...].

I8R [...] y no hixqué de sa casa fins a l'endemà **de** matí.

J6R [...] a quina hora ixqué **de** matí de sa casa, [...].

2.12.1.5 *Fins / fins a*

Quant a la distribució de *fins / fins a*, aquesta, bàsicament, coincideix amb aquella que, de manera històrica, ha dut a terme el català.⁶⁸² Així doncs, podem observar com, majoritàriament, fem la preposició *fins a* per davant de determinacions de temps i espai introduïdes per l'article definit; d'un total de dotze mostres d'aquesta construcció, podem veure com fem la forma *fins a* un total d'onze vegades (91,67%). Cal remarcar que no hem trobat cap mostra del castellanisme *hasta*, el qual esdevé la forma més habitual en el valencià actual.⁶⁸³

Fins a + article definit + determinació de temps / lloc.

A9R [...] que ix **fins a** la plaça [...].

A9R [...] **fins a** les set o huit hores [...].

B11R «Si tingués fulla per a donar a menjar als meus cuchs, vos ajudaria **fins al** vespre.»

D6R Y anant **fins al** pont, [...].

E22R E dix qu'és ver lo dit capítol de la primera línia **fins a** la darrera, [...].

E26V [...] de la primera línia **fins a** la darrera.

I7V [...] scopetada **fins a** l'endemà de matí [...].

I8R [...] des de les set ores de prima nit **fins a** les deu hores de dita nit, [...].

I8R [...] y no hixqué de sa casa **fins a** l'endemà de matí.

⁶⁸² Vegeu Martí i Castell, Joan (2000:139).

⁶⁸³ Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:210): «El castellanisme *hasta* és la forma més freqüent en tot el val., amb certes variants formals: *hasda, dasda, basta*.»

I10R [...] des de les set **fins a** les deu hores de la nit, [...].

J15R [...] resta en sa casa **fins a** les deu hores de la nit, [...].

Fins + article definit + determinació de temps

I10R [...] des de les set hores **fins les** deu hores de la nit [...].

També resulta clar l'ús de la preposició *fins* per davant de *que*, car en totes les mostres, en què es dona aquesta construcció, apareix la forma *fins*. Cal remarcar que aquesta forma l'observem, fins i tot, en construccions en les quals l'escrivà, o bé, decideix ometre l'ús d'aquesta (A10R), o bé, el combina amb el quantitatiu *tant* amb valor emfàtic (G7R):

fins + que

A10R E allí s'estigué **fins [que]** lo magnífich justícia lo prengué y·l portà pres.

G7R Y ab tot axò lo dit Alfaro no·l dexà **fins tant que** Colomina ya li avia pegat a ell, [...].

I14V [...] perseguint aquells **fins que**·ls hagueren pres ad aquells, [...].

I16R [...] li respongué, **fins que** tostemps féu son camí [...].

En relació amb la distribució *fins* / *fins a* per davant d'adverbis i demostratius, no n'hem obtingut suficients mostres per tractar d'establir un patró de comportament concret. No obstant, podem observar com per davant de l'adverbi *huy* empra la forma *fins a* i per davant del demostratiu *aquella* empra la forma *fins*. El fet que el demostratiu comence per la vocal a- hauria estat la clau perquè la preposició *a* i la vocal inicial del demostratiu se simplificaren en un sol so:

Fins a + adverbi

I8R [...] des del dia de la qüestió **fins a** huy.

Fins + demostratiu

D7V [...] e no sabé **fins aquella** ora ni tingué notícia de dites quexes, [...]

També podem observar un cas en el qual la preposició *fins a* apareix de manera consecutiva a la preposició *a*. Segons E. Casanova, el fet de juxtaposar *fins a* amb una altra preposició és donava per la voluntat d'expressar el missatge transmés amb la major claredat possible.⁶⁸⁴ En el cas documentat, podem anar una mica més enllà i parlar de la lexicalització de la preposició *a* de manera conjunta amb la partícula locativa *on*; aquest fet hauria provocat que l'escrivà no ometera la preposició *a*.

Fins a + preposició

A3V [...] e anaven trahent-lo devés casa Pere Soriano **fins a** ha hon lo anaven seguint [...].

Hem documentat un exemple de la forma *fins* per davant d'una determinació de lloc que, segons el context, hauria d'anar introduïda per la preposició *a*. En l'exemple documentat, si no hi estiguera present la forma *fins*, la construcció seria *anà a casa de Robí*. Tanmateix, podem veure com l'escrivà emprà la forma *fins* sense la *a*. Cal remarcar que aquesta construcció esdevé contrària a les prescripcions gramaticals actuals, car aquestes aconsellen combinar *fins* amb la preposició *a*, quan sense el *fins*, també empràriem la forma *a*.⁶⁸⁵ Vet ací el nostre exemple:

Fins + determinació d'espai (sense article definit)

I14R [...] y anà **fins** casa de Robí.

2.12.1.6 Per / per a

En el nostre estudi, hem realitzat una anàlisi de l'ús d'aquestes preposicions per davant d'infinitiu: hem realitzat un buidatge i, posteriorment, hem classificat cada exemple en el cas corresponent. Fruit d'aquesta tasca, hem obtingut les següents taules:

⁶⁸⁴ *Apud* Martí i Castell, Joan (2000:141).

⁶⁸⁵ GNV (2006:208): «Amb un valor espacial, s'usa *fins a* quan també és possible *a*, i *fins* en aquells casos en què com a alternativa no s'usaria cap preposició.»

Taula 13. Mostres de *per a + inf.*

Construcció	Nombre de mostres	Percentatge
<i>per a + inf.</i> (valor final)	29	65,91%
<i>per + inf.</i> (valor final)	15	34,09%

Taula 14. Mostres de *per + inf.*

Construcció	Nombre de mostres
<i>per + inf.</i> (valor causal)	87

Segons els resultats d'aquestes mostres, podem observar com predomina l'ús de *per a + inf.* en les proposicions amb valor final. Quant a la construcció *per + infinitiu*, aquesta esdevé prototípica en les clàusules amb valor causal. Aquest fet coincideix amb l'ús habitual del valencià i de part del català occidental.⁶⁸⁶

Segons Vicent Beltran i Carles Segura-Llopes, la preposició *per a* s'incorpora a la nostra llengua a partir de la influència castellanoaragonesa que presenta el valencià.⁶⁸⁷ Aquesta hipòtesi justificaria la baixa presència de la forma *per a* en català antic,⁶⁸⁸ en relació amb *per*. No obstant això, E. Casanova planteja un origen autòcton d'aquesta construcció i el documenta àmpliament.⁶⁸⁹ A més, en textos del segle XVI de la ciutat de Lleida, hi trobem l'ús de *per a* davant d'infinitius finals.⁶⁹⁰ En la nostra transcripció podem copsar com, pràcticament, la forma *per a* ja s'ha imposat a la partícula *per* en contextos que indiquen finalitat, tal com ho fa el castellà.

Per a + infinitiu amb valor final

A8R [...] anant **per a** acompanyar a sa madastra [...].

B11R «Si tingués fulla **per a** donar a menjar als meus cuchs, [...]».

⁶⁸⁶ Vegeu F. de Borja Moll ([1952] 2006:308).

⁶⁸⁷ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:39-41).

⁶⁸⁸ Si consultem el CICA, podem observar com la presència de *per a* abans del segle XV esdevé marginal. A més, una gran part d'aquestes mostres són aportades per textos valencians.

⁶⁸⁹ Vegeu Casanova, E (1989b:187-201). També tractem aquest tema en el punt 2.13.2.5 *Nexes i oracions finals*.

⁶⁹⁰ Vegeu Farreny, Maria D.: (2004:363).

B15V [...] anant lo dit testimoni **per a** cridar la dita sa muller, [...].

C7V E, acostant-se ell, testimoni, **per a** despartir, [...].

C8V [...] posà mà a la espassa **per a** defender-se del dit Castañy [...].

D3R [...] y que volia aguardar-lo que hixqués **per a** pegar-li.

D5R [...] se asomà, ell, testimoni, a la sua finestra **per a** hoir la música.

D8R E dix que se aturava a cort **per a** respondre [...].

D10V «[...] que m'au de fer spatles **per a** pegar-li.»

D11R «Jo é stat home **per a** pegar de coltellades a Servís, scrivent de llur, y **per a** pegar una anpollada a la muller de Beltran per menys e mig del que hui tinch ab Serrano [...].»

D11R «[...] li possí una nit banyes a la porta y també tinguí ànimo **per a** pegar-li coltellada a Planes, [...].»

D11R «[...]Y puix é tengut ànimo per a totes estes cosses, també tindré ànimo **per a** pegar a Serrano.»

D11R «Yo no dich que no tingau ànimo **per a** pegar a Serrano, [...].»

D11V «[...]»; é pregat a un amich que m'espia un home **per a** coltellejar-lo, [...].»

D15V Y, de fet, pegaren de moltes portades y pedrades a dita porta dient que ja duyen foch **per a** cremar dita casa [...].

D18R E que, de continent, regonegué ab si matex si portava pólvora i pilotes, **per a** tornar a harmar la scopeta que avia desparat, **per a** tornar a tirar a dita finestra [...].

E3V Ítem, dos vancas **per a** seure de pi, tros de llens.

E23V Y que també li mostrà dos mocadors **per a** donar a son enamorat.

E25R [...] no tenia por de son marit, que no era home **per a** gosar fer res.

E29R E lo dit Jordi Martínez feya faena en un rajolar prop del dit lloch de Cogullada **per a** cuidar-se aquell e sa muller.

E29R [...] *per* so que thenia amors ab certa *persona* del lloch de Carcaxent y de [...], **per a** dormir ab aquell, li ha vist traure un matalaf del lloc, [...].

F10R [...] venint lo guardià de Senta Bàrbera **per a** sermonar en la dita sglésia de Senta Catherina de la *present* vila de Algezira, [...].

G7R Y sellavores com lo dexà lo dit Alfaro a ell, confessant, tirà de una daga **per a** defensar-se y, [...].

H11V [...] girà les espal·les **per a** pasar son camí avant [...].

I7V E dix que no y à hagut ocasió **per a** comunicar-se [...].

I15V [...] lo dit Gibertó tirà del dit puñal **per a** despartir-los [...].

J4R [...] lo dit Miquel Turquet demanà un lit al dit Vicent Martínez **per a** dormir, [...].

K5V Y conegué lo dit relant que anava en companya de aquells Jerony Cabanes, fill de Joan, y altres moltes persones que per fer gran fosca no advertí **per a** conéixer-los.

Per + infinitiu (valor final)

B11V [...] entengué ho diria **per** colir fula.

D6R [...] y li fonc·nat darrere *per* si·l podria alcansar, **per** veure lo qu·era.

D15V [...] huna de les dites set filles, nomenada Madalena, **per** veure si auria altra gent ultra dels desús dits, e asomant-se dita Madalena a una finestra que cau sobre la porta de dita casa, véu als sobredits.

E3V [...] provehí fos feta almoneda en dit lloch de Cogullada, e **per** evitar despeses, [...].

E5R Ítem, pagà a *Anthoni* de la Guarda **per** fer la fosa: tres sous.

E9R [...] lo dit Jordi Martínez, rajoler, ha mort a sa muller *per* cels que thenia del moço eo **per** haver-lo trobat en sa casa ab sa muller.

G4R – V Y ab tot lo que ell, testimoni, y Gaspar Alfaro y altres feyen **per** departir-los y apartar-los lo hu de l'altre, [...].

H9R [...] com lo cridava hui abans de la qüestió que tingué lo dit Aparici ab lo dit doctor, seria **per** fer-li alguna satisfacció de lo que en lo dia habans havia passat, segons que té dit desús.

J4V [...] lo dit Miquel Turquet aparellava **per** anar-se'n, [...].

J4V E **per** robar-lo, li ha pegat huyt colps en lo cap, [...].

J5R [...] lo dit Miquel Turquet se aparellava **per** anar-se'n de dita casa del dit Vicent Martínez, [...].

J5V [...] fonc portat dit Cuquello a dita plaça **per** passar per damunt dit cos mort.

J9R [...] se aguardàs deu o dotze dies **per** logar la dita casa [...].

J14V [...] lo dit Miquel Turquet aparellà **per** anar-se'n a Corbera [...].

J15R [...] lo dit Turquet se aparellà **per** anar-se'n segons *entengué* a Corbera.

Per + infinitiu (valor causal)

A8V [...] al veure d'ell, dit confessant, **per** anar com anava ell, [...].

A9V -10R [...] lo poguera fer venjar **per** haver-i trencat pau y treva los anys pasats.

B10V [...] e dix-o saber **per** ser públich y notori, y **per** ser la llengua de aquell mallorquina.

B18R E que no u conegué lo dit testimoni **per** no ser pràctich, [...].

D4V E **per** no saber scriure, féu la present [+].

D7V -8R E *per* lo dit alborot e **per** ésser-li exit trascantó

D8R E **per** estar naffrat de la mà no pogué escriure; [...].

D8V E **per** no saber scriure, féu la present, [...].

D10R [...] té *per* molt cert que és dita spasa del dit Pedro de Mur, menor, **per** haver-la tenguda ell, [...].

D10R [...] qui eren les señores que s'havien fullat los dits, dixeren que eren la muller e filla de Pere Serrano, **per** haver-los enfangat de merda les portes.

D11V [...] com **per** haver conegut en poder del magnífich justícia la espasa del dit Pedro de Mur, té ell, dit testimoni, *per* molt cert, ver e indubitat [...].

D11V [...] té ell, dit testimoni, *per* molt cert, ver e indubitat que lo dit Pedro de Mur, menor, ha pegat al dit Pere Serrano, notari, y **per** ser públich en la present vila.

E3V De tots los dits béns, **per** haver entre aquells coses de molt poca bàlua, [...].

E7R E **per** no saber scriure, féu la *present* creu, [...].

E7V E **per** no saber scriure, féu de sa *pròpia* mà la *present* creu: [creu]

E8R E **per** no saber scriure, féu la *present* [...].

E8V E açò és públich e notori en dit lloch **per** ésser axí la veritat.

E8V E **per** no saber scriure, féu la *present* creu, [creu].

E9R E **per** no saber scriure, féu la *present* creu, [creu]

E13R E tement de la *justícia* **per** trobar-se ell, dit confessant, naffrat com estava, donà a fugir *per* temor de la *justícia*.

E13R E **per** no saber scriure, féu la *present*, [creu]

E19V E dix qu-és ver lo dit capítol, e dix-ho saber **per** conéxer ell, dit testimoni, molt bé al dit Jordi Martínez, y **per** haver-lo servit dos anys.

E20R [...] y no servia son marit del modo que-l devia servir, **per** estar aquella amancipada.

- E20R** E dix-ho saber **per** haver-o vist.
- E21R** E **per** no saber scriure, féu la *present* creu, [creu]
- E21R** [...] e dix-ho saber **per** thenir conexensa e vehinar ab lo dit Jordi Martínez.
- E21V** E dix-ho saber **per** haver-o vist.
- E21V** [...] u veyá per la cabuda que tenia en casa del dit Jordi Martínez **per** ser vehí de aquell.
- E22R** Y encara **per** ser tan disuluta la dita Elisabet Vasques, li fonch forçat a ell, dit testimoni, haver de llurcar uns pastors
- E23R** E dix qu-és ver lo dit capítol e cosses en aquell contengudes, e dix-ho saber **per** haver-o vist.
- E23R** [...] e dix-ho saber **per** conéxer molt bé al dit Jordi Martínez [...].
- E23R** E **per** no saber scriure, féu la *present Iniunctum*, etc. creu, [creu]
- E23R** [...] e dix-ho saber **per** conéxer molt bé al dit Jordi Martínez.
- E23V** [...] e dix-ho saber **per** haver conegut als dits Jordi Martínez y Elisabet Vasques, [...].
- E24R** E **per** no saber scriure, [creu]
- E24V** [...] e dix-ho saber **per** thenir conexensa ab lo dit Jordi Martine[...].
- E25V** E **per** no saber scriure, féu la *present*, [creu]
- E26R** [...] e dix-ho saber **per** conéxer al dit Jordi Martines e tenir amistat ab aquell.
- E26R** [...] e dix-ho saber **per** haver-o vist y hoit.
- E26V** [...] e dix-ho saber **per** saber y haver vist dites cosses.
- E26V** [...] e dix-ho saber **per** haver hoit e vist tot lo contengut en dit capítol.
- E26V** [...] e dix-ho saber **per** saber dites cosses e haver-les vistes.
- E27R** E **per** no saber scriure feu la *present*, [creu]
- E27R** [...] e dix-ho saber **per** tenir splicita conexensa del dit Jordi Martínez.
- E27R** [...] e dix-ho saber **per** tenir splicita notícia del tractament que lo dit Jordi Martínez feya a la dita sa muller.
- E27V** [...] e dix-ho saber **per** haver vist y hoit dites cosses.
- E27V -28R** Y **per** haver vist que, la nit contenguda en dit capítol, la dita Elisabet se levà del llit la qual dormia en companyia de altra dona y, trent un matalaf del llit, se n'hixqué de l'apossiento [...].
- E28R** [...] e dix-ho saber **per** saber-o de certa sciència.
- E28R** [...] e dix-ho saber **per** tenir splicita notícia y aver vist dites cosses.

E28R E **per** no saber scriure, féu la *present*, [creu]

E28V [...] thé e reputa al dit Jordi Martínez *per* Vizcaý, *per* lo que tala és la veu e fama pública, e **per** haver-ho hoït dir a moltes *persones* de sa terra.

E28V [...] e dix-ho saber **per** haver vist estar e habitar al dit Jordi Martínez en lo lloch de Cogullada, [...].

E29R E açò dix saber ella, testimoni, **per** haver-ho vist ésser axí la veritat, públich e notori en lo dit lloch de Cogullada.

E29R [...] e dix-ho saber ell, testimoni, **per** haver-o vist y ésser públich e notori.

E29V [...] e dix-ho saber ella, testimoni, **per** haver vist lo contengut en dit capítol [...].

E29V [...] haver posat les paraules en aquell contengudes ab la dita Ysabet Bázquez, **per** estar com estaven tots en una casa.

E29V [...] e dix-ho saber **per** haver-se trobat present en dit lloch de Carcaxent [...].

E30R E **per** no saber scriure, féu la *present* creu, [creu]

E30V [...]; y sellavors se n'anà de aquella **per** veure lo desvergonyiment de la dita Elisabet Vázquez.

E31R E **per** no saber scriure féu la *present* creu, [creu]

E31V E dix-ho saber ell, testimoni, **per** haver-lo tractat e comunicat [...].

E32V E **per** no saber scriure, féu la *present* creu, [creu]

F6R *Super* denunciació proposta **per** haver-lo denunciat Alcayna.

F6R [...] e dix-ho saber **per** ésser vehí de la *present* vila de Algezira [...].

F8R [...] e dix-ho saber **per** conéxer al dit Alcayna [...].

F8V «Pare, bé se'n pot tornar que la gent qu'estava en Senta Catherina se n'avien anat **per** veure que tardava.»

F9R E **per** no saber scriure, féu la *present*, [creu]

F9V E **per** no saber scriure, féu la *present* creu, [creu]

F9V E **per** saber scriure, feu la *present* ferma: [...]

F11V E dix-ho saber **per** conéxer-los molt bé, essent com és natural de la dita vila nova.

F12V E **per** no saber scriure, féu la *present* creu, [...].

F12V E dix-ho saber **per** ser vehí ell, testimoni, de la *present* vila [...].

F13R E dix-ho saber **per** conéxer-lo ell, testimoni, de molts anys a esta part.

F13R E **per** no saber scriure, féu la *present*, [creu]

F13V E dix-ho saber **per** conéixer-lo de molts anys a esta part.

F13V E dix-ho saber **per** aver vist ell, testimoni, al dit Alcayna en la ciutat de València negociant negocis de dita [...].

F14R E dix-ho saber **per** conéixer-lo ell, testimoni, molt bé [...].

F14V E dix-ho saber **per** haver vist al dit Alcayna, [...]

F14V E **per** no saber scriure, féu la *present*, [...].

H11V E dix que nega lo dit interrogatori segons està possat **per** ser la veritat en contrari; [...].

I3R – V [...] no conegué, axí **per** la fosca que feya com **per** ser foraster; [...].

I9V [...] no li volia fer, **per** no haver perquè.

I16V E **per** no saber escriure, féu lo señyal de la creu

K5V [...] **per** fer gran fosca no advertí [...].

K5V Y conegué lo dit relant que anava en companya de aquells Jerony Cabanes, fill de Joan, y altres moltes persones que **per** fer gran fosca no advertí [...].

2.12.2 Preposicions tòniques i locucions prepositives

acerca < AD CIRCA DĒ (E6R, 3v.): cast. Indica el motiu sobre el qual es parla, es discuteix o es pensa (DCVB). Segons el CIVAL, la primera documentació d'aquest terme en terres valencianes data de l'any 1520.⁶⁹¹

E6R E dix que lo que ella, testimoni, pot dir e testificar **acerca del** propdit interrogatori és [...].

E29R E dix que lo que ella, testimoni, pot dir **acerca del** contingut en [...].

K6R [...] y fent moltes diligències **acerca de** saber qui havia mort al dit ministre.

contra < CONTRA (A1R, 17v.): En oposició a alguna persona o cosa. (DCVB)

A1R Procés de la honorable Leonor Carbó y de Castany, vídua, 1570, **contra**: [...].

D4V [...] y hanava indignat **contra** lo dit Serrano.

E6V «Què teniu vós **contra** mi?»

K7V [...] y **contra** altres persones, requerint, etc., [...].

⁶⁹¹ Vegeu CIVAL, *acerca*.

den de < **des de** < **DE EX DE** (D11R, 1v.): Deformació popular de la forma *des de*. El CIVAL documenta dues mostres al segle XVI;⁶⁹² la resta ja les contextualitza en el segle XIX. Maria D. Farreny documenta aquesta forma en la Lleida del segle XVI.⁶⁹³ El DCVB la documenta el 1715 a Montblanc.⁶⁹⁴

D11R Y, **den de** sellavores, à conegut ab lo dit Mur [...].

detràs de < ***DE TRANS DE** (D7V, 1v.): Darrere de. La forma *detràs* esdevé autòctona catalana. Està documentada des del segle XIII en la *Crònica* de Bernat Desclot (CICA). A. Par i Maria D. Farreny també la documenten en els seus estudis.⁶⁹⁵

D7V [...] li hixqué Pedro de Mur, menor, **detràs de** un canto del corral de dita casa;

devés < **devers** < ***DE VERSUS** (A3R,51v): Cap a.⁶⁹⁶ (DCVB)

A3R [...] se girà **devers** lo carrer e véu com li tiraren una coltellada, [...].

D6R [...] y ell, testimoni, **devés** la plasa a vere lo que seria estat, [...].

I16R [...] ell, confessant, que un home anava **devés** lo camí de la montanya, [...].

K15R [...] en sa casa, que està molt prop de la presó, sentí que **devés** la plassa sonaven una tambor e una dolsayna.

envés < **ĪN VĒRSUS** (J7V, 3v.): Cap a. Forma sinònima de l'anterior (DCVB).

J7V [...] se n'anà carrer avall **envés** la dita vila de Corbera, [...].

J8V Y se n'anà carrer avall **envés** lo camí de Corbera, [...].

J9R – 9V E se n'anà, d'en continent, carrer avall **envés** lo camí de Corbera [...].

⁶⁹² Vegeu CIVAL, *dende*.

⁶⁹³ Vegeu Farreny, Maria D.: (2004:369).

⁶⁹⁴ Vegeu DCVB, *dende*.

⁶⁹⁵ Vegeu Par, A. (1923:258) i Vegeu Farreny, Maria D.: (2004:375).

⁶⁹⁶ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:231) també documenta ambdues formes, *devers* i *devés*.

para < **PERAD** (C6V, 2v.): Cast. Contra. Envers, vers (DCECH).

C6V Y lo dit Juan Periz tira la espasa *para* dit Joseph Castany y se pegaren de Coltellades.

E23V «Una camissa *para* mis amores.»

També trobem aquesta construcció amb sentit direccional. No obstant això, amb aquest sentit, aquesta preposició no ha estat assimilada en el context estudiat. Actualment, en la parla col·loquial s'empra la metàtesi de la forma *cap a* > *pa ca*. En la resta del valencià tampoc ha estat assimilada amb aquest sentit.⁶⁹⁷

A3V E dix que estant en la nit propasada, que serien set hores poch més o menys, seït en lo banch de Bernat Torremocha, **véu venir per a ell** tres hòmens, [...].

A3V E véu com tiraren de les espases e, sense dir-li cosa nenguna, **arremetteren per a ell**, dit relant, [...].

sense < **sens** < **SĪNE** (A3R, 22v.): Introdueix algun tipus de mancança o exclusió.⁶⁹⁸ De fet, esdevé la forma contrària de *ab*.⁶⁹⁹ Actualment, la forma *sense* esdevé la més habitual en valencià.⁷⁰⁰ A més, pel que fa a l'occità com a llengua veïna, la forma *sens* és pròpia de la variant de la zona de Tolosa.⁷⁰¹ En relació amb la proporció *sense* / *sens*, hem obtingut les següents dades: *sense* 8v., 36,37% i *sens* 14v., 63,63%. Vet ací distints exemples.

sense

A3V E véu com tiraren de les espases e, **sense** dir-li cosa nenguna, arremetteren [...].

⁶⁹⁷ Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:39): «L'ús direccional de la preposició *per a* és inaudit en català. De fet, en l'actualitat només té vitalitat en una part del val. alac. i clarament es tracta d'un ús modern que no és de cap de les maneres hereu directe d'aquesta construcció medieval.»

⁶⁹⁸ GNV (2006:211): «La preposició *sense* equival a *amb*, però amb un valor negatiu. Té, per tant, el significat de 'amb exclusió de', 'mancat de', 'privat de'.»

⁶⁹⁹ Vegeu Par, A (1923:268): «Es la contraria de *ab*.»

⁷⁰⁰ Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:211): «*Sense* [en valencià] és la forma més habitual; [...].»

⁷⁰¹ Vegeu Alibèrt, Loís (2000:238).

F11V [...] y home **sense** respectes y gran baladrer.

G3R [...] estant com estava **sense** ninguna arma, se apartà y·ls dexà, [...].

sens

C2V [...] cas acordat e **sens** dir-li cossa alguna, [...].

H8V [...] y, **sens** parlar-li ni dir-li cosa alguna al dit Aparici, [...].

K5V [...] de aquella manera **sens** licència del dit relant, [...].

sots < SŪBTUS (C8R, 4v): Sota (DCVB). En la nostra transcripció conserva el seu sentit original de *davall de*. No obstant, A. Par ens mostra aquest valor com a perdut i, en la seua obra, ens presenta un sentit equivalent a *encobertament*.⁷⁰² Cal remarcar que, en els quatre exemples que aportem, la forma estudiada forma part de dues construccions pròpies dels textos jurídics (*sots virtut de* i *sots pena de*). Maria D. Farreny també localitza dues mostres d'aquesta forma, però, de la mateixa manera que en els nostres textos, ho fa en construccions pròpies de l'àmbit jurídic.⁷⁰³

C4V [...] lo qual **sots** *virtute dicti juramenti*, [...].

C8R [...] **sots** virtut del dit jurament, [...].

D14R [...] **sots** virtut de dit jurament, [...].

I11R [...] **sots** pena de cent lliures reals de València per cascú de aquells, [...].

ves < **vers** < **VERSUS** (A5V, 1v): Contra (DCVB, DECat):

A5V [...] los dos dels quals se lansaren camí de Tulell, junt a la peanya de la fusta, corrent **ves** lo altre que portava la rodella.

⁷⁰² Par, A. (1923:277): «Indica manera encoberta, esfuminada ja sa noció locativa: ‘sots color de be instaven’ (1192).»

⁷⁰³ Vegeu Farreny, Maria D.: (2004:374).

2.13 Construccions coordinades i subordinades

2.13.1 Construccions coordinades

2.13.1.1 Nexes i oracions copulatives

y < e < ET

Al llarg del text, s'alternen ambdues conjuncions, *e/y*.⁷⁰⁴ De fet, les datacions extremes d'ambdues abracen tot el període estudiat (1570-1599). L'occità actual també emprà la conjunció *e* amb valor copulatiu.⁷⁰⁵ Observem-hi distints exemples d'oracions coordinades unides amb aquestes conjuncions:

conjunció e

A3R [...] se girà devers lo carrer **e** véu com li tiraren una coltellada.

D16V [...] sentí ella, testimoni, pasar cantant a Pedro de Mur, March Antoni Gil y Gaspar Arce, **e** no compregué lo que cantaven.

F6V [...] lo dit Alcayna és casat ab germana de ell, testimoni, **e** que per so no dexa de dir veritat.

K13V Y ella, dita testimoni, se tancà dins de un studi **e** no véu qui pegà al dit Torres.

conjunció y

A7V [...] se levà com caygué **y** se n'anà fogint.

B17R [...] parlaren a la dita muller del dit Rexarch **y** li digueren que per què se havien dexat dir tals paraules, [...].

F11V [...] lo qual és home molt honrat **y** és ciutadà; [...].

K6R [...] donà salt **y** la regonegué [...].

A més, també hem de remarcar la presència de les grafies *i* (C1R) i *hí* (D7R) per fer referència a les conjuncions adés esmentades:

⁷⁰⁴ Farreny, Maria D. (2004:392) i Martí Mestre, J. (1994:239) també detecten l'ús de la conjunció *e* amb valor copulatiu en els seus treballs.

⁷⁰⁵ Vegeu Alibèrt, Loís (2000:241).

conjunció *i*

C1R [...] contra en Josep **i** Berthomeu Castañys.

E5V Ítem, al magnífich Nicholau Costa *per* mija dieta e assistència: XVIII
sous i II diners.

F10V [...] que ho prengué *per* propi **i** que ell ho faria bo.

conjunció *hi*

D7V [...] li tirà, sens precehir paraules algunes, una coltellada al cap **hi**-l
nafrà, [...].

I6R [...] que en temps passat tingué ell, dit relant y testimoni, **hi**-ls de la sua
parcilitat, [...].

I7V [...] s'encontrà ab lo jurat Alcayna en lo pont de Sent Agostí de la
present vila **hi** li dix: «[...]».

Darrerament, podem observar com els escrivans recorren, amb una elevada freqüència, al polisíndeton amb les conjuncions *y/e*. Aquest tret esdevindria una herència dels clàssics catalans;⁷⁰⁶ l'estil narratiu, que els escrivans li conferien a les declaracions dels testimonis i implicats, propiciaria l'excés d'aquest recurs lingüístic. De fet, els textos narratius tendeixen a emprar aquesta conjunció per interconnectar les diferents parts de l'acció.⁷⁰⁷ Observem-hi dues mostres extretes a l'atzar:

A7V **Y** axí la dita testimoni li respongué: «Teniu rahó que l'ayre me ha donat que és ell... hem par que és ell, encara que ha molts dies que no l'he vist.» **Y**, axí, lo dit home se levà com caygué **y** se n'anà fogint. **E** té *per* cert ella, dita testimoni, que si viren al dit home **y** regonexen, lo trobaran scalabrat en los genolls **e** en los colses. **Y** anant ella, dita testimoni, ab los qui anaven ab aquella al dit raval de Sant Agosti, [...].

⁷⁰⁶ Par, Anfós (1923:410): «Nostres clàssichs mitjançaven molt sovint la conjunció entre totes les proposicions: [...]»

⁷⁰⁷ Vegeu Moll, Francesc de Borja (1982 [1954]:325).

I14R Y dix de continent lo dit Batiste Guerau, son amo e francés: «Que me han mort!» Y axí ell, confessant, prengué la seua spassa que tenia gunt al seu llit y, de prest, hixqué al corral cridant y dient: «Als lladres!» Y sentí remor de gent que baxaven tàpia avall y, al parer d'ell, confessant, [...].

ni < ne < NĚC

En relació amb la forma antiga *ne* (B11R) podem considerar-la un arcaisme en el context estudiat, car sols apareix documentada sis vegades (6,98%), front les huitanta (93,02%) en què ho fa la forma moderna *ni* (A3R). La datació més antiga de la conjunció *ne* la documentem en el text I (Carcaixent, 1588).

conjunció *ne*

B11R [...] no ha hoÿt dir, **ne** sap tal cosa.

E13R [...] no haja mort **ne** danyat a la dita sa muller [...].

I6R [...] no u pot adverar acertivament **ne** dir altra cosa més de la que té dita e testifficada desús.

conjunció *ni*

A3R [...] no sap qui li ha pegat, **ni** menys los coneix, [...].

D7R [...] no se n'adonà **ni**·n féu cas, [...].

I12R [...] no ha tengut **ni** té major amistat [...].

També hem documentat la presència de la construcció *ni menys* (4v.; A3R). Aquesta construcció és qualificada per A. Par com a negació amb sentit ponderatiu. De fet, aquest autor la considera com a equivalent a *ni tan sols* o *ni tampoc*.⁷⁰⁸

A3R E dix que, per lo jurament que fet ha, no sap qui li ha pegat, **ni menys** los coneix, ni u ha hoït dir.

H9V Y no véu ni sentí ell, *testimoni*, sobre lo perquè fonch la dita qüestió, **ni meÿs** los sentí travessar de paraules, [...].

I13R E dix que ell, confessant, no ha fet devallar al dit Batiste Guerau, son

⁷⁰⁸ *Apud* Farreny, M. Dolors (2004:393): «A més a més, hi ha dos exemples del que Par (1923, p.493) anomena sentit “ponderatiu” de la negació – equivalent a ‘ni tan sols; ni tampoc’-, en aquest cas reforçat amb l’adverbi *menys*: [...].»

amo, al dit abivador de quchs, **ni meÿs** lo véu ad aquell [...].

I15R [...] ni que presumís de hon li era vengut lo dit daÿ, **ni meÿs** pot presumir ell, confessant, de hon li puxa venir aquell, [...].

2.13.1.2 Nexes i oracions adversatives

ans < ANTE (QUIA)⁷⁰⁹

Amb sentit adversatiu, l'hem documentada sis vegades (E21V), i sols en una d'aquestes (E29V) apareix seguida de la conjunció *que*. Tal com ens indica A. Par, aquesta conjunció introdueix una proposició afirmativa que substitueix la primera.⁷¹⁰ De fet, en tots els exemples documentats la primera proposició és introduïda amb un adverbi de negació. Vet ací les mostres estudiades:

ans + que

E29V Y rectant-la ella, testimoni, **no** ho dexava de fer, **ans que** no thenia por a son marit.

ans

E21V [...] **no** volgué aderir a la demanda per aquella feta, **ans** la reptà dient-li que-s dexàs de aquella mala vida y qu'estigués unida hà son marit.

H7V E **no** volent-se'n anar lo dit Aparici, **ans** bé estant-se aquell parat en lo mateix lloch que començà de voler-li parlar al dit doctor, [...].

I4R [...] dit home **may** li tornà resposta alguna, **ans** perseverà en seguir son camí.

I9V [...] **jamés** ha tengut paraules ni baralles ab aquell, **ans** tostemps li és estat amich.

I11V [...] diu que **no** y consent en la escarceratió de aquells, **ans**

⁷⁰⁹ Per a establir l'etimologia de la forma *que* completiva, hem seguit el criteri de Cuenca, M. Josep (1992-1993:173): «Segons el DCVB, l'origen etimològic de *que* és la conjunció llatina QUIA, que va substituir QUOD. La forma QUIA va sofrir la contaminació dels relatius QUEM i QUID, i de la interferència d'aquests elements va sorgir la forma romànica *que*. És per això que indiquem QUIA com a ètim, tot i que hi ha gramàtiques, per exemple la de Moll (1962), que inclouen QUOD, forma que sens dubte correspon a l'origen funcional de la conjunció completiva però no al fonètic.» Aquest mateix criteri també ha estat seguit per Farreny, Maria D. (2004).

⁷¹⁰ Vegeu Par, Anfós (1923:417).

expressament y dissent y contradient [...].

emperò < *IN PER HŌC

Hem documentat aquesta forma un total de cinc vegades (A5V). A més, d'aquestes cinc, en dues ocasions (40%) apareix conjuntament amb la forma *salvo*, exposada més avall. Les mostres que apareixen sense el terme *salvo*, tal com ens indica Badia i Margarit,⁷¹¹ tenen un valor pròpiament adversatiu, no obstant, aquelles que apareixen amb aquest terme presenten un sentit limitatiu: fixen en una acció puntual allò que el declarant coneix. Observem-ne ací les transcripcions:

emperò

B17R E dix que és ver que à tengut mala voluntat al dit Anthoni Rexarch, per so com aquell en dies passats li pegà de bastonades, **emperò** que qui no la y té.

D3V Los quals no li declarà, **emperó**, li dix que al temps que feren dita inmondícia eo enans, [...].

G6V Y ell, confessant, li digué que bé li avia pagat lo lloguer **emperò** que·s recordàs que li devia una resta de preu de un forment.

salvo + emperò

A5V [...] no·n sab més de lo que ha dit dessus, **salvo emperò**, que ha hoÿt dir en lo dia de hui [...].

B11R E dix que no y sab res, **salvo emperò**, qu·està en veritat que enguañy propassat, venint lo dit Anthoni Rexarch a casa lo dit testimoni, estant enllosant lo forn de la casa de aquell, dix lo dit Rexarch al dit testimoni: «Si tinguéss fulla per a donar a menjar als meus cuchs, vos ajudaria fins al vespre.»

més de < MAGIS DĚ

Hem localitzat aquesta locució conjuntiva amb sentit adversatiu un total de díhuit vegades. La datació extrema que presenta va del 1582 al 1599. A més, si estudiem les mostres aportades podem observar com precedeix cinc estructures distintes. Pot precedir

⁷¹¹ *Apud* Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:241).

un infinitiu, la conjunció *que*⁷¹² o la forma *quant*, la construcció *la +que* o un SN. També podem apreciar un fenomen que actualment es dona en algunes construccions del català actual, com ara el pas d'adverbi a conjunció de la forma *més*.⁷¹³ De manera distinta a les conjuncions *però* i *emperò*, aquesta construcció li confereix un tarannà d'excepció a la proposició introduïda. Vet ací el buidatge realitzat:

més de + infinitiu

D10V «Yo no é fet **més de** fullar-me el llindar de la porta, hoc vós fou lo que aveu untat les portes de merda.»

I3R E dix que no havia ni vist a persona alguna, **més de** aver sentit dita escopetada y, en après, remor com fugien.

I13R [...] y, de continent que fonch entrat, que no féu **més de** penchar lo cresol.

més de + que

E24R E dix que no pot dit altra cosa sobre dit capítol **més de** que, cert dia que no es recorda, [...].

E25V E dix qu·ella, testimoni, no sab altra cosa sobre dit capítol, **més de que**, cert dia que lo marit de la dita Ysabet Vasques no estava en casa, [...].

E31R E dix que no sab **més de** que la dita Elisabet Bázquez, perquè estigués en casa del dit son marit, lo dit Joannes li prometé una camisa [...].

I4R Y com feya tan gran fosca no pogué conéixer bé dit home, **més de** que sospita que dit home seria Joan Medes ab [...].

K11R Y no entengué perquè-s treia la roba, **més de** que, la criada del dit Matheu Blanc li digué que y havia qüestió o brega.

⁷¹² En aquesta construcció, cal remarcar com la preposició *de* es manté per davant de la conjunció completiva *que*.

⁷¹³ Cuenca, M. Josep (1993:184): «Anant ara al terreny de la llengua actual, cal notar que, tot i que *mas* -així com la variant posterior *mes*- s'ha perdut en català, s'ha reproduït el procés de conversió del marcant adverbial *més* en nexes adversatius».

més de + quant

H8R Y no véu masa bé ell, testimoni, si li pegà en lo bascoll o en la galta, o en los morros al dit doctor, **més de** quant, véu a bulto que, ab lo colp que li tirà, [...].

H8R Y com estava abrigat y cubert tot ab la capa, segons és dit desús, no·s podia valer lo dit doctor, **més de** quant, ab les dents li pegà un mos [...].

H8V Y no sap que·l mogué al dit Aparici de tractar-lo al dit doctor de aquella manera, **més de** quant presumex que deuria ser [...].

H10R [...] y no sentí les rahons que possaren entre aquells ni per què·s barallaven, **més de** quant, li véu pegar la dita puñyada hà la cara [...].

H12R E dix que no li féu exir sanch alguna verament qu·ell, confessant, la ves, **més de** quant, del mos que li pegà lo dit doctor a ell, confesant, li féu exir molta sanch.

I15R [...], ni meÿs pot presumir ell, confessant, de hon li puxa venir aquell, **més de** quant, à ohit dir que·n temps passat [...].

I16R [...] bé·stà en veritat que com feya la nit molt fosca no pot dir determinadament que sia aquell, **més de** quant, li par ab tots los señyals del dit home que era Joan Homedes, [...].

més de + la que

I6R [...] y no té altre recel ni presumptió de la dita escopetada que li an pegat **més de** la que té dita desús.

I6R Encara *que* de certa ciència no u pot advenir acertivament ne dir altra cosa **més de** la que té dita e testificada desús.

més de + SN

I4R [...], no·l conegué de certa sciència, **més de** dita sospita.

però < PER HÖC

Aquesta conjunció apareix documentada un total de deu vegades, les quals es reparteixen de la següent manera: text A, 1570 Alzira, 2v.; text D, 1582 Alzira, 5v.; text E, 1582 Alzira, 2v.; text I, 1588 Carcaixent, 1v. Generalment, presenta valor pròpiament adversatiu. De fet, si observem els exemples aportats, podem observar com introdueixen una variació en el discurs de la primera proposició, tal com ho fa també la forma

emperò.⁷¹⁴ Nogensmenys, en A3R observem com ens mostra un caràcter limitatiu (sols troba una espasa per a tres atacants). Observem-hi distints exemples d'aquesta conjunció:

A3R E los que li pegaren eren tres hòmens, **però**, no véu sinó una spassa tirada.

A9R E dix que moltes vegades lo ha vist, **però** que may li à parlat.

D11R «Yo no dich que no tingau ànimo per a pegar a Serrano, **però** no·m par bé pegar-li sens haver-vos fet agravi ningú.»

D13R Y entengué que avia acoltellejat dit home que fugia a Pere Serrano, **però** que no·l conegué.

E22V [...] qu·ell, dit testimoni, à vist tancar-se diverses vegades al dit Joannes y a la dita Ysabet Vasques juncts en la casa del dit Jordi, son amo, **però** ell, dit testimoni, no sab de dins lo que feyen.

I4R [...] sospita que dit home seria Joan Medes ab l'ome negre de dit home, **però** ell, testimoni, com à dit dessús, no·l conegué de certa sciència, [...].

Quant als seus orígens, J. Coromines ens diu que aquesta forma esdevé tardana, car no el documentem en català fins als segles XII-XIII.⁷¹⁵ No obstant, en el nostre context ja s'ha imposat clarament a la conjunció sinònima i més antiga *emperò*; mentre que la conjunció *però* apareix un total de 10v., la forma *emperò* sols l'observem 5v.

salvo < SALVUM⁷¹⁶ (QUIA)

Documentem aquesta conjunció un total de sis vegades (A5V).⁷¹⁷ En dos dels exemples documentats, tal com hem exposat anteriorment, acompanya la conjunció adversativa *emperò*. En la resta de casos, apareix juntament amb la conjunció *que*. Si observem el sentit de les proposicions, podem veure com confereix un valor d'excepció a la segona oració de l'estructura composta:

⁷¹⁴ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:389).

⁷¹⁵ *Apud* Cuenca, M. Josep (1993:189).

⁷¹⁶ El CIVALL documenta aquesta forma en terres valencianes des de principis del segle XV, motiu pel qual no considerem la –o final com un castellanisme morfològic.

⁷¹⁷ Durant el segle XVI, l'ús d'aquesta partícula no se cenyia únicament al nostre context; Farreny (2004:390) la documenta en la Lleida del 1512.

salvo + que

B11V [...] no à tengut tanta notíia com axò, **salvo que**-s véu quan [...].

C2V Y *que* no sap per què, **salvo que** lo dit Josep Castany deya al temps que li pegaven [...].

D4V [...] e no sab ell, dit testimoni, la causa de dita yra, **salvo que** té per cert que seria [...].

F6V E dix a tot que no **salvo que** lo dit Alcayna és casat ab germana de ell [...].

sinó < SI...NON

Hem documentat aquesta conjunció un total de vint-i-set vegades (A3R), de les quals en onze ocasions (40,74%) apareix acompanyada de la conjunció *que*. F. de Borja Moll li atribueix a aquesta conjunció un valor limitatiu.⁷¹⁸ Vet ací alguns exemples d'aquesta:

sinó

A3R [...] no véu **sinó** una spassa tirada.

D4R «No, que no·ls pegaran de manera que·ls maten, **sinó** algun colp en lo cap o en la cara.»

D9R «Burllem, que no·n feya, **sinó** espantar-nos.»

G2V [...] lo dit Colomina li respongué que no li devia **sinó** lo lloguer de la casa.

K11R Y après entengué que no era aquell, **sinó** Andreu Torres, ministre del justícia de la present universitat.

sinó que

C7R [...] li respongué que no volia **sinó que**-l mathasen.

E24V E dix que no sab altra, **sinó que** eren marit y muller los dits [...].

H8V I diu que lo dit doctor no·s girà ni li respongué paraula alguna al dit Aparici, **sinó que** se n'anà son camí avant.

I5R [...], no volgué, **sinó que** li dix ad aquella que se n'anàs a dormir [...].

K11V Y tantost sabé que no era aquell lo mort, **sinó que** era de la qüestió y Jaume Blanc, [...].

⁷¹⁸ Vegeu Moll, Francesc de Borja (1982 [1954]:330).

2.13.1.3 Nexes i oracions distributives

ni ni < NĚC.....NĚC

La conjunció *ni* no sols és present en construccions coordinades, ans que al llarg del text transcrit també la trobem en construccions de caire distributiu. A més, hem documentat una construcció d'aquest tipus en la qual es combinen les formes *ni* i *ne*.⁷¹⁹

Observem-hi distints exemples de la construcció comentada:

ni.....ni

A3R [...] **ni** menys los coneix, **ni** u ha hoit dir.

A10R [...] **ni** anà al raval de Sanct Agostí en companyia de ningú dels sobredits **ni** asoles, [...].

H9V [...] **ni** meys los sentí travessar de paraules, **ni**·s pot ben determinar si la porada que li pegà lo dit Aparici al dit doctor, [...].

I13R [...], **ni** meys lo véu ad aquell **ni** sabia a hon s'estava, [...].

K8V [...] **ni** véu a altra persona alguna, **ni** envià a cridar a Miquel Aguilar [...].

ni.....ne

E13R [...] **ni** sab qui l'aja danyada **ne** morta.

2.13.1.4 Nexes i oracions disjuntives

eo < EA⁷²⁰

En relació amb els orígens d'aquest nexa, no trobem informació sobre l'etimologia en cap de les fonts consultades. Pressuposem que es pot tractar d'un encreuament entre les conjuncions *e* i *o*. Quant a la documentació en unes altres fonts, el primer exemple amb sentit de nexa disjuntiu que ens dona el CICA el trobem en els tombants del segle XIV, a Girona.⁷²¹ El DCVB ens ofereix una mostra de l'any 1393, documentada en unes ordenacions reials sobre els regiments de diferents gremis i

⁷¹⁹ Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:239) també ens mostra la presència de les formes *ni* i *ne*.

⁷²⁰ Germà Colon (Apud, Casanova, E.: 2008:70) atribueix el pronom llatí *is ea id* com a possible origen de les formes catalanes *ea* / *eo*.

⁷²¹ Trobem la forma *eo* documentada en *les Lletres reials a la ciutat de Girona*, concretament, en una missiva tramessa a la ciutat de Girona per la reina, na Violant de Bar, datada el vint-i-cinc de setembre de 1392. Per més informació vegeu CICA, *eo*.

confraries del Regne de Aragó.⁷²² Pel que fa al context estudiat, aquesta conjunció apareix reflectida en dos documents de localitats riberenques del segle XV; en el *Llibre de la Cort del Justícia de Sueca* (1457) i el *Llibre del Mustassaf d'Albalat de la Ribera* (1472).⁷²³

En la nostra transcripció, l'hem documentat una total de quinze vegades. La seua presència comprén la datació extrema sencera del nostre estudi (1570-1599).⁷²⁴ Quant al sentit, de la mateixa manera que la conjunció *o*,⁷²⁵ expressa una opció alternativa a la primera proposició. Observem-hi alguns exemples d'aquesta forma:

eo

A8V E que açò fonch tantost com se'n vingué del banch de Joan de les Forces **eo** de son pare.

D3V Emperó, li dix que al temps que feren dita inmondícia **eo** enans, [...].

E9R [...] ha mort a sa muller per cels que thenia del moço **eo** per haver-lo trobat en sa casa ab sa muller.

o [hó]< AUT

En aquest subapartat, podem destacar la irregularitat ortogràfica de la conjunció *o* (hó), possiblement, produïda per l'encreuament amb el pronom feble amb la mateixa forma.:⁷²⁶

I5V Fonch interrogat que diga y declare si té penitència, rinyes, bandos ab algunes persones **hó** si presumex de hon li puga venir la dita escopetada: [...].

⁷²² Vegeu DCVB, *eo*: «Puxen fer e ordonar capítol o capítols **eo** ordinacions.»

⁷²³ Vegeu CIVALL, *eo*.

⁷²⁴ Podem observar més usos d'aquesta construcció en el punt 3.1.1 *Variatio sinonimica*.

⁷²⁵ Vegeu Moll, Francesc de Borja (1982 [1954]:327).

⁷²⁶ Podem observar més usos d'aquesta construcció en el punt 3.1.1 *Variatio sinonimica*.

2.13.1.5 Nexes i oracions explicatives

ço és < ECCE-HÖC

Localitzem aquesta construcció un total de vint-i-dues vegades (B13R). La datació extrema d'aquestes mostres va des del 1572 fins al 1596. Cal remarcar que una d'aquestes apareix grafiada sota la forma *so és*. No obstant, aquesta no ha estat redactada per un escrivà, ans que la localitzem en la signatura del ministre de justícia del text D (1582, Alzira). Observem-hi distintes mostres d'aquesta construcció:

ço és

B12V-B13R E dix que lo que ell, dit testimoni, pot dir e testificar, en e sobre lo contengut en dit capítol, és lo que segueix, **ço és**, qu'està en veritat que [...].

C3V Y tirant-li de continent, **ço és**, lo dit Joseph Castany al dit Juan Pèriz [...].

I3V [...] sentí grans crits en casa Baptiste Guerau, **ço és**, que les dones de casa cridaven.

J6V E no tenint pa, lo dit testimoni li respongué que no·n tenia, y aquell, **ço és**, dit Turco, li demanà sallavors un diner de vi, [...].

so és

D12R Jo, **so és**, Rodrigo Montanyés, ministre del magnífich justícia, [...].

2.13.1.6 Nexes i oracions continuatives

Ademés < ademàs

Aquesta conjunció esdevé continuativa, puix que ens indica una successió d'esdeveniments:

D9V [...] **ademés** de havent-li ensusiat les portes de merda dos o tres nits enans, li era exit cas acordat a matar-lo.

Quant als seus orígens, aquest terme esdevé una forma manllevada del castellà *además*.⁷²⁷ El DCVB el documenta en textos valencians, mallorquins i catalans. No

⁷²⁷ Vegeu DCVB, *ademés*.

obstant, malgrat la dispersió del terme arreu del domini lingüístic, la datació més antiga que aquesta obra ens ofereix està situada entre els anys 1668 i 1675; la podem trobar en la *Contribució a la història dels antics Gremis dels Arts y Oficis de la ciutat de Barcelona* de la ciutat de Miquel González i Sugranyes.⁷²⁸ Nogensmenys, les següents datacions que ens ofereix ja són totes posteriors a la nostra, la qual data de l'any 1582 (1v., Text D).

axí mateix < ECCUM SIC METĪPSE

Hem documentat aquest nexa continuatiu un total de deu vegades, les quals s'hi distribueixen de la següent manera: text B, 1572 Alzira, 2v.; text C, 1576 Alzira, 7v.; text F, 1583 Alzira, 1v. Observem-ne ací distins exemples:

B13R E **axí mateix** és recordant lo dit testimoni que [...].

C3V Y véu **axí mateix** com Berthomeu Castañy vingué a la dita brega [...].

F11V E que **axí mateix** coneix al dit Loís Alcayna, [...].

no res menys < NON RĒS MINUS

Segons A. Par,⁷²⁹ aquesta construcció també pot actuar amb el mateix sentit de conjunció *a més*. Sols la hi hem documentada una vegada, en la nostra transcripció. A més, ho fem en un fragment de sentència, el qual pertany al registre jurídicoadministratiu; consegüentment, podem deduir que es tracta ja d'un arcaisme:

F22V Y, **no res menys**, lo condemna en les despeses de la present causa, [...].

2.13.1.7 Nexes i oracions consecutives (valor coordinant)

de manera que < DĚ MANUARIA QUIA

De les tres ocasions en les quals localitzem aquesta construcció, sols en un exemple observem que presenta valor consecutiu coordinant.⁷³⁰ Observem les dues oracions amb ple sentit semàntic i sintàctic, que configuren l'oració coordinada

⁷²⁸ El CIVALE ens dona com a datació més antiga l'any 1472. Concretament la situa en un altre text riberenc *El llibre del Mustassaf d'Albalat de la Ribera*.

⁷²⁹ Vegeu Par, A. (1923:412).

⁷³⁰ Farreny, Maria D. (2004:379) també detecta l'ús d'aquesta conjunció.

composta, entre claudàtors i unides per la conjunció estudiada en negreta.

de manera que (valor coordinant)

A9V [...] [ell assoles, entre dos y tres ores après migjorn, se n'anà a passejar per lo raval e per la moreria, a hon s'estigué passejant prop de ora.] **de manera que**, [tocades les tres hores poch mes o menys, se'n tornà a la vila.]

2.13.2 Construccions subordinades

2.13.2.1 Nexes i oracions temporals

a la que < *AD ILLA QUOD

Nexe temporal equivalent a la forma *quan*. En la nostra transcripció el documentem un total de vint vegades. La datació extrema que presenta coincideix amb la d'aquest treball (1570-1599). Tanmateix, hi ha quatre textos que no ens aporten cap mostra d'aquest nexe: text B (1572, Alzira), text F (1583, Alzira), text G (1585, Alzira) i text H (1588, Alzira). Aquest nexe és viu en castellà.

A6R E, **a la que** fonch davant d'ell, dit testimoni, y de les dites dones, ab la grant fúria que portava, caygué davant de aquells.

C6R Y véu venir devés aquells a Joseph Castañy y, **a la que** fonch prop de aquells, véu com lo dit Joseph Castañy li arremeté pegant-li de Coltellades.

D3R E dix que en lo dia de ahir **a la que**-s volia fer de nit, anant passejant ell, [...].

E6V Y anant ella, *testimoni*, a cridar a Miquel Vayà, **a la que** tornà, entrant en la cassa del dit mestre Jordi Martínez, [...].

I4R Y anant *per* lo carrer donant avís de dit cas ad algunes *persones que* trobava, **a la que** fonch a la carnereria, véu un home [...].

J4R Y acabat de menjar, se despedí ell, dit confessant e testimoni, de dit Miquel Turquet **a la que** en serien luny.

K15R Y anà a veure lo que era y, **a la que** fonc en front la porta de dita presó, véu alguns hòmens que estaven a la porta.

al temps que < *AD ĪLLU TĒMPUS QUIA

Conjunció temporal amb valor de simultaneïtat. En els nostres textos l'hem documentat un total de huit vegades amb la següent distribució:⁷³¹ text C (1576, Alzira), 1v.; text D (1582, Alzira) 2v.; text G (1585, Alzira) 1v.; text I (1588, Carcaixent) 1v.; text J (1596, Alzira) 1v.; text K (1599, Algemesí) 2v. Vet ací distints exemples de l'ús d'aquest nexa:

C2V Y *que* no sap per què, salvo que lo dit Josep Castañy deya **al temps que** li pegaven [...].

D2R [...] **al temps que** se'n tornaren a sa casa, trobaren en la anella y portes [...].

G6V-7R [...] y, **al temps que** lo dit Alfaro se abrasà ab ell, confessant, li caygué la espasa [...].

I7V Y **al temps que** lo dit Ausina vingué a dir-lo-y a la casa d'ell, confessant, encara no se havia llevat del llit.

J3V Y abans may li havia parlat, sinó era algunes vegades **al temps que** li comprava al dit cantó de la lonja castanyoles.

K4R Ítem, fone interrogat que diga que **al temps que** arribà a la casa de dita viuda qui y havia.

ans que < *ANTĪUS QUIA⁷³²

Aquesta construcció presenta un valor temporal de passat. L'hem documentada un total de quatre vegades.⁷³³ Vet ací les mostres documentades:

A3V E, **ans que**-s llevàs de dit banch, lo dit Batiste Taffoya li pegà una coltellada en lo cap, [...].

⁷³¹ Farreny, Maria D. (2004:370) i Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:246) documenten aquest nexa amb el mateix valor temporal en els seus respectius treballs.

⁷³² Segons el DCVB, la forma llatina *ANTĪUS esdevindria el comparatiu de ANTE, *abans*. En aquesta mateixa obra podem observar la hipòtesi palntejada per J. Coromines per justificar l'etimologia de la forma estudiada: *ans* < *anzi* < ANTE.

⁷³³ Farreny, Maria D. (2004:368) localitza una mostra d'aquesta conjunció en la Lleida del segle XVI, però amb la conjunció *que* elidida. Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:247) també localitza aquesta construcció en el seu estudi.

D13R Fonch interrogat que diga y declare si sab e té notícia que lo dit Pedro de Mur, menor, **ans que** acoltellejar al dit Pere Serrano, tenia intenció de acoltellejar al dit Serrano [...].

D13V Fonch interrogat que diga y declare si sab que lo dit Pedro de Mur, menor, **ans que** acoltellejàs al dit Serrano de nit e de dia moltes vegades, portava ab si un pistoler [...].

I10V XII Ítem, fonch interrogat que diga si sabé que la dita nit de dumenge, **ans que** li desparasen la escopetada al dit Guerau, [...].

(en) après que < *(IN) ĀD PRĒSSU QUIA

Conjunció temporal amb valor de posterioritat.⁷³⁴ La forma *après que* continua viva en occità i en francès amb el mateix valor que presenta en els nostres textos.⁷³⁵ L'hem documentada, en la transcripció realitzada, un total de tres vegades, de les quals en una apareix regida per la preposició *en*.

D7R [...] entengué **après que** lo dit Arce auria dat rahó de dita vellaqueria als pares de aquells.

E24R [...] **après que** fonch fora, la repta dient-li que [...].

H11V -12R E dix que **en après que**·s pegaren de puñyades ell, confessant, y lo dit doctor, li pegà aquell lo mos en lo dit, segons que té dit desús.

de / en continent que < *DĒ / ĪN CONTINĒNTE QUIA

Construcció amb valor temporal, concretament presenta un sentit d'acció que esdevé de manera immediata. En la llengua actual, aquesta construcció esdevé equivalent a conjuncions del tipus *tot seguit que* o *tot d'una que*.⁷³⁶ De les sis vegades que documentem aquesta construcció, 4v. ho fa regida per la preposició *de* i les 2v. restants hi apareix amb la preposició *en*.

de continent que

I13R [...] y, **de continent** que fonch entrat, que no féu més de penchar lo cresol.

⁷³⁴ Vegeu Moll, F. de Borja ([1952] 2006: 344). Farreny, Maria D. (2004:368) i Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:247) també ens ofereixen mostres d'aquesta conjunció.

⁷³⁵ Vegeu Alibèrt, Loís (2000:256).

⁷³⁶ Vegeu F. de Borja Moll ([1952] 2006: 345).

I13V VII Ítem, fonch interrogat que diga que, **de continent** que fonch entrat dins del dit habivador de quchs lo dit Batiste Guerau, [...].

I14V VIII Ítem, fonch interrogat que diga per què **de continent** que disparaven la dita escopetada al dit Batiste Guerau, trobant-se ell, confessant, [...].

J5R *De continent* que foren fetes e rebudes les dites confessions del dit Agustí Cuquello, [...].

en continent que⁷³⁷

J4V Ítem, fonch interrogat que diga que, **en continent que** lo dit Miquel Turquet aparellava per anar-se'n, se n'ixqué y se n'anà ell, [...].

J6R E dix que **en continent que** ell, dit confessant, hagué comprat lo forment y hagué donat aquell al dit Oldrofeo [...].

ençà que < IN ECCE HAC QUIA

Conjunció temporal amb el sentit de marcar un temps concret que inicia una acció. L'hem documentada dues vegades:

A10V E dix que no té més de una spassa e que no sap de quin *mestre* és. E que la té de juliol **ençà que** la comprà en *València*, [...].

I10V E dix que després, **ençà que** li à desparat la escopetada al dit Guerau, ha sabut y entés que té lo habivador dels quchs en lo corral de la dita sa casa, [...].

quan < quant < QUANDO

En l'actualitat, el parlar de la Ribera del Xúquer no distingeix entre aquest nexa temporal i el quantitatiu final *quant*, puix que manté l'oclusiva dental final en ambdues formes.⁷³⁸ De fet, aquest fenomen és extensible a totes les zones del valencià on es pronuncia la dental final del grup –nt.⁷³⁹ En la nostra transcripció sols hem documentat

⁷³⁷ Farreny, Maria D. (2004:367) localitza una mostra d'aquest nexa en la Lleida del segle XVI.

⁷³⁸ Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:245-246), en el seu treball sobre el *Llibre d'antiquitats de la Seu de València* (XV-XVII), documenta la forma *quant* amb valor temporal però no hi troba cap mostra de la forma *quan*.

⁷³⁹ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:212).

la forma *quan* una única vegada (text B, 1572, Alzira), front les quaranta que hi documentem *quant* amb valor temporal. Observem-hi una sèrie d'exemples:

Quan

B11V [...], salvo que·s véu **quan** eren de la quarta dormida.

Quant

A5R [...] **quant** fonch en lo pont sentí grans crits de dones devés sant Agostí.

E2R E dit cadàver ésser lo de Ysabet Bázquez, que **quant** vivia se deya dit *nom* e muller del dit Jordi Martínez, rajoler.

I3V Y **quant** fonch al cantó de Joan Albelda, sentí un tro d'escopetada y, [...].

K17V [...], que tostemps e **quant** provehit y manat serà per lo justícia de la vila de Algezira que·s restituixquen dits béns, [...].

tantost com <* TAM TÖSTUM CUM

Aquesta construcció presenta el mateix valor temporal que les formes *de / en continent que*. En els nostres textos, l'hem localitzada un total de dues vegades.

A8V E que açò fonch **tantost** com se'n vingué del banch de Joan de les Forces eo de son pare.

I14V [...] perseguint aquells fins que·ls hagueren pres ad aquells, y no tornar-se'n **tantost** com diu *que* se'n tornà: [...].

2.13.2.2 Nexes i oracions locals

on [hon] < ŪNDE

La forma *on* esdevé el nexa de lloc prototípic català, tant en les oracions subordinades de relatiu com en les adverbials locatives. En l'actualitat, a nivell col·loquial, aquest presenta diverses formes arreu del domini lingüístic. Pel que fa a la Ribera del Xúquer, es pronúncia amb l'emmudiment de la dental etimològica final, que encara s'escolta en diverses contrades. A més, també s'ha generalitzat el seu ús de manera conjunta amb la preposició *a* en tots els contextos.

En relació amb la nostra transcripció, els resultats obtinguts reflecteixen l'estadi inicial de la lexicalització de la forma *a on*, car hi trobem aquesta construcció en contextos en els quals no cal emprar la preposició *a*. En la següent taula, i en els exemples aportats, observarem amb claredat l'estadi en el qual s'hi trobava aquesta forma; la taula 15 ens mostra les diferents preposicions que regeixen la forma *on*. Sembla ser que, primerament, començà a emprar-se en contextos en què no era necessària; posteriorment, es va lexicalitzar i s'importà a tot arreu,⁷⁴⁰ fins i tot, quan *on* anava regit per unes altres preposicions. En aquesta línia, podríem citar els exemples de A3V, F9R i I11R, en els quals trobem la forma *a on* regida per unes altres preposicions:

Taula 15. Preposicions que regeixen la forma *on*

preposició	nombre de mostres	percentatge
Ø	1	2,04%
a	31	63,26%
de	10	20,41%
per	3	6,13%
devés	1	2,04%
fins a + a	1	2,04%
devés + a	1	2,04%
de + a	1	2,04%

Ø + on

B21R Y prenint lo dit testimoni dits capells e abaxant aquells **hon** lo magnífich justisia estava, [...].

a + on

A8R [...] qu'està al costat de Joan de les Forces, **a hon** s'estigué un poch.

⁷⁴⁰ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:212): «El connector *on* [en valencià] sol incorporar la preposició direccional *a* també en contextos purament locatius.»

de + on

E30R [...] lo qual li dix que **de hon** era, [...].

I15R [...] se puga presumir **de hon** li puga haver seguit lo dit daÿ y escopetada.

J3V [...] **de hon** lo coneix y quant temps ha que'l coneix.

per + on

B21R [...] junt al forat de la trapa **per on** se munta de la casa del dit Rexarch [...].

E30V [...] **per hon** entengué de aquell que hera de Vizcaya, lo dit Jordi Martínez.

I15R [...] hó paraules **per hon** se puga presumir [...].

devés + on

C7V [...] les espal·les **devés hon** fonch la qüestió, [...].

fins a + a + on

A3V [...] e anaven trahent-lo debes casa Pere Soriano **fins a ha hon** lo anaven seguint a coltellades.

devés + a + on

F9R [...] se acostà **devés a hon** aquells estaven [...].

de + a + on

I11R [...] regonegués la lum **de a hon** estaven los quchs [...].

2.13.2.3 Nexes i oracions condicionals

Per a dur terme aquest subapartat, hem distingit tres tipus de condicionals en funció del sentit que hi presenten: *condicionals reals*, *condicionals irrealis de present* i *condicionals irrealis de passat*. Posteriorment i dins d'aquestes categories exposades, les hem agrupades en funció del temps verbal que fan servir, tant a la pròtasi (P) com a l'apòdosi (A). Hem seleccionat les condicionals introduïdes pel nexes *si*, car esdevé la

conjunció prototípica tant del llatí com del català.⁷⁴¹

Condicional real

Amb la P en present d'indicatiu i la A també en aquest temps:

K14R «Senyor justícia, si *vostra mercé* **posa** als hòmens presos, tambe m'í **ha de posar** a mi. No-ls pose presos.»

Amb la P en present d'indicatiu i la A en futur:

A7R [...] té *per* molt cert que si-1 **regonexen**, lo **trobaran** los colses y los genolls scorchoïts, [...].

A7V [...] si **viren** al dit home y **regonexen**, lo **trobaran** scalabrat en los genolls e en los colses.

Amb la P en futur i la A en imperfet de subjuntiu:

F12R [...] si **volrà** pendre la querella *per* dit Alcayna, que **anasen** allà a hon ell volgués.

Condicional irreal de present

Amb la P en imperfet de subjuntiu i la A en condicional:

A9V [...] si-ls **tinguera** mala voluntat, al dit Vicent Castany, lo **poguera** fer venjar [...].⁷⁴²

B11R «Si **tingués** fulla per a donar a menjar als meus cuchs, vos **ajudaria** fins al vespre.»

Amb la P en imperfet d'indicatiu i la A en condicional:

D3V [...] si u **feyen**, los **llansarien** a ells les culpes.

E21R [...] si li **feya** plaer de anar a par ab dit home dessús mencionat, li **daria** de son cos tot lo que volgués.

⁷⁴¹ Vegeu F. de Borja Moll ([1952] 2006: 345).

⁷⁴² En aquest exemple podem observar com tant la pròtasi com l'apòdosi s'igualen amb dues formes simples amb -r-; la pròtasi esdevindria el pretèrit imperfet de subjuntiu i l'apòdosi el temps condicional (futur hipotètic).

Amb la P en condicional i la A en imperfet d'indicatiu:⁷⁴³

E20V [...] si ell **volguera, estava** en la seua mà tenir [...] ab *aquella* [...].

Amb la P en imperfet d'indicatiu i la A en imperfet de subjuntiu:

I12V *que* si **volia** veure los quchs, *que* **devallàs** a veure'ls, [...].

Condicional irreal de passat⁷⁴⁴

Amb la P en imperfet de subjuntiu i la A en condicional compost:

D8R [...] si no **fóra** per lo ajutori *criminal*, lo **haguera mort**.

D11R «[...] si Serrano **fóra** home breguer, per ventura no n'**hagereu gosat** fer... per ventura.»

D11V «Voleu vere quant *que* si no **fóra** per mi, lo **haguera mort**, perquè yo estorbava.»

D16R [...] si no-l **vera** encarar y sentrar, la **haguera mort**, [...].

Amb la P en plusquamperfet de subjuntiu i la A en condicional compost:⁷⁴⁵

E6V[...] si u **aguera mentat** lo *que* era sa casa, *que* li **aguera donat** una estocada, [...].

Amb la P en imperfet d'indicatiu i la A en condicional compost:

J3V [...] dient-li *que* si la **tenia** buyda, la y **haguera logada**.

⁷⁴³ Observem-hi com es repeteix l'ús d'un condicional amb –r- .

⁷⁴⁴ En els quatre exemples d'aquest subapartat ens trobem amb l'ús de les formes verbals simples amb –r- en la pròtasi, en lloc d'emprar una forma composta per correspondència amb l'apòdosi. Recordem que aquesta llengua constuïa les condicionals irreal de passat amb els dos verbs en plusquamperfet de subjuntiu, forma verbal que en llatí presenta una desinència amb el grup –era-. En aquesta línia no hem de descartar que la condicional irreal de present **A9V** [...] *si*-ls **tinguera** mala voluntat, al dit *Vicent Castany*, lo **poguera** fer venjar [...] esdevinga una condicional irreal de passat amb una estructura verbal llatinitzant. Per més informació vegeu Pérez Saldanya, M (1998:299).

⁷⁴⁵ En aquesta estructura observem com, en el nostre context (text E,1582, Cogullada), les formes compostes amb –r- ja s'han exportat a les dues parts de la condicional. De fet, al llarg dels textos transcrits no tornem a trobar cap temps compost amb –r- en la pròtasi.

2.12.2.4 Nexes i oracions causals

com < CUM⁷⁴⁶

En la nostra transcripció, hem documentat aquesta conjunció amb valor causal un total de tretze vegades. Vet ací les mostres localitzades:

D5V E **com** ell, dit testimoni, lo ves anar de aquella manera, presumint que y auria hagut qüestió o la y auria, entrà en sa casa e prengué una espasa e rodella [...].

D7V E **com** ell, dit relant e testimoni, estigué descuydat e no sabé fins aquella ora ni tingué notícia de dites quexes, estigué descuydat pensant que seria jacota e burla.

E2R **Com** pervingués a notícia del molt *magnífich* mossén Pedro de Velasco, ciutadà justícia de la vila de Algezira, que haurien mort una dona en lo lloch de Cogullada, sa magnificiència, de continent, ensemps ab lo *magnífich* Micholau Costa, *notari*, assessor hordinari de aquell, Gaspar del Puerto Arce, *notari*, escrivà de la sua cort, alguazil e ministres de aquell, accedí personalment al dit lloch de Cogullada; [...].

F11V E **com** no sabés scriure, féu la *present* creu, [+]

G3R E **com** no sabés escriure féu lo senyal següent, [+]

G3V E **com** no sabés escriure, féu la ferma següent, [+]

G4V E **com** no sabés escriure, féu lo senyal següent, [+]

G5R E **com** no sabés scriure féu lo senyal següent, [+]

H8R Y **com** estava abrigat y cubert tot ab la capa, segons és dit desús, no·s podia valer lo dit doctor, [...].

H10V Y **com** estigués lo dit doctor abrigat ab sa capa, y no podent-se desenbolicar per ço *que* lo dit Aparici lo tenia molt apretat, li pegà lo dit doctor un mos al dit Aparici [...].

I14R Y **com** feya la nit molt fosca, y no ves a ningú hí·s trobà asoles, se'n tornà a casa del dit son amo y prengué una escopeta [...].

⁷⁴⁶ Hem considerat adient establir l'etimologia a partir de CUM i no pas de QUOMODO a partir de Moll, F. de Borja ([1952] 2006: 347): «[...] l'ús causal del qual [com] és un llatanisme, ja que prové de les oracions llatines de subjuntiu amb CUM, si bé ha estat influït per QUOMODO.»

I15R [...] y **com** anava descals y mig despullat, y feya la nit molt fosca, y no vey a ninguna persona, ne menys hixqué ningú dels vehins als crits qu-ell, confessant, anava donant y cridant, se'n tornà a casa del dit son amo, [...].

K5R -V Y com era tant tart y feya gran fosca, y la gent se anava ajuntant, *perquè* no-s seguís algun scàndol e *perquè* eren exits de aquella manera sens licència del dit relant, en la plassa de dita universitat, arribà als hòmens que sonaven lo dit tambor e dolçayna [...].

per ço com < *PER ECCE-HOC QUOMODO

Detectem aquesta conjunció un total de cinc vegades, totes amb valor causal; introdueixen un verb en mode indicatiu. Aquesta conjunció encara forma part de l'occità contemporani. Actualment, en francès també trobem la forma equivalent *parce que*.⁷⁴⁷ Observem diversos exemples de la nostra transcripció:

per ço com

A10R E dix que ell, dit confessant, no passejà ni anà al raval de Sanct Agostí en companyia de ningú dels sobredits ni asoles, en tot lo dia del diumenge propassat, **per ço com** vingué [...].

B11V E dix que no y sab res, **per ço com** no à tengut tanta notíia com axò, [...].

K17V [...] *per* la *present* remesa no li sia causat perjuhí algú, **per ço com** dits béns són *prescrits* [...].

per so com

B15R E dix-o saber, **per so com** lo dit testimoni, en dies pasats, anant a fer escorcol en la casa del dit Anthoni Rexarch ab lo *magnífich* justísia, véu lo dit testimoni [...].

B17R E dix que és ver que à tengut mala voluntat al dit Anthoni Rexarch, **per so com** aquell en dies passats li pegà de bastonades, [...].

per ço que < *PER ECCE-HOC QUIA

Hem documentat aquesta conjunció amb valor causal un total de vint-i-nou vegades. Li atribuïm aquest valor *perquè* el verb de la oració subordinada que introdueix

⁷⁴⁷ Vegeu Alibèrt, Loís (2000:247).

està en mode indicatiu. Maria D. Farreny i Martí Mestre també documenten aquesta forma amb valor causal en la Lleida del segle XVI i en la València dels segles XV-XVII, respectivament.⁷⁴⁸ Observem-hi una sèrie d'exemples amb aquesta forma i amb la variant *per so que*.

per ço que

A8V E dix que coneix al dit Jaume Çaplana, **per ço que** algunes voltes, encontrant-lo de dia, se passejava ab *aquell*, [...].

E21V [...] e dix-ho saber, **per ço que** ell, dit testimoni, u veyia per la cabuda que tenia en casa [...].

I13V Y ell, confessant, se començà a despullar, **per ço que** dorm dins lo matheix abivador.

per so que

B10V [...] e dix-o saber **per so que** véu ballar a la porta de Calbet [...].

B15V E açò dix saber **per so que** à dit dessus.

E29R [...] la dita Ysabet Bázquez hera dona de mal exemple, **per so que** thenia amors ab certa *persona* del lloch de Carcaxent [...].

perquè < PĒR QUŌD⁷⁴⁹

En la nostra transcripció, hem detectat quinze mostres de *perquè* amb valor causal. Uns altres autors també el detecten amb una presència força important en obres contemporànies de textos valencians i nord-occidentals.⁷⁵⁰

B14R [...] son marit és fora de la ciutat de Malorqua, és **perquè** aquell furtà un càlser en una església de Malorqua.

D3V [...] los digeren que no u fessen, **perquè** si u feyen los llansarien a ells

⁷⁴⁸ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:383) i Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:244).

⁷⁴⁹ En les conjuncions *perquè* (final/causal) i *per a que* optem per l'ètim QUŌD i no pas QUIA, ja que la forma que presenta un caràcter més lligat al relatiu original llatí, que no pas a la conjunció completiva que es formaria en el llatí vulgar a partir de la manca d'ús de la forma UT, tal com indica el DCVB. De fet aquesta obra opta per aquesta etimologia per a la forma estudiada. Farreny, M. Dolors (2004:381) també ens dóna la mateixa etimologia.

⁷⁵⁰ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:381) i Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:243).

les culpes.

D10V «Ya n'és menester per a un poch de negoci, y és que vull pegar de coltellades a Serrano y veure com ho farà, **perquè**·m té enujat en estrem.»

D11R Y **perquè** don Hieroni Fajardo s'enujava ab mi, **perquè** festejava ses filles, [...].

D11V «[...] si no fóra *per* mi, lo haguera mort, **perquè** yo estorbava.»

E32R E açò *per* lo que ha dit desús y **perquè** jamés no l'à huit dir cosa en contrari.

F10V [...] li replicà dient que no tingués compte ab son semó de Sent Agustí, **perquè** allí anaven a hoir lo sermó del raval de Sent Agustí, [...].

F10V [...] més vilà hera lo dit Alcayna que no los del raval, **perquè** hera un lladre, [...].

G2R [...] a l'ort en un cabàs d'esparg en les mans **perquè** anava a collir

I5R [...] volia anar a veure los quchs qu'estaven en l'abivador de sa casa, **perquè** li parexia que tenien [...].

I13R [...] que miràs lo dit habivador, **perquè** li parexia que y havia gran foch [...].

K5V [...] e **perquè** eren exits de aquella manera [...].

K8R [...] anaren a la casa de Matheu Blanc a capturar aquell, **perquè** la muller de Andreu Torres, *quondam*, ministre, se quexava [...].

K10R Y li digueren que reculgués en sa casa les botges de capells de la casa de Matheu Blanc, **perquè** havien vengut uns porters [...].

puix (que) < PŌSTĒA (QUIA)

Amb valor causal, hem localitzat aquesta conjunció en la nostra transcripció un total de cinc vegades.⁷⁵¹ D'aquest nombre total de vegades, en tan sols una ocasió (20%) la trobem de manera conjunta amb la forma *que*:

puix

D7R [...] no se n'adonà ni·n féu cas, **puix** no sabera qui u havia fet [...].

D11R «[...] Y **puix** é tengut ànimo per a totes estes cosses, també tindré ànimo per a pegar a Serrano.»

F10V [...] que **puix** ell hi hera present, que ho prengués *per* propi i que ell

⁷⁵¹ Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:244) documenta, també, aquest nexa.

ho faria bo.

G6V [...] ell s'i volia mudar, **puix** ja avia complit lo temps del lloguer [...].

puix que⁷⁵²

G5R Y vent-se que estava nafrat los dexà estar y se n'anà a sa casa a curar, **puix que** ya molta gent que·ls departia.

2.13.2.5 Nexes i oracions finals

per a que < PER AD QUŌD

Hem localitzat aquesta conjunció amb valor final en els nostres textos un total de sis vegades.⁷⁵³ Podem justificar la presència d'aquesta en el valencià, a partir de la introducció de la conjunció *per a* per davant de clàusules subordinades d'infinitiu amb valor final;⁷⁵⁴ els parlants catalanoccidentals, en consolidar l'ús de la conjunció *per a*, per extensió, l'encreuaren amb la forma *perquè* amb valor final. Observem-hi les diferents mostres localitzades:

A8R E de allí se n'anà a cassa Pedro Vilamendi, anant *per a* acompanyar a sa madastra **per a que** vingués a cassa.

D16R [...] que·ls venien a inquietar casa de llur pare **per a que**·s posse en necessitat.

E27V [...] quant lo dit menistre estava en sa casa lo feya cridar **per a que** menjàs ab aquells.

I10V [...] lo féu llevar **per a que** vés y miràs los quchs.

I11R [...] lo féu llevar del llit al dit son amo **per a que** regonegués la lum de a hon estaven los quchs; [...].

J6R [...] hagué donat aquell al dit Oldrofeo **per a que**·l portàs a moldre [...].

⁷⁵² Farreny, Maria D. (2004:382) localitza aquest nexes i el cataloga, també, com a causal. Tanmateix li atribueix un taranna «adversativoconcessiu.»

⁷⁵³ Farreny, Maria D. (2004:384) també detecta la presència d'aquest nexes en la Lleida del segle XVI. La influència dels autors valencians del segle XV i el major contacte amb el castellanoaragonés del català nord-occidental haurien ajudat a consolidar el nexes *per a que* a les zones nord-occidentals.

⁷⁵⁴ Vegeu 2.12.1.6 *Per / per a*.

perquè < PĚR QUŎD

A9R E dix que no coneix a ningú per exa via; **perquè** l'haguessen de pregar ni pagar **perquè** pegàs a ningú de Coltellades.

A9V [...] no té hoy, rancor ni mala voluntat a ningú de aquells, **perquè**, si·ls tinguera mala voluntat, al dit Vicent Castany lo poguera fer venjar [...].

A10V Interrogat si és estat anprat, pregat e pagat **perquè** pegàs al dit Juseph Castany.

B11V [...] fonch **perquè** li ajudàs a llosar lo forn, [...].

E31R E dix que no sab més de que la dita Elisabet Bázquez, **perquè** estigués en casa del dit son marit, [...].

J8R [...] deu o dotze dies més, **perquè** no diguessen [...].

J9R E que si volia aguardar dit Turco dits deu o dotze dies era **perquè** los de dita vila de Corbera no diguessen [...].

K5V [...] ajuntant, **perquè** no·s seguís algun scàndol [...].

Darrerament, no creiem adient tancar aquest subapartat sense contrastar les dades dels usos de *per a que* i *perquè* (final).⁷⁵⁵ Observem-hi la següent taula:

Taula 16. Percentatge de mostres de *per a que* i *perquè* (final)

conjunció	nombre de mostres	percentatge
per a que	6	40%
perquè (final)	9	60%

Si analitzem els percentatges d'ús, podem observar com la utilització de la conjunció *per a que* per davant de clàusules subordinades finals esdevé inferior a la meitat, (se situa en un 40%). Aquest fet podria donar-se perquè, com ja hem dit anteriorment, primer els parlants adoptarien la preposició *per a* i, posteriorment, l'encreuarien amb la conjunció final *perquè* i formarien la forma *per a que*. Així doncs, mentre que el primer estadi d'aquest procés lingüístic (ús i expansió de *per a*) estaria pràcticament consolidat, la introducció de *per a que* i, sobretot, l'expansió posterior

⁷⁵⁵ Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:249) també documenta l'ús d'ambdues conjuncions amb valor final. En el seu estudi s'aprecia com dels segle XV al XVII la conjunció *per a que* li guanya terreny a la forma *perquè*.

encara no hauria assolit els valors de la forma *per a*. En l'actualitat, a la Ribera del Xúquer, i en el valencià general,⁷⁵⁶ l'ús de *per a que* per davant de clàusules finals està força consolidat.⁷⁵⁷

E. Casanova planteja un origen autòcton de la conjunció *per a* i la posterior formació de *per a que*. Aquest autor s'hi basa en la juxtaposició de les formes *per* i *a* amb valor final i la posterior formació de *per a que*. A més, argüeix que aquestes conjuncions no han arrelat en els parlars orientals com a conseqüència de les característiques «prosòdicofonològiques» d'aquest.⁷⁵⁸

2.13.2.6 Nexes i oracions concessives

encara que < *AD HANC HORAM QUIA

Hem documentat aquesta construcció amb valor concessiu un total de 12v. amb una datació extrema de 1570 a 1588.⁷⁵⁹ A diferència de A. Par,⁷⁶⁰ en els nostres exemples podem observar com predomina l'ús dels verbs en mode indicatiu (66,66%) front al subjuntiu en les proposicions introduïdes amb el nexa subordinant estudiat. En l'actualitat, la forma general d'aquest connector esdevé *enca que*. De fet, V. Beltran i C. Segura-Llopes afirmen que aquesta reducció esdevé la conjunció concessiva més emprada en valencià general, hui dia.⁷⁶¹ La forma *encara que*, actualment, és emprada en l'occità contemporani. En francès trobem l'equivalent *encore que*.⁷⁶² Vet ací distints

⁷⁵⁶ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:213): «La conjunció final és de manera generalitzada *pa que*.»

⁷⁵⁷ Es duu a terme a través de la contracció *pa què* < *per a que*, tal com ocorre en la resta del valencià.

⁷⁵⁸ Vegeu Casanova, E. (1989b:187-191).

⁷⁵⁹ Farreny, Maria D. (2004:380-381) també detecta aquest nexa en el seu estudi sobre el català en la Lleida del segle XVI. Tanmateix, únicament li atribueix caràcter de conjunció a les mostres datades a partir de l'any 1595. Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:249) qualifica aquest nexa com al més emprat en el seu estudi sobre el català de València (XV-XVII).

⁷⁶⁰ Vegeu Par, A (1923:440): «En aquest punt, al contrari de totes les altres modal·litats, esmercem més lo subjuntiu qu'en llatí. Certes; tant lo català com lo castellà hi prodiguen lo subjuntiu; reservant a voltes l'indicatiu pera quan la concessió no es gens hipotètica, ans real y certa. Emperò Metge, ab "jatsia que, encara que, be que, per (fàcil) que" usa tostemps lo subjuntiu anch que'l sentit sigui ben real; [...]».

⁷⁶¹ Vegeu Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:213).

⁷⁶² Vegeu Alibèrt, Loís (2000:247).

exemples de la nostra transcripció:

encara que + verb en indicatiu

A7V «Teniu rahó que l'ayre me ha donat que és ell... hem par que és ell,

encara que ha molts dies que no l'he vist.»

F10V [...] **encara que** dit Alcayna no **estava** present, [...].

I5R [...] **encara que estava** mig despullat, [...].

I6R [...] **encara que** en temps passat **tingué** ell, [...].

I6R **Encara que** de certa ciència no u **pot** adverar [...].

I9V [...] **encara que** al magnífich justícia de Carcaxent li **paregué** que [...].

I9V [...] **encara que** ell, confessant, no li **volia** fer [...].

I15V **Encara que à entés** ell, [...].

encara que + verb en subjuntiu

D16R «Deroquem-los les portes **encara que sien** vint,

F8V «no se'ls dóna res **encara que hixqueu** vespre; [...].»

G2V «Sí, **encara que us pes** que·m deveu més que set sous.»

G2V «**Encara que us pes** me deveu més.»

jatsia (que) < *IAM SE SIAT (QUIA)

Actualment, aquesta forma esdevé un arcaisme no sols a la Ribera del Xúquer, sinó a tot el domini lingüístic.⁷⁶³ En els nostres textos sols hem documentat dues mostres d'aquesta conjunció, ambdues en el text B (1572, Alzira). A més, si combinem els nostres resultats amb les fonts digitals CICA i CIVAL, podem suposar que, en el context estudiat, la forma analitzada esdevenia ja un arcaisme o estava en desús; la darrera mostra de l'època antiga que ens ofereix el CIVAL data de l'any 1585 i, segons les mostres del CICA, aquesta entra en declivi a partir del segle XVI fins a desaparèixer en el XVII. J. Martí també documenta l'ús d'aquesta conjunció en la València dels segles XVI i XVII.⁷⁶⁴ Observem-hi els nostres exemples:

⁷⁶³ Vegeu Moll, F. de Borja ([1952] 2006:354).

⁷⁶⁴ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:250).

B16R E que **jatsia que** lo dit testimoni tinga pau y treva ab lo dit Rexarch, que per ço no li à dexat de dir veritat.

B17R [...] son marit hera ome que treballava, **jatsia** lo aguessen turmentat en Malorca per un càlser, [...].

2.13.2.7 Nexes i oracions consecutives (valor subordinant - modal)

de manera que < DE MANUARIA QUIA

Observem ací els dos exemples en els quals aquesta conjunció presenta un valor subordinant.⁷⁶⁵ Martí i Mestre ens mostra un exemple d'ús d'aquesta forma en el seu estudi referit a la València dels segles XV-XVII.⁷⁶⁶ De fet, podem observar com presenten un valor modal, cosa que reforça l'afirmació de F. de Borja Moll, segons la qual, aquest tipus d'oracions esdevenen una variant de les modals.⁷⁶⁷

de manera que (valor modal)

D4R «No, que no·ls pegaran **de manera que**·ls maten, sinó algun colp en lo cap o en la cara.»

H8V Y estant-li prop lo dit doctor, **de manera que** aquell ho podia ben ohir, lo començà de ariegar en la boca y a tractar-lo de asse.

⁷⁶⁵ Vegeu 2.13.1.7 Nexes i oracions consecutives (valor coordinant)

⁷⁶⁶ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:251).

⁷⁶⁷ Vegeu Moll, F. de Borja ([1952] 2006:351).

3. GLOSSARI LÈXIC

La finalitat amb la qual hem configurat la següent recopilació de lèxic va més enllà de dur a terme un llistat més de paraules amb una breu descripció; hem intentat recollir les formes més interessants des de les vessants diatòpica i diacrònica. A més, també hem recollit paraules manlevades del castellà (i/o de l'aragonés) i d'altres llengües. Consegüentment, duem a terme una descripció del mot estudiat, el contrastem amb diferents fonts i el contextualitzem en la nostra transcripció.

A més, aquest apartat no se cenyeix exclusivament al lèxic com a tal, ans que hem redactat un subcapítol en el qual recopilem les frases fetes i les construccions lèxiques més remarcables de la nostra transcripció. Darrerament, hem inclòs un apartat d'onomàstica, car aquesta disciplina auxiliar esdevé una rica font per l'estudi de la nostra llengua.⁷⁶⁸

Per localitzar els mots i les construccions estudiades oferim la signatura de la primera documentació, conjuntament, amb la quantitat de vegades que l'objecte d'estudi ha estat documentat.

3.1 Lèxic

Acertar [haviem asertat] (D15V, 3v.): En el nostre cas, colpejar o atacar algú amb la suficient precisió per causar-li un dany concret.

D15V E vent aquells **que no havien asertat dita scopetada**, tots los sobredits junts hirroyren a pedrades a les portes de dita casa dient que volien rompre les portes e pegar foch a casa.

Segons el DECat, la forma estudiada i els seus derivats esdevenen castellanismes, puix que no les documenta fins cap a l'any 1600 en textos principatins. La nostra datació (1582), malgrat ser un text valencià, s'acosta a

⁷⁶⁸ Farreny (2004:489): «En aquests darrers temps s'han multiplicat els esforços per posar de manifest la importància d'estudiar a fons el camp de l'onomàstica –que manté lligams estrets amb altres disciplines, com ara la lingüística diacrònica i la dialectologia-, ja que s'hi conserven molts rastres que ens poden ajudar a explicar qüestions etimològiques.»

l'oferida per J. Coromines. El CIVAL documenta aquesta forma el 1562 en *Flor d' enamorats*, de Joan de Timoneda. El DCVB coincideix a catalogar aquest terme com una forma derivada del castellà. Aquesta obra també documenta la presència del terme estudiat cap a l'any 1600, però ho fa en diferents parts del sistema lingüístic (1616, Sóller; 1598, Pont d'Armentera; 1596, Barcelona).

Acoltellejar (D2R, 12v.): Atacar algú amb un *coltell*. Modernament, *apunyalar*. Segons el DCVB, aquest verb s'ha format a partir del substantiu *coltell*. El CICA sols detecta una vegada aquest infinitiu; ho fa en un procés criminal de la Catalunya de 1410 editat per Jaume Riera i Sans, sota el títol *El cavaller i l'alcajota*. Martí i Mestre també aquest verb en el català de València entre els segles XV i XVII.⁷⁶⁹ En la nostra transcripció hem localitzat un total de nou mostres d'aquest infinitiu. Totes les hem documentades en el text D (Alzira, 1582), huit sota la forma *acoltellejar* i una amb la variant ortogràfica *j/g*, *acoltellegar*. Observem diversos exemples contextualitzats de l'ús d'aquest infinitiu.

D2R E dix que aurà quatre o cinch dies poch més o menys que Pedro de Mur, menor, li digué que volia **acoltellejar** a cert home de la present vila, [...].

D2V «Demà que serà dimecres tinch de **acoltellegar** un home.»

D7V «Señor Serrano, no-s descuyde y mire per si, que lo fill de Miquel Espanya me ha dit que lo fill de Pedro de Mur e lo fill de Francisco Gil, nomenats Pedro de Mur e March Antoni Gil, a *vostra mercé* y a Arce los han de matar o **acoltellejar**.»

Aconhortar [aconortat] (D16R, 1v.): Part. pass. del verb *aconortar*, forma que en la nostra llengua ha conviscut amb la forma *conhortar* (forma normativa actual). Entre les diferents accepcions que ens dóna el DCVB, el sentit que presenta al text transcrit es correspondria amb *satisfere*. El DECat ja documenta al segle XIII la forma *aconortar*, tant a les *Vides de Sants Rossellonesos* com a les obres de Lull.

⁷⁶⁹ Vegeu Martí i Mestre, J. (vol II, 1994:281).

D16R «Deroquem-l[o]s les portes encara que sien vint que presens som tres. Los arohinarem, que **aconortat** [**satisfet**] estich de perdre la vida dient // **D16V** [...] als altres que anesen a portar scopetes y que·ls derocasen les portes.»

Adjutori [ajutori] (D8R, 2v.): Segons el DCVB, aquest terme té el significat dels mots *auxili* o *ajuda*.

D8R Y que creu ell, relant e testimoni, que si no fóra per lo **ajutori** criminal lo haguera mort.

El terme *ajutori* apareix ja documentat en les obres de Llull (Blanquerna I, 206.24) tal com podem comprovar en el DECat. Cal remarcar que aquesta forma esdevé una variant del terme *adjutori*, el qual també el documentem en el text K (Algemesí, 1599):

K6R Y comensà a appellar lo nom y **adjutori** del rey [...].

El DCVB documenta aquesta forma a Castelló i a Mallorca amb el sentit de demanar auxili. En els nostres textos sols apareix dues vegades. La resta s'empren formes comunes derivades dels termes *ajuda* o *auxili*, de manera que no podem descartar que el terme estudiat es tracte d'un arcaisme.

També, en la transcripció de fragments en estil directe, trobem l'expressió *a mi* com a forma per a demanar auxili:

A3R E dix qu·stant ell, dit *testimoni*, en la present nit en sa casa sentí com dix una veu, que al seu parer era de Juseph Castany, la qual dix: «**A mi, a mi**, Jaume!»

Adverar (I6R, 1v.): Segons el DECat, forma culta del terme *averar*. Presenta el significat d'afirmar, donar per vertader. Les dues vegades que apareix s'empra amb el sentit de confirmar quelcom. En el text I (Carcaixent, 1588) s'empra per a confirmar uns fets i en el K (Algemesí, 1599) s'empra per a donar per certa la identitat d'un home de Catarroja:

I6R Encara *que* de certa ciència no ú pot **adverar** [**confirmar**] acertivament ne dir altra cosa més de la que té dita e testificada desús.

K6R [...] y trobà un home que·s diu Miquel Aguilar, de Catarroja, criat de Berthomeu Cubells, segons que aquell li **adverà** [**confirmà**] a ell, dit relant [...].

Agravi (D11R, 2v.): Cast. equivalent a la forma *greuge*. Quant a la seva etimologia, el DCVB proposa la forma llatinovulgar *AGGRAVIARE. Cal remarcar que el CIVAL no documenta no documenta aquesta forma en terres valencianes fins el 1585 i la nostra mostra data de l'any 1582. No obstant, el CICA la documenta unes dècades abans en *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*.

D11R «Yo no dich que no tingau ànimo per a pegar a Serrano, però no·m par bé pegar-li sens haver-vos fet **agravi** ningú.»

D18R Y no obstant lo **agravi** que avia fet a dit Algerri en tirar-li a la finestra, [...].

Agraviat [**hagraviat**] (D8R, 1v): Participi passat de l'infinitiu *agraviar*. Tal com ocorre amb el substantiu de la mateixa família anteriorment exposat, *agravi*, es tracta d'un castellanisme que substitueix la forma autòctona *agreujat*.

D8R [...] contra alguna *persona* que pretenga que l'aja dampnificat o **hagraviat**: [...].

Ajuntant [**ajunctant**] (D10R, 2v.): Gerundi del verb *ajuntar*. Entre els diversos significats que el DCVB i DECat ens donen d'aquest verb, al text transcrit es correspon amb reunir-se o aplegar-se:

D10R [...] passant *per* la plasa prop de la sglézia en lo banch de la qual estaven tres hòmens, lo hu dels quals lo cridà y, **ajunctant ad aquells**, conegué que eren [...].

El DCVB documenta aquesta accepció a la *Crònica* de Ramon Muntaner i el DECat el documenta amb el sentit abstracte d'*ajuntar* en les obres de Llull. Podem

veure-hi com conserva el grup culte interior –NCT-, tal com també ho fan els termes *junct* i *junctament*, també documentats:

D11R Y axí se n'anaven los dos **juncts** a casa del mestre de gramàtica.

Tanmateix, també podem trobar exemples de *junct* i derivats seus amb el grup interior –NCT- simplificat a –NT-.⁷⁷⁰

A5V [...] **junct** a la pea[n]ya de la fusta [...].

B18R [...] anant lo dit testimoni **junctament** ab lo magnífich justísia [...].

C4R [...] se n'anaren **juncts** fugant devés la muntanya.

K5R [...] la gent se anava // **K5V** **ajuntant** [...].

Alabarda (K5V, 1v): Segons el DCVB, arma amb una fulla per tallar, com si fora un destral i a l'altra banda una punta. Per aquest motiu és considerada una arma de tall i punta. A més, es munta sobre un mànec. Quant a l'etimologia el DCVB proposa la forma germànica *helmbarte*, amb el mateix significat.

K5V [...] lo qual anava davant de aquells ab una alabarda, [...].

Aladre (K16R, 1v): Segons el DECat, forma pròpia dels dialectes occidentals, en contraposició a l'oriental *arada*. Instrument que està format, bàsicament, per un mànec lligat a una bèstia i una rella, la qual penetra dins de la terra i obri els solcs.

Aquesta forma és una variant moderna de la forma antiga *aradre*, la qual evoluciona per dissimilació de consonants líquides a *aladre*. Tal com indica el DECat, a València trobem testimonis escrits de la forma *aladre* ja al segle XV, en l'*Spill* de Roig (9583):

⁷⁷⁰ Per una informació més acurada sobre la reducció del grup interior –NCT- > -NT- vegeu: 1.2.8.10 *L'evolució del grup interior –NCT-*.

Per apartar / l'estil de larch, / descolle l'arch / e pus no estire: / l'aladre gire,
/ torne al camí./ (*Spill* 9583).

Albarà (G6V, 1v.): Document en què s'expressen les condicions d'un lloguer. Entre les distintes accepcions recollides al DCVB, aquesta és la que més es correspon amb el sentit de la mostra que hem documentat:

G6V «No sabeu que y à un **albarà** [contracte], que-m deveu deu sous y sols me aveu donat un real castellà y un sou? Deu tot lo demás!»

El DECat el documenta per primera vegada a la *Crònica* de Muntaner:

A cascun patró ell donà un albarà sagellat ab son sagell del senyor rey
(Cròn., cap. 39).

Albarda [albada] (J9R, 1v.): Aparell que s'emprava per a dur càrregues sobre bèsties de peu redó.⁷⁷¹ En el nostre text, té aquest ús:

J9R [...] véu arribar a Miquel Turco, morisco, habitador de la vil[a] de Corbera a cavall en un rossí, p[o]rtant de davant de si, damunt la [a]lbada, una capsa asoles.

El DAg documenta aquesta forma al segle XV a la localitat d'Alfarràs (el Segrià). En el DECat, Coromines estableix una distinció entre la forma amb -u- (*aubarda*) i la que hem localitzat. Segons aquest filòleg, la forma amb -u- s'empra a quasi tot el català central, excepte a Barcelona, a Menorca i al sud de l'occidental.

Alborotat [alvorotat] (D5V, 1v.): Cast. Forma presa del terme castellà *alborotar*, el qual es forma a partir de la forma catalana *avolotar*, derivada del llatí VOLŌTĀRE, tal com indica el DECat. La primera documentació que el CIVAL ens oferix d'aquest

⁷⁷¹ Per més informació sobre aquest tema vegeu: 1.2.9 *Fenòmens singulars*.

derivat verbal data de l'any 1790, en el *Col·loqui de Gori Parrús*. Tanmateix, l'infinitiu *alborotar* és documentat per aquesta mateixa font l'any 1482.

Alcançar [alcansar] (D6R, 1v.): Cast. Tal com apareix reflectit en els nostres textos, amb el sentit d'arribar amb el mateix punt geogràfic on és algú, esdevé una forma presa del castellà. En aquest context, podem emprar una altra forma autòctona, com ara *atrapar*.⁷⁷²

D6R «No·n sé res, per así à pasat alterat y li fonc·nat darrere per si·l podria **alcansar [atrapar]**, [...].

La documentació més antiga d'aquest terme oferida pel CIVAL data de l'any 1473, concretament en uns documents privats d'Alexandre VI, mentre que la nostra data de l'any 1582.

Altabaix [altabax] (C5R, 1v.): Colp propinat per una persona. En la nostra transcripció s'especifica de manera explícita que fa referència a un colp.

C5R Y venint a dita brega Berthomeu Castañy li tirà, axí mateix, un **altabax** al dit Juan Pèriz, **del qual golph** caygué en terra lo dit Pérez [...]

El DCVB no registra aquesta accepció del terme estudiat, no obstant sí que registra el terme *daltabaix*, amb el mateix significat. En el DECat J. Coromines també ens remet a l'entrada de *daltabaix*. A més, tal com ocorre al DCVB no apareix amb l'accepció de colp, ans que ho fa com a locució prepositiva amb el sentit d'anar de la part inferior a la superior. El CIVAL no ens dóna cap mostra d'aquesta forma.

Amostrar (D16V, 3v.): Fer veure quelcom a algú. En aquest sentit esdevé equivalent a la forma actual *ensenyar*.

⁷⁷² Vegeu DNV i DIEC2, *atrapar*.

D16V E que en lo dia de hui, Jaume Algerri **amostrà [ensenyà]** a ella, testimoni, uns senyals de pilota e perdigons, [...].

Tant el DECat com el DCVB el documenten cap a la fi del segle XIII en textos rossellonesos. El DCVB ens ofereix altra datació (1599) relativament propera a la nostra (1582). En relació amb la formació del terme estudiat, aquest es configura a partir del verb mostrar (del llatí MŌNSTRARE, amb el significat d'*indicar*, *advertir* [DCVB]) i el prefix a-.

Aparellar [aparellà] (E25V, 4v.): Entre les distintes accepcions que el DCVB ens dóna d'aquest terme, aquella que més s'adiu al significat de la nostra transcripció és la que es refereix a «proveir i posar així com cal per fer qualque cosa.» De fet, esdevé equivalent al verb *preparar*.

E25V [...] que lo marit de la dita Ysabet Vasques no estava en casa, aquella **aparellà [preparà]** de menjar a dos hòmens de Castelló [...].

Apellidar [appellidar] (K6R, 2v.): Cast. En el context en el qual l'hem documentada, el significat d'aquesta paraula entoca amb amb la primera accepció que ens dóna el DCVB: «cridar, implorar.»

K6R Y comensà a **apellidar [cridar/implorar]** lo *nom* y adjutori del rey, inquirint lo matador y fent moltes diligències acerca de saber qui havia mort al dit ministre.

En relació amb els seus orígens, deriva de la forma castellanoaragonesa *apellido*, la qual, segons el DCVB, feia referència a la «crida per manar un armament.»

Presuposem que la forma estudiada va penetrar en el català a través de l'aragonés, tal com ho féu la forma *apellido*, documentada pel DCVB des de la

Crònica de Jaume I. La primera referència en castellà del terme *apellidar* que hem trobat ens la dona el DCECH l'any 1295 en la *Primera Crònica General*.

Apossiento (E25R, 1v.): Cast. Derivat de la forma castellana *aposeno*. J. Martí Mestre explica la *i* mitjançant la ultracorecció i l'encreuament amb la forma castellana *asiento*⁷⁷³ (considerada en el DECat com un intolerable castellanisme). En el nostre text, esdevé equivalent a altres formes com ara *habitació* o *estança*.

E25R Y axí ella, testimoni, se n'hixqué del palau y lo dit home entrà en **lo apossiento [l'habitació / l'estança]** y estigué junctament ab la dita Ysabet Vasques [...].

Apropi [apropis] (D16V, 1v.): Insults, males paraules. Terme que pertany a la mateixa família lèxica que *improperi* (mot derivat del llatí cristià IMPROPERIUM, retret injuriós, segons el DECat), car comparteixen el lexema prop-. També està emparentat amb altres paraules de la mateixa família, les quals presenten un significat semblant, com ara *oprobi* i *repropi*. El DCVB no documenta aquest terme. El CIVAL no documenta aquest terme. No hem de descartar que es tracte d'un castellanisme, ja que el CORDE el documenta diverses vegades (*apropio*) en els segles XV, XVI i XVII. Si el contextualitzem, podem veure com aquest esdevé sinònim perfecte del terme *insult*:

D16V Y se n'anaren tractant-les de bagasses, putes y altres mals **apropis [insults]**.

Arriegar [ariegat] (H8V, 1v.): Segons el significat que presenta al text transcrit aquest verb podria fer referència a insultar o dir quelcom desagradable. De fet, no hem de descartar que el verb al qual fa referència siga l'actual *arrietjar* amb aquest significat, documentat en el DECat per J. Coromines; l'escrivà hauria emprat una –g– en lloc d'una –j– per davant de la vocal –a–, tal com ocorre en altres paraules localitzades en els nostres textos: *netegar* (D7R) o *aguda* (I12V). A més, A.

⁷⁷³ Vegeu Martí Mestre, J. (Vol.: II, 1994:288).

Ferrando⁷⁷⁴ ens diu que, encara al segle XVIII, esdevenia habitual l'ús de la grafia *g* per representar el so africacat palatal sonor per davant de la vocal –a–.

Descartem el sentit de *colpejar* perquè la persona a la qual volia *arriegar* no la tenia davant, ans que anava caminant. A més, l'escrivà, emfatitza l'acció descrita amb l'expressió «que aquell ho podia ben ohir.» També era una acció que l'agressor duia a terme amb la boca; cal tenir en compte que el valencià redueix la preposició *ab* a *en* («lo començà de ariegar en [amb] la boca»); podem reforçar aquest significat amb el fet que estava tractant-lo d'ase:

H8V Y estant-li prop lo dit doctor, de manera **que aquell ho podia ben ohir, lo començà de ariegar en [amb] la boca** y a tractar-lo de asse. I diu que lo dit doctor no·s girà ni li respongué paraula alguna al dit Aparici, sinó que se n'anà son camí avant.

Reforçarem aquesta hipòtesi amb el fet que J. Coromines, en el DECat, ens exposa tota una sèrie de termes de la mateixa família que fan referència a expressions relacionades amb els rucs. Així doncs, ens informa de l'existència de les formes *arriosa* (burrícia, asnada) i *arriot* (ase gros, home beneït) relacionades totes amb els rucs, emprades amb sentit pejoratiu i documentades a Mallorca i Menorca.

Darrerament, si ens centrem en el context valencià, en el DECat J. Coromines també fa referència a la forma *arrier*, documentada al valencià modern, la qual vindria pressa del castellà *arriero*, amb el mateix significat. De fet, en la llengua actual, a la Ribera podem trobar altres expressions provinents del castellà i relacionades amb el terme estudiat, com ara el verb *arrear* (colpejar).

Artícol (F9V, 1v.) Variant dialectal d'*article*. El DCVB ens informa que s'empra als territoris de les actuals províncies de València i d'Alacant. El DAg documenta aquesta forma al segle XV a València. El CIVAl no documenta aquest terme en fonts antigues.

⁷⁷⁴ Vegeu Ferrando, A. (1989:80).

F9V E dix que *per* tals los té com en dit **artícol** se conté.

Asomar-se [se asomà] (D5R, 1v.): Cast. En el context en què hem localitzat aquesta forma, podríem emprar construccions autòctones catalanes, com ara *abocar-se a la finestra*:

D5R [...] sentint sonar e cantar en casa del discret Vicent Garcia, notari, **se asomà [s'abocà]**, ell, testimoni, a la sua finestra *per* a [...].

El CICA no detecta la primera mostra d'aquest verb en el pretèrit perfet en terres valencianes fins el 1611 en *El dietari de Joaquim Aierdi*.

Asseït [aceÿts] (D12V, 3v.): Forma antiga del part. pass. del verb *asseure*. Aquesta forma no era excepcional, ans que es conjugava igual que el verb *seure*. De fet, el DCVB conté l'entrada *ceÿt-a*, com a participi passat de *seure*. Observem com aquest és el significat que cobra en la nostra transcripció:

D12V Fonch interrogat que diga que la mateixa nit, serien les nou hores poch més o menys, estava ell, dit confessant e Pedro de Mur, menor, e Lloís Pujalt **aceÿts** en lo banch de Sencta Catherina, [...].

Assertivament [acertivament] (I6R, 1v.): Adverbi format a partir de l'adjectiu *acertiu*, grafia antiga de l'actual *assertiu*. Es tracta d'un adverbi de mode que, tal com indica el DCVB, significa afirmar quelcom amb seguretat. Esdevé equivalent a l'adverbi, *afirmativament*:

I6R Encara *que* de certa ciència no ú pot adverar de **acertivament [afirmativament]**.

Aquesta forma, la trobem documentada des de ben antic, car el DCVB la documenta des de final del XIII en l'*Arbre de la Ciència* de Ramon Llull.

Atinar [atinava] (D16V, 1v.): Cast. Encertar. Les primeres mostres d'aquest verb en català daten de finals del segle XVI i principis del XVII. L'origen castellà d'aquest terme indicat pel DCVB es veu reforçat per aquesta cronologia. Si observem l'exemple aportat, podem copsar l'equivalència semàntica amb el verb *encertar*:

D16V E sentí ella, testimoni, moltes pedrades que tiraven y no **atinava** [**encertava**] a hon se tiraven.

Avivador (I2R, 9v.): En el fragment de text transcrit el terme *avivador* es correspon amb la part de la llar destinada a fer foc als cucs de seda. Tal com hem indicat, la seda era un dels principals eixos de l'economia riberenca (i valenciana en general) durant l'època moderna.⁷⁷⁵ Segons el text, aquest habitacle estava situat al corral de la casa:

I2R E dix que en la *present* nit serien entre huit y nou hores de la nit, estant ell, rel[a]nt e testimoni, en llur casa, en un avivador qu'està en lo corral de dita sa casa, en companyia de la muller de Joseph Rúbio, de Alzira, e Francés Jova **fent foch** als cuchs en dit **avivador**.

El terme *avivador* no apareix reflectit amb aquesta accepció al DCVB. No obstant, podem esbrinar el sentit d'aquest substantiu a partir del significat que presenta el verb *avivar*. En el DECat, el verb *avivar* relacionat amb la cria de cucs de seda apareix documentat al segle XV, a l'Spill de J. Roig.

Quant al terme *avivador* pròpiament dit, en el DECat trobem aquest terme amb tres accepcions distintes de la presentada: en primer lloc, fa referència a un paratge que dona vida, forma documentada a una cobla popular de Cocentaina.

Seguidament, és documentat a Múrcia, amb un sentit directament vinculat amb la cria de cucs de seda; feia referència a un paper amb diversos forats que se situava sobre la llavor de la seda perquè pujaren els cucs que naixien.

⁷⁷⁵ Per més informació sobre aquest tema vegeu: CONTEXTUALITZACIÓ HISTÒRICA.

En darrer lloc, el documenta oralment el 1961 a l'aragonés limítrof d'Olocau del Rei, amb el sentit d'estar habitant algun lloc, ja que al·ludia a unes cases velles de camp que encara estaven habitades.

Bagassa [bagasses] (D15R, 4v.): Dona que exerceix la prostitució. El DECat documenta aquest terme ja al segle XII en la carta de població de l'Espluga de Francolí. El DCVB documenta aquest terme l'any 1370. El CIVAL ens ofereix mostres en terres valencianes, pràcticament des de les primeres dècades de la reconquesta valenciana, concretament des del 1280. En l'actualitat aquest terme està en desús a la Ribera del Xúquer.

Quant a l'etimologia, el DCVB la situa en el terme d'origen desconegut *BACASSA i la justifica amb el fet que aquest terme presenta paral·lelismes en altres llengües, com ara el portugués, el castellà, l'occità, el francès o l'italià. A més, contradiu el terme àrab *bagazza*, proposat per J. Coromines en el DCECH, perquè el qualifica com a «improvable per raons fonètiques i geogràfiques.»

Baladrer (F11V, 1v.): De les distintes accepcions que el DCVB ens ofereix per aquest terme, cal destacar-ne dues en funció del sentit del text: primerament, podem interpretar aquest terme com a una persona que parla a crits i s'expressa sense cap tipus de mesura. En segon lloc, també al·ludeix a un persona que braveja quan parla. Així doncs, en relació amb la primera accepció, el terme *baladrer* podria equivaldre a *cridaner*. Quant a la segona, podria referir-se a *fanfarró*:

F11V [...] lo dit Joan Casanoves, en dit capítol mencionat, és home molt superbo y de molt mala llengua, y home sense respectes y gran **baladrer** [**cridaner** / **fanfarró**].

D'altra banda, tal com indica J. Coromines en el DECat, la forma *baladrer* estaria emparentada amb les formes llatines BALATRUS - BALATRO. D'aquesta

darrera forma derivaria també el verb *baladrar*, el qual fou emprada per distints autors clàssics com a terme desqualificador.

En relació amb el terme *baladrer*, el DECat ens informa que no s'hi documenta fins a principis del segle XIX. Segons J. Coromines aquest fet es deu als pocs autors publicats durant l'Edat Mitjana i al fet que les seves obres tingueren un caràcter poc populista i expressiu. Així doncs, el fet de trobar aquest terme en un procés criminal dels tombants del segle XVI enllaça amb la hipòtesi de J. Coromines, segons la qual les paraules derivades d'aquesta família lèxica han estat presents en el català. No obstant, cal remarcar que en la literatura de la resta de llengües romàniques peninsulars, pels seus trets particulars, el terme estudiat ha estat present més vegades que no pas en la catalana.

Bandeig (F22V, 3v.): Pena mitjançant la qual s'expulsa a algú d'un territori per un temps determinat:

F22V [...] condemna·l dit Casanoves en **pena de bandeig** de la present vila y son terme, **per temps de sis mesos**, [...].

A la Ribera del Xúquer conviu amb la forma *desterro*, la qual ha estat documentada en un procés criminal de la ciutat de Sueca amb data de 1578:⁷⁷⁶

Y encara condempna aquells y a cascú de aquells en **desterro** perpètuu del present lloch e terme de Çueca y en les despeses de la present causa.

Bandejat (J8R, 2v.): Persona que se li ha aplicat la pena de bandeig. Segons Farreny,⁷⁷⁷ a Lleida l'adjectiu *desterrats* desplaça la forma *bandejats*, de manera que des de mitjans del segle XVI sols s'empra *desterrats*. No obstant, pel que fa a la Ribera del Xúquer, en text J (1596) podem comprovar com cap a finals del segle XVI l'escrivà continua emprant l'adjectiu *bandejat*:

⁷⁷⁶ Arxiu Històric Municipal de Sueca; signatura 101-61.

⁷⁷⁷ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:479).

J8R [...] *perquè* no diguessen les gents de Corbera que se'n venia **bandejat** de allà.

J9R [...] *perquè* los de dita vila de Corbera no diguessen que se n'anava de allí **bandejat**.

Bando [bandos] (I6R, 3v.): El significat que pren aquest terme en el text transcrit es correspon amb la segona accepció que ens mostra el DCVB: «enemistat entre partits.» La *variatio sinonímica* amb el terme *qüestió* ens confirma aquesta accepció:

I6R [...] encara que en temps passat **tingué** ell, dit relant y *testimoni*, hí·ls de la sua parcilitat, uns **bandos eo qüestió** molt reñyda ab los Llorets.

En relació amb els orígens, som davant d'una forma aragonesa o pròpia del sud de Navarra, tal com afirma el DECat, car durant els segles X-XII en aquesta zona es va donar un fort desenvolupament de les banderies. Suposem que va penetrar en el català des de ben antic, ja que tant el DCVB com el DECat el documenten des de la *Crònica* de Jaume I. El CIVALL ens ofereix mostres d'aquest terme el terres valencianes des de finals del segle XIII.

Bascoll / Bescoll⁷⁷⁸ [**bascoll**] (H8R, 1v.): Part darrera del coll de les persones o els animals en la qual s'uneixen la columna vertebral i el cap:

H8R Y no véu masa bé ell, *testimoni*, si li pegà en lo **bascoll** o en la galta, o en los morros al dit doctor [...].

Aquest terme esdevé sinònim perfecte del mot *clatell*. Segons el DCVB no sols s'empra a les comarques valencianes, ans que també s'utilitza en les variants insulars d'Eivissa, Mallorca i Menorca. Tal com ens indica aquest diccionari, a Catalunya el seu ús penetra fins a Gandesa i també s'empra a Puigcerdà i Igualada

⁷⁷⁸ El DNV accepta la forma amb –a-, però el DIEC2 sols recull la forma amb –e-.

per fer referència a la part darrera del coll de les bèsties, concretament, al·ludeix a la part anterior del coll dels bous.

Barretada (D11R, 1v.): Entre les diferents accepcions que el DCVB ens dóna, aquella que s'adapta al nostre context és la que el defineix com a «l'acte de saludar cerimoniosament traient-se el barret.» Descartem l'accepció que qualifica aquesta paraula com a colp pegat amb un barret, puix que no hi resulta adient al context:

D11R «No sabeu Miquel Àngel, yo crech que Serrano à sentit lo temporal, que s'à possat una gran espasa y **m'à enconrat y m'à fet una gran barretada.**» Y ell, testimoni, li dix: «**Aý conxereu que lo dit Serrano no us té mala voluntat, que no és home de males entranyes.**»

Benifet [benifets] (K17V, 2v.): De les diferents entrades que trobem al DCVB referides a aquest mot cal destacar aquella que fa referència al terme *benefici*, car literalment es correspon amb el sentit que presenta al text transcrit.

K17V [...] y encara renunciaren als **benifets [beneficis]** de dividir actions, etc. *et omni alii*, etc.

No obstant, cal remarcar que el DCVB documenta aquest terme com a tecnicisme jurídic a l'expressió *benifet d'inventari* i no ens dóna el significat de benefici tal com ens mostra el text transcrit. El DECat ens dóna exemples d'ús d'aquest terme amb el sentit de benefici en la *Doctrina Pueril* de Lull (ens indica que ho fa en un ms. del segle XV) i al *Crestia* d'Eiximenis. A més, també ens indica que el podem trobar com a tecnicisme de caire jurídic als costums de Tortosa.

Breguer (D11R, 1v.): Persona conflictiva acostumada a intervindre en conflictes, segons el DCVB. En relació amb la morfologia del mot, som davant d'una paraula formada pel lexema breg- i el sufix -er. Quant als seus orígens, segons el DECat, aquest terme presenta una ascendència germànica; J. Coromines, ens indica que el verb *bregar* i derivats (on s'inclou la forma *breguer*) es formen a partir del gòtic BREKAN (trencar).

Quant a la forma *breguer*, el DCVB la documenta com a pròpia de terres valencianes. Aquest fet enllaça amb l'afirmació que duu a terme J. Coromines en el DECat, segons la qual l'adjectiu *bregós* es documenta de manera abundant a partir del segle XIV; la forma *breguer* quedaria relegada al valencià i a la resta del sistema lingüístic s'escamparia la forma *bregós*. Aquesta hipòtesi pot cobrar valor, si tenim en compte que la paraula es documenta en una citació directa d'un testimoni. A més, podem comprovar com el terme estudiat es contraposa a l'adjectiu *pacífic*, de manera que reforça el significat esgrimit:

D10V-11R Y ell, testimoni, sellavós, li dix: «No u fassau que és home **que no fa mal a ningú y pasífich**, que yo us promet que si Serrano fóra home **breguer [conflictiu]**, per ventura no n'hagereu gosat fer... per ventura.»

Cabila [cavila] (E20V, 1v.): En el fragment de text transcrit, el terme *cabila* presenta el significat de persona desconsiderada o grollera i, fins i tot, podria interpretar-se com a sinònim de prostituta.

E20V Y ell, testimoni, se llevà y dix a la dita Ysabet Vasques que a hon anava a tal hora en companyia del dit home, com una **cavila [desconsiderada / prostituta]**, que li tancaria la porta.

El significat de persona salvatge, sense gaire educació, podria venir donat a través del significat original del terme *cabila* (la confusió de b i v esdevindria una mostra de betacisme), car aquest fa referència a les tribus de beduïns nord-africanes. Com que el sentir social consideraria aquestes tribus com a pobles salvatges, el substantiu que les denomina hauria passat a fer referència a persones amb un comportament grotesc, maleducat o bàrbar.

No obstant, el DCVB no registra l'ús del terme *cabila* per fer referència a un lloc, o a gent no gaire educada, fins al segle XX, en les obres de Salvador Espriu. Les diferents fonts consultades no ens aporten gaire informació sobre el tema; ni el DECat, ni el DCECH aporten cap informació rellevant, car se cenyeixen a donar-

nos l'etimologia. El DAg no presenta cap informació al respecte. El CICA no ens ofereix cap mostra i la informació del CIVAl fa referència a mostres documentades en el segle XX.

Cabiró (E3V, 2v.): El terme *cabiró*, tal com ens indica el DCVB, fa referència a les bigues de tamany mitjà o petit, que se situaven per sobre de les jàsseres per sostindre el sostre. En relació amb l'etimologia que presenta, cal remarcar el fet que deriva de les formes llatines CAPREA (cabra salvatge) i CAPREOLUS (cabiró) que, com a conseqüència d'un canvi de sufix, derivaren en el llatí vulgar CAPREONE.

Aquesta etimologia vinculada al nom d'un animal, J. Coromines l'explica al DECat pel costum de situar un cap d'animal en la punta d'aquest tipus de biga. Tal com ens indica el DECat, originàriament, l'evolució de CAPREONE ens va donar la forma *cabrió*; posteriorment, aquesta va evolucionar a *cabiró* per transposició de la erra amb la vocal i. El DECat documenta aquesta forma el 1283 en dos documents rossellonesos i el DAg ho fa en un inventari de Mallorca el 1345. El CIVAl documenta aquest terme en terres valencianes des del 1296.

Cap de guaita (K16V, 2v.): Cap dels hòmens encarregats de la vigilància en les ciutats en l'època foral valenciana. El DCVB ja en documenta l'ús a l'*Spill* de J.Roig. El DECat el documenta més enjorn, car ho fa el 1372. Vet ací contextualitzada la mostra documentada:

K16V Cap de guayta, Miquel Pastor e Joan Gurrea, ministre.

Capllevar [caplevaren] (K17R, 1v.): Entregar una fiança per evitar que algú siga empresonat. El DAg qualifica aquest mot com un terme jurídic emprat per alliberar un reu. Segons el DCVB aquest terme deriva del llatí CAPUT LEVARE que literalment significa *aixecar el cap*. Aquest terme presenta una altra accepció que té per significat afermançar o refermar, sentit que enllaça amb l'etimologia del terme; una persona amb el cap aixecat és una persona amb confiança. De fet, el DAg ens

dóna una altra entrada relacionada amb la botànica, la qual s'empra per fer referència a l'acte d'eixir una planta (aixeca el seu cap).

En relació amb el nostre text, el terme estudiat es refereix al primer significat comentat en aquesta entrada:

K17R [...] **caplevaren** y *prometeren* restituir aquells, tostemps, *que* provehit y manat serà *per* lo justícia de dita vila de Algezira o pagarà dits trenta *reals castellans* [...].

Carabassa vinadera [carabaces vinaderes] (E2V, 1v.): Segons el DCVB aquest tipus de carabassa es correspon amb l'espècie *Lagenaria Vulgaris*. Presenta dues morfologies prototípiques: o bé, té dues panxes enllaçades per un coll estret, o bé pot tenir una única panxa i un coll llarg. També rep altres denominacions com ara *carabassa de pelegrí* o *carabassa de vi* o *de vinar*.

Cal remarcar que el DCVB recull aquest terme amb l'oclusiva dental sorda (carabassa vinatera), fet que contrasta amb el nostre cas, car hi recollim el terme estudiat amb la variant sonora d'aquesta consonant:

E2V Ítem, tres carabaces vinaderes.

Carrejador (J4R, 1v.): Segons el context en el qual localitzem aquesta forma, substantiu que fa referència a l'ofici de carrejar, és a dir, portar quelcom d'un lloc a un altre, generalment, amb un carro. Des d'aquesta perspectiva es pot entendre com a sinònim de *traginer*. Segons el CIVAL es tractaria d'una primera documentació en terres valencianes, ja que sols documenta aquesta terme tres vegades i totes són contemporànies.

J4R [...] y la donà a Pere Oldrofeo, **carrejador**.

Casella (B13R, 1V): Segons el DCVB, casa petita. Donat que el context la situa en el camp, podem deduir que es tracta d'una mena de llogaret destinat a guardar-hi les

eines i els productes per al treball agrícola. En el nostre cas, fa referència a les fulles destinades per alimentar els cucs de seda. Vet ací la forma contextualitzada:

B13R – B13V E axí mateix és recordant lo dit testimoni que lo dit Francés Oliver li dix que axí mateix lo dit Rexarch li avia furtat fulla en la **casella**.

Cels (E8V, 6v.): Cast. Pres del castellà *celos*. La forma autòctona catalana és *gelosia*, derivada de *gelós* i força documentada en el DCVB i el DECat. De fet, en el DECat, J. Coromines estableix que una de les majors diferències entre el castellà i el portugués, d'una banda, i el català, l'occità, el francès i l'italià, d'una altra, consisteix en la pronúncia en aquestes primeres d'un descendent derivat directe de ZELUS; les llengües de l'altre bloc presenten un derivat secundari.

E6V E que és fama pública en lo lloch de Cogullada que lo dit Jordi Martínez matà a la dita sa muller de **cels [gelosia]** del dit Joan, son criat.

Cercant [sercant] (D11R, 2v.): Gerundi de l'infinitiu *cercar*. En l'actualitat aquesta forma, al context estudiat, ha estat substituïda pel verb *buscar*. Nogensmenys, en els textos transcrits no hem trobat cap mostra de formes derivades del verb *buscar*. Observem-hi els exemples contextualitzats:

D11R Y una nit, sercant *per* los corrals qui tirava ab antorches, [...].

I10R [...] sercant lo delinqüent que avia desparat la scopetada al dit Guerau.

A més, a banda d'aquests dos gerundis, també hem localitzat la forma verbal *cercà* (sercà, D16V).

D16V Y lo hu de los que pensà **sercà** Miquel Àngel Ximeno [...].

El fet que trobem mostres en dos anys i dues localitats diferents (text D, 1582, Alzira; text K, 1599, Algemesí) ens condueix a creure que aquest verb seria d'ús comú en el context estudiat i que la forma *buscar* encara no l'havia substituït.

Chacota [jacota] (D7V, 4V): Cast. Segons el DAU, gatzara o alegria amb rialles i carcallades. En els nostres textos cobra aquest sentit. De fet, de les quatre vegades documentades tres ho fa com a variatio sinonímica de les formes *burla* i *rialles*.⁷⁷⁹

D7V [...], estigué descuydat pensant que seria **jacota** e burla.

D10R [...], los quals estaven ab gran **jacota** y rialles.

Cofre [coffrens] (F22V, 1v.): Gal. Segons el DCVB aquest terme ha arribat al català a partir de la forma francesa *coffre*. De fet, el CIVAL documenta aquesta forma en terres valencianes des del 1280 i el DCVB documenta ja aquest terme en les cròniques de Desclot i Muntaner. Aquestes mostres esdevenen un indicatiu de la penetració d'aquest terme en el català en la primera etapa de les relacions dels francesos amb la península a partir del segle XI.⁷⁸⁰

F22V [...] aplicadores la mitat al fisch y **cóffrens** de sa Magestat y l'altra a la present.

Coltellada (A3R, 12v.): Colp o ferida produïda amb un *coltell*. Aquest terme és un arcaisme equivalent a la forma *ganivet*. Als textos editats també trobem la forma **acoltelejar** (D2R), ço és, el verb format a partir d'aquest substantiu. Presenta el mateix significat que té hui dia la forma *apunyalar*; de manera que el terme *coltellada* esdevé equivalent al mot *punyalada*.

A6V [...] entre les quals li havien pegat molt mala **coltellada [punyalada]** en lo cap, de la qual resultà malnafrat.

Consellar (I16V, 1v): Sinònim perfecte del terme *aconsellar*, de manera que presenta el mateix significat, donar o prendre consell. Segons el nostre context, fa referència a deixar-se aconsellar. Cal remarcar que la no presència de la a- inicial pot ésser fruit

⁷⁷⁹ Vegeu 3.1.1 Variatio sinonímica.

⁷⁸⁰ Vegeu Badia i Margarit, Antoni M. (1994[1951]:33).

del contacte amb la preposició *a*, la qual regeix aquesta forma de manera immediata:

I16V [...] y lo dit *justícia* se anà a consellar ab son assessor, [...].

Convertit (F11R, 8v.): Convers. Persona que abandona una creença concreta, en el nostre cas una religió, per abraçar-ne una altra distinta. Adjectiu format a partir del participi passat del verb *convertir*, el qual, segons el DCVB, fa referència a portar algú des de la infidelitat o la vida no cristiana a aquesta fe. EL CIVAL ens ofereix la primera datació d'aquest terme en textos valencians l'any 1400. En el DECat, J. Coromines qualifica l'infinitiu *convertir* en sentit religiós com a freqüent en la nostra llengua, puix que el documenta des de la *Crònica jaumina*. Tanmateix no ens parla de l'adjectiu en forma de participi documentat en la nostra transcripció.

F11R Lo honorable Gaspar Xay, **convertit**, laurador de Algezira de hedat de L anys poch més o menys, testimoni, etc., lo qual jura, etc., dir veritat, etc.

Coradella (D7V, 1v.): Conjunt de vísceres d'un animal. Segons el DCVB aquest terme fa referència a les vísceres dels animals «de la llana i el cabriu.» Aquest terme s'aplica a la cuina, puix que al·ludeix a un preparat gastronòmic que es realitza a partir de les vísceres animals. En el nostre text cobra aquest sentit, ja que el protagonista ve d'una carnisseria:

D7V [...] y al dit Arce, exint de la cort ja tocases les oracions, pasà per la carneseria e prengué **una coradella de cabrit**.

Quant a la morfologia del terme i l'etimologia que presenta, som davant d'un diminutiu de la forma *corada* (*entranyes*, *vísceres*, tal com ens indica el DCVB) format amb el sufix diminutiu *-ell* i el morfema flexiu de gènere *-a*. En el DECat, J. Coromines proposa que el terme *corada* pot derivar del llatí vulgar *CORATUM*. El DCECH ens informa que aquest terme és present al castellà ja a l'obra de Nebrija, i planteja que es pugui tractar d'un mossarabisme andalús. A més, també afirma que

aquest terme és present en occità modern i també en italià amb l'ensordiment de l'oclusiva dental, *coratella*.

Cossiòl [Cociòl] (E4V, 1v.): Substantiu. Forma diminutiva del terme *coffi* formada amb aquest mateix substantiu i el sufix -ol. De la mateixa manera que el *coffi*, es tracta d'un recipient però, com la pròpia forma de diminutiu ens indica, més petit que aquest. Quant als seus usos concrets, pot ser emprat per diverses funcions, car el DCVB ens n'indica algunes que van des de recipient per coure o recollir líquids fins a ser emprat com a orinal.

Aquesta obra lexicogràfica també ens indica que en el parlar valencià, a banda d'aquests usos, també fa referència a una mena de capell. Descartem aquest sentit dels nostres textos, puix que apareix reflectit en la part d'un inventari en què es mostren estris de la llar i no pas la roba:

E4V Ítem, a Jaume Doménech, **cociòl** trencat: un sou.

Cresol (I13R, 2v.): Segons el context en què apareix aquest terme, fa referència a la tercera accepció que ens mostra el DCVB, és a dir, estri per fer llum que pot ésser enganxat. De fet, aquesta obra lexicogràfica atribueix a aquesta definició un abast territorial que comprén Tortosa i el País Valencià:

I13R [...] sinó que de continent se n'entrà ell, confessant, ab un **cresol** en la nit dins del dit abivador de quchs [...].

I13R [...] de continent que fonch entrat, que no féu més de penchar lo **cresol**.

Cup (K16R, 1v.): A partir del context en què trobem la mostra estudiada i entre les diferents accepcions que ens dóna el DCVB, podem deduir que el sentit d'aquest terme fa referència al recipient destinat a trepitjar el raïm per a fer vi:

K16R Ítem, un **cup** de fusta que cabrà vint càrregues de verema que és molt vell.

Curador (D12R, 1v.): Segons el DCVB, persona que té cura d'una altra o de quelcom. En el nostre cas fa referència a la persona que té cura d'un menor.

D12R Lo magnífich justícia decreta en curador a la menor hedat de Marc Antoni Gil al magnífich Francisco Gil, promet e jura, etc.

Curt (F14R, 1v.): En la nostra transcripció, pel context en el qual apareix, podria prendre dos significats segons el DCVB: persona amb escassa intel·ligència o persona fàcilment irritable. Com que està fent referència a una persona que tendeix a enutjar-se i, a més, apareix acompanya de la forma col·lèric ens inclinem més pel sentit de persona propensa a enutjar-se.

F14R E dix que ell, testimoni, té e reputa al dit Casanoves per home **curt e colèrich** y que algunes voltes de còlera hix fora·l cas.

El DCVB documenta aquesta accepció en el parlar de Mallorca en expressions del tipus «ésser més curt que una moneia» o «fer curt qualcú».

Dacsa (G4R, 1v.): Al País Valencià,⁷⁸¹ panís o blat de moro. Segons el DCVB deriva de l'àrab *daqsa* amb el mateix significat. Aquesta obra lexicogràfica documenta aquest terme des del segle XV, al Tirant. El CIVAL documenta aquesta forma des de l'any 1472, en el *Llibre del Mustassaf d'Albalat de la Ribera*. Martí Mestre també documenta aquesta forma en el *Llibre d'antiquitats de la seu de València* (XV-XVII).⁷⁸²

G4R [...] venint ell, testimoni, de cavar **dacsa**, [...].

Si tenim en compte que, històricament, al País Valencià hi ha hagut major presència musulmana que a la resta del domini lingüístic, esdevé normal que ens

⁷⁸¹ Beltran, Vicent; Segura-Llopes, Carles (2017:288): «[dacsa] és la solució pròpia del val. cent., [...] que s'eixampla cap al sud fins a la Vila Joiosa i Orxeta, incloent-hi gairebé tota la Marina Baixa, pràcticament tot el Comtat, la Vall d'Albaida [...] i de la Costera [...]; a més de la banda central i occidental del Camp de Morvedre.» Vegeu també Colon, Germà (2003:43).

⁷⁸² Vegeu Martí i Mestre, J. (vol II, 1994:300).

trobem amb termes específics de procedència àrab cenyits a terres valencianes. Aquest fenomen no és exclusiu del català, ans que tant en castellà com en portugués trobem més arabismes al sud de llurs dominis que no pas cap al nord.⁷⁸³

Dany [daỹ] (I15R, 4v.): Segons el DCVB, perjudici causat a alguna persona o cosa. El CIVAL documenta aquest terme per primera vegada en terres valencianes el 1269. No obstant, aquesta datació topeta amb aquella que ens ofereix el DECat: segons aquesta font, la forma emprada habitualment en el català medieval era la forma *dan*, sense nasal palatal final. Aquesta obra, malgrat que fa referència a la presència d'algun cas de *dany* en el segle XIV, generalitza el seu ús a partir del segle XVI.

I15R [...] li presumia de hon li podia venir lo **daỹ** ho el tro, [...].

Dar [daria] (E21R, 1v.): Forma arcaica equivalent al verb donar. Segons el DCVB, malgrat que tant *dar* com *donar* esdevenen semànticament equivalents cadascuna prové d'un ètim llatí distint. El terme *donar* deriva de DONARE i *dar* prové del llatí DARE. En la nostra transcripció hem documentat la forma condicional *daria*:

E21R [...] si li feya plaer de anar a par ab dit home dessús mencionat, li **daria [donaria]** de son cos tot lo que volgués.

Davallar [devallar] (I13R, 3v.): Descendir. Passar a un lloc més baix. Esdevé una forma sinònima del verb baixar:

I13R E dix que ell, confessant, no ha fet **dev[a]llar [baixar]** al dit Batiste Guerau, son amo, al dit abivador de quchs [...].

En relació amb l'etimologia, observem com el DECat i el DCVB presenten posicionaments distints. Així doncs, el primer afirma que aquest verb és un terme compost per la preposició *de* i el verb *avallar*, propi del català medieval. En canvi, en el DECat podem observar com J. Coromines cataloga aquest verb com a derivat

⁷⁸³ Per més informació vegeu Colon, Germà (1993).

de l'adverbi *davall*. El procés de formació d'aquest verb hauria estat mimètic al del verb *avallar*, format a partir de l'adverbi *avall*.

En relació amb el pas de la -a- inicial a la -e-, J. Coromines el justifica a través de la contaminació sofrida per la quantitat de mots amb de-, els quals esdevenen més nombrosos que els termes amb da-. Aquest fet, segons el DECat, és el que hauria propiciat no sols aquest canvi, sinó el d'altres formes vulgars com ara *devant* o *demunt*.

Defender-se (C8V, 1v.): Cast. La forma autòctona emprada en el parlar riberenc actual és *defendre* del llatí DEFENDERE, forma arcaica documentada en la nostra llengua des del segle XI (1091), tal com ens indica el DECat. El CIVAL documenta aquest castellanisme el 1611 en les *Constitucions del Estudi General de València*.

C8V Y, de *continent*, lo dit Pèriz posà mà a la espassa per a **defender-se** [defendre's] del dit Castañy [...].

Demudat (K8R, 1v.): Persona que ha canviat l'aspecte normal del seu rostre com a conseqüència d'un ensurt o esglai. El DCVB defineix així aquest terme i estableix l'etimologia a partir de llatí DEMŪTĀTU, *canviat*. Aquest és el significat que presenta als nostres textos, car al·ludeix a l'aspecte d'una persona que serà detinguda pel justícia per un assassinat:

K8R Interrogat dit home per lo dit justícia [...] dit home, no sabia donar rahó de si, ni respondre a l'interrogatori, tremolant y **molt demudat**. Y axí lo prengueren pres hí·l portaren a la presó a hon, de present està.

En relació amb el DECat, podem observar aquest terme documentat al segle XV, als *Sermons* de sant Vicent Ferrer. Segons J. Coromines, malgrat que en català s'han emprat més els termes *trasmudat* i *trasposat*, aquest terme és autòcton i no constitueix pas cap castellanisme.

Deposat [depossat] (F14V, 1v.): Entre els distints significats que el DCVB ens ofereix sobre aquest terme, aquell que resulta més adient és el d'*exposat* o de *declarat*:

F14V *Retulit* Rodrigo Muntanyés ministre ell, haver intimat dita provissió, **depossat [exposat / declarat]** procés e altres, *super* tota causa, al dit Joan Casanoves per son *aliis*, respost farà los [...].

Desbesar [desvessando] (E6V, 1v.): Cast. Terme que, segons A. Betancourt, significa separar-se o despegar-se dues persones que s'han besat. A partir dels significats anteriors i mitjançant el context en el qual apareix, podem deduir que en el text transcrit s'aplica quan dues persones separen la boca una de l'altra després de besar-se:

E6V «¿qué tengo? ¿Estavan desvessando vos y mi muger y dezís lo que tengo?»

Aquest significat es veu reforçat des de la vessant morfològica, ja que la paraula està formada pel verb *besar* i el prefix *des-*, el qual tant en castellà com en català, afegit a un verb li confereix el significat oposat.

Desdixat [Desdijada] (E7V, 1v.): Cast. Segons el DAU, persona infeliç, desafortunada o desgraciada. Com podem comprovar, aquest és el mateix sentit que cobra en la nostra transcripció, ja que fa referència a una dona que ha estat assassinada:

E7V «Oh, **desdijada** de dona que l'ha morta son marit!»

Desembotjar [desembotjant] (K9V, 3v.): Aplicat al lèxic de la cria dels cucs de seda, aquest verb fa referència, segons el DCVB, a l'acció de treure els capolls de seda de les enramades on es criaven els cucs, les quals se solien situar a les andanes de les cases:

K9V Y essent en aquella, trobà a la viuda de Joan Blanc, *quondam*, y a dos fadrins *que* estaven **desembotjant les andanes** de la casa del dit Blanc.

Aquestes enramades eren conegudes com a botges. Consegüentment, som davant d'un verb format a partir d'aquest darrer substantiu més el prefix des-. El DCVB documenta aquest verb el 1911 als *Cants de la Ribera* de Francesc Badanes. No obstant, el DECat la documenta més enjorn, puix que ho fa al *Thesaurus Puerilis* d'Onofre Pou (1575).

Diable (A6V, 4v.): Dimoni. En l'actualitat a la Ribera del Xúquer s'empra el sinònim perfecte *dimoni* i no pas la forma registrada. El CIVAL documenta aquesta forma des del segle XIV en les *Ordenacions de la casa i cort de Pere el Cerimoniós*. Si observem l'exemple de la nostra transcripció, ens adonarem que fa referència a una evocació del mal:

A6V «Valgas lo **diable**! Ya eres tornat Alzira a fer mal!»

Dissolució [disulucions, desolucions] (E22R, 1v; E24R, 1v.): Entre els distints sentits que presenta aquest terme, en els nostres textos, es correspon amb la segona accepció que ens dóna el DCVB: «desfermament de vincles morals; excés de llibertat viciosa.»

E22R Y encara per ser tan disuluta la dita Elisabet Vasques, li fonch forçat a ell, dit testimoni, haver de llurcar uns pastors que habitaven en lo seu corral, per ço que cada dia los trobaria ab moltes **disulucions**, les quals a ell, testimoni, no li agradaven.

E23V – 24R [E] dix que lo que sab és que sabent ella, testimoni, que **la dita Ysabet Vasques** estava tancada en lo seu estudi en dit ome de Carcaxent, après que fonch fora, la reptà dient-li que per a que feya senblants **desolucions**, [...].

De fet, tots els distints testimonis que parlen sobre el tarannà de la persona a la qual fa referència corroboren el sentit del terme estudiat:

E27R E dix que ell, dit testimoni, té a [l]a dita **Ysabet Vasques per dona de**

mala vida y que·s **yahia carnalment ab mo[ltes] persones.**

E28R la dita **Elisabet** se levà del llit [...] y, trent un matalaf del llit, se n'hixqué de l'appossiento a la entrada de la casa del dit Jordi Martínez **hí·s gità carnalment ab lo dit home**, qui ell, dit testimoni, acompanyava, vent ell, *testimoni*, lo hu damunt de lo altre. E açò, etc.

Dissolut [disuluta] (E22R, 2v.): Segons el DCVB, adjectiu que fa referència a una acció o persona la qual resulta «donada als excessos» o al «vici desenfrenat»:

E22R Y encara per ser tan **disuluta [indecent/immoral]** la dita Elisabet Vasques, li fonch forçat a ell, dit testimoni, haver de llurcar uns pastors que habitaven en lo seu corral, [...].

Dolçaina [dolçayna] (K3V, 5v.): Instrument musical de vent amb un fort arrelament popular arreu del País Valencià. De fet, en el DECat, J. Coromines ens indica que el seu ús està força arrelat des de l'Ebre cap al sud. El DCVB el defineix com un instrument semblant a una xeremia, però amb un to més elevat i una forma més curta. Aquesta obra documenta el terme estudiat des del segle XIV en la *Crònica* de R. Muntaner. Quant a l'etimologia, aquest terme deriva del francès antic *douçaine*, tal com ens indiquen el DCVB i el DECat.

Tanmateix, malgrat que la paraula que defineix el terme siga d'origen francès, no hem de caure en l'errada de creure que aquest és l'origen de l'instrument, car l'escrivà cataloga el terme estudiat com a «dolçayna morisca:»

K3V [...] anava una caixa de tambor y una **dolçayna morisca** sonant [...].

Echadillo (E3R, 1v.): Cast. Forma derivada de *dechadillo*, mostra emprada per a realitzar teixits i brodats. El DCECH documenta la forma amb -n- *echandillo* des de 1490. Vet ací la forma documentada:

E3R Ítem, un mocador y un *echadillo* d'euga vell.

Eixir [exí] (A6R, 76v.): Sortir. Verb emprat hui dia al País Valencià. En el DECat, J. Coromines afirma que l'ús d'eixir era general arreu del domini lingüístic. De fet, aquesta forma ja és documentada en la Mallorca del segle XIV.⁷⁸⁴ En el segle passat, J. Coromines encara el va documentar a Eivissa, el Rosselló, el Pallars, les Terres de l'Ebre i l'extrem occidental de Catalunya. Observem-hi una mostra contextualitzada.

A6R [...] **exí** ell, dit *testimoni*, de la llar en companyia de la viuda na Garcia, [...].

Emancipada [amancipada] (E20R, 1v.): En el nostre text, el terme *amancipada* s'empra per fer al·lusió a una dona que, segons els testimonis, «no servia son marit del modo que·l devia servir». El DCVB defineix aquest terme com a persona lliure d'algun tipus de tutela. El DECat ens informa que el verb *emancipar* esdevé un cultisme derivat de la forma EMANCĪPARE, amb el sentit de «fer que un quedi llibert.» De manera contextual, i amb el significat que tant el DCVB com el DECat ens aporten, podem concloure que al·ludeix a una dona que no duia a terme les obligacions maritals de l'època com era costum, possiblement perquè no el matrimoni no estiguera formalitzat:

E20R E dix que lo que sa[b] e pot di[r] sobre dit capítol és que la [d]ita Isabet Vasques, *quondam*, esta[va] molt engol·losida y no servia son marit del modo que·l devia servir, per estar aquella **amancipada**. Y que un dia del qual no es recordav[a], véu ell, testimoni, que **la dita Ysabet Vasques, quondam, jugava e retoçava en lo dit home de Carcaxent** [...]

Podem reforçar aquest sentit del terme estudiat amb el fet que no som davant d'una parella que convivia d'acord mutu, ans que foren sorpresos pel justícia d'Alzira en un rejolar i l'inculpat va prometre de «traure-la de pecar» i casar-se amb ella:

⁷⁸⁴ Vegeu Miralles, Joan (1984:31).

E24V E dix que lo [*que*] pot dir sobre dit capítol és que, vivint la dita Ysabet Vasques y de Martines, li dix a ella, testimoni, que lo dit son marit la tragué del partit de Alzira y **la portà al rajolar de Carcaxent, y que foren presos per lo magnífich justícia [d]e Alzira. Y ell prometé de traure-la de pecar y casar-se ab aquella**, com deu fer-se casa. E açò, etc.

A més, a banda d'aquest testimoni, en tenim un altre que, malgrat viure junts, no estaven casats i li pagava el que es coneix com a *lucre cesant*.⁷⁸⁵ També afirma que la dona assassinada també mantenia relacions amb uns altres hòmens. Vet ací el testimoni d'una dona biscaïna que romangué tres dies allotjada a casa de l'inculpat:

E30V Y axí de fet fonch conten[ta] ella, testimoni, de estar uns dies ab aquell y en sa casa, *per* hon entengué de aquell que hera de Vizcaya, [l]o dit Jordi Martínez. Y restant com [r]està, véu al sendemà que la dita Ysabet Bázquez, muller del dit Jordi Martínez, se gità carnalment *per* tres voltes ab un fadrí de sa casa nomenat Juan.

E30V E dix que e[l]la, testimoni, no estigué en dita casa sinó tres dies, *per* lo que ha dit en lo antecedent capítol **e que véu que estaven com amant e muller**, e que li donava **lucre cesan**.

Enguiscar (D11R, 1v.): En el DCVB trobem dues accepcions per aquest terme: incitar algú perquè es baralle i dedicar-se a realitzar comentaris feridors d'altres persones. En relació amb els nostres textos, podem observar com presenta un significat semblant al descrit:

D11R Y ell, testimoni, li dix: «Aý conexereu que lo dit Serrano no us té mala voluntat, que no és home de males entranyes.» Y lo dit Pedro de Mur li respongué: «No digau axò que a mi-n digueren que **ell enguiscava a don Hieroni**, que molta gent m'ò den.»

⁷⁸⁵ Indemnització consistent a pagar el que una persona deixa de guanyar en un moment concret com a conseqüència d'un acte perjudicial. Vegeu Rezzónico, Luis Maria (1956:116).

Quant als orígens d'aquest terme, el DCVB no ens aporta l'etimologia i en la pronúncia d'aquest sols registra variants de Castelló, València i el Maestrat. A més, el DAg el defineix com una forma pròpia de València. El CIVAL documenta aquesta forma per primera vegada el 1868, en el *Vocabulario valenciano-castellano*, de Josep Maria Cabrera. Josep Martines⁷⁸⁶ documenta aquesta forma el 1887 en l'edició del diccionari d'Escrig i Martínez realitzada per Constantí Llombart. El DECat ens remet a la forma castellana *guizque* documentada al DCECH. Segons aquesta obra el verb *enguiscar* seria un derivat del terme *guizque*, el qual presenta dos significats: el primer seria *fibló* i el segon faria referència a un pal amb un ganxo en un dels seus extrems.

A partir de l'accepció d'aquest terme com a fibló, s'hauria pogut formar el derivat castellà parasintètic *enguizcar*, amb el sentit metafòric de punxar, tal com ho fa el fibló d'un insecte. D'ací hauria passat al valencià amb aquest sentit; fonèticament, també s'hauria produït el pas de la fricativa dental sorda a la fricativa alveolar sorda. De fet, J. Coromines cataloga el terme *guizque* com a propi de Terol, Múrcia i també de Conca, regions limítrofs amb les terres valencianes. Cal remarcar que, a banda de la immigració aragonesa que el País Valencià ha rebut al llarg de la història, en els nostres textos també documentem població d'aquests orígens, concretament, de la Serra de Moya, regió hui pertanyent a la província de Conca, però que antigament formava part del Regne de València:

C5R Lo honorable Joan de Monleon, de la **Serra de Moya**, llaurador, de hedat de trenta anys, [...].

Quant a la seua documentació, el DCECH ens informa que Sanelo ja documenta al seu diccionari aquest terme al català de València. Pel que fa a la documentació en castellà, el DAU el documenta a les obres de Quevedo.

Entomar (D13V, 1v.): El significat literal d'aquest verb, segons el DCVB, és el de copsar, agarrar una cosa al vol. En aquesta línia, esdevé sinònim perfecte de la forma

⁷⁸⁶ Vegeu Martines, J. (2000:181).

empomar, forma emprada hui dia amb una gran vitalitat a l'àrea geogràfica estudiada. Tanmateix, en el nostre text no presenta un sentit literal, sinó metafòric; fa referència a agafar algú amb intencions dolentes, bé siga per agredir-lo físicament o verbal. Hui dia, el valencià col·loquial del context estudiat també pot presentar aquest sentit metafòric per al verb estudiat.

D13V «Menester és que aquest panjut de Arce y Pere Serrano se guarden que a fe que·ls an de **entomar**.»

Quant als orígens d'aquesta forma, J. Coromines afirma en el DECat que deriva de la forma *empomar*; el canvi s'hauria donat, segons el DECat, a través de la dissimilació de labials i per la influència del verb *tomar* amb el sentit de caure. A més, també descarta qualsevol tipus de relació etimològica de la forma catalana *tomar* amb l'homògrafa castellana, car en la nostra llengua és un mot d'introducció tardana. No obstant, també podem al·legar que *entomar* seria la forma culta, derivada de la forma *tomar* < TUMBARE, i *empomar* apareixeria a partir de l'encreuament amb el terme *pom*.

Entreobert [entrehuberta] (I4R, 1v.): Cast. Forma procedent del terme castellà *entrerabierto*. El pas o > u en el verb *obrir* ha estat habitual en la història de la nostra llengua.⁷⁸⁷ Podem deduir que es tracta d'un castellanisme, perquè el CIVAL no documenta aquesta forma fins el 1930.

El DCECH qualifica aquest terme com un mot compost a partir de la preposició *entre* i el verb *abrir*. El DAU ens informa que deriva del participi passat del verb *entreabrir*, amb el significat d'estar mig obert (una porta, una finestra). Observem com aquest és el significat que presenta en la nostra transcripció.

I4R [...] estant dita porta **entrehuberta**, [...].

⁷⁸⁷ Per més informació vegeu 1.1.2 *Vocalisme àton*.

Entrevenir [entrevingué] (D12R, 2v.): Segons el DCVB, *intervenir*. Prendre part en alguna acció o fet concret:

D12R [...] qui f[u]llà les portes e tancadures de la porta e casa de Pere Serrano, notari, de merda y que si **entrevingué [intervingué]** ell en sa companyia, que declare qui foren: [...].

Escalabrat [scalabrat] (A7V, 1v.): Adjectiu format a partir del participi passat del verb *escalabrar*, el qual, originàriament, tenia el sentit de ferir el cap. Posteriorment, tal com indica el DCVB el seu significat es va estendre a les ferides greus que es produïen en qualsevol part del cos. En el text transcrit podem copsar com el sentit d'aquest terme ja s'ha estés a les ferides que es produïen arreu del cos.

A7V E té per cert ella, dita testimoni, que si viren al dit home y regonexen, lo trobaran **scalabrat en los genolls e en los colses**.

Quant a la seua etimologia, el DCVB proposa com a origen la contracció del terme *escalaverar* (trencar la closca del cap). No obstant, en el DECat, J. Coromines ens diu que cal tenir en compte el terme castellà *descalabrar*.

Escocada [escocades] (E3R, 1v.): Adjectiu format a partir del participi passat del verb *escocar*. Segons el DCVB i el DECat aquest adjectiu s'aplica a un clau o una baldufa amb les puntes llimades. Amb aquest sentit, el DCVB documentat aquesta forma en el parlar contemporani d'algunes localitats de Mallorca (Petra, Manacor, Ciutat de Mallorca) No obstant, en el nostre text podem observar com s'empra en sentit figurat; no fa referència a cap element amb una punta que es puga clavar, ans que al·ludeix a unes tovalles:

E3R Ítem, unes tovalles **escocades** [...].

Aquest terme també presenta un altre sentit que podríem aplicar a la nostra transcripció, com és estar en mal estat o estar trecant. Aquest sentit, segons el DECat, deriva de l'expressió *estar fet una coca* (estar en mal estat).

Escorxoit [scorchoït] (A7R, 1v.): Aquesta forma no ha estat documentada en cap de les obres lexicogràfiques consultades. Tant pel lexema del terme, scorch-, com pel sentit que podem observar en relació amb el context, podem afirmar que esdevé un terme sinònim de la forma *escorxat* (sense pell). De fet, fa referència a una persona que ha sofrit una caiguda i s'ha fet mal als colzes i als genolls:

A7R Lo qual dit home que caygué, ella, testimoni, [té] *per* molt cert que si·l regonexen lo trobaren los colse[s] y los genolls **scorchoïts [escorxats]**, segons la gran cayguda que donà en terra.

Espill (E3V, 2v.): Sinònim del terme *mirall*. Segons el DCVB deriva del llatí SPĚCŮLU, amb el mateix significat. A banda del País Valencià, el DECat també ens informa de l'ús d'aquest terme a les Terres de l'Ebre, el Matarranya, Tortosa, Fraga i l'Alta Ribagorça. Si relacionem l'abast geogràfic que ens ofereix aquest diccionari amb l'existència de la forma aragonesa antiga *spiello* (documentada l'any 1406), també mostrada en el DECat, podem concloure que la influència de l'aragonés i el pes del català occidental han influït en la subsistència i ús d'aquest terme en el valencià general.⁷⁸⁸

E3V Ítem, un **espill** y un cedaz.

E22R [...] comprà confits a la dita Ysabet Vasques y un **spill** que li costà quatre reals li donà, [...].

Esposat [spossada] (I8V, 1v.): Segons el DCVB persona promesa en matrimoni. El DECat també li atribueix aquest sentit sobretot durant l'època medieval. No obstant, en unes altres mostres de llenguatge més planer ens informa que pot fer referència a una persona casada.

⁷⁸⁸ Casanova, E. (2011:228): «Muchos valencianismos son palabras compartidas con el catalán occidental y el aragonés, [...]»

I8V [...] a hon dexaren la **spossada**, [...].

Esposalles [spossalles] (I8V, 2v.): Segons el DCVB, aquest terme fa referència a la cerimònia amb la qual es duu a terme la celebració del prometatge. El DECat afirma que aquest mot ha tingut bastant presència al llarg de la història de la llengua catalana, puix que el documenta ja des de la *Crònica de Muntaner*.

I8V E dix que no·l véu ell, confessant, al dit Guerau en les dites **spossalles**.

Esquerrer [esquerrera] (I8V, 1v.): Persona que empra la mà esquerra per a realitzar les seues accions. Sinònim perfecte del terme esquerrà-ana. En la nostra transcripció, hem documentat aquest terme a mode de malnom:

I8V E dix que despús-ahir que fonch diumenge en la nit en casa de la viuda de Talens, la **esquerrera**, [...].

Estona (E13R, 1v.): El mot *estona* hi apareix reflectit en una sola ocasió. Suposem que ha esdevingut un arcaisme, car la resta de vegades únicament trobem reflectit el castellanisme *rato*. La darrera datació d'aquest terme durant l'època moderna en terres valencianes oferida pel CIVALL data de l'any 1662.

E13R E trobant-los com dixés que es trobà, yruhí contra lo dit moço, exint-se pegant de dita sa casa a la carrera, a hon se pegaren bona **estona**.

En l'actualitat, a la Ribera del Xúquer, el castellanisme *rato* ha substituït la forma autòctona *estona*, la qual sols s'empra en registres formals. Aquesta forma ha estat reincorporada a partir de la reintroducció del valencià en la vida pública a principis del anys 80. No obstant, en els registres col·loquials continua emprant-se el castellanisme *rato*.

Fadriner (C3V, 1v.): Fadrí. Tal com ocorre en altres termes localitzats en la nostra transcripció,⁷⁸⁹ si agafem com a base els significats que el DCVB ens dóna per al terme *fadrí*, podem observar-hi com el sufix *-er* aplicat a un adjectiu (forma prototípica per indicar oficis) s'empra, o bé, per indicar un estadi de la vida concret (hui dia un fadrí és l'equivalent a un adolescent o als primers anys de joventut), o bé, un estat civil concret (també fa referència a una persona jove sense casar). Cal remarcar que no hem localitzat cap mostra d'aquest terme en les fonts consultades.

No obstant, segons el context en el qual apareix documentat, no és estrany que aquest terme es corresponga amb l'accepció del DCVB del terme *fadrí* que defineix amb aquest l'operari que ha passat el procés d'aprenentatge d'un ofici però que encara no és mestre:

C3V [...] estant Joan Pèriz en la plaça de Sent Agostí de la present vila prop les forques, lo *qual* estava parlant ab un **fadriner** criat de mestre Cebrià, obrer de vila.

Feny [fein] (E25V, 1v.): Amb la categoria gramatical de substantiu el DCVB documenta aquest terme, a la comarca del Camp de Tarragona, amb el significat de *burla*. Tal com podem observar, aquest és el sentit que presenta en la nostra transcripció. Quant als seus orígens, es tracta d'un derivat del verb antic *fényer*, amb el sentit de *fingir*, tal com ens indica el DECat. Observem-hi el terme contextualitzat:

E25V [...] y que solia y acostumava jugar e burlar, e tota manera de **fein** [burla].

Fermança [fermances] (C2V, 2v.): Tant el DCVB com el DAg defineixen el terme estudiat com a garantia d'alguna cosa o fet concret. És un terme documentat des de ben antic, puix que el DECat ens dóna la datació més antiga des de l'any 1248. També en el DECat., J. Coromines ens informa que l'ús d'aquest terme recula després de l'Edat Mitjana; no obstant, segons aquest autor, posteriorment encara

⁷⁸⁹ Vegeu *viduer*.

roman viu en els registres més col·loquials.

Quant als textos transcrits, el fet de recollir les mostres en una qüestió realitzada per l'interrogador ens condueix a creure que som davant d'un tecnicisme jurídic. Contràriament, si les haguérem recollit en la intervenció d'un testimoni, ens inclinariem per una forma que ha subsistit en el registre col·loquial.

C2V Interrogats, si fan dita **fermança** e principal obligació, dixerem *que sí*, renunciant son propis usos, sotsmeteren-se al fur e jurisdicció del magnífich *justícia*.

Fermar [ferma] (D2V, 35v.): En la nostra transcripció, aquesta forma verbal esdevé sinònima perfecta de aquelles que es flexionen a partir de l'infinitiu *signar*:

D2V E **ferma [signa]** de sa propia ma: Nicolàs Serrano

I6R Y en açò ariba lo justícia de Carcaxent y arestà als dits Carbonell y Gibertó de una, y a ell, dit relant y *testimoni*, de parts altra ab los quals, llavors, **fermà [signà]** pau y treva.

I7V Y de continent **fermaren [signaren]** pau y tregua.

I8V [...] li féu que **fermàs [signàs]** pau e treva lo dit Giberto, [...]

Segons el DCVB, aquest verb deriva del llatí *FĪRMARE* i, amb el sentit que presenta, el documenta des de la Crònica de Pere IV. A més, el fet que el CIVAL ens oferisca mostres d'aquest verb des del segle XIII i que en el pas del llatí al català es done l'evolució $\text{Ī} > \text{e}$, ens condueix a afirmar que la forma etimològica catalana és *fermar* i els seus derivats. De fet, l'infinitiu normatiu actual⁷⁹⁰ (amb i, *firmar*) no és documentat pel CIVAL fins el 1688. El CICA ens dóna una mostra de la forma amb -i- al segle XIII, en el *Llibre de la Cort de Justícia de Cocentaina*. Nogensmenys, no ofereix més mostres d'aquest infinitiu fins al segle XVI, de manera que podria ésser una mostra aïllada, bé per una errada, o bé per influència castellana o aragonesa.⁷⁹¹

⁷⁹⁰ Vegeu DIEC2 i DNV, *firmar*.

⁷⁹¹ Recordem que el valencià és un dialecte consecutiu de la llengua amb una gran influència de l'aragonés. De fet, en l'estudi que J. Ponsoda (1992:80) realitza sobre el català a Cocentaina al segle XIII,

Firar [firà] (E22V, 1v.): En el nostre context aquest verb pot significar *colpejar*, tal com ens indica el DCVB en una de les distintes accepcions que presenta per a aquesta paraula. Observem-hi l'exemple de la nostra transcripció:

E22V [...] y que **firà** de la spassa contra lo dit Joanes, [...].

Flassada [flaçada] (E3V, 2v.): Peça de roba de llit amb forma rectangular emprada per cobrir-lo (DCVB). Destaquem aquest terme per la pèrdua de vitalitat que presenta actualment a l'àrea geogràfica estudiada. Tanmateix, en el DECat J. Coromines el presenta com un terme propi tant del català com de l'occità.

Folgar [folga] (F8V, 2v.): Segons el DECat i el DCVB, divertir-se, alegrar-se, passar-s'ho bé. En els exemples mostrats resulta equivalent al verb *gaudir*:

F8V «[...] y la gent de la vila és més delicada y **folga [gaudeix]** de anar-se'n més enjorn a sa casa.»

F10V [...] y que en la vila **folgava [gaudia]** Casanoves de tornar enjorn a sa cassa.

Quant a l'etimologia i la primera documentació, ambdues fonts coincideixen en la forma del llatí tardà FÖLLĪCARE (panteixar, esbufegar, moure's com una manxa) i també en localitzar-lo per primera vegada el 1460 a l'*Spill* de J. Roig. Com a formes anàlogues en altres llengües romàniques, sols tenim el castellà *holgar* i el portugués *folgar*, ambdues amb el sentit de divertir-se o estar ocios i descansar.

Darrerament, el fet de trobar aquest mot en un text valencià, reforça la hipòtesi de J. Coromines exposada en el DECat, segons la qual aquest mot ha tingut més vigència a les Illes i al País Valencià que al Principat, on ha romàs pràcticament inexistent. Aquest també ens pot conduir a plantejar la hipòtesi d'un possible castellanisme.

documenta un 51,14% de repobladors de parla castellana, aragonesa o navarresa sobre un 44,67% de repobladors catalans.

Fugant (C4R, 1v.): En principi, podria tractar-se del gerundi de la forma antiga *fugar*, a la qual el DCVB li atribueix el sentit d'*espantar* o *fer fugir*. En el nostre cas, hauria assolit el mateix valor que *fugir*, car els dos individus als quals al·ludeix l'escrivà no fan fugir a ningú, sinó que ells són els qui fugen:

C4R Y, despartida que fonch dita brega, lo dits Berthomeu Castañy y Juseph Castañy se n'anaren junts **fugant** devés la muntanya.

Gabar-se (D14R, 1v.): El DCVB defineix el terme *gabar* com a equivalent de *lloar*. Tanmateix, cal tenir en compte el caràcter pronominal que presenta en els nostres textos, puix que li confereix un sentit més aproximat al de presumir sobre una qualitat o un fet concret fet per un mateix. En el nostre text, podem observar com la persona a qui fa referència el verb *gabar-se* presumeix d'haver agredit una persona. Observem com esdevé sinònim perfecte del verb *vanar-se*.

D14R [...] hoý dir al dit Pedro de Mur, menor, y **gabar-se** [**vanar-se**] que havia pegat una ampollada a la muller de Beltran Ferrer, llaurador, e dix que la y pegà *per* certes paraules que digué a sa cunyada.

Aquest exemple, coincideix amb les mostres aportades per J. Coromines en el DECat, car aquest ja identifica la variant pronominal d'aquest amb el sentit de *vanar-se* a les *Vides de Sants*.

Gasto (F13V, 1v.): Despesa. En català medieval, tal com ens informa el DCVB tenim la forma *gast* amplament documentada. Conseqüentment, considerem que l'afegiment del morfema *-o* com a marca de gènere esdevé un castellanisme morfològic. El CIVAL⁷⁹² documenta l'ús d'aquest terme el 1585. A partir d'ací podem observar com s'empra amb regularitat. La mostra documentada en la nostra transcripció data de l'any 1583. Observem l'exemple de la nostra transcripció:

⁷⁹² El CIVAL ens dona una mostra d'aquest terme l'any 1371 en el Diccionari de rims de Jaume March, nogensmenys, a partir del context deduïm que la forma no és *gasto* sinó *Gastó*: terme agut que, segons el DCVB, fa referència a un nom propi masculí.

F13V [...] testimoni, y donar bon conte dels dinés que se li acompanyaven
per al **gasto**.

Gavatx [gavach] (G6V, 1v): Segons el DCVB, terme despectiu emprat per denominar les persones d'origen francès. Aquest terme també era emprat en castellà (amb la forma *gabacho*) amb el mateix significat, tal com indica el DCECH. Quant als seus orígens, aquest terme fou exportat als territoris hispànics a través del terme despectiu *gavot*, tal com podem observar en el DCECH.

Quant a l'ús d'aquest al nostre sistema lingüístic, segons el DECat, aquest sempre ha coincidit amb els límits lingüístics; històricament, els nord-catalans del Rosselló han considerat com a *gavatxos* a tots aquells que vivien més enllà de les Corberes. En aquest cas, tant se val que foren d'origens occitans o francesos. En la nostra transcripció s'aplica a persones d'origen occità, car la persona al·ludida és natural de la ciutat de occitana Caors.

G6R E dix que·s diu mestre Anthoni del Port y que son offici és moliner, y que és de la ciutat de **Cahors, del Regne de França**.

G6V Y sellavores lo dit Colomina se alçà y **li tractà de gavach** y anà a l'estudi de aquell a traure una espasa.

En relació amb la documentació, el DECat el documenta per primera vegada en uns atestats datats entre 1621 i 1639. El DCVB ho fa el 1894. Tanmateix, J. Coromines afirma en el DECat que la vigència d'aquest mot és tan antiga com en castellà, però el català no té mostres anteriors perquè la nostra tradició literària no presenta gèneres amb un llenguatge tan afectiu com la «poesia clàssica, picaresca i conceptista dels castellans.» La nostra mostra data de l'any 1585. El CIVIL no documenta aquest terme fins el segle XIX en un treball de Martí i Mestre.

Giradora (E4V, 1v): Instrument emprat per fer-li la volta a una altra cosa. Hem datat aquest terme l'any 1582 a Cogullada. Tal com ens indica el DCVB, existeixen diversos tipus de giradores en funció del context en el qual poden ser emprades. Així

doncs, ens trobem amb giradores de cuina (estris emprats per girar el menjar), pales de fusta emprades per girar l'aigua als canals i barres de ferro usades per ordir els fils dels ordidors.

Donat que l'ofici del propietari dels béns era el de rajoler, podem descartar que siga una barra de ferro per ordir el fil o una paleta per remenar l'aigua (aquest darrer seria més propi d'oficis relacionats amb el camp, pel tema del reg). A més, si tenim en compte el fet que en el llistat trobem altres estris de cuina de manera molt propers on apareix el terme estudiat, podem deduir que es tracta d'algun estri per cuinar:

E4V Ítem, a la muller de Gaspar Doménech, una **caldereta**

de coure vella en XVII sous.

[...]

Ítem, a Pere Còmit, una **giradora** en un sou.

[...]

Ítem, a Jaume Doménech, **cociol** trencat: un sou.

Golp (C5R, 1v.): Segons el context podem observar com es tracta d'un variant del terme *colp*, possiblement, produïda per la influència del castellà *golpe*, car el català no sonoritza les oclusives en posició inicial:⁷⁹³

C5R Y venint a dita brega Berthomeu Castañy li tirà, axí mateix, un altabax al dit Juan Pèriz, del qual **golp** caygué en terra lo dit Pérez [...].

Habitador (B14V, 19v.): Persona que habita un lloc determinat. Equivalent a la forma actual *habitant*. Morfològicament, som davant d'un substantiu format a partir del verb *habitar* i el sufix -ador:

B13V-14R La honorable Margarida Daroca y de Roglà, muller del honorable Andreu Roglà, **habitador** de la present vila, [...].

G2R Lo honorable Gas[p]ar Alfaro, llaurador, **habitador** de la present vila de Algezira, [...].

⁷⁹³ Per més informació vegeu 1.2.1 *Consonants oclusives*.

El DECat el documenta el 1272 als Costums de Tortosa, en què es diferencia entre *ciudadà* (persona nascuda a la ciutat) i *habitador* (persona que hi resideix).

Habitant (K12R, 1v.): Aquest terme deriva del participi present de HABITARE, HABITANTE. En català, el terme *habitant* està documentat des de les obres de Llull, però amb sentit adjectival i no com a substantiu. El DA_g el documenta al segle XIV, però no ens aporta cap exemple, ni especifica si ho fa com a substantiu o com a adjectiu. No podem descartar que l'ús del terme *habitant* haja evolucionat al llarg de la història i que haja passat d'adjectiu a substantiu fins a desplaçar el terme *habitador*.

Al text K, encara podem apreciar la diferència que es donava entre l'ús d'*habitador* amb sentit substantival i el d'*habitant* amb categoria d'adjectiu. A més, gràcies a la *variatio sinonimica* podem veure com s'empra com a forma equivalent a l'adjectiu resident *resident*.

K10R Berthomeu Cubells, **habbitador** de la *present universitat* de Algemezí, de edat de XXIII anys.

K12R Nicholau Raga, laurador, natural del loc de Catarroja al *present habitant o resident* en la *present universitat* de Algemezí, [...].

Hombro [ombro] (H7V, 1v.): Cast. El CIVAL documenta aquest terme en textos valencians per primera vegada el 1662 en el *Dietari* de Joaquim Aierdi. La nostra mostra data de l'any 1588 (text H, Alzira):

H7V [...] lo qual venia abrigat ab sa capa, cubert ab la falda de la capa sobre l'**ombro** esquerre y treta la mà per sobre la falda de la capa, [...].

Hulano (E23V, 1v.): Cast. Variant de la forma castellana *fulano* amb el mateix significat. En relació amb l'etimologia, el DCECH ens informa que prové de la forma àrab

fulan, amb el mateix significat, a la qual se li afegiria posteriorment el sufix -ano per analogia amb els adjectius amb aquesta terminació.

El fet que es tracte d'un arabisme i no d'una forma patronímica llatina, ens condueix a creure que no som davant d'un emmudiment, sinó d'una confusió entre el so de la f- (labiodental fricatiu sord) i la h- (faríngia fricativa sorda) inicial, tal com ens indica Emilio Alarcos Llorach que ocorre en la llengua castellana amb uns altres fonemes d'origen àrab.⁷⁹⁴

A més, el fet que la mostra provinga d'una persona forastera⁷⁹⁵ de parla castellana reforça aquesta hipòtesi; el nostre escriptor transcriuria el so aspirat amb una h- i no pas amb una f-, de manera contrària a la qual ho feien els escriptors castellans, ja que aquests solien emprar la f-.⁷⁹⁶

Nogensmenys, no podem descartar que es tracte d'un fenomen d'ultracorrecció: la paraula l'hem documentada en una persona de parla castellana, aleshores aquesta podria haver interpretat el terme amb f- inicial com un catalanisme i pronunciar-lo sense aquesta h- inicial. També podria ésser una ultracorrecció realitzada per l'escriptor del text, ja que intentaria reproduir la paraula en castellà.

Pel que fa a les relacions d'aquest mot amb el català, tant el DCVB com el DECat consideren la forma *fulano* com un castellanisme, fet que ens indueix a catalogar el terme estudiat com a tal. De fet, en el DCECH, J. Coromines també reforça aquesta hipòtesi quan afirma que «El vocablo [fulano], [...], permaneció

⁷⁹⁴ Alarcos Llorach, Emilio (1951:35).

⁷⁹⁵ Sabem que la persona que pronuncia aquesta paraula és forastera no sols perquè s'expressa en castellà, sinó perquè en les declaracions d'un testimoni en referència a aquesta persona ens indica que volia marxar cap a la seua terra:

E22V E dix que lo que pot dir és que ell, dit testimoni, **à hoït dir moltes vegades a la dita Ysabet Vasques que se'n volia anar a sa terra** en certa persona, la qual no nomenà.

⁷⁹⁶ Alarcos Llorach, Emilio (1951:38).

ajeno al catalán.» Segons el DECat equival a la forma *tal*. A més, ens informa que cal substituir-lo per les formes *en tal* o *en tal de tal*.

Insaculat [inseculat] (F13V, 1v.): Forma configurada a partir del participi passat del verb *insacular*: procés per escollir persones, segons el DCVB, que consistia a posar dins d'un sac (o d'algun altre recipient) unes butlletes amb el nom de les persones a escollir. En el nostre cas fa referència a una persona que ha estat escollida jurat de la localitat d'Alzira.

F13V E que ell, testimoni, conex al dit Lloís Alcayna, lo qual és home honrat, quiet, passífich y aquell està **inseculat**, cos, officis e regiment de la *present* vila.

Inseguir [inseguint] (J5V, 1v.): Arcaisme. Forma catalogada pel DCVB com a pròpia de la llengua antiga. De les diferents accepcions que presenta, aquella que es correspon amb el nostre text és la que fa referència a *seguir* a algú o anar darrere seua:

J5V Y axí *per* execució de dita provisió e **inseguint [seguint]** aquell, fonc portat dit Cuquello a dita plaça *per* passar *per* damunt dit cos mort.

Intimar [haver intimat] (F14V, 1v.): De les dues accepcions que ens dona el DCVB, aquella que documentem en el nostre text fa referència a «fer saber» quelcom.⁷⁹⁷

F14V *Retulit* Rodrigo Muntanyés ministre ell, **haver intimat** dita provissió, [...].

Irruir [hirroÿren] (D15V, 1v.): El verb *irruir* és un forma pròpia de la llengua antiga. Significa dirigir-se amb violència contra quelcom o contra algú. El DCVB el documenta al 1403. De fet, aquest és el sentit que presenta en el nostre text:

⁷⁹⁷ Fort i Cañellas, M. Rosa (1999:89) també documenta aquest verb, amb el mateix sentit que ho fem nosaltres, en un text administratiu fragantí dels primers anys (1501-1502) del segle XVI.

D15V [...], tots los sobredits junts **hirroÿren a pedrades** a les portes de dita casa dient que volien rompre les portes e pegar foch a casa.

Pel que fa a l'etimologia el, DCVB i el DECat ens donen opcions semblants, però diferents. Així doncs, mentre que el primer ens diu que prové de la forma llatina IRRŪĒRE (amb el mateix significat), el segon afirma que deriva del llatí RŪĒRE (ensorrar).

Isla (B19V, 1v.): cast. Illa. El CICA i el CIVAl documenten per primera vegada aquest terme als segles XIV i XV, respectivament. L'exemple de la nostra transcripció data de l'any 1572 (text B, Alzira):

B19V [...] lo dit Anthoni Rexarch havia furtat un càlser en la **isla** de Malorca.

Jou (K16R, 1v.): Segons el DCVB, instrument destinat a unir dues bèsties pel coll a un carro o a una arada. L'etimologia sembla força clara, el llatí IŪGUM, amb el mateix sentit. De fet, el DCVB i el GDLC hi coincideixen.

K16R Ítem, un jou de aladre.

Llonja [lonja] (J3V, 4v): Ital. Tal com ens indica el DCVB, al País Valencià i Mallorca, *lloſja*. El CIVAl documenta aquesta forma per primera vegada a terres valencianes el 1344.

J3V E dix lo dit confessant que coneix un home que venia castanyoles al cantó de la lonja, [...].

J3V Y li parlà al dit cantó de la lonja al punt de les quatre hores après migjorn.

J3V Y abans may li havia parlat, sinó era algunes vegades al temps que li comprava al dit cantó de la lonja castanyoles.

J4R Y se n'anà a la lonja de dita vila y comprà una barcella de forment [...].

Llaurador (B1R, 57v.): Persona dedicada a realitzar treballs agrícoles. Segons el DCVB deriva del llatí *LABORATÖRE*. El DECat en documenta el seu ús des de ben antic en les obres de Lull.

B1R Procés de Antoni Rexarch, **llaurador** de la present vila de Algezira,
[...].

Lleix (E3V, 1v.): El DECat documenta les formes *lleixa* i *relleixa* amb el sentit de prestatge, però no documenta la forma estudiada. Quant als seus orígens, deriva de la forma antiga *lleixar* (equivalent a l'actual *deixar*, segons el DCVB). Aquest terme és registrat pel DCVB amb el sentit d'*eix* (no especifica de quin tipus ni ens indica el context). Tanmateix, aquesta font ens indica que som davant d'una forma amb un abast geogràfic força reduït, puix que sols el documenta a la ciutat d'Elx.

El fet que presente aquest abast tan reduït i el context en el qual s'engloba el terme (un inventari de béns de la llar de l'inculpat) ens acosta més cap al significat de *prestatge* que no pas a l'oferit pel DCVB, malgrat que tampoc el descartem. Vet ací el terme contextualitzat:

E3V Ítem, un troz de **lleix** vell.

Llibrell [librell] (E3V, 3v.): Segons el DCVB, recipient de terrissa el qual presenta diversos usos: escurar, posar coses en remull, netejar-se diverses parts del cos. En relació amb l'etimologia, J. Coromines ens informa en el DECat que presenta una etimologia incerta. Aquest autor apunta cap a la forma del llatí vulgar *LABRELLUM*, forma diminutiva del llatí *LABRUM*, la qual ens hauria arribat a través del mossàrab *librel*. Mitjançant aquesta teoria s'explicaria la *i-* inicial del terme, car segons la nostra gramàtica històrica la *a-* inicial es manté.⁷⁹⁸

Tant el DECat com el DCVB documenten les formes *girbell* i *ribell*. Tanmateix, el DECat ens informa que el terme *llibrell* esdevé una arcaisme el qual es manté hui dia com a forma privativa valenciana. També ens diu que aquest terme

⁷⁹⁸ Per més informació vegeu 1.1.2 **LABRĚLLU** > **librell**.

és emprat a l'illa d'Eivissa, a diferència de Mallorca i Menorca on es documenta la forma *ribell*. Aquesta pervivència en el parlar eivissenc podria ser fruit de la influència valenciana per proximitat geogràfica.⁷⁹⁹

Llosar (B11V, 1v.): Segons el DCVB, el terme estudiat fa referència a cobrir quelcom de lloses. No obstant, aquesta mateixa obra també dóna aquesta forma com a equivalent a *llussiar*, terme a equivalent a *esmolar* i que en l'actualitat és viu al parlar del Baix Vinalopó.⁸⁰⁰ Tanmateix, descartem aquesta accepció per dos motius: primerament pel context, ja el text fa referència a un forn; els forns no s'esmolen, en canvi sí que es poden refer o recol·locar les lloses desgastades d'aquests. A més, en el mateix text unes línies amunt toquem el gerundi *enllosant* (B11R), del verb *enllosar* forma equivalent a *llosar*, segons el DCVB.

B11R [...] estant **enllosant** lo forn de la casa de aquell, [...].

B11V [...] li digué que hi vingués, fonch perquè li ajudàs a **llosar** lo forn, [...].

Llurcar (E22R, 1v.): Forma sinònima dels termes *mirar*, *observar*, *vigilar*... Tant el DCVB com el DECat documenten aquesta forma al Rosselló. Cal remarcar que el CIVAL no té registres de la presència d'aquest terme en textos valencians. El DECat ens mostra uns versos de Saisset com a exemple:

«s'arresta a parlar am d'altres coturieres, / llurcant de revés-ull cap on aquei
davaï/ [...].»

A més, no hem de descartar que aquesta forma ens vinga donada per l'evolució a [ʎ] del so inicial de la forma *jurcar*; aquest darrer significa, segons el DCVB, *trigar* o *esforçar-se* i podria derivar a realitzar quelcom minuciosament.

⁷⁹⁹ Vegeu Veny, J. i Massanell, M. (2002:68, Mòdul III): «[...] l'eivissenc té punts de contacte fonètics, morfosintàctics i lèxics amb el català occidental, justificables per la proximitat de l'illa a la costa valenciana i pels contactes entre les poblacions de tots dos territoris.»

⁸⁰⁰ Vegeu Segura Llopes, C. (2003:229).

E22R Y encara per ser tan disoluta la dita Elisabet Vasques, li fonch forçat a ell, dit testimoni, haver de **llurcar** [**vigilar** / **observar**] uns pastors que habitaven en lo seu corral, per ço que cada dia los trobaria ab moltes disulcions, les quals a ell, testimoni, no li agradaven.

En relació amb el seu origen, el DECat ens informa que és una paraula amb el mateix sentit que la forma *llucar*; segons J. Coromines, la -r- s'hauria introduït com a conseqüència de la contaminació amb la forma *jurcar*, descrita anteriorment i que encara és viva a Tortosa.⁸⁰¹

Quant a la seua etimologia, J. Coromines hi descarta cap vinculació amb les formes pròpies de les llengües germàniques, com ara l'anglès *to look*, i amb la forma llatina vulgar LUCICARE per «imaginar i increïble.» El DA_g, malgrat fer referència a la forma *lucar*, no anomena el terme estudiat en aquesta entrada.

Madrina (A6R, 2v.): Entre les distintes accepcions mostrades en el DCVB, en el nostre text presenta el significat de dona que assisteix en els parts. El fet que el terme estudiat aparega després de citar el nom de la persona reforça la referència d'aquest a l'ofici, puix que esdevé la estructura prototípica que hem trobat al llarg dels textos. A més, es tracta d'una dona viuda, per tant hauria d'intentar guanyar-se la vida d'algun mode concret.

A6R [...] exí ell, dit *testimoni*, de la llar en companya de la **viuda na Garcia, [ma]drina**, y sa filla na Fonsa, [...].

Tant el DECat com el DCVB ens ofereixen com a datació més antiga d'aquest terme en català el 1398. En relació amb el sentit del terme estudiat com a equivalent a la forma *padrina* (de bateig o de confirmació), el DCVB i el DA_g ens mostren aquesta accepció. També, ho fa el DECat, el qual la documenta al segle XV en terres valencianes als *Sermons* de Sant Vicent. Tanmateix, aquesta font lexicogràfica ens

⁸⁰¹ Informació facilitada pel Dr. Emili Casanova.

informa que aquest sentit esdevé minoritari en la nostra llengua; el significat que hem trobat als nostres textos esdevé predominant.

Malcap (E19V, 1v.): Adjectiu compost per un altre adjectiu, *mal*, i el substantiu *cap*. En relació amb el seu significat, fa referència a una persona que pren decisions sense gaire responsabilitat o sense pensar-ne les conseqüències, és a dir, esdevé equivalent a la forma *desassenyada*. Pel que fa a la documentació sobre aquest terme, no és gaire abundant i tant el DECat com el DCVB ens remeten a textos mallorquins. El CIVAL tampoc registra mostres d'aquest terme com a adjectiu en la llengua antiga. Vet ací l'exemple dels nostres textos:

E19V E dix que lo que sab, pot dir e testificar és que la dita Ysabet Vasques era dona **malcap [desassenyada]**, y que feya mancamet a son mari[t].

Malnafrat (A6V, 1v.): Mot compost format a partir de l'adverbi *mal*⁸⁰² i el participi passat del verb *nafrar* (ferir).⁸⁰³ Conseqüentment, el terme estudiat presenta el sentit de l'actual *malferit*:

A6V [...] entre les quals li havien pegat molt mala coltellada en lo cap, de la qual resultà **malnafrat [malferit]**.

Marranxó [maranchó] (G2V, 1v.): Segons el DCVB porc petit, jove. Forma sinònima del terme *porcell*. Pel que fa a la seua etimologia el DECat li atribueix un possible caràcter autòcton català, a diferència del castellanisme *marrà*,⁸⁰⁴ per fer referència als porcs. El DECat ens mostra aquesta hipòtesi per la presència del sufix diminutiu -xó (d'origen mossàrab, segons el DECat).

⁸⁰² Entenem que la forma *mal-* presenta un sentit adverbial i no pas adjectival, car s'anteposa a un participi passat. Vegeu DIEC2, *mal*.

⁸⁰³ Vegeu GLOSSARI LÈXIC, *nafrar*.

⁸⁰⁴ En català, segons el DECat, la forma *marrà* no al·ludeix a un porc, ans que fa referència al mascle de l'ovella no castrat. L'arrel MARR- (present arreu dels parlars peninsulars i del sud de França, amb formes variants), té un origen prelatí, possiblement ibèric.

No obstant, malgrat que el DECat no la descriu, tampoc cal descartar la hipòtesi que es tracte d'un encreuament entre el castellanisme *marrà*, aplicat al porc, i el sufix *-xó*. El DAg també el defineix com a porc jove, però en restringeix l'ús a la província de Lleida. D'altra banda, existeix el topònim castellà *Maranchón* (associat a la paraula *merda* i referit a zones amb aigües pudentes), localitat de la qual podria derivar aquesta classe de porcs.⁸⁰⁵

Matraca (D15R, 1v.): El DCVB recull l'expressió *donar matraca* amb el sentit de molestia insistent, bé siga per fer mofa, o bé per parlar contínuament. La definició del DECat sobre aquest terme és més concreta, puix que especifica que les burles han de ser picants o l'enraonament persistent ha de fer referència a quelcom que enutja. El sentit que cobra als textos tractats es correspon amb el de burla i insult, car més endavant veiem reflectides textualment les paraules concretes:

D15R [...] en la nit propasada li **aurien dat certa matraca ab paraules molt injurioses** y li havien desparat una scopeta a Madalena Algerri, sa filla, [...].

D15V E après cantaren dient: «*Dos virgenes que se perdieron, e l'huna en Valladolid y l'otra bà por la parra.*» Tractant y dient ab crits: «**Cabr[o]ns exiu!**,» e altres paraules injurioses. E la dita Madalena, sa filla, de dita finestra los tirà una pedrada y, recelant no·ls tirassen més, se n'anaren dient: «Sus! Demà y aurà clams criminals y denunciacions!» Y ab gran avalot dient: «**Bagasses**, demà m'o pagareu!» se n'anaren, etc.

Quant a la seua etimologia, el DECat ens informa que prové de l'àrab vulgar MATRACA, el qual el defineix com a «martell, matraca per fer soroll.» El DAg ens informa que el documenta amb el significat de «broma pesada» al segle XVI. El DCECH afirma que el terme *matraca* es documenta amb el sentit de martell el

⁸⁰⁵ Nieto Ballester, Emilio (2015:116) «En el caso del **macrotopónimo de Guadalajara Maranchón**, documentado como *Meranchón*, los datos de que disponemos son alentadores, pues se recuerda aún por parte de los vecinos la antigua presencia de una laguna de aguas estancadas y escasas en el mismo lugar en donde ahora se alza la población.»

1570. No obstant, el DECat també ens informa d'una documentació anterior en llengua castellana, el 1540 en l'obra que porta per títol *Matraca de jugadores*, escrita el 1540 per D. Sánchez de Badajoz. El CIVAL no documenta aquest terme en terres valencianes fins el 1848.

Medecina (H7R, 2v.): En la llengua actual, conviuen tant el mot etimològic *medicina* com el dissimilat *medecina*: MEDĪCĪNA < *medicina* < *medecina*. No obstant això, la lexicologia actual li confereix un sentit distint a cadascun; mentre que el primer fa referència a la ciència mèdica i al medicament,⁸⁰⁶ la forma dissimilada al·ludeix, exclusivament, al medicament.⁸⁰⁷ En els nostres textos, podem observar com el sentit d'aquesta forma també fa referència a la ciència mèdica:

H7R [...] per lo carrer Major devés de la dita plaça a Guillem Alcover, **doctor en medecina**.

H10R [...] pegà una puñada en los morros a Guillem Alcover, **doctor en medecina**.

Mentar [aguera mentat] (E6V, 1v.): J. Coromines, en el DECat, qualifica aquesta forma com un terme d'origen castellà. De fet, el DCECH atribueix l'origen d'aquesta forma la reducció del verb *ementar*, propi d'expressions com ara *venir emiente*. Segons aquesta obra aquest verb està fora de l'ús popular en el castellà modern, però continua emprant-se en expressions del parlar popular, com ara en la construcció argentina *mentar la madre*. Quant al nostre context, aquesta forma encara continua viva en el parlar popular. Observem-hi l'exemple contextualitzat i l'equivalència amb verbs del tipus *dir* o *contar*:

E6V [...] que si u aguera **mentat [dit / contat]** lo *que* era sa casa, que li aguera donat una estocada, y se n'ana.

⁸⁰⁶ Vegeu DIEC2 i DNV, *medicina*.

⁸⁰⁷ Vegeu DIEC2 i DNV, *medecina*.

Mesclar [mesclà] (C6R, 1v.): En funció dels distints sentits d'aquest terme que el DCVB ens dóna, aquest es correspon amb «fer intervenir en una acció o assumpte.» En l'actualitat, gaudeix d'una gran vitalitat en el context estudiat. Vet ací l'exemple documentat:

C6R Y, axí mateix, véu a Berthomeu Castany ser mà de aquell, lo qual, axí mateix, se **mesclà** en dita brega ab la espasa tirada.

Monyica [moñyca] (H9V, 1v.): Canell. Aquesta forma, malgrat que hui dia tant el DIEC2 com el DNV la reconeixen com a normativa, prové de la forma castellana *muñica*, tal com indica el DCVB. De fet, la primera mostra que recull el CIVAL en terres valencianes d'aquest terme (també del terme *munyica*) esdevé tardana, car està datada el 1611 en uns processos criminals d'Albalat de la Ribera. En l'actualitat, a la Ribera del Xúquer, aquesta forma ha desplaçat la forma *canell*. La nostra transcripció no ens deixa cap dubte que aquest terme fa referència a la unió del braç amb la mà:

H9V [...] ni-s pot ben determinar si la porada que li pegà lo dit Aparici al dit doctor, si fonch ab la mà uberta hó tancada hó ab **la moñyca del braç**.

Mosso [moço] (E8V, 6v.): Entre els diversos significats que aquesta paraula presenta en català, en els nostres textos fa referència a la persona llogada que realitza una tasca per a una persona concreta. Amb aquesta accepció la forma estudiada esdevé sinònima d'altres com ara *servent* o *criat*. De fet, al llarg del text la mateixa persona es catalogada de vegades com a mosso i d'altres com a criat:

E8R E de allí a molt poch espay sentí crits, y anant ella, testimoni, a veure lo que hera, véu a *Joan*, **criat** del dit mestre Jordi, [...].

E8V [...] lo dit mestre Jordi Martínez matà en lo dia de ayr a Elisabet Bázquez y de Martínez, sa muller, *per* cels de **Joan**, lo seu **moço**.

E13R Dels quals colps entengué ell, dit confessant, haver malnaffrat al dit son **criat e moço**.

En relació amb la documentació, el DCVB la documenta amb el sentit d'home jove des de la *Crònica jaumina*. Amb el sentit que hem documentat, la data per primera vegada als *Sermons* de sant Vicent. El DAg la documenta amb aquest sentit el 1539.

Pel que fa a l'origen, el DECat li atribueix un origen aragonés; justifica la presència d'aquest terme des de ben antic (el 988), perquè ja en aquella època arribaven a Catalunya donzelles aragoneses per fer de criades. En referència a les terres valencianes, Ponsoda documenta aquest terme a Cocentina del tombants del segle XIII (el 1278) de la boca d'una dona que cataloga com a possiblement aragonesa.⁸⁰⁸ Farreny i Martí Mestre també documenten aquest terme en el seus estudis sobre el català en la Lleida del segle XVI (amb flexió femenina) i a València entre els segles XV-XVII, respectivament.⁸⁰⁹

Nafra [nafres] (C2R, 14v): Forma arcaica equivalent al terme actual *ferida*. De fet, aquest és el significat que presenta als textos transcrits.

C2R Fonch interrogat: «Diga quines **nafres [ferides]** thé [...].»

En l'actualitat, el terme *nafra* fa referència a les úlceres causades per la sella en una cavalcadura. El DCVB indica que és una forma viva, amb aquest sentit. Segons el DECat s'empra en el llenguatge del camp arreu del domini lingüístic, excepte a Barcelona. Amb el sentit arcaic de ferida, el DECat ens informa que encara es pot trobar en alguns indrets del territori i posa com a exemple el *Vocabulari de Benassal* de Carles Salvador. A més, hem documentat aquest mot oralment a la localitat valenciana de Canals (la Costera), amb expressions del tipus: «M'he fet una nafra al braç.»

⁸⁰⁸ Vegeu Ponsoda, J. (1992:646).

⁸⁰⁹ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:404) i Martí i Mestre, J. (vol II, 1994:313).

Nafrar [nafrà] (A3V, 25v.): Segons el DCVB i el DECat el sentit d'aquest terme propi del català antic és causar-li una ferida a algú. Amb aquest sentit podem localitzar en la nostra transcripció les següents mostres:

A3V E, ans que·s llevàs de dit banch, lo dit Batiste Taffoya li pegà una coltellada en lo cap, de la qual lo **nafrà [ferí]** e ixqué, encontinent, molta sanch.

C2R «[...] y qui l'ha **nafrat [ferit]** y per què lo han **nafrat [ferit]**:»

En relació amb la seua etimologia, J. Coromines descarta el germànic NARWA *cicatriu* i apunta cap a un origen llatí, concretament assenyala el terme NAUFRAGARE (patir naufragi). Segons aquest autor, la forma llatina al·ludida va evolucionar no sols des de la vessant gramatical, ans que també ho va fer des de la perspectiva semàntica; en línies generals, ens diu que va passar del significat de *patir naufragi* a *perjudicar* i d'aquí a *causar dany físic*. En el DECat, J. Coromines documenta aquesta evolució en diversos textos hispànics. Cal remarcar que el DCECH defineix el verb *nafrar* com a propi de l'aragonés a l'hora que compartit amb el català, car el documenta al *Fuero de Teruel*. Farreny també documenta el verb *nafrar* conjugat en la Lleida del segle XVI.⁸¹⁰

Obrer de vila (C3V, 7v.): Segons el DCVB, paleta, mestre de cases. El CIVALL documenta aquest terme a partir de l'any 1435. Martí i Mestre també documenta aquest terme en el seu estudi sobre el *Llibre d'antiquitats de la seu de València* (s. XV-XVII).⁸¹¹ Observem-hi un exemple de les mostres documentades.

A8V [...] viduer, estava Martín Adobes, **obrer de vila**, [...].

Odre (E3R, 2v.): Tant el DECat com el DCVB defineixen aquest terme, amb les mateixes paraules, com un recipient per portar líquids: «bot per a portar vi, oli, etc.» No obstant, la definició expressada al DCVB va més enllà, puix que especifica que es

⁸¹⁰ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:451).

⁸¹¹ Vegeu Martí i Mestre (vol. II, 1994:315).

tracta del cuir sencer d'un quadrúpede destinat a emmagatzemar líquids, el qual s'obre per una de les seves potes. El sentit precís que cobra al nostre text és de recipient per emmagatzemar líquids:

E3R Ítem, un **odre** ab mig cànter de bi *vermell*.

Cal remarcar que el fet de trobar aquesta paraula en un text valencià, reforça la hipòtesi de O. Pou, exposada al DECat, segons la qual el terme *bot* té un abast geogràfic que va des del Rosselló fins a la Llitera, el Matarranya i el Maestrat; *odre* va quedar relegat al País Valencià i les Illes.

Oi [oy] (A9V, 13v.): El DCVB defineix aquest terme com a variant de la forma *odi* i la documenta ja a les obres del Lull.

Per l'oy e la mala voluntat que engenren [...] (Lull Cont. 118).

De fet, aquest sentit coincideix amb el que hem trobat als nostres textos. El DECat ens informa que durant l'Edat Mitjana és més freqüent escoltar aquesta variant que no pas la forma *odi*. No documenta aquesta darrera forma fins a la fi del segle XV.

En els nostres textos, malgrat pertànyer al darrer terç del XVI, no documentem la variant actual *odi*. Aquest fet pot estar provocat perquè el terme *oy* sols el documentem en un formulisme propi del llenguatge jurídic de l'època; a la fi del interrogatori es preguntava a l'interrogat si tenia algun tipus de malvolença contra l'encausat. També la trobem grafiada amb h- inicial (11v., 84,62%):

A9V *Interrogat* si·l pare d'ell, dit confessant, y ell, dit confessant, té **oy**, rancor e mala voluntat o diferències algunes ab Berthomeu Castany, [...].

A9V E dix que quant a ell, dit confessant e *testimoni*, no té **hoy**, rancor ni mala voluntat a ningú de aquells, [...].

En l'actualitat, malgrat que aquest terme ja no s'empra amb el sentit d'avorrició, en el valencià de la Ribera trobem el terme *oix*; plural del terme *oi*, format a partir de la palatització de la *-s* final, amb el sentit de tenir malestar o ganes vomitar. El DAg reforça aquesta accepció actual, ja que no sols documenta aquesta forma amb el sentit d'odi, ans que també ho fa amb el sentit de fer fàstic.

Pa [pans] (E4R, 1v.): Els textos transcrits qualifiquen aquest terme com un element propi dels escrivans:

E4R Ítem, setze **pans** curts de scrivent a Pere Ferràndiz en set sous y huit.

Quant al seu significat concret, les fonts lexicogràfiques consultades no aporten cap sentit específic per algun objecte relacionat amb l'ofici d'escrivent. Tanmateix, a partir de les possibles etimologies del terme i del significat que els mots patrimonials ens han donat podem establir diverses hipòtesis:

Primerament, pot tractar-se d'un terme referit a algun tros de tela, o a algun tipus de làmines de metall emprades pels escrivans. Ambdós sentits derivarien de la forma llatina PANNUS (tros de tela o drap, segons el DECat). Quant al tros de tela o drap, malgrat que en català el grup *-NN-* ha donat *-NY-*, segons el DECat a la fi del segle XIII al Rosselló donava *-N-*. A més, en francès i en occità tenim la forma *pan* per fer referència a un llenç de paret. Consegüentment, donada la presència occitana als textos transcrits i el fet d'haver trobat un gal·licisme com ara *tres* (a més en el mateix text), ens condueix a creure que podríem ser davant d'un mot d'origen francès o occità. Tampoc hem de descartar que es tracte d'una adaptació de la forma castellana *pañó*, amb el sentit de drap.

Pagés (E3R, 2v): En el context estudiat podem deduir que aquest terme fa referència a algun tipus d'estri; està localitzat en un inventari de béns. El DCVB ens dóna diferents significats d'aquest terme com a instrument i ceneix cadascun a un àmbit territorial concret. No obstant això, el fet que cap de les definicions aportades abrace l'àrea estudiada no ens fa inclinar-nos per cap. Fins i tot, aquelles que fan

referència a l'àmbit mallorquí han d'ésser tingudes en compte, car detectem la presència d'immigració mallorquina en els nostres textos.

Quant al sentit d'aquestes definicions, fan referència a estris tan diversos com ara instruments per treballar els ferrers, aparells per penjar la roba, per posar plats amb teies calentes o ginys per fer cordons. Observem-hi els exemples localitzats contextualitzats:

E3R Ítem, un pagés.

E4R Ítem, a Gaspar Garrigues, un pagés *per* tres sous y deu diners.

Parcialiat [parcilitat] (I6R, 1v.): Tal com indiquen el DECat i el DCVB, aquest concepte al·ludeix a l'afecció per un bàndol determinat. Com podem comprovar, aquest és el sentit que pren en els nostres textos:

I6R [...] encara que en temps passat tingué ell, dit relant y *testimoni*, hí·ls de la sua **parcilitat**, uns bandos eo qüestió molt reñyda ab los Llorets.

Cal remarcar que es tracta d'un terme força arrelat en el català medieval i modern: el CIVAL el documenta ja en terres valencianes des del 1296 i el DAg ens dóna mostres de l'any 1363, en una carta del rei en Pere III. A més, el DCVB ens ofereix exemples que van des del segle XIV fins el 1535. El terme estudiat en els nostres textos data de 1588.

Parer (A3R, 6v.): Entre els distints sentits que el DCVB ens dóna per aquest terme, en la nostra transcripció es correspon amb el significat d'«opinió, manera de veure o judicar un assumpte, un fet.»

A3R [...] en la *present* nit en sa casa sentí com dix una veu, que al seu **parer** era de Juseph Castany, [...].

Pedrenyal (D18R, 2v.): Segons el DCVB, escopeta curta emprada durant els segles XVI i XVII, la qual es disparava amb la pedra foguera que duu el mateix nom. Quant a la documentació d'aquest terme, el DCVB el documenta a partir de la segona meitat del segle XVI en diversos indrets del sistema lingüístic: 1568, la Seu d'Urgell; 1574 arxiu parroquial de Santa Coloma de Queralt; 1579, Ardits.

En relació a l'ús d'aquest terme en terres valencianes, reforcem l'afirmació de J. Coromines exposada en el DECat, segons la qual aquesta forma ja era emprada en terres valencianes a la fi del segle XVI; aquest autor basa aquesta afirmació en la forma *bidrenyal*, documentada en una carta escrita en àrab per un morisc valencià, el 1595. La nostra forma data de 1582. El CIVALL ens dóna la primera documentació en textos valencians el 1585.

Penja [pencha] (I13V, 1v.): Aquest terme es correspon amb l'adjectivització de la tercera persona del present d'indicatiu del verb *penjar*. De fet, hui dia encara és habitual l'ús d'aquest verb per indicar que quelcom està sonstingut en l'aire i agarrat per un punt concret. Pel que fa la nostra mostra, si eliminem la forma verbal *estava* ens adonem com seríem davant d'una forma verbal i no pas davant d'un adjectiu (I13V son amo alçà una manta que **pencha** de front). Tanmateix, com que l'escrivà usa el verb mencionat, converteix la forma *pencha* en un adjectiu:

I13V [...] son amo alçà una manta qu'estava **pencha** de front la dita porta del dit abivador, mijant devés lo corral.

Pequeña (E4V, 1v.): Cast. Petita, xicoteta. El CIVALL no documenta aquest castellanisme fins el 1820.

E4V Ítem, a Joan Rubió, paella *pequeña*: III sous, III diners.

Petge [petges] (K17R, 2v.): Tal com indica el DCVB, el terme *petge* fa referència als suports d'un moble concret. En el nostre cas, com que fa referència a un llit, al·ludeix a les potes de d'aquest, o als suports que s'empraven per fixar el llit a terra. De fet, el CIVALL documenta quinze mostres del terme *petges* associades a les

parts d'un llit, les quals van des de l'any 1457 fins al 1541. La nostra mostra data de l'any 1599. Vet ací el context en el qual situem la paraula estudiada:

K17R Ítem, entrant en un estudi a mà dreta fonc atrobat un lit de quatre posts ab dos **petges**, un matalaf.

Ítem, entrant en altre estudi d'esta casa, a mà squerre, fonc atrobat altre lit de quatre posts ab dos **petges** y un matalaf tot vell y rohín.

Plantofa [plantofes] (E24R, 2v.): El DCVB ens dóna l'accepció actual d'aquest terme la qual fa referència a les sabates destalonades que emprem per anar per casa. En relació amb l'etimologia, el DECat ens informa que prové del francès *pantoufle*. Aquesta forma no sols s'ha introduït en el català, ans que també ho ha fet en altres llengües, tal com podem apreciar en el DECat i en el DCECH: *pantoffel* (alemany), *pantofle* (anglès) o *pantófol* (italià):

E24R [...] li amostra la dita Ysabet Vasques unes **plantofes** que un ministre del magnífich justícia de Algezira, [...].

Pel que fa a la documentació d'aquest terme, el DCVB ens ofereix la mostra més antiga, entre les diferents obres consultades, car ho fa des de 1463 a València, a l'Arxiu General del Regne. Tanmateix, cal remarcar que la forma documentada és el plural *pantofles*, la qual encara no ha estat afectada per la metàtesi que observem en el nostre mot. De fet, no documenta la forma alterada per la metàtesi fins el 1523. Segons el DECat, aquesta metàtesi es veié afavorida per l'etimologia popular, gràcies al terme *planta* (en relació amb la planta del peu). El DAg, malgrat documentar la forma *pantofla* el 1498, no documentarà la forma amb metàtesi fins el 1592. En els nostres textos data de 1582.

Porrada (H9V, 1v.): Tant el DECat com el DCVB defineixen aquest terme com «el colp violent propiciat amb una porra.» Segons el DECat, també podem trobar l'accepció de ferida realitzada amb una porra. La primera datació que aquesta obra ens ofereix sobre el terme estudiat data de 1507. El DCVB documenta aquesta forma més aviat

als tombants del segle XV en *Lo somni de Joan Joan* però amb un sentit metafòric; al·ludeix al colp que donen els jutges per decretar sentència:

Assignaren jornada los jutges dos, per a dar la porrada, Somni J. Joan 2432

Quant al nostre text, dels distints significats que presenta, no podem afirmar que faça referència a un colp donat amb una porra o que realitze un ús metafòric d'un colp de puny:

H9V E alçant lo bras per part darrere, véu que li pegà al dit doctor en la cara una **porrada**.

Postic (K5V, 1v.): Tal com indica el DECat, aquest mot pot significar porta *trasera*. Aquesta obra lexicogràfica el documenta amb aquesta accepció des de la *Crònica* de R. Muntaner. Quant al DCVB, ens dóna un significat més precís, puix que l'equipara al substantiu *portella*, és a dir, «porta falsa o la que està inserida dins d'una més gran.» Martí i Mestre també documenta aquest terme en el seu estudi sobre el *Llibre d'antiquitats de la seu de València* (s. XV-XVII).⁸¹² El DECat també ens informa que el *Thesaurus Pueriles* recull el sentit de *postic* equivalent com a *portella* gràcies a una mostra de *variatio sinonimia*:

“*lo postic o la portella*” OPou (ThPu.,12).

Pel context que ens ofereixen els manuscrits transcrits, podem deduir que el terme *postic* hi fa referència a una porta petita enclavada dins d'un porta més gran que serviria per al pas de persones a la pressó d'Algemesí.

K5V [...] restà al **postic** de la porta de dita presó, guardant *que* la gent no entràs [...].

Pragmàtica [pregmàtica] (I14V, 1v.): Tant el DCVB com el DECat ens diuen que aquest terme al·ludeix a les lleis d'un estat o les lleis emanades per un poder reial. El DAG

⁸¹² Vegeu Martí i Mestre (vol. II, 1994:319).

ens mostra la documentació amb la datació més antiga de les fonts consultades, el 1416. En el nostre text el significat del terme estudiat s'ha vist afectat per una metonímia d'efecte per causa, car està substituint el terme *autoritat* (en lloc de referir-se al terme justícia anomena l'element que la legitima):

I14V [...] trobant-se ell, confessant, tan prop que segons diu véu lo foch de la escopeta, no correué darrere dels delinqüents cridant molts grans crits: «Ajuda a la **pregmàtica [autoritat]!**» perseguint aquells [...].

Pregador [pregadors] (D18R, 1v.): Persona que es dedica a pregar. El DCVB documenta aquest terme des de les obres de Llull. El CIVAL ens dóna mostres d'aquest terme des del 1381. Observem-hi el terme contextualitzat:

D18R [...], li enviaren pregadors que·l dexàs estar hí no·l molestàs temint-li por.

Propdit (E6R, 1v.): Adjectiu que fa referència a quelcom que s'ha dit amb anterioritat. Esdevé sinònim del terme *anterior*. Morfològicament és un terme compost per l'adverbi *prop* i el participi del verb *dir*. El DCVB documenta aquest terme el 1435. El CIVAL ens dóna les primeres mostres d'aquest terme en terres valencianes el 1457 en el *Llibre de la Cort de Justícia de Sueca*.

E6R E dix que lo que ella, testimoni, pot dir e testificar acerca del **propdit [anterior]** interrogatori [...].

Proppassat [Propasada] (A3V, 44v.): De la mateixa manera que el terme anterior, també esdevé un terme compost format amb l'adverbi *prop-* més un participi passat. De la mateixa manera que el terme anterior, és una forma sinònima de *anterior*.

A3V E dix que stant en la nit **propasada [anterior]**, que serien set hores poch més o menys, [...].

Provador (F14V, 1v.): Adjectiu referit a la persona o fet que pot provar quelcom concret.

El CIVAL documenta la primera mostra d'aquest terme el 1385.

F14V Lo molt magnífich justícia de la vila de Algezira, aconsellat, etc., instant e requirent lo magnífich Luís Alcayna, **provador**, [...].

Quarteró [quarterons] (B15V, 1v.): Mesura equivalent a la quarta d'una arrova. El DCVB ens informa que també podia fer referència a una unitat de mesura de grans, la qual esdevé variable en funció de les comarques. Aquest diccionari també ens diu que a Mallorca s'empra com a sinònim d'un quarter de vi. En el nostre text, cobra el sentit de la quarta part d'una arrova, car no fa referència al gra, sinó a la quantitat de seda fina que li ha estat robada:

B15V [...] e que li havien furtat, e que **li faltaven deu o dotze quarterons de seda fina**.

El DECat ens confirma els distints sentits que ens ofereixen tant el DCVB com el DAG. De fet, aquesta darrera obra lexicogràfica documenta exemples del seu ús amb el sentit del nostre text, però amb la forma gràfica *carteró*:

Ítem que tot hom qui vena lana sutza a quintal don per tornes a cascú quintal II lbsr. e de I carteró (...). (Rev. Lang. Rom., v. 308)

Qüerna [quaerna] (J6V, 1v.): Entre les diferents accepcions que el DCVB presenta, cal remarcar aquella que defineix aquest terme com un pa petit, tal com podem observar en l'exemple exposat:

J6V E demanà una **quaerna** de pa si és·egons altres vegades, anant-se'n eo tornant-se'n a dita vila de Corbera los dimecres, [...].

Quant a l'etimologia el DCVB ens informa que deriva del llatí QUATĒRNA, la quarta part d'alguna cosa. De fet, ambdós mots resulten equivalents, car en el que hem documentat es manté el hiat -ae-, resultant de la caiguda de la -t- interior, i en el

facilitat pel DCVB aquest hiat s'ha reduït a -e-.⁸¹³ Aquesta obra lexicogràfica documenta exemples de les formes *quaerna* i *qüerna* en diverses èpoques i llocs, com ara als tombants del segle XIV a Barcelona o al segle XVI a Sóller. Martí i Mestre també ens mostra el terme analitzat en el seu estudi sobre el *Llibre d'antiquitats de la seu de València* (s. XV-XVII).⁸¹⁴ Farreny documenta aquest terme en la Lleida del segle XVI, però ho sota forma *qüern*, amb el grup -ae- reduït a -e-.⁸¹⁵ A més, en l'exemple de Sóller mostrat pel DCVB, podem copsar l'associació que es dona entre el valor monetari del terme i el seu equivalent en quantitat de pa.

La quaerna del pa del forment qui's ven. (1375, Arxiu Mun. de Barcelona)

Ha de dar setsa unsas de pa cuit per querna y vuit per dobler. (1552, Hist. Sóller, I, 351).

Rato [ratto] (E22V, 1v): Castellanisme equivalent a la forma catalana *estona*. De fet, el DCECH confirma aquesta equivalència quan equipara la forma castellana *rato* a diverses formes equivalents en altres llengües, entre aquestes la catalana *estona*. El DCVB considera aquesta forma com un castellanisme inadmissible.

E22V [...] y que firà de la spassa contra lo dit Joanes, y rinygueren los dos gran **ratto** [**estona**], y que hix[q]ueren naffrats lo dit Joanes y la dita Elisabet Vasques.

A més, cal remarcar que el terme *ratto* també apareix reflectit en altres textos contemporanis localitzats en altres arxius riberencs, com ara en aquests fragments extrets d'un procés criminal de l'Arxiu Històric Municipal de Sueca:⁸¹⁶

7V [...] a cap de poc **ratto** que ell, dit testimoni, se posà a hon estava conversant, sentí ell [...].

⁸¹³ Per més informació sobre aquest tema vegeu: 1.1.2 *Vocalisme àton. Tractament de la [a] àtona en el grup [aé]*.

⁸¹⁴ Vegeu Martí i Mestre (vol. II, 1994:315).

⁸¹⁵ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:475).

⁸¹⁶ Arxiu Històric Municipal de Sueca; signatura 101-61.

8R [...] e, estant allí molt gran **ratto** [...].

Renyir (D9R, 3v.): Tal com indica el DCVB en la segona accepció d'aquest, *barallar-se*. Aquest és el sentit que cobra en la nostra transcripció. En el DECat, J. Coromines considera aquest significat com a «dialectal»:

D9R «Guardau-me aquesta pistola que vull **renyir** [**barallar-me**] ab un ome.»

Cal remarcar que aquesta forma és la prototípica emprada hui dia a la Ribera del Xúquer. Pel que fa a l'etimologia el DCVB ens diu que prové del llatí RĪNGĒRE, amb el mateix significat. Tanmateix, J. Coromines en el DECat ens ofereix com a mot pratronímic el terme llatí RĪNGĪ (*mostrar les dents*).

Repic [**repich**] (I10R, 1v): Substantiu derivat del verb repicar, el qual, segons el DCVB, fa referència a l'acció de «fer sonar les campanes sense voltejar-les, fent anar el batall de banda a banda i rítmicament.» Si observem l'exemple contextualitzat, podem comprovar com s'emprava com a senyal d'alarma:

I10R [...] lo qual ab penes *que* li passà lo féu anar en sa companya al **repich** de la campana, sercant lo delinqüent que avia desparat la scopetada al dit Guerau.

Retozar [**retoçava**] (E20R, 1v.): Cast. Entre els diversos sentits que presenta aquesta forma al·lòctona, segons el DCECH (burla, eufemisme de mantenir relacions sexuals, una provocació eròtica o fliltejar), aquell que resulta més adient per al nostre context és el de *fliltejar*. El DAU també registra aquest terme; entre els diferents significats que ens dóna cal remarcar-ne un que també seria adaptable al context de la forma estudiada: «*Se toma tambien por pellizcar o tocar ligeramente a otro, para incitarle a risa o fiesta.*»

E20R Y que un dia del qual no es recordav[a], véu ell, testimoni, que la dita Ysabet Vasques, *quondam*, jugava e **retoçava** [**fliltejava**] en lo dit home de Carcaxent [...].

En relació amb el seu origen el DCECH la defineix com una paraula derivada de la forma castellana *tozo* (*burla*), d'origen incert. Aquesta obra documenta la forma estudiada el 1405 i ens informa que l'única analogia amb altres formes romàniques la trobem en el portugués *retouçar*.

Rodella (A5R, 7v.): Tal com indica el DCVB, aquest terme fa referència a un tipus d'escut circular que s'emprava per protegir aquells que combatien amb espasa. Aquesta forma apareix de manera conjunta, mitjançant la *variatio sinonimica*, amb el terme *broquer*, el qual presenta un significat equivalent.

A6R [...] lo qual portava la espasa, e no véu si la portava tirada, y un **broquer o rodella**.

A7R [...] véu com lo dit home caygué un gran sclat en terra, lo qual venia corrent a[b] hu[n] **broquer o rodella**.

En el DECat, J. Coromines detecta aquesta convivència d'ambdós termes des de l'Edat Mitjana i afirma que ambdues eren concurrents durant el segle XVI, tal com podem comprovar en els nostres textos. La convivència entre ambdues formes ens ve donada, segons el DECat, per la penetració del terme *broquer* a través de l'occità *bloquier*, amb el mateix significat. Aquest terme fou introduït a la llengua d'oc a través del francès *blocer* (escut).

Rufià [roffiàns] (D15V, 1v.): Ital. Segons el DCVB mot pres de l'italià *ruffiano*, amb el significat de persona dolenta i sense honor. En el DECat, J. Coromines ens diu que aquest terme presenta un origen incert, malgrat ésser comú en totes les llengües romàniques d'occident; proposa com a etimologia el llatí RUFUS, pèl-roig. El sentit pejoratiu que aquest terme ha adquirit al llarg de la història ens vindria donat, segons Coromines, per la prevenció que vulgarment s'ha donat contra la gent amb els cabells d'aquest color. El CIVAL documenta aquest terme per primera vegada el 1381 en un procés criminal de Sueca. Vet ací l'exemple documentat:

D15V «Hixqueu los **roffiàns** que nosaltres vos ho mostrarem hí us tallarem les banyes.»

Saboyana (E3R, 1v.): Cast. Segons el DAU, roba interior pròpia de les dones, oberta per davant i semblant a una faldeta que es posaven les dones per sortir al carrer, anomenada *basquiña*. Tal com indica aquesta font, rep aquest nom perquè prové de la ciutat de Savoia.

E3R Ítem, **saboyana** de escot blanc.

Sangria (H11V, 1v.): Cast. La forma autòctona d'aquest terme és la forma *sagnia*, la qual es documenta en textos catalans des de les obres de Llull, tal com indica el DCVB. No obstant, J. Coromines ens indica al DECat que la influència de l'aragonés en la nostra Edat Mitjana va contribuir a estendre la forma documentada.

En relació amb el seu sentit, la *sangria* era una pràctica mèdica realitzada pels cirurgians⁸¹⁷ de l'època, que consistia a fer sagnar els malalts. De fet, segons el DAu, a la part oposada del colze, per on doblega el braç, se li ha donat aquest nom; quan es realitzava la dita operació mèdica, la sang s'extreia per aquesta zona. Quant als seus orígens, segons el DECat, prové del francès antic *saignie*, variant normanda que es va estendre a partir dels tractats de cirurgia, com ara els *Mondeville*.

H11V [...], possant rahons ab lo dit doctor Alcover per sarta **sangria** que son gendre d'ell, confessant, [...].

Saragüells [çaragüells] (E3R, 1v.): Peça de vestir prototípica dels llauradors de la part sud de Catalunya i de tot el País Valencià, la qual consistia en una mena de pantalons amples que no passaven més enllà dels genolls. El DCVB ens dóna la referència més antiga d'aquesta forma el 1560 a l'arxiu parroquial de Pont d'Armentera i el DAu la documenta a terres valencianes per primer cop el 1585.

⁸¹⁷ Al Regne de València, a diferència de Castella, estava unificat en un sol títol l'ofici de cirurgià, barber i sagnador. Per més informació vegeu Amezcua, M. (1997:32).

En l'actualitat, aquesta peça de vestir ha cobrat força popularitat a través dels vestits tradicionals reproduïts en les festes populars, com ara les falles, o per les associacions culturals que duen terme balls populars valencians.

E3R Ítem, uns *çaraguells* de llens vell.

Seït (A3R, 1v.): El DCVB defineix aquest terme com la forma arcaica del participi passat del verb *seure*. Segons el DA_g, la darrera datació d'aquest terme es produeix a València el 1755. Nogensmenys, el DECat posa en dubte la validesa d'aquesta, car afirma que aquestes formes desaparegueren aviat. Els exemples que aquesta obra ens dóna es corresponen tots amb mostres del segle XV, com ara en les edicions del Tirant realitzades per Aguiló i Riquer o a l'edició del Curial realitzada per Rubió.

En els nostres manuscrits, hem trobat distints exemples tant de la forma *seït*, com de la forma *asseït*, derivada d'*asseure*. La datació d'aquestes formes comprén tot el període estudiat, puix que són presents del text A al K:

A3V E dix que estant en la nit propasada, que serien set hores poch més o menys, **seït** en lo banc[h] de Bernat Torremocha, [...].

E19V E dix-ho saber, per ço que estant un dumenge de matí **aceÿta** a [l]a porta de sa casa, la qual tenia en Carcaxent, y estant **aceÿt** ell, testimoni, prop de aquella [...].

K8V-9R Y estant axí **aseÿta**, arribà lo justícia de la present universitat de Algemezì [...].

Sen (J8R, 2v.): EL DCVB defineix aquest terme com el tractament antic que es donava als menestrals. Segons el DECat aquest terme deriva de la superposició del vocatiu arcaic *sényer* amb l'article *en*. Aquesta etimologia topeta amb aquella que ens dóna el DCVB, segons la qual provindria del llatí *SĒNE*. J. Coromines afirma que aquest terme ja era mort al llatí vulgar i, per tant, no ha pogut donar pas a cap terme propi del català. No obstant això, no hem de descartar que es tracte de l'hipocorístic de *mossén*, tractament que antigament regia el nom de persones amb una categoria social elevada. Hui dia, ha quedat reduït a l'àmbit eclesiàstic com a sinònim de

clergue actuant de manera autònoma o, també, per davant del nom d'aquests a mode de tractament honorífic o protocol·lari.

D'altra banda, al DECat també podem observar com aquesta construcció presenta paral·lelismes en occità, car la documenta als tombants del segle XIV als *Archives de la Commune Clôture* de Montpeller:

los senhors obriers deron ad acapte a sen Johan Roquet, cordier [...]
(RLR III, 163, \$ 62)

Comparem aquesta construcció amb aquella que hem documentat en la nostra transcripció:

J8R [...] venia a sa casa en companya de **sen Joan**, lo tintorer, [...]

J. Coromines també documenta en aquesta llengua la forma *senh* en el parlar occità occidental. Pel que fa a la nostra llengua, el DECat té documentada l'extensió actual d'aquest terme a diverses poblacions del ponent mallorquí, com ara Felanitx o Andratx. El DA_g i el DCVB també documenten aquesta forma a les Illes Balears, concretament a Mallorca i Menorca i la defineixen com el tractament que reben els camperols vells que no eren amos de les terres.

Sermonar (F8V, 3v.): En funció del context en el qual hem localitzat les mostres i de la informació que ens transmet el DCVB, aquest terme presenta el sentit de pronunciar un sermó:

F8V [...] venint lo guardià de Senta Bàrbera a **sermonar** a Senta Catherina, [...].

F8V [...] que bé podien aguaradar en Senta Catherina e **sermonar**, [...].

F10R [...] y hoy dir que, venint lo guardià de Senta Bàrbera per a **sermonar** en la dita sglésia de Senta Catherina de la *present* vila de Algezira, [...].

Soldada (E22V, 1v.): Tant el DECat com el DCVB coincideixen en el valor pecuniari d'aquest terme. De fet, fa referència a un nombre de diners concret. Si ens centrem en els nostres textos, podem observar com fa referència a una quantitat de diners: al·ludeix a una mena d'indemnització que la dona ha de pagar si marxa del costat del marit.

E22V [...] ell, dit testimoni, à hoït dir moltes vegades a **la dita Ysabet Vasques que se'n volia anar** a sa terra **en certa persona** [...]. Y que, **sabent que entre lo dit Jordi y lo dit Joanes havien de tractar de la soldada**, ella, dita testimoni, dix al dit Joanes que no-s desconcertàs ab dit son amo, **que allò que faltari[a] ella o posaria de secret**, [...].

Sollat [sullades] (D2R, 2v.): Part. passat de l'infinitiu *sollar*, embrutar. Quant a l'etimologia el DCVB ens diu que podria derivar de la forma *SUCŪLARE derivat de SUCŪLUS, *porcell*. Nogensmenys, el GDLC li atribueix un origen germànic, *süljan*, amb el mateix significat. els exemples documentats no deixen lloc a cap tipus de dubte sobre el sentit del terme:

D2R [...] trobaren en la anella y portes de dit Pere Serrano totes **sullades** de merda.

D7R [...]trobaren la porta e tancadures de la casa d'ell, relant, e anelles totes **sullades** de merda.

Sus (D15V, 1v.): Segons el DCVB, aquest terme s'empra com a interjecció per incitar algú a moure's o abandonar un lloc concret. Aquest sentit coincideix amb el que presenta al text transcrit i podria ser equivalent a expressions del tipus *marxem* o *anem-se'n*:

D15V «**Sus!** [**Marxem / Anem-se'n**] Demà y aurà clams criminals y denunciacions!»

El DAG documenta aquesta expressió amb un sentit semblant, com ara «donar coratge» o «emprendre una correguda.» Aquestes definicions coincideixen amb les del DECat, car J. Coromines, entre les diferents al·lusions que realitza a aquesta

forma, també hi introdueix aquestes. De fet, remarca l'ús d'aquesta forma com a veu emprada a mode «d'exhortació enèrgica» o «exclamació de xoc»; en aquesta línia cita un exemple del terc d'Eiximenis i altre de Sant Vicent Ferrer:

Sus! Sus! Doncs aquí a malguany (Eximenis, Terç, CXI, NCL. II, 11.26)

Sus! Sus!, que la ira de Déu és sobre esta casa (Sant Vicent Ferrer Quar., 185.82)

Aquesta expressió també és present en castellà, car el DAU la documenta amb el mateix sentit amb el qual apareix al nostre text. Vet ací el següent exemple extret del DAU:

*Y dandoles en esto mucha priessa,
El beber los caballos les defiende,
Diciendo: Sus, salid, salid à fuera,
Que yo os mantendrè campo en la ribera.*

Sucietat [Sutsietat] (D2R, 1v.): Cast. Amb el sentit que presenta en la nostra transcripció, cal emprar una altra forma autòctona, com ara *brutícia*:

D2R Y que ha oït que lo dit Pedro de Mur, menor, ho auria possat, dita **sutsietat [brutícia]**, en la porta y anelles de dita porta, [...].

Tacany (C3V): El mot *tacany* no fa referència únicament a una persona que tracta els assumptes pecuniaris amb cura excessiva, sinó que, segons el DCVB, també al·ludeix a una persona de «baixa moralitat.» De fet, des de la perspectiva sincrònica, el DIEC2 també recull ambdues accepcions. en els nostres textos presenta un sentit ambigu, car apareix en un context referit a un deute:

C3V «Tacany! Que the devia la mia finestra!»

Tancadura [tancadures] (D7R, 3v.): Dispositiu que serveix per tancar qualsevol tipus de porta. En l'actualitat, a la Ribera del Xúquer aquest terme ha estat apartat del

llenguatge col·loquial per la forma *pany*. El CIVAL el documenta a terres valencianes des del segle XIII, en el llibre de *La Cort de Justícia de València*. Si analitzem el context, podem observar com fa referència al pany de la casa.

D7R [...] los quals trobaren la porta e **tancadures** de la casa d'ell, relant, e anelles totes sullades de merda.

D12R [...] qui fulla les portes e **tancadures** de la porta e casa de Pere Serrano, [...].

D12V -13R «Hoc vós fou lo que aveu fullat les **tancadures** y anelles de merda.»

Testes (C2V, 9v.): Segons el DCVB, forma arcaica equivalent al substantiu *testimoni*. Aquesta font lexicogràfica ens dóna la documentació més antiga el 1374; la més propera ho fa el 1687. Maria D. Farreny també documenta aquest terme a Lleida al llarg del segle XVI.⁸¹⁸ Vet ací una mostra dels exemples que hem documentat.

D15R Testes [testimonis]: Anthoni Sala y Joan Roca.

Torbat (J6V, 4v.): Adjectiu format a partir del participi passat del verb *torbar* amb el sentit de marejat. En els nostres textos, podem observar com s'aplica a una persona afectada pel consum de vi:

J6V Y conexent ell, dit *testimoni*, que estava un poc **torbat [marejat]** de beure vi, li digué, vent ya que era vespre, que *per* què ad aquella hora se'n tornava a Corbera, y aquell li respongué que ningú li f[a]ria mal.

El DECat documenta l'ús d'aquest participi des de les obres d'Eiximenis i Bernat Metge. No obstant això, ho fa amb el sentit de romandre alterat per algun tipus d'enrenou i no pas per estar afectat pel consum d'alcohol. El CIVAL

⁸¹⁸ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:487).

documenta per primera vegada aquest terme amb el sentit d'embriac el 1381 en un procés criminal de la ciutat riberenca de Sueca.⁸¹⁹

Torcaboques [torcavoques] (E3V, 1v.): Segons el DCVB aquesta forma esdevé equivalent al terme *tovalló*. Morfològicament es tracta d'un mot compost format pel verb *torcar* i el substantiu *boca* en plural. Documentem la forma amb –v-baixa, com a conseqüència del betacisme:

E3V Ítem, tres **torcavoques**.

Cal remarcar que en aquest compost el verb *torcar* presenta el significat de *netejar* i no pas d'*eixugar*. L'ús d'aquest verb continua vigent al País Valencià, tant amb el sentit d'*eixugar* com amb el sentit de *netejar*. Així doncs, hui dia és fàcil sentir expressions a la Ribera del Xúquer del següent tipus:

Torca't la jaqueta (amb el significat de netejar).

Torca't la mans que les tens banyades (amb el significat d'eixugar).

Tanmateix, J. Coromines ens informa al DECat que, al Principat, el verb *torcar* no és viu al parlar de Barcelona i d'altres zones del català central, malgrat que sí que és força emprat a les terres del migjorn principatí. Quant al compost sencer, aquest autor també ens informa que s'estén fins al nord d'Itàlia, car trobem antecedents com *turcaboch* o *truchabocha*, propis de l'antiga parla de Ferrara. El CIVAL ens dóna la primera datació en terres valencianes l'any 1481.

Tres (E3R, 1v.): Gal. Adverbi antic pres del francès amb el significat de *molt*. El terme ha estat trobat en un inventari en el qual s'enumeren els objectes personals que hi havia dins de la casa de l'acusat.

⁸¹⁹ El CIVAL documenta el terme estudiat per primera vegada en la *Crònica* de Jaume I, però no hi presenta el sentit d'embriac, ans que s'acosta al sentit descrit pel DECat : «Mas yo són **torbat** per les paraules e per la oïda de la sua mort e esta nuyt no y poria veer ne entendre, per lo pesar que n'havem, [...]»

E3R Ítem, un morter de terra, cazola **tres [molt]** vells.

El DCVB ens presenta un exemple del seu ús al Curial:

Aquell illustre, tres excellent e molt alt e valerós Rey, Curial, II, 115.

Tronit (I13V, 1v.): Tant per la morfologia de la paraula com pel seu sentit és evident que som davant d'un terme equivalent al mot *tro*:

I13V Y, estant-se axí despunllat, sent lo **tronit [tro]** de u[n]a escopeta que havien desparat a la porta del dit abivador [...].

Quant el seu origen, podríem ser davant d'un castellanisme, ja que el DECat ens informa de l'existència del terme *tronido* en la llengua de Cervantes, documentat al segle XIII i en l'actualitat encara viu. Segons aquesta font presenta un ús dialectal. Quant al domini lingüístic català, ni el CIVAL ni el CICA ens ofereixen cap mostra d'aquest terme. El DAU documenta l'ús d'aquest terme en castellà:

Como aquella armada habia dado tan grande tronído, todos gustaban de vér soldados de ella. ESPIN. Escud. Relac. 1. Desc. 21.

No obstant, tampoc cal descartar la hipòtesi que fóra un terme propi del català, el qual s'hauria pogut formar a partir d'afegir el sufix *-it* i reintroduir la nasal final *-n*: *tro-(n)-it*. Tanmateix, caldria preguntar-se què hauria conduït els parlants a realitzar aquest canvi. Aquesta qüestió es pot contestar mitjançant l'analogia de significat que presenta amb termes que també fan referència a accions amb una intensitat sonora concreta, com ara *esclafit* o *xiulit*; aquestes formes també presenten l'acabament en *-it*.

A més, els fets que en castellà presente un abast reduït i que, segons el DCECH en altres llengües romàniques, com el gallec, s'haja produït un fenomen semblant, provoquen que la hipòtesi de l'origen català d'aquest terme haja de ser

tinguda en compte. D'altra banda, el fet que ni el CIVAL ni el CICA documenten aquest terme ens condueix a creure que som d'una paraula amb un abast dialectal força reduït.

Valia (E2R, 1V): Cast. Forma castellana equivalent a la catalana *vàlua*, valor que presenta una cosa o acció concreta. El DAU documenta aquesta forma amb el sentit exposat: «Estimacion, ù aprecio de alguna cosa.»

E2R *Participació per les contumàsies, y per la valia y crida.* Jordi Martines XIII sous. Acte de mort. Esposat tot.

Veïnar (vehinar) (E21R, 1v.): Segons el DCVB, tenir relacions de veïnatge amb algú. Aquesta font ens dóna l'etimologia VICINARI, amb el mateix significat.

E21R E dix qu·és ver lo dit capítol, e dix-ho saber *per* thenir conexensa e **vehinar** ab lo dit Jordi Martínez.

Velar-se (E29R, 1v.): El DECat recull la forma *velar*, de la qual, entre els diferents sentits que presenta, hem de remarcar aquell que al·ludeix a l'acció de posar el vel als qui es casen; com que els textos transcrits fan referència a dues persones que mantenien una relació sentimental, podem deduir que la forma pronominal d'aquest verb podria esdevindre sinònim de verbs com ara *festejar*. Aquest significat ens vindria donat per un ús metafòric de *velar-se*, puix que associa l'acció de posar-se el vel de núvia a la de veure's els amants per festejar: els amants festegen, ergo és el pas previ de la boda (el pas previ de posar-se el vel; *velar-se*).

E29R [...] **se n'anaren aquells a la ciutat de Xàtiva a velar-se**, com de fet anaven segons que de dites fonch fama pública. **Y tornant estigueren molts anys en sa casa com amant e muller e per tals foren aguts**, tenguts e reputats *per* tots los conegents ad aquells.

Vellaqueria (D7R, 8v.): Cast. J. Coromines en el DECat qualifica aquesta forma com un castellanisme intolerable derivat de la forma *bellaco*. El DCVB també coincideix amb l'origen del terme estudiat. Nogensmenys, si observem el DCECH, en un primer moment, J. Coromines situa l'origen d'aquest en la metàtesi del mot *bacallaria*, forma freqüent en el català antic amb el sentit de fet dolent. No obstant, la forta presència d'aquest terme en el centre de la península el va conduir a abandonar aquesta hipòtesi. En relació amb el DAU, aquesta obra documenta el terme analitzat en les obres de Quevedo i Cervantes; el defineix com una acció executada amb maldat i picardia.

D7R Y essent ell, dit relant e testimoni, avisat de la *vellaqueria* que li havien fet en ses portes *per* lo dit Arce, [...].

Darrerament, cal remarcar un altre sentit, proposat per Américo Castro i exposat en el DCECH: «errores de juventud», «mocedades.» Aquest és el sentit que el terme estudiat presenta en el francès antic. Remarquem aquest sentit, puix que lliga amb l'edat dels protagonistes dels procés estudiat.

Ver (B10V, 42v.): Vertader. Segons el DCVB deriva del llatí *VĒRU* amb el mateix significat. El CIVALL documenta aquest terme des de les primeres dècades de la conquesta cristiana: el 1263 en el *Llibre de la Cort del Justícia* d'Alcoi. El CICA ens ofereix mostres de l'ús d'aquest terme des de la primera part del segle XIII en diverses obres, com ara *Les homilies d'Organyà*, *Els costums de Tortosa* o els *Usatges de Barcelona*. Observem-hi el significat que presenta en la nostra transcripció:

B10V E dix que és **ver** lo dit capítol, [...].

D11V [...] té ell, dit testimoni, *per* molt cert, **ver** e indubitat que [...].

Verdolaga [verdolagues] (G2V, 1v.): El DCVB defineix aquest terme com a la planta portulacàcia de l'espècie *Portulaca Oleracea*. Segons aquesta obra som davant d'una herba de tronc carnós que es menja en ensalades. El DAg ens informa de

l'existència d'altres variants d'aquest terme, com ara *verdalaga*, *verdilaga* o *verdelaga*:

G2R-V [...] a l'ort en un cabas d'espart en les mans *perquè* anava a collir unes poques de **verdolagues** per a un maranchó y, [...].

Quant a l'etimologia, el DCECH ens explica que deriva de la forma mossàrab *berdolaca*, la qual prové del llatí PORTULACA. Segons el DCECH, el gran prestigi de la botànica hispanoàrab va provocar que aquesta forma es desplaçara del mossàrab a les llengües de la Península Ibèrica i a l'occità. La manca de la consonant P- en àrab explicaria el canvi d'aquesta consonant a la V- inicial. No s'hi descarta l'influx de l'adjectiu verd, color propi de la planta, en l'evolució de la consonant inicial. Nogensmenys, J. Coromines ens convida a no exagerar la influència de l'adjectiu verd en aquest canvi tal com fan altres autors, com ara Vicente García de Diego.

Vermell (E3R, 1v.): En la nostra transcripció, podem observar com aquest terme s'emptra per a catalogar un tipus de vi concret:

E3R Ítem, un odre ab mig canter de bi **vermell**.

En l'actualitat, el terme *vermell* actua com a geosinònim del terme *roig*, el qual esdevé propi del valencià general.⁸²⁰ Nogensmenys, en la llengua antiga, al País Valencià, convivia ambdós termes per fer referència al mateix color. Aquesta afirmació la podem basar en les mostres que tant el CICA com el CIVALE ens donen d'aquest terme; el CICA documenta setanta-sis entrades per aquest terme en terres valencianes, les quals van des de la segona meitat del XIII fins a la primera del XVII. Quant al CIVALE ens ofereix la primera mostra d'aquest terme el 1283 i tenim

⁸²⁰ Tal com ens informen Beltran, Vicent i Segura-Llopes, Carles (2017:247), en l'actualitat, el terme *vermell* continua viu en el parlar de distintes poblacions del sud del País Valencià, com ara la Vila Joiosa o Xixona.

mostres d'aquest en obres prenortatives de principis del segle XX.⁸²¹ Bé és cert que ens ofereix mostres posteriors, però ja no ens atrevim a catalogar-les com a pròpies de la parla col·loquial; formen part d'obres del segle XX amb un registre més culte.

Vídua (A1R, 1v.): Tal com indica el DCVB, cultisme llatí derivat de la forma VIDŪA que, tal com ens indica J. Coromines en el DECat, era emprat generalment pels notaris i escrivans: la seua tasca estava protagonitzada per textos legals els quals sovint estaven escrits en llatí. En la nostra transcripció sols hem trobat aquest terme una vegada, concretament, en la portada del text A (1570):

A1R Procés de la honorable Leonor Carbó y de Castany, **vídua**,
1570, contra:
En Batiste Tafoya y Francés Carpi, laurador.

Cal remarcar que, al llarg d'aquest mateix text, l'escrivà ja no empra la forma *vídua*, ans que utilitza la forma popular *viuda*. Aquesta diferència lliga amb l'ús del terme que li atribueix J. Coromines en el DECat per part dels escrivans, car en la portada es refereix a la situació legal de la denunciante i en la resta del text passa a formar part del nom propi, tal com ens indica el següent exemple:

A6R [...] de la llar en companya de la **viuda** na Garcia, [...].

Dins d'aquest text, sols trobem una ocasió en la qual s'empra la forma *viuda* per fer referència exclusivament a la situació legal de la persona al·ludida:

A6V La dona na /.../ Garcia, **viuda**, madrina, de edad de L anys poch més o menys, [...].

Viduer (A8V, 1v.): Aquest terme no és present en cap de les obres lexicogràfiques consultades. Presenta el mateix significat que el terme *vidu*. Quant al seu origen

⁸²¹ Documentem el terme *vermell* en obres valencianes narratives prenortatives, com ara *La botiga dels llibres vells* (1919) de Jesús Ernest Martínez Ferrando o *La morta viva* (1931) d'Emili Fonet.

podem afirmar que deriva de la forma *vidu* amb el sufix -er. En aquest terme, el sufix -er s'empra per remarcar l'estat civil de la persona a la qual fa referència:

A8V [...] e a la porta de de front, a més de /.../, **viduer**, estava Martín Adobes, [...].

L'ús d'aquest sufix amb aquest sentit no és exclusiu d'aquesta paraula, ans que als nostres textos també el trobem reflectit amb el terme *fadriner*.⁸²²

Villufa [viyufa] (D15R, 1v): Aquest terme no ha estat documentat en cap de les fonts consultades. En relació amb el seu context, podem deduir que és sinònim del terme *burla*:

D15R [...] los quals anaven dient semblants paraules a modo de **viyufa** [**burla**], e cantant aplicant dites paraules a ella confessant e ses filles, [...].

No hem de descartar que aquest terme estiga emparentat amb la forma *llufa* i *gallufa*, les quals, mitjançant el seu sentit escatològic (ventositat), són fàcilment extrapolables a un context burlesc i despectiu.

Viuda (A4R, 26v): Segons ens diu J. Coromines en el DECat, aquesta forma esdevé la popular i la prototípica de la llengua catalana per contraposició amb el cultisme *vídua*. De fet, en oposició a aquells que la consideren un castellanisme, aquest autor documenta l'ús contemporani d'aquesta forma arreu del domini lingüístic. A més, reforça la catalanitat del terme en el fet que la documenta al Rosselló, zona amb menor influx castellà que la resta del domini, des del segle XIII, en les *Vides de Sants*, fins hui dia.

Tal com indica aquest autor la forma estudiada es crea a partir de l'encreuament entre la forma *viuva* (forma que resulta de l'evolució del llatí *VĪDŪA*) i la forma culta *vídua*. L'aclaparadora proporció localitzada en els nostres textos de

⁸²² Vegeu *fadriner*.

la forma *viuda* front la forma *vídua* reforça la hipòtesi de J. Coromines. Mentre que la primera presenta un percentatge d'aparició del 96% (24 vegades),⁸²³ la segona sols té un 4% (apareix, únicament, en una sola ocasió).⁸²⁴

Volta [voltes] (A8V, 14v.): En les expressions localitzades, aquesta forma exerceix de sinònim del terme *vegada*. Aquesta equivalència entre ambdós formes és pròpia del català, car el DCVB ja la documenta en les obres de Lull. Quant als nostres textos, els escriptors empen tant un terme com l'altre de manera indistinta: la proporció d'usos esdevé igual al 50%, ja que també hem documentat catorze mostres del terme *vegada*. Observem-hi distints exemples de la forma estudiada i l'equivalència que presenta amb el terme citat:

A8V E dix que coneix al dit Jaume Çaplana, per ço que algunes voltes, encontrant-lo de dia, se passejava ab aquell, [...].

I8R [...] y que no se han encontrat moltes voltes ell, confessant, y lo dit Guerau en la dita universitat [...].

I16R E axi li dix per dos ho tres voltes: «Qui va·llà?»

Xic [chic] (A4R, 1v.): El DCVB en documenta l'ús des de 1409. Martí i Mestre també documenta aquest terme en el seu estudi sobre el *Llibre d'antiquitats de la seu de València* (s. XV-XVII).⁸²⁵ En relació amb el significat del nostre text, aquest es correspon amb la forma *petit*.⁸²⁶

A4R E dix que de lloch e temps ja u h[a] dit desús, de presens que un fill de la viuda na Yvanyes, lo més **chic [petit]**.

⁸²³ No hem inclòs la forma localitzada en **K17V**, car és una abreviació reconstruïda en la nostra transcripció: **K17V** E la dita *viuda* Lópiz y de Cursà, [...].

⁸²⁴ Vegeu GLOSSARI LÈXIC, *vídua*.

⁸²⁵ Vegeu Martí i Mestre (vol. II, 1994:328).

⁸²⁶ En la nostra transcripció documentem més formes del terme *xic*, però fan referència a una persona jove. Entenem que s'ha realitzat una metonímia i a partir d'una qualitat (persona petita, de poca edat) s'ha extrapolat a la definició de tot el concepte.

En el DECat, J. Coromines ens informa que el seu sentit al·ludeix a «un ús extraordinàriament ponderatiu de la petitor.» En relació amb el seu abast geogràfic, el DECat el cataloga, amb aquest sentit, com a un terme emprat al País Valencià amb molta força. A més, també ens informa que la issoglossa a favor del terme *xic* amb aquesta accepció transcorre, en el català continental, en direcció NO des del Gaià i el Baix Segarra, i es dilueix quan s'acosta al Pirineu Central. Aquests límits són dins del substrat mossàrab, però J. Coromines no afirma que aquest siga l'origen del terme; no podem saber si la càrrega afectiva n'afavorí l'ús o fou fruit del substrat.

3.1.1 Variatio sinonímica

En la tradició catalana, l'ús de la *variatio sinonímica* (expressar un únic concepte amb dos o més mots enllaçats per una conjunció) esdevé força corrent en català des de l'Edat Mitjana.⁸²⁷ Quant als seus orígens, Curt Wittlin ens informa del pes del llatí eclesiàstic en l'adopció d'aquest recurs pels nostres clàssics.⁸²⁸

En la nostra transcripció, hem documentat diferents casos de *variatio sinonímica* tant amb conjuncions copulatives com amb disjuntives. Cal remarcar que tots els casos en els quals apareixen dos conceptes units per una conjunció d'aquest tipus no es corresponen amb l'ús d'aquesta tècnica. Conseqüentment, hem seleccionat aquells en els quals les conjuncions s'aparten del seu sentit copulatiu i disjuntiu original, de manera que únicament enllacen dos paraules per expressar un únic concepte.

Conjuncions copulatives

e

A8R confessant e testimoni

A8V veuria e conexeria

A9V rancor e mala voluntat

⁸²⁷ Vegeu Martí Mestre, J (1994:343).

⁸²⁸ Wittlin, Curt (1991:18): «El llatí de l'Església va heretar molts trets de l'estil clàssic tardà. Com que són tan literals, les traduccions de l'Antic Testament conserven prou elements de la fraseologia literària semítico-hebrea, però la influència de l'estil grec hi és preponderant. Trobem, doncs, en la **Vulgata**, moltes similituds, antítesis, homeoteleuta i alternances de sinònims i **grups de sinònims**. [...]. **L'estil de la Bíblia llatina, sens dubte, era un model per als escriptors medievals.**»

A10R cassa e habitació
B10V llest e donat a entendre
B10R en mans e poder
B13R dir e testificar
B15R à tancat e fet tancar
B15R en mà e poder
B15V se clamava e quexava
B16R dret e justícia
C2V sacrament e homenatge
C2V arrest e pressó
C2V fermances e principals obligats
C2V fur e juridicció
C3R deposició e testimoni
C3V fonch interrogat e donat a entendre
C3V tals e semblants paraules
C4R dites coses e sengles de aquelles
C4V veu e fama pública
D2V públich e notori
D3R pegar e procurar de matar
D4V declarà e senyalà
D5R sonar e cantar
D7R dit fet e vellaqueria
D7V fet e causa
D7R relant e testimoni
D7V dix e respongué
D7V jacota e burla
D8V auria naffrat e acoltellejat
D9V *present* e corrent
D11R hoy e mala voluntat
D12R promet e jura
D12R diga e declare
D12V confessant e relant e testimoni

D12V rient e jacottejant-se
D13R sab e té notícia
D13R havia atorgat e declarat
D13R intent e propòssit
D13V declarat e dit
D15R alguazil e ministre
E2R alta e inteligible
E2V sents e adnotats
E2V sèrie e thenor
E5V dieta e assistència
E13R excés e còpula carnal
E13R mancament e *perjuhí*
E13R criat e moço
E20R jugava e retoçava
E25V jugar e burlar
E28V thé e reputa
E29R amant e muller
E29R tenguts e reputats
E31V tractat e comunicat
E31V pacífich e quiet
E32R vila e lloch de Cogullada
F8V llauradors e vilans
F13V officis e regiment
F13V donà [...] conte e rahó de si
F14R curt e colèrich
F14V *instant* e requirent
F14V diga e al·legue
F14V procès e actes
G6R-V rel·lant e confessant
H1R vehí e habittador
H8V sap e pot dir
H10V fet e qüestió

H11V al temps e quant
I6R dita e testificada
I8V pau e treva
I9V estan e habiten
I11R fer e presentar
I11R rahó e causa
I12V contenguts e mencionats
J3R manament e provisió
J4V mort e passat de la *present* vida en l'altra
J4V comés e *perpetrat*
J4V dir e confesar
J5R investigar e inquerir
J5V requerint e manant
J5V coses e diligències
J6V demanar e prendre
J14R instància e requesta
J15R casa e taverna
K3R casa e servici
K5R relatar e dir

hí

D18R dexàs estar hí no·l molestàs

y

A10R pau y treva
B10V públich y notori
C6V tirà y pegà
D5R sonaven y cantaven
D5V *present* y corrent mes
D10R jacota y rialles
D11R enujat y ayrat

D12R diga y declare
D13R entés y ajudat
E2V inventari y scripció
E25V solia y acostumava
F10V indignació y còlera
F14V calor y affectió
F22V fisch y cóffrens
G2V daga y espasa
H8R abrigat y cubert
H9R creu y té per cert
H11R relant y *testimoni*
I5V pilotes y perdigons
I7V bosinades y porrades
I9V departir y possar pau
I9V saludat y parlat
I10R estan y abiten
I10V ha sabut y entés
I10V vés y miràs
I11R presos y detenguts
I14R cridant y dient
I15R dañ y escopetada
J7V hoí y entengué
K6R suat y acalorat
K8R alterat y torbat
K11R ha entés y hoït
K15R vehí y habitador de la present vila de Algemesí
K15V provehí y manà
K16V provehit y manat
K17R caplevaren y *prometeren*

Conjuncions disjuntives

eo

- B15V** trapa eo forat
- D8V** portà eo dexà
- E8V** morta eo lo cadàver d'aquella
- H12R** puñyada eo galtada
- I6R** uns bandos eo qüestió molt reñyda

hó

- I11V** aurién tirat hó fet tirar
- I15R** lo daỹ hó el tro
- I15R** paraula hó paraules

o

- A5V** sab o ha hoỹt dir
- A6R** un broquer o rodella
- A9R** enuig o diferències
- A9V** raval de Sanct Agostí o moreria
- A9V** mala voluntat o differències algunes
- D3R** pistoler o pistola
- D3V** en efecte o semblants
- D7V** han de matar o acoltellejar
- D8R** clam o denunciació
- D8R** dampnificat o hagraviat
- D12R** sab o té notícia
- D15V** deyen o deyeu
- E29V** vingueren o vindria son marit.
- H8R** puñyada o galtada
- I2V** pretén o sospita
- I7V** sap o presumex
- I7V** han parlat o comunicat
- I9V** són estats enemichs o si se han barallat

I12R parlà ab algú o alguns

I13R *quin* efecte o per quina rahó

K7R punyalades o stocades

K11R qüestió o brega

K17V *restituiran* o *pagaran*

3.2 Frases fetes i construccions lexicalitzades

A bulto (H8R, 2v.): Locució adverbial que en el nostre context adquireix el context de realitzar alguna cosa en general, sense concretar-la:

H8R [...] més de quant, véu **a bulto** que, ab lo colp *que* li tirà, li pegà al dit doctor en alguna part de sa persona [...].

K13R – 13V [...] y enseguida sentí que tiraren un tro de scopeta, y dit Andreu Torres se n'entrà dient **a bulto**: «Yo no l'he mort!»

El DAU ens dóna un exemple de l'expressió *a bulto* emprada en sentit general, és a dir, sense focalitzar en ninguna persona concreta el sentit de les nostres accions:

NIEREMB. Dictam. Estoic. *No quieras à bulto, mira en qué pones tu voluntád.*

A cavall en (J6V, 3v.): Aquesta expressió és documentada pel DCVB com «muntar damunt del dit animal» des de ben antic, de fet, la documenta des de l'inici del segle XIII. Pel que fa als textos transcrits, l'interés d'aquesta expressió rau en el fet que s'ha lexicalitzat; el seu sentit s'ha modificat i ja no al·ludeix al desplaçament realitzat sobre aquest animal, ans que s'ha escampat per tota la família d'equins domèstics que hi trobem.

Així doncs, si a l'exemple del text transcrit no s'aprecia aquesta lexicalització, car parla d'un rossí, quan els comparem amb uns altres textos de localitats veïnes, la lexicalització es fa palesa. Vet ací la comparació entre l'exemple del nostre text i els distints exemples que hem extret de diversos processos criminals consultats a l'Arxiu Històric Municipal de la població riberenca de Sueca:

J6V [...] arribà **a cavall en un rossí**.

9V [...] lo qual **anava a cavall ab una ase o somera**.⁸²⁹

⁸²⁹ Arxiu Històric Municipal de Sueca; signatura 101-61.

2V e r[e]spongueren que havien atrobat **un home a cavall ab una mula e** que anava dret camí de València.⁸³⁰

Al mer i mixt imperi [al mer y mixt imperi] (K16V, 1v.): Facultat reial delegada en els jutges per sentenciar i imposar penes. Tal com indica el DCVB, s'oposa *al mer imperi*, que era la facultat per imposar penes superiors.

El DECat parla d'aquesta expressió en termes molt semblants al DCVB, ja que la qualifica com a la facultat coercitiva presentada pel senyor i el jutge. Entenem que en aquest fragment parla de *al mer y mixt imperi* perquè fa referència a la taxació dels béns i no a la sentència per la mort del ministre del justícia:

K16V [...] confessà tenir en comanda tota la dita roba escrita e capells e promet restituhir aquells, tostemps e quant provehit y manat serà *per* lo justícia de Algezira, jutge peculiar y ordinari de **les causes que respecten al mer y mixt imperi** o pagarà los dits trenta reals castellans y la justa valor del preu que valrà la liura de seda.

Al punt de (J3V, 1v.): A partir del context en el qual s'insereix aquesta expressió, i tal com ho recull el DCVB, podem deduir que té el mateix significat que l'expressió *en punt*.

J3V Y li parlà al dit cantó de la lonja **al punt de les quatre hores [a les quatre hores en punt]**, après migjorn.

EL DAg descriu aquesta expressió amb el significat de *en el moment de*:
L'arquebisbe que estava al punt de la mort... Legend., I, 193.

Aquest sentit també seria aplicable en l'expressió localitzada en els textos transcrits, car ambdues esdevenen perfectament substituïbles:

⁸³⁰ Arxiu Històric Municipal de Sueca; signatura 226-42.

J3V Y li parlà al dit cantó de la lonja **al punt de les quatre hores [al moment de les quatre hores]**, après migjorn.

Al veure de (A8V, 1v.): En aquesta construcció el verb *veure* s'empra amb sentit figurat, concretament, al·ludeix a l'anàlisi d'una situació concreta que realitzem amb el pensament. Seria equivalent al verb *paréixer* emprat amb el mateix significat.

De fet, en aquesta expressió, més enllà del sentit figurat que cobra el verb *veure* i des de la vessant morfològica, podem afirmar que s'ha substantivat amb el sentit d'*enteniment* o de *parer*, tal com li passa al verb *paréixer*:

A8V [...] **al veure [al paréixer / a l'enteniment]** d'ell, dit confessant, *per* anar com anava ell, dit confessant, cantant *per* allí pus de mija ora, li veuria e conexeria.

Podem trobar exemples de l'ús del verb *veure* en sentit figurat en diferents obres consultades. Així doncs, en el DA_g podem trobar un apartat en què la parèmia i la fraseologia ens mostren diferents expressions del verb *veure* amb aquest sentit: *Ésser a veure alguna cosa* (estar encara quelcom per decidir) o *és a veure qui dels dos té la raó* (amb el sentit de d'esclarir la veritat).

Quant al DCVB, aquest també hi recull l'accepció de *veure* amb el sentit figurat d'analitzar quelcom amb el nostre pensament. De fet, aquesta obra documenta aquest significat per al verb *veure* des de les obres de Ramon Llull.

Anar en bon hora [vaja en bon·ora] (H7V, 2v.): Segons el DCVB aquesta expressió s'empra per a desitjar un bon auguri a algú. La documenta des de la *Crònica* de Muntaner. Aquest significat es percep al nostre text.

H7V «Vaja en bon·ora señyor Aparici que yo·m tinch per satisfet de qualsevol cosa que·m vulla dir.»

Anar en cos [anava en cos] (I4R), (I16R, 3v.) : L'expressió *anar en cos* significa, segons el DCVB, anar vestit únicament amb el vestit ajustat sense cap tipus de roba d'abric. Podem trobar tant l'expressió sencera (I16R) com sense el verb *anar* (I4R). No obstant, no hem de descartar que aquesta expressió pugui fer referència a caminar ràpidament, expressió derivada del llatí EN CURSU⁸³¹ > *en cos*:

I16R [...] que un home anava devés lo camí de la montanya, lo qual **anava en cos**.

I4R [...] a la que fonch a la carneria, véu un home **en cos** que anava camí de la montanya.

A mà de (A6R, 1v.):⁸³² Segons el DCVB, Emprem aquesta expressió per a indicar que algú o alguna cosa és a l'abast:

A6R Y a mà de [a l'abast de] les dones que anaven en companya [...].

A menut (I12R, 1v.): Locució adverbial de freqüència equiparable a la construcció castellana *a menudo*, tal com indica el DCVB. És equivalent a altres d'aquest tipus, com ara *a sovint*. No descartem que, en el nostre context, pugui ésser un castellanisme.

I12R Ítem, fonch interrogat que diga quins amichs té ell, confessant, en Carcaixent ab los quals faça molta amistat, hí-s comunica [m]és a menut [a sovint] [...].

A més no poder (A6R, 1v.): El DCVB indica que aquesta expressió s'empra per a indicar que quelcom s'ha dut a terme amb el màxim grau d'intensitat possible. Aquest significat coincideix amb el del nostre text.

A6R [...] véu ell, dit testimoni, com Batiste Tafoya venia corrent a més no poder lo pont avall devés la dita vila [...]

⁸³¹ En castellà hauria donat l'expressió *en curso*.

⁸³² Amb sentit direccional (a mà dreta / a mà esquerra) documentem aquesta forma 4v.

A pas tirat (D5V, 1v.): Aquesta expressió es troba recollida al DCVB amb el significat de caminar àgilment i sense detindre's: «amb pas ràpid i sense aturar-se.» El DAg també registra aquesta expressió amb el sentit de caminar de pressa.

D5V [...] lo qual pasà *per* davant aquell molt alvorotat, **a pas tirat**,[...].

Malgrat que les obres anteriors citades fan referència a aquesta expressió, cap de les dues ens aporta exemples històrics concrets amb alguna datació. El DECat tampoc ens aporta cap exemple.

A recules (C8V, 1v): Recular, caminar d'esquenes:

C8V Y véu exir a Berthomeu Castañy, axí mateix, que ixqué a dita brega, y lo dit Pèriz, **anant a recules**, caygué en terra.

El DCVB no recull aquesta expressió fins al segle XIX, a l'*Atlàntida* de Jacint Verdaguer.

Corredor d'orella [corredor de orella] (F12V, 1v.): Persona que s'ocupava de fer de mitjancer entre ambdues parts que volien realitzar una operació de caire econòmic. El DCVB ens informa que s'anomena així pel caràcter privat de les transaccions, car aquestes es duïen a terme *a cau d'orella*; el corredor realitzava la funció d'intermediari entre les parts que participaven del negoci. El DCVB en documenta l'ús des del segle XIV. Entre altres contextos, documenta el seu ús en el XII volum del *Crestia* d'Eiximenis. El DECat el documenta una mica abans, el segle XIII, des de 1271, en un text barceloní.

La persona que realitza aquesta funció mitjancera entre les parts se l'anomena corredor, perquè era qui anava d'un lloc a un altre per resoldre els afers de caire comercial. En l'actualitat, el terme corredor té un ús ben viu a la Ribera del Xúquer,

però adaptat al llenguatge actual. Així doncs, podem trobar diverses formes en la parla col·loquial com ara, corredor de *seguros*⁸³³ o corredor de pisos.

Donar a fugir [donà a fogir] (A6V, 2v.): Escapar. Tal com indiquen el DECat i el DCVB el verb *donar* esdevé la forma substituïda de la variant arcaica *dar*:

A6V E axí, de *continent*, lo dit Batiste Tafoya **donà a fogir [escapà]** devés la vila.

En el DECat, J. Coromines documenta l'ús de *donar* conjuntament amb *dar* des de les Homilies d'Organyà, car ambdues formes s'alternaven indistintament. De fet, aquest autor afirma que la repetició de les formes entre *dar* i *donar* no ha canviat substancialment des del segle XIII.

En l'actualitat, a la Ribera del Xúquer, l'expressió *donar a fogir* ha sofert un canvi i el verb *donar* ha estat substituït per la forma *pegar*. Podem explicar aquesta substitució a partir del fet que el verb *donar*, antigament, un dels diversos sentits que presentava era equivalent a l'actual *pegar*.⁸³⁴ Podem observar un exemple al DECat extret a partir del DCVB.⁸³⁵

Com a trencador de la ley de Moysès, nosaltres darem contra ell, e matarem-lo. Sant Vicent Ferrer (Quar., 166.27)

Donar l'aire [l'ayre me ha donat] (A7V, 1v.): Aquesta expressió barreja el sentit del terme *aire* com a semblança física i l'acceptació del verb *donar* (amb un ús reflexiu) amb el sentit d'adonar-se. Conseqüentment, aquesta construcció podria presentar el valor d'adonar-se'n per l'aspecte. Un altre sentit que no hem de descartar és el

⁸³³ En el català col·loquial de la Ribera s'empra el castellanisme *seguro* en lloc de la forma normativa *assegurança*.

⁸³⁴ En castellà, l'ús del verb *donar* com a sinònim de *pegar* continua viu en expressions del tipus *le ha dado una bofetada* o *se ha dado un golpe*.

⁸³⁵ Farreny. Maria D. (2004:298) també documenta aquesta construcció en la Lleida del segle XVI. Aquesta autora qualifica la construcció estudiada com un calc del castellà *dar-se a la fuga*.

d'intuïció o *sensació sense gaire seguretat*; aquest ens vindria donat a partir de l'accepció d'*aire* com a «notícies poc precises» que ens dóna el DCVB:

A7V «Teniu rahó que l'ayre me ha donat [per l'aspecte m'he adonat] que és ell... hem par que és ell, encara que ha molts dies que no l'he vist.»

Donar recapte (I13R, 1v.): Segons el DCVB aquesta expressió al·ludeix a procurar que alguna cosa es realitze de manera adient i correcta. Si ens fixem en el sentit de la nostra transcripció, podem observar com aquest és el significat que pren.

I13R [...] la dita na Rúvia és la que té compte en los quchs y en fer-los **donar recapte** ad aquells [...].

Eixir trasantó [ésser-li exit trasantó] (D8R, 2v.): Tal com ens indica el DAg, l'expressió *sortir trasantó* (o *eixir*, en el cas valencià) fa referència a aparéixer de manera imprevista. Amb sentit figurat al·ludeix a un esdeveniment o una desgràcia imprevistes. En el nostre cas es correspon amb el fet d'eixir sobtadament i amb intencions dolentes:

D7V-8R E *per* lo dit alborot e *per ésser-li exit trasantó* y sens precehir paraules algunes, e anant ell, relant e testimoni, torbat de dit colp, li tirà un altre al cap [...].

Quant a la vessant morfològica, el DECat ens informa que està compost per la preposició *tras* (darrere) i el substantiu *cantó*. J. Coromines documenta exemples d'ús d'aquest terme en altres llengües com el castellà i l'occità des de finals del segle XVI i principis del XVII respectivament. En occità, tenia el sentit, entre altres, de «pedra de cantonda» o «guardacantó» i en castellà es referia a fer una cosa d'amagat, fora de la vista de la gent.

En aquesta línia, el DAU ens informa que en castellà també presenta uns altres sentits, car en una de les accepcions defineix els termes «*dar trasantón*» o

«*trascantonada*» amb el significat de «*ocultarse uno detrás de una esquina para huir de quien les busca.*»

Eixir vespre [hixqueu vespre] (F8V, 1v.): Aquesta construcció cobra interès perquè el terme *vespre* presenta un ús que ja no es duu a terme a la Ribera del Xúquer: ús del terme *vespre* com a equivalent de *tard*. De fet, en el nostre text el significat de *tard* queda reforçat, car el terme *vespre* apareix com a antònim de la forma *enjorn*.

F8V [...] dit Alcayna, sellavors, respongué: «Pare, no fassa cas de axò que a Sent Agostí van-hi los del raval que són llauradors e vilans y no se'ls dóna res encara que **hixqueu vespre [tard]**; y la gent de la vila és més delicada y folga de anar-se'n més **enjorn** a sa casa.»

Detectem aquest ús perquè el mot *vespre* s'empra per fer referència a les primeres hores de la nit i era emprat en construccions semblants, com ara *ser molt vespre* (DCVB), amb el sentit de ser força tard.

El DAg ens dóna una definició cronològica que situa el significat d'aquest entre les sis i les nou de la nit. En l'actualitat, el terme *vespre* no s'empra a la Ribera del Xúquer per fer referència a aquesta franja de temps, ans que se la coneix com «a poqueta nit.»⁸³⁶

Fer escorcoll (B15V, 2v.): Examinar quelcom amb deteniment per poder veure què hi ha. Observem ací com aquest és el sentit que presenta en la nostra transcripció; el justícia escorcolla un lloc concret i compara diversos capells de seda per comprovar si són semblants:

B15V E dix que un dia del qual no·s recorda, anant ell, dit testimoni, ab lo magnífich justísia a casa del dit Anthoni Rexarch a **fer escorcoll** en aquella, véu lo dit testimoni que **prengueren capells** de la dita Tolentina Calbet y de Domínguez y capells del dit Antoni Rexarch, **y·ls cotejaren**.

⁸³⁶ Vegeu 2.4.1.3 *Les parts del dia. A boca vespre.*

El terme *escorcoll* és un substantiu derivat del verb *escorcollar*. Tal com indica J. Coromines en el DECat, aquest verb està relacionat amb el germànic comú SKŪLKAN (explorar en sentit militar o espiar), el qual va desenvolupar el llatí i grec tardans SCULCA. A més, aquest autor explica que la presència de l'element no etimològic –oll- a partir de l'encreuament amb la forma occitana *coscolha* o *cascolha* (closca del mol·lusc). J. Coromines descarta la forma llatina CŪRCŪLIO proposada per Jean Bourciez i reflectida en el DCVB. El CIVAL documenta el verb *escorcollar* per primer cop el 1497 en *Lo somni de Joan Joan*. Tanmateix, no hi documenta l'expressió *fer escorcoll* fins el 1585, data tretze anys posterior a la nostra (text B, 1572).

Fer-ho bo [ho faria bo] (F10V, 1v.): En l'actualitat, a la Ribera del Xúquer podem escoltar expressions del tipus «té bon caràcter, tot ho fa bo.» Mitjançant aquesta construcció fem referència a estar d'acord amb alguna cosa concreta o a donar quelcom per vàlid.

En els textos transcrits presenta un significat semblant, car, amb el sentit que s'hi presenta, la construcció equivaldria a expressions com ara *donar per bo* o *donar per vàlid*.

F10V [...] li dix que no·s vurlava, que encara que dit Alcayna no estava present que puix ell hi hera present, que ho prengué per propi i **que ell ho faria bo [donaria per vàlid / donaria per bo]**.

En aquest sentit, el verb *donar* i el verb *fer* esdevindrien equivalents. De fet, el DCVB documenta una accepció del verb *fer* amb el sentit d'*escaure* o *ésser adient*.

En relació amb l'etimologia de *fer*, cal remarcar les distintes evolucions presentades per Meyer-Lübke i J. Coromines, i exposades per aquest darrer en el DECat; mentre que el primer li atribueix un origen centrat en la base del llatí vulgar FAGERE, el filòleg català afirma que, com a conseqüència del caràcter quasi auxiliar del verb, la pronúncia ràpida en el llatí vulgar seria FÁERE i, més tard, esdevindria *fer*, tal com ho expliquen les lleis de la fonètica catalana.

Fer via [féu via] (I8R, 1v.): Marxar d'un lloc. Expressió equivalent a *fer camí*. El DCVB defineix aquesta expressió amb el sentit de «anar de pressa.»

I8R [...] **féu via** en companyia de Jaume Albelda, de la plaça, de Carbonell y Hieroni Lloret, [...].

Fer visura [sia feta visura] (D15R, 1v.): Segons el DCVB, examen visual realitzat per reconèixer l'estat d'algú o d'alguna cosa. Aquesta font el documenta el 1535. Nogensmenys, J. Coromines en el DECat el documenta el 1465. Aquest autor qualifica el terme estudiat com una «creació original del català, sense parió en cap llengua germana, si bé extret regularment del llatí VISUS.» Per aquest motiu el qualifica com un mot que hauria d'ésser utilitzat per les nostres institucions públiques. El sentit d'aquesta expressió esdevé equivalent al verb inspeccionar:

D15R [...] **sia feta visura [inspeccionada]** de dita scopetada y sia rebuda informació del que pasà.

D'altra banda, aquest mot autòcton català, si bé no presenta paral·lelismes amb altres llengües, ha contaminat la forma castellana *avizarar*, tal com ens informa J. Coromines en el DECat. Cal remarcar que Farreny detecta el terme *visurada* en la Lleida del segle XVI.⁸³⁷

Haver-hi / tenir qüestió [à tengut qüestió] (A3V, 5v.): El DECat ens informa que el terme *qüestió*, en català antic, està força documentat amb el sentit de baralla, disputa, discussió... Aquest sentit és el que cobra en la nostra expressió al llarg dels textos. De fet, també trobem el terme *qüestió*, sense estar introduït per cap verb, amb el sentit de *disputa* o *baralla*:

A5V Fonch interrogat que diga si sab o ha hojyt dir qui eren los de la **qüestió** que nafraren [...].

D6R [...] y no trobant aquell ni rastre de **qüestió**, se'n tornà a sa casa [...].

⁸³⁷ Vegeu Farreny, Maria D. (2004:488).

D5V [...] presumint que y auria **hagut qüestió** o la **y auria** [...].

K11R [...] la criada del dit Matheu Blanc li digué que **y havia qüestió** o brega.

De fet, el mateix DECat ens diu que aquesta expressió continua viva en la nostra llengua, malgrat que ha quedat reduïda al dialecte central sota la forma de *tenir qüestió amb* algú o, simplement, *tenir qüestions*.

Cal remarcar que en els textos estudiats l'ús de la construcció amb el verb *haver* s'alterna amb les que estan configurades amb el verb *tenir*. El DCVB ens informa que en català antic el verb *haver* també solia emprar-se amb aquest sentit:

A3V *Interrogat que diga si à tengut qüestió [s'ha barallat]* ab aquell: E dix que, per lo jurament que ha fet, no **ha tengut qüestió [s'ha barallat]** ab ningú de aquells, ni paraules.

A5R -V [...] y altres los demanaren qui eren los de la **qüestió [baralla]**.

C3R-V Fonch interrogat ell, dit testimoni, sobre la **qüestió [disputa]** que és estada entre *partes*; de una de Joan Pèriz e de altra de Berthomeu e Joseph Castañy, germans, lo *qual* li fonch interrogat e donat a entendre.

Jurar lo cap de nostre senyor [jurava lo cap de Nostre Senor] (D17R, 1v.): Tal com indica Joan Serra jurar per les parts del cos de Déu, era una pràctica habitual durant l'Edat Mitjana la qual es podia donar tant en boca d'adults com d'infants.⁸³⁸ En la nostra transcripció podem observar com aquest jurament es posa en boca d'una persona que acaba de fer una malifeta:

D17R E dix que en la nit propasada, seria les dotze de la nit, sentí ella, testimoni, avalot e, junt a la casa de Jaume Algerri e aguaytant a una finestra qu'ella, testimoni, té, sentí moltes pedrades a modo que les tiraven, axí, a la carera y una finestra. Y, de allí a molt poch, sentí que hun home dels qui estaven en la carrera **jurava lo cap de Nostre Senor**. Y axí se n'entrà hí u dexà estar.

⁸³⁸ Vegeu Serra i Viraló, J. (1936:415-419).

Nogensmenys, tal com ens diu Enric Guinot,⁸³⁹ aquests tipus de juraments eren considerats blasfèmies i, per tant, se sancionaven com a tals. Aquestes expressions també deuriem ésser habituals en altres parts del domini lingüístic: documentem un procés criminal referit a la localitat catalana de Terrassa, datat el 2 d'abril de l'any 1400, en el qual també es donen aquest tipus d'expressions:

2V [...] que malgrat n'agués Déu e los sants y la verge Maria e totes les sues obres, **jurant y sacramentant lo cap y lo cul de Déu y de santa Maria** [...].⁸⁴⁰

La quarta dormida (B11V, 1v.): Expressió referida a una de les diverses dormides que els cucs de seda realitzaven.⁸⁴¹ Tal com indiquem en la contextualització històrica el cultiu de la seda va gaudir d'una gran implantació en les terres riberenques durant l'època estudiada. Aquest fet provoca que expressions vinculades a aquesta activitat passaren formar part de llenguatge quotidià. De fet, en l'actualitat, encara podem escoltar gent gran del context estudiat, que emprava expressions del tipus «dormir més que els de la quarta dormida.» En el nostre cas s'empra per fer referència a una lapse de temps concret:

B11V E dix que no y sab res, per ço com no à tengut tanta notítia com axò, salvo **que's véu quan eren de la quarta dormida.**

⁸³⁹ Guinot i Rodríguez, E. (2006:461-462): «Primerament fonch establert e ordenat per observança de divinals manaments e dels feits e privilegis del present regne de València, que no sia ninguna persona stranya ni privada de qualsevol ley, estat, condició e prehemència ser **que gose no presomeixqua jurar ni renegar de nostre senyor Déu ni de la sua sacratíssima mare nostra Senyora Santa Maria, ni de sants ni de santes, de paraïns no denguna part del cos de aquelles, ço és cap, ventre, fetge, coll e altres membres, sots les penes en furs e privilegis del present regne** en furs e privilegis statuïdes, de les quals gràcia alguna no puga ésser fet.»

⁸⁴⁰ Document trobat a l'Arxiu Comarcal del Vallès Occidental i Arxiu Històric de Terrassa.

Signatura: 130 l.

⁸⁴¹ Vegeu de Heredia, Gabriel A. (1777:409).

Portar fúria [amb la grant fúria que portava] (A6R, 2v.): El DCVB documenta l'expressió *portar fúria* amb el significat de desplaçar-se ràpidament o moure's amb un impetu violent. El fragment de text que hem transcrit es correspon amb aquesta definició:

A6R [...] **amb la grant fúria [velocitat] que portava**, caygué davant de aquells pegant en terra gran[d]íssima cayguda.

Posar raons [possant rahons] (G2R, 2v.): En català, el terme *raons* té un ampli abast relacionat amb els arguments i les disputes; trobem exemples d'ús d'aquest terme en diferents contextos en els quals pot significar tant *disputes* o *baralles*, així com també *arguments* perquè la gent deixi de barallar-se.

Quant al sentit del terme *raons* al nostre text, es decanta més pel significat de disputa o baralla que no pas pel sentit d'arguments; si observem les transcripcions en estil directe podem observar com els protagonistes estan barallant-se tota l'estona pel preu d'un lloguer:

G2V [...] véu ell, testimoni, que Miquel colomina y mestre Anthoni, moliner del molí de Bernat Joan Guerau, estaven los dos dins de casa lo dit Miquel Colomina **possant rahons** entre aquells de interés de lloguer de casa. E sentí ell, testimoni, que lo dit Colomina deya al dit *mestre* Anthoni: «**Qu·és lo que yo us dech a vós de lloguer [d]e la casa?**» Y lo dit *mestre* Anthoni li dix al dit Colomina: «**Vós sabeu lo que·m deveu del lloguer y de altra part també, no sabeu qu·em deveu [mé]s dinés?**» Y lo dit Colomina li digué: «**Qu·és lo que us dech de altra part sense lo llogu[er] [d]e la [ca]sa? Set sous?**» Y sellavores dix lo [d]it *mestre* Anthoni: «**Sí, encara que us pes que·m deveu més que set sous.**»

Pel que fa al significat de *raons* com a *disputes*, el DECat ens informa que aquesta accepció esdevé força viva en el nostre parlar familiar. D'altra banda, no hem confondre aquesta expressió amb *posar [algú] en raons*, mostrada al DCVB, car aquesta té un significat distint del que deduïm al textos transcrits: donar

conversa a algú. De fet, el significat de la nostra expressió estaria més relacionat amb l'expressió *haver-hi / tenir raons*, ja que aquesta significa tenir discussions o disputes, segons el DCVB.

Prendre a mans [prengué a mans] (H8V, 2v.): En el fragment de text transcrit podem observar com el sentit que cobra aquesta expressió és correspon amb agafar algú o detindre'l (qui realitza l'acció és el lloctinent del justícia):

H8R-8V Y véu ell, *testimoni*, que lo magnífich **Gaspar Domingo**, ciutadà, **lloctinent qui és del magnífich justícia de la present vila** de Algezira, **prengué a mans** sues al dit mestre **Nicolau Aparici** y se l'enportà a sa casa.

Quant a l'ús del verb *prendre*, en el valencià modern ha estat substituït pel verb *agarrar*, tal com indica el DCVB. De fet, en el valencià actual de la Ribera del Xúquer, és força habitual sentir l'expressió «ja l'han agarrat» per fer referència a la detenció d'una persona que està sent buscada. De fet, en el DECat, J. Coromines ens informa que el verb *prendre* tenia més accepcions en la llengua medieval que en l'actualitat: «la amplitud semàntica i fraseològica de pendre, en català medieval, és, en termes generals, una mica més ampla que en la llengua moderna, en la qual agafar rep més preferència.»

En relació amb l'ús metafòric del substantiu *mans*, aquest està bastant consolidat en el nostre parlar. Així doncs, podem observar com el DCVB ens informa de diverses expressions en les quals podem copsar aquest significat, com ara «estar en les mans d'algú» (estar en poder d'altra persona), «dur a algú dins la mà» (dominar una altra persona) o «fugir de les mans» (escapar del poder d'algú).

Prendre / prestar sacrament i homenatge [sagrament e homenatge que ha prestat] (C2V, 2v.): Antiga fórmula emprada per jurar fidelitat als senyors. El DCVB la documenta el 1315. No obstant, en el nostre text es documenta amb el sentit de fer jurar algú. Podem observar com una expressió antiga emprada en el terreny de les relacions de vassallatge s'ha extrapolat al terreny judicial:

C2V En Joan Periz, llaurador, per lo **sagrament e homenatge** que ha prestat en poder del *magnífich* Nicholau Tuià, llochtinent del *magnífich* justícia de la vila de Algezira, que tindrà arrest e pressó en sa casa e de aquella no exirà a pena de cent lliures.

I7R E dix que en lo dia de ahir, trobant-se lo *magnífich* justícia de la vila de Algezira en la universitat de Carcaxent, **lo prengué en sagrament y homenatge** qu·el seguís. [...].

Ser pràctic en [ser pràctich en] (B18R, 1v.): En els textos estudiats, podem copsar com aquesta expressió s'empra per referir-se a una persona que té per ofici una acció concreta o presenta una habilitat per realitzar quelcom:

B18R E que no u conegué lo dit testimoni per no **ser pràctich**, com no és lo dit testimoni, **en** capells.

Amb aquest sentit el DCVB documenta la forma *pràctic* des de la *Crònica* de R. Muntaner. En el DECat, J. Coromines el documenta a partir del segle XV.

Tenir compte [tingués compte] (F10V, 2v.): En la nostra transcripció aquesta expressió pren el significat de *prestar atenció* o *tenir cura*.

F10V [...] lo dit Luýs Alcayna li replicà dient que no **tingués compte** ab son sermó de Sent Agustí, perquè allí anaven a hoir lo sermó del raval de Sent Agustí, [...].

I13R [...] sinó que com la dita na Rúvia és la que **té compte [té cura]** en los quchs [...].

En l'actualitat aquesta expressió continua bastant viva a la Ribera del Xúquer però amb la variant dialectal *cónter* < *compte*.

Tocar les campanes a rebato [tocaven les campanes a rebatto] (I9R, 2v.): Segons el que observem en la nostra transcripció, toc de campana emprat a mode d'alarma per

reunir a la població i defensar-se d'algun tipus de perill. Segons els textos transcrits, en funció de la gravetat dels fets s'hi tocava una campana o dues:

I9R E dix que la dita [*nit*] de dumenge·n la hora que desapararen la dita escopetada al dit Batiste Guerau estava ell, confessant, en lo molí dels ereus de Vicent Armengol y **sentí que tocaven les campanes a rebatto**. Y axí dix ell, confesant: «**Anem allà que necessitat y ha.**»

I14V Y en après véu al justícia de Carcaxent y li dix ell, confessant, *que* com tardaven tant de tocar a rebato, y aquell li dix que s'esperàs un poch **que feya veure si tocarien la una campana hó les dos**.

Tanmateix, cal remarcar que, tal com indiquen el DCVB i el DECat, el terme *rebato* és un castellanisme, puix que la forma catalana autòctona és *ravata*. En relació amb l'etimologia, és la mateixa per ambdós termes, el català i el castellà: deriva de l'àrab *ribat*. Aquesta paraula, segons el DECat, fa referència a una tècnica de combat emprada pels musulmans que consistia a atacar i fugir immediatament. Segons el DCECH aquest terme àrab no sols va passar al castellà i al català, ans que també ho va fer al portugués sota la forma *rebate*, amb idèntic significat.

Quant a la penetració del terme *rebato* en català, el DECat ens informa que aquest va entrar amb força en els segles XVIII i XIX. No obstant, la seua presència començà a fer-se notar uns segles abans: el DCVB documenta aquesta expressió a Sóller el 1648 i la mostra aportada per nosaltres data de 1588. El CIVIL ens ofereix encara una datació més antiga: el 1525 en el *Llibre d'Antiquitats de la Seu*. En relació amb la documentació del terme en textos d'origen castellà, el DCECH ens aporta referències des de la meitat del segle XIII.

Traves de malenconia (A10V, 1v.): En aquest terme podem observar com el substantiu *melanconia* pren el sentit antic mostrat pel DCVB d'«irritació i sentiment d'ira.»

Quant al substantiu *traves*, podria esdevindre un derivat verbal del verb *travar*; concretament de la cinquena accepció d'aquest definida pel DCVB: «Entaular,

iniciar acció amistosa o contrariosa.» De fet, en el DCECH J. Coromines documenta aquesta accepció com una de les pròpies d'aquest verb. Si estudiem el significat d'aquesta expressió en el seu context, podem observar com presenta el significat de *barallar-se* o *tenir algun tipus de conflicte*; l'interrogador pregunta a l'interrogat si alguna vegada ha tingut conflictes amb la víctima d'una agressió:

A10R *Interrogat* si ha tengut **trav[es] de malenconia [baralles / conflictes]** o diferències ab Juseph Castany e ab sos germans, o si sap *per què* Joan Tafoya e Batiste Tafoya, fill de aquell, les tingueren ab aquells.

Venir orelles [vingessen oreles] (E24R, 1v.): Assabentar-se de quelcom. Ésser coneixedor d'una notícia o fet concret:

E24R [...] la reptà dient-li que per a que feya semblants desolucions, que podia ésser **vingessen oreles de [que se n'assabentés]** son marit y la ca[s]tigaria, [...].

En aquesta construcció podem observar l'ús del terme orella (òrgan) amb el mateix sentit que el substantiu oïda (sentit). Aquesta metonímia de la part pel tot està documentada en català pel DCVB des de les obres de Lull. A més, actualment, a la Ribera del Xúquer, continua viva dins d'expressions com ara «ser dur d'orella» (no escoltar bé) o «parar l'orella» (prestar atenció per sentir bé).

3.3 Onomàstica

3.3.1 Antropònims

Algèri, Jaume (D16V, 14v.): 1582, Alzira: Vila situada a la comarca de la Noguera.

Segons l'OnomCat aquest terme deriva del basc *Agirre* (paratge obert). Coromines atribueix la inferència de la *ela* a la influència dels arabismes toponímics de les poblacions properes (com ara Almenar o Alguaire). Aquest autor ens informa que l'any 1094 ja hi troba formes d'aquest topònim amb *ela* (Algerr) i sense aquesta (Agerre).

Avellà, Sperança (A6R, 3v.): 1570, Alzira / **Abellà**, March (IIR, 1v.): 1588, Carcaixent:

Entenem que som davant del mateix cognom, de manera que la diferència *b / v* es dóna per betacisme. La manca de títols dels manuscrits no ens aclareix si som davant d'una forma plana o aguda. Conseqüentment, si el cognom fóra *Abellà* provindria, segons el DCVB, del genitílic llatí ABELLĀNUS (nadiu d'Abella). No obstant, segons Moll,⁸⁴² la variant aguda d'aquest cognom podria derivar dels derivats llatins en -ANUS propis dels noms llatins ABELLIUS (*Abellianus*), ABILIUS (*Abilianus*) o AVILIUS (*Avilianus*). Aquest autor tampoc no descarta el terme llatí ABELLANUS (avellaner) com a procedència d'aquest cognom.

Tampoc no hem de descartar que siguem davant d'un cognom paroxíton, *Abella*; aquest substantiu dóna nom a diverses poblacions catalanes, com ara *Abella de la Conca* o *Abella d'Adons*. A l'OnomCat Coromines els relaciona directament amb l'insecte himenòpter. Tanmateix, cal parar atenció al fet que la referència al terme *abella* no és pas cap al substantiu que designa l'insecte, sinó que es refereix a un lloc en el qual trobaríem abellers. Segons Coromines, el terme deriva del plural neutre d'APĪLE (lloc d'abelles) que esdevé APĪLIA i, per tant, no al·ludeix a un substantiu, sinó a un adjectiu. Tal com ens indica Moreu-Rey,⁸⁴³ malgrat que els noms d'insectes no esdevenen gaire representatius en relació amb la toponímia, la importància de la mel en l'economia antiga constitueix una excepció pel que fa a aquesta pauta. Així doncs, la geografia catalana presenta tota una sèrie de topònims

⁸⁴² Vegeu Moll (1982:59).

⁸⁴³ Vegeu Moreu-Rey (1982:71).

relacionats amb les abelles i el seu hàbitat. Aquest autor ens mostra una sèrie de topònims que inclouen termes, com ara *arn*, *buc*, *seguer*, *rusc* o *tou*: *Montdarn*, *Vall de Buc*, *Seguer*, *Ruscalleda* o *Tous*. Quant al dubte paroxíton / oxíton en els nostres textos no hem documentat cap forma femenina que ens el resolga.

Barchet, Ysabet (K8V, 2v.): 1599, Alghemesí: Diminutiu del topònim *Barx*. Localitat muntanyenca de la Safor situada a uns 26 Km. d'Alzira, aproximadament. També podria esdevindre la masculinització del topònim *Barxeta*. Tant un procés, com l'altre són distintes maneres de configurar nous cognoms.

Pel que fa a la seua etimologia, segons el DECat cal atribuir l'etimologia del terme *Barx* a l'àrab *perxe* (barraca) amb la p- arabitzada. Quant a *Barxeta* aquesta ens vindria donada per la feminització del plural aràbic en -at: *perxat* (les barraques). Segons el DECat hi ha altres localitats fora del nostre domini lingüístic que estarien emparentades amb aquestes etimologies, com ara la localitat de *Berge* (Baix Aragó) o *Berja*, una petita localitat situada al sud-oest d'Almeria.

En relació amb, l'escriptura del topònim *Barx*, el DCVB ens diu que existeix el terme escrit *Bàrig* (incorrecte) per fer referència a aquest topònim. Segons l'OnomCat, aquesta incorrecció gràfica esdevé un arcaisme, ja que el documenta en diversos textos.

Bartholí, Guisabet (E7R, 1v.): 1582, Cogullada: El DCVB atribueix l'etimologia d'aquest llinatge al cognom francès *Bartholín*, el qual esdevindria l'hipocorístic del nom propi *Barthélemy*. A banda d'aquesta procedència, Moll⁸⁴⁴ ens informa que també podria derivar del nom personal germànic *Berchtwald* amb el sufix -INUS, com ara la forma Bertoldino o el francès Bertelin.

En el DAG trobem distints derivats d'aquesta forma, com ara la forma amb -u *Bartulí*, fruit de la reducció vocàlica del català oriental i amb -o, el derivat d'aquesta forma *Bartuló*.

⁸⁴⁴ Vegeu Moll (1982:318).

Bellví, Berthomeu (K14R, 1v.): 1599, Alghemesí: Podem estar davant de la variant de la forma *Bellveí*, la qual fa referència a una localitat de la Segarra i deriva del llatí BELLO VICINO (bell veí). Des de la vessant lingüística, *Bellveí* passaria a *Bellví* com a conseqüència de l'assimiliació del timbre de la vocal per part de la vocal posttònica: -eí > -íí > -í.

No obstant, no podem descartar un altre origen com la forma toponímica *Bellvís*, localitat situada a la comarca del Pla d'Urgell. Segons el DCVB i l'OnomCat l'etimologia d'aquest cognom deriva de la forma llatina BĒLLU VĪSU > *bella vista*.

Branvila, Anthoni (D17V, 1v.): 1582, Alzira. Possible adaptació de l'itàlic *Brambila*. El pas de -b- a -v- s'explicaria a través del betacisme; l'evolució m > n arribaria mitjançant la dissimilació de bilabials.

Cabanes, Jaume (K9V, 9v.): 1599, Alghemesí: Si bé el terme *cabanya* al·ludeix a un tipus de construcció concreta, el fet que Coromines ens informa d'una sèrie de nuclis poblacionals que inclouen aquest terme dins del domini lingüístic català ens empeny a catalogar la forma estudiada com a cognom de tipus toponímic. El DCVB també documeta aquest llinatge a Barcelona i les comarques de Girona. Entre les localitats citades per J. Coromines podem destacar-ne algunes, com ara *Cabanes de l'Arc* (la Plana Alta), les *Cabanyes* (Alt Penedès), *Cabanyes* (Alt Empordà) i l'antiga parròquia de *Sant Cebria de Cabanyes*, conegut com a *Cabanyes*, documentat a partir de l'any 1142 i situat al Vallès.

A més, a la Ribera del Xúquer T. Peris⁸⁴⁵ documenta la forma *Pla de Cabanyes* com a un llogaret extingit situat al terme d'Alzira, el qual el 1499 sols tenia 4 focs. Aquest topònim haurà servit de base per crear-ne altres menors, com ara la forma *camí de Cabanyes*, documentada als textos estudiats a la localitat d'Alzira:

⁸⁴⁵ Vegeu Peris, T. (2002:16).

G2R E dix que ell, testimoni, e[n] lo dia [d]e uy, que serien en[tr]e dotze y una de mig dia, ana[nt] [de] [sa] casa, la qual té en lo raval de la Verge Maria en lo **camí de Cabanyes** [...].

Calbet, Tolentina (B1R, 16v.): 1572, Alzira: Cognom format a partir d'un malnom associat a una característiques física, de fet, esdevé el diminutiu de l'adjectiu *calb*. El DCVB també documenta la forma amb ve baixa, *Calvet*. Segons aquesta font el cognom estudiat es troba força dispers pel nostre sistema lingüístic, car el trobem a poblacions tan disperses com ara Agramunt, Alacant, Berga, Barcelona, Eivissa, Montblanc o Terrassa. F. de Borja Moll⁸⁴⁶ ens informa que també podem trobar aquesta forma amb -v- baixa.

Caravaca, Benet (F14R, 1v.): 1583, Alzira: Aquest cognom bé pot derivar d'un malnom, o bé pot fer referència al topònim *Caravaca de la Cruz*, població murciana.

Carpi, Francés (A1R, 8v.): 1570, Alzira: Segons el DCVB el llinatge *Carpi* és un llinatge estés per tot un seguit de poblacions valencianes, com ara Albalat, Alberic, Algemesí, Castelló, Dénia, Oliva o València. També seria present, segons aquesta obra, a Barcelona.

En relació amb el seu origen, som davant d'un cognom toponímic: tal com ens indica J. Coromines en l'OnomCat, la forma *Carpi* esdevé el nom de moltes pedanies rurals valencianes. Quant a la seua etimologia, com a conseqüència de la presència de la p-, J. Coromines li atribueix un origen preromà i no pas aràbic. No obstant, també podria presentar uns orígens geogràficament més llunyans: podria correspondre's amb el nom propi d'una localitat situada actualment a la regió d'Emilia-Romagna, al nord de l'Estat italià.⁸⁴⁷

No obstant, si en lloc d'ésser davant d'una forma paroxítona, aquesta esdevinguera oxítona, la forma estudiada es correspondria amb el nom d'una planta muntanyenca bastant abundant a la Ribagorça, tal com ens indica el DECat.

⁸⁴⁶ Vegeu Moll (1982:271).

⁸⁴⁷ Vegeu GEC, *Carpi*.

Casanoves, Joan (F1R, 28v.): 1583, Alzira: Cognom format a partir de noms referits a construccions i habitatges. En aquest cas, observem el plural del compost *Casanova*. El DCVB documenta la forma *Casanovas* de manera molt abundant a Catalunya (l'acabament en -a ens ve donat per la representació gràfica de la vocal neutra amb aquesta vocal). També al·ludeix a les compostes amb les dos formes en plural *Casasnovas* i *Casesnoves*, que serien més abundants a les Balears. Podem trobar aquestes formes en Moll.⁸⁴⁸

D'altra banda, durant l'època estudiada aquest cognom deuria pertànyer a alguna família coneguda a la localitat d'Alzira, ja que hi trobem referències toponímiques de noms de carrer a partir del nom d'aquesta família:

G3R [...] estant ell, testimoni, en sa casa, la qual té en lo raval de la Verge Maria en lo **carrer dit dels Casanoves** [...].

Clusa, Margarida (K13R, 1v.): 1599, Algemesí: Cognom toponímic derivat a partir del nom de l'accident geogràfic.⁸⁴⁹ Segons el DCVB, existeixen tot un seguit de topònims que contenen aquest terme. En aquesta línia podem citar el topònim *la Clusa* que al·ludeix tant al pas fortificat que hi ha als Pirineus que dóna entrada al Vallespir, com a una muntanya situada a l'est de Bagà (Berguedà). Aquesta font també ens informa de la variant *Clua*.

Tal com indica Moreu-Rey,⁸⁵⁰ originàriament, el topònim *la Clusa* (o *la Clua*) feia referència a un pas estret o tancat. Pel que fa a l'etimologia, segons l'OnomCat deriva del llatí vulgar *CLAUDĒRE* (tancar). No hem de descartar que la forma siga oxítona, *Clusà*, i no pas paroxítona, puix que es tracta d'un cognom força estés en català.

⁸⁴⁸ Vegeu Moll, F. de Borja (1982:212).

⁸⁴⁹ *Clusa*: Pas estret entre muntanyes. Font: DCVB.

⁸⁵⁰ Vegeu Moreu-Rey (1982:38).

Còmit, Pere (E4V, 1v.): 1582, Cogullada: Comandament de galeres. Segons el DCVB, el còmit comandava els hòmens que remaven la galera. Aquesta mateixa font ens indica que deriva de la forma llatina del COMĪTE *company*. Aquesta forma no ha estat documentada com a cognom en les fonts estudiades.

En el DECat, Coromines ens concreta l'etimologia mostrada pel DCVB, car l'atribueix a la forma del baix llatí COMITEM, també amb el significat de *company*. Aquest autor documenta la forma viva d'aquest terme a Eivissa amb l'expressió «sembla un còmit de galera», la qual s'aplica a una persona que alça la veu, exhorta i renya la gent.

Cubells, Berthomeu (K3R, 9v.): 1599, Algemesí: Cognom toponímic d'origen català referit a la població de la comarca de la Noguera. El DCVB documenta aquest llinatge en tot un seguit de poblacions de la nostra geografia, com ara Batea, Mora d'Ebre, Vinaròs, Benicarló, Benicàssim, València o Novelda.

Segons Moll⁸⁵¹ prové de la forma llatina CUPELLOS (cubs petits). En canvi, en el DECat J. Coromines afirma que ens ve donada pel nom comú *cubell*. Aquesta forma derivaria del llatí tardà hispànic CŪPUS (tipus de cubell o barral), la qual ens ve donada pel llatí clàssic CUPA, amb el significat de *bóta*.

Cuquello, Agustí (J3R, 9v.): 1596, Alzira: Cognom d'origen zoonímic referit a l'ocell també conegut com a *cucut*. Pel que fa a la seua etimologia el DCVB atribueix dues possibilitats: d'una banda, com a castellanisme de *cuclillo* (amb el canvi del sufix en -ello). D'altra, considera que pot ser una forma mossàrab, com *Campello*. Cal remarcar que aquest cognom feia referència a una persona d'origen morisc. E. Casanova li atribueix un origen aragonés, com altres paraules formades amb el sufix -ello, com ara *lomello* < *llomello*.⁸⁵²

⁸⁵¹ Vegeu Moll, F. de Borja (1982:138).

⁸⁵² Vegeu Casanova, E (2011:217).

J. Coromines, en el DECat, documenta la variant femenina *cuquella* al segle XV en l'Spill de J. Roig (9065,5078). No obstant, no ens informa de la presència de la variant masculina als nostres textos fins l'any 1800, documentada al diccionari de Manuel Joaquim Sanelo.

Curçà, Jaume (K7V, 1v.): 1599, Alghemesí: Cognom toponímic català referit a la localitat de Corsà, situada al Baix Empordà. La grafia amb -u- i no pas amb -o- es correspon a la reducció del vocalisme àton del català oriental. En l'OnomCat podem copsar la presència d'aquest topònim en un veïnat del terme d'Àger, a la Noguera. No obstant, el fet que estiga en una zona que pertany a la part occidental del nostre sistema lingüístic ens empeny a descartar-la com a origen d'aquest cognom; el tancament de la vocal -o àtona en -u és propi de l'àrea oriental i no pas de l'occidental. No obstant això, també podria fer referència a la localitat del bloc occidental i haver patir el tancament o > u per contacte amb la velar inicial.

En relació amb els seus orígens, el DCVB ens parla d'una etimologia incerta, però evidentment llatina. Segons Meyer-Lübke provindria del llatí CURTIĀNUM, forma derivada del nom propi *Curtius*. Tanmateix, Balari i Aebischer situen el seu origen en el llatí QUARTIĀNUM, forma que esdevé un derivat del cognom *Quartius*. Aebischer basa la seua afirmació en la documentació altmedieval que ateny aquest terme. Segons aquesta, ens trobem amb l'element inicial QUAR- els anys 800, 898 i 1065. En l'OnomCat, Coromines es decanta per la hipòtesi de Meyer-Lübke, puix que argumenta que les formes amb QUA- poden ser fruit de fenòmens d'ultracorrecció o falses restitucions.

Daroca, Hierònima (D17R, 3v.): 1582, Alzira: Cognom toponímic d'origen aragonés, concretament, fa referència a la localitat de Daroca situada a la comarca del *Camp de Daroca*.⁸⁵³

⁸⁵³ Vegeu INSTITUTO ARAGONÉS DE ESTADÍSTICA: *Nomenclator 2014*. Gobierno de Aragón [en línia] [ref. 29 de juliol de 2015].

Gibertó, Francés (J14V, 19v.): 1596, Alzira: Diminutiu antic de Gibert. Segons el DCVB, l'etimologia d'aquest deriva del nom propi germànic *Gairbert*. Tal com ens indica Moll,⁸⁵⁴ aquest nom germànic significa *llança brillant*.

Góngora, viuda na (D11V, 1v.): 1582, Alzira: Cognom toponímic navarrés. Actualment es tracta d'un lloc despoblat que pertany al municipi d'Aranguren.⁸⁵⁵

Guerau (Grau [I2V, 5v.]), **Batiste** (I1R, 88v.): 1588, Carcaixent: Dins del mateix text trobem les formes *Guerau/Grau* referides a la mateixa persona. Aquest fet esdevé una mostra de com el cognom *Grau*, llinatge força estés pel País Valencià i Catalunya, esdevé una contracció de la forma *Guerau* efectuada pels escriptors quan realitzaven la seua tasca. Vet ací distints exemples de l'alternança de les formes *Grau / Guerau* les quals fan referència a la persona de Baptiste Guerau (o Grau).

I2V Y en continent véu que lo dit **Baptiste Grau** se clamà dient senblans paraules, en effecte [...].

I3R Y encontinent véu // **I3V** ella, testimoni, al dit **Baptiste Grau** naffrat de dita scopetada en la cuxa [...].

I4R y véu al dit **Baptiste Grau** que·s clamava dient [...].

I2V es[t]ant ella, testimoni, en la casa de **Baptiste Guerau** [...].

I3R los quals dits tres òmens pasaren de llarch *per* la porta de **Baptiste Guerau** [...].

I5R Lo honorable **Batiste Guerau**, llaurador de la universitat de Carcaixent [...].

Fins i tot, en un mateix paràgraf alterna ambdues formes per referir-se a la mateixa persona:

I3V Y ell, testimoni, a dits crits acodí a la casa del dit **Grau** y véu al dit **Baptiste Guerau** naffrat en la cuxa squerre, de la qual naffra hixqué efussió de sanch.

⁸⁵⁴ Vegeu Moll, F. de Borja (1982:107).

⁸⁵⁵ Vegeu INSTITUTO DE ESTADÍSTICA DE NAVARRA: *Nomenclator de Navarra 01-01-2015* Gobierno de Navarra / Nafarroako Gobernua [en línia] [ref. 30 de juliol de 2015].

El DCVB confirma l'origen de *Grau* com a contracció de *Guerau* a partir de l'ús de la forma *Grau* en diferents topònims, com ara el *Puig de Sant Grau*, el santuari de *Sant Grau d'Entreperes* i l'ermita de *Sant Grau*. Martí i Mestre documenta aquest terme en el Llibre d'Antiquitats de la Seu de València (s. XV-XVII).⁸⁵⁶ Quant a l'etimologia, Moll⁸⁵⁷ ens diu que prové del nom germànic *Gairoald* (govern de la llança).

Gurrea, Joan (K7V, 2v.): 1599, Algemesí: Cognom toponímic aragonés. Aquest terme pot fer referència a la localitat de *Gurrea del Gállego*, localitat actualment situada a la comarca de la Foia d'Osca.⁸⁵⁸

Homedes (Medes [I4R, 3v.]), Joan (I11R, 5v.): 1588, Carcaixent: Aquest llinatge esdevé la forma plural del substantiu *Omeda*, el qual fa referència a un bosc d'Oms. Segons el DCVB aquest llinatge està força estès per distintes localitats, com ara Barcelona, Agramunt, Mora d'Ebre, la Sénia, Morella o Traiguera. Quant a la seua etimologia, Moll⁸⁵⁹ proposa la forma llatina *ULMETA*, bosc d'oms. La forma *Medes* no ha estat documentada en cap de les fonts estudiades, malgrat que nosaltres documentem ambdues formes referides a la mateixa persona (*Homedes* i *Medes*) De fet, podem observar com en diferents casos la vocal àtona inicial resulta elidida diverses vegades:

I16R [...] li par ab tots los señyals del dit home que era Joan **Homedes**, [...].

I16V E axí se n'anà al justícia de Carcaxent y li digué lo que li havia seguit ab aquell home, y que parexia que-s devia pendre al dit **Homedes**.

I4R Y com feya tan gran fosca no pogué conéxer bé dit home, més de que sospita que dit home seria **Joan Medes** ab l'ome negre de dit home [...].

I10V E dix que-n lo dia de hui un home de Carcaxent que-s diu **Medes** [...].

⁸⁵⁶ Vegeu Martí i Mestre, J. (vol II, 1994:308).

⁸⁵⁷ Vegeu Moll, F. de Borja (1982:105).

⁸⁵⁸ Vegeu INSTITUTO ARAGONÉS DE ESTADÍSTICA: *Nomenclator 2014*. Gobierno de Aragón [en línia] [ref. 29 de juliol de 2015].

⁸⁵⁹ Vegeu Moll, F. de Borja (1982:238).

I11R / I11V [...] dix *que* la causa per la qual los dits Carbonell, Gibertó e **Medes** estan presos [...].

Jova (Chova [I5R, 7v.]), Francés (I2R, 3v.): 1588, Carcaixent: Sobre l'origen d'aquest cognom podem remarcar diverses hipòtesis: primerament, podem fer referència a l'origen toponímic d'aquest cognom, car a les terres de l'Alt Palància ens trobem amb la localitat de Chóvar; la caiguda de la -r final precedida de vocal tònica hauria pogut donar lloc a aquest llinatge.

Leó (Lleó [F12V, 1v.]), Joan (F9R11, 1v.): 1583, Alzira: Cognom que pot presentar diversos orígens: d'una banda pot esdevenir toponímic, ja que pot fer referència a diverses localitats. D'altra, Moll⁸⁶⁰ el cataloga com a nom de sant, car esdevé el nom de diferents sants pontífexs.

Quant a l'origen toponímic, podria referir-se a diverses localitats. En primer lloc, a la ciutat ibèrica situada al nord-est de la Península, o bé, a la ciutat occitana situada a la vessant atlàntica que rep el nom de *Leon*. A més, el DCVB ens diu que pot esdevindre la catalanització de la ciutat francesa de *Lyo*.

Apareylam-nos d'anar al concili de Leó, Jaume I, Cròn. 503.

Qui's tench a Lleó del Royne, Muntaner Cròn., c. 21.

El contingent de ciutadans occitans que hem identificat als textos transcrits, ens decanta més cap a l'opció gal·la que no pas a la hispànica, concretament a la ciutat de *Leon*.

D'altra banda, el fet de tractar-se d'un cognom documentat a terres valencianes enllaça amb el fet que J. Coromines, a l'OnomaCat, documente una sèrie de topònims valencians formats a partir d'aquest terme, com ara diversos índrets dels termes de Sumacàrcer i Guardarmar. Segons J. Coromines en aquesta ocasió

⁸⁶⁰ Vegeu Moll, F. de Borja (1982:83).

l'etimologia del terme *Lleó* provindria de diversos derivats de la forma àrab *ʿaln*, amb el significat de *font* o *ullal d'aigua*.

Lobet, Jaume (K6R, 2v.): 1599, Algemesi: Cognom diminutiu de la forma *llop*. Segons el DCVB es tracta d'un llinatge bastant extens al nostre sistema lingüístic, ja que el podem trobar a diverses poblacions, com ara Figueres, Mont-roig, Igualada, Manresa, Almenar, Cabanes o Dénia.

Segons Moll,⁸⁶¹ el terme *llop* fou bastant usat durant l'edat mitjana com a nom de persona, de manera que no podem descartar un origen patronímic, a banda del zoonímic. A més, tal com diu Moreu-Rey,⁸⁶² el *llop* també és profundament evocat en la creació de topònims.

Loqui, Nicolau (B10R, 1v.): 1572, Alzira; **Luquí**, Luýs (J3R, 5v.): 1596, Alzira: En aquest cas, som davant de dues formes que poden presentar un origen comú, o no, en funció dels hipotètics orígens que hi presente.

Primerament, podria tractar-se de la catalanització del topònim navarrés *Luquín*, localitat situada a dènou quilòmetres d'Estella, aproximadament.⁸⁶³ En aquest cas, la forma *Luquí* hauria perdut la -n final per l'emudiment de les nasals finals i, possiblement, la l- inicial hauria palatitzat, tal com ocorre per norma general en català. Si acceptem aquest origen navarrés, podríem explicar la forma *Loqui* per la dissimilació del grau d'obertura de la vocal inicial amb el grau d'obertura de la vocal tònica. A més, esdevindria una forma oxítona (*Loquí*) i no pas paroxítona.

⁸⁶¹ Vegeu Moll, F. de Borja (1982:288).

⁸⁶² Vegeu Moreu-Rey (1982:69).

⁸⁶³ Vegeu INSTITUTO DE ESTADÍSTICA DE NAVARRA: *Nomenclator de Navarra 01-01-2015* Gobierno de Navarra / Nafarroako Gobernua [en línia] [ref. 30 de juliol de 2015].

No obstant, si estiguérem davant d'una forma paroxítona, podríem ésser davant d'un cognom d'origen itàlic. Sota aquest supòsit, descartem, el tancament del grau d'obertura o > u en la forma *Luqui*, i que per tant aquesta siga paroxítona, ja que els fenòmens d'assimilació i dissimilació vocàlica són menys freqüents en el vocalisme tònic. Com a conseqüència d'aquest darrer fet, en la nostra transcripció hem optat per atribuir-li un origen itàlic a la forma amb –o- i un altre de navarrés a la forma amb –u-.

Luca, Dimas (G7R, 5v.): 1585, Alzira: Cognom d'origen italià, concretament es correspon amb el català *Lluc*. Aquest llinatge fa referència a un dels quatre evangelistes.

Luna, Ysabet (K6V, 2v.): 1599, Algemesí: Llinatge toponímic referit a una petit municipi aragonés que actualment està enclavat a la comarca de las *Cinco Villas* i consta de 776 habitants. Esdevé força freqüent escoltar a les localitats riberenques la forma catalanitzada *Lluna*, amb la palatització de la ela inicial.

Marés, Jaume (H8V, 1v.): 1588, Alzira: Segons el DCVB, el terme *marés* és un adjectiu aplicat a tot allò que és propi de la mar. En l'actualitat, aquesta forma no s'empra a les poblacions riberenques i es manté fossilitzada en contextos força concrets. A mode d'exemple, podem citar un terme propi de la zoologia com ara l'*anguila maresa*, hui dia sols emprat per persones aficionades a la caça i la pesca tradicionals.⁸⁶⁴ En el DECat, Coromines documenta la forma femenina *maresa* referida a les anguiles el 1802, al *Catalogo de peixos valencians* d'Orellana.

Des de la vessant toponímica, Moll⁸⁶⁵ diu que aquest terme fa referència a la zona que voreja la mar. A més, cal tenir en compte que aquest terme, a Mallorca i Menorca, fa referència a un tipus de pedra emprada en la construcció de vivendes. Segons Moreu-Rey,⁸⁶⁶ a Mallorca, ha donat lloc al topònim *es Maresos*.

⁸⁶⁴ Documentat personalment mitjançant la conversa amb una persona aficionada a la caça i pesca autòctones de la Ribera Baixa del Xúquer.

⁸⁶⁵ Vegeu Moll, F. de Borja (1982:192).

⁸⁶⁶ Vegeu Moreu- Rey (1982:54).

En relació amb l'etimologia, J. Coromines en l'OnomaCat ens ofereix dos orígens possibles en funció de la procedència del terme: aquell que empen a les Illes Balears el relaciona amb el romànic MARE > *mar*, no obstant, ens informa d'un possible origen mossàrab, car documenta alguns derivats a Mallorca amb la essa sorda (*maressós*, *maressosa*). Aquest fet no es correspon amb l'evolució formal del sufix -ENSIS que ens ha donat el català -ès, ja que tots els derivats d'aquest presenten una essa sonora. J. Coromines justifica la sonorització dels derivats que actualment trobem amb essa sonora per la incorporació d'aquest adjectiu al grup d'aquells formats amb el sufix -ENSIS, de manera que el flexionem com aquests i sonoritzem la essa.

En relació amb els homònims del català peninsular, aquests també els relaciona amb el romànic MARE, però sí que els atribueix un origen català segur; no registra cap ensordiment de la essa en els derivats i documenta l'ús d'aquest terme fins al nord del Rosselló.

Pel que fa l'origen del cognom estudiat, si bé no fa cap referència a un possible origen insular, tampoc no hem de descartar-lo, car hem documentat la presència d'immigració mallorquina a terres riberenques:

B19V E dix que de certa sciència no y sab res, veritat és que, haurà quatre anys poch més o menys, arribà un fadrí **que deien ser malorquí**, [...].

H9V [...] estava a les espal·les del doctor Alcover, **mallorquí**.

Modarra, Stefania (D15R, 1v.): 1582, Alzira: Forma derivada del topònim castellà la *Mudarra*, municipi castellà enclavat a la província de Valladolid.⁸⁶⁷ El pas u > o es donaria com a conseqüència d'un augment del grau d'obertura derivat d'un fenomen d'ultracorrecció.

Rexarch (Rexach [B11R, 1v.]), Antoni (B1R, 28v.): 1572, Alzira. Cognom d'origen toponímic. Hui dia trobem aquest topònim sota la forma Reixac a l'extinta població

⁸⁶⁷ Vegeu EUIE, *Mudarra, la*

del Vallès Occidental fusionada amb Montcada. Cal tenir en compte que segons Moll,⁸⁶⁸ també pot fer referència a una localitat catalana que hauria desaparegut, de la qual s'ha mantingut el nom al Pla de Reixac, situat al terme de Santa Pau (la Garrotxa). També hauria donat origen a la forma Sant Pere de Reixac, església parroquial de l'antic nucli de Reixac.

En relació amb la variant amb *erra*, cal remarcar que Moll⁸⁶⁹ ens informa de l'existència de la forma *Reixart* a Menorca. Aquest autor atribueix aquest fet a la confusió dels sufixos *-AC/-ART*. En el nostre cas, l'acabament *-arch* no està documentat en cap de les fonts estudiades. No hem de destacar que el nostre cas es tracte d'un encreuament entre els sufixos *-AC/-ART*. Tal com ocorre en el cas de Moll, anteriorment citat, també pertany a una persona d'origen insular, concretament, mallorquí:

B13R E, sellavors, li dix lo dit jendre del dit boter que avia pelat aquella
Anthoni Rexarch, **malorquí**.

Quant a l'etimologia, Moll⁸⁷⁰ planteja que pot derivar de la forma *RESSIACUS*, la qual esdevindria un derivat del cognom llatí *RESSIUS*. El DCVB ens informa que l'etimologia esdevé incerta, malgrat que a França està documentada la forma *Raissac*, la qual s'emparenta amb la forma estudiada. En l'Onomcat, J. Coromines ens informa que podria derivar de les formes *RIXACO-* o *RIXIACUM* formades a partir del cèltic *RIXA*. Coromines basa aquesta afirmació en el fet que l'acabament *-ACO* ens indica una arrel cèltica i no pas llatina.

Roglà, Andreu (B14R, 8v.): 1572, Alzira: Tal com podem observar en l'OnomCat, som davant d'un cognom toponímic valencià. Segons J. Coromines, aquest cognom fa referència a l'actual localitat valenciana de Rotglà i Corberà situada a la comarca de la Costera. En aquesta mateixa font, J. Coromines ens informa que en els seus

⁸⁶⁸ Vegeu Moll, F. de Borja (1982:72).

⁸⁶⁹ Vegeu Moll, F. de Borja (1982:72).

⁸⁷⁰ Vegeu Moll, F. de Borja (1982:71).

orígens esdevenia una vila habitada per moriscos, la qual fou despoblada a partir de l'expulsió d'aquests; el 1611 van fer-ne carta de repoblació.

Pel que fa a l'etimologia, segons J. Coromines, aquesta deriva del nom d'origen germànic *Rotla* > *Hrotland*. El DCVB ens ofereix la mateix etimologia. Presuposem que el llogaret morisc al qual fa referència portaria per nom el llinatge del seu senyor, motiu pel qual un enclavament musulmà presenta un nom germànic. No obstant, no podem descartar un origen romànic: RÖTŪLA > Rotlà > Rotglà > Roglà. En aquest cas, els parlants haurien insertat un so velar en el grup T'L, tal com ocorre en el terme rogle < RÖTŪLU.

Rubió, Joan (E4R, 8v.): 1582, Cogullada: La manca de títols o de signes gràfics que ens indiquen la vocal tònica dels mots en l'escriptura manuscrita pot provocar confusions en distints termes. Aquest seria el cas del cognom Rubió, ja que en funció de la situació de l'accent tindriem un cognom català (Rubió/Robió) o castellanoaragonés (Rúbio).

Pel que fa a la Ribera del Xúquer, el fet que actualment la variant catalana siga inexistente, en contrast amb una presència elevada de la forma castellanoaragonesa, ens podria induir a creure que, històricament, la forma catalana era inexistente o minoritària.

No obstant, en els textos transcrits, malgrat la manca de títols, hem trobat evidències de la presència d'ambdues formes. Així doncs, l'alternança o/u que es pot apreciar en la forma localitzada podria esdevenir una mostra d'accentuació aguda, car la forma catalana del cognom presenta aquesta alternança en la vocal àtona inicial.

I7V [...] fins a l'endemà de matí que entrà en sa casa /.../ Auzina, criat de Joan **Robió** [...].

A més, a partir de les feminitzacions de noms masculins aplicades com a malnoms, també trobem evidències de la presència de la forma castellanoaragonesa. Així doncs, en el text E podem observar com una viuda anomenada Catalina Lopez y

de **Rúbio** és citada anteriorment com a *na Rúbia*.

E7R E dix que ja ho ha dit desus, de temps que na **Rúbia** [...].

E7V La honorable Catalina Lopez y de **Rúbio** [...].

Aquest procediment de formació dels femenins topeta frontalment amb la flexió de gènere prototípica de la morfologia catalana, ja que les paraules acabades en vocal tònica formen el femení afegint -na i no pas substituint la vocal tònica per una -a. D'aquesta manera, si el cognom fóra Rubió el femení hauria d'ésser *Rubiana* i no pas *Rúbia*.

El **mateix** ocorre al text K, en què la muller de Joseph Rúbio és identificada als llarg del text com a *na Rúvia*. La v baixa seria fruit del betacisme.

I2R [...] estant ell, rel[a]nt e testimoni, en llur casa, en un avivador qu·està en lo corral de dita sa casa, **en companyia de la muller de Joseph Rúbio**, de Alzira [...].

I12V E parexent-li a ell, confessant, que y havia gran foch en l'abivador a hon estaven los quchs, dix a una dona que·s diu **na Rúvia**, la qual aguda a fer los dits quchs en casa del dit Guerau [...].

Consegüentment, si tenim en compte aquestes evidències, podem plantejar la següent hipòtesi: el cognom *Rúbio* fou exportat a València mitjançant els repobladors aragonesos i va conviure al llarg del temps amb la forma catalana *Rubió*, exportada pels repobladors catalans. De fet, la localitat aragonesa de *Rubio* ha estat un llogaret ja desaparegut situat a l'actual província de Terol.⁸⁷¹ El pes sociolingüístic del castellà al llarg de la història ha provocat que la forma d'origen castellanoaragonesa s'haja imposat a la catalana, de manera que tots els *Rubions* han esdevingut *Rúbios*.

Saplana (Çaplana [A8V, 6v.]), Jaume (A3V, 3v.): 1570, Alzira: Cognom toponímic format a partir de l'aglutinació de l'article derivat de la forma llatina femenina *IPSA* i el

⁸⁷¹ Vegeu Ponsoda, J. (1992:47).

topònim *plana*. Segons Moreu-Rey,⁸⁷² el topònim *plana* o *pla* (i els seus derivats) esdevé prototípic de les regions amb un relleu no gaire accidentat; la regularitat del terreny i la manca de relleu esdevé la causa principal de la pobresa de topònims als terrenys plans:

Servís (D11R, 1v.): Forma plural del terme *serví*: criat, servent. Segons el DCVB, aquest terme esdevé una forma arcaica amb el mateix sentit que els termes *servei* o *servici*. Nogensmenys, el DECat qüestiona els tres exemples citats per aquesta obra com a conseqüència de la manca de rigor. De fet, atribueix més valor a aquells que són presents al DAg, tots al segle XV. No obstant, interpreta aquests exemples com una pronúncia regressiva per pèrdua de la *-r* final de *servirs* > *servís*, tal com ocorre amb altres mots com ara *diners* > *dinés*, i no com a substantivació del verb *servir*.

Tampoc no hem de descartar que presente un origen itàlic; podria esdevindre la pluralització del cognom *Servi*. No obstant, en aquest cas seríem davant d'un terme paroxíton i no pas oxíton.

Toldrà, Bernat (A6V, 2v.): 1570, Alzira. Segons Moll,⁸⁷³ aquest cognom provindria del gentilici *Tolosà*. Primerament, la *-o-* medial pretònica hauria caigut. Posteriorment, mitjançant un fenomen de rotacisme la *-s-* hauria esdevingut *-r-*. Aquest procés s'hauria vist reforçat pel contacte amb consonant líquida *-l-*, de manera que podríem parlar d'una assimilació de líquides. Darrerament, s'hauria afegit la consonant epèntica *-d-* en el grup secundari resultant L'R, tal com ocorre en altres casos, com ara *moldre*. Observem ací l'evolució: *tolosà* > *tolsà* > *tolrà* > *toldrà*.

Torremocha, Bernat (A3V, 4v.): 1570, Alzira: Aquest cognom esdevé un llinatge de base toponímica, possiblement aragonés. Hui dia continua vigent en la nomenclatura urbana d'Alzira, ja que hi podem trobar un carrer situat al centre de la dita vila anomenat *Hort de Torremocha*.

⁸⁷² Moreu – Rey (1982:29): «Naturalment la monotonia del país pla no ofereix les facilitats de denominacions que permet el relleu marcat. No és estrany que li correspongui també una certa pobresa dels topònims emprats per a descriure-la. Es limiten als mots de la família de *Pla* i *Plana* [...]»

⁸⁷³ Vegeu Moll (1982:176).

Quant als seus orígens, malgrat que el nom de *Torremocha* es reproduïska en diversos índrets de la península, per proximitat geogràfica i coincidència en l'origen d'altres cognoms, ens inclinem a creure que prové del sud d'Aragó, on trobem dos emplaçaments amb aquest topònim:⁸⁷⁴ una localitat, actualment despoblada, situada a la comarca del Maestrat (comarca fronterera amb el País Valencià), i una altra amb cent vint-i-sis habitants anomenada *Torremocha de Jiloca*, situada a l'actual comarca de la Comunitat de Terol, al centre de l'actual província de Terol.

Turquet (Turco [J6V, 11v.]), Miquel (J1R, 18v.): 1596, Alzira: Cognom derivat del gentilici *turc* (nadiu de Turquia) amb la vocal epètica -o (prototípica del valencià) o amb el sufix configurador de diminutius -et. Com que la persona que duia aquest cognom era d'origen morisc, no podem descartar que fóra un malnom que acabara convertint-se en cognom.

Venrell, Martí (K7V, 1v.): 1599, Algesesí. Forma arcaica sense la -d- epètica de l'actual topònim *el Vendrell*. Quant a la seua etimologia, J. Coromines afirma en el OnomCat que deriva del nom llatí VENERIUS, VENERIA el qual esdevé força freqüent en inscripcions hispàniques. Consegüentment, seríem davant d'un nom personal que ha esdevingut topònim i, posteriorment, cognom.

Xaý, Gaspar (F11R, 1v.): 1583, Alzira. En l'actualitat, el terme *xai* esdevé un geosinònim de la forma *corder* emprat en determinats índrets del domini oriental.⁸⁷⁵ Tanmateix, el fet que aquesta paraula no siga emprada a terres valencianes, i que el cognom pertanga a una persona d'origen morisc, ens empeny a creure que podríem ser davant la catalanització d'alguna forma d'origen àrab; en aquest cas, la ics inicial esdevindria un so fricatiu palatalal sord, tal com ocorre amb altres noms propis

⁸⁷⁴ Vegeu INSTITUTO ARAGONÉS DE ESTADÍSTICA: *Nomenclator 2014*. Gobierno de Aragón [en línia] [ref. 30 de juliol de 2015].

⁸⁷⁵ La forma *xai*, amb el sentit de corder, s'empra en les següents zones: Conflent, Cerdanya, Ripollès, Garrotxa, Girona, la Selva, Berguedà, Lluçanès, Guillerries, Plana de Vic, Cardona, Solsona, Maresme, Barcelona. Penedès i el Camp de Tarragona. Vegeu DCVB, *xai*.

d'origen àrab amb aquest fonema en posició inicial, com ara els topònims *Xàtiva* o *Xeresa*.

3.3.2 Topònims

Algemesí (A5R, 4v.) / **Algemezí** (K3R, 30v.): Localitat riberenca situada actualment a uns pocs quilòmetres d'Alzira. En relació amb l'etimologia presentada, segons ens indica l'OnomCat prové de la forma àrab *gama az-zi*, que significaria «la barriada de l'arsenal, de les barcases» o «l'aplec o colla de barquers, o treballadors en rais.» L'article al- s'aferiria a posteriori bé com a article català o aràbic.

L'origen d'aquest terme ve donat per la posició geogràfica d'aquest municipi, ja que antigament s'hi podia navegar en línia recta, pràcticament, fins a la desembocadura d'aquest, a Cullera. En els seus orígens, tal com ens indica J. Coromines en l'OnomCat, la menor importància d'Algemesí respecte a Alzira (encara menys abans de la conquesta cristiana) podria haver causat que esdevinguera una espècie de partida forana on les barcases podrien estacionar.

Carme Barceló afirma que l'etimologia d'aquest terme estaria relacionada amb l'àrab *al-jabbasin* «els guixaires».⁸⁷⁶ Tal com passava amb l'etimologia proposada per Coromines, la menor importància d'Algemesí respecte a Alzira, antigament, esdevé vital perquè siga considerada com una mena de llogaret proper a les mines on s'obtenia l'algeps. També cap la possibilitat, segons Membrado Tena,⁸⁷⁷ que la població d'aquest llogaret s'especialitzés en el treball de l'algeps.

⁸⁷⁶ *Apud* Membrado Tena, Joan Carles (2012:58): «Dos quilòmetres al nord d'Algemesí hi ha un camí dels algepsers que comença on hi ha les mines d'algeps de la serra d'Alèdua i que travessa el termes d'Algemesí i Albalat, i mor a Sueca. Podria ser que la gent de l'alquerieta d'Algemesí, per la seua proximitat a les mines, estiguera especialitzada en l'algepseria, o podria ser que per als d'Alzira — ciutat principal de la Ribera en temps dels àrabs— Algemesí fóra només una partida pròxima o en direcció a les mines d'algeps, d'on s'extreia aquest important material de construcció.»

⁸⁷⁷ Vegeu Membrado Tena, Joan Carles (2012:58).

Alqueria de Benirabea (D18R, 1v.) Alzira: Tal com ens indica el prefix *beni-* som davant d'un nom d'origen musulmà; concretament d'un prefix d'origen berber.⁸⁷⁸ El topònim documentat ja fou documentat per T. Peris als llibres de registre de la peita d'Alzira de la segona meitat del segle XVI. Aquest autor li atribueix com a origen el llinatge musulmà *Bani-Rabi'a*.⁸⁷⁹

Segons Thomas F. Glick⁸⁸⁰ els topònims musulmans començants amb el prefix *beni-* es concentren majoritàriament al País Valencià i a l'illa de Mallorca, fet que indica que aquests eren els llocs on es concentrava la immigració d'origen berber.

Alzira (A6R, 7v.) / **Algezira, vila de** (B1R, 64v.): En relació amb la seua etimologia, segons l'OnomCat, aquesta deriva de la forma àrab *Al-gazira*, *la illa*, dita així per la posició d'aquesta ciutat respecte al riu Xúquer, car antigament la ciutat es trobava envoltada per les aigües d'aquest riu. Tal com ho explica J. Coromines, el pas d'Algezira a Alzira es produiria, en primer lloc, a partir d'una assimilació que ens donaria la forma *Alzezira* (documentada ja en textos de Desclot i Eiximenis). Posteriorment, s'hi donaria un procés d'haplogogia *ze-zi > zi* i tindríem la forma actual *Alzira*. En relació amb les mostres documentades tenim constància de la forma *Algezira*, però també de la forma *Alzira*. No obstant, no tenim cap evidència de la forma *Alzezira*. Quant a la documentació més antiga del terme actual, *Alzira*, Josep Andrés el documenta el 1472 en el protocol notarial de Sebastià de Xulbe.⁸⁸¹

B1R Procés de Antoni Rexarch, llaurador de la present vila de **Algezira**.

B17V Anthoni Branvila, ciutadà de Mula atrobat en **Alzira**, de hedat de XVIII anys, qui jura, etc., dir veritat, etc.

C4R Lo honorable Miquel Sadorní, llaurador de la present vila de **Algezira** [...].

⁸⁷⁸ Vegeu Mas i Gil, Lluís (1976:27).

⁸⁷⁹ Vegeu Peris, T. (2002:15).

⁸⁸⁰ Vegeu Glick, Thomas F. (2007:56).

⁸⁸¹ Vegeu Andrés, Josep (2013:78).

D15R Avent *prevengut* a notícia del *magnífich* en Pedro de Velasco, ciutadà, justícia de la vila de **Algezira** [...].

E24V [...] la tragué del partit de **Alzira** y la portà al rajolar de Carcaxent, [...].

E25R [...] cert ministre del *magnífich justícia* de **Alzira**, [...].

E27V [...] ab ce[rt] ministre de **Alzira**, que ja és mort.

F1R Cort del molt *magnífich justícia* de la Vila de **Algezira**.

I2R [...] en lo corral de dita sa casa, en companyia de la muller de Joseph Rúbio, de **Alzira**, e Francés Jova [...].

I11V E dix que lo *magnífich justícia* de la present vila de **Algezira** lo prengué despús-ahir [...].

K15V Lo dit justícia de la dita vila de **Algezira** [...].

Aquest fet ens condueix a plantejar la següent hipòtesi: durant l'època estudiada el terme *Alzira* era ja d'ús habitual, però la forma *Algezira* sobrevivia en textos escrits a mode de cultisme. Aquest fet explicaria la presència de mostres de les dues formes exposades sense passar per la variant *Alzezira*. Aquesta hipòtesi queda reforçada pel fet que, malgrat tenir mostres de la forma *Algezira* fins el 1599, trobem per primera vegada la forma *Alzira* en el text A, el 1570. A més, la trobem en la citació textual d'un diàleg reproduïda per l'escrivà:

A6R Y lavós ell, dit testimoni, conexent molt bé al dit Batiste Tafoya y vent-lo venir de la manera que venia, li dix: «Valgàs lo diable! Ya eres tornat [a] **Alzira** a fer mal!»

Forn del Lemosí (D11R, 1v.): *Alzira*. Aquest topònim esdevé un mostra més de la presència d'immigració occitana a les terres del Xúquer. En els textos transcrits, i en uns altres processos de la localitat riberenca de Sueca, trobem distints exemples de la presència d'aquest contingent d'immigrants, el quals eren tots identificats com a naturals del Regne de França o francesos.

G6R E dix que-s diu mestre Anthoni del Port y que son offici és moliner, y que és de la ciutat de **Cahors**, del **Regne de França**.

I14R Y dix de continent lo dit Batiste Guerau, son amo e **francés**: «Que me han mort!»

6R Fonch interrogat de hon és natural: E dix que de la ciutat de **Narbona**.⁸⁸²

1R *Acusación criminal contra Pierre Andrés, de nación francés, sobre haber hecho resistencia a la justicia de Sueca con un puñal en la mano.*⁸⁸³

Aquest fenòmen no era un fet puntual i concret de la Ribera del Xúquer, ni exclusiu del País Valencià: durant l'època estudiada, i també des de segles abans, tot un seguit de causes van provocar que un elevat contingent d'occitans travessarà els Pirineus i s'instal·lara a Catalunya.⁸⁸⁴ Tanmateix, com observem en els nostres textos, una part important d'aquest contingent viatjava més enllà del Sénia i s'instal·lava en terres valencianes. De fet, tal com podem observar en altres autors, la presència d'occitans en terres valencianes és una constant, pràcticament, des de la fundació del Regne de València.⁸⁸⁵

La vila nova (moreria [F9R, 12v.]) (C6V, 6v.): Alzira: Aquest topònim fa referència a l'espai en el qual vivien els moriscos alzirenys. La seua ubicació arranca al segle XIII, concretament el 1245, quan aquests foren confinats als extramurs com a conseqüència de d'una revolta protagonitzada pels musulmans de la ciutat riberenca.⁸⁸⁶

⁸⁸² Aquest fragment pertany a un procés criminal localitzat a l'Arxiu històric municipal de Sueca amb la signatura 226-42.

⁸⁸³ Aquest fragment pertany a un procés criminal localitzat a l'Arxiu històric municipal de Sueca amb la signatura 101-66.

⁸⁸⁴ Ardit, M. et alt. (2008:22): «Els factors que empenyien a emigrar barrejaven elements estructurals amb altres de cojunturals: estat crònic de sobrepoblació dels vessants septentrionals del Pirineu, impacte devastador de les guerres de religió entre catòlics i hugonots, tradició emigratòria de les terres altes alvernèses i del Massís Central cap al migjorn, bandolerisme, pobresa, alta fecunditat femenina.»

⁸⁸⁵ Mira, Joan F (2008:69): «Per tant, el que havia estat en els segles XIII, XIV, XV, XVI un país bilingüe català-àrab [en referència al País Valencià] (és a dir, de majoria ocupant catalana i de llengua catalana) que integrava contínuament immigració de llengua castellana o de llengua occitana, que venia sobretot del que és ara Llenguadoc, Aquitània, dels Pirineus, dels Pirineus Orientals, de l'altra banda (dels quals en deien originalment gavatxos).»

⁸⁸⁶ Vegeu Lairon Pla, Aureliano J. (2012:16).

Nostra Señora de Monserrat (E30R, 1v.): Aquest topònim està associat amb la Mare de Déu homònima que és força venerada a les terres del Principat. Pel que fa a la seua presència en els nostres textos pot fer referència a dos llocs: en primer lloc, pot fer referència al Pla de Montserrat, situat a Alzira i documentat per J. Coromines en el OnomCat. Tot seguit, també pot fer referència a l'actual localitat Riberenca de Montserrat situada a uns trenta quilòmetres, aproximadament d'Alzira.

La narració dels fets que es dona en els manuscrits editats ens dona a entendre que la declarant venia de lluny, car li ofereixen hospedar-se en una llar de la Cogullada:

E30R – V E dix que lo que ella, testimoni, pot dir és, que **venint ella**, te[s]tim[o]ni, **de Nostra Señora de Monserrat**, [p]asant *per* lo lloch de Cogullada trobà en dit lloch al dit Jordi Martínez, lo qual li dix que de hon era, y **ella**, testimoni, **li dix qui hera y de hon venia**. Y sellavors lo dit Jordi Martínez li dix que estigués ab aquell. **Y axí de fet fonch conten[ta] ella, testimoni, de estar uns dies ab aquell y en sa casa, [...]**.

Cal remarcar que si acceptem com a més probable la referència a l'actual localitat Riberenca de *Montserrat*, estem confirmant l'origen hagiotoponímic de l'actual nom d'aquesta població. Consegüentment, estariem aclarint els dubtes mostrats per J. Coromines en l'OnomCat quan parla d'aquesta localitat valenciana: aquest autor s'inclina per oferir-li un origen àrab (esdevindria la catalanització del terme àrab *mutsärrár*, amb el significat d'alegre o content), car no documenta cap origen religiós, ni cap accident geogràfic que justifique aquest nom. Així doncs, seríem davant del segon hagiotoponim de la Ribera del Xúquer, puix que, de moment, l'únic que està contrastat és l'actual Sant Joanet.⁸⁸⁷

⁸⁸⁷ Vegeu Membrado Tena (2012:62).

3.3.3 Malnoms

En relació amb els malnoms, podem agrupar-los en tres categories distintes: feminitzacions de noms masculins corresponents al nom del marit, malnoms corresponents a característiques físiques i, darrerament, aquells que fan referència a noms d'oficis. Totes aquestes maneres de crear malnoms continuen vives hui dia a les localitats riberenques, de manera que no és estrany escoltar-les habitualment.

Feminitzacions de noms masculins:

Bartolina, na(E7R, 1v.):⁸⁸⁸ 1582, Cogullada: Feminització de Bartolí.

Cursana, na (K10R, 2v.): 1599, Algemesí. Feminització del cognom toponímic *Curçà*, anteriorment comentat.⁸⁸⁹

Munteça, na (E7V, 1v.): 1582, Cogullada. Feminització del cognom Muntés, adjectiu referit a un animal de muntanya.

Sanchiça, na (E7V, 1v.): 1582, Cogullada: Feminització de Sanchis.

Perissa, na (A5R, 1v.): 1570, Alzira o Algemesí. Feminització de Peris.

Rúbia, na (E7R, 1v.): 1582, Cogullada: Prové del cognom Rúbio.

Rúvia, na (I5R, 9v.): 1588, Carcaixent: Ídem anterior. Es produeix el canvi $b > v$ per betacisme.

Malnoms corresponents a característiques físiques:

esquerrera, la (I8V, 1v.): 1588, Carcaixent: Persona que empra la mà esquerra, o la part esquerra del cos amb més destresa que no pas la dreta. Actualment, en la parla col·loquial se sol emprar el castellanisme *surdo*.

⁸⁸⁸ Podem observar com la mateixa persona té dos malnoms: la feminització del cognom del marit i una característica física concreta.

⁸⁸⁹ Per més informació vegeu **3.3.1 Antropònims**, *Curçà*.

Vell, lo (C5V, 1v.): 1576, Alzira: Persona d'edat avançada.

Vella, la (E7R, 1v.): 1582, Cogullada: Ídem anterior.

Malnoms corresponents a oficis

Portaler, lo (C8R, 3v.): 1576, Alzira: Segons el DCVB el terme portaler pot fer referència a diversos oficis. Pot referir-se al *porter*; és a dir, a la persona que té guarda d'un portal. També al·ludeix a la persona que cobrava un impost anomenat *portatge* aplicat a qui passava per un lloc concret. El context en què trobem el malnom no ens condueix a adoptar cap conclusió sobre l'acceptació exacta.

Tintorer, lo (J8R, 2v.): 1596, Alzira: El DCVB defineix el terme *tintorer* com la persona que té per ofici tintar matèries tèxtils. Segons aquesta obra lexicogràfica deriva de la forma TINCTÖRE, amb el mateix significat.

Serer, lo (H7R, 2v.): 1588, Alzira: Entenem com a *serer* la persona encarregada de la producció i/o manufactura de la cera.

CONCLUSIONS

En la introducció d'aquest treball ens plantejàvem tres objectius principals:

- Seleccionar un corpus documental útil per a una anàlisi lingüística posterior.
- Editar aquests textos de manera que romanguen fidels als originals.
- Establir les característiques fonètiques, morfosintàctiques i lèxiques del català de la Ribera del Xúquer en les darreries del segle XVI, a més de contrastar aquestes amb altres treballs i investigacions realitzades.

Quant al primer objectiu, la quantitat de text transcrit, ens ha permès realitzar estudis percentuals sobre determinats aspectes fonètics, morfosintàctics i lèxics remarcables. A més, tampoc no hem d'oblidar la vessant històrica de la informació que aportem en aquest treball; si rellegim la contextualització històrica elaborada, podem observar com ens basem en els exemples transcrits dels nostres textos per contrastar-los amb els estudis que fan referència tant a l'època com al lloc analitzats.

En relació amb el segon objectiu, hem transcrit el text lletra a lletra amb la finalitat que els textos romanguen el més fidels possible. Aquesta tasca acurada ens ha permès desvetlar el conjunt de característiques lingüístiques reflectides en el tercer apartat; al llarg del text observem tota una sèrie de fenòmens lingüístics els quals, posats en relació entre si, estableixen la base del nostre estudi.

També cal remarcar que l'edició d'aquests textos esdevé una aportació valuosa per a la lingüística diacrònica, la història de la llengua o la història en termes generals, ja que posa al descobert el llenguatge de l'època i ens permet aprofundir en la resta d'aspectes que no hem tractat aquí. De fet, el relat històric ens demostra que la Ribera del Xúquer i, concretament, Alzira esdevenia un important nucli receptor d'immigració, car hi documentem la presència de protagonistes de diverses contrades: mallorquins, occitans (anomenats francesos), bascos (anomenats biscaïns) i de terres de parla castellana (de la Serra de Moya, de la ciutat de Mula).

A més, la reproducció d'expressions i converses en estil directe ens deixa veure la petjada lingüística que aquesta immigració provocava en el context estudiat, ja que hi

trobem expressions i oracions transcrites en castellà pels escrivans:

A5V «A fuera, a fuera!»

E6V «¿qué tengo? ¿Estavan desvessando vos y mi muger y dezís lo que tengo?»

E23V «Una camissa para mis amores.»

Pel que fa al tercer objectiu, considerem que les característiques principals de la llengua catalana en el context estudiat han quedat reflectides, ja que la informació aportada ens transmet un panorama bastant complet.

Així doncs, des de la vessant fonètica, hem distingit entre vocalisme àton / tònic, ja que els fenòmens evolutius es manifesten de manera distinta en funció de la tonicitat de la vocal estudiada. A més, quant al consonantisme, a banda d'estudiar els fenòmens des dels sons per separat, hem estudiat l'evolució dels grups consonàntics més destacats. Conseqüentment, a partir dels resultats obtinguts mitjançant aquesta estructura podem extreure dues premisses fonamentals:

1- S'hi configuren o s'hi consoliden tot un seguit de trets que, hui dia, esdevenen referencials per identificar el valencià com a dialecte diferenciat dins del sistema lingüístic català: en aquesta línia, destaquem la presència de les formes *hui* i *huit*. També, des de la vessant del vocalisme àton, podem citar diversos fenòmens d'assimilació i dissimilació que, hui dia, són habituals en el context estudiat, com ara el pas e > a en posició inicial per davant de sibilants ([s] i [ʃ]) i nasals ([m] i [n]). A més, si ens centrem en el valencià central, tampoc no hem d'oblidar la presència d'una sèrie de casos que en formen part; podem citar el manteniment de la pronúncia de l'oclusiva dental final en els grups nasal/lateral + oclusiva o l'articulació de la ròtica final.

2- Si bé alguns trets els podem considerar autòctons del català (per manteniment o per evolució), uns altres ens venen donats per la influència del castellà, i/o del castellà de base aragonesa; recordem que tant l'important flux migratori d'aragonesos com la pressió social del castellà han provocat que el català que es transplantà al País Valencià haja estat en, quasi, permanent contacte lingüístic

amb el castellà: no hem de menystenir tampoc la influència del castellà en molts d'aquests fenòmens fonètics, com hem exposat en els cas de la sonorització del so oclusiu velar en el mot *colp* > *golph* o en els casos de betacisme (*desenvaynada bi, torcavoques, bàlua, vessaven...*), els d'ensordiments d'africades (*chitat, penchada, menchar...*) i la confusió en l'ús de fricatives (*possà, pressent, efussió, Tolossa...*).

En relació amb l'estudi de la morfosintaxi, no ens hem centrat en uns pocs aspectes, sinó que hem intentat comprendre un espectre força ample. Consegüentment, hem pogut oferir els trets més remarcables de la parla de la Ribera del Xúquer en el període estudiat, corresponents a diferents aspectes gramaticals (resta de casos, gènere i nombre d'adjectius i substantius, determinants, pronoms personals, morfosintaxi verbal, adverbis, relatius, preposicions i estructures sintàctiques coordinades / subordinades) Així doncs, aquest fet ens ha permés visualitzar un estadi lingüístic en el qual conviuen elements classificables en cinc categories:

- 1- Castellanismes morfosintàctics: podem fer referència al morfema –o com a marca del masculí singular (*rajolero*) o la introducció de l'adverbi *ahí*.
- 2- Formes d'evolució / formació autòctona (o que podrien ser-ho), però amb una trajectòria evolutiva marcada pel castellà: en aquesta línia podem citar, la pronúncia paroxítona dels numerals valencians, la consolidació de la preposició final *per a* o l'expansió dels morfemes amb –r- de l'imperfet de subjuntiu.
- 3- Formes d'evolució / formació autòctona: podem fer referència a l'ús del verb *ésser* com a auxiliar de determinats verbs en els temps compostos o el manteniment del pronom *hi* en les combinacions CD + CI de tercera persona.
- 4- Formes d'evolució autòctona que hui dia esdevenen pròpies del valencià com a dialecte consecutiu: l'ús generalitzat en totes les posicions del pronom àton *vos*, l'ús del morfema –e per a la primera persona de present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació o la utilització de la preposició *ad*.
- 5- Formes d'evolució autòctona, presents hui dia i compartides amb unes altres zones del domini lingüístic: els plurals paroxítons en –ns o l'augment incoatiu –ix-, trets propis de tot el bloc occidental. També en trobem uns altres que

s'escampen més enllà del bloc occidental, com ara les formes amb –u- dels possessius femenins o la pèrdua de la forma *llurs*.

Pel que fa al lèxic analitzat, no ens hem centrat únicament a realitzar un recull de termes i el seu comentari, sinó que hem complementat aquest apartat amb una relació de *variatio sinonimica* i un recull de frases fetes i construccions lexicalitzades.

També hem considerat adient treballar l'onomàstica, ja que mitjançant l'estudi d'aquesta disciplina no sols podem estudiar fenòmens d'evolució lingüística, sinó que ens ajuda a conèixer els distints orígens dels pobladors i de la immigració rebuda. Així doncs, el lèxic estudiat ens mostra cinc trets principals:

- 1- Pressió del castellà: aquesta es tradueix bé en mode de barbarismes (*tocar les campanes a rebato...*), o bé, de manlleu (*mosso, ...*).
- 2- Ús de formes que hui dia esdevenen antigues: trobem termes que actualment s'han perdut o han quedat reduïts a un context marginal (*nafra, acoltellejellar...*).
- 3- Ús de formes que actualment esdevenen pròpies i característiques del valencià: hem de remarcar formes que hui dia són característiques del valencià (*dacsa, eixir, llaurador...*).
- 4- Presència de mostres que esdevenen documentacions primerenques, com ara *avivador, cabila, carrejador, cuquello, enguiscar, entreobert, escorxoit, fadriner, fer escorcoll, gasto, gavatx, llurcar, monyica, pedrenyal, penja, tronit, viduer o villufa*.
- 5- La població de la Ribera del Xúquer no presenta únicament origen catalanoaragonés, sinó que també trobem cognoms d'origen itàlic (*Luca, Branvila*), navarrés (*Góngora*), castellà (*Gurrea*) i morisc (*Turquet, Xay*). A més, la toponímia també ens revela població d'origen occità (*Forn del Lemosí*).

Darrerament, a partir dels textos transcrits, es podria aprofundir en el terreny de la sociolingüística històrica, fet que no hem dut a terme en aquesta recerca i que podria ajudar a comprendre millor les relacions del català amb el castellà (o amb altres llengües) al context estudiat. En aquesta línia, podem citar com a exemple el fet que personatges catalanoparlants canten cançons per fer burla i ofendre en castellà:

D15V E après cantaren dient: «*Dos vírgenes que se perdieron, e l'huna en Valladolid y lo trobá por la parra.*»

Així doncs, a mode de valoració final, cal remarcar com aquest estudi no sols ens ha permés oferir una perspectiva lingüística del català a la Ribera del Xúquer en la cronologia estudiada, sinó que també ens permet aportar informació per contribuir a l'estudi general de la nostra llengua: les investigacions filològiques d'aquesta mena ajuden a fixar una imatge espaciotemporal concreta de l'evolució dels distints trets del català. A més, ens ajuden a elaborar i teixir el patró evolutiu de la nostra llengua amb major veracitat i rigor.

BIBLIOGRAFIA

ADAM AULINAS, Montserrat (2013). «La continuïtat de l'acció de l'extensió velar verbal: un estudi oral diacrònic al nord del català central». *Qüestions de morfologia flexiva i lèxica del català*, homenatge a Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 21-38.

ADELL, MARC (1994). «Problemàtica de l'acusatiu preposicional en català: notes al voltant de Roís de Corella.» dins de Miscel·lània Germà Colon. Barcelona: PAM. Volum 1, pp. 93-109.

ALARCOS LLORACH, Emilio (1951). «Alternancia de f y h en los arabismos». *Archivum: Revista de la Facultat de Filología*. Oviedo: Universidad de Oviedo. Volum, 1, pp. 29-41.

ALIBÈRT, Loís (2000). *Gramàtica occitana segons los parlars lengadocians*. Barcelona / Tolosa: IEC / IOC.

ALVAR, Manuel (1955). «Las hablas meridionales de España y su interés para la lingüística comparada». *Revista de filología española*. Madrid: Instituto de lengua, literatura y antropología (Consejo Superior de Invetigaciones Científicas), núm., 39, pp. 284-313.

AMEZCUA, Manuel (1997). «Barberos y sangradores flebotomianos en Granada: norma y sociedad en los siglos XVII i XVIII». *Cultura de los cuidados: Revista de enfermería y humanidades*. Alacant: Universitat d'Alacant. Volum, 1, pp. 31-36.

ANDRÉS, Josep (2013). «Toponímia aràbiga del protocol notarial de Sabastià de Xulbe». A: *IV Nous Materials de Toponímia Valenciana*. A cura de Casanova E. i Valero, Lluís R. Paiporta: Denes, p.73-107.

ARANOVICH, R. (2003) «The semantics of auxiliary selection in Old Spanish», *Studies in Language*. Amsterdam: John Benjamins Publishing. num., 27, pp. 1-37.

ARDIT, M. et alt. (2008). *Història agrària dels Països Catalans. (Volum III, Edat Moderna)*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

AVENTÍN PUIG, Mercé (2002). «L'impacte desigual de la crisi (segles XIV-XV)» dins de *Història de Catalunya I*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1994[1951]). *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre.

- (2004). *Moments clau de la història de llengua catalana*. Edició a cura d'Antoni Ferrando. València: PUV.

BATLLE, Mar (2002). *L'expressió del temps compostos en la veu mitjana i la passiva pronominal*. Barcelona: PAM.

BATLLE, Mar; MARTÍ, Joan; MORAN, Josep; RABELLA, Joan Anton (2016). *Gramàtica històrica de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat.

BELTRAN, VICENT; SEGURA-LLOPES, CARLES (2017). *Els parlars valencians*. València: Universitat de València.

BERNABÉ PONS, Luis F (2009). *Los moriscos. Conflicto, expulsión y diáspora*. Madrid: Catarata.

BERNAT I BALTRONS, Francesc (2014). «L'article salat a la toponímia de la Costa Brava: alguna cosa més que un dialectalisme?». A: *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre ciències onomàstiques*. A cura de Tort, Joan i Montagut, Montserrat. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. pp. 2086-2815.

BERNAT I BALTRONS, Francesc; MASSANELL I MESSALLES, Mar (2000). «Fonètica». *Gramàtica històrica catalana II: l'evolució del sistema*, mòdul I. Barcelona: Universitat

Oberta de Catalunya.

BERNAT I BALTRONS, Francesc; MARTÍ I CASTELL, Joan; MASSANELL I MESSALLES, Mar (2000). «Morfologia». *Gramàtica històrica catalana II: l'evolució del sistema*, mòdul II. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

BETANCOURT ARANGO, Amanda (2002). *Muestra antològica del Atlas lingüístico de Antioquia*. Medellín: Universitat de Antioquia.

CABANES, Vicent (1989). «Ús de les preposicions a/en davant els noms propis de lloc. Segles XIII-XIV-XV-XVI». *Caplletra*. València: Universitat de València, núm. 6, pp. 141-170.

CALLADO ESTELA, Emilio. «Dominicos y moriscos en el reino de Valencia». *Revista de Historia Moderna*. Alacant: Universitat d'Alacant, núm., 27, pp. 109-134.

CANO AGUILAR, Rafael (2004). «Cambios en la fonología del español durante los siglos XVI i XVII.» *Historia de la lengua española*. Rafael Cano (coord.). Barcelona: Ariel. pp. 825-858.

CANO IVORRA, Maria Antonia (1992). *La llengua catalana a Elx al segle XVII*. (Tesi doctoral). Departament de Filologia Catalana. Universitat d'Alacant.

CARRASQUER ARTAL, J. Antoni (2009). *Personatges històrics suecans. Diccionari biogràfic*. Sueca: Sant Pere.

CASANOVA, Emili i MARTÍN, P. (2015). «La creació i l'evolució dels pronoms reforçats en català: una explicació.» *Actes del XVIIè col·loqui de l'AILLC*. A cura de Manuel Pérez Saldanya i Rafael Roca. Barcelona/València:IEC/IIFV, pp. 137-157.

- CASANOVA, Emili (1983). «El dret local valencià i la història de la llengua catalana». *Revista de Llengua i Dret*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya, núm.2, pp. 73-83.
- (1986). «Evolució de la segona persona del singular del present d'indicatiu del verb *ser* en català». *Actes del Seté Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 467-493.
 - (1988) *El lèxic d'Antoni Canals*. Barcelona / València: PAM / IIFV.
 - (1989a). «Gramàtica històrica i història de la llengua. A propòsit de l'evolució de la 1ª persona del present d'indicatiu». *Segon congrés Internacional de la Llengua Catalana*, VIII. *Història de la llengua*, València: IIFV, pp. 343-357.
 - (1989b). «Les conjuncions finals en català. El cas de *per a que*», dins de *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colon*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, pp. 187-201.
 - (1993). «El català dins la Romània; a propòsit del doblat incoatiu ESC/ISC». *Actas do XIX congresso Internacional de Lingüística e Filologia Románicas*, V, A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, pp. 293-315.
 - (1993). «Evolució i interferències en el sistema demostratiu català: una explicació». *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, III, Barcelona: PAM, pp. 161-195.
 - (1998). «Els derivats de Bartholomeus en català». *Studia Philologica in honorem Alfonso Irigoien*. Bilbao: Deustuko Unibertsitate, pp. 397-427
 - (1999). «La conservació de les vocals posttòniques internes en català, occità i castellà: una nova explicació». *Catalan Review. International Journal of catalan culture*. Liverpool: Liverpool University, núm. XIII , pp. 73-106.
 - (2002). «L'evolució de la marca d'imperfet d'indicatiu –B- del llatí al català: una explicació multifactual». *Miscel·lània Giuseppe Tavani*, 3. Barcelona: PAM, pp.245-260.
 - (2003). «L'evolució de l'article onomàstic en/na en català i occità». *Actas del XXIII Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas*.Tübingen, vol. II, pp. 209-234.
 - (2008). «Germà Colon, anotador lingüístic de textos. Índex d'aportacions etimològiques i interpretatives a propòsit dels furs». dins d'*El deler de les paraules. Les*

aportacions de Germà Colon a la romanística. A cura d'Emili Casanova i M. Teresa Echenique. València: Universitat de València, pp. 57-103.

- (2011). «Influencia histórica del aragonés sobre el valenciano». *Archivo de Filología Aragonesa*. Zaragoza: Diputación de Zaragoza, núm. 67, pp. 201-235.

-(2013). «L'adverbi intensificador mateixa (même, mismo, mateix), una particularitat romànica del valencià.» *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y de Filología Románicas*. A cura d'Emili Casanova i Cesáreo Calvo. Berlín: Degruyter, vol. IV, pp. 51-64.

CICA = (2009). *Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA)* [en línia]. <http://www.cica.cat/index.php#>

CIVAL = (2013). *Corpus informatitzat del valencià* [en línia]. <http://cival.avl.gva.es/cival/buscador.jsp>

CLIMENT, Josep; FUSTER, Joan; GARCÍA, Sebastià; REGLÀ, Joan; SIMÓ, Trini (1989). *Història del País Valencià. De les Germanies a la Nova Planta*. (Volum III) València: 62.

COLLI ALENTORN, Miquel (1992). *Història I*. Barcelona: Curial / Publicacions l'Abadia de Montserrat.

COLOMINA, Jordi (1985). *L'alacantí, un estudi sobre la variació lingüística*. Alcoi. Institut d'Estudis Juan Gil Albert.

COLÓN, G. (1993) *El lèxic català dins la Romània*. València: Universitat de València.

- (1997) *Estudis de filologia catalana i romànica*. València / Barcelona: IIFV- PAM.

- (1999) «Per a la data de l'apitxat». *Caplletra*. València: Universitat de València, núm. 27, pp. 43-53.

- (2003). *De Ramon Llull al Diccionari de Fabra. Acostament lingüístic a les lletres catalanes*. Barcelona: PAM

CORDE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1998). *Corpus diacrónico del español*. Madrid. [en línia]. <http://corpus.rae.es/cordenet.html>

COROMINA I POU, Eusebi (2001). *L'article personal en català. Marca d'oralitat en l'escriptura*. Departament de Filologia Catalana. Universitat Autònoma de Barcelona.

COROMINES, Joan (1977). *Entre dos llenguatges*. Barcelona: Curial, vol. III.

CTP = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2009). *Corpus toponímic valencià*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.

CUADROS MUÑOZ, Roberto (2013). «Más datos sobre el paradigma demostrativo en documentación diplomática del Siglo de Oro: Una aproximación desde el corpus CODEA.» *Analecta malacitana. Revista de la secció de Filologia de la Facultat de Filosofia y letras*. Màlaga: Universidad de Màlaga. pp. 223-259.

CUENCA, M. Josep (1992-1993) «Sobre l'evolució dels nexes conjuntius en català» *Llengua i literatura*. Barcelona: IEC, núm. 5, pp. 171-213.

DAU = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1726-1739). *Diccionario de autoridades*. Madrid. [en línia]. <http://web.frl.es/DA.html>.

DCECH = COROMINES, J. (1991-1997). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 6v.

DCVB = ALCOVER, Antoni M.; MOLL, F. de Borja (1962). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. [en línia]. <<http://dcvb.iecat.net/>>

DECat = COROMINES, J. (1980-2002). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial, 10v.

DE HEREDIA, Gabriel Alonso (1777). *Agricultura general que trata de la labranza del campo, y sus particularidades: crianza de animales, propiedades de las plantas que en ella se contienen, y virtudes provechosas a la salud humana*. Madrid: don Antonio de Sancha.

DIEC2 = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007 [1995]). *Diccionari de la Llengua Catalana. DIEC2* [en línia]. <http://dlc.iec.cat/>

DIÉGUEZ SEGUÍ, Maria Àngels (2001 [1999]). *Llibre de la Cort del Justicia de València (1279-1321). Estudi lingüístic*: Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. [Pròleg de Jordi Colomina]

- (2002 [1999]). *Clams i crims en la València medieval segons el Llibre de Cort de Justicia (1279-1321)*. Alacant: Universitat d'Alacant.

DNV = (2013). AVL. *Diccionari Normatiu Valencià* [en línia]. <<http://www.avl.gva.es:8080/dnv/>>

DRAE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001 [1780]). *Diccionario de la lengua española*. Madrid. [en línia] <http://dle.rae.es/?w=diccionario>

EBERENZ, Rolf (1976). «El Calaix de sastre del Baró de Maldà i la problemàtica de la decadència.» *Actes del Quart Col.loqui International de Llengua i Literatura Catalanes, Basilea 1977*. Edició a cura de Germà Colón i Domènech. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat, pp. 205-222.

- (1989). «La perífrasi anar + gerundi del català: un cas d'influència castellana?», dins de *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colón*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, pp. 203-214.

EUIE = Grupo Espasa-Calpe (1908-2013). *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeoamericana*. Barcelona: Espasa – Calpe.

FARGAS PEÑARROCHA, M. Adela (2009). «Els fonaments de l'Edat Moderna: el desvetllament del món urbà», dins de *Història II. La formació del món modern*, mòdul I, Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

FARRENY I SISTACH, Maria Dolors (1986). *Processos de crims del segle XV a Lleida: Transcripció i estudi lingüístic*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs. [Pròleg de Joan Veny]

- (2004). *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

FERRANDO FRANCÉS, Antoni; NICOLÀS i AMORÓS, Miquel (1993). *Panorama d'història de la llengua*. València: Tàndem.

- (2011). *Història de la llengua catalana*. Barcelona: Pòrtic / Universitat Oberta de Catalunya.

FERRANDO FRANCÉS, Antoni (1989). «La Llengua del Misteri d'Elx.», dins de *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colon*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, pp. 75-89.

FERRANDO PALOMARES, Salvador; RANGEL LÓPEZ, Noelia (ed.) (2011). *Llibre de la Cort del Justicia de Sueca (1457)*. València: Universitat de València. [Pròleg d'Antoni Furió]

FERRER I MALLOL, Maria-Teresa; GARCIA I SANZ, Arcadi (1983). *Assegurances i canvis medievals a Barcelona II*. Barcelona: IEC.

FRESQUET FAYOS, Rafael (1997). *Vint processos criminals d'Albalat de la Ribera (1611-1666)*. València: Ajuntament d'Albalat de la Ribera i la Diputació de València.

FORT I CAÑELLAS, M. Rosa (1999). «Lèxic de l'administració i del món rural en documentació municipal de Fraga (s. XVI).» *Caplletra: revista internacional de*

filologia. València: Abadia de Montserrat – Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, núm. 27, pp. 87-98.

FURIÓ, Antoni (1981). «El parlar de Sueca fa cinc-cents anys», *Butlletí Municipal de Sueca*, XVI, Sueca, p. 6.

- (1982). *Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana*. València: Institució Alfons el Magnànim.

- (ed.) (1999) *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a sa majestat del rei don Felip al Real de la ciutat de València a 8 de febrer any 1586, feta per lo venerable mestre Gaspar Guerau de Montmajor*. València: Universitat de València

(2001). *Història del País Valencià*. Barcelona: 3i4.

FURIÓ, J.M. (2004). «El verb en valencià en el segle XVI», dins de *Estudis de llengua i literatura catalanes XLIX, Miscel·lània Joan Veny*. Barcelona: PAM, pp.5-36.

FURIÓ, Miquel (1983). «Un procés judicial del segle XVI, font per a l'estudi del català als inicis de la Decadència», *Quaderns de Sueca*, IV, Sueca, pp. 109-128.

FUSTER, Joan (1985 [1976]). *La Decadència al País Valencià*. Barcelona: Curial.

- (1986 [1962]). *Poetes, moriscos i capellans*. València: 3i4.

- (1986). «Decadència i castellanització». València: *Caplletra*, núm. 1, pp. 29-35.

- (2002 [1985]). *Les constitucions del convent de Sant Josep de València*. València: Publicacions de la Universitat de València.

GARCÍA ARIAS, Xosé Luis (2003[1998]). *Gramática histórica de la lengua asturiana*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.

GARCIA MARTÍNEZ, Sebastià (2006). *El País Valencià Modern. Societat, política i cultura a l'època dels Àustria*. Catarroja: Afers.

GC = FABRA, POMPEU (2006 [1933]). *Gramàtica Catalana*. Barcelona: IEC.

GDLC = GRUP ENCICLOPÈDIA CATALANA (1998). *Gran Diccionari de la Llengua Catalana* [en línia]. <<http://www.diccionari.cat>>

GEC = GRUP ENCICLOPÈDIA CATALANA (1967-2009). *Gran Enciclopèdia Catalana* [en línia]. <http://www.enciclopedia.cat>

GIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans

GIMENO BETÍ, Lluís (2005). *Aproximació lingüística als inicis de la llengua catalana (segles VIII al XIII)*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.

GIRALT LATORRE, Javier (2012). «El catalán en la Franja de Aragón: una aproximación histórico-lingüística». *Archivo de Filología Aragonesa*. Zaragoza: Diputación de Zaragoza, núm. 68, pp. 39-74.

GIRÓN ALCONCHEL, José Luis (2004). «Cambios gramaticales en los siglos de oro.» *Historia de la lengua española*. Rafael Cano (coord.). Barcelona: Ariel. pp. 859 – 893.

GLICK, Thomas F. (2007). *Paisajes de la conquista. Cambio cultural y geográfico en la España medieval*. València: Universitat de València. [traducció a càrrec de Josep Torró]

GNV = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2006). *Gramàtica Normativa Valenciana*. València: AVL.

GUINOT I RODRÍGUEZ, Enric (2006). *Establiments municipals del Maestrat, els Ports de Morella i Lluçena (segles XIV-XVIII)*. València: Universitat de València.

GULSOY, J. (1993). *Estudis de gramàtica històrica*. València / Barcelona: IIFV / PAM

INSTITUTO ARAGONÉS DE ESTADÍSTICA: *Nomenclator 2014*. Gobierno de Aragón [en línia] [ref. 29 de juliol de 2015]. Disponible en web: < <http://goo.gl/54k8xV> >

INSTITUTO DE ESTADÍSTICA DE NAVARRA: *Nomenclator de Navarra 01-01-2015*
Gobierno de Navarra / Nafarroako Gobernua [en línia] [ref. 30 de juliol de 2015].
Disponible en web: < <http://goo.gl/KgVavc> >

LACREU, Josep (2012 [1990]). *Manual d'ús de l'estàndard oral*. València: IIFV / UV.

LAIRÓN PLA, Aureliano J. (2012). «Els canvis en la toponímia urbana d'Alzira al llarg de la història a través de la documentació municipal.» *Actes de la VI Jornada d'Onomàstica, Alzira 2012*. Edició a cura de: Acadèmia Valenciana de la Llengua. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 11-27.

LEONETTI, MANUEL (2016). «Determinantes y artículos.» *Enciclopèdia de lingüística hispànica*. Edició a cura de: Javier Gutiérrez Rexach. Londres – Nova York: Routledge, pp. 532-543, vol. I

LÓPEZ PÉREZ, M. Dolors (2008). «Economia i societat de l'occident medieval», dins de *Història medieval europea, mòdul II*, Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

MARÇAL, Juan Batiste [ed.] (1626). *Furs, capitols, provisions e actes de cort, fets y atorgats per la SCRM del rey don Phelip nostre senyor, ara gloriosament regnant*. València.

MARÍN MARTÍNEZ, Tomàs (2007 [1991]). *Paleografía y diplomática*. Madrid: UNED. (2 vol.)

MARTÍ I CASTELL, Joan (2000). «Sintaxi». *Gramàtica històrica catalana II: l'evolució del sistema*, mòdul III, Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

MARTÍ I MESTRE Joaquim (1994): *Llibre d'antiquitats de la seu de València*. Barcelona / València: PAM-Universitat de València, (volum 2).

- (2012a). «L'aportació lèxica de Josep Bernat i Baldoví, dins del context literari dels segles XVIII i XIX», *Revista de Llenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*. Madrid: UNED, núm.17, pp. 31-70.

-(2012b). «Aspectes sobre morfologia nominal en el Curial e Güelfa.» *Estudis lingüístics i culturals sobre Curial e Güelfa*. Edició a cura d'Antoni Ferrando. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Vol. II, pp. 597-621.

MARTINES PERES, Josep (2000). *El valencià del segle XIX. Estudi lingüístic del Diccionari Valencià de Josep Pla i Costa*. Alacant / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions l'Abadia de Montserrat.

- (2002). «L'aragonés i el lèxic valencià. Una aproximació històrica.» *Caplletra*. València: Universitat de València.

MARTINES PERES, Vicent (1999). *L'edició filològica de textos*. València: Universitat de València.

MARTÍNEZ SHAW, Carlos (2004). «La España moderna (1474-1700).» *Historia de la lengua española*. Rafael Cano (coord.). Barcelona: Ariel. pp. 659 – 680.

MAS FORNERS, Antoni i MONJO MASCARÓ, Joan Lluís (2000). «Repobladors Mallorquins a la Marina Alta i Baixa del País Valencià (segle XVII). El cas de Manacor.» *I Jornades d'estudis locals de Manacor: Cultura i Territori*. Manacor: Ajuntament de Manacor, pp. 209-217.

MAS I GIL, Lluís (1976). *Toponimia alicantina en la nobiliaria española*. Alacant: Institut d'Estudis Alicantins.

MATEU FONTANALS, Jaume (2005) «La selecció de l'auxiliar en els verbs intransitius del català antic: alguns aspectes descriptius i explicatius». *Caplletra*. València: UV, núm. 38, pp. 211-240.

MEMBRADO TENA, Joan Carles (2012). «Contingut semàntic dels noms de municipis de la Ribera.» *Actes de la VI Jornada d'Onomàstica, Alzira 2012*. Edició a cura de: Acadèmia Valenciana de la Llengua. València: AVL, pp. 49-65.

MIRA, Joan Francesc (2008). «Llengua i identitat al País Valencià.» Dins de *Llengua i identitat*. Edició a cura de: Àngels Massip. Barcelona: Universitat de Barcelona. pp. 67-83.

MIRALLES I MONTSERRAT, Joan (1984). *Un llibre de Cort Reial mallorquí del segle XIV (1357-60). Introducció, transcripció i estudi lingüístic*. Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics – Moll, 2 vol.

MOLL, Francesc de Borja (1982 [1954]). *Els llinatges catalans: Catalunya, País Valencià, Illes Balears*. Ciutat de Mallorca: Moll.

- (2006 [1952]). *Gramàtica Històrica Catalana*. València: Universitat de València [Edició corregida i anotada per Joaquim Martí amb la col·laboració de Jesús Jiménez].

MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep (1994). *Treballs de lingüística històrica catalana*. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat.

- (1995). *Estudis d'onomàstica catalana*. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat.

- (2004). *Estudis d'història de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat.

MOREU-REY, Enric (1982). *Els nostres noms de lloc*. Ciutat de Mallorca: Moll

NIETO BALLESTER, Emilio (2015). «Sobre la voz murciana *merancho* y los topónimos *Belinchón* (Cuenca) y *Maranchón* (Guadalajara).» *Quaderns de filologia*. València: Universitat de València, núm.20, pp. 111-121.

OnomCat = COROMINES, J. (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona: Curial – La Caixa, 8 v.

PAR, Anfós (1923). *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge*. Halle (Saale): Niemeyer

PERERA, Joan (1986). «Contribució a l'estudi de les preposicions en el Tirant lo Blanch (primera part).» *Llengua i Literatura*, núm. 1, pp. 51-109.

PERIS ALBENTOSA, Tomàs (2002). «El repertori toponímic del terme alzirenc al segle XVI segons els llibres de la peita.» *Butlletí interior Societat d'Onomàstica*. Barcelona: Societat d'Onomàstica, núm.88, pp. 13-23.

- (2011). *Història de la Ribera. De vespres de les Germanies fins a la crisi de l'Antic Règim. Poders i conflictes*. Alzira: Bromera.

PÉREZ SALDANYA, Manuel (1998). *Morfosintaxi Verbal històrica del llatí al català*. València: Univesitat de València.

PONSODA SANMARTÍN, Joan (1992). *La llengua catalana a Cocentaina al segle XIII segons el llibre de la Cort de Justícia*. Alacant: Departament de Filologia Catalana. Universitat d'Alacant.

PRIETO VIVES, Pilar (2001). *Fonètica i fonologia catalanes*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

PUJOL, Josep M.; SOLÀ, Joan (1995[2000]). *Ortotipografia. Manual de l'editor, l'autoeditor i el dissenyador gràfic*. Barcelona: Columna.

QUINTANA, Artur (2009). «El català i l'aragonès. Paral·lelismes i contrastos.» *Actes del quinzé col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes*. Vol. I. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat. pp. 80-101.

RABELLA I RIBAS, Joan Anton (1998 [1997]). *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat: Procés criminal barceloní del segle XIV*. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat i Institut d'Estudis Catalans.

RAMOS, Joan-Rafael (2005): «Els auxiliars dels temps compostos en el català medieval». *Caplletra*. València: Universitat de València, núm. 38, pp. 179-209.

RASICO, PHILIP D. (1982): *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- (2006). *El català antic*. Girona: CGB Edicions.

REZZÓNICO, Luis Maria (1956). *Estudio de las obligaciones en nuestro derecho civil; según los tratados de Salvat, Colmo, Lafaille, Machado, Busso, el proyecto de reformas de 1936 y la jurisprudencia*. Buenos Aires: Perrot.

SALVADOR PLANS, Antonio (2004). «Los lenguajes “especiales” y la minorías en el Siglo de Oro.» *Historia de la lengua española*. Rafael Cano (coord.). Barcelona: Ariel. pp. 771 - 798.

SARAGOSSÀ, Abelard (2000). «Els adjectius possessius: naturalesa teòrica i aplicació a la normativa i al català col·loquial», *Llengua i Literatura*, 11, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, núm.11, pp. 199-280.

- (2001). «La pronúncia dels numerals 17, 18 i 19 al llarg de la història», *Estudis de llengua i literatura catalanes. Miscel·lània Giuseppe Tavani*. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat, vol. 2, pp. 287-320.

SÁNCHEZ MIRET, Fernando (2012). «La història de /-r/ en català: perspectiva romànica», *La lingüística romànica al segle XXI. IV Jornada de l'Associació d'amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit*. Barcelona: IEC, pp. 27-60.

SERRA I VIRALÓ, Joan (1936). «Ordinacions contra la blasfèmia i el joc. Un capítol d'història pirinenca.» *Analecta Sacra Tarraconensia*. Barcelona: Biblioteca Balmes, núm.12, pp. 415-423.

SEGURA LLOPES, Carles (2003). *Una cruïlla lingüística: caracterització del parlar del Baix Vinalopó*. Alacant: Universitat d'Alacant.

SIFRE, Manuel (2003). «Morfologia: flexió.» *Morfologia catalana*, mòdul II. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

TOLOSA ROBLEDO, Lluïsa; COMPANY CLIMENT, Ximo; ALIAGA MORELL, Joan (ed.) (2011). *Documents de pintura valenciana medieval i moderna III (1401-1425)*. València: Universitat de València.

TORRES, Xavier et alii. (2009). *Història II. La formació del món modern*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

VENY, Joan; MASSANELL, Mar (2002). *Dialectologia catalana*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

- (2015). *Dialectologia catalana. Aproximació pràctica als parlars catalans*. Barcelona / València / Alacant: Universitat de Barcelona / Universitat de València / Universitat d'Alacant.

VENY, Joan (1978). *Estudis de geolingüística catalana*. Barcelona: Ed. 62

- (1982 [1978]). *Els parlar catalans. Síntesi de dialectologia*. Ciutat de Mallorca: Moll.

- (1986) *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia catalana.

- (2006) *Contacte i contrast de llengües i dialectes*. València: Universitat de València.

- (2009a). *Petit atlas lingüístic del domini català*. Barcelona: IEC, 4 vols.

- (2009b). *Per una història diatòpica de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat.

- (2015). *Regiment de preservació de pestilència (1348) de Jacme d'Agramont*. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat.

- (2017). *Paraules en l'espai, el temps i la norma*. Barcelona: Publicacions l'Abadia de Montserrat.

VILÀ COMAJOAN, Carme (2014). *La llengua catalana com a sistema*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

VINCENT, Bernard (2013). «La geografía de la expulsión de los moriscos. Estudio cuantitativo». A: *Los moriscos: expulsión y diáspora. Una perspectiva internacional*. Edició a cura de: GARCÍA-ARENAL, Mercedes; WIEGERS, Gerard. Granada-València-Zaragoza: Universidad de Granada / Universitat de València / Universidad de Zaragoza.

WITTLIN, CURT (1991). *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*. Barcelona: IEC.

ÍNDIX DETALLAT DEL COMENTARI LINGÜÍSTIC

1. FONÈTICA	p.209
1.1 Vocalisme	p.209
1.1.1 Vocalisme tònic	p.209
1.1.2 Vocalisme àton	p.214
1.2 Consonantisme	p.233
1.2.1 Consonants oclusives	p.233
1.2.2 Fricatives	p.236
1.2.2.1 Fricatives labiodentals	p.236
1.2.2.2 Fricatives alveolars	p.237
1.2.2.3 Fricativa palatal sorda	p.238
1.2.3 Africades	p.239
1.2.3.1 Africada alveolar	p.239
1.2.3.2 Africada palatal	p.239
1.2.4 Líquides	p.241
1.2.4.1 Líquida lateral alveolar	p.241
1.2.4.2 Líquida lateral palatal	p.241
1.2.4.3 Líquida ròtica	p.242
1.2.5 Nasals	p.244
1.2.5.1 Nasal palatal	p.244
1.2.5.2 Nasal bilabial	p.246
1.2.5.3 Nasal alveolar	p.246
1.2.6 Semiconsonants	p.247
1.2.6.1 Glide palatal	p.247
1.2.6.2 Glide velar	p.248
1.2.7 La -h- en posició interior amb valor antihàtic	p.249
1.2.8 Grups consonàntics	p.249
1.2.8.1 Els grups inicials S + oclusiva	p.249
1.2.8.2 G/Q + U	p.250
1.2.8.3 Grups de laterals geminades sense palatalitzar	p.250

1.2.8.4 Grups amb labial com a primer element	p.251
1.2.8.5 Grups cultes formats per velar i nasal	p.252
1.2.8.6 Palatització del grup –SK-	p.253
1.2.8.7 Consonants geminades	p.253
1.2.8.8 Els grups interior –MN- i el final –MS	p.253
1.2.8.9 El grup final –RS > -S	p.254
1.2.8.10 L'evolució del grup interior –NCT-	p.255
1.2.8.11 L'evolució del grup interior –MP'T-	p.255
1.2.8.12 Els grups finals –NTS i –MPS	p.255
1.2.9 Altres fenòmens lingüístics	p.256
2. MORFOSINTAXI	p.261
2.1 Restes de casos	p.261
2.1.1 Nominatiu	p.261
2.1.2 Vocatiu	p.262
2.1.3 Genitiu	p.263
2.1.4 Ablatiu	p.264
2.2 Flexió de gènere i nombre en adjectius i substantius	p.265
2.2.1 Flexió de gènere	p.265
2.2.1.1 Mots que modifiquen el seu gènere en el pas del llatí al català	p.265
2.2.1.2 Ús del morfema –o com a marca del masculí	p.266
2.2.2 Flexió de nombre	p.266
2.2.2.1 Els plurals paroxítons configurats amb –ns	p.267
2.2.2.2 Els plurals dels termes finalitzats en –a àtona i la forma junctos	p.268
2.3 L'article	p.271
2.3.1 L'article definit	p.271
2.3.2 L'article personal	p.273
2.3.3 L'article salat	p.275

2.4 Els numerals	p.279
2.4.1 La forma dues	p.279
2.4.2 L'ús de la conjunció coordinant entre desenes i unitats	p.280
2.4.3 Numerals propis del valencià general	p.281
2.5 Els possessius	p.285
2.5.1 Els possessius tòncics d'un sol posseïdor	p.285
2.5.2 Els possessissius àtons	p.287
2.5.3 Els possessius tòncics de més d'un posseïdor	p.288
2.6 Els demostratius	p.293
2.6.1 Formes reforçades vs. formes simples	p.293
2.6.2 Manteniment del segon grau de deixi i ús de la forma ahí	p.294
2.7 Els indefinits	p.297
2.8 Pronoms personals	p.309
2.8.1 Pronoms personals forts	p.309
2.8.2 Pronoms personals febles	p.311
2.9 El verb	p.317
2.9.1 Els temps d'indicatiu	p.317
2.9.1.1 Present d'indicatiu	p.317
2.9.1.2 Pretèrit imperfet	p.322
2.9.1.3 Pretèrit perfet simple / perfet perifràstic	p.326
2.9.1.4 Futur i Condicional simples	p.331
2.9.1.5 Temps compostos d'indicatiu	p.333
2.9.2 Els temps de subjuntiu	p.334
2.9.2.1 Present de subjuntiu	p.334
2.9.2.2 Imperfet de subjuntiu	p.337
2.9.2.3 Temps compostos de subjuntiu	p.338

2.9.3	<i>L'imperatiu</i>	p.339
2.9.4	<i>Formes no personals</i>	p.342
2.9.4.1	<i>Infinitiu</i>	p.342
2.9.4.2	<i>Gerundi</i>	p.344
2.9.4.3	<i>Participi</i>	p.346
2.9.5	<i>L'ús del verb ésser com a auxiliar en els temps compostos</i>	p.349
2.9.6	<i>Perífrasis verbals</i>	p.350
2.9.6.1	<i>Perífrasis d'obligació</i>	p.350
2.9.6.2	<i>Perífrasis de probabilitat i possibilitat</i>	p.352
2.9.6.3	<i>Perífrasis amb valor duratiu</i>	p.352
2.9.6.4	<i>Perífrasis amb valor d'intencionalitat</i>	p.354
2.9.6.5	<i>La construcció anar a + infinitiu</i>	p.354
2.10	<i>Adverbis i locucions adverbials</i>	p.357
2.10.1	<i>Les expressions del temps</i>	p.357
2.10.1.1	<i>Adverbis de temps</i>	p.357
2.10.1.2	<i>Locucions i expressions adverbials de temps</i>	p.366
2.10.1.3	<i>Les parts del dia</i>	p.370
2.10.2	<i>Les expressions de quantitat</i>	p.373
2.10.2.1	<i>Adverbis de quantitat</i>	p.373
2.10.2.2	<i>Locucions i expressions adverbials de quantitat</i>	p.374
2.10.3	<i>Les expressions de lloc</i>	p.375
2.10.3.1	<i>Adverbis de lloc</i>	p.375
2.10.3.2	<i>Locucions i expressions adverbials de lloc</i>	p.375
2.10.4	<i>Les expressions de mode</i>	p.375
2.10.4.1	<i>Adverbis de mode</i>	p.375
2.10.4.2	<i>Locucions i expressions adverbials de mode</i>	p.376
2.10.4.3	<i>Adverbis formats amb el sufix -ment</i>	p.377
2.10.5	<i>Les expressions d'afirmació i negació</i>	p.378
2.10.5.1	<i>Adverbis de negació</i>	p.378
2.10.5.2	<i>Adverbis d'afirmació</i>	p.378
2.10.5.3	<i>Locucions i expressions adverbials d'afirmació</i>	p.379

2.11 Pronoms relatius _____	p.381
2.11.1 Els pronoms que / què _____	p.381
2.11.2 El pronom qui _____	p.382
2.11.3 El pronom on _____	p.384
2.11.4 El relatiu variable _____	p.386
2.12 Preposicions: formes i usos _____	p.391
2.12.1 Preposicions àtones _____	p.391
2.12.1.1 a / ad _____	p.391
2.12.1.2 a-en _____	p.395
2.12.1.3 ab-en _____	p.401
2.12.1.4 de _____	p.402
2.12.1.5 Fins / fins a _____	p.404
2.12.1.6 Per / per a _____	p.406
2.12.2 Preposicions tòniques i locucions prepositives _____	p.413
2.13 Construccions coordinades i subordinades _____	p.417
2.13.1 Construccions coordinades _____	p.417
2.13.1.1 Nexes i oracions copulatives _____	p.417
2.13.1.2 Nexes i oracions adversatives _____	p.420
2.13.1.3 Nexes i oracions distributives _____	p.426
2.13.1.4 Nexes i oracions disjuntives _____	p.426
2.13.1.5 Nexes i oracions explicatives _____	p.428
2.13.1.6 Nexes i oracions continuatives _____	p.428
2.13.1.7 Nexes i oracions consecutives (valor coordinant) _____	p.429
2.13.2 Construccions subordinades _____	p.430
2.13.2.1 Nexes i oracions temporals _____	p.430
2.13.2.2 Nexes i oracions locals _____	p.434
2.13.2.3 Nexes i oracions condicionals _____	p.436
2.13.2.4 Nexes i oracions causals _____	p.439
2.13.2.5 Nexes i oracions finals _____	p.443

2.13.2.6 <i>Nexes i oracions concessives</i>	p.445
2.13.2.7 <i>Nexes i oracions consecutives (valor subordinant - modal)</i>	p.447
3. GLOSSARI LÈXIC	p.449
3.1 <i>Lèxic</i>	p.449
3.1.1 <i>Variatio sinonimica</i>	p.529
3.2 <i>Frases fetes i construccions lexicalitzades</i>	p.537
3.3 <i>Onomàstica</i>	p.555
3.3.1 <i>Antropònims</i>	p.555
3.3.2 <i>Topònims</i>	p.573
3.3.3 <i>Malnoms</i>	p.578

